ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»

Το παιχνίδι στη βορειοδυτική Ελλάδα. Το παράδειγμα της Αμβρακίας

Διπλωματική Μεταπτυχιακή Εργασία

Βασιλική Γαλάνη

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Επίκουρη Καθηγήτρια Κλεοπάτρα Καθάριου

Εξεταστική επιτροπή: Καθηγητής Νικόλαος Κατσικούδης

Καθηγήτρια Κατερίνη Λιάμπη

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2023

Βασιλική Γαλάνη

Το παιχνίδι στη βορειοδυτική Ελλάδα. Το παράδειγμα της Αμβρακίας

Υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαιολογίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Επίκουρη Καθηγήτρια Κλεοπάτρα Καθάριου

Εξεταστική επιτροπή: Καθηγητής Νικόλαος Κατσικούδης

Καθηγήτρια Κατερίνη Λιάμπη

Η έγκριση της Μεταπτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι αποδέχεται το Τμήμα
τις γνώμες του συγγραφέα.

Ιωάννινα 2023

Στους γονείς μου

και

στη μνήμη της Πέρσας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος……9
Εισαγωγή……...13

Α΄ ΜΕΡΟΣ
1 Το παιχνίδι……..17
1.1.Το παιχνίδι μέσα από τις γραπτές πηγές……..18
1.2. Η απεικόνιση των παιχνιδιών στην τέχνη……. 23
1.3. Ο ρόλος του παιχνιδιού στις εκφάνσεις του ανθρώπινου βίου……...31
1.4. Ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση των παιχνιδιών……....35
1.5. Δημοφιλή παιχνίδια……....39
1.5. α. Κυβεία……....44
1.5.β. Πεσσεία. Τα επιτραπέζια παιχνίδια……....46
1.5.γ. Πλαγγόνες…….....50
1.5.δ. Αστράγαλοι…….....55
1.5.δ.1. Παιχνίδια με αστραγάλους…….....58
1.5.δ.2. Αστράγαλοι ως κτερίσματα…….....65
1.5.δ.3. Αστράγαλοι ως φυλακτά, αντικείμενα μαντικής και αναθήματα……70

Β΄ ΜΕΡΟΣ
1. Η Αμβρακία…….....77
1.1. Ιστορικό πλαίσιο…….....77
1.2. Αμβρακία και περιηγητές…….....79
1.3. Ιστορία της έρευνας…….....81
1.4.α. Η πόλη και τα μνημεία της……..83
1.4.β.Τα νεκροταφεία……....86
1.4.γ. Το Σπήλαιο «Κουδουνότρυπα»…….. 91
2. Το παιχνίδι στην Αμβρακία…… .93
2.1. Ιστορία της έρευνας……..... 93
2.2. Είδη παιχνιδιών και προέλευση…….....96
3. Οι αστράγαλοι στην Αμβρακία…….. .98
3.1. Θέσεις εύρεσης…….....98
3.2. Μορφολογικά στοιχεία και είδη επεξεργασίας…….....104
4. Πλαγγόνες……112
4.1. Οι πλαγγόνες της Αμβρακίας: προέλευση και θέση……....112
4.2. Τυπολογική κατάταξη……..125
4.2.α. Πήλινες πλαγγόνες……....125
4.2.α.1. Πλαγγόνες γυναικείας μορφής……...126
4.2.α.1α. Ενδεδυμένες……....126
4.2.α.1α.i.Πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο……126
4.2.α.1α.ii. Πλαγγόνες με πτυχωτό χιτώνα ή πέπλο……...133
4.2.α.1β. Γυμνές……139
4.2.α.1β.i. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη σγουρή με σφενδόνη……140
4.2.α.1β.ii. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη σγουρή με σφενδόνη και λαμπάδιον……....146

4.2.α.1β.iii. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη σγουρή…….....147
4.2.α.1β.iv. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη με λαμπάδιον και στεφάνη…….....148
4.2.α.1β.v. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη με στεφάνη……...149
4.2.α.1β.vi. Πλαγγόνες γυμνές με ανατομικά στοιχεία…….....150
4.2.α.2. Πλαγγόνες ανδρικής μορφής…….151
4.2.α.2α. Πλαγγόνες στον τύπο του κούρου……...152
4.2.α.2β. Πλαγγόνες με επίπεδο κορμό…….....154
4.2.α.2γ. Πλαγγόνες με πτυχωτό ένδυμα……...155
4.2.α.3. Άλλοι τύποι πήλινων πλαγγόνων…….....158
4.2.β. Οστέινες πλαγγόνες…….....164
4.2.β.1. Πλαγγόνες με πτυχωτό χιτώνα και καλαθίσκο…….....164
4.3. Ένδυση, υπόδηση, κόμμωση, καλύμματα κεφαλής, κόσμηση, διακοσμητικά εξαρτήματα…….168
4.4. Τρόπος σύνδεσης των μελών……..174
4.5. Τεχνική και υλικό κατασκευής……176
5. Πλαταγές……182
5.1. Οι πλαταγές της Αμβρακίας: προέλευση και θέση…….....182
5.2. Τυπολογική κατάταξη…….....183
5.2.α. Σφαιρικές πλαταγές με ενιαίο σώμα……...184
5.2.β. Σφαιρικές πλαταγές με σώμα από δύο ημισφαίρια…….....184
5.2.γ. Άλλοι τύποι……...184
5.3. Υλικό κατασκευής και διακόσμηση……...185
6. Επιτραπέζιο παιχνίδι και κύβοι (ζάρια)……186
7. Ερμηνευτική προσέγγιση των δεδομένων – Συμπεράσματα…….....188

Πηγές Αρχαίων Συγγραφέων……203
Επιγραφές……..205
Συντομογραφίες……205
Βιβλιογραφία……206
Πίνακας αριθμών καταλόγου……219
Προέλευση εικόνων……...221
Κατάλογος αντικειμένων……...223
Πίνακες……..301

Πρόλογος

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η μελέτη και παρουσίαση των ευρημάτων που ταυτίζονται με παιχνίδια και προέρχονται από τις πολυετείς ανασκαφικές έρευνες στην πόλη της Άρτας, τη θέση της οποίας κατείχε στην αρχαιότητα η Αμβρακία, σημαντική κορινθιακή αποικία στη βορειοδυτική Ελλάδα.

Η αρχική ιδέα και έμπνευση για την ενασχόληση με αυτού του είδους το υλικό προήλθε από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο «*Παιχνίδια που άντεξαν στο χρόνο*», που υλοποιείται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας και το οποίο πολλές φορές παρουσίασα σε μαθητές της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης από το 2017 και εξής, οπότε και μου ανατέθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας η υλοποίηση των εκπαιδευτικών δράσεων.

Εμπνευσμένο από τα παιχνίδια που εκτίθενται στη μόνιμη έκθεση του Μουσείου, το πρόγραμμα περιλαμβάνει την παρουσίαση του παιχνιδιού σε όλες του τις μορφές (παιχνίδι-άθυρμα, ομαδικό, επιτραπέζιο κλπ), με στόχο οι μαθητές να γνωρίσουν εκφάνσεις του βίου των παιδιών κατά την αρχαιότητα με επίκεντρο το παιχνίδι. Παράλληλα, μέσα από διάλογο πραγματοποιείται σύγκριση των αρχαίων και των σύγχρονων παιχνιδιών, προκειμένου τα παιδιά να αντιληφθούν εν τέλει τη διαχρονικότητα πολλών από αυτά.

Αν και πλούσιο το αρχαιολογικό υλικό που έχει συγκεντρωθεί έως σήμερα από τις ανασκαφές στην πόλη της Άρτας, δεν έχει ωστόσο μελετηθεί στο σύνολό του, ενώ εντοπίζονται δημοσιευμένα μόνο μεμονωμένα παραδείγματα. Το γεγονός αυτό αποτελεί έναν από τους λόγους για τους οποίους η μελέτη των παιχνιδιών της Αμβρακίας κρίνεται ως μία περίπτωση ενδιαφέρουσα.

Συγχρόνως, όμως, το παιχνίδι αποτελεί και έναν από τους παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα ενός παιδιού, στην ανακάλυψη και βελτίωση των δεξιοτήτων του, προετοιμάζοντάς το για την αλληλεπίδρασή του όταν εισέλθει στον κόσμο των ενηλίκων και εν τέλει στην ομαλή ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο. Η θεώρηση του ζητήματος του παιχνιδιού από την πλευρά μιας κοινωνίας μπορεί ενδεχομένως να αποβεί αποκαλυπτική για τη γενικότερη αντίληψη που έχει η κοινωνία για το παιδί και την παιδική ηλικία. Η σκέψη αυτή αποκτά μεγαλύτερη ίσως βαρύτητα, όταν αναζητούμε στοιχεία αναφορικά με την ευαίσθητη από πολλές απόψεις ηλικιακή αυτή ομάδα σε πρώιμες χρονικά περιόδους.

Η αρχαία Αμβρακία, αν και απομακρυσμένη από μεγάλα αστικά κέντρα, όπως για παράδειγμα είναι οι πόλεις της νότιας Ελλάδας, παρουσιάζει εν τούτοις έναν

αμιγώς αστικό χαρακτήρα, στοιχείο που εύγλωττα σκιαγραφείται α) μέσα από τα δημόσια κτίρια και την πολεοδομική οργάνωση, η οποία μαρτυρά έναν συντονισμένο σχεδιασμό και μέριμνα από την πλευρά της πόλης, β) μέσα από τις ιδιωτικές οικίες και τα πλούσια κινητά ευρήματα, που επιβεβαιώνουν την ύπαρξη δραστήριων τοπικών εργαστηρίων κεραμικής, λιθοξοΐας, τορευτικής, γ) αλλά και μέσα από τις εμπορικές σχέσεις με άλλες περιοχές.

Μέσα από τα παιχνίδια της Αμβρακίας, από τα ίδια τα αντικείμενα και τις θέσεις ευρέσεώς τους, είναι εφικτό κανείς να σταχυολογήσει στοιχεία σχετικά με την πόλη και τους κατοίκους της.

Η μελέτη του αρχαιολογικού υλικού και η εκπόνηση αυτής της εργασίας δεν θα είχαν ολοκληρωθεί χωρίς την ηθική και πρακτική υποστήριξη όλων εκείνων που με τον τρόπο τους μου παρείχαν σημαντική βοήθεια. Θα ήθελα, λοιπόν, να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς τους πανεπιστημιακούς μου δασκάλους, την Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας κ. Κατερίνη Λιάμπη και τον Καθηγητή κ. Νικόλαο Κατσικούδη για τη συνεργασία που είχαμε καθ΄ όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Ιδιαιτέρως ευχαριστώ την Επίκουρη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας Κλεοπάτρα Καθάριου, η οποία ανέλαβε την επίβλεψη της παρούσας εργασίας και με κάθε τρόπο, προθυμία και καλή διάθεση προσέφερε πολύτιμες συμβουλές, καθοδήγηση και βοήθεια, προκειμένου αυτή να ολοκληρωθεί. Θα ήταν παράλειψη να μην μνημονεύσω την εκλιπούσα Επίκουρη Καθηγήτρια Βάσω Παππά, η οποία υπήρξε πάντα πρόθυμη και υποστηρικτική απέναντί μου.

Επίσης, ευχαριστώ θερμά την Δρ Ανθή Αγγέλη, Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πρέβεζας και τον κ. Γεώργιο Ρήγινο, Τμηματάρχη Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και Μουσείων της ΕΦΑ Πρέβεζας, οι οποίοι μου επέτρεψαν να μελετήσω το υλικό από τις ανασκαφές που διεξήγαγαν στην Αμβρακία. Ομοίως, ευχαριστώ τον κ. Βησσαρίωνα Μπαχλά, αρχαιολόγο της Εφορείας Σπηλαιολογίας-Παλαιοανθρωπολογίας (Γραφείο Βορείου Ελλάδος), για την άδεια να συμπεριλάβω στην εργασία μου τα σχετικά ευρήματα από το Ιερό των Νυμφών στο Σπήλαιο της Κουδουνότρυπας.

Εγκάρδιες ευχαριστίες οφείλω στη Δρ Βαρβάρα Ν. Παπαδοπούλου, Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας, για την άδεια να μελετήσω το αρχαιολογικό υλικό που θα παρουσιαστεί παρακάτω, για την υποστήριξη, την επίλυση σημαντικών πρακτικών ζητημάτων σχετικά με την μελέτη του υλικού, καθώς και για την εμπιστοσύνη που δείχνει στο πρόσωπό μου στα πολλά έτη της συνεργασίας μας.

Ευχαριστώ, επίσης, θερμά την κ. Θεοδώρα Κοντογιάννη, Τμηματάρχη Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και Μουσείων της ΕΦΑ Άρτας για την επίλυση πρακτικών ζητημάτων αναφορικά με τη μελέτη του υλικού. Η συντήρηση ορισμένων από τα ευρήματα που περιλαμβάνονται στην εργασία οφείλεται στην κ. Κατερίνα Γκιόκα, συντηρήτρια αρχαιοτήτων της ΕΦΑ Άρτας. Τέλος, ευχαριστώ θερμά τους αρχαιοφύλακες του Αρχαιολογικού Μουσείου Άρτας, για τη διευκόλυνση που μου παρείχαν κατά τη διάρκεια της μελέτης του αρχαιολογικού υλικού στους χώρους του Μουσείου.

Η εργασία αυτή αφιερώνεται στους γονείς μου, οι οποίοι με διακριτικό αλλά ουσιαστικό τρόπο στηρίζουν και ενθαρρύνουν τις επιλογές μου, καθώς και στη μνήμη της αδερφής μου Πέρσας, η οποία δεν πρόλαβε η ίδια να ακολουθήσει τη δική της διαδρομή στην Επιστήμη της Αρχαιολογίας.

Εισαγωγή

Η εργασία διαρθρώνεται σε δύο διακριτά μέρη. Στο πρώτο μέρος επιχειρείται η παρουσίαση ποικίλων ζητημάτων που αφορούν στο παιχνίδι, όπως είναι η αναφορά τους στην αρχαία γραμματεία αλλά και η απεικόνισή τους σε διάφορες μορφές τέχνης, όπως η αγγειογραφία και η γλυπτική. Τόσο τα αρχαία κείμενα όσο και οι αναπαραστάσεις των παιχνιδιών αποτελούν βασικά εργαλεία για τη γνωριμία και την καλύτερη κατανόηση των διαφόρων πτυχών γύρω από τα παιχνίδια. Ειδικότερα μέσα από τις γραπτές πηγές γίνεται κατανοητή η θεώρηση των ενηλίκων για το ζήτημα του παιχνιδιού, αλλά όχι άλλες πτυχές του, όπως η συμβολή του στην ανάπτυξη δεξιοτήτων των παιδιών. Για τους αρχαίους συγγραφείς το παιχνίδι αποκαλύπτει στοιχεία για την προσωπικότητα του παίκτη, ενώ προβάλλεται και η πεποίθηση ότι αυτό συμβάλλει καθοριστικά στη διάπλαση της προσωπικότητας του παιδιού και το προετοιμάζει για να εξελιχθεί στο μελλοντικό πολίτη που θα λάβει τη δική του θέση μέσα στο κοινωνικό σύνολο και θα κληθεί να αναλάβει ποικίλους ρόλους.

Η εικονογραφία αποτελεί ένα ακόμη μέσο γνωριμίας με τις διάφορες μορφές παιχνιδιού, ωστόσο, οι σκηνές που απαντούν δεν καταγράφουν πάντοτε στιγμιότυπα μιας καθημερινής συνήθειας, αλλά για την κατανόησή τους θα πρέπει να ληφθούν υπ΄ όψιν και άλλα στοιχεία, τα οποία πιθανότατα αποκαλύπτουν μια διαφορετική διάσταση του παιχνιδιού που συνδέεται με θρησκευτικές αντιλήψεις ή λατρευτικές πρακτικές. Παρά τα ερμηνευτικά προβλήματα που ανακύπτουν, γεγονός είναι όμως ότι τόσο οι γραπτές πηγές όσο και οι παραστάσεις διασώζουν έναν σημαντικό αριθμό παιχνιδιών, των οποίων αλλιώς τη μνήμη θα είχαμε απωλέσει.

Η δυσκολία της ερμηνείας των παιχνιδιών όπως αυτά γίνονται γνωστά μέσα από τις μαρτυρίες των αρχαίων συγγραφέων και της αποτύπωσής τους στην τέχνη, γίνεται εντονότερη μέσα από τα ίδια τα αρχαιολογικά ευρήματα. Και τούτο διότι συχνά τα αρχαιολογικά συμφραζόμενα των ευρημάτων μπορεί να οδηγήσουν σε διαφορετικούς δρόμους σχετικά με την ερμηνεία της χρήσης τους. Εγείρονται έτσι ερωτήματα αναφορικά με τα παιχνίδια, τις ηλικιακές ομάδες στις οποίες αυτά απευθύνονταν, τη χρήση τους σε διαφορετικές στιγμές του ανθρώπινου βίου.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται αρχαιολογικά ευρήματα από την Αμβρακία. Τα δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, οι χώροι λατρείας και τα νεκροταφεία που έχουν αποκαλυφθεί, σε συνδυασμό με τα πολυάριθμα κινητά ευρήματα συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για τον καθημερινό και δημόσιο βίο των κατοίκων, τις

εμπορικές δραστηριότητες, την οικονομία, τη λατρεία και τις ταφικές πρακτικές κατά τη διάρκεια της ιστορικής διαδρομής της αρχαίας πόλης.

Μεταξύ των ευρημάτων απαντούν αντικείμενα που ταυτίζονται με παιχνίδια και προέρχονται κυρίως από τα νεκροταφεία και ακολούθως από τον ιδιωτικό χώρο ή ακόμα και από ιερά. Με μεγαλύτερη συχνότητα απαντούν οι αστράγαλοι και οι πλαγγόνες, πήλινες κατά κύριο λόγο και λιγοστές οστέινες, καθώς και οι πλαταγές. Μικρογραφικά ομοιώματα οικιακών σκευών και επίπλων και ομοιώματα ζώων δε λείπουν, ενώ μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα επιβεβαιώνεται η ενασχόληση των κατοίκων με επιτραπέζια παιχνίδια στρατηγικής ή τύχης.

Βέβαια, μολονότι συνηθίζεται όλα τα παραπάνω αντικείμενα να ταξινομούνται πρωτίστως στην κατηγορία του παιχνιδιού, υπό συζήτηση μπορεί να τεθεί ο χαρακτηρισμός και η ερμηνεία τους αυτή, αν ληφθούν υπ΄ όψιν τα αρχαιολογικά συμφραζόμενα, όπως η θέση εύρεσης των αντικειμένων, η συχνότητα εμφάνισής τους κλπ, στοιχεία που είναι δυνατόν να σκιαγραφήσουν αφενός τον τρόπο χρήσης των παιχνιδιών σε συγκεκριμένες εκφάνσεις της καθημερινότητας, αφετέρου να ρίξουν φως στις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις της αρχαίας κοινωνίας, σχετικά με τη ζωή, τη λατρεία και το θάνατο.

Μετά τα παραπάνω, στην εργασία θα παρουσιασθούν οι αστράγαλοι, οι πλαγγόνες, οι πλαταγές και αντικείμενα που σχετίζονται με παιχνίδια πνευματικού περιεχομένου και τύχης, τα οποία προέρχονται κατεξοχήν από τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης και λιγότερο από οικιστικά σύνολα και το ιερό των Νυμφών στο σπήλαιο της Κουδουνότρυπας.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

1. Το παιχνίδι

Το παιχνίδι αποτελεί διαχρονικά αναπόσπαστη δραστηριότητα του ανθρώπινου βίου. Θεωρείται συνυφασμένη με την παιδική ηλικία, αλλά αφορά εξίσου και τα ενήλικα άτομα. Ήδη από τη βρεφική ηλικία το άτομο μέσα από το παιχνίδι δέχεται τα πρώτα ερεθίσματα για τη γνωριμία του με τον κόσμο. Ήχοι και εικόνες αντικειμένων κεντρίζουν την προσοχή και εγείρουν το ενδιαφέρον, αποτελώντας την αφετηρία για την ψυχοσωματική εξέλιξη του ατόμου.

Ένα μεγαλύτερο φάσμα παιχνιδιών κατά την παιδική ηλικία βοηθά το άτομο να αντιληφθεί τον εαυτό του και τη θέση του ως μέρος ενός συνόλου, να αναπτύξει τις δεξιότητές του, να αλληλεπιδράσει με άλλα άτομα και να εξοικειωθεί με τις έννοιες της συνύπαρξης, της συμμετοχής, της υπακοής σε κανόνες, αλλά και να ανακαλύψει τον τρόπο διαχείρισης καταστάσεων, όπως είναι η επικράτηση και η επίτευξη ενός στόχου ή η αποτυχία αντίστοιχα. Παράλληλα, το άτομο μιμούμενο μέσα από το παιχνίδι δραστηριότητες που άπτονται του κόσμου των ενηλίκων, έρχεται σε επαφή και εκπαιδεύεται σε ρόλους που θα συναντήσει και θα κληθεί να αναλάβει στην ενήλικη ζωή του[1]. Οπωσδήποτε, πέρα από ο,τιδήποτε άλλο το παιχνίδι αποτελεί βασικό μέσο για την ψυχαγωγία και την ευχαρίστηση. Ως μέσο ψυχαγωγίας αλλά και ως τρόπος εξάσκησης των ικανοτήτων, το παιχνίδι συνεχίζει να αποτελεί μέρος του ανθρώπινου βίου και μετά την ενηλικίωση.

Η αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία, οι παραστάσεις σε έργα της αγγειογραφίας, της πηλοπλαστικής, της γλυπτικής, καθώς και τα ίδια τα αρχαιολογικά ευρήματα αποκαλύπτουν ένα ευρύ σύνολο από παιχνίδια και δραστηριότητες που είναι διαδεδομένα στον αρχαίο κόσμο. Παιχνίδια είναι γνωστά, ωστόσο, όχι μόνο από τον ελλαδικό χώρο αλλά και από την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους (π.χ. Αίγυπτος, Εγγύς Ανατολή κ.α.)[2]. Η γεωγραφική διασπορά κάποιων παιχνιδιών και η διαχρονικότητά τους τα καθιστά παγκόσμια ή πανανθρώπινα[3], όπως είναι για παράδειγμα τα παιχνίδια της σφαίρισης ή οι κούκλες. Ανεξάρτητα από τον εφευρέτη ενός παιχνιδιού, σημαντικό ρόλο στη διάδοση και την επιβίωσή του διαδραματίζουν οι επαφές που υπάρχουν μεταξύ των λαών και η ανταλλαγή ή εισροή πολιτισμικών στοιχείων ανάμεσά τους. Έτσι, πολλά παιχνίδια της

[1]Για τη σημασία του παιχνιδιού σε σχέση με το παιδί, βλ. Cuvillier & Dupont 2019, 14-19 (V. Dasen)· Κατσαδήμα 2018, 189 κ.ε., με βιβλιογραφία.

[2] Fittà 1998, 130-153.

[3] Λάζος 2002, 46-47.

αρχαιότητας επιβιώνουν έως σήμερα, με την ίδια ή παραλλαγμένη ονομασία, λόγω της μεταφοράς της γνώσης τους και της υιοθέτησής τους κατά τους ρωμαϊκούς και αργότερα κατά τους βυζαντινούς χρόνους[4].

Με τον όρο παιχνίδια νοούνται συνολικά τόσο τα παιχνίδια-αντικείμενα όσο και τα συλλογικά παιχνίδια. Τα πρώτα ονομάζονται και *αθύρματα*[5], όρος που είναι γνωστός ήδη από τον Όμηρο και τους τραγικούς ποιητές[6]. Ετυμολογείται από το ρήμα *ἀθύρω*[7] (παίζω, διασκεδάζω) και περιγράφει κάθε αντικείμενο με χρήση παιχνιδιού (π.χ. αστράγαλοι, στρόμβος [σβούρα], πλαγγόνες, ομοιώματα αγγείων, επίπλων, αμαξών, κύβοι, πλαταγές, πεσσοί, σφαίρα κ.ά.). Ως συλλογικά παιχνίδια νοούνται οι λεγόμενες παιδιές, δηλαδή οι δραστηριότητες με τη συμμετοχή περισσοτέρων ατόμων και χωρίς απαραίτητα τη χρήση αντικειμένων.

Εκτός από την αναφορά των αρχαίων πηγών και την αποτύπωσή τους στην τέχνη της εποχής, η γνώση για τα αθύρματα προκύπτει κυρίως από τα ίδια τα αντικείμενα που εντοπίζονται συχνά στις ανασκαφές. Είναι κατασκευασμένα από διάφορα υλικά, όπως ο πηλός, ο χαλκός, το ξύλο, ο λίθος, το οστό και το γυαλί, και συνήθως αποτελούν προϊόντα ειδικευμένων τεχνιτών, όπως ήταν οι τεχνίτες του πηλού, οι χαλκουργοί κ.ά. Οι θέσεις εύρεσης των αρχαιολογικών αυτών τεκμηρίων, πολλά από τα οποία εντοπίζονται σε νεκροταφεία ως κτερίσματα σε παιδικές ταφές και σε ιερά ως αναθήματα, είναι αποκαλυπτικές για τη θεώρηση του παιχνιδιού κατά την αρχαιότητα όχι μόνο ως μέσου ψυχαγωγίας και ευχαρίστησης, αλλά και ως φορέας άλλων μηνυμάτων που έχουν να κάνουν με τις θρησκευτικές αντιλήψεις, τις λατρευτικές πρακτικές και τα ταφικά έθιμα.

1.1. Το παιχνίδι μέσα από τις γραπτές πηγές

Οι πρώτες αναφορές για το παιχνίδι προέρχονται από τα ομηρικά έπη. Στην Ιλιάδα, η ψυχή του Πατρόκλου μιλάει για τον φόνο του συμπαίκτη του κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού με αστραγάλους[8], ενώ στην περιγραφή του επεισοδίου της

[4] Σχετικά με το ζήτημα της διαχρονίας, βλ. κατάλογο παιχνιδιών που επιβιώνουν από την αρχαιότητα έως σήμερα, Λάζος 2002, 101-111. Επίσης, για παιχνίδια που συνεχίζουν να παίζονται και στον σύγχρονο κόσμο, βλ. Lovett et al. 1901, 280 κ.ε.˙ Costanza 2019 (σποραδικά)˙ Carè 2012, 37-40.

[5] Liddell-Scott, λήμμα *ἄθυρμα*. Για τη χρήση του όρου, βλ. Γκουγκουλή 2020, 44, υποσημείωση 5.

[6] Όμηρος, *Οδύσσεια*, Σ 323: «παῖδα δὲ ὣς ἀτίταλλε, δίδου δ᾽ ἄρ᾽ ἀθύρματα θυμῷ»˙ Ευριπίδης, *Αὐγή*, απ. 272: «τίς δ᾽ οὐχὶ χαίρει νηπίοις ἀθύρμασιν;».

[7] Liddell-Scott, λήμμα *ἀθύρω*.

[8] Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ψ 88: «χολωθεὶς ἀμφ᾽ ἀστραγάλοισιν».

απώθησης των Αχαιών στο στρατόπεδό τους, η καταστροφή του πρόχειρου τείχους τους από τους Τρώες με τη βοήθεια του Απόλλωνα παρομοιάζεται με το γκρέμισμα των κατασκευών από άμμο που φτιάχνουν στην παραλία τα παιδιά παίζοντας[9], παρομοίωση που μεταφέρει με γλαφυρότητα μια αγαπημένη δραστηριότητα των παιδιών. Στην Οδύσσεια περιγράφεται το παιχνίδι της Ναυσικάς και των νεαρών γυναικών που τη συντρόφευαν με τη σφαίρα[10], αλλά και το παιχνίδι των μνηστήρων στο ανάκτορο του Οδυσσέα με τους πεσσούς[11].

Σε ό,τι αφορά την εφεύρεση διαφόρων παιχνιδιών, από τον Αριστοτέλη πληροφορούμαστε ότι την πλαταγή εφηύρε ο πυθαγόρειος φιλόσοφος, Αρχύτας από τον Τάραντα (428-347 π.Χ.)[12]. Από τον Ανακρέοντα γίνεται γνωστό ότι ο κότταβος, ως παιχνίδι διαδόθηκε από την περιοχή της Σικελίας[13], πληροφορία την οποία επαναλαμβάνει και ο Αθήναιος[14]. Ο τελευταίος περιγράφει επίσης την φαινίνδα, παιχνίδι σφαίρισης, την οποία αποδίδει σε κάποιον παιδοτρίβη Φαινέστιο[15].

Ο Ηρόδοτος μεταφέρει την αμφιλεγόμενη ήδη από την αρχαιότητα πληροφορία ότι οι Λυδοί ήταν εκείνοι που εφηύραν παιχνίδια όπως οι κύβοι, οι αστράγαλοι και η σφαίριση, αλλά όχι την πεσσεία. Για την τελευταία υπάρχουν πολλές πηγές (Πλάτων, *Απολογία του Σωκράτους*, Αλκιδάμας, *Οδυσσέας*, σοφιστής Γοργίας στην απολογία του

---

[9] Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ο 361-364: «ἔρειπε δὲ τεῖχος Ἀχαιῶν ῥεῖα μάλ', ὡς ὅτε τις ψάμαθον πάϊς ἄγχι θαλάσσης, ὅς τ' ἐπεὶ οὖν ποιήσῃ ἀθύρματα νηπιέῃσιν, ἂψ αὖτις συνέχευε ποσὶν καὶ χερσὶν ἀθύρων».

[10] Όμηρος, *Οδύσσεια,* Ζ 100: «σφαίρη ται δ΄ αρ΄ έπαιζον από κρήδεμνα βαλούσαι τησί δε Ναυσικάα λευκώλενος ήρχετο μολπής». Ζ 115-116: «σφαῖραν ἔπειτ' ἔρριψε μετ' ἀμφίπολον βασίλεια· ἀμφιπόλου μὲν ἅμαρτε, βαθείῃ δ' ἔμβαλε δίνῃ, αἱ δ' ἐπὶ μακρὸν ἄϋσαν».

[11] Όμηρος, *Οδύσσεια*, Α 107: «οἱ μὲν ἔπειτα πεσσοῖσι προπάροιθε θυράων θυμὸν ἔτερπον, ἥμενοι ἐν ῥινοῖσι βοῶν, οὓς ἔκτανον αὐτοί».

[12] Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 8.1340b: «καὶ τὴν Ἀρχύτου πλαταγὴν οἴεσθαι γενέσθαι καλῶς, ἣν διδόασι τοῖς παιδίοις, ὅπως χρώμενοι ταύτῃ μηδὲν καταγνύωσι τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν: οὐ γὰρ δύναται τὸ νέον ἡσυχάζειν».

[13] Ανακρέων, *Αποσπάσματα*, ΙΙ, 429s. Βλ. Fittà 1998, 92, υποσημείωση 2.

[14] Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, 427d: «Θεόφραστος ἐν τῷ περὶ μέθης, οὐ παλαιαί6: ἀλλ' ἦν ἀπ' ἀρχῆς τὸ μὲν σπένδειν ἀποδεδομένον τοῖς θεοῖς, ὁ δὲ κότταβος τοῖς ἐρωμένοις. ἐχρῶντο γὰρ ἐπιμελῶς τῷ κοτταβίζειν ὄντος τοῦ παιγνίου Σικελικοῦ, καθάπερ καὶ Ἀνακρέων ὁ Τήιος πεποίηκε: Σικελὸν κότταβον ἀγκύλῃ λατάζων».

[15] Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, 1.26: «διηγεῖται δὲ τὴν φαινίνδα παιδιὰν οὕτως Ἀντιφάνης. σφαῖραν λαβὼν τῷ μὲν διδοὺς ἔχαιρε, τὸν δ' ἔφευγ' ἅμα, τοῦ δ' ἐξέκρουσε, τὸν δ' ἀνέστησεν πάλιν, κλαγκταῖσι φωναῖς . . . ἔξω, μακράν, παρ' αὐτόν, ὑπὲρ αὐτόν, κάτω, ἄνω, βραχεῖαν, ἀπόδος ἐν καταστροφῇ.' ἐκαλεῖτο δὲ φαινίνδα ἀπὸ τῆς ἀφέσεως τῶν σφαιριζόντων, ἢ ὅτι εὑρετὴς αὐτοῦ, ὥς φησιν Ἰόβας ὁ Μαυρούσιος Φαινέστιος ὁ παιδοτρίβης».

Παλαμήδη κ.ά.), οι οποίες την αποδίδουν στον Παλαμήδη μαζί με άλλα παιχνίδια όπως την κυβεία[16]. Η επινόηση του παιχνιδιού *δακτύλων επάλλαξις* αποδίδεται από τον Πτολεμαίο Χέννο, αλεξανδρινό μυθογράφο του 2ου αι. μ.Χ., στην ωραία Ελένη.

Στοιχεία για τα παιχνίδια αντλούνται, επίσης, μέσα από το έργο ποιητών, όπως ο Ευριπίδης, που αναφέρθηκε παραπάνω, αλλά και ο Αριστοφάνης. Στις Νεφέλες ο Στρεψιάδης αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια της εορτής των Διασίων[17], αγόρασε στο γιο του, Φειδιππίδη, ένα αμαξίδιο με τα χρήματα που κέρδισε ως δικαστής[18], ενώ σε άλλο σημείο ότι ο γιος του κατασκευάζει ο ίδιος τα παιχνίδια του, χτίζοντας σπιτάκια, σκαλίζοντας ξύλινα πλοιάρια και κατασκευάζοντας αμαξίδια από φύλλα, καθώς και ομοιώματα βατράχων από τις φλούδες του ροδιού[19]. Οι δύο αυτές αναφορές μάς παρέχουν με έμμεσο τρόπο στοιχεία σχετικά με τον τρόπο απόκτησης των παιχνιδιών κατά την αρχαιότητα. Δηλαδή κάποια από αυτά οι γονείς τα προμηθεύονται από το εμπόριο, επομένως υπάρχουν συγκεκριμένοι τεχνίτες που τα κατασκευάζουν και τα διαθέτουν στην αγορά. Ωστόσο, τα παιδιά χρησιμοποιώντας τη φαντασία τους και υλικά που έχουν στη διάθεσή τους, κατασκευάζουν τα ίδια κάποια από τα αθύρματά τους, όπως έκανε και ο γιος του Στρεψιάδη. Η ευελιξία στη δημιουργία παιχνιδιών με την αξιοποίηση και άλλων μέσων στη θέση του παιχνιδιού-αντικειμένου είναι γνωστή και από άλλες περιπτώσεις. Για κάποια από τα παιχνίδια που παίζονται με αστραγάλους, ελλείψει αυτών, μαρτυρείται ότι τα παιδιά αντικαθιστούν τα μικρά οστά με καρύδια ή άλλους καρπούς[20].

Τη συμμετοχή ενηλίκων σε παιδικά παιχνίδια αποκαλύπτει ένα απόσπασμα του Πλουτάρχου, ο οποίος μεταφέρει ένα περιστατικό με τον βασιλιά της Σπάρτης Αγησίλαο, ο οποίος έπαιζε με τους γιους του το παιχνίδι *κάλαμον περιβαίνειν*, όταν δέχθηκε την επίσκεψη κάποιου φίλου του[21].

---

[16] Για τις εφευρέσεις του Παλαμήδη μέσα από τις αναφορές στις αρχαίες πηγές, βλ. Λάζος 2002, 49-52.

[17] Τα Διάσια ήταν εορτή προς τιμήν του Μειλιχίου Διός και λάμβανε χώρα δέκα ημέρες μετά τον εορτασμό των Ανθεστηρίων. Κατά τη διάρκεια της εορτής τα παιδιά συνήθιζαν να λαμβάνουν δώρα.

[18] Αριστοφάνης, *Νεφέλαι*, 864: «ὃν πρῶτον ὀβολὸν ἔλαβον ἡλιαστικόν, τούτου ᾽πριάμην σοι Διασίοις ἁμαξίδα».

[19] Αριστοφάνης, *Νεφέλαι*, 878-880: «εὐθύς γέ τοι παιδάριον ὄν τυννουτονὶ ἔπλαττεν ἔνδον οἰκίας ναῦς τ᾽ ἔγλυφεν, ἁμαξίδας τε σκυτίνας ἠργάζετο, κἀκ τῶν σιδίων βατράχους ἐποίει πῶς δοκεῖς».

[20] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄, 105.

[21] Πλούταρχος, *Αγησίλαος,* 1.25: ἦν δὲ καὶ φιλότεκνος ὁ Ἀγησίλαος διαφερόντως· καὶ περὶ ἐκείνου τὸ τῆς παιδιᾶς λέγουσιν, ὅτι μικροῖς τοῖς παιδίοις οὖσι κάλαμον περιβεβηκὼς ὥσπερ ἵππον οἵκοι

Ο Γαληνός (2ος αι. μ.Χ.) επισημαίνει τα οφέλη που έχουν τα παιχνίδια σφαίρισης τόσο στη φυσική υγεία όσο και στην πνευματική ενδυνάμωση του παιδιού[22]. Ο ίδιος κάνει γνωστή την ύπαρξη τριών ειδών σφαίρας, την ευμεγέθη, τη μικρά και την κενή σφαίρα. Σχετικά με τα εν λόγω παιχνίδια και τα διαφορετικά είδη σφαίρας που χρησιμοποιούνταν, το μέγεθος, τις ονομασίες (*θύλαξ, κώρυξ, αρπαστή, pila arenaria* ή *harpastum, pila paganica, τριγών* ή *pila trigonalis, follis* ή *pila, folliculus, pila vetrea*), το υλικό κατασκευής (δέρμα, κύστες ζώων, γυαλί, λίθος κ.ά.) και τα χαρακτηριστικά τους πληροφορίες αντλούνται από κείμενα της ελληνικής και της λατινικής γραμματείας, δεδομένου ότι τα παιχνίδια σφαίρισης ήταν εξίσου διαδεδομένα και στο ρωμαϊκό κόσμο[23].

Ο λεξικογράφος Ιούλιος Πολυδεύκης (2ος αι. μ.Χ.) στο έργο του *Ονομαστικόν* περιγράφει πενήντα περίπου παιχνίδια της αρχαιότητας[24]. Με το ίδιο θέμα καταπιάνεται και ο ιστορικός Σουητώνιος (1ος-2ος αι. μ.Χ.) στο έργο του *Περί τῶν παρ΄ Ἕλλησι παιδιῶν*, που σώζεται σε αποσπάσματα με σχόλια του Ευστάθιου.

Η σύνδεση των παιχνιδιών με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τη λατρεία γίνεται αντιληπτή μέσα από το επίγραμμα της Τιμαρέτης, η οποία πριν από το γάμο της παρουσιάζεται να αφιερώνει τα παιχνίδια της στην Αρτέμιδα, θεά γνωστή ως προστάτιδα των νεαρών κοριτσιών, του γάμου και της οικογένειας[25]. Το παιχνίδι του αιωρισμού έχει τις καταβολές του στο μύθο της Ηριγόνης, η οποία κρεμάστηκε μετά τον άδικο θάνατο του πατέρα της Ικαρίου. Το παιχνίδι συνδέθηκε με την *Αιώρα*[26], εορτή με χαρακτήρα εξαγνιστικό, που θεσπίστηκε από τους Αθηναίους κατόπιν υποδείξεως του μαντείου, προκειμένου να εξευμενίσουν το θεό Διόνυσο για να παύσουν οι αυτοκτονίες των νεαρών παρθένων που ακολούθησαν ως τιμωρία από το

συνέπαιζεν, ὀφθεὶς δὲ ὑπό τινος τῶν φίλων παρεκάλει μηδενὶ φράσαι, πρὶν ἂν καὶ αὐτὸς πατὴρ παίδων γένηται.

[22] Γαληνός, *Περί τοῦ διά τῆς μικράς σφαίρας γυμνασίου*.

[23]Fittà 1998, 104-105.

[24] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄. Βλ. επίσης, Costanza 2019.

[25] *Παλατινή Ανθολογία*, VI, 280: «Τιμαρέτα πρὸ γάμοιο τὰ τύμπανα, τὴν τ᾽ ἐρατεινὴν σφαῖραν, τόν τε κόμας ῥύτορα κεκρύφαλον, τάς τε κόρας, Λιμνᾶτι, κόρᾳ κόρα, ὡς ἐπιεικές, ἄνθετο, καὶ τὰ κορᾶν ἐνδύματ᾽, Ἀρτέμιδι».

[26]Dietrich 1961, 36-50˙ Dillon 2002, 69-71˙ Neils & Oakley 2003, 149 (J. Neils).

θεό μετά το θάνατο της Ηριγόνης[27], με τον οποίο η κοπέλα είχε αποκτήσει έναν γιο, τον Στάφυλο.

Στον εκπαιδευτικό χαρακτήρα του παιχνιδιού αναφέρεται ο Πλάτων, ο οποίος είναι της άποψης ότι το παιχνίδι διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του ατόμου, καθώς και στην καλλιέργεια του ήθους και των φυσικών ικανοτήτων των παιδιών. Στους Νόμους υποστηρίζει ότι τα παιδιά μέσα από το παιχνίδι θα πρέπει να εκπαιδεύονται και να προετοιμάζονται για αυτό που θα γίνουν στην ενήλικη ζωή και ότι οι γονείς θα πρέπει να επιλέγουν για τα παιδιά τα παιχνίδια με τα οποία θα προετοιμαστούν καλύτερα για τους μελλοντικούς τους ρόλους[28].

Ο Αριστοτέλης θεωρεί πως το παιχνίδι θα πρέπει να προετοιμάζει τα παιδιά για τον μελλοντικό ρόλο του Αθηναίου πολίτη[29]. Ο Πλούταρχος αναφέρει ένα περιστατικό με τον Αλκιβιάδη, ο οποίος σε παιδική ηλικία όχι μόνο αρνήθηκε να παραμερίσει από τον δρόμο, παρότι τον πλησίαζε η άμαξα, με την αιτιολογία ότι είχε μόλις

[27]Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη*, Γ 14. 7: «Ἐριχθονίου δὲ ἀποθανόντος καὶ ταφέντος ἐν τῷ αὐτῷ τεμένει τῆς Ἀθηνᾶς Πανδίων ἐβασίλευσεν, ἐφ᾽ οὗ Δημήτηρ καὶ Διόνυσος εἰς τὴν Ἀττικὴν ἦλθον. ἀλλὰ Δήμητρα μὲν Κελεὸς [εἰς τὴν Ἐλευσῖνα] ὑπεδέξατο, Διόνυσον δὲ Ἰκάριος· ὃς λαμβάνει παρ᾽ αὐτοῦ κλῆμα ἀμπέλου καὶ τὰ περὶ τὴν οἰνοποιίαν μανθάνει. καὶ τὰς τοῦ θεοῦ δωρήσασθαι θέλων χάριτας ἀνθρώποις, ἀφικνεῖται πρός τινας ποιμένας, οἳ γευσάμενοι τοῦ ποτοῦ καὶ χωρὶς ὕδατος δι᾽ ἡδονὴν ἀφειδῶς ἑλκύσαντες, πεφαρμάχθαι νομίζοντες ἀπέκτειναν αὐτόν. μεθ᾽ ἡμέραν δὲ νοήσαντες ἔθαψαν αὐτόν. Ἠριγόνη δὲ τῇ θυγατρὶ τὸν πατέρα μαστευούσῃ κύων συνήθης ὄνομα Μαῖρα, ἣ τῷ Ἰκαρίῳ συνείπετο, τὸν νεκρὸν ἐμήνυσε· κἀκείνη κατοδυραμένη τὸν πατέρα ἑαυτὴν ἀνήρτησε» ˙ Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, 14.10: «ἦν δὲ καὶ ἐπὶ ταῖς ἑώραις τις ἐπ᾽ Ἠριγόνῃ, ἣν καὶ ἀλῆτιν λέγουσιν, ᾠδή». Για το μύθο της Ηριγόνης και τη σχέση της με τον Διόνυσο, βλ. Dietrich 1961, 37˙ Grimal 1991, 273-275˙ Dillon 2002, 69-70.

[28] Πλάτων, *Νόμοι*, 643b-c: «λέγω δή, καί φημι τὸν ὀτιοῦν ἀγαθὸν ἄνδρα μέλλοντα ἔσεσθαι τοῦτο αὐτὸ ἐκ παίδων εὐθὺς μελετᾶν δεῖν, παίζοντά τε καὶ σπουδάζοντα ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἑκάστοις προσήκουσιν. οἷον τὸν μέλλοντα ἀγαθὸν ἔσεσθαι γεωργὸν ἢ τινα οἰκοδόμον, τὸν μὲν οἰκοδομοῦντά τι τῶν παιδείων [643ξ] οἰκοδομημάτων παίζειν χρή, τὸν δ᾽ αὖ γεωργοῦντα, καὶ ὄργανα ἑκατέρῳ σμικρά, τῶν ἀληθινῶν μιμήματα, παρασκευάζειν τὸν τρέφοντα αὐτῶν ἑκάτερον, καὶ δὴ καὶ τῶν μαθημάτων ὅσα ἀναγκαῖα προμεμαθηκέναι προμανθάνειν, οἷον τέκτονα μετρεῖν ἢ σταθμᾶσθαι καὶ πολεμικὸν ἱππεύειν παίζοντα ἤ τι τῶν τοιούτων ἄλλο ποιοῦντα, καὶ πειρᾶσθαι διὰ τῶν παιδιῶν ἐκεῖσε τρέπειν τὰς ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας τῶν παίδων, οἳ ἀφικομένους αὐτοὺς δεῖ τέλος ἔχειν».

[29] Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 7, 1336a, 30-34: «καὶ περὶ λόγων δὲ καὶ μύθων, ποίους τινὰς ἀκούειν δεῖ τοὺς τηλικούτους, ἐπιμελὲς ἔστω τοῖς ἄρχουσιν οὓς καλοῦσι παιδονόμους. πάντα γὰρ δεῖ τὰ τοιαῦτα προοδοποιεῖν πρὸς τὰς ὕστερον διατριβάς: διὸ τὰς παιδιὰς εἶναι δεῖ τὰς πολλὰς μιμήσεις τῶν ὕστερον σπουδαζομένων».

πραγματοποιήσει τη ρίψη των αστραγάλων του[30], αλλά παρέμεινε στη θέση του προκαλώντας τον αμαξηλάτη να περάσει πάνω από το σώμα του. Μέσα από αυτήν την περιγραφή γίνεται αντιληπτό ότι στοιχεία του χαρακτήρα του ατόμου, τα οποία θα αναπτύξει πλήρως ως ενήλικας, διαφαίνονται ήδη από την παιδική ηλικία ακόμα και μέσα από τη διαδικασία του παιχνιδιού, πράγμα που το επιβεβαιώνει η συμπεριφορά του Αλκιβιάδη με την επιμονή του, την έλλειψη υποχωρητικότητας, την απουσία φόβου σε επικίνδυνες καταστάσεις, καθώς και τον παράτολμο και ηγεμονικό του χαρακτήρα.

1.2. Η απεικόνιση των παιχνιδιών στην τέχνη

Οι παραστάσεις με σκηνές παιχνιδιού αποτελούν μία ακόμα βασική πηγή πληροφόρησης για το παιχνίδι στην Αρχαιότητα. Απαντούν ως επί το πλείστον στην τέχνη ήδη από τους αρχαϊκούς χρόνους και συνεχίζονται στους κλασικούς, ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, σε έργα της αγγειογραφίας, της γλυπτικής, της κοροπλαστικής και της ζωγραφικής. Περιλαμβάνουν βρέφη και παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας, τα οποία μόνα τους ή αλληλεπιδρώντας με άλλα πρόσωπα παίζουν με τα αθύρματά τους ή επιδίδονται σε άλλου τύπου παιδιές.

Γενικότερα, παρατηρείται διαφοροποίηση στη συχνότητα και στο είδος των παιχνιδιών που εικονίζονται. Συχνότερα, αποτυπώνονται παραστάσεις παιχνιδιών στην αγγειογραφία και την κοροπλαστική, όπου κανείς συναντά ένα μεγάλο αριθμό παιχνιδιών. Αντίθετα, σε έργα της γλυπτικής, σε αγάλματα ή ανάγλυφα παρατηρείται μικρότερη ποικιλία παιχνιδιών (μπάλες, αστράγαλοι), τα οποία τα παιδιά απλά τα κρατούν χωρίς να παίζουν μαζί τους, με αποτέλεσμα τα παιχνίδια σε αυτήν την περίπτωση να λειτουργούν ως ένα μέσο δηλωτικό της νεαρής ηλικίας των προσώπων που εικονίζονται και των ασχολιών που αφορούν σε αυτήν[31] **(πίν. 1.1, 1.2)**.

Δε λείπουν όμως και οι απεικονίσεις ενηλίκων ατόμων. Παραστάσεις επιτραπέζιων παιχνιδιών πνευματικού περιεχομένου, όπως είναι εκείνα που παίζονται

[30] Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 2, 1-3: «ἔτι δὲ μικρὸς ὢν ἔπαιζεν ἀστραγάλοις ἐν τῷ στενωπῷ, τῆς δὲ βολῆς καθηκούσης εἰς αὐτὸν ἅμαξα φορτίων ἐπῄει. πρῶτον μὲν οὖν ἐκέλευε περιμεῖναι τὸν ἄγοντα τὸ ζεῦγος: ὑπέπιπτε γὰρ ἡ βολὴ τῇ παρόδῳ τῆς ἁμάξης: μὴ πειθομένου δὲ δι᾽ ἀγροικίαν, ἀλλ᾽ ἐπάγοντος, οἱ μὲν ἄλλοι παῖδες διέσχον, ὁ δ᾽ Ἀλκιβιάδης καταβαλὼν ἐπὶ στόμα πρὸ τοῦ ζεύγους καὶ παρατείνας ἑαυτόν, ἐκέλευεν οὕτως, εἰ βούλεται, διεξελθεῖν, ὥστε τὸν μὲν ἄνθρωπον ἀνακροῦσαι τὸ ζεῦγος ὀπίσω δείσαντα, τοὺς δ᾽ ἰδόντας ἐκπλαγῆναι καὶ μετὰ βοῆς συνδραμεῖν πρὸς αὐτόν».

[31] Σχετικά με τα αγάλματα παιδιών, τα παιχνίδια που αναπαρίστανται στη γλυπτική και το συμβολισμό τους, βλ. Μπομπού 2020, 48 κ.ε.

με πεσσούς, εντοπίζονται σε αγγεία των αρχαϊκών και των πρώιμων κλασικών χρόνων. Πρόκειται για αμφορείς[32] και υδρίες[33] διακοσμημένες με τη μελανόμορφη ή την ερυθρόμορφη τεχνική, ληκύθους[34] και κύλικες[35], έργα που αποδίδονται σε καλλιτέχνες όπως ο Εξηκίας, ο Ζωγράφος του Ανδοκίδη, ο Ζωγράφος του Βερολίνου κ.ά.[36]. Στα αγγεία αυτά επαναλαμβάνεται το θέμα των δύο στρατιωτών, οι οποίοι ταυτίζονται με τον Αχιλλέα και τον Αίαντα. Αποδίδονται καθιστοί αλλά με τη στρατιωτική τους εξάρτυση και τον οπλισμό πλησίον τους, και είναι απορροφημένοι με τη διεξαγωγή του επιτραπέζιου παιχνιδιού που βρίσκεται πάνω σε μία τράπεζα ανάμεσά τους. Συχνά, την παράσταση συμπληρώνει η μορφή της θεάς Αθηνάς **(πίν. 1.3-1.6, 2.1-2.2)**. Οι πρώιμες αυτές αποτυπώσεις παρέχουν την πληροφορία ότι ανάλογα παιχνίδια αφορούν και ενήλικες και διεξάγονται με τη χρήση ενός διαγραμμισμένου πίνακα και πεσσών. Το ίδιο θέμα επαναλαμβάνεται στο δίσκο ενός χάλκινου κατόπτρου του 3ου αι. π.Χ.[37] **(πίν. 2.3)**. Παραστάσεις με μορφές που επιδίδονται στην ενασχόληση με επιτραπέζια παιχνίδια (*πεσσεία*) απαντούν και σε άλλες μορφές τέχνης, όπως στην πηλοπλαστική ή στη σφραγιδογλυφία[38]. Επί παραδείγματι, σύμπλεγμα ειδωλίων από την Αθήνα απεικονίζει το παιχνίδι ενός άνδρα και μιας γυναίκας με πεσσούς σε άβακα, που χωρίζεται σε 6 Χ 7 τετράγωνες θέσεις. Πάνω στο διαγραμμισμένο πίνακα διακρίνονται δώδεκα πεσσοί σε διάφορα τετράγωνα. Ένας ακόμη άνδρας με τα

[32] α) Ερυθρόμορφος αμφορέας του Ζωγράφου του Ανδοκίδη. Βοστώνη, Museum of Fine Arts, 01.8037 (BAPD 200007), β) μελανόμορφος αμφορέας του Ζωγράφου της Αιώρας. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, H2460 (BAPD 301536), γ) μελανόμορφος αμφορέας τύπου Α του Εξηκία. Βατικανό, Museo Gregoriano Etrusco Vaticano, 16757 (BAPD 310395).

[33] α) Μελανόμορφη υδρία του Ζωγράφου του Ευφιλήτου. Παρίσι, Musée du Louvre, F290 (BAPD 301723), β) ερυθρόμορφη υδρία του Ζωγράφου του Βερολίνου. Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art, 65.11.12 (BAPD 275093).

[34] Λήκυθος λευκού βάθους του Ζωγράφου του Διόσφου. Παρίσι, Musée du Louvre, MNB911 (BAPD 203099).

[35] Fittà 1998, 160, εικ. 264-265.

[36] Για το θέμα και τις απεικονίσεις, επίσης βλ. Fittà 1998, 154-161, εικ. 257, 258, 260˙ Σάλιακα 2020, 580-581, Cuvillier & Dupont 2019, εικ. 3, 82-83 (N. Massar)˙ Dasen 2022, 95-101.

[37] Fittà 1998, 157, εικ. 259.

[38]Ενδεικτικά βλ., Cuvillier & Dupont 2019, 19, εικ. 3 (V. Dasen).

χαρακτηριστικά νάνου, καθισμένος σε σκαμνί, παρακολουθεί την εξέλιξη του παιχνιδιού ανάμεσά τους (1ος αι. μ.Χ.)[39] **(πίν. 2.4)** .

Πλούσιοι φορείς με σκηνές παιδικού παιχνιδιού είναι τα αγγεία για κρασί, οι χόες **(πίν. 2.5)**. Κατασκευάζονται στην Αθήνα στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. αλλά είναι γνωστά και σε άλλες περιοχές. Μικρού μεγέθους[40] χόες προσφέρονται σε παιδιά ηλικίας τριών ή τεσσάρων ετών κατά την εορτή των Ανθεστηρίων, που τελούνταν προς τιμήν του Διονύσου. Περιείχαν μικρή ποσότητα κρασιού, παρέχοντας στα παιδιά τη δυνατότητα για την πρώτη δοκιμή κρασιού στη ζωή τους και επομένως τη συμβολική μετάβαση στον κόσμο των ανδρών και στη δημόσια ζωή της πόλης. Οι χόες, πολλοί από τους οποίους έχουν εντοπιστεί ως κτερίσματα σε παιδικούς τάφους, απεικονίζουν σκηνές που σχετίζονται με τη ζωή του παιδιού, αλλά και στοιχεία που συνδέονται με τα Ανθεστήρια και τη συμμετοχή των παιδιών στις Χοές, κατά τη δεύτερη ημέρα του εορτασμού. Τέτοια στοιχεία είναι τα σταφύλια και τα γλυκίσματα που προετοιμάζονταν για την εορτή, όπως το *στρεπτόν*, η *πυραμίς* και ο *ομφαλός* **(πίν. 2.6, 3.1)**. Συχνά απεικονίζονται στεφανωμένοι χόες με φύλλα κισσού ως μια επιπλέον αναφορά στη λατρεία του Διονύσου[41].

Τα παιδιά εικονίζονται είτε ως βρέφη που φοράνε φυλακτά και μπουσουλάνε είτε μεγαλύτερης ηλικίας και επιδίδονται σε διάφορες δραστηριότητες **(πίν. 3.2)**. Το μέγεθος του αγγείου σχετίζεται με την ηλικία του εικονιζόμενου παιδιού. Χαρακτηριστικό είναι ότι η ανατομία τους αποδίδεται από τους αγγειογράφους με μεγαλύτερη φυσιοκρατία[42] και κανονικές σωματικές αναλογίες, σε σχέση με την απεικόνιση των παιδιών μικρότερης ηλικίας, που αποτελούσαν μικρογραφία ενηλίκου. Ως επί το πλείστον είναι αγόρια που αποδίδονται γυμνά[43], αλλά δε λείπουν και τα

[39]Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 4200. Το σύμπλεγμα προέρχεται από τάφο και βρέθηκε το 1855 στην Αθήνα, κατά την ανασκαφή του χώρου των τότε βασιλικών ανακτόρων. Βλ. Dasen 2018, 38˙ Fittà 1998, 159, 262 (σχέδιο με τη διάταξη των πεσσών των παικτών πάνω στο διαγραμμισμένο πίνακα).

[40] Οι χόες κανονικού μεγέθους είχαν ύψος 22 εκ. χωρητικότητα 3,2 λίτρα. Οι χόες που προσφέρονταν στα παιδιά είχαν μικρό μέγεθος που κυμαινόταν από 3 έως 15 εκ. περίπου.

[41] Για τους χόες, Neils & Oakley 2003, 145-149 (J. Neils)˙ Μανακίδου & Μανακίδου 2015, 63-64.

[42] Βασιλοπούλου 2003, 93˙ Papaikonomou 2006, 242˙ Μανακίδου & Μανακίδου 2015, 62-63. Για τα χαρακτηριστικά των παιδιών στην τέχνη των αρχαϊκών, κλασικών, ελληνιστικών χρόνων και τη διαφοροποίησή τους με την πάροδο του χρόνου και τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, βλ. Neils & Oakley 2003, 58-83 (L. Beaumont), με βιβλιογραφία.

[43] Για το στοιχείο της γυμνότητας που συνδέεται με το λατρευτικό χαρακτήρα της μύησης των αγοριών στην κοινωνία των ενηλίκων, βλ. Βασιλοπούλου 2003, 94, με βιβλιογραφία.

κορίτσια[44], εικονιζόμενα όμως ενδεδυμένα. Συχνά τα παιδιά παίζουν με ζώα, με σφαίρα, με κάλαμο και τροχό (*στρόφαλος*), με αστραγάλους, σύρουν ή επιβαίνουν σε αμαξίδιο, που σύρουν άλλα παιδιά, ενώ τα βρέφη κρατάνε την πλαταγή τους κλπ[45] **(πίν. 3.3, 3.4, 3.5, 3.6)**.

Ο στρόφαλος εικονίζεται κυρίως στα χέρια των αγοριών τόσο στους χόες όσο και σε άλλα σχήματα αγγείων, όπως είναι οι λευκές λήκυθοι[46] **(πίν. 3.7)**, ωστόσο, ίσως να αποτελούσε κοινό παιχνίδι και για τα δύο φύλα, σύμφωνα με την απεικόνιση κοριτσιού με στρόφαλο σε αττικούς χόες[47] **(πίν. 3.8)**. Τα αμαξίδια θα πρέπει να ήταν ένα εξίσου αγαπητό παιχνίδι μεταξύ των αγοριών. Τα στοιχεία που συλλέγονται από την εικονογραφία δίνουν την εντύπωση ότι τα αμαξίδια μπορούσαν να έχουν αρκετά μεγάλο μέγεθος, ώστε τα παιδιά να επιβαίνουν σε αυτά, ενώ οι συνομήλικοι συμπαίκτες τους να τα σύρουν με τα χέρια[48] **(πίν. 3.4)**.

Το παιχνίδι με τον στρόμβο[49], δηλαδή με τη σβούρα, φαίνεται ότι συνδέεται με τις νεαρές γυναίκες, σύμφωνα με τις παραστάσεις στο μετάλλιο κύλικας[50], σε ερυθρόμορφες πελίκες[51], σε αρυβαλλοειδείς ληκύθους[52] κ.α. **(πίν. 4.1, 4.2, 4.3)**. Οι νεάνιδες παρουσιάζονται συνήθως ανά δύο ή μόνες και απορροφημένες παρατηρούν την ιλιγγιώδη κίνηση της σβούρας. Σε κάποιες περιπτώσεις η παρουσία του φτερωτού Έρωτα σε συνδυασμό με την ηλικία των νεαρών κοριτσιών πιθανώς παραπέμπει σε διαφορετική ερμηνεία από την απλή ερμηνεία της σκηνής ως στιγμιότυπου της καθημερινής ζωής.

---

[44] Neils & Oakley 2003, 280, 284, εικ. 92 (J. Neils & J.H. Oakley).

[45] Neils & Oakley 2003, 278, αρ. κατ. 86, 280, αρ. κατ. 91-92, 285-287, αρ. κατ. 95-101˙ Βασιλοπούλου 2003, 121-128, αρ. κατ. 58-80, 129, αρ. κατ. 85-86.

[46] Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art, 09.221.44 (BAPD 215480).

[47] Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 1267 & 17282 (BAPD 2303 & 16191).

[48] Fittà 1998, 72-76˙ Δεσποίνη 2016, ΙΙΙ, 212-231˙ Cuvillier & Dupont 2019, 36-37 (H. Ammar). Για παραστάσεις αμαξιδίων, βλ. Schmidt 1977, 103 κ.ε.

[49]Becq de Fouquières 1873[2], 170-175˙ Schmidt 1977, 39-43˙ Fittà 1998, 76-78˙ Neils & Oakley 2003, 270-271 (J. Neils, J.H. Oakley)˙ Cuvillier & Dupont 2019, 52-53 (V. Dasen).

[50] Κύλικα λευκού βάθους του Ζωγράφου του Σωτάδη, περί το 430 π.Χ. (Βρυξέλλες, Βασιλικό Μουσείο Τέχνης και Ιστορίας), βλ. Fittà 1998, 77, εικ. 143.

[51] Cuvillier & Dupont 2019, 53, εικ. 4-5 (V. Dasen).

[52] Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art, 75.2.9 (BAPD 9515).

Ομοίως, η αιώρα αποτυπώνεται κυρίως σε παραστάσεις αγγείων[53] αλλά επίσης σχετικά με τη βαθύτερη σημειολογία της έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις από τους μελετητές, δεδομένου ότι σε αιώρα παριστάνονται και πάλι νεαρές κοπέλες, ενίοτε παρουσία της φτερωτής μορφής του Έρωτα. Σε άλλες περιπτώσεις η εικονογραφία παραπέμπει σε τελετουργικές πρακτικές[54].

Στα παιχνίδια των ενηλίκων συγκαταλέγονται εκείνα που λάμβαναν χώρα κατά τη διάρκεια του συμποσίου, τα λεγόμενα παιχνίδια συμποσίου ή πότου. Αναμφισβήτητα σε αυτά ανήκει ο κότταβος[55], που είναι γνωστός και μέσα από τις ερυθρόμορφες παραστάσεις αγγείων και νομισμάτων (αργυροί στατήρες Αμβρακίας)[56].

Τα δημοφιλή παιχνίδια με αστραγάλους [57] αναπαρίστανται τόσο στην αγγειογραφία (π.χ. παράσταση νεαρών σε αττικό χου, νεαρών κοριτσιών σε επίνητρο του Ζωγράφου της Ερέτριας[58]) **(πίν. 3.3, 4.4)**, όσο και σε πήλινα ειδώλια του 5ου και 4ου αι. π.Χ., κατασκευασμένα σε εργαστήρια του αρχαίου κόσμου (Βοιωτία, Όλυνθος, Τάραντας, Αττική κ.α.)[59] **(πίν. 4.5, 4.6, 5.1)**. Μέσα από τη μελέτη των παραπάνω, γίνεται αντιληπτό ότι τα παιχνίδια με αστραγάλους ήταν αγαπητά και στα δύο φύλα, ενώ από τη στάση των μορφών και τη θέση των χεριών οι μελετητές έχουν αναγνωρίσει το είδος του παιχνιδιού με αστραγάλους που εικονίζεται κάθε φορά[60], χωρίς βέβαια να υπάρχει πάντα ομογνωμία μεταξύ τους. Αστράγαλοι και

[53] Για παραστάσεις της αιώρας σε αγγεία, βλ. Becq de Fouquières 1873², 54-58˙ Dietrich 1961, 36˙ Fittà 1998, 32-33 εικ. 41-44˙ Neils & Oakley 2003, 288, αρ. κατ. 102, εικ. 102a-c (J. Neils & J.H. Oakley).

[54] Για την αιώρα, τη σύνδεσή της με τη λατρεία του Διονύσου και την καθιέρωσή της εορτής ως μέσου εξαγνισμού των νεαρών γυναικών μέσα από την τελετουργική αιώρηση, βλ. Dietrich 1961, 36-50˙ Dillon 2002, 69-71˙ Neils & Oakley 2003, 149 (J. Neils)˙ Cuvillier & Dupont 2019, 60-61 (V. Dasen).

[55] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, ΣΤ΄ 110, Θ΄ 94-95˙ Αριστοφάνης, *Εἰρήνη*, 342-343˙ Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, 15,665c-668f. Επίσης, βλ. Becq de Fouquières 1873², 212-240˙ Fittà 1998, 92-96˙ Costanza 2019, 63 κ.ε., 180-186, 291, 295, 297˙ Cuvillier & Dupont 2019, 62-63 (N. Massar).

[56] Fittà 1998, 92-96˙ Cuvillier & Dupont 2019, 62 (N. Massar)˙ Ravel 1928, 54, αρ. 106, 55, αρ. 108.

[57] Εκτενέστερα για τα παιχνίδια με αστραγάλους και εν γένει για τη χρήση τους στον αρχαίο κόσμο, βλ. παρακάτω την ενότητα *1.5.δ. Αστράγαλοι*, 55 κ.ε.

[58] Άμστερνταμ, Allard Pierson Museum, 2021 (BAPD 216972). Βλ. Χιδίρογλου 2012, 495, εικ. 4.

[59] Χιδίρογλου 2012, 493-501, με βιβλιογραφία.

[60] Σχετικά με τις απόψεις αυτές, βλ. παρακάτω συγκεντρωμένη βιβλιογραφία, στην υποενότητα *1.5.δ.1. Παιχνίδια με αστραγάλους*, 58-65.

αστραγαλίζουσες μορφές απεικονίζονται και σε νομίσματα πολλών περιοχών, όπως η Κόρινθος, το Κιέριον της Θεσσαλίας κ.ά.[61].

Από την αγγειογραφία, τη μεγάλη γλυπτική και από τα έργα της κεραμοπλαστικής γνωρίζουμε το παιχνίδι του εφεδρισμού[62], που αφορά εξίσου αγόρια και κορίτσια μικρότερης και μεγαλύτερης ηλικίας. Απεικονίζονται ζεύγη με το ένα άτομο να μεταφέρει στην πλάτη το άλλο, ώσπου να φτάσουν στον προκαθορισμένο στόχο **(πίν. 5.2, 5.3, 5.4)**. Το ίδιο συμβαίνει και με τα παιχνίδια σφαίρισης. Μαρμάρινα αγάλματα των ελληνιστικών κυρίως χρόνων αλλά και πήλινα ειδώλια αναπαριστούν κορίτσια να κρατούν στα χέρια τους μία σφαίρα **(πίν. 1.1-1.2)**. Σε ανάγλυφα και σε παραστάσεις αγγείων νεαροί άνδρες επιδίδονται σε παιχνίδια σφαίρισης με τη βοήθεια ράβδων, ενώ και νεαρά κορίτσια κρατούν στα χέρια τους τη μπάλα[63].

Η συσχέτιση των κοριτσιών με τις κούκλες, προκύπτει κυρίως μέσα από τα ίδια τα αντικείμενα που βρίσκονται συχνά σε παιδικές ταφές ως κτερίσματα ή σε ιερά ως αναθήματα. Χαρακτηριστική, όμως, είναι η απουσία στην αγγειογραφία σκηνών που να αποτυπώνουν το παιχνίδι των κοριτσιών με τις πλαγγόνες σε ένα οικείο περιβάλλον, όπως είναι η οικία ή ο γυναικωνίτης, δηλαδή σκηνών που να μεταφέρουν ένα καθημερινό στιγμιότυπο της παιδικής ηλικίας. Αντίθετα, πλαγγόνες απεικονίζονται μόνο σε επιτύμβιες στήλες και σε λευκές ληκύθους **(πίν. 6.1, 6.2)**, τις οποίες κρατούν στα χέρια τα μικρά κορίτσια που άωρα έφυγαν από τη ζωή[64]. Στις στήλες τη μοναχικότητα των κοριτσιών μπορεί να καταργεί μόνο η παρουσία μιας μικρής θεραπαινίδας ή κάποιων μικρών ζώων (πτηνά κ.ά.).

---

[61] Ενδεικτικά, βλ. παράσταση της Νύμφης Άρνης να παίζει αστραγάλους στον οπισθότυπο νομίσματος από το Κιέριον. *SNG* III 1549 (Lockett Collection).

[62] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 119: «ὁ δ' ἐφεδρισμός, λίθον καταστησάμενοι πόρρωθεν αὐτοῦ στοχάζονται σφαίραις ἢ λίθοις· ὁ δ' οὐκ ἀνατρέψας τὸν ἀνατρέψαντα φέρει, τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπειλημμένος ὑπ' αὐτοῦ, ἕως ἂν ἀπλανῶς ἔλθῃ ἐπὶ τὸν λίθον, ὃς καλεῖται δίορος»· Ησύχιος, *Λεξικόν*, ε ΙΙ, 242, 7363: «ἐφεδρίζειν· παίζειν τὴν λεγομένην ἐφεδρισμὸν παιδιάν, ὅταν περιαγαγὼν τὰς χεῖρας τις κατὰ νώτου ἐκ τῶν κατόπιν βαστάζῃ τὸν νικήσαντα. Ταύτην δὲ τὴν παιδιὰν Ἀττικοὶ ἐν κοτύλῃ λέγουσιν». Επίσης, για τον εφεδρισμό ως παιχνίδι και τις απεικονίσεις του στην τέχνη, βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 126-129· Schmidt 1977, 129-138· Fittà 1998, 19-22· Neils & Oakley 2003, 275-276, (J. Neils, J.H. Oakley)· Dasen 2016· Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 165, εικ. 3, με βιβλιογραφία (Ο. Πάλλη), 301, αρ. κατ. 286 (Κ. Ρωμιοπούλου), 441, αρ. κατ. 591 (Η. Ζωγράφου), με βιβλιογραφία· Costanza 2019, 152-153· Cuvillier & Dupont 2019, 68-69 (D. Ventrelli), με βιβλιογραφία· Μπομπού 2020, 48-49.

[63] Fittà 1998, 98-105.

[64]Καστριώτης 1909, 122-132, εικ. 1-4, πίν. 4· Fittà 1998, 52· Neils & Oakley 2003, 168, εικ. 8, 129, αρ. κατ. 68· Dimakis 2021, 509.

Εκ πρώτης όψεως όλες οι παραστάσεις παιδιών και ενηλίκων που επιδίδονται σε παιχνίδια δείχνουν ότι μεταφέρουν μια στιγμή ξεγνοιασιάς κατά την οποία τα πρόσωπα ασχολούνται με αγαπημένες συνήθειες. Ακόμα και στην περίπτωση των επιτυμβίων στηλών, μπορεί κανείς να θεωρήσει πως οι κούκλες δεν μπορούν παρά να αποτελούν το προσφιλές άθυρμα που θα κατείχαν τα πρόωρα χαμένα κορίτσια εν ζωή και τα οποία θα τα συντροφεύουν πλέον στο επέκεινα. Την άποψη μάλιστα αυτή στηρίζει με επιχειρήματα ο Καστριώτης στην παρουσίαση επτά επιτυμβίων στηλών με τη συγκεκριμένη θεματολογία στις αρχές του 20ού αιώνα, αντικρούωντας τις απόψεις παλαιότερων μελετητών, οι οποίοι έβλεπαν στην απεικόνιση της πλαγγόνας τη συμβολική αποτύπωση της ψυχής της άωρης κόρης[65].

Στη σύγχρονη έρευνα η ερμηνεία ανάλογων σκηνών είναι ένα ανοιχτό θέμα συζήτησης, με τους μελετητές να εκφράζουν τις απόψεις τους λαμβάνοντας υπ΄ όψιν την αμφισημία της τέχνης, η οποία δεν αντανακλά πιστά την κοινωνική πραγματικότητα, και μελετώντας και άλλους παράγοντες, όπως είναι τα αρχαιολογικά συγκείμενα των αντικειμένων ή το πλαίσιο χρήσης τους. Για παράδειγμα, οι πλούσιοι σε εικονογραφικές πληροφορίες χόες, πιθανότατα σχετίζονταν με τις θρησκευτικές τελετουργίες, όταν μάλιστα γνωρίζουμε πως προσφέρονταν στα παιδιά στο πλαίσιο μιας εορτής, όπως ήταν οι Χοές. Το γεγονός, επίσης, ότι βρίσκονται ως κτερίσματα σε παιδικούς τάφους προβληματίζει περαιτέρω σχετικά με την ερμηνεία των παραστάσεων. Για την Μπομπού, πέραν της σύνδεσης των χόων με τις θρησκευτικές τελετουργίες, το στοιχείο της χρήσης τους σε ταφικό περιβάλλον πιθανώς υποδηλώνει την προσπάθεια του καλλιτέχνη να απεικονίσει τη μεταθανάτια ζωή[66]. Το πλαίσιο χρήσης συγχρόνως επηρεάζει και τον τρόπο απεικόνισης του παιδιού και του παιχνιδιού ως προς τη στάση και τη μορφή, οδηγώντας σε μια εξιδανικευμένη και τυποποιημένη εικόνα της παιδικής ηλικίας και του παιχνιδιού με κυρίαρχα στοιχεία τη σοβαρότητα και την κόσμια εμφάνιση[67]. Το δε παιχνίδι αντιμετωπίζεται περισσότερο, σύμφωνα με τη συγγραφέα, ως ένα σύμβολο της παιδικής ηλικίας.

[65] Καστριώτης 1909, 128-132, όπου βιβλιογραφία. Για νεώτερες απόψεις για την απεικόνιση παιδιών με πλαγγόνες, ζώα κ.ά στις επιτύμβιες στήλες, βλ. Dimakis 2021, 509, με βιβλιογραφία.

[66] Μπομπού 2020, 54· Γκουγκουλή 2020, 43.

[67] Μπομπού 2020.

Διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις έχουν προταθεί επίσης για τις παραστάσεις παιχνιδιών, όπως είναι η αιώρα και ο εφεδρισμός[68], με την πρώτη να παραπέμπει ομοίως σε θρησκευτικές τελετουργίες που σχετίζονται με την εορτή Αιώρα[69]. Το ζήτημα της ερμηνείας των παραστάσεων του εφεδρισμού και άλλων παιχνιδιών, όπως είναι η βραχιόνιος αιώρα, ο κλήρος διά δακτύλων κ.ά. πραγματεύεται η Dasen[70], η οποία προτείνει να ειδωθούν οι παραστάσεις των παιχνιδιών επιδεξιότητας, ισορροπίας και τύχης ως μεταφορική απόδοση των ερωτικών καλεσμάτων ή ως μέσο πραγματοποίησης της ερωτικής μαντείας. Οι μορφές που απεικονίζονται είναι νεαρές γυναίκες που μέσα από το παιχνίδι τους παρουσιάζονται όχι μόνο ως αντικείμενα της ερωτικής επιθυμίας αλλά και ως υποκείμενα με ενεργητικό ρόλο στο ερωτικό παιχνίδι. Ο δε εφεδρισμός, σύμφωνα με την Dasen, παραπέμπει στην υποδήλωση των νεαρών κοριτσιών ως άγριων πλασμάτων που θα εκπολιτισθούν με το γάμο, πεποίθηση που εκφράζεται άλλωστε μέσα από την αρχαία γραμματεία[71].

Προβληματική παραμένει, τέλος, η σύνδεση των πλαγγόνων με την κατάσταση του θανάτου με την αποκλειστική απεικόνισή τους στις επιτύμβιες στήλες και σε ληκύθους αλλά όχι σε άλλες σκηνές παιχνιδιού στην αγγειογραφία ή αλλού. Όλες παριστάνονται γυμνές στα χέρια των μικρών κοριτσιών που χάθηκαν πρόωρα και ανήκουν στον τύπο πλαγγόνας με κομμένα άκρα (*armless and legless*), γνωστός και από πήλινα παραδείγματα. Αναφέρθηκε παραπάνω η άποψη του Καστριώτη για την ερμηνεία τους ως προσφιλούς αθύρματος των κοριτσιών και της παλαιότερης θεωρίας περί συμβολικής απόδοσης της ψυχής. Ωστόσο, η σύγχρονη έρευνα[72] προτείνει τη θεώρηση των γυμνών αυτών μορφών ως απεικονίσεις των ανατομικών αναγλύφων, τα οποία είχαν αναθηματικό χαρακτήρα και αφιερώνονταν σε θεότητες και ήρωες που

[68] Για την εορτή της Αιώρας, καθώς και την απεικόνιση των παιχνιδιών της αιώρας και του εφεδρισμού στην τέχνη, βλ. παραπάνω τη σχετική βιβλιογραφία στην υποενότητα *1.1. Το παιχνίδι μέσα από τις γραπτές πηγές*, 21-22, υποσημειώσεις 26-27, και στην υποενότητα *1.2. Η απεικόνιση των παιχνιδιών στην τέχνη*, 27-28, υποσημειώσεις 53-54, 62.

[69] Μπομπού 2020, 48, υποσημείωση 9.

[70] Dasen 2020, 67-77· Γκουγκουλή 2020, 44.

[71] Ευριπίδης, *Ιππόλυτος*, 546· Ανακρέων, 417. Επίσης, βλ. Dasen 2020, 69-71, υποσημειώσεις 14-15.

[72] Neils & Oakley 2003, 265, αρ. κατ. 68 (J. Neils, J.H. Oakley)· Papaikonomou 2006, 243· Papaikonomou 2008, 693-695, 699 κ.ε.

είχαν σχέση με την υγεία[73], όπως ο Ασκληπιός, αποσκοπώντας στην προστασία της καλής υγείας των κοριτσιών, στοιχείο που θα εξασφάλιζε την ευγονία. Η παρουσία των μορφών αυτών με το σφριγηλό, πλήρως ανεπτυγμένο, νεανικό σώμα στις επιτύμβιες στήλες υποδήλωνε την αντίστοιχη κατάσταση του εκλιπόντος κοριτσιού, το βιολογικό στάδιο της εφηβείας και της σεξουαλικής ωρίμανσης κατά τον Griesbach, που σε άλλη περίπτωση θα εξελισσόταν από έφηβη σε μια υγιή γυναίκα, ικανή να αποκτήσει εξίσου υγιείς απογόνους[74], εξέλιξη την οποία όμως διέκοψε ο πρόωρος θάνατος.

1.3. Ο ρόλος του παιχνιδιού στις εκφάνσεις του ανθρώπινου βίου

Τα στάδια από τα οποία περνά το άτομο κατά τη διάρκεια του βίου του από τη στιγμή της γεννήσεως έως τον θάνατό του είναι πολλαπλά, σύνθετα, διαρκώς μεταβαλλόμενα και καθόλου δεδομένα, αν αναλογιστεί κανείς τον παράγοντα του ευάλωτου που χαρακτηρίζει την ανθρώπινη ύπαρξη. Το παιχνίδι εντάσσεται από νωρίς στη ζωή του ανθρώπου σχεδόν ως μια αυτονόητη δραστηριότητα που απορρέει εν μέρει από τη φυσική περιέργεια και τη ροπή του ατόμου να γνωρίσει και να κατανοήσει τον κόσμο που τον περιβάλλει. Έκτοτε και με αποκορύφωμα την παιδική ηλικία το παιχνίδι συμπορεύεται με την εξέλιξη και δεν εγκαταλείπεται ούτε μετά την ενηλικίωση. Περιλαμβάνεται ως δραστηριότητα ψυχαγωγική, εκπαιδευτική, άσκησης του σώματος και του πνεύματος σε όλες τις ηλικιακές ομάδες και λαμβάνει χώρα στην καθημερινότητα[75].

Επιφορτίζεται ακόμα με πολλαπλούς συμβολισμούς και συμπεριλαμβάνεται στις σημαντικές μεταβάσεις του ανθρώπου, όπως για παράδειγμα στη μετάβαση από

[73] Για τη χρήση και την ερμηνεία των πλαγγόνων με κομμένα άκρα ως ανατομικά ανάγλυφα, αντίστοιχα με τα αναθηματικά ανατομικά ανάγλυφα που είναι γνωστά από τα ιερά θεραπευτών θεών και ηρώων ή θεοτήτων που σχετίζονται με τη γέννηση και τη γονιμότητα, βλ. επίσης, *Corinth* XVIII 4, 49˙ Δεσπίνης 2010, 119˙ Griesbach 2014, 259-260. Ο Forsén διακρίνει τους θεούς και τους ήρωες στους οποίους αφιερώνονταν ανατομικά ανάγλυφα σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκαν θεοί και ήρωες με θεραπευτικές ιδιότητες, όπως ο Ασκληπιός, ο ήρωας-ιατρός Άμυνος, ο Αμφιάραος, ο Ηρακλής, ο Απόλλωνας και η Αθηνά, στους οποίους ανατίθεντο ανάγλυφα που απεικόνιζαν κάθε μέρος του ανθρώπινου σώματος. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκαν θεές που σχετίζονταν με τη γέννηση και τη γονιμότητα, όπως η Ειλείθυια, η Άρτεμις, η Αφροδίτη, οι Νύμφες, η Δήμητρα και η Περσεφόνη, στις οποίες κυρίως ανατίθεντο ομοιώματα γυναικείων μαστών και γαστέρας. Σχετικά, βλ. Forsén 2004, 312.

[74] Papaikonomou 2006, 243˙ Griesbach 2014, 259-261.

[75]Για τη σημασία του παιχνιδιού στα στάδια ζωής του ανθρώπου, βλ. ενδεικτικά Cuvillier & Dupont 2019, 14-19 (V. Dasen)˙ Παπαδοπούλου 2022, 4-5 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

την παιδική ηλικία στην ενήλικη ζωή και στο γάμο ή από τη ζωή στο θάνατο. Τα βρέφη γνωρίζουν μέσα από τις πλαταγές, δηλαδή τις κουδουνίστρες, το πρώτο τους παιχνίδι. Ο ήχος που παρήγαγαν τα αντικείμενα αυτά, τα σχήματά τους (χοίρος, σκαντζόχοιρος, πάπια κ.ά.) και τα χρώματα που θα έφεραν, έδιναν τα πρώτα ερεθίσματα στο βρέφος για να αναπτύξει κάποιες βασικές ικανότητες, ενώ ο έντονος θόρυβος, σύμφωνα με τις αντιλήψεις, λειτουργούσε αποτροπαϊκά για το μικρό παιδί.

Με την προστασία των πολύ μικρών παιδιών συνδέονται και τα φυλακτά (*βασκάνια*)[76], που απαντούν στην εικονογραφία των χόων[77] να είναι περασμένα γύρω από το σώμα του βρέφους **(πίν. 3.2)**, ενώ είναι γνωστά και από άλλα παραδείγματα, όπως το αττικό ερυθρόμορφο αρυβαλλοειδές ληκύθιο από το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας (τέλος 5ου αι. π.Χ.)[78] **(πίν. 6.3)**. Περίαπτα σε διάφορα σχήματα (πελέκεις, ημισέληνοι, ομοιώματα πτηνών κ.ά.) λειτουργούσαν προστατευτικά για το ευάλωτο ακόμα βρέφος. Ανάμεσα σε αυτά υπάρχουν και αντικείμενα που ταυτίζονται με παιχνίδια, όπως είναι ο αστράγαλος που ανήκει στο περιδέραιο με τα φυλακτά από χρυσό, προερχόμενο από το νεκροταφείο της Ακάνθου[79] (4ος αι. π.Χ.) **(πίν. 6.4)**, η μικρογραφική οστέινη πλαγγόνα που βρέθηκε σε τάφο μικρού κοριτσιού στα Άβδηρα[80] μαζί με άλλα οστέινα αντικείμενα, επίσης φυλακτά (4ος αι. π.Χ.) **(πίν. 6.5)**, αλλά και η αντίστοιχη μικρογραφική πλαγγόνα από το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας[81] (4ος αι. π.Χ.), για την οποία έχει προταθεί αντίστοιχη λειτουργία **(αρ. κατ. 130**, **πίν. 73)**.

Η παιδική θνησιμότητα, επίφοβη πάντα για τους γεννήτορες, αποτελεί φαινόμενο συχνό κατά την αρχαιότητα. Η αρχαιολογική έρευνα έχει φέρει στο φως πλήθος παιδικών ταφών, στις οποίες μεταξύ άλλων αντικειμένων ως κτερίσματα συχνά τίθενται και αντικείμενα που ταυτίζονται με παιχνίδια. Αμαξίδια, πήλινες πλαγγόνες, πλαταγές, θήλαστρα, ομοιώματα αντικειμένων, ζώων και πτηνών, πεσσοί, αστράγαλοι και κύβοι αποτελούν μερικά από τα αθύρματα που εντοπίζονται συχνότερα σε παιδικές

[76] Για τα φυλακτά, βλ. Dasen 2003, 275-298˙ Dasen 2015, 177-204. Γενικότερα, για αντικείμενα που λειτούργησαν ως φυλακτά και για πρακτικές που εφαρμόστηκαν ανά τους αιώνες με σκοπό την αποτροπή και εξουδετέρωση του κακού, βλ. Μερκούρη 2010.

[77] Πρβλ. Neils & Oakley 2003, 146, 285, αρ. κατ. 96 (J. Neils, J.H. Oakley).

[78] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 176, αρ. κατ. 474.

[79] Πολύγυρος, Αρχαιολογικό Μουσείο, ΜΘ7468. Βλ. Στεφανή et al., 2019, 232, αρ. κατ. 152 (Ο. Νασιώκα). Για την ερμηνεία των φυλακτών, βλ. επίσης, Dasen 2015, 196, πίν. 11, εικ. 11b.

[80] Papaikonomou 2006, πίν. 36, 2.

[81] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 581.

ταφές, ενίοτε και έξω από τους τάφους ως προσφορές. Υπό συζήτηση βέβαια στην έρευνα είναι το ζήτημα κατά πόσον αυτά είναι αθύρματα που εν ζωή κατείχε το πρόωρα χαμένο παιδί ή εάν η παρουσία τους είναι συμβολική[82] και λειτουργεί προστατευτικά για τον νεκρό. Ακόμα, θέμα έρευνας αποτελεί κατά πόσον η παρουσία των παιχνιδιών μπορεί να αντανακλά τις επιθυμίες των οικείων για τη διαφορετική εξέλιξη του παιδιού, εάν ο θάνατος δεν είχε διακόψει την ανάπτυξη και τη μετάβασή του στην ενήλικη ζωή, κατά την οποία τα αγόρια θα γίνονταν ενεργοί πολίτες και τα κορίτσια σύζυγοι και μητέρες των μελλοντικών πολιτών[83].

Πολλές τελετουργικές πράξεις συνδέονται με τη μετάβαση του ατόμου στα διαδοχικά στάδια της ζωής και πολλές είναι οι εορτές, στις οποίες τα παιδιά συμμετέχουν ενεργά και τα παιχνίδια συμπεριλαμβάνονται με κάποιον τρόπο, πράγμα που τονίζει το συσχετισμό τους με τη θρησκεία και την ιδιαίτερη σημασία που κατείχαν στην κοινωνική και θρησκευτική ζωή.

---

[82] Ενδεικτική είναι η περίπτωση των αμαξιδίων που βρίσκονται σε ταφές, τα οποία επιδέχονται και άλλες ερμηνείες σχετικά με το συμβολισμό που έφεραν και την αντίληψη ότι αποτελούν το μέσο για τη μετάβαση του νεκρού από τη ζώσα κατάσταση στο θάνατο. Η Δεσποίνη παρουσιάζει δεκατρία μεταλλικά ομοιώματα αμαξιδίων, από ταφές του νεκροταφείου της Σίνδου, τα οποία κατατάσσει στην κατηγορία των αγροτικών αμαξιών (δίκυκλα και τετράκυκλα). Ως προς την ερμηνεία τους, θέτει υπό αμφισβήτηση το ενδεχόμενο αυτά να αντιπροσωπεύουν το νεκροφόρο όχημα, που μετέφερε το νεκρό στον τάφο. Προτείνει, ωστόσο, στα ομοιώματα αυτά να ιδωθεί ένας συμβολισμός και να ερμηνευθούν ως το μέσο για τη μεταφορά του νεκρού όχι στον τάφο αλλά στον άλλο κόσμο. Η μετάβαση του νεκρού με μεταφορικό μέσο στον άλλο κόσμο απηχεί παλαιότερες αντιλήψεις σχετικά με το θάνατο και την προσέγγιση από το νεκρό εκείνων των τόπων που δέχονταν τους αποθανόντες, οι οποίοι είναι γνωστοί από τα αρχαία κείμενα ως *Νήσοι των Μακάρων* (Ησίοδος, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, 161 κ.ε.) ή *Ηλύσιον Πεδίον* στα ομηρικά έπη, που τοποθετείται στα «*πείρατα γαίης*» (Οδύσσεια, Δ 563). Για την ερμηνεία των ομοιωμάτων αμαξιδίων, βλ. Μανακίδου 2010, 177-197· Δεσποίνη 2016, ΙΙΙ, 220-224· Παπαδοπούλου 2022, 20-21 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

[83] Η συζήτηση αναφορικά με τις παιδικές ταφές, τις θέσεις στα νεκροταφεία των πόλεων και την κτέρισή τους, στοιχεία που φανερώνουν γενικότερα την αντιμετώπιση των μικρών παιδιών από την αρχαία κοινωνία σε διαφορετικές περιόδους, καθώς και το ζήτημα της ερμηνείας των παιχνιδιών ως κτερισμάτων, αλλά και ως δεικτών για την ηλικία και το φύλο των νεκρών, έχει αναπτυχθεί από διάφορους μελετητές, οι οποίοι βασίζονται στη μελέτη των αρχαιολογικών ευρημάτων που ήρθαν στο φως σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου (Αττική, Πελοπόννησος, Ήπειρος κ.α). Ενδεικτικά, βλ. Neils & Oakley 2003, 163-194 (J.H. Oakley)· Papaikonomou 2006, 239-249· Papaikonomou 2008, 673-700· Kallintzi & Papaikonomou 2010, 129-159· Dasen 2012, 9-22· Dimakis 2019, 287-305, πίν. 79-84· Kallintzi 2019, 245-259· Dimakis 2020, 102-116· Dimakis 2021, 506-518. Για την περίπτωση της Αμβρακίας, βλ. Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 148-171.

Τα Αμφιδρόμια τελούνται κατά την πέμπτη ή την έβδομη ημέρα από τη γέννηση ενός παιδιού. Με αυτήν την εορτή η οικογένεια αναγνωρίζει επίσημα το νέο μέλος αλλά εξαγνίζεται κιόλας από τη διαδικασία της γέννησης, μέσα από την τελετουργική μεταφορά του νεογνού γύρω από την εστία, που αποτελεί τον πυρήνα του οίκου και της οικογενειακής ζωής, ενώ η φωτιά λειτουργεί συγχρόνως και ως μέσον καθαρμού. Την τελετουργική αυτή πράξη, που τελείται από τα μέλη της στενής οικογένειας, επισφραγίζει εορτή, στην οποία συγκεντρώνονται περισσότερα μέλη, συγγενείς ή φίλοι, προσκομίζοντας εδώδιμα για την προετοιμασία του δείπνου και δώρα για το παιδί (*γενέθλια*)[84]. Τη δέκατη μέρα μετά τη γέννηση, ακολουθεί η ομώνυμη Δεκάτη, κατά την οποία το παιδί λαμβάνει το προσωπικό του όνομα.

Σε ηλικία τριών ή τεσσάρων ετών τα παιδιά, όπως σημειώθηκε παραπάνω, συμμετέχουν στα Ανθεστήρια, εορτή με διονυσιακό χαρακτήρα, κατά την οποία αναγνωρίζονται ως μέλη της κοινωνίας. Τη δεύτερη ημέρα του εορτασμού, στις Χοές, τα παιδιά λαμβάνουν ως δώρο τις μικρογραφικές οινοχόες με τις παραστάσεις αθυρμάτων και άλλων παιδιών. Η ερμηνεία των παραστάσεων και ο συσχετισμός της με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, σε συνδυασμό με τη χρήση των χόων ως κτερισμάτων σε παιδικούς τάφους έχει ήδη σχολιασθεί παραπάνω[85].

Η εορτή της Αιώρας, η οποία τελείται την τρίτη ημέρα από τα Ανθεστήρια, και συνδέεται με τον μύθο της Ηριγόνης, περιλαμβάνει την αιώρηση των παιδιών, κατά κύριο λόγο των κοριτσιών, την οποία παρακολουθούμε σε παραστάσεις αγγείων. Το παιχνίδι της αιώρας, επομένως, περικλείει βαθύτερο συμβολισμό και συνδέεται με τη λατρεία του Διονύσου[86].

Η εμπλοκή των παιχνιδιών σε ιερές πράξεις επιβεβαιώνεται και μέσα από τις τελετές κατά το πέρασμα των νεαρών κοριτσιών από την εφηβεία στην ενηλικίωση και στον επακόλουθο γάμο. Τα νεαρά κορίτσια φτάνοντας σε αυτό το κομβικό για τη ζωή τους σημείο, απευθύνονται στα ιερά, όπου αφιερώνουν τα παιχνίδια τους στις θεότητες που σχετίζονται με το γάμο και θεωρούνται προστάτιδες της οικογενειακής ζωής, της γονιμότητας και της ευτοκίας, των παιδιών. Πολλές πήλινες πλαγγόνες έχουν βρεθεί σε ιερά της Αρτέμιδος σε περιοχές του ελλαδικού χώρου, της Αφροδίτης, της Δήμητρας και της Περσεφόνης, αλλά και των Νυμφών, όλες θεότητες που νοούνται ως

[84] Hamilton 1984, 243-251˙ Neils & Oakley 2003, 144 (J. Neils)˙ Dimakis 2020, 106.

[85] Βλ. ενότητα *1.2. Η απεικόνιση των παιχνιδιών στην τέχνη*, 25, 29.

[86] Για την εορτή και την απεικόνιση του παιχνιδιού της αιώρας, βλ. παραπάνω βιβλιογραφία στις υποσημειώσεις 26-27, 53-54. Επίσης, βλ. Neils & Oakley 2003, 149 (J. Neils).

κουροτρόφοι. Ενδεικτικό είναι το επίγραμμα της Τιμαρέτης[87], η οποία αφιέρωσε στην Άρτεμη Λιμνάτη τα παιχνίδια της πριν από το γάμο. Η πρακτική αυτή που υποκρύπτει και την ανησυχία ίσως των νεαρών γυναικών για τη μετάβασή τους προς μια άγνωστη κατάσταση, επιβεβαιώνεται και μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα που έρχονται στο φως από τα ιερά, τα οποία είναι αφιερωμένα στις παραπάνω θεότητες[88].

1.4. Ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση των παιχνιδιών

Κατά τη διάρκεια της έρευνας, τέθηκε νωρίς το ζήτημα της ταξινόμησης και της κατηγοριοποίησης των παιχνιδιών. Πολλοί μελετητές διατυπώνουν τις απόψεις τους και κατατάσσουν το μεγάλο αριθμό των γνωστών παιχνιδιών με διαφορετικά ο καθένας κριτήρια, όπως είναι ο αριθμός των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτά, η φύση και ο χαρακτήρας τους, η υλική ή μη υπόστασή τους, η χρήση αντικειμένων για τη διεξαγωγή τους, ο τρόπος παιξίματος, η επίδειξη ιδιαίτερων ικανοτήτων από την πλευρά των παικτών, οι ηλικιακές ομάδες στις οποίες απευθύνονται, ο εκπαιδευτικός τους χαρακτήρας που συμβάλλει στην προετοιμασία των ατόμων για την ενήλικη ζωή και τις κοινωνικές υποχρεώσεις και γενικότερα η συμβολή των παιχνιδιών στην ψυχοσωματική ανάπτυξη του ατόμου.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο Κλέων Ραγκαβής αναφερόμενος στα ομηρικά παιχνίδια τα διακρίνει σε τρεις κατηγορίες, α) τους αστραγάλους, που αποτελεί παιχνίδι ευελιξίας, β) την πεσσεία, που περιγράφει τα επιτραπέζια παιχνίδια, γ) τη σφαίρα, όπου περιλαμβάνονται όλα τα παιχνίδια σφαίρισης[89].

Επίσης, ο Lorenz Grasberger επιχειρεί την ομαδοποίηση των παιχνιδιών βασιζόμενος στις πληροφορίες που δίνουν οι γραπτές πηγές, με αποτέλεσμα να χωρίζει τα παιχνίδια σε πέντε κατηγορίες, α) στα αλματικά, β) στα κινητικά, γ) στα παιχνίδια στόχου, δ) στα αθλητικά και ε) στα μελωδικά που εμπεριέχουν κείμενο και μελωδία[90].

Ο Georges Lafaye κατηγοριοποιεί τα παιχνίδια στις εξής ομάδες, α) στα αθύρματα, δηλαδή στα παιχνίδια-αντικείμενα, β) στα παιχνίδια μίμησης, γ) δύναμης,

---

[87] *Παλατινή Ανθολογία* VI, 280. Βλ. επίσης ενότητα *1.1. Το παιχνίδι μέσα από τις γραπτές πηγές*, 21, υποσημείωση 25.

[88] Για το ρόλο της Αρτέμιδος και άλλων θεοτήτων ως προστάτιδων των παιδιών, τη συμμετοχή των κοριτσιών σε τελετουργικές πράξεις προς τιμήν των θεοτήτων (π.χ. στο ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, της Αρτέμιδος Μουνιχίας, της Αθηνάς, της Αγλαύρου κ.ά.), βλ. Παλαιοκρασσά 1991, 94-96· Neils & Oakley 2003, 145 κ.ε. (J. Neils).

[89] Ραγκαβής 1883 (1997), 125-131.

[90] Grasberger 1864· Βασιλοπούλου 2003, 38.

ευελιξίας ή δεξιοτήτων, δ) στα παιχνίδια με ζώα, ε) στα παιχνίδια με περιπαικτικό χαρακτήρα και στ) στα επιτραπέζια παιχνίδια, ενώ προτείνει δύο ακόμη κατηγορίες για ζ) τα παιχνίδια που γνωρίζουμε από την απεικόνισή τους στην τέχνη, αλλά οι αρχαίες γραπτές πηγές δεν αναφέρουν κάποια πληροφορία για αυτά και η) τα παιχνίδια που επίσης είναι γνωστά από την τέχνη αλλά παραμένει άγνωστο το όνομά τους, καθώς και οι κανόνες παιξίματος[91].

Λίγο αργότερα, ο Ιωάννης Θ. Κακριδής πραγματοποιεί μελέτη για τα αρχαία ελληνικά παιχνίδια και επικεντρώνεται σε αυτά που επιβιώνουν στη σύγχρονη εποχή με όμοιο περιεχόμενο, αν και συχνά με άλλη ονομασία. Στη μελέτη αυτή διαπιστώνει την ανάγκη ταξινόμησης των παιχνιδιών σε κατηγορίες αλλά και τη δυσκολία που παρουσιάζει το εγχείρημα. Ο Κακριδής προτείνει το διαχωρισμό των παιχνιδιών σε τέσσερις ομάδες, εξετάζοντας την εξέλιξη του τρόπου παιξίματος από τα πιο απλά και μοναχικά παιχνίδια που απαντούν στις μικρές ηλικίες έως τα πολυπλοκότερα και ανταγωνιστικά, που απαιτούν τη συμμετοχή περισσοτέρων ατόμων και εμπεριέχουν τη διάδραση μεταξύ αυτών. Κατά συνέπεια, διατυπώνει την άποψη ότι τα αρχαία παιχνίδια θα πρέπει να διαχωριστούν σε α) ατομικά, όταν δηλαδή παίζει ένας μόνος και διασκεδάζει, β) σε παιχνίδια εναλλαγής ρόλων, όταν παίζουν δύο ή περισσότεροι, επαναλαμβάνοντας όλοι τον ίδιο ρόλο, γ) σε παιχνίδια μίμησης, όταν παίζουν πολλοί και ένας έχει ενεργητικό ή πρωτεύοντα ή παθητικό ρόλο, δ) σε ομαδικά παιχνίδια, όταν διαγωνίζονται ομάδες μεταξύ τους[92].

Στη συνέχεια, ο Roger Caillois διατυπώνει την πρόταση για τη διάκριση σε α) παιχνίδια συναγωνισμού, στα οποία περιλαμβάνονται τα συλλογικά παιχνίδια, β) σε τυχερά, όπως τα παιχνίδια κυβείας, που συνδυάζουν την εύνοια της τύχης με την επιδεξιότητα του παίκτη, γ) σε παιχνίδια μίμησης, στα οποία συγκαταλέγονται οι πλαγγόνες και τα μικρογραφικά ομοιώματα οικοσκευής, δ) σε παιχνίδια ιλίγγου, όπως η αιώρα και η σβούρα, που περικλείουν την έννοια της έντονης κίνησης και της πρόκλησης σχετικών αισθημάτων στους συμμετέχοντες[93].

Η Regine Schmidt στηριζόμενη κυρίως στην απεικόνιση σκηνών με παιχνίδια στην τέχνη, χωρίζει αυτά σε δύο κατηγορίες, α) στα αθύρματα, δηλαδή στα παιχνίδια-αντικείμενα και β) στα παιχνίδια με αθύρματα που μιμούνται τον κόσμο των ενηλίκων. Εν τούτοις, αυτός ο διαχωρισμός δεν είναι επαρκής, διότι όπως διαπιστώνει η

[91] Lafaye 1873, λήμμα *ludi*, III.2, 1356-1362.

[92] Κακριδής 1925, 163.

[93] Caillois 1958.

συγγραφέας, υπάρχουν παιχνίδια που δεν εικονίζονται αλλά περιγράφονται μόνο στις γραπτές πηγές, ενώ προβληματική παραμένει και η απόδοση κάποιων παιχνιδιών σε ένα φύλο, όταν οι σχετικές μαρτυρίες μπορεί να υποδηλώνουν τη χρήση τους τόσο από αγόρια όσο και από κορίτσια, ή όταν ένα άθυρμα απευθύνεται στη βρεφική ηλικία, οπότε αφορά όλα τα βρέφη ανεξαιρέτως φύλου. Επίσης, ένας ακόμη παράγοντας που δυσχεραίνει την κατηγοριοποίηση είναι η προτίμηση των ενηλίκων για παιχνίδια που θεωρούνται παιδικά, όπως προκύπτει μέσα από την αρχαία γραμματεία. Ως εκ τούτου, προτείνει την ταξινόμηση των παιχνιδιών σε α) κινητικά (σφαίρα, αστράγαλοι, εφεδρισμός κ.ά.), β) επιδεξιότητας, γ) τύχης και δ) μίμησης του κόσμου των ενηλίκων[94].

Ο Salvatore Costanza[95] καταπιάνεται με τα πενήντα δύο παιχνίδια που περιγράφει στο έργο του ο Πολυδεύκης, παρέχοντας για το καθένα και άλλες γραπτές πηγές γνώσης. Το σύνολο των παιχνιδιών το διακρίνει σε τέσσερις μεγάλες ομάδες, με υποκατηγορίες η καθεμία. Στην πρώτη ομάδα εντάσσονται τα παιχνίδια που σχετίζονται με τον έρωτα και τα παιχνίδια που απευθύνονται στο κάθε φύλο. Διακρίνει περαιτέρω τα παιχνίδια που απευθύνονται αποκλειστικά σε ένα φύλο, παιχνίδια στα οποία δεν γίνεται διάκριση μεταξύ των συμμετεχόντων και παιχνίδια μεταξύ ερώμενων προσώπων. Στη δεύτερη ομάδα κατατάσσει τα παιχνίδια που σχετίζονται με τη θρησκευτική ζωή και έχουν τις καταβολές τους στους μύθους των θεών και των ηρώων (ασκωλιασμός, χελιχελώνη κ.ά.).

Στην τρίτη ομάδα τα παιχνίδια ταξινομούνται με βάση την ηλικιακή ομάδα στην οποία απευθύνονται. Έτσι, ο Costanza τα διαχωρίζει σε βρεφονηπιακά (0-3 ετών), σε παιχνίδια της νηπιακής ηλικίας (3-7 ετών, π.χ. μηλολόνθη, αποδιδρασκίνδα, μυίνδα κ.ά.). Ακολουθούν τα παιχνίδια της εφηβείας (12-20 ετών), που απευθύνονται σε αγόρια, όπως τα παιχνίδια σφαίρισης, σωματικής εξάσκησης, ρόλων, με σχοινιά και ράβδους (διελκυστίνδα, ιμαντελιγμός κ.ά.) και παιχνίδια που εμπεριέχουν την τιμωρία των ηττημένων (εφεδρισμός). Στα παιχνίδια για κορίτσια εφηβικής ηλικίας συγκαταλέγονται εκείνα με εκπαιδευτικό χαρακτήρα (χελιχελώνη), τα πεντάλιθα και τα παιχνίδια άμιλλας και συναγωνισμού. Η τελευταία υποκατηγορία εμπεριέχει τα παιχνίδια των ενηλίκων (20 ετών και άνω), δηλαδή τα παιχνίδια συμποσίου, εκείνα που αφορούν τη συναισθηματική κατάσταση του έρωτα, τα παιχνίδια τύχης με ζάρια και τους αγώνες με ζώα (ορτυγοκοπία). Στην τέταρτη ομάδα κατατάσσονται τα

[94] Schmidt 1977, 11-12.

[95] Costanza 2019, 295-300.

παιχνίδια που σχετίζονται με ζώα. Πρόκειται για δραστηριότητες, κατά τις οποίες το μέσο του παιχνιδιού είναι το ίδιο το ζώο (π.χ. ορτυγοκοπία) ή ο παίκτης υποδύεται το ζώο (π.χ. χελιχελώνη). Σε αυτήν την ομάδα εντάσσονται ακόμη τα παιχνίδια, όπου ο ηττημένος παίρνει τη θέση ενός ζώου δεχόμενος τιμωρία (π.χ. στον εφεδρισμό ο ηττημένος παίρνει τη θέση του όνου που αναγκάζεται να μεταφέρει στην πλάτη τον νικητή) και τέλος εκείνα για τη διεξαγωγή των οποίων χρησιμοποιούνται ζωικής προέλευσης αθύρματα (π.χ. αστράγαλοι).

Ο Χρήστος Λάζος στο έργο του επισημαίνει τη δυσκολία ομαδοποίησης των παιχνιδιών, διότι αυτή εξαρτάται κατά την άποψή του από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούνται από τόπο σε τόπο και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Επίσης, άλλος παράγοντας που εντείνει το πρόβλημα είναι το γεγονός ότι πολλά από τα παιχνίδια μπορούν να ταξινομηθούν σε περισσότερες της μίας κατηγορίας[96]. Ο ίδιος προτείνει μία περισσότερο απλουστευτική αλλά πρακτική ταξινόμηση, όπως τη χαρακτηρίζει, η οποία περιλαμβάνει είκοσι τέσσερις ομάδες παιχνιδιών: α) παιχνίδια για αγόρια και κορίτσια, β) για ενηλίκους και ανηλίκους, γ) ατομικά ή ομαδικά, δ) αγωνιστικά έως βίαια, ε) αιχμαλωσίας, στ) άμιλλας και συναγωνισμού, ζ) παιχνίδια-αντικείμενα (αθύρματα), η) βασιλικά ή αυτοκρατορικά, θ) βρεφονηπιακά, ι) διαχρονικά, ια) εναλλαγής ρόλων, ιβ) επιτραπέζια ή στρατηγικής, ιγ) λατινικής προέλευσης, ιδ) μαντείας, ιε) παιχνίδια με ζώα, πουλιά και έντομα, ιστ) παιχνίδια με φυτά, ιζ) μηχανικά και αυτόματα, ιη) παιχνίδια-ομοιώματα, ιθ) περιπαικτικά και ευτράπελα, κ) παιχνίδια συμμετοχής, κα) συμποσίου ή πότου, κβ) σφαίρισης, κγ) τιμωρίας και κδ) τυχερά παιχνίδια. Όπως γίνεται αντιληπτό, η παραπάνω ταξινόμηση στηρίζεται σε μια μεγάλη ποικιλία κριτηρίων, όπως είναι η ηλικία των παικτών, το φύλο, η κοινωνική θέση των συμμετεχόντων, η προέλευση των παιχνιδιών, η χρήση αντικειμένων, ο εκπαιδευτικός ή ο ψυχαγωγικός ή άλλος χαρακτήρας του κάθε παιχνιδιού, ο αριθμός των εμπλεκομένων παικτών κ.ά[97].

Η Ειρήνη Βασιλοπούλου μελετά τις εικονογραφικές πηγές και θέτει ως βασικό γνώμονα για την κατηγοριοποίηση των παιχνιδιών την επίδραση που αυτά έχουν κατά τα στάδια ανάπτυξης του ατόμου. Έτσι, προτείνει τρεις γενικές κατηγορίες[98] με πρώτη τα αισθητηριακά παιχνίδια, δηλαδή εκείνα που προσφέρουν οπτικοακουστικά ερεθίσματα, αναγκαία για την ψυχοσωματική ανάπτυξη των μικρών ηλικιακών

[96] Λάζος 2002, 58, 62.

[97] Λάζος 2002, 62-84.

[98] Βασιλοπούλου 2003, 39-41, πίν. Α.

ομάδων, όπως είναι τα βρέφη. Τα παιχνίδια αυτά τα επιμερίζει ακόμα σε κινητικά, ριπτικά και επιδεξιότητας ή άσκησης. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσει τα μιμητικά ή συμβολικά παιχνίδια, εκείνα δηλαδή που μιμούνται τον κόσμο και τις συνήθειες των ενηλίκων ή το φυσικό κόσμο. Στην τελευταία ομάδα περιλαμβάνονται παιχνίδια για τη διεξαγωγή των οποίων απαιτούνται συγκεκριμένοι κανόνες (κινητικά και επιδεξιότητας, ριπτικά). Παράλληλα, προβαίνει και σε έναν δεύτερο διαχωρισμό των παιχνιδιών ανάλογα με α) τις ηλικίες των παιδιών, β) τις προτιμήσεις ανάλογα με το φύλο, γ) τη σύνδεσή τους με τη λατρεία και τέλος δ) τη διαχρονικότητά τους[99].

Ακολούθως, στο συλλογικό έργο "*Coming of Age in ancient Greece*", οι Jenifer Neils και John H. Oakley παρουσιάζουν έναν μεγάλο αριθμό τέχνεργων, όπως αγγεία και ειδώλια, που απεικονίζουν μορφές να επιδίδονται σε ποικίλα παιχνίδια, καθώς και παιχνιδιών-αντικειμένων, όπως πλαγγόνες, αστραγάλους, πλαταγές, αλογάκια με τροχούς, σβούρες κ.ά. Σχετικά με αυτά παρέχονται πληροφορίες για την ηλικιακή ομάδα στην οποία απευθύνονται, το φύλο και άλλα χαρακτηριστικά από τα οποία κανείς μπορεί να αντιληφθεί τη διαφοροποίηση που υπάρχει ανάμεσα στα παιχνίδια[100].

Τέλος, οι Ελένη και Φλώρα Μανακίδου προτείνουν το διαχωρισμό των παιχνιδιών με βάση το φύλο, την ηλικία και τον αριθμό των συμμετεχόντων (ατομικά ή ομαδικά). Συγχρόνως, όμως τα διακρίνουν σε εκείνα κατά τα οποία τα παιδιά υποδύονται διάφορους ρόλους (π.χ. παιχνίδι με πλαγγόνες και αμαξίδια), σε παιχνίδια με τα οποία διασκεδάζουν τα παιδιά και ταυτοχρόνως εξασκούνται σωματικά (π.χ. αιώρα, παιχνίδια με σφαίρα ή αστραγάλους κλπ.) και σε παιχνίδια με τα οποία ασκούν την επιδεξιότητα και οξύνουν το πνεύμα τους (π.χ. επιτραπέζια με πεσσούς, αστραγαλισμός, πεντάλιθα κλπ)[101].

1.5. Δημοφιλή παιχνίδια

Στοιχεία όπως η συγκέντρωση πενήντα περίπου παιχνιδιών στο έργο του Πολυδεύκη, η αναφορά πολλών άλλων στις αρχαίες πηγές, η συχνότητα εμφάνισής τους στην τέχνη, η μετάδοσή τους και η επιβίωσή τους μέσα στον χρόνο, καθώς και ο εντοπισμός τους μέσα από την ανασκαφική έρευνα, είναι δηλωτικά της προτίμησης που έδειχναν σε αυτά άτομα μικρότερης ή μεγαλύτερης ηλικίας κατά την αρχαιότητα. Από το ευρύ αυτό σύνολο παιχνιδιών, καθώς δεν είναι δυνατό να απαριθμηθούν όλα

[99]Βασιλοπούλου 2003, 40, 42, πίν. Β.

[100]Neils & Oakley 2003, 263-282 (J. Neils, J.H. Oakley).

[101] Μανακίδου & Μανακίδου 2015, 61 κ.ε.

ξεχωριστά, παρουσιάζονται ενδεικτικά κάποια από αυτά. Αντίθετα, ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει στους αστραγάλους και τις πλαγγόνες, στα πεσσευτικά παιχνίδια και την κυβεία.

Από τα παιχνίδια-αντικείμενα, δηλαδή τα αθύρματα, συνήθη είναι οι πλαταγές[102], τα τροχήλατα αμαξίδια, τα αλογάκια με προσαρμοσμένους τροχούς[103], οι στρόφαλοι, οι στρόμβοι (σβούρες). Δημοφιλή, ωστόσο, είναι και τα παιχνίδια που παίζονται ομαδικά με τη συμμετοχή περισσότερων παικτών.

Η ακινητίνδα[104] παίζεται με τους παίκτες να στέκονται ανά ζεύγη αντικριστά, με το ένα πόδι να αιωρείται ή κρατώντας το από τον αστράγαλο. Ο Costanza το κατατάσσει στα παιχνίδια που παίζονται από παιδιά 3-7 ετών. Η αποδιδρασκίνδα[105] είναι το γνώριμο σήμερα κρυφτό, με γνωστότερη αποτύπωσή του σε τοιχογραφία από το αρχαίο Ηράκλειο, με τους μικρούς χαριτωμένους ερωτιδείς να επιδίδονται σε αυτό ($1^{ος}$ αι. μ.Χ.)[106] **(πίν. 7.1)**.

Για την αιώρα, εξίσου δημοφιλές παιχνίδι κυρίως ανάμεσα στα νεαρά κορίτσια, και τις θρησκευτικές της προεκτάσεις έχει γίνει ήδη λόγος παραπάνω[107]. Αντίστοιχα, θρησκευτικούς συσχετισμούς θα πρέπει να εντοπίσουμε και στον ασκωλιασμό[108], το παιχνίδι για το οποίο ο Πολυδεύκης αναφέρει τρεις παραλλαγές, ενώ μία τέταρτη σώζει ο Σουητώνιος. Εν ολίγοις, το παιχνίδι συνίσταται σε αναπηδήσεις που πραγματοποιούν τα παιδιά με το ένα πόδι είτε επί τόπου είτε κυνηγώντας το ένα παιδί

[102] Becq de Fouquières 1873[2], 1 κ.ε.˙ Fittà 1998, 48-53˙ Cuvillier & Dupont 2019, 32-33 (V. Dasen). Εκτός από τα αρχαιολογικά ευρήματα που ταυτίζονται με πλαταγές, τα παιχνίδια αυτά είναι γνωστά και από παραστάσεις αγγείων, όπου εικονίζονται στα χέρια των νηπίων. Βλ. σχετική παράσταση σε αττικό ερυθρόμορφο χου μικρού αγοριού σε κάθισμα (440-430 π.Χ.). Στο υψωμένο του χέρι κρατά πλαταγή. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, 1910.6-15.4 (BAPD 11041). Βλ. Fittà 1998, 75, εικ. 136˙ Neils & Oakley 2003, 239-240, αρ. κατ. 41.

[103] Fittà 1998, 72-76.

[104] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 115. Επίσης, βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 98-99˙ Fittà 1998, 26˙ Costanza 2019, 148.

[105] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 117. Επίσης, βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 83˙ Fittà 1998, 24-25˙ Costanza 2019, 150.

[106] Fittà 1998, 25, εικ. 32.

[107] Βλ. υποενότητες *1.1. Το παιχνίδι μέσα από τις γραπτές πηγές*, 21-22, υποσημειώσεις 26-27, *1.2. Η απεικόνιση των παιχνιδιών στην τέχνη*, 27-30, υποσημειώσεις 53-54, 62 και ενότητα *1.3. Ιστορία της έρευνας*, 34, υποσημείωση 86.

[108] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 121. Βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 241-245˙ Costanza 2019, 155-158.

τα υπόλοιπα. Η εκδοχή που αναφέρει ο Σουητώνιος περιλαμβάνει ένα ασκί από δέρμα τράγου, ο οποίος είχε θυσιαστεί προς τιμήν του Διονύσου, αλειμμένο με λάδι και φουσκωμένο. Οι συμμετέχοντες κάνοντας άλματα στο ένα πόδι επιχειρούν να φτάσουν αφενός στο ασκί, αφετέρου να ισορροπήσουν πάνω του. Το παιχνίδι παιζόταν κατά τη διάρκεια της εορτής *Ασκώλια*, που ελάμβανε χώρα κατά τη δεύτερη ημέρα των *εν Άγροις Διονυσίων*.

Η κρικηλασία[109] αποτελεί εξίσου αγαπητό παιχνίδι στον αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό κόσμο. Συνδέεται με τη νεότητα, κυρίως την ανδρική, και είναι γνωστή τόσο από τις γραπτές πηγές όσο και από παραστάσεις αγγείων. Ο παίκτης προσπαθεί να θέσει σε κίνηση έναν μεγάλου μεγέθους τροχό, μεταλλικό ή ξύλινο, με τη βοήθεια μιας ράβδου, του *ελατήρα*, με σκοπό ο τροχός να ισορροπεί κινούμενος. Τον τροχό συνήθιζαν να χρησιμοποιούν οι νέοι στην παλαίστρα και τα γυμνάσια για την εκγύμνασή τους. Η απεικόνιση του παιχνιδιού με τον τροχό απηχεί και άλλους συμβολισμούς που σχετίζονται με τη μετάβαση στα στάδια της ζωής του νεαρού άνδρα. Χαρακτηριστική είναι άλλωστε η απεικόνιση του παιχνιδιού ιδιαίτερα σε αγγεία που χρησιμοποιούνται ως τεφροδόχα ή κτερίσματα σε ταφές (πελίκες, λευκές λήκυθοι κ.ά.), στα χέρια του Γανυμήδη[110], ενός μυθικού προσώπου που αποτελεί σύμβολο της αιώνιας νεότητας. Η απεικόνιση αυτή εύγλωττα δηλώνει την ελπίδα των θνητών να διατηρήσουν αιώνια την ακμαιότητα της νεότητας.

Επίσης, κοινό παιχνίδι θεωρείται ο εφεδρισμός, που παίζεται ως εξής: τα παιδιά στήνουν όρθια στο έδαφος μια πέτρα και σημαδεύοντάς την από απόσταση ρίχνουν βότσαλα. Όποιος αποτύχει να ρίξει κάτω την πέτρα, μεταφέρει στην πλάτη του τον άλλο. Ο νικητής τού κλείνει τα μάτια με τα χέρια, ώσπου ο ηττημένος να αγγίξει την πέτρα, αν δεν πάρει λάθος κατεύθυνση[111]. Ο Costanza το κατατάσσει στα παιχνίδια

[109]Becq de Fouquières 1873[2], 159-170˙ Schmidt 1977, 31-38˙ Fittà 1998, 79-82˙ Cuvillier & Dupont 2019, 54-55 (V. Dasen).

[110] Πρβλ. παράσταση του Γανυμήδη με πετεινό και τροχό σε κωδωνόσχημο ερυθρόμορφο κρατήρα του Ζωγράφου του Βερολίνου. Παρίσι, Musée du Louvre, G175 (BAPD 201933). Βλ. επίσης, Fittà 1998, 79-81, εικ. 146-151˙ Cuvillier & Dupont 2019, 54-55, εικ. 1a-1b, 2 (V. Dasen). Για το παιχνίδι, τις παραστάσεις και τους συμβολισμούς που φέρει, βλ. Dasen 2019, 1-21, με βιβλιογραφία.

[111] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 119. Επίσης, βλ. Costanza 2019, 152-153˙ Cuvillier & Dupont 2019, 68-69 (D. Ventrelli). Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για το παιχνίδι, τις παραστάσεις στην τέχνη και το συμβολισμό του, βλ. ενότητα *1.2. Η απεικόνιση των παιχνιδιών στην τέχνη*, 28, 30, υποσημειώσεις 62, 68, 70-71.

της εφηβείας[112] (12-20 ετών) και σε εκείνα που έχουν τιμωρητική διάθεση, εφόσον ο νικητής επιβάλλεται του ηττημένου και ο δεύτερος οφείλει να πράξει ως επακόλουθο της ήττας του τη μεταφορά του νικητή, άποψη που συμμερίζεται και ο Λάζος.

Ο κότταβος[113] αποτελεί δημοφιλές παιχνίδι των ενηλίκων και λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια του συμποσίου (*κοτταβίζειν*). Ο παίκτης, που ονομάζεται *κοτταβιστής*, πρέπει να αδειάσει το περιεχόμενο του αγγείου πόσεως και να ρίξει εύστοχα τις τελευταίες σταγόνες κρασιού, τη *λατάγη*, σε ένα άλλο αγγείο, που είναι τοποθετημένο σε απόσταση, προφέροντας συγχρόνως το όνομα του προσφιλούς του προσώπου. Παραλλαγές είναι ο *κότταβος εν λεκάνη*, ο *κότταβος δι΄ οξυβάφων*, ο *κότταβος κατακτός*, με τη χρήση στον τελευταίο ενός άξονα, στην κορυφή του οποίου στηρίζεται ένας δίσκος. Χαρακτηριστική είναι η απεικόνιση του παιχνιδιού στον οπισθότυπο αργυρών στατήρων της Αμβρακίας, με ένα νεαρό κορίτσι να κρατά την *κοτταβική ῥάβδο*[114].

Σύνηθες ήταν και το παιχνίδι με ζώα τόσο από παιδιά όσο και από ενήλικες. Σε αυτά ανήκουν η μηλολόνθη[115], η ορτυγοκοπία[116] και οι αλεκτρυόνων αγώνες[117], με τα δύο τελευταία να αποτελούν ουσιαστικά αγώνες μεταξύ ορτυκιών και πετεινών αντίστοιχα. Η μηλολόνθη επιβιώνει έως σήμερα, γνωστή ως *χρυσόμυγα*, από το έντομο που συλλαμβάνεται και στο οποίο δένεται μια κλωστή, προκειμένου να πετά ελεγχόμενα παράγοντας βόμβο. Ανεξάρτητα από τις δραστηριότητες των ενηλίκων με τα ζώα που εμπεριέχουν και το στοιχείο της βίας, τα παιδιά παρουσιάζονται συχνά

---

[112] Costanza 2019, 299˙ Λάζος 2002, 83. Βλ. παραπάνω, ενότητα *1.4. Ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση των παιχνιδιών*, 36-37, υποσημείωση 95.

[113] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, ΣΤ΄ 110, Θ΄ 94-95. Βλ. Costanza 2019, 63 κ.ε˙ Fittà 1998, 92-96˙ Cuvillier & Dupont 2019, 62 (N. Massar). Επίσης, βλ. παραπάνω, ενότητες *1.1. Το παιχνίδι μέσα από τις γραπτές πηγές*, 19, υποσημείωση 14 και ενότητα *1.2. Η απεικόνιση των παιχνιδιών στην τέχνη*, 27, υποσημείωση 55.

[114] Ravel 1928, 54, αρ. 106, 55, αρ. 108, πίν. X (Period IV, *ca.* 404-360).

[115] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 124-125: «ἡ δὲ μηλολάνθη ζῷον πτηνόν ἐστιν, ἣν καὶ μηλολόνθην καλοῦσιν, ἤτοι ἐκ τῆς ἀνθήσεως τῶν μήλων ἢ σὺν τῇ ἀνθήσει γινόμενον˙ οὗ ζῴου λίνον ἐκδήσαντες ἀφιᾶσιν, τὸ δὲ ἑλικοειδῶς ἐν τῇ πτήσει τὸ λίνον διελίσσεται˙ὅπερ Ἀριστοφάνης ἔοικε λέγειν ˙ “λινόδετον ὥσπερ μηλολόνθην τοῦ ποδός”»˙ Αριστοφάνης, *Νεφέλαι*, 762-764: «Μή νυν περὶ σαυτὸν εἶλλε τὴν γνώμην ἀεί, ἀλλ᾽ ἀποχάλα τὴν φροντίδ᾽ ἐς τὸν ἀέρα λινόδετον ὥσπερ μηλολόνθην τοῦ ποδός». Βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 146-147˙ Costanza 2019, 163, 298.

[116] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 108-109. Βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 148-158˙ Fittà 1998, 123-127˙ Costanza 2019, 132.

[117] Becq de Fouquières 1873[2], 148-158 ˙ Fittà 1998, 123-127.

στην εικονογραφία με οικόσιτα και άλλα ζώα, προβάλλοντας μια περισσότερο ευαίσθητη σχέση μεταξύ τους. Η αγάπη τους για αυτά απηχείται και στα πολυάριθμα ομοιώματα ζώων που βρίσκονται στις ανασκαφές[118].

Πολλά παιχνίδια παίζονταν με σφαίρα[119], δηλαδή μπάλα, συνήθεια που πέρασε και στους ρωμαϊκούς χρόνους. Όπως αναφέρθηκε ήδη, υπήρχαν διαφόρων μεγεθών σφαίρες, καμωμένες εξωτερικά από τμήματα υφάσματος ή δέρματος, ενωμένα μεταξύ τους, ακόμα και σφαίρες από γυαλί. Εσωτερικά μπορεί να ήταν κενές ή να περιείχαν υλικά, όπως χώμα, μαλλί, υφάσματα, φτερά κ.ά. Ανάλογα με τα χαρακτηριστικά τους έφεραν διαφορετικές ονομασίες[120], διέθεταν διαφορετική δυναμική και προσέδιδαν στο παιχνίδι άλλα χαρακτηριστικά. Μεταξύ των παιχνιδιών σφαίρισης συγκαταλέγονται η απόρραξις ή ανακρουσία[121], το αρπαστόν[122], η επίσκυρος[123], το κερητίζειν[124], η κωρυκομαχία[125], η ουρανία[126] ή εφηβική, η φαινίνδα[127] και η εφετίνδα[128]. Παρακάτω παρουσιάζονται εκτενέστερα παιχνίδια με ιδιαίτερα μεγάλη δημοφιλία και ευρεία διάδοση στον αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό κόσμο, ενώ η διαχρονικότητά τους επιβεβαιώνεται από τη συνέχιση της γνώσης για αυτά έως τους νεώτερους χρόνους.

---

[118] Cuvillier & Dupont 2019, 26-27 (M. Vespa)˙ Παπαδοπούλου 2022, 12-13 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

[119] Η δημοφιλία του παιχνιδιού με τη σφαίρα γίνεται αντιληπτή από τη μεγάλη ποικιλία των παιχνιδιών με σφαίρα, από την αναφορά τους στις γραπτές πηγές και από την απεικόνισή τους σε ζωγραφικά έργα, αναγλυφα, ακόμα και σε νομίσματα, όπως στην περίπτωση νομισμάτων της Λάρισας (*ca.* 479-400 π.Χ.), στον οπισθότυπο των οποίων απεικονίζεται η ομώνυμη Νύμφη να παίζει με μια σφαίρα, αλλά και σε αργυρό στατήρα από την Τερίνα (γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.), με παράσταση Νίκης καθήμενης να πετάει από τα χέρια της διαδοχικά δύο σφαίρες. Βλ. *SNG* V 3869 (Ashmolean Museum)˙ Regling 1906, αρ. 27. Γενικότερα για τα παιχνίδια σφαίρισης, βλ. Schmidt 1977, 19 κ.ε.˙ Fittà 1998, 98-105˙ Cuvillier & Dupont 2019, 56-57 (I. Hasselin Rous).

[120] Για τα διαφορετικά είδη σφαίρας και τις ονομασίες τους, βλ. παραπάνω στην ενοτητα *1.1.Το παιχνίδι μέσα από τις γραπτές πηγές*, 21.

[121] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 105, 107. Βλ. επίσης, Fittà 1998, 101.

[122] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 105. Βλ. επίσης, Fittà 1998, 102.

[123] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 104, 107. Βλ. Fittà 1998, 101˙ Costanza 2019, 120 κ.ε.

[124] Παιζόταν με τη χρήση ραβδιών και μιας σφαίρας. Υποστηρίζεται πως το παιχνίδι παραπέμπει στο σημερινό χόκεϋ. Για την άποψη, βλ. Fittà 1998, 105, εικ. 184.

[125] Λάζος 2002, 385-387.

[126] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 106. Βλ. Costanza 2019, 122 κ.ε.

[127] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 105. Βλ. επίσης, Fittà 1998, 102.

[128] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 117. Βλ. Costanza 2019, 149 κ.ε.

1.5.α. Κυβεία

Με τον όρο *κυβεία* περιγράφονται τα παιχνίδια εκείνα που παίζονται με κύβους, δηλαδή με ζάρια, και τα οποία εμπεριέχουν τον παράγοντα της τύχης. Πρόκειται για τα λεγόμενα τυχερά παιχνίδια που έχουν ως στόχο το κέρδος. Η κυβεία είναι γνωστή μέσα από τις αρχαίες πηγές[129], αλλά και από τα ίδια τα ζάρια που έχουν ανακαλυφθεί σε πολλές περιοχές της Μεσογείου[130]. Σύμφωνα με το μύθο, εφευρέτης της κυβείας θεωρείται ο ήρωας Παλαμήδης[131] κατά τη διάρκεια της παραμονής των Αχαιών στην Αυλίδα πριν από τον απόπλου προς την Τροία ή κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της πόλης. Με βάση αυτήν την παράδοση, η γραπτή ανδρική κεφαλή σε μία από τις έδρες ενός ζαριού από την Αττική (μέσα 7^{ου} αι. π.Χ.) ταυτίζεται με τον Παλαμήδη[132] **(πίν. 7.2)**. Ωστόσο, θα πρέπει τα παιχνίδια με ζάρια να προϋπήρχαν, εφόσον έχουν ανακαλυφθεί δείγματα στην Αίγυπτο και την ευρύτερη περιοχή της Ανατολής[133]. Την εκδοχή περί αιγυπτιακής προέλευσης της κυβείας βρίσκουμε και στον Φαίδρο του Πλάτωνα[134].

Οι *κύβοι*[135] είχαν την ίδια μορφή με τα σημερινά ζάρια. Είναι κατασκευασμένα από ποικίλα υλικά, όπως πηλό, μόλυβδο, οστό, γυαλί, χαλκό, χρυσό, ελεφαντόδοντο, ορεία κρύσταλλο, ήλεκτρο και από διάφορα είδη λίθου. Διαθέτουν έξι έδρες, ωστόσο, υπάρχουν και πολύεδρα ζάρια με 18, 19 και 20 πλευρές[136]. Οι κύβοι φέρουν στις πλευρές τους την τιμή εκάστης από το 1 έως το 6 δηλωμένη με τη μορφή στιγμών (*σημεῖον, τύπος, γραμμή*[137]). Οι τιμές έπρεπε να είναι τοποθετημένες με τέτοιο τρόπο

[129] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Ζ΄ 203-207. Βλ. επίσης, Costanza 2019, 76-81, με συγκεντρωμένες αρχαίες πηγές που αναφέρονται στην κυβεία.

[130] Fittà 1998, 111 κ.ε.˙ Παρλαμά & Σταμπολίδης 2000, 203 (Ν. Σταμπολίδης)˙ *Corinth* XII, 217-222, πίν. 100, 1737-1752˙ Ignatiadou 2019, 146-148.

[131] Σουητώνιος, *Περὶ τῶν παρ' Ἕλλησιν παιδιῶν*, 1. 64.

[132] Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Α 19366.

[133] Fittà 1998, 116˙ Cuvillier & Dupont 2019, 76 (Y. Manniez).

[134] Πλάτων, *Φαίδρος*, 274c-d: «Ἤκουσα τοίνυν περὶ Ναύκρατιν τῆς Αἰγύπτου γενέσθαι τῶν ἐκεῖ παλαιῶν τινα θεῶν, οὗ καὶ τὸ ὄρνεον ἱερὸν ὃ δὴ καλοῦσιν Ἶβιν· αὐτῷ δὲ ὄνομα τῷ δαίμονι εἶναι Θεύθ. τοῦτον δὴ πρῶτον ἀριθμόν τε καὶ λογισμὸν εὑρεῖν καὶ γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν, ἔτι δὲ πεττείας τε καὶ κυβείας, καὶ δὴ καὶ γράμματα».

[135] Η Ιγνατιάδου αναφέρει ως αρχαιότερη ονομασία για το ζάρι τη λέξη *κίνδυνος*. Η λέξη *ζάρι* προκύπτει από τον μεσαιωνικό όρο *όζος, οζάριον* (κομμάτι ξύλου). Βλ. σχετικά, Ignatiadou 2019, 146.

[136] Fittà 1998, 113-116. Έχουν επίσης βρεθεί και ζάρια σε σχήμα ρόμβου, σε περιοχές όπως η Πιερία και το Κωρύκειον Άντρον. Βλ. Ignatiadou 2019, 147, εικ. 4, υποσημειώσεις 27-28, όπου βιβλιογραφία.

[137] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 94. Επίσης, βλ. Becq de Fouquières 1873^{2}, 310.

ώστε ανά δύο αντικριστές πλευρές να έχουν άθροισμα 7 και κάθε πλευρά ονοματιζόταν από τον αριθμό που έφερε *μονάς*, *δυάς*, *τριάς*, *τετράς*, *πεντάς*, *εξάς*[138]. Η τελευταία ήταν και η πλέον καλή ζαριά και ονομαζόταν *ευβολώτατος* ενώ η χειρότερη ήταν η *μονάς* και ονομαζόταν *δυσβολώτατος* ή *κύβος*[139].

Η κυβεία παιζόταν με τρία ζάρια στον ελλαδικό χώρο, τα οποία μειώθηκαν σε δύο στους ρωμαϊκούς χρόνους, κατά τους οποίους η διάδοση του παιχνιδιού ήταν μεγάλη. Ο παίκτης ρίπτει τα ζάρια όχι από το χέρι του αλλά μέσα από ένα σκεύος, το *κήθιον*[140], αφού πρώτα το σείει. Το καλύτερο άθροισμα που μπορεί να φέρει είναι το 18 (*τρεις εξ*[141]), ενώ το χειρότερο το 3. Όπως και στην περίπτωση των αστραγάλων, που θα σχολιασθούν παρακάτω, έτσι και για τις ρίψεις των κύβων θα πρέπει να υπήρχαν ιδιαίτερες ονομασίες, τις οποίες σώζουν οι αρχαίοι συγγραφείς, όπως *μίδας*, *Αφροδίτη*, *ευδαίμων*, *αντίτευχος* (εχθρός), *δάκνων*, *Λάκωνες*, *Αργείος*[142].

Ως παιχνίδι τύχης η κυβεία απευθυνόταν μόνο σε άνδρες, στην οποία επιδίδονταν με μεγάλη συχνότητα και επενδύοντας χρηματικά ποσά. Το φαινόμενο πρέπει να είχε και κοινωνικές προεκτάσεις τόσο στην αρχαία ελληνική όσο και στη ρωμαϊκή κοινωνία, αν αναλογιστεί κανείς ότι η ρωμαϊκή πολιτεία θέσπισε νόμους με τους οποίους απαγορεύονταν τα τυχερά παιχνίδια και οι παραβάτες τιμωρούνταν με μεγάλες χρηματικές ποινές[143].

Χαρακτηριστική για τη φύση του παιχνιδιού που αναμφισβήτητα εντείνει το ψυχικό πάθος των παικτών, είναι μία τοιχογραφία[144] από την Πομπηία (1ος αι. μ.Χ.), στην οποία απεικονίζονται δύο παίκτες της κυβείας σε καπηλείο να λογομαχούν τη στιγμή του παιχνιδιού. Η παράσταση είναι από τις λιγοστές που αποτυπώνουν στιγμιότυπο των τυχερών παιχνιδιών. Ομοίως, ενδεικτική είναι και η ανησυχία που εκφράζει ο Πλούταρχος σχετικά με τη διαπαιδαγώγηση των νέων, για τους οποίους

[138] Becq de Fouquières 1873[2], 310· Fittà 1998, 112-113.

[139] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 94. Επίσης, βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 311.

[140] Αλλιώς το σκεύος αυτό ονομαζόταν *φιμός*, *σκίραφος*, *μόδιος/μοδίολος*. Στους ρωμαϊκούς χρόνους *fimus*, *fritillus*, *turricula* και *πύργος/πυργίον*. Για τις ονομασίες, βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 311· Ignatiadou 2019, 146, υποσημείωση 17, όπου βιβλιογραφία.

[141] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 95.

[142] Fittà 1998, 114.

[143] Λάζος 2002, 356-357.

[144] Fittà 1998, 118.

διαπιστώνει εμμονή και ροπή προς τα τυχερά παιχνίδια ήδη από τη μικρή τους ηλικία[145].

Οι κύβοι βέβαια δεν χρησιμοποιήθηκαν μόνο για τη διεξαγωγή του παιχνιδιού. Αποτέλεσαν και μέσον για τη μελλοντική πρόγνωση, με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί η μέθοδος της κυβομαντείας, ενώ συγχρόνως χρησιμοποιήθηκαν και ως φυλακτά. Παρά τη χρήση αυτή των κύβων, δεν μπορεί να ιδωθεί κάποιος θρησκευτικός συσχετισμός στην κυβεία, όπως συμβαίνει με την περίπτωση άλλων παιχνιδιών (πχ. αιώρα, εφεδρισμός κ.ά.).

Η διάδοση του παιχνιδιού και η δημοφιλία του ήταν τέτοια, ώστε καθιερώθηκε και επιβίωσε ακόμα και κατά τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων, παρά τις σχετικές απαγορεύσεις από πλευράς Εκκλησίας και τις απαγορευτικές νομοθετικές διατάξεις του κράτους, φθάνοντας σχεδόν αναλλοίωτο ως τις μέρες μας.

1.5.β. Πεσσεία. Τα επιτραπέζια παιχνίδια

Το παιχνίδι με τους πεσσούς, η *πεττεία* ή *πεσσεία*, αποτελεί την παλαιότερη μορφή επιτραπέζιου παιχνιδιού. Ασάφεια υπάρχει στις φιλολογικές πηγές σχετικά με τα είδη των παιχνιδιών που παίζονται με πεσσούς και τον τρόπο διεξαγωγής τους[146]. Για το λόγο αυτό θεωρείται ότι ο όρος δεν περιγράφει ένα παιχνίδι αλλά πιθανότατα μία ομάδα παιχνιδιών. Επίσης, συγκεχυμένες είναι και οι πληροφορίες που παρέχουν οι συγγραφείς σχετικά με την εφεύρεση της πεσσείας, η οποία άλλοτε αποδίδεται στον Παλαμήδη, άλλοτε στους Αιγυπτίους[147] κλπ. Η γνώση επιτραπέζιων παιχνιδιών στους Αιγυπτίους και γενικότερα στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, τεκμαίρεται μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα που έχουν φέρει στο φως οι ανασκαφές (π.χ. αιγυπτιακό σενέτ, πεσσοί ποικίλων σχημάτων κ.ά.)[148].

Η πρωιμότερη αναφορά στο παιχνίδι με πεσσούς γίνεται στον Όμηρο, που περιγράφει τους μνηστήρες να παίζουν στο ανάκτορο του Οδυσσέα[149]. Η πληροφορία

[145] Πλούταρχος, *Περί τῆς παίδων ἀγωγῆς*, 7. 5b.

[146] Becq de Fouquières 1873[2], 391 κ.ε· Fittà 1998, 154-179· Ignatiadou 2019, 145-146· Σάλιακα 2020, 577-579.

[147] Πλάτων, *Φαίδρος*, 274c-d.

[148] Fittà 1998, 130-153.

[149] Όμηρος, *Οδύσσεια*, Α 107: «οἱ μὲν ἔπειτα πεσσοῖσι προπάροιθε θυράων θυμὸν ἔτερπον, ἥμενοι ἐν ῥινοῖσι βοῶν, οὓς ἔκτανον αὐτοί».

αυτή ενδεχομένως να υπαινίσσεται ότι το συγκεκριμένο είδος παιχνιδιού, που απαιτεί πνευματικές και στρατηγικές ικανότητες, σχετιζόταν με την αριστοκρατική τάξη[150].

Για τη διεξαγωγή των επιτραπέζιων παιχνιδιών αναγκαία είναι η ύπαρξη επίπεδης επιφάνειας, ενός πίνακα, ο οποίος είναι ποικιλοτρόπως διαγραμμισμένος, δύο παικτών και πεσσών, δηλαδή απαιτούνται πιόνια, διαφορετικά για κάθε παίκτη, τα οποία κινούνται με προκαθορισμένες κινήσεις πάνω στον πίνακα, με σκοπό την αποδυνάμωση του αντιπάλου μέσω της απομόνωσης των πεσσών του και τη σταδιακή απομάκρυνσή τους από τον πίνακα. Κάποιες φορές τα πιόνια κινούνται ανάλογα με το αποτέλεσμα που φέρνουν τα ζάρια. Η χρήση ζαριών σε κάποιες περιπτώσεις πεσσευτικών παιχνιδιών προκάλεσε σύγχυση, οδηγώντας τους αρχαίους συγγραφείς και τις πηγές των βυζαντινών χρόνων να ταυτίζουν τα πεσσευτικά με τα κυβευτικά παιχνίδια, με αποτέλεσμα να θεωρηθούν και τα πεσσευτικά ως παιχνίδια τύχης.

Οι πεσσοί ονομάζονται και *ψήφοι*[151] και είναι κατασκευασμένοι από διάφορα υλικά, όπως γυαλί ή οστό, ενώ χρησιμοποιούνται και φυσικοί (βότσαλα). Ως πεσσοί θα πρέπει να χρησιμοποιούνταν και οι αστράγαλοι, ιδιαίτερα εκείνοι οι οποίοι είχαν υποστεί λείανση και κυρίως οι επιπεδοποιημένοι[152]. Ακόμα, πεσσοί κατασκευάζονται και από τους σπονδύλους των ιχθύων[153]. Γυάλινοι πεσσοί έχουν βρεθεί ως ταφικά κτερίσματα σε νεκροταφεία της Μακεδονίας και αλλού[154], αλλά και οστέινα δισκοειδή αντικείμενα με εγχαράξεις ή στιγμές στην επιφάνεια, που εντοπίζονται ανασκαφικά, πρέπει να είχαν την ίδια χρήση.

Λαμβάνοντας υπ΄ όψιν τον Πολυδεύκη[155], στα παιχνίδια πεσσείας πρέπει να ανήκουν τρία είδη, η *πόλις* (*πόλεις* ή *χώρας παίζειν*), οι *πέντε γραμμαί* ή *πεσσά πεντάγραμμα* και ο *διαγραμμισμός*. Ο τελευταίος όρος, για τον οποίο η περιγραφή του Πολυδεύκη δεν είναι σαφής, πιθανώς αναφέρεται είτε σε είδος πίνακα για κάποιο πεσσευτικό παιχνίδι, είτε για ένα ξεχωριστό παιχνίδι με πεσσούς, είτε προσδιορίζει

[150] Τη συσχέτιση των παιχνιδιών πεσσείας, όπως οι *πέντε γραμμαί*, με τις αξίες και τον τρόπο ζωής των προνομιούχων μελών της αριστοκρατικής τάξης προτείνουν οι Chidiroglou, Schädler και Schierup. Βλ. Chidiroglou et al. 2022, 28.

[151] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 98.

[152] Πρβλ. *Corinth* XII, 218, 222, πίν. 100, 1753-1755˙ Παπαδοπούλου 2022, 15 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

[153] *Corinth* XII, 217-218, πίν. 99, αρ. 1707˙ Παπαδοπούλου 2022, 15(Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

[154] Ignatiadou 2019, 148-149.

[155] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 97-98.

όλα τα γραμμικά σχέδια που χαράσσονταν για να διεξαχθεί πάνω σε αυτά κάποιο παιχνίδι στρατηγικής, άποψη με την οποία συμφωνεί και η Σάλιακα[156].

Διαγραμμισμένοι πίνακες διαφόρων σχημάτων έχουν βρεθεί σε πολλές περιοχές, όπως στους αναβαθμούς των Μεγάλων Προπυλαίων στην Ελευσίνα, στο στυλοβάτη του αρχαϊκού ναού της Λητούς στη Δήλο, σε λίθο που είχε επαναχρησιμοποιηθεί ως δομικό υλικό για τη θεμελίωση πύργου των ελληνιστικών χρόνων (2ος αι. π.Χ.) στον αρχαϊκό οικισμό του Αζοριά στην Κρήτη[157], αλλά και βόρεια, στα Άβδηρα, τα Στάγειρα, την Πύδνα, το Δερβένι[158] κ.α. **(πίν. 7.3, 7.4)**. Στη βορειοδυτική Ελλάδα, εκτός από το παράδειγμα που έχει να επιδείξει η Αμβρακία, με το διαγραμμισμένο πίνακα αποτελούμενο από 28 τετράγωνα επάνω σε λιθόπλινθο από το αίθριο ιδιωτικής οικίας[159] **(αρ. κατ. 198, πίν. 81)**, ένα ακόμα παράδειγμα απαντά στη Νικόπολη **(πίν. 8.1)**. Το τελευταίο αν και εντοπίζεται σε μεταγενέστερο μνημείο, όμως αποτελεί τεκμήριο για την επιβίωση της ίδιας πρακτικής μέσα στο χρόνο. Πρόκειται για έναν διαγραμμισμό κυκλικού σχήματος, που διαιρείται εσωτερικά σε οκτώ διάχωρα από τέσσερις ακτινωτά διασταυρούμενες γραμμές, ο οποίος εντοπίζεται σε αναβαθμό από τη στοά-δρόμο της Βασιλικής Αλκίσωνος[160].

Το παιχνίδι *πόλις* παίζεται πάνω σε πίνακα, το *πλινθίον*[161], χωρίς να είναι σαφής ο αριθμός των διαχώρων που περικλείει. Ο Πολυδεύκης δίνει την πληροφορία ότι παίζεται με πεσσούς, που ονομάζονται *κύνες* και έχουν διαφορετικό χρώμα για κάθε παίκτη[162]. Οι πεσσοί πιθανώς διατάσσονται σε διαφορετικά σημεία του πίνακα για κάθε παίκτη και κινούνται διαδοχικά στις θέσεις ή τις γραμμές, χωρίς τη χρήση ζαριού, προκειμένου με την εναλλαγή να απομονωθούν οι πεσσοί του αντιπάλου και να απομακρυνθούν από το παιχνίδι[163], το οποίο μπορεί να χαρακτηρισθεί ως παιχνίδι τακτικής. Εξέλιξη του παιχνιδιού *πόλις* θεωρείται το ρωμαϊκό *ludus latrunculorum*[164],

[156] Πολυδεύκης, Ονομαστικόν, Θ΄ 99. Για τις απόψεις περί διαγραμμισμού, Σάλιακα 2020, 577-580.

[157] Σάλιακα 2020, 575-583, εικ. 2.

[158] Ignatiadou 2019, 146, 150-152.

[159] Ρήγινος 2008, 96, εικ. 5˙ Παπαδοπούλου 2022, 15 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

[160] Παπαδοπούλου 2007, Α΄ τομ., 623, Β΄ τομ., 416, εικ. 24.

[161] Ο Πολυδεύκης παραδίδει ότι *πλινθίον* ονομάζεται και το ίδιο το παιχνίδι *πόλις*. Βλ. Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 98. Επίσης, βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 408.

[162] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 98. Βλ. Schädler 2013, 2842-2843˙ Ignatiadou 2019, 145.

[163] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 98: «ἡ τέχνη τῆς παιδιᾶς ἐστὶ περιλήψει δύο ψήφων ὁμοχρόων τὴν ἑτερόχρων ἀνελεῖν». Για το παιχνίδι, επίσης, βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 408 κ.ε.

[164] Fittà 1998, 167-171˙ Schädler 2013, 2843.

που σημαίνει *το παιχνίδι των στρατιωτών* και στο οποίο εφαρμόζεται η ιδια τακτική αιχμαλώτισης και απομάκρυνσης του αντιπάλου[165]. Για τη διεξαγωγή του χρειάζονται, επίσης, ένας διαγραμμισμένος πίνακας με 64 διάχωρα (8 x 8), η *tabula,* και 60 πιόνια διαφορετικών χρωμάτων, 30 για κάθε παίκτη, που διακρίνονται περαιτέρω σε *calculi*, *bellatores*, *latrones*, ενώ ο Οβίδιος σώζει και τα ονόματα *ordinarii* και *vagi*[166]. Στους βυζαντινούς χρόνους το παιχνίδι πέρασε με τις ονομασίες *ξύλινον ιππικό*, *πόλεις* ή *σκάκος* και θεωρείται πρόδρομος του σημερινού σκακιού.

Τα *πεσσά πεντάγραμμα* ή *πέντε γραμμαί* αποτελούν ίσως το παλαιότερο από τα παιχνίδια πεσσείας και το απλούστερο όλων. Συνίσταται σε έναν άβακα, στον οποίο έχουν χαραχθεί πέντε γραμμές εκατέρωθεν μίας κεντρικής που ονομάζεται *ιερά*[167]. Οι δύο παίκτες διαθέτουν πέντε πεσσούς έκαστος, που κινούν επάνω στις γραμμές σύμφωνα με τις ρίψεις ενός ζαριού[168]. Από τον Ευστάθιο πληροφορούμαστε ότι ο ηττημένος φθάνει στην ιερά γραμμή τελευταίος, επομένως εικάζεται ότι νικητής θεωρείται ο παίκτης τα πιόνια του οποίου φθάνουν πρώτα στη κεντρική γραμμή[169].

Πρωιμότερη απεικόνιση του παιχνιδιού αποτελεί το πήλινο ομοίωμα τράπεζας από τη Βάρη της Αττικής ($7^{ος}$-$6^{ος}$ αι. π.Χ.), που φέρει τέσσερα πήλινα ειδώλια θρηνωδών στις γωνίες και έχει εγχάρακτες στην επιφάνειά του πέντε γραμμές[170] **(πίν. 8.2)**. Συνολικά, από τα νεκροταφεία της Αττικής προέρχονται πέντε πήλινα ομοιώματα τραπεζών παιχνιδιού των αρχαϊκών χρόνων (Κεραμεικός, Βραυρώνα, Μυρρινούς κ.α), που φέρουν εγχάρακτη ή γραπτή τη διαγράμμιση του παιχνιδιού. Σε κάποια παραδείγματα ο αριθμός των γραμμών μπορεί να ποικίλει (9 ή 11)[171], ενώ στο παράδειγμα από τον Αζοριά της Κρήτης και από τον ναό της Λητούς στη Δήλο, οι

[165] Schädler 2013, 2843.

[166] Οβίδιος, *Ars Amatoria*, 3, 358-358. Επίσης, για τους όρους, βλ. Fittà 1998, 168-169.

[167] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 97. Για το παιχνίδι, βλ. επίσης, Fittà 1998, 157-158˙ Schädler 2009, 173-196˙ Ignatiadou 2019, 150-151˙ Σάλιακα 2020, 575 κ.ε.˙ Chidiroglou et al. 2022, 28-30.

[168] Η χρήση ζαριού τεκμαίρεται τόσο μέσα από τις γραπτές πηγές (Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Ζ΄ 206), όσο και μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα. Πήλινα ομοιώματα πινάκων αρχαϊκών χρόνων που έχουν βρεθεί σε νεκροταφεία της Αττικής περιλαμβάνουν ζάρια. Βλ. σχετικά, Chidiroglou et al. 2022.

[169]Ευστάθιος, *Παρεκβολαὶ εις την Ομήρου Ιλιάδα καὶ Οδύσσειαν*, 6, 633. Επίσης, βλ. Σάλιακα 2020, 578˙ Chidiroglou et al. 2022, 29.

[170] Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 25665. Πέντε πήλινα ομοιώματα τραπεζών παιχνιδιού των αρχαϊκών χρόνων είναι γνωστά από την Αττική (Κεραμεικός, Βραυρώνα, Μυρρινούς κ.α). Βλ. Cuvillier & Dupont 2019, 98-99 (U. Schädler)˙ Chidiroglou et al. 2022, 19-41.

[171] Ignatiadou 2019, 150.

γραμμές είναι λιγότερες, 3 τον αριθμό πλην της κεντρικής[172]. Το παιχνίδι έχει προταθεί ότι αποτυπώνεται και σε σειρά αρχαϊκών αγγείων, που εικονίζουν δύο στρατιώτες, τον Αχιλλέα και τον Αίαντα, να παίζουν παιχνίδι πεσσείας[173] **(πίν. 1.3-2.2)**. Η παρουσία της Αθηνάς σε κάποιες περιπτώσεις πιθανώς τονίζει τον πνευματικό χαρακτήρα του παιχνιδιού.

Το παιχνίδι εντοπίζεται, επίσης, σε επιτύμβιο ανάγλυφο από τη θεσσαλική Κραννώνα (5ος αι. π.Χ.). Ένας ενήλικας και ένα παιδί εικονίζονται μπροστά από μια τράπεζα με τον διαγραμμισμό των *πέντε γραμμών*. Οι Dasen και Gavin αναλύοντας την παράσταση, ταυτίζουν τον άνδρα ως ειδικό στην αρίθμηση και το αγόρι ως μαθητή. Υποστηρίζουν ότι το παιχνίδι θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως μέσον για την εκπαίδευση νέων σε ζητήματα αρίθμησης και προτείνουν μια νέα ανασύνθεση του υπολογιστικού συστήματος σε άβακα που αποτελούνταν από πέντε γραμμές[174]. Από τα αρχαιολογικά ευρήματα, την ενασχόληση των πηγών με το ζήτημα και τη διαχρονικότητά τους με το πέρασμα από την αρχαιότητα έως τους νεώτερους χρόνους επιβεβαιώνεται η δημοφιλία των επιτραπέζιων παιχνιδιών ανά τους αιώνες.

1.5.γ. Πλαγγόνες

Οι πλαγγόνες[175] αποτελούν ένα από τα παιχνίδια της αρχαιότητας που απαντά με μεγάλη συχνότητα κατά την ανασκαφική έρευνα, ιδιαίτερα σε νεκροταφεία, ως κτερίσματα παιδικών ταφών. Παρουσιάζουν ποικιλία σε ονομασίες, υλικά κατασκευής και χαρακτηριστικά, θεωρούνται κούκλες και συνδέονται με το παιχνίδι των μικρών κοριτσιών.

Είναι γνωστές με τις ονομασίες *είδωλα, πλαγγόνες, κόρες, νύμφες, κορακόσμια, κορύλλια, δάγυνα, γλυνές* και *νευρόσπαστα* και κατασκευάζονταν από διάφορα υλικά, όπως οστό, ξύλο, κερί, ύφασμα, μάρμαρο, ελεφαντόδοντο, πηλό κ.ά. Οι πήλινες πλαγγόνες, ωστόσο, είναι αυτές που σώζονται σε μεγαλύτερο ποσοστό, ενώ διατηρούνται και αρκετές οστέινες. Απεικονίζουν συνήθως γυναικείες μορφές, ενδεδυμένες ή γυμνές, με περίτεχνες κομμώσεις και ενίοτε κοσμήματα. Τα μέλη τους είναι αρθρωτά, ενώ υπάρχουν και εκείνες με σταθερά τα κάτω άκρα και αρθρωτά τα

[172] Σάλιακα 2020, 581.

[173] Schädler 2013, 2842 · Chidiroglou et al. 2022, 28.

[174] Dasen & Gavin 2022, 266 κ.ε.

[175] Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, η χρήση και η ερμηνεία σχετικά με τις θέσεις εύρεσης των πλαγγόνων θα σχολιασθούν στο Β΄ μέρος, βλ. ενότητα *4. Πλαγγόνες*, 112 κ.ε.

άνω άκρα. Σε κάποιες περιπτώσεις κρατούν επιμήκη αντικείμενα ή μικρούς δίσκους, που έχουν ερμηνευθεί κυρίως ως κρουστά μουσικά όργανα (κρόταλα, τύμπανα κ.ά.).

Λιγότερες είναι οι πλαγγόνες που αποδίδουν ανδρικές μορφές[176]. Σε κάποιες περιπτώσεις αποδίδονται γυμνές ή ενδεδυμένες. Η διαφορά στην απόδοση του φύλου δεν θα πρέπει να ήταν δεσμευτική για τη χρήση τους από τα κορίτσια, εάν γίνει αποδεκτή η χρήση τους ως παιχνιδιού.

Οι πρωιμότερες[177] αρθρωτές κούκλες ανάγονται στους γεωμετρικούς χρόνους, με χαρακτηριστικό κωδωνόσχημο σώμα, των οποίων μόνο τα κάτω άκρα είναι αρθρωτά[178]. Ανάλογα παραδείγματα είναι γνωστά από την περιοχή της Βοιωτίας **(πίν. 8.3)**. Οι πλαγγόνες του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. παριστάνονται να φορούν χιτωνίσκο στον πλασμένο έως τη λεκάνη κορμό και στο κεφάλι πόλο. Στο πρόσωπο διατηρούν τα αρχαϊκά χαρακτηριστικά. Η πίσω πλευρά τους όμως παραμένει επίπεδη. Πρόκειται για ένα σχήμα που επιβιώνει και αργότερα. Συχνά, το ένδυμά τους έφερε γραπτή διακόσμηση που διατηρείται αποσπασματικά, αποκαλύπτοντας ένα μεγάλο αριθμό διακοσμητικών μοτίβων. Με χρώμα αποδίδονται και άλλα στοιχεία, όπως τα χαρακτηριστικά του προσώπου, τα υποδήματα και τα κοσμήματα **(πίν. 8.4)**.

Από το τέλος περίπου του 5ου και τον 4ο αι. π.Χ. εμφανίζεται ένας ακόμη τύπος αρθρωτής κούκλας με γυμνό, πλήρως ανεπτυγμένο, νεανικό σώμα, περίοπτο εφόσον τα δύο μέρη του, το πρόσθιο και το οπίσθιο, κατασκευάζονται σε μήτρα. Πλέον το σώμα αποδίδεται έως και τους μηρούς. Η κόμμωση γίνεται κοντύτερη ή συγκεντρώνεται ψηλά στο κεφάλι σε θύσανο **(πίν. 8.5)**. Στο γυμνό τύπο ανήκουν ομοίως πήλινες ή και από άλλα υλικά (π.χ. μάρμαρο) κατασκευασμένες πλαγγόνες, που είναι γνωστές στη βιβλιογραφία ως «*πλαγγόνες με κομμένα άκρα*» (*armless and legless*). Και τούτο, διότι οι βραχίονες αποδίδονται στη γένεσή τους και οι μηροί έως περίπου το μέσον τους. Στις περιπτώσεις των μαρμάρινων πλαγγόνων που έχουν εντοπιστεί στο ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος απουσιάζουν από τα άκρα τόρμοι γόμφων. Ο τύπος αυτός θεωρείται αττικός και σύμφωνα με τον Δεσπίνη εμφανίζεται

[176] Για τις πλαγγόνες ανδρικής μορφής που έχουν εντοπιστεί σε διάφορες περιοχές του αρχαίου κόσμου, βλ. Β΄ μέρος, υποενότητα *4.2.α.2. Πλαγγόνες ανδρικής μορφής*, 151 κ.ε.

[177] Για την εξέλιξη του τύπου της πλαγγόνας, ενδεικτικά βλ. Elderkin 1930, 455-479˙ Αργυριάδη 1991˙ Nicholls 1995, 435-438˙ *Corinth* XVIII 4, 48 κ.ε.˙ Mekacher 2003, 66-67˙ Neils & Oakley 2003, 467 (J. Neils, J.H. Oakley)˙ Papaoikonomou 2008, 697 κ.ε.˙ Dasen 2012, 57 κ.ε.˙ Griesbach 2014, 253-274˙ Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 163-165 (Ο. Πάλλη)˙ Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 255-257.

[178] Elderkin 1930, 458-461˙ Αραβαντινός 2010, 132, 137.

στα πρώτα χρόνια του αυστηρού ρυθμού[179]. Επίσης, στους διαφορετικούς τύπους που καθιερώνονται είναι και οι ενδεδυμένες με κοντούς πολύπτυχους χιτώνες μορφές, οι οποίες ταυτίζονται με χορεύτριες[180].

Η σύνδεση των μελών γίνεται μέσω οπών που διαπερνούν τον κορμό και μέσω της ιδιαίτερης διαμόρφωσης του κάτω μέρους του σώματος. Στην κορυφή της κεφαλής, οι πλαγγόνες συνήθως φέρουν κατακόρυφη οπή, που θεωρείται ότι εξυπηρετούσε στην ανάρτησή τους.

Άλλος τύπος που απαντά σε διάφορες περιοχές του αρχαίου κόσμου κατά τους ελληνιστικούς χρόνους είναι οι καθιστές κούκλες με τα σταθερά ενωμένα σκέλη και τα σταθερά ή αρθρωτά άνω άκρα **(πίν. 9.1).** Ο τύπος αυτός είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος στη Μακεδονία, όπου εντοπίζεται σε τάφους και ιερά, αλλά και σε περιοχές της Μικράς Ασίας, της ηπειρωτικής Ελλάδας, του νησιωτικού χώρου (Κως[181] κ.α.) και της

[179] Πήλινα παραδείγματα του τύπου έχουν βρεθεί κυρίως στην Αττική, την Κυρρήνη κ.α. Παραδείγματα από μάρμαρο είναι γνωστά από το ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος. Για τον τύπο πλαγγόνας με κομμένα άκρα, βλ. Mollard-Besques 1954, 84, πίν. LVI, C12 (Αττική)˙ Χαριτωνίδης 1958, 45-46, εικ. 83α-β˙ Nicholls 1995, 436, 438˙ *Corinth* XVIII 4, 48 κ.ε., πίν. 12, C106-107, 109˙ Mekacher 2003, 66-67˙ Δεσπίνης 2010, 115-118˙ Griesbach 2014, 259-260, εικ. 4. Ο Nicholls προτείνει για τον τύπο αυτόν τον όρο *Αφροδίτη Αναδυομένη*, στηριζόμενος σε παραστάσεις πλαστικών αγγείων με τη γέννηση της Αφροδίτης (τέλη 5ου-μέσα 4ου αι. π.Χ.), βλ. σχετικά Nicholls 1995, 436-437, υποσημείωση 152. Κατά μία άποψη, η απουσία των άκρων απομάκρυνε τον κίνδυνο ακρωτηριασμού των πλαγγόνων στα χέρια των μικρών παιδιών, βλ. Δεσπίνης 2010, 119, υποσημείωση 38.

[180] Ο Griesbach αποδίδει στις πλαγγόνες που ταυτίζονται με χορεύτριες εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Τις συνδέει με την επίδειξη μέσω της δημόσιας εκτέλεσης του χορού, στο πλαίσιο θρησκευτικών εορτών και τελετουργιών, των φυσικών και πνευματικών χαρισμάτων των κοριτσιών, με στόχο την προβολή της καταλληλότητάς τους ως νύφες. Βλ. Griesbach 2014, 256-259.

[181] Στην Κω απαντά μια τοπική παραλλαγή του τύπου. Επτά ειδώλια καθήμενης γυμνής γυναικείας μορφής με ανασηκωμένο το ένα χέρι σε στάση χαιρετισμού και στο άλλο περιστέρι, βρέθηκαν σε γυναικεία ταφή των ύστερων ελληνιστικών χρόνων. Σύμφωνα με τον Μποσνάκη, αν και είναι δύσκολος ο προσδιορισμός της υπόστασης των μορφών, θεωρεί πιθανό αυτές να ερμηνεύονται ως θεότητα παρά ως *ιερόδουλοι*, παιχνίδια ή προσοφρές, λαμβάνοντας υπ΄ όψιν τη γυμνότητα, το ιερατικό σχήμα στη στάση, τη χειρονομία του ανυψωμένου χεριού και την παρουσία του περιστεριού. Το περιστέρι ειδικότερα για την περίπτωση της Κω υποδεικνύει τη σύνδεση με την Αφροδίτη, την Αστάρτη ή την Περσεφόνη, θεότητες με γονιμοποιητικές δυνάμεις. Επίσης, σχετικά με την παρουσία τους στο ταφικό τελετουργικό, θεωρεί ότι τα ειδώλια αυτά με τα εικονογραφικά τους στοιχεία διαμορφωμένα μέσα σε ένα ανοικτό περιβάλλον κοσμοπολιτισμού και θρησκευτικού συγκρητισμού στο νησί της Κω, επηρεασμένα από σωτηριολογικές αντιλήψεις που σχετίζονται με τη λατρεία ανατολικών θεοτήτων, αποτελούν κατάλληλα κτερίσματα για άωρες, άγαμες νεκρές γυναίκες και παρηγορητικές προσφορές,

Κάτω Ιταλίας[182]. Οι μορφές απεικονίζονται γυμνές, ωστόσο, σε εργαστήρια της Μικράς Ασίας και των νησιών κατασκευάζονται καθήμενες μορφές με περίτεχνη ενδυμασία, επιβλητικές στεφάνες και κοσμήματα, που παραπέμπουν σε ανατολικά θέματα (Σάμος, Δήλος, Μύρινα)[183]. Ο τύπος των καθήμενων μορφών είναι γνωστός με τον όρο *ιερόδουλος*, ενώ η Elderkin και άλλοι μελετητές αναφέρουν τον όρο *Αφροδίτη ανατολικού τύπου* (*oriental Aphrodite*)[184]. Κατά διαφορετικές απόψεις, ταυτίζονται με την *Ήρα νυμφευομένη*, τη Δήμητρα και την Περσεφόνη ή με τις Νύμφες. Γενικότερα, όμως, δεν είναι σαφές εάν ο τύπος αποδίδει θνητή ή θεότητα[185]. Κούκλες από πηλό, ξύλο ή οστό ήταν διαδεδομένες και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, και αποδίδουν επίσης γυναικείες μορφές αλλά και ανδρικές, όπως στρατιώτες[186] κ.ά.

εκφράζοντας την προσδοκία για την αναγέννηση της κόρης-νύμφης με τη συμπαράσταση της θεότητας. Βλ. Μποσνάκης 2014, 163-173.

[182] Ενδεικτικά, βλ. Τσάκαλου-Τζαναβάρη 2002, 141-144, πίν. 67-68, με παλαιότερη βιβλιογραφία.

[183] Μποσνάκης 2014, 163.

[184] Για τους όρους *ιερόδουλος* και *Αφροδίτη ανατολικού τύπου*, βλ. Elderkin 1930, 469, με βιβλιογραφία· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 235, υποσημείωση 384, με παλαιότερη βιβλιογραφία· Mekacher 2003, 66-67· Griesbach 2014, 261-262· Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 164 (Ο. Πάλλη). Οι καθιστές μορφές έχουν ερμηνευθεί ως παιχνίδια, ως χορεύτριες, μορφές αποτροπαϊκές, ως αντικείμενα οικιακής λατρείας, ως γυναίκες που συμμετέχουν σε τελετουργίες, εταίρες που αποδιώχνουν τους δαίμονες με τη μουσική και το χορό, νύμφες και προσωποποιήσεις του θανάτου, ενώ έχουν σχετισθεί με χθόνιες γυναικείες θεότητες και ερμηνεύονται ως αναθήματα κοριτσιών σε ιερά (π.χ. Θεσμοφόριο Πέλλας) πριν από το γάμο. Βλ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 235· Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996, 35, πίν. 13δ, αρ. κατ. 58· Mekacher 2003, 67. Μποσνάκης 2014, 163 κ.ε., υποσημειώσεις 36 και 55. Ο Griesbach προχωρά σε διαφορετική ερμηνεία των καθιστών μορφών. Επισημαίνει ότι οι μορφές αυτές με τους ευρύτερους γοφούς, οι οποίοι τονίζονται από την αλλαγή της στάσης του σώματος (από την ορθή στάση στην καθιστή) και το ανεπτυγμένο τους στήθος παριστάνουν γυναίκες που έχουν περάσει το όριο της εφηβείας. Τις ερμηνεύει ως νύφες και τις συνδέει με την ιδιωτική σφαίρα του οίκου (νοικοκυρά-μητέρα). Προτείνει η καθιστή στάση να ειδωθεί ως ο τρόπος για να επιτευγχθεί η προετοιμασία και στολισμός της νύφης (άποψη που ενισχύεται από ευρήματα, όπως η καθιστή πλαγγόνα του 5ου αι. π.Χ. από την Αττική, που συνοδεύεται από γαμικό λέβητα, κάθισμα, επίνητρο κι ένα ζευγάρι κλειστά υποδήματα [Griesbach 2014, 262, 268, υποσημείωση 85· Fittà 1998, 61, εικ. 92]) και θεωρεί ότι στις περιπτώσεις των καθιστών γυναικείων μορφών που συνοδεύονται από μια αντίστοιχη ανδρική μορφή, το σύνολο αυτό θα πρέπει να ταυτιστεί ως ζεύγος. Για την ερμηνεία, βλ. Griesbach 2014, 261-262.

[185] Μποσνάκης 2014, 165-167.

[186] Για αρθρωτές μορφές κατασκευασμένες από άλλα υλικά και πλαγγόνες που αποδίδουν γυναικείες και άλλες μορφές, βλ. Elderkin 1930, 472 κ.ε.· Fittà 1998, 84-85· Bianchi 2012, 27-67· Cuvillier & Dupont 2019, 46-47 (C. Bianchi).

Μικρογραφικά αντίγραφα αντικειμένων από διάφορα υλικά (πηλό, οστό, μέταλλο), όπως ειδών οικοσκευής, αγγείων, επίπλων (τράπεζες, καθίσματα, κλίνες κ.ά.) και ειδών καλλωπισμού (κάτοπτρα, κτένια κ.ά.) **(πίν. 9.2)** ενίοτε εντοπίζονται μαζί με τις πλαγγόνες και ερμηνεύονται ως αντικείμενα που συμπλήρωναν το παιχνίδι με αυτές, αποτελώντας τον εξοπλισμό τους, δηλαδή θεωρούνται ως το λεγόμενο «*νοικοκυριό*»[187].

Οι πλαγγόνες ερμηνεύονται πρωτίστως ως παιχνίδια των μικρών κοριτσιών. Εντοπίζονται συνήθως σε νεκροταφεία και σε παιδικούς τάφους ως κτερίσματα, ερμηνευόμενα κυρίως με την ιδιότητα του παιχνιδιού που θα κατείχε το παιδί και οι οικείοι επέλεξαν να αποθέσουν στον τάφο, για να το συντροφεύουν στο επέκεινα[188]. Ωστόσο, πέραν της παρουσίας τους σε ταφικό περιβάλλον, η εύρεσή τους σε ιερά γυναικείων θεοτήτων, όπως η Δήμητρα και η Περσεφόνη[189], η Άρτεμη, η Αφροδίτη και οι Νύμφες, οδηγεί τους μελετητές στο συμπέρασμα πως οι πλαγγόνες λειτουργούσαν πολλαπλώς και ως αντικείμενα με αναθηματικό χαρακτήρα[190]. Συνδέονται μάλιστα με θεότητες που είναι γνωστές ως προστάτιδες του γάμου και της γονιμότητας ή σχετίζονται στενά με την έννοια του θανάτου. Πλαγγόνες με κομμένα άκρα αναφέρονται ως ανατομικά ανάγλυφα[191] - αναθήματα σε θεότητες με ιαματικό χαρακτήρα, παρά ως παιχνίδια. Οι πλαγγόνες επομένως επιφορτίζονται με επιπλέον

[187] Fittà 1998, 58-62· Schädler 2013, 2842· Παπαδοπούλου 2022, 13 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου). Επίσης, πρβλ. Griesbach 2014, 261-262.

[188] Γενικότερα, για την ερμηνεία των παιχνιδιών που εντοπίζονται σε ταφές, η Papaikonomou θέτει το ερώτημα εάν τα αντικείμενα πρέπει να θεωρηθούν αναθήματα, τα οποία το παιδί θα έπρεπε να αφιερώσει κατά τη διάρκεια ενός διαβατήριου εθίμου ή εάν αποτελούν αναθήματα που το παιδί θα πρέπει να αφιερώσει σε μια θεότητα προκειμένου να τύχει καλής υποδοχής στον άλλο κόσμο. Βλ. Papaikonomou 2006.

[189] Πρβλ. *Corinth* XVIII 4.

[190] Davidson, Thompson & Thompson 1943, 108-111· *Corinth* XVIII 4, 49· Παλαιοκρασσά 1991, 94-96· Mekacher 2003, 66· Δεσπίνης 2010, 119, υποσημείωση 34.

[191] Για ανθρώπινα μέλη που αφιερώνονται ως αναθήματα σε ιερά θεοτήτων και ηρώων με θεραπευτικό χαρακτήρα ή σχετικών με τη γέννηση και τη γονιμότητα, βλ. Forsén 2004, 311-313, με βιβλιογραφία. Κυρίως πρόκειται για αναθέσεις αναπαραστάσεων των εξωτερικών μερών του σώματος (μάτια, χέρια, πόδια κλπ) και σπανιότερα εσωτερικών οργάνων (πνεύμονες, καρδιά, μήτρα). Σε κάποιες περιπτώσεις, ωστόσο, ανατίθενται και αναπαραστάσεις του ίδιου του αναθέτη, σύμφωνα με τον Forsén, βλ. Forsén 2004, 312. Η αναφορά στους καταλόγους του Ασκληπιείου αναθημάτων ως «σῶμα γυναικός ἐν τύπῳ», «σῶμα ἀνδρός», πιθανώς να αφορά σε αυτές τις αναπαραστάσεις ή και σε γυμνές αναπαραστάσεις μορφών-κορμών, όπως είναι οι πλαγγόνες με τα κομμένα άκρα, σύμφωνα με τον Δεσπίνη. Βλ. Δεσπίνης 2010, 119, υποσημείωση, 36. Για τους καταλόγους του Ασκληπιείου, βλ. *IG* II^2 1534A.

συμβολισμούς, συνδέονται με τελετουργικές πράξεις που αφορούν στο πέρασμα από την εφηβεία στην ενηλικίωση ή από τη ζωή στο θάνατο, και αντανακλούν θρησκευτικές πεποιθήσεις της εποχής, υπαινισσόμενες συγχρόνως την ανησυχία των ανθρώπων για την αβεβαιότητα του μέλλοντος[192].

Η διαφορετική αυτή ερμηνευτική προσέγγιση των πλαγγόνων ενισχύεται και από το γεγονός ότι απουσιάζουν παραστάσεις στην τέχνη που να απεικονίζουν σκηνές από την καθημερινότητα με το παιχνίδι παιδιών με κούκλες. Αντίθετα, οι πλαγγόνες εμφανίζονται στις επιτύμβιες παραστάσεις των επιταφίων στηλών και των ληκύθων στα χέρια των νεκρών κοριτσιών[193].

Αρκετά δείγματα πλαγγόνων έχουν εντοπισθεί σε κεραμοπλαστικά εργαστήρια[194], παρέχοντας επιπλέον στοιχεία για τις μεθόδους κατασκευής τους, αλλά και τον τρόπο απόκτησής τους μέσω του εμπορίου από τους ενδιαφερόμενους.

1.5.δ. Αστράγαλοι

Οι φυσικοί αστράγαλοι είναι το μικρό οστό που βρίσκεται στις αρθρώσεις των οπίσθιων ποδιών των ζώων[195]. Αποτέλεσαν αντικείμενα ποικίλων παιχνιδιών κατά την αρχαιότητα, ιδιαίτερα δημοφιλή τόσο σε παιδιά όσο και σε ενήλικες. Προέρχονται κυρίως από αιγοειδή, ενώ χρησιμοποιούνται ακόμη αστράγαλοι από βοοειδή και ελάφια. Ανάλογα με την προέλευσή τους ονομάζονται *ἄστριες*, *ἀστρίας*, *ἄστριχοι*[196] και *γλάματα*, *δόρχελοι*, *κόνδοι*, *κυνοῦμαι*, *κωαί*, *βούβαλοι*[197]. Το σχήμα των αστραγάλων είναι ελαφρώς επίμηκες, έχουν δύο σχεδόν αποστρογγυλεμένα άκρα (*κεραίαι*) και διαμορφώνουν τέσσερις πλευρές, δύο στενές και δύο πλατειές. Από τις δύο μεγαλύτερες και πλατειές πλευρές, η μία είναι κυρτή (*πρανές*), ενώ η έτερη κοίλη (*ὕπτιον*). Από τις δύο στενές πλευρές, η μία μοιάζει σχεδόν επίπεδη (*χῖον*), ενώ η έτερη στενή πλευρά έχει σιγμοειδές περίγραμμα (*κῶον*).

---

[192] Η ερμηνεία των πλαγγόνων σχολιάζεται στο Β΄ μέρος της εργασίας, όπου παρατίθενται οι απόψεις των μελετητών και βιβλιογραφία, βλ. ενότητα *4. Πλαγγόνες* και σχετικές υποενότητες, 112 κ.ε.

[193] Για την απεικόνιση των πλαγγόνων και την ερμηνεία, βλ. ενότητα 1.2. *Η απεικόνιση των παιχνιδιών στην τέχνη*, 28 κ.ε.

[194] Πρβλ. *Corinth* XV 2.

[195] Αριστοτέλης, *Περί τά ζῶά ἱστορίαι*, II, 1, 499b.

[196] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 95-99˙ Ευστάθιος, 1289. Επίσης, βλ. Becq de Fouquières 1873[2], 327.

[197] Hyde 1748, 312˙ Becq de Fouquières 1873[2], 327.

Εκτός από τους φυσικούς αστραγάλους, υπάρχουν και αστράγαλοι κατασκευασμένοι από ποικίλα υλικά, πολύτιμα και μη, όπως χρυσό, ασήμι, χαλκό, μόλυβδο, γυαλί, ελεφαντόδοντο, πηλό, μάρμαρο, αχάτη, όνυχα κλπ.

Στην αρχαιότητα η χρήση τους γνώρισε μεγάλη γεωγραφική διάδοση, καθώς αστράγαλοι εντοπίζονται σε πολυάριθμες περιοχές και ιδιαίτερα στο χώρο της Μεσογείου. Η χρήση τους καλύπτει ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα από τους προϊστορικούς χρόνους έως και τη σύγχρονη εποχή.

Οι αστράγαλοι αποτέλεσαν αντικείμενα πολυσήμαντα κατά την αρχαιότητα, με πολλαπλές χρήσεις και επιφορτίσθηκαν με ιδιαίτερους συμβολισμούς. Παρόλα αυτά, είναι περισσότερο συνδεδεμένοι στην κοινή αντίληψη με το παιχνίδι. Και τούτο διότι χρησιμοποιήθηκαν ευρέως ως το μέσο υλοποίησης ενός σημαντικού αριθμού παιχνιδιών δεξιότητας και τύχης. Η γνώση και η χρήση αυτών διατηρήθηκε στο χρόνο και πολλά από τα παιχνίδια, αυτούσια ή παραλλαγμένα, επιβιώνουν έως σήμερα.

Τα παιχνίδια με τους αστραγάλους ήταν εξίσου αγαπητά κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, όπως προκύπτει από τις φιλολογικές μαρτυρίες και τις παραστάσεις που σώζονται. Ο αστράγαλος ονομαζόταν *talus* και το παιχνίδι *talorum* ή *taxilorum ludus* [198] . Η γνώση του παιχνιδιού με αστραγάλους πέρασε ακολούθως στους βυζαντινούς χρόνους, όπως προκύπτει από τις αναφορές συγγραφέων (Χρυσόστομος, [4ος αι. μ.Χ.], Γεώργιος Ακροπολίτης, [13ος αι.] κ.ά.), χωρίς ωστόσο να παραδίδεται λεπτομερής περιγραφή των κανόνων του παιχνιδιού. Οι αστράγαλοι έφεραν πλέον την ονομασία *κόττια*, το παιχνίδι ονομαζόταν *κόττος* και οι παίκτες *κοττισταί*. Η σύγχρονη ονομασία του παιχνιδιού με αστραγάλους, *κότσια*[199], πιθανότατα έλκει την καταγωγή της από την αντίστοιχη των βυζαντινών χρόνων.

Εκτός από αντικείμενο ψυχαγωγίας, οι αστράγαλοι έχουν και άλλες χρήσεις. Εντοπίζονται συχνά ως κτερίσματα σε τάφους, αρκετοί από τους οποίους είναι παιδικοί αλλά και σε ταφές ενηλίκων. Η παρουσία τους σε ταφικά σύνολα έχει ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως, με επικρατέστερες τις απόψεις είτε ότι αποτελούν τα παιχνίδια των μικρών θανόντων που εναπόθεσαν οι οικείοι στον τάφο είτε ότι λειτουργούν ως αποτροπαϊκό και προστατευτικό μέσο για το νεκρό. Επιπροσθέτως, οι αστράγαλοι χρησιμοποιούνταν σε διαβατήριες τελετές και αφιερώνονταν ως αναθήματα σε ιερά από νεαρά άτομα που περνούσαν στην εφηβεία.

[198] Becq de Fouquières 1873[2], 328.

[199] Για το παιχνίδι των αστραγάλων κατά τους νεώτερους χρόνους, βλ. Lovett et al. 1901, 280-293· Κακριδής 1925, 169-170· Carè 2012, 37-40.

Οι αστράγαλοι συνήθως απαντούν στη φυσική τους μορφή, αλλά συχνά εντοπίζονται και αστράγαλοι που έχουν υποστεί επεξεργασία[200]. Πρόκειται για μια πρακτική που εμφανίζεται νωρίς, ήδη από τη χαλκολιθική περίοδο σε περιοχές της ανατολικής Μεσογείου και της Μεσοποταμίας[201] και συνεχίζεται αργότερα κατά τους ιστορικούς χρόνους στον ελλαδικό χώρο, σε περιοχές της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας κ.α. Οι κατηγορίες κατεργασμένων αστραγάλων είναι οι εξής:

- **Διάτρητοι αστράγαλοι:** φέρουν ένα ή περισσότερα τρήματα, συνήθως διαμπερή, είτε μεταξύ της κυρτής και κοίλης πλευράς είτε μεταξύ των δύο στενών πλευρών, ενίοτε και προς τις δύο κατευθύνσεις. Διάτρητοι αστράγαλοι έχουν βρεθεί σε πολλές περιοχές του αρχαίου κόσμου, σε νεκροταφεία και ιερά (περιοχή του Δνείπερου, Μύρινα, Άκανθος, Κόρινθος, Ολυμπία, Θήβα [Καβείριον], Δήλος, Ρόδος, Τάραντας, Επιζεφύριοι Λοκροί, Σελινούντας)[202].
- **Λειασμένοι αστράγαλοι:** ο βαθμός της επεξεργασίας ποικίλει. Ενδέχεται να έχει λειανθεί ελαφρώς κάποια από τις πλευρές, συνήθως η κυρτή και η κοίλη. Σε άλλες περιπτώσεις, ωστόσο, η επεξεργασία έχει γίνει σε τέτοιο βαθμό, ώστε ο αστράγαλος να έχει απωλέσει μεγάλο τμήμα από τον όγκο του, μοιάζοντας εντελώς επίπεδος. Τόσο η λείανση και η περαιτέρω επεξεργασία σε βαθμό επιπεδοποίησης των αστραγάλων όσο και η διάτρησή τους εφαρμόζονται κατά τη χαλκολιθική περίοδο στην Εγγύς Ανατολή, πρακτικές που συνεχίζονται και αργότερα σε περιοχές του ελλαδικού χώρου (Μύρινα, Ρόδος, Κόρινθος, Δήλος, Επιζεφύριοι Λοκροί, Σελινούντας κ.α.)[203].
- ***Μεμολυβδωμένοι* αστράγαλοι:** Οι αγωγοί που διανοίγονται μεταξύ των πλευρών των αστραγάλων, πληρώνονται με μόλυβδο. Πολλές φορές το μέταλλο διαμορφώνει ένα είδος πλαισίου γύρω από το οστό. Ο όρος *μεμολυβδωμένος* αστράγαλος προέρχεται από τον Αριστοτέλη[204]. Η πλήρωση του μικρού οστού με μόλυβδο αυξάνει

[200] Για τα είδη επεξεργασίας των αστραγάλων, βλ. Amandry 1984, 348-375, όπου παρατίθενται οι κατηγορίες των μεταποιημένων αστραγάλων από τους συνολικά 23.000 αστραγάλους που προέρχονται από το Κωρύκειον Άντρον. Επίσης, βλ. Carè 2013, 88-91, όπου η συγγραφέας περιγράφει τα είδη επεξεργασίας (διάτρηση, μολυβδοχόηση, λείανση), που απαντούν στο σύνολο των 9.000 αστραγάλων, οι οποίοι εντοπίστηκαν στο νεκροταφείο των Επιζεφύριων Λοκρών (6ος -3ος αι. π.Χ.).

[201] Τρανταλίδου 2014-2015, 10, υποσημείωση 21.

[202] Amandry 1984, 352, υποσημείωση 12.

[203] Amandry 1984, 356, 359, υποσημείωση 21-22.

[204] Αριστοτέλης, *Προβλήματα*, 16, 913a: «Διὰ τί τοῖς ἄνισον τὸ βάθος ἔχουσι μεγέθεσιν, ἐάν τις τὸ κουφότερον κινῇ, κύκλῳ περιφέρεται τὸ βαλλόμενον, οἷον τοῖς μεμολυβδωμένοις ἀστραγάλοις συμβαίνει, ἄν τις βάλλῃ τὸ κουφότερον πρὸς αὑτὸν στρέψας μέρος; ἢ ὅτι τὸ βαρύτερον ἀδύνατον

σημαντικά το βάρος του και συνεπώς τη συμπεριφορά του αστραγάλου στο παιχνίδι κατά τη ρίψη του από τον παίκτη. Παραδείγματα αστραγάλων με μόλυβδο που προέρχονται από ταφικό περιβάλλον είναι πιθανόν να φέρουν έναν διαφορετικό συμβολισμό, λειτουργώντας αποτροπαϊκά και προστατευτικά για το νεκρό[205].

- **Ενεπίγραφοι και εγχάρακτοι αστράγαλοι:** επί των μεγάλων πλευρών (κυρτή, κοίλη) διατηρούνται εγχάρακτα ονόματα, συνήθως θεοτήτων ή ηρώων, είτε ακέραια είτε συντετμημένα. Επίσης, απαντούν μεμονωμένα γράμματα, αλλά και απλές εγχάρακτες γραμμές, παράλληλες μεταξύ τους ή διαστραυρούμενες[206]. Ως προς την ερμηνεία των ονομάτων και των άλλων εγχαράξεων, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι πιθανώς αποτελούν σημεία που σχετίζονται με το παιχνίδι των αστραγάλων[207].
- **Επιχρυσωμένοι αστράγαλοι:** παραδείγματα με ίχνη επιχρύσωσης (Κωρύκειον Άντρον, Ασκληπιείο Αθηνών) μαρτυρούν ότι η επιχρύσωση ήταν ένα ακόμη είδος επεξεργασίας των μικρών οστών[208].

Συχνά σε έναν αστράγαλο είναι δυνατό να απαντούν περισσότερες της μίας μεταποιήσεις (διάτρηση-λείανση, διάτρηση-μολυβδοχόηση, λείανση-μολυβδοχόηση, και άλλοι συνδυασμοί).

1.5.δ.1. Παιχνίδια με αστραγάλους

Οι αστράγαλοι συνδέονται με ποικίλα παιχνίδια, από τα οποία άλλα απαιτούν επιδεξιότητα και άλλα τύχη. Αφορούν τόσο τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, όσο και τους ενήλικες, οι οποίοι συχνά επιδίδονταν σε παιδιές με αστραγάλους, σε μια

ἰσοδρομεῖν τῷ κουφοτέρῳ, ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἰσχύος ῥιφθέν; ἐπεὶ δὲ ἀνάγκη μὲν πάμπαν κινεῖσθαι, ἐξ ἴσου δὲ ἀδύνατον, ὁμοταχῶς μὲν φερόμενα τὴν αὐτὴν οἰσθήσεται γραμμήν, θᾶττον δὲ θατέρου φερομένου κύκλον ἀνάγκη φέρεσθαι, ἐπειδὴ ἐν τούτῳ μόνῳ τῷ σχήματι ταῦτα ἀεὶ κατάλληλα ὄντα σημεῖα ἐν ταὐτῷ χρόνῳ ἀνίσους διέρχεται γραμμάς».

[205] Οστέινος αστράγαλος εγκιβωτισμένος σε μολύβδινο πλαίσιο εντοπίστηκε ως κτέρισμα στον Τάφο Ι της Βεργίνας.

[206] Ενδεικτικά, ΕΡΩΣ, ΕΟΡΤΗ, Μ, Υ είναι μερικά από τα ονόματα, τα γράμματα ή τα σύμβολα που έχουν χαραχθεί σε αστραγάλους από τη Μύρινα. Βλ. Pottier 1886, 213. Δύο αστράγαλοι από την Αίγυπτο (4ος αι. π.Χ.) φέρουν τις επιγραφές ΘΟΑΙ ΗC και ΖΕΥΣ αντίστοιχα. Βλ. Cuvillier & Dupont 2019, 106-107, εικ. 1-2 (B. Carè). Το όνομα ΛΗΤΩ αναγνωρίζεται σε αστράγαλο που βρέθηκε στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης (2ος-1ος αι. π.Χ.). Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης, ΝΑ 1956 ΝΑΔ 78α. Για τους εγχάρακτους και ενεπίγραφους αστραγάλους της Αμβρακίας, βλ. Β΄ μέρος, υποενότητα *3.2. Μορφολογικά στοιχεία και είδη επεξεργασίας*, 108, πίν. ΙΙ.

[207] Amandry 1984, 375.

[208] Amandry 1984, 363.

προσπάθεια να ψυχαγωγηθούν, να εξασκήσουν και να επιδείξουν τη δεξιοτεχνία τους αλλά και να δοκιμάσουν την τύχη τους, δεδομένου ότι κάποια από τα παιχνίδια αυτά μπορούν να χαρακτηρισθούν ως *τυχερά*, με την έννοια που και σήμερα αντιλαμβανόμαστε.

Η αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία βρίθει αναφορών για τη χρήση των αστραγάλων, στοιχείο που επιβεβαιώνει τη δημοφιλία και την ιδιαίτερη θέση που κατείχαν τα μικρά αυτά οστά σε ποικίλες στιγμές της καθημερινότητας των ανθρώπων ανεξαρτήτως ηλικίας και φύλου. Συγχρόνως, αποκαλύπτεται και η επίδραση που είχαν στην ψυχολογία και τη συμπεριφορά των παικτών, καθώς πέραν της ευχαρίστησης που προσφέρει αυτή η μορφή ψυχαγωγίας, ενίοτε συμβάλλει στην ανάδυση εκείνων των χαρακτηριστικών του ανθρώπου, τα οποία μπορούν να οδηγήσουν ακόμα και σε εμμονή και έντονα ανταγωνιστικές συμπεριφορές.

Η πρώτη αναφορά παιχνιδιού με αστραγάλους γίνεται στην Ιλιάδα, όπου ο Πάτροκλος υπενθυμίζει στον Αχιλλέα ότι είχε σκοτώσει τον Κλεισώνυμο, υιό του Αμφιδάμαντα, «χολωθεὶς ἀμφ' ἀστραγάλοισιν»[209]. Το ίδιο πάθος για το παιχνίδι φανερώνει και το επεισόδιο με τον ανήλικο Αλκιβιάδη και τον αμαξηλάτη που παραδίδει ο Πλούταρχος[210], το οποίο έχει ήδη αναφερθεί.

Σχετικά με την προέλευση του παιχνιδιού των αστραγάλων, ο Ηρόδοτος σημειώνει ότι η επινόησή του οφείλεται στους Λυδούς[211]. Η εκδοχή αυτή αντικρούεται από τον Αθήναιο, ο οποίος επισημαίνει την ήδη από τον Όμηρο αναφορά για ενασχόληση με αστραγάλους ως μέσο ψυχαγωγίας[212]. Σχολιαστές κειμένων και λεξικογράφοι, όπως ο Ιούλιος Πολυδεύκης[213] (2ος αι. μ.Χ.), ο Ησύχιος (5ος αι. μ.Χ.) και ο Ευστάθιος (12ος αι.) περιγράφουν αρκετά από τα παιχνίδια, παρέχοντας πληροφορίες για τις ιδιαίτερες ονομασίες τους και για τον τρόπο διεξαγωγής τους. Ο Αριστοτέλης περιγράφει τη μορφολογία των αστραγάλων, ενώ αναφέρεται και στη συνήθεια της πλήρωσής τους με μόλυβδο, που αποτελεί μέθοδο εξαπάτησης[214]. Ο Διογένης ο

[209] Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ψ 88.

[210] Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 2, 1-3.

[211] Ηρόδοτος, *Ίστορίαι*, 1. 94.

[212] Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, 1. 19a.

[213] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄.

[214] Αριστοτέλης, *Περί τά ζῶά ἱστορίαι*, 2, 1, 499b˙ *Προβλήματα* 16, 913a.

Λαέρτιος αναφέρει για το φιλόσοφο Ηράκλειτο ότι έπαιζε αστραγάλους με παιδιά[215]. Στον κόσμο της μυθολογίας και των θεών, ο Γανυμήδης παίζει αστραγάλους με τον Έρωτα, όπως παραδίδει ο Απολλώνιος ο Ρόδιος[216]. Οι αστράγαλοι αποτελούσαν και μέσο επιβράβευσης των παιδιών, σύμφωνα με επίγραμμα της *Παλατινής Ανθολογίας*, όπου παραδίδεται ότι ο μαθητής Κόνναρος έλαβε ως αμοιβή ογδόντα αστραγάλους για την καλή του επίδοση[217].

Όσον αφορά στα ίδια τα παιχνίδια, ο αστραγαλισμός[218], το *ἀστραγαλίζειν* ή *ἀρτιάζειν* ή *ἀστρίζειν*[219], αποτελεί ένα από τα πλέον γνωστά παιχνίδια της αρχαιότητας και ιδιαιτέρως αγαπητό στα παιδιά κατά τον Αριστοτέλη[220]. Ο Πολυδεύκης στο ένατο βιβλίο του έργου του *Ὀνομαστικόν* αναφέρει ότι οι τέσσερις διαφορετικές σε μορφή όψεις κάθε αστραγάλου φέρουν διαφορετική αριθμητική αξία[221]. Αναλυτικά, η σχεδόν επίπεδη στενή πλευρά, γνωστή ως *χῖον* αλλά και *κύων*, βαθμολογείται με 1. Η αντίθετη από αυτήν, στενή πλευρά (*κῶον*), που αποτελεί την ασταθέστερη λόγω μορφολογίας, έχει εύλογα τη μεγαλύτερη αξία, δηλαδή 6. Η κυρτή πλευρά (*πρανές*) αποδίδει 4 και η κοίλη πλευρά (*ὕπτιον*) 3. Οι βαθμολογίες 2 και 5 εκλείπουν. Όπως γίνεται αντιληπτό, τα δύο ζεύγη πλευρών ισοδυναμούν σε βαθμούς (*χῖον* 1 + *κῶον* 6 = 7, *πρανές* 4 + *ὕπτιον* 3 = 7). Παρά το γεγονός ότι στις όψεις των αστραγάλων αποδίδεται αριθμητική αξία, είναι χαρακτηριστικό ότι αυτή δεν σημαίνεται στις πλευρές των οστών, όπως αντίθετα συμβαίνει στα ζάρια.

Το παιχνίδι συνίσταται στη ρίψη τεσσάρων[222] αστραγάλων από κάθε παίκτη και στην ερμηνεία της βολής, από την οποία προκύπτει το άθροισμα της βαθμολογίας. Σημασία έχει δε η όψη με την οποία κάθε αστράγαλος πέφτει στο έδαφος και όχι η όψη που παραμένει ορατή. Σημαντικότερη ρίψη θεωρείται αυτή κατά την οποία

---

[215] Διογένης Λαέρτιος 9. 3: «ἀξιούμενος δέ νόμους θεῖναι πρός αὐτῶν (ενν. των Έφεσίων), ὑπερείδε διὰ τὸ ἤδη κεκρατήσαι τῇ πονηρᾳ πολιτείᾳ τήν πόλιν. ἀναχωρήσας δέ εἰς τὸ ιερόν τῆς 'Αρτέμιδος μετά τῶν παίδων ἠστραγάλιζεν».

[216] Απολλώνιος ο Ρόδιος, *Αργοναυτικά*, 117-8.

[217] Ασκληπιάδης, *Παλατινή Ανθολογία*, 6. 308: «ἐπεὶ καλὰ γράμματ΄ ἔγραψεν».

[218] Becq de Fouquières 1873[2]· 325 κ.ε. · Costanza 2019, 104 κ.ε.

[219] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄, 96.

[220] Αριστοτέλης, *Ρητορική*, 1.11.

[221] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄, 98-107. Επίσης, βλ. Fittà 1998, 123, εικ. 211· Neils & Oakley 2003, 276-277· Fragale 2015· Costanza 2019, 201.

[222] Τον αριθμό τον αστραγάλων παραδίδει ο Ευστάθιος (1289, 58). Έχει διατυπωθεί, ωστόσο, η άποψη περί χρήσεως πέντε αστραγάλων κατά τη ρίψη. Βλ. Kidd 2017, 112-118, όπου εκτενής βιβλιογραφία.

καθένας από τους τέσσερις αστραγάλους πέφτει με διαφορετική όψη. Από τις ρίψεις είναι δυνατό να προκύψουν τριάντα πέντε συνδυασμοί, οι οποίοι φέρουν ένα ιδιαίτερο όνομα, εμπνευσμένο ενίοτε από τη μυθολογία ή την ιστορία. Πρόκειται για ονόματα θεών, ηρώων, βασιλέων, επιφανών ανδρών, διάσημων εταίρων κ.ά. Επιτυχής, αν και σπανιότερη, ρίψη είναι εκείνη «*της Αφροδίτης*» και επιτυγχάνεται όταν κάθε αστράγαλος προσγειώνεται με διαφορετική πλευρά (1+3+4+6). Αντίθετα, ο χειρότερος συνδυασμός είναι «*του κυνός*», όταν οι τέσσερις αστράγαλοι πέφτουν με την πλευρά που βαθμολογείται με μονάδα (1+1+1+1). Άλλα, γνωστά ονόματα ρίψεων που σταχυολογούνται από τις φιλολογικές πηγές είναι τα εξής: *Μίδας*, *Σόλων*, *Δαρείος*, *Αλέξανδρος*, *Αντιγόνη*, *Ευριπίδης*[223] (η ρίψη αξίζει 40), *Στησίχορος* (η ρίψη αξίζει 8), *Βερενίκη*, *Συνωρίς*, *γραῦς* κ.ά[224].

Η Monica de Nardi ταυτίζει το παιχνίδι αυτό με την *πλειστοβολίνδα*, η οποία όπως προκύπτει από το ίδιο το όνομα, σημαίνει «τις πλείστες βολές» ή πιο ελεύθερα «την πιο υψηλή βολή»[225]. Κατά μία άλλη εκδοχή, η πλειστοβολίνδα παίζεται από δύο άτομα ως εξής: κάθε παίκτης έχει δύο ή περισσότερους αστραγάλους. Όταν η ρίψη του πρώτου αστραγάλου πέφτει φέρνοντας μικρή βαθμολογική αξία, ο παίκτης έχει τη δυνατότητα να ρίξει τον δεύτερο αστράγαλο στον πρώτο, σε μια προσπάθεια με την κρούση να περιστρέψει το πρώτο οστό σε όψη υψηλότερης αξίας, ώστε το σύνολο της βαθμολογίας να είναι κατά το δυνατόν ευνοϊκό για την επικράτηση του παίκτη έναντι του αντιπάλου του[226].

Τα *πεντάλιθα* ανήκουν στα παιχνίδια δεξιότητας. Τον τρόπο διεξαγωγής περιγράφει ο Πολυδεύκης[227]. Ο παίκτης πετά προς τα πάνω πέντε αστραγάλους[228] που κρατά και συγχρόνως, ενώ εκείνοι πέφτουν, γυρίζει ανάστροφα την παλάμη

---

[223] Kidd 2017, 112-118.

[224] Για τις ονομασίες και τις βαθμολογίες των ρίψεων, βλ. Becq de Fouquières 1873², 335-339.

[225] De Nardi 1991, 79 κ.ε. Για το παιχνίδι, επίσης βλ. Costanza 2019, 97.

[226] Dasen & Schädler, *Jouer comme au temps des Romains* (https://locusludi.ch/wp-content/uploads/2019/03/Règles_Jeux). Δραματοποιημένη αναπαράσταση του παιχνιδιού, βλ. https://locusludi.ch/ancient-game-rules.

[227] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄, 126. Για το παιχνίδι «*πεντάλιθα*», επίσης βλ. ενδεικτικά, De Nardi 1991, 77˙ Neils & Oakley 2003, 277˙ Carè 2012, 35˙ Romeo 2017˙ Costanza 2019, 211 κ.ε. Κατατοπιστική δραματοποιημένη αναπαράσταση του παιχνιδιού υπάρχει στο διαδικτυακό ιστότοπο *Locus Ludi* (https://locusludi.ch/ancient-game-rules).

[228] Εναλλακτικά, χρησιμοποιούνταν πέντε λείες μικρές πέτρες, από τις οποίες το παιχνίδι έλαβε την ονομασία του, ή πέντε μικρά και επίπεδα όστρακα.

επιχειρώντας να συγκεντρώσει και να συγκρατήσει πάνω σε αυτή και τα πέντε οστά. Σε περίπτωση που κάποιο από τα πεντάλιθα - όπως άλλωστε είναι φυσικό- πέφτει στο έδαφος, ο παίκτης οφείλει να το πιάσει με τα δάκτυλα του ίδιου χεριού, χωρίς να αφήσει τους υπόλοιπους να πέσουν από τη ράχη του. Ο Πολυδεύκης, επίσης, παραδίδει την πληροφορία ότι το παιχνίδι παιζόταν από γυναίκες[229], στοιχείο που μπορεί να επιβεβαιωθεί και από τις καλλιτεχνικές αναπαραστάσεις του παιχνιδιού, όπως θα αναφερθεί παρακάτω.

Ένα ακόμη παιχνίδι με αστραγάλους, που απαιτεί τη δεξιοτεχνία των παικτών, είναι η *τρόπα*[230]. Ο στόχος κάθε παίκτη είναι να ρίξει από απόσταση τους αστραγάλους[231] μέσα σε ένα μικρό λάκκο. Παρόμοιο είναι το παιχνίδι *ώμιλλα* ή ες *ώμμιλαν*. Σύμφωνα και πάλι με τον Πολυδεύκη, το παιχνίδι συνίσταται στη ρίψη αστραγάλων μέσα στα όρια ενός χαραγμένου από τους παίκτες κύκλου[232]. Νικητής είναι εκείνος ο παίκτης, του οποίου οι αστράγαλοι μένουν εντός του κύκλου ή εκείνος που κατορθώνει να εκτοπίσει τους αστραγάλους των αντιπάλων κατά τη ρίψη.

Αστράγαλοι χρησιμοποιούνται, επίσης, για τον *αρτιασμό*[233], το παιχνίδι δεξιότητας για δύο παίκτες, ο ένας εκ των οποίων με τα χέρια πίσω από την πλάτη, κλείνει στην παλάμη του έναν αριθμό από αστραγάλους και κατόπιν τείνοντάς την προς τον συμπαίκτη του, τον καλεί να μαντέψει, εάν κρύβει ζυγό ή περιττό αριθμό

[229] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄, 127.

[230] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄, 103: «ἡ δὲ τρόπα καλουμένη παιδιὰ γίνεται μὲν ὡς τὸ πολὺ δι' ἀστραγάλων, οὓς ἀφιέντες στοχάζονται βόθρου τινὸς εἰς ὑποδοχὴν τῆς τοιαύτης ῥίψεως ἐξεπίτηδες πεποιημένου». Επίσης, βλ. De Nardi 1991, 76-77˙ Carè 2012, 34˙ Romeo 2017. Δραματοποιημένη αναπαράσταση του παιχνιδιού, βλ. *Locus Ludi* (https://locusludi.ch/ancient-game-rules).

[231] Οι αστράγαλοι μπορούσαν να αντικατασταθούν με καρπούς, όπως κάστανα, καρύδια, βελανίδια. Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄, 103: «πολλάκις δὲ καὶ ἀκύλοις καὶ βαλάνοις ἀντὶ τῶν ἀστραγάλων οἱ ῥίπτοντες ἐχρῶντο».

[232] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄, 102: «εἰ μὲν οὖν κύκλου περιγραφέντος ἀφιέντες ἀστράγαλον ἐστοχάζοντο τοῦ μεῖναι τὸν βληθέντα ἐν τῷ κύκλῳ, ταύτην εἰς ὤμιλλαν τὴν παιδιὰν ὠνόμαζον». Για το παιχνίδι και τις παραλλαγές του, βλ. De Nardi 1991, 77˙ Carè 2012, 34-35˙ Romeo 2017˙ Costanza 2019, 211 κ.ε. Δραματοποιημένη αναπαράσταση, βλ. *Locus Ludi* (https://locusludi.ch/ancient-game-rules).

[233]Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄, 105: «τὸ δ' ἀρτιάζειν ἐν ἀστραγάλων πλήθει, κεκρυμμένων ὑπὸ ταῖν χεροῖν, μαντείαν εἶχε τῶν ἀρτίων ἢ καὶ περιττῶν». Το παιχνίδι έχει επιβιώσει ως τις μέρες μας με την ονομασία «*μονά-ζυγά*». Βλ. Carè 2012, 34˙ Romeo 2017˙ Costanza 2019, 210-211.

οστών[234]. Εάν η απάντηση είναι σωστή, ο νικητής παίρνει τους αστραγάλους, εάν όμως αστοχήσει να μαντέψει, οφείλει να «πληρώσει», δίνοντας στον ερωτώντα ίσον αριθμό αστραγάλων. Ο Πλάτων μας πληροφορεί ότι αρτιασμό έπαιζαν τα νεαρά αγόρια με αστραγάλους που φύλασσαν μέσα σε μικρούς δερμάτινους σάκκους, τους φορμίσκους[235]. Οι αστράγαλοι μπορούσαν να αντικατασταθούν με κυάμους (κουκιά), καρύδια ή αμύγδαλα [236], ενώ σύμφωνα με τον Αριστοφάνη το παιχνίδι παιζόταν ακόμη με αργυρά ή χρυσά νομίσματα. Στην περίπτωση αυτή, ο αρτιασμός μπορούσε να χαρακτηρισθεί ως παιχνίδι τύχης και προφανώς αφορούσε ενήλικες και όχι παιδιά. Η πρακτική αυτή συνηθιζόταν και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους[237].

Η δημοφιλία των αστραγάλων στον αρχαίο κόσμο γίνεται αντιληπτή τόσο από την ύπαρξη ενός αξιοσημείωτου αριθμού παιχνιδιών, γνωστών κυρίως μέσα από τις φιλολογικές μαρτυρίες, όσο και από την απεικόνισή τους σε διάφορες μορφές της τέχνης. Ένας ικανός αριθμός έργων της κοροπλαστικής, της αγγειοπλαστικής και της ζωγραφικής έχουν έρθει στο φως, μέσα από τη μελέτη των οποίων είναι δυνατόν κανείς να αναγνωρίσει τα αναπαριστώμενα παιχνίδια και να αντλήσει στοιχεία σχετικά με αυτά, όπως είναι ο αριθμός των παικτών, η ηλικία και το φύλο τους, η θέση και η στάση των παικτών κατά τη διάρκεια των παιχνιδιών ή ο χώρος διεξαγωγής τους.

Σε ερυθρόμορφο αττικό *χοῦ* της Ομάδας της Βοστώνης 10.190[238] (περ. 430-420 π.Χ.) εικονίζεται σκηνή παιχνιδιού **(πίν. 3.3)**. Τρία νεαρά αγόρια, γυμνά, με στεφάνη επί της κεφαλής, παίζουν με αστραγάλους γονατισμένα στο έδαφος. Από τα δεξιά προς τα αριστερά, το πρώτο αγόρι εικονίζεται κατά τομή, με το αριστερό χέρι να έχει ρίξει έναν αστράγαλο, που διακρίνεται στο έδαφος, ενώ τείνει έντονα το δεξί προς τους συμπαίκτες του. Στο κέντρο της παράστασης, ο νεαρός κρατά στο αριστερό χέρι μερικούς αστραγάλους, ενώ με το δεξί αφήνει έναν ακόμα στο έδαφος. Η τρίτη μορφή

---

[234] Εναλλακτικά, ο παίκτης μπορούσε να ρωτήσει «*πόσα ἐν χερσὶν ἔχω;*», καλώντας τον αντίπαλό του να μαντέψει τον ακριβή αριθμό αστραγάλων που έκρυβε στην παλάμη. Εξ αυτού το παιχνίδι ονομαζόταν και *ποσίνδα*. Βλ. Κακριδής 1925, 170.

[235] Πλάτων, *Λύσις*, 206e. Επίσης, βλ. Neils & Oakley 2003, 277, 87, αρ. κατ. 87 (J. Neils & J. H. Oakley).

[236] Αριστοφάνης, *Πλούτος*, 816. Το ίδιο συνέβαινε και με το παιχνίδι τρόπα, σύμφωνα με τον Πολυδεύκη, βλ. παραπάνω στην παρούσα υποενότητα, 62, υποσημείωση 231.

[237] Σουητώνιος, *Αύγουστος*, 71, 83˙ Οράτιος, *Σάτιρες*, II, 3, 248.

[238] Malibu, J.P. Getty Museum, 96.AE.28 (BAPD 220532)˙ Neils & Oakley 2003, 145-147 (J. Neils)˙ Μανακίδου & Μανακίδου 2015, 63-64. Για τους χόες και την ερμηνεία των παραστάσεων, βλ. ενότητα *1.2. Η απεικόνιση των παιχνιδιών στην τέχνη*, 25 κ.ε.

αριστερά στρέφει το κεφάλι προς τους συντρόφους της, ενώ με το αριστερό χέρι αφήνει ή σπρώχνει έναν αστράγαλο. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι στο αγγείο απεικονίζεται το παιχνίδι *ώμιλλα*, και ιδιαίτερα η στιγμή κατά την οποία το αγόρι στα αριστερά προσπαθεί να εξαπατήσει τους συμπαίκτες του, μετακινώντας τον αστράγαλο έξω από τα όρια του κύκλου, ενώ γίνεται αντιληπτός από τη μορφή στα δεξιά, η οποία τείνει έντονα το χέρι διαμαρτυρόμενη[239]. Κατά μία άλλη άποψη, στην παράσταση αναγνωρίζεται η *τρόπα*[240]. Οι Neils και Oakley προτείνουν την εκδοχή του παιχνιδιού *ώμιλλα* αλλά δεν αποκλείουν και το ενδεχόμενο να απεικονίζεται η *πλειστοβολίνδα*[241].

Η *ώμιλλα* αναγνωρίζεται, επίσης, σε μία πήλινη σύνθεση ειδωλίων από τη Βοιωτία των αρχαϊκών χρόνων, η οποία σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου. Τρεις μορφές εικονίζονται να γονατίζουν γύρω από έναν κύκλο χαραγμένο στο έδαφος, μέσα στον οποίο διακρίνονται αστράγαλοι[242] **(πίν. 9.3)**.

Από το αρχαίο Ηράκλειο προέρχεται ένα έργο ζωγραφικής σε μάρμαρο[243] της πρώιμης αυτοκρατορικής περιόδου, στο οποίο εικονίζονται πέντε γυναικείες μυθικές μορφές. Δύο από αυτές στο πρώτο επίπεδο παίζουν με αστραγάλους **(πίν. 9.4)**. Πρόκειται για έργο του Αλεξάνδρου του Αθηναίου και σύμφωνα με τις επιγραφές επί της παραστάσεως, οι τρεις γυναίκες στο δεύτερο επίπεδο ταυτίζονται με τη Λητώ, τη Νιόβη και τη Φοίβη. Μπροστά, η Αγλαΐα (αριστερά) παρακολουθεί την Ιλεάρια, η οποία στην ανεστραμμένη παλάμη της έχει υποδεχθεί τρεις αστραγάλους. Την ίδια στιγμή δύο ακόμη οστά πέφτουν στο έδαφος. Αναμφίβολα, λόγω της θέσης του χεριού της νεαρής και της παρουσίας των αστραγάλων πάνω του, το παιχνίδι ταυτίζεται με τα *πεντάλιθα*[244].

Ένα ειδώλιο με δύο νεαρές αστραγαλίζουσες γυναικείες μορφές από την Καπύη (περ. 330 π.Χ.)[245], πιθανότατα απεικονίζει την *πλειστοβολίνδα*[246]. Σε ορθογώνια

[239] De Nardi 1991, 82-84˙ Carè 2012, 35.

[240] Λάζος 2002, 689.

[241] Neils & Oakley 2003, 278, αρ. κατ. 86 (J. Neils & J.H. Oakley).

[242] Fittà 1998, 22, εικ. 26.

[243] Rosaria et al. 1989, αρ. 357.

[244] De Nardi 1991, 86-87.

[245] Το ειδώλιο σώζει ίχνη κυανού και ερυθρού χρώματος στη βάση. Το ένδυμα είναι ρόδινο, τα γυμνά μέρη καλύπτονται με λευκό, ενώ οι αστράγαλοι σώζουν το ερυθρό και κυανό χρώμα τους. Βλ. Higgins 1967, 129, πίν. 61Α.

[246] De Nardi 1991, 84-86.

βάση εικονίζονται αντικριστά δύο νεαρά κορίτσια σε βαθύ κάθισμα να παίζουν με αστραγάλους. Αμφότερες φορούν ποδήρη χιτώνα και ενώτια. Κρατούν στο αριστερό χέρι πέντε ή έξι αστραγάλους. Η νεαρή στα δεξιά ετοιμάζεται να αφήσει να πέσει από το ελαφρώς προτεταμένο χέρι ένας ερυθρός αστράγαλος. Ανάμεσα στις δύο μορφές, πάνω στη βάση του ειδωλίου, βρίσκεται ένας ακόμη αστράγαλος, πιθανότατα από την πρώτη ρίψη της παίκτριας **(πίν. 5.1)**.

Μία σειρά από ειδώλια των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, προερχόμενα από αττικά, ευβοϊκά και βοιωτικά κοροπλαστικά εργαστήρια, και άλλα προερχόμενα από περιοχές, όπως το Άργος, η Όλυνθος, ο Τάραντας, η Καπύη, η Αλεξάνδρεια και η Κυρηναϊκή, εικονίζουν αστραγαλίζουσες μορφές[247]. Μεμονωμένες ή σε ζεύγη, νεαρές κυρίως γυναίκες, επιδίδονται στο παιχνίδι των αστραγάλων, κρατώντας συχνά στο ένα χέρι το φορμίσκο, ενώ με την ποικιλία της στάσης του σώματος και ιδιαιτέρως της θέσης των χεριών αποκαλύπτουν το είδος του παιχνιδιού και το στάδιο, στο οποίο αυτό βρίσκεται τη στιγμή που αποτυπώνεται.

Τέλος, μνημονεύεται μία τοιχογραφία από την Οικία των Διοσκούρων στην Πομπηία, στην οποία εικονίζονται οι γιοι της Μήδειας να παίζουν αμέριμνοι με τους αστραγάλους λίγο πριν από τη φόνευσή τους[248] (1ος αι. μ.Χ.) **(πίν. 10.1).** Με αστραγάλους, επίσης, παίζει μία από τις τρεις μορφές στο ερυθρόμορφο επίνητρο[249] του Ζωγράφου της Ερέτριας (430-425 π.Χ.) **(πίν. 4.4).**

1.5.δ.2. Αστράγαλοι ως κτερίσματα

Συχνά, οι αστράγαλοι συγκαταλέγονται ανάμεσα στα κτερίσματα που συντροφεύουν τους νεκρούς, στοιχείο που ενίοτε συνηγορεί για την απόδοση μιας ταφής σε ανήλικο άτομο. Όμως, αστράγαλοι εντοπίζονται εξίσου και σε ταφές ενηλίκων. Υπό αυτό το πρίσμα, δηλαδή της ένταξής τους σε ταφικό περιβάλλον και της σύνδεσής τους με τη μη αναστρέψιμη κατάσταση του θανάτου, οι αστράγαλοι επιφορτίζονται ακόμη με ιδιαίτερους συμβολισμούς, χωρίς να αποκλείεται ωστόσο η αρχική τους ιδιότητα, εκείνη δηλαδή του παιχνιδιού. Ο αριθμός των αστραγάλων που εναποτίθενται εντός του τάφου ποικίλει από έναν έως δεκάδες ή και εκατοντάδες. Ποικίλει ακόμα και η θέση ανεύρεσής τους, πλάι στο νεκρό, γύρω ή επάνω στο σώμα

[247] Neils & Oakley 2003, 277, αρ. κατ. 85(J. Neils & J.H. Oakley).˙ Χιδίρογλου 2012, 493-501, όπου εκτενής βιβλιογραφία.

[248] Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, 8977. Βλ. Fittà 1998, 15, εικ. 14˙ Carè 2012, 36, εικ. 7.

[249] Άμστερνταμ, Allard Pierson Museum, 2021 (BAPD 216972). Βλ. Χιδίρογλου 2012, 495, εικ. 4.

του, ενώ δε λείπουν και οι περιπτώσεις που οι αστράγαλοι εντοπίζονται στις καλυπτήριες πλάκες των τάφων.

Εκτός από την περίπτωση της Αμβρακίας, η οποία αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας μελέτης, στον αρχαίο κόσμο είναι γνωστά αρκετά παραδείγματα κτέρισης των νεκρών με αστραγάλους. Ενδεικτικά, αναφέρονται οι 140 αστράγαλοι από τάφο στον Κεραμεικό[250], καθώς και από ταφές στην Ελευσίνα. Ο Μυλωνάς θεωρεί ότι οι αστράγαλοι περιλαμβάνονταν μεταξύ των κτερισμάτων με την ιδιότητα του παιχνιδιού και ότι η απόθεσή τους αποτελεί δείγμα φροντίδας και τιμής προς τους νεκρούς[251]. Ένα πλαστικό αγγείο σε σχήμα μεγάλου αστραγάλου με λευκό επίχρισμα, καθώς και 16 φυσικοί ακατέργαστοι αστράγαλοι εντοπίστηκαν σε δύο ταφές κλασικών χρόνων (η μία παιδική), κατά την ανασκαφή του 1957 παρά την Πλατεία Συντάγματος. Ο Χαριτωνίδης διατυπώνει την άποψη ότι στις ταφές τοποθετούνταν όλοι οι αστράγαλοι που ένα παιδί είχε κερδίσει παίζοντας κατά τη διάρκεια της σύντομης ζωής του και συμφωνεί με την άποψη ότι αποτελεί δείγμα φροντίδας των οικείων προς το νεκρό[252]. Από την Αθήνα προέρχονται, επιπλέον, ανάλογα ευρήματα από ταφές του 5ου αι. π.Χ., που εντοπίστηκαν κατά τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σταθμού[253]· εξήντα φυσικοί αστράγαλοι στον τάφο 1010, 27 στον τάφο 1099, 131 αστράγαλοι αιγοπροβάτων στον τάφο 254, εκ των οποίων πολλοί επεξεργασμένοι , συνόδευαν τους νεκρούς, ενήλικες και παιδιά.

Πολυάριθμοι αστράγαλοι έχουν βρεθεί σε νεκροταφεία μακεδονικών πόλεων. Στο νεκροταφείο της Ακάνθου[254], της αποικίας των Ανδρίων στην ανατολική πλευρά της Χαλκιδικής, όλοι σχεδόν οι παιδικοί τάφοι και οι τάφοι νηπίων, που χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, περιείχαν αστραγάλους. Ο αριθμός τους ποίκιλε από 2 έως 100, ενώ ήταν τοποθετημένοι δεξιά ή αριστερά του σώματος ή επάνω στην κοιλιά του νεκρού.

---

[250] Κουρουνιώτης 1913, 187.

[251] Μυλωνάς 1975, 296-297.

[252] Χαριτωνίδης 1958, 44, 101, υποσημείωση 2, 141.

[253] Παρλαμά & Σταμπολίδης 2000, 302, αρ. κατ. 297 (Γ. Καββαδίας), 311-312, αρ. κατ. 313 (Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη), 364, αρ. κατ. 402 (Χ. Στούπα), με βιβλιογραφία.

[254] Για την πόλη της Ακάνθου και την ίδρυσή της, βλ. Τιβέριος 2019, 39-54· Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 2019, 70-81. Για τους αστραγάλους ως κτερίσματα από το νεκροταφείο της Ακάνθου, βλ. Καλτσάς 1998, 302· Τρανταλίδου 2014-2015, 5, πίν. 1· Στεφανή et al. 2019, 218, αρ. κατ. 135 (Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου).

Από τους επτά τάφους του Δερβενίου[255] (τέλη 4ου αι. π.Χ.) οι δύο περιείχαν αστραγάλους. Στον τάφο Α με την καύση ενηλίκου ατόμου υπήρχαν 109 φυσικοί αστράγαλοι μέσα σε κάδο, αλλά και αρκετοί στην πυρά του νεκρού (127 από τους οποίους 1 μεγάλος και 3 διάτρητοι). Από το λακκοειδή τάφο Ζ προέκυψαν συνολικά 68 αστράγαλοι, εκ των οποίων 1 φέρει υπολείμματα χρυσού ελάσματος. Εκτός των αστραγάλων, ένα ακόμη σύνολο αντικειμένων που ταυτίζονται με παιχνίδια από τον τάφο Β ήρθε στο φως. Πρόκειται για 145 γυάλινους πεσσούς επιτραπέζιου παιχνιδιού, καθώς και αποτμήματα του ξύλινου πτυσσόμενου πίνακα, πάνω στον οποίο θα διεξαγόταν το παιχνίδι, ενισχυμένου στις γωνίες με σιδερένια ελάσματα[256] **(πίν. 10.2)**.

Οι ανασκαφικές έρευνες στα νεκροταφεία της Ολύνθου [257] αποκάλυψαν περίπου 1.000 αστραγάλους από σαράντα έναν τάφους (6ος-4ος αι. π.Χ.), στην πλειονότητά τους παιδικούς και λιγοστούς ενηλίκων (8 έναντι 33 παιδικών). Η παρουσία τους έχει ερμηνευθεί όχι απόλυτα σε σχέση με το παιχνίδι αλλά έχει αποδοθεί σε αυτούς ένας χαρακτήρας αποτροπαϊκός και τα μικρά οστά έχουν συνδεθεί με την πρακτική της μαντικής. Ακόμη, με αστραγάλους ήταν κτερισμένες μία ταφή έφηβης των κλασικών χρόνων στην Επανωμή[258], καθώς και μία γυναικεία ταφή των μέσων του 4ου αι. π.Χ. στη Μίεζα[259] (144 δείγματα). Ομοίως, σε θήκη που βρέθηκε στο λαξευτό μονοθάλαμο καμαρωτό τάφο στη Βέροια[260] και ανήκε πιθανώς σε αγόρι (μέσα 2ου αι. π.Χ.), βρέθηκαν ακατέργαστοι φυσικοί αστράγαλοι στην αριστερή πλευρά του νεκρού.

Δείγματα αστραγάλων δεν λείπουν ούτε από τους λαξευτούς θαλαμωτούς τάφους της Πέλλας[261]. Από τον τάφο Γ, με τρεις ενταφιασμούς και δύο καύσεις, προέκυψε πλήθος φυσικών αστραγάλων και ένας γυάλινος αστράγαλος. Ο τάφος Θ, με τρεις ταφές σε κλίνες και μία καύση, περιείχε ομοίως μεγάλο αριθμό αστραγάλων ζώων. Εξίσου πολλοί φυσικοί αστράγαλοι και ένας γυάλινος βρέθηκαν στον τάφο Ι,

[255] Θέμελης & Τουράτσογλου 1997, 28-30, 59, 129, 166-167, πίν. 63. Για τους γυάλινους πεσσούς που βρέθηκαν στον τάφο Β, βλ. ό.π., 64, 91-92.

[256] Ενδεχομένως, να πρόκειται για το παιχνίδι *πέντε γραμμαί*. Βλ. Θέμελης & Τουράτσογλου 1997, 91-92, πίν. 105, αρ. κατ. Β126, Β145 (Δ. Ιγνατιάδου)˙ Ignatiadou 2019, 151, εικ. 8.

[257] Τρανταλίδου 2014-2015, 6, πίν. 1, με εκτενή βιβλιογραφία.

[258] Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1989, 321˙ Τρανταλίδου 2014-2015, 6, πίν. 1.

[259] Τρανταλίδου 2014-2015, 6, πίν. 1.

[260] Δρούγου & Τουράτσογλου 1980, 25, 41, 280˙ Τρανταλίδου 2014-2015, 6, πίν. 1.

[261] Για τους αστραγάλους και την ερμηνευτική προσέγγιση σχετικά με την παρουσία τους στους τάφους της Πέλλας, βλ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 116-120, 147, 173, 246, 249.

που περιελάμβανε δύο ταφές. Ήταν τοποθετημένοι κατά μήκος των μακρών πλευρών των κλινών στους τάφους Γ και Ι, ενώ στον τάφο Θ μεταξύ πήλινων ειδωλίων. Σχετικά με την ερμηνεία των πολυάριθμων δειγμάτων στους τάφους της Πέλλας, η ανασκαφέας διατυπώνει την άποψη ότι αν και μπορεί ο αρχικός τους προορισμός να ήταν η διασκέδαση του νεκρού, ωστόσο, ο μεγάλος αριθμός οδηγεί πιθανότερα στο συμπέρασμα ότι χρησιμοποιήθηκαν αποτροπαϊκά ή είχαν μαντικό χαρακτήρα. Θεωρεί δε ότι η παρουσία των οστέινων και των γυάλινων αστραγάλων σε γυναικείες ταφές, ενδεχομένως, απηχεί τη δημοφιλία του παιχνιδιού στις γυναίκες της Πέλλας.

Από την Πελοπόννησο, σχετικά παραδείγματα απαντούν στο Άργος[262] (3ος αι. π.Χ.). Στην Πάτρα, αστράγαλοι από σφυρηλατημένο έλασμα με διαμπερή οπή ερμηνεύονται από τον Παπαποστόλου ως περίαπτο[263] (αυτοκρατορικοί χρόνοι).

Η κτέριση των νεκρών με αστραγάλους είναι γνωστή στον αιγαιακό[264] χώρο ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους. Ένας διάτρητος αστράγαλος από την Κνωσό εικάζεται ότι πρόκειται για τμήμα ζατρικίου ή κατά άλλη εκδοχή για σφυρίχτρα. Ανάλογα παραδείγματα κατά τους ιστορικούς χρόνους προέρχονται, επίσης, από τη Ρόδο[265], τη Σάμο, τη Δήλο αλλά και τη Μύρινα[266], όπου 460 περίπου φυσικοί αστράγαλοι, ακατέργαστοι, διάτρητοι, λειασμένοι και ενεπίγραφοι, βρέθηκαν είτε στο εσωτερικό τάφων κλασικών χρόνων είτε στις καλυπτήριες πλάκες αυτών.

Η Νεκρόπολη των Επιζεφύριων Λοκρών, της ελληνικής αποικίας στην Κάτω Ιταλία, με διάρκεια χρήσης από τον 6ο έως τον 3ο αι. π.Χ., αποτελεί ιδιαίτερο παράδειγμα, δεδομένου ότι 9.000 περίπου αστράγαλοι συνελέγησαν από 149 ταφές του νεκροταφείου, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών που διεξήγαγε ο Paolo Orsi (1910-1915)[267]. Οι αστράγαλοι προέρχονται από αμνούς, ερίφια, βοοειδή και χοίρους και πολλοί έχουν υποστεί επεξεργασία (διάτρηση, λείανση, πλήρωση ή κάλυψη με μόλυβδο). Εντοπίστηκαν ως κτερίσματα σε ταφές ανηλίκων ατόμων αλλά και ενηλίκων, με την ποσότητα σε κάθε περίπτωση να ποικίλει από έναν μόνον αστράγαλο έως και σύνολα που ξεπερνούν τα 1.000 δείγματα. Ήταν τοποθετημένοι είτε εξωτερικά στην καλυπτήρια πλάκα του τάφου είτε εσωτερικά, μεταξύ των άλλων κτερισμάτων,

[262] Bruneau 1970, 526-527.

[263] Παπαποστόλου 1983, 3, 19-20. Ο ίδιος ερμηνεύει τους μεταλλικούς αστραγάλους ως πολύτιμα δώρα κατά την ημέρα της γέννησης ή της βάπτισης ή κατόπιν αγωνιστικής νίκης.

[264] Τρανταλίδου 2014-2015, 7-8, πίν. 1.

[265] Ενδεικτικά, βλ. Amandry 1984, 352, υποσημείωση 11.

[266] Pottier 1886, 210-215.

[267] Carè 2013b, 87-99˙ 2020, 61 κ.ε.

είτε περιέβαλλαν το σώμα των νεκρών. Ο υπερβολικά μεγάλος αριθμός δειγμάτων που βρέθηκε συνολικά, η μεγάλη συγκέντρωση που διαπιστώνεται σε κάποιες από τις ταφές και η θέση ειδικότερα περί του σώματος του ενταφιασμένου ως είδους προστατευτικής ζώνης, ενισχύει τα ερωτήματα που διατυπώνονται εύλογα σχετικά με την ερμηνεία της παρουσίας των αστραγάλων εντός του ταφικού περιβάλλοντος. Δηλαδή, τίθεται το ερώτημα, εάν συμπεριλαμβάνονταν αποκλειστικά ως παιχνίδια ή προορίζονταν, επίσης, για την προστασία του νεκρού. Την άποψη αυτή, ότι δηλαδή τοποθετήθηκαν με αποτροπαϊκή ιδιότητα υποστηρίζουν πολλοί μελετητές, όπως η Caré και οι De Grossi Mazzorin, Minniti κ.ά. [268].

Αντίστοιχα, στη Νεκρόπολη της Varranone στην κεντρική Ιταλία, η διερεύνηση του σπηλαιώδους τάφου 101 [269] αποτελεί ένα ακόμη τεκμήριο της υπόθεσης περί αποτροπαϊκής χρήσης των αστραγάλων σε ταφικό περιβάλλον **(πίν. 10.3)**. Ο τάφος περιείχε τον ενταφιασμό γυναίκας ($4^{ος}$-$3^{ος}$ αι. π.Χ.), η οποία ήταν κτερισμένη με δύο σιδερένιες στλεγγίδες, ένα λύχνο, ένα μελαμβαφές πινάκιο, τρία μυροδοχεία και 111 ακατέργαστους αστραγάλους, ανάμεσα στους οποίους υπήρχαν διάσπαρτοι ήλοι. Αξιοσημείωτη είναι η θέση τους σε σχέση με τη νεκρή. Οι περισσότεροι ήταν τοποθετημένοι κατά μήκος της εισόδου του τάφου, μεταξύ αυτής και του σώματος, ενώ ένα μικρό σύνολο είχε αποτεθεί δεξιά του κρανίου. Όπως και στο νεκροταφείο των Επιζεφύριων Λοκρών, έτσι και στην περίπτωση αυτού του τάφου, οι αστράγαλοι σχημάτιζαν ένα είδος ζώνης ή ενός ορίου πέριξ του ενταφιασμένου. Ομοίως, υποστηρίζεται ότι η παρουσία των αστραγάλων στην ταφή, σε συνδυασμό με τους ήλους που χαρακτηρίζονται ομοίως ως μέσο προστασίας, έχει χαρακτήρα αποτροπαϊκό και προστατευτικό είτε για το νεκρό είτε για τους ζωντανούς. Οι De Grossi Mazzorin και Minniti αποδίδουν μία ελαφρώς διαφορετική χροιά στην τοποθέτηση των αστραγάλων στην είσοδο του τάφου, την οποία φράσσουν. Θεωρούν ότι η χρήση τους πιθανώς αποτελεί μέσο αποτροπής της επιστροφής του νεκρού στον κόσμο των ζωντανών. Θέτουν τον όρο *θανατοφοβία* [270] και την άποψη ότι οι αστράγαλοι προστατεύουν τους ζώντες από τους θανόντες.

[268] Carè 2013b, 87-99˙ 2020, 61 κ.ε.˙ De Grossi Mazzorin & Minniti 2012, 213-220 και 2014, 81-89.

[269] De Grossi Mazzorin & Minniti 2012, 213-220˙ Martellone & Cesana 2013, 82-83.

[270] De Grossi Mazzorin & Minniti 2012, 217˙ De Grossi Mazzorin 2014, 84-85.

Αστράγαλοι βρέθηκαν σε παιδική ταφή στο νεκροταφείο της Populonia (τέλος 4ου – αρχές 3ου αι. π.Χ.). Από τους 99 αστραγάλους που κάλυπταν τα πόδια του νεκρού, αρκετοί ήταν λειασμένοι. Έχουν ερμηνευθεί ως παιχνίδια του παιδιού[271].

Η πρακτική της κτέρισης των νεκρών με αστραγάλους είναι γνωστή στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου από τους προϊστορικούς χρόνους, σε όλη τη διάρκεια των ιστορικών έως και τους αυτοκρατορικούς χρόνους. Σε ποικίλες θέσεις στην Κύπρο[272] (Σαλαμίνα, Αλυκές, Αμαθούς, Μαρώνι, Αγία Παρασκευή, Λάπιθος, Ταμασσός, Παλαίπαφος) εντοπίστηκαν παιδικές και γυναικείες κυρίως ταφές με πολυάριθμα δείγματα φυσικών αστραγάλων από πρόβατα, αίγες και βοοειδή, πολλά από τα οποία ήταν επεξεργασμένα. Ανάλογα παραδείγματα προέρχονται, ακόμη, από περιοχές ανατολικότερα, όπως η Σαμάρεια (Παλαιστίνη, 150 αστράγαλοι χοίρου, 9ος αι. π.Χ.), η Ιορδανία (αστράγαλοι χοίρου σε ταφή στη θέση Νεβό) και βορειότερα η Φρυγία, όπου στο Γόρδιον εντοπίστηκαν εμποτισμένοι με ερυθρή βαφή και διάτρητοι αστράγαλοι σε παιδική ταφή της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου[273].

Σε ταφικό και πάλι περιβάλλον, οι αστράγαλοι έχουν χρησιμοποιηθεί και ως ταφικό σήμα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός ομοιώματος αστραγάλου υπερφυσικού μεγέθους από πωρόλιθο, στη θέση Τσομπάνη Ράχη στην περιοχή της Πύλου **(πίν. 10.4)**. Το ομοίωμα είχε τοποθετηθεί ως σήμα τύμβου που περιέκλειε πέντε πλούσιους τάφους αθλητών (3ος-1ος αι. π.Χ.)[274].

1.5.δ.3. Αστράγαλοι ως φυλακτά, αντικείμενα μαντικής και αναθήματα

Ήδη με αφορμή την κτέριση έχουν θιγεί οι απόψεις σύμφωνα με τις οποίες οι αστράγαλοι θεωρούνται αντικείμενα προστασίας και αποτροπής του κακού. Βάσει αυτού μπορεί να ερμηνευθεί η παρουσία ενός μικρού ομοιώματος αστραγάλου σε περιδέραιο από παιδικό τάφο του νεκροταφείου της Ακάνθου (4ος αι. π.Χ.). Δώδεκα μικρά περίαπτα από χρυσό, ένα ρόπαλο, μία αμφικωνική χάνδρα, ένα κοχύλι, ένας διπλός πέλεκυς, ένας διπλός κρίκος, μία παλάμη, μία κυλινδρική χάνδρα, ένα προσωπείο Σιληνού, μία χελώνα, ο αστράγαλος, ένα ρόδι και μία θηλιά από στριφτό σύρμα, λειτουργούσαν ως φυλακτά **(πίν. 6.4)**. Φορεμένα στο στήθος ή το λαιμό,

[271] De Grossi Mazzorin & Minniti 2012, 216-217.

[272] Τρανταλίδου 2014-2015, 8-9, πίν. 1, με βιβλιογραφία.

[273] Τρανταλίδου 2014-2015, 9, πίν. 1, με βιβλιογραφία.

[274] Πύλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, 465. Βλ. Αραπογιάννη 2021, 103-104, 106, εικ. 70.

αποτελούσαν ένα ισχυρό σύνολο που αντλούσε την προστατευτική του ιδιότητα από τα αντικείμενα και τα όντα που εικονίζονταν και από το υλικό κατασκευής τους[275].

Σχετικά με τον αστράγαλο από το προαναφερθέν περιδέραιο, έχει αποδοθεί σε αυτόν και μία διαφορετική διάσταση, πέραν εκείνης του αθύρματος και του φυλακτού. Υποστηρίζεται ότι μέσα από τη διαδικασία του παιχνιδιού με τους αστραγάλους παρέχεται η δυνατότητα της πρόβλεψης του μέλλοντος[276]. Πράγματι, οι αστράγαλοι έχουν συνδεθεί με την πρόγνωση και τη μαντεία, πρακτική γνωστή με τον όρο *αστραγαλομαντεία*[277]. Η θεώρηση των αστραγάλων ως μέσων άσκησης της μαντικής, προκύπτει από την ιδιότητα που έχουν τα μικρά οστά να σχηματίζουν ποικίλους συνδυασμούς κατά τη ρίψη τους. Η συνεχής κίνηση στην οποία τίθενται και το στοιχείο του τυχαίου που χαρακτηρίζει την προσγείωσή τους αιτιολογούν ενδεχομένως αυτήν τη χρήση.

Πληροφορίες για την πρακτική της αστραγαλομαντείας σταχυολογούνται από τον Παυσανία, που περιγράφει τη διαδικασία να λαμβάνει χώρα σε λατρευτικό σπήλαιο του Ηρακλέους στο φαράγγι του Βουραϊκού, στη σημερινή Αχαΐα. Σύμφωνα με την περιγραφή, πολλοί αστράγαλοι βρίσκονταν κοντά στο άγαλμα του Ηρακλή και η πρόγνωση γινόταν με τη ρίψη τεσσάρων αστραγάλων από τον ίδιο τον ενδιαφερόμενο σε κάποια επίπεδη επιφάνεια (τράπεζα). Η ερμηνεία προκύπτει από την επεξήγηση των σχημάτων που παίρνουν οι αστράγαλοι μετά τη ρίψη[278]. Αντίθετα, από τον Αρτεμίδωρο τον Δαλδιανό (2^{ος} αι. μ.Χ.) πληροφορούμαστε για την ύπαρξη και τη συμμετοχή αστραγαλομάντεων[279].

Μία επιπλέον λειτουργία των αστραγάλων είναι εκείνη του αναθήματος. Κατεργασμένοι ή ακατέργαστοι αφιερώνονται σε ιερά στον ελλαδικό χώρο αλλά και

[275] Πολύγυρος, Αρχαιολογικό Μουσείο, ΜΘ7468. Βλ. Στεφανή et al., 2019, 232, αρ. κατ. 152 (Ο. Νασιώκα).

[276] Για το περιδέραιο, την ερμηνεία των περίαπτων και τη χρήση του αστραγάλου ως μαντικού μέσου, Dasen 2015, 196, υποσημείωση 81, πίν. 11b.

[277] Amandry 1984, 377˙ De Grossi Mazzorin & Minniti 2012, 213-220˙ Carè 2013b, 93˙ Dasen & Schädler 2017, 60-65˙ Τρανταλίδου 2014-2015, 3-4.

[278] Παυσανίας, *Αχαϊκά*, 7. 25. 10: «καταβάντων δὲ ἐκ Βούρας ὡς ἐπὶ θάλασσαν ποταμός τε Βουραϊκὸς ὀνομαζόμενος καὶ Ἡρακλῆς οὐ μέγας ἐστὶν ἐν σπηλαίῳ: ἐπίκλησις μὲν καὶ τούτου Βουραϊκός, μαντείας δὲ ἐπὶ πίνακί τε καὶ ἀστραγάλοις ἔστι <λαβεῖν>. εὔχεται μὲν γὰρ πρὸ τοῦ ἀγάλματος ὁ τῷ θεῷ χρώμενος, ἐπὶ δὲ τῇ εὐχῇ λαβὼν ἀστραγάλους --οἱ δὲ ἄφθονοι παρὰ τῷ Ἡρακλεῖ κεῖνται--τέσσαρας ἀφίησιν ἐπὶ τῆς τραπέζης: ἐπὶ δὲ παντὶ ἀστραγάλου σχήματι γεγραμμένα ἐν πίνακι ἐπίτηδες ἐξήγησιν ἔχει τοῦ σχήματος».

[279] Αρτεμίδωρος, *Ονειροκριτικά*, V, 69, 21.

στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου, όπως στο Καβείριο των Θηβών, το ιερό της Σαμοθράκης, το ιερό της Δήμητρος και της Κόρης στην Κόρινθο, το ιερό του Απόλλωνα Μαλεάτα στην Επίδαυρο, το ιερό της Αρτέμιδος Ορθίας στη Σπάρτη, το ναό του Ασκληπιού στην Κρήτη, το ιερό της Δήμητρος Μαλοφόρου στον Σελινούντα, το ιερό του Ασκληπιού των Αθηνών κ.α.[280]. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία τους σε ιερά αφιερωμένα στις Νύμφες και σε άλλες συνοδές θεότητες, με τα δείγματα να αριθμούν αρκετές χιλιάδες κατά περίπτωση. Ξεχωρίζει η περίπτωση του Κωρυκείου Άντρου [281] , του λατρευτικού σπηλαίου στον Παρνασσό, αφιερωμένου στις Κωρυκειάδες Νύμφες και τον Πάνα. Από το σπήλαιο έχουν συγκεντρωθεί περίπου 23.000 αστράγαλοι. Αρκετοί είναι ακατέργαστοι, ενώ απαντούν και πολλοί κατεργασμένοι (διάτρητοι με μία οπή ή πολλαπλώς, λειασμένοι, επιπεδοποιημένοι, με μόλυβδο, εγχάρακτοι, ενεπίγραφοι, επιχρυσωμένοι). Ο Amandry πραγματεύεται το ζήτημα των αστραγάλων από το σπήλαιο και εκφράζει την άποψη ότι τα πολυάριθμα δείγματα, που θα λειτούργησαν αρχικά ως παιχνίδια, πιθανώς να σχετίζονται και με τη διαδικασία μαντικής ιεροτελεστίας που θα συνέβαινε στον ιερό χώρο του σπηλαίου[282].

Το Σπήλαιο της Νύμφης Κορώνειας στις βορειοανατολικές πλαγιές του Ελικώνα, στη Βοιωτία, ταυτίστηκε με το γνωστό από τις γραπτές πηγές άντρο των Λειβηθρίδων Νυμφών[283]. Η διάρκεια χρήσης του σπηλαίου από τους αρχαϊκούς (β΄ μισό 7^{ου} αι. π.Χ.) έως τους αυτοκρατορικούς χρόνους και τα πολυάριθμα αναθήματα (ειδώλια, αγγεία, ενεπίγραφα όστρακα, υάλινα, μεταλλικά και οστέινα αντικείμενα) επιβεβαιώνουν τη μεγάλη εμβέλεια της λατρείας που ασκούνταν στο συγκεκριμένο ιερό. Στο σπήλαιο βρέθηκαν, επίσης, αρκετές χιλιάδες αστραγάλων[284], προερχόμενων από διάφορα είδη ζώων. Από αυτούς άλλοι είναι ακατέργαστοι και άλλοι παρουσιάζουν διάφορα είδη επεξεργασίας, ανάλογα με τα δείγματα από το Κωρύκειον Άντρον. Σύμφωνα με την Τρανταλίδου, οι αστράγαλοι που βρέθηκαν στο Σπήλαιο της Νύμφης Κορώνειας θα μπορούσαν να είναι αφιερώματα νεαρών αγοριών και

[280] Amandry 1984, 376, υποσημείωση 60, με βιβλιογραφία˙ Τρανταλίδου 2014-2015, 11.

[281] Για το σπήλαιο, βλ. http://odysseus.culture.gr. Επίσης, βλ. Amandry 1984, 347-378˙ Poplin 1984, 381-393.

[282] Amandry 1984, 375-378.

[283] Στράβων, *Γεωγραφικά*, Θ΄, 9.2.25˙ Παυσανίας, *Βοιωτικά*, 34.4.

[284] Τρανταλίδου 2014-2015, 13-55.

κοριτσιών, τα οποία μετά από διάφορες δοκιμασίες και τελετουργικές πράξεις, θα μετέβαιναν από τον κόσμο του παιδιού στον κόσμο της ενηλικίωσης[285].

Αστράγαλοι σε ιερά έχουν βρεθεί και στην ιταλική χερσόνησο. Ενδεικτικά, αναφέρεται το παράδειγμα των 164 αστραγάλων, προερχόμενων από αιγοπρόβατα, βοοειδή και χοίρους, οι οποίοι βρέθηκαν σε αρχαϊκό αποθέτη στο ιερό του Μέλανος Λίθου[286] (*Lapis Niger*) στην Αγορά της Ρώμης (πριν τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.). Οι αστράγαλοι ήταν ακατέργαστοι και αρκετοί μεταποιημένοι, διάτρητοι, λειασμένοι ή διάτρητοι και γεμισμένοι με μόλυβδο.

[285] Σχετικά με την ερμηνεία των αστραγάλων από το Σπήλαιο της Νύμφης Κορώνειας, βλ. Τρανταλίδου 2014-2015, 52-55.

[286] Πρόκειται για χώρο λατρείας των αρχαϊκών χρόνων. Οι ανασκαφές κατά το 19ο αι. αποκάλυψαν ένα βωμό και έναν ορθογώνιο λίθο, που φέρει μία από τις παλαιότερες επιγραφές γραμμένες στο λατινικό αλφάβητο. Το ιερό έχει συνδεθεί με τον τάφο του Ρωμύλου ή με τον τόπο της θανάτωσής του. Επεμβάσεις και διαμορφώσεις έγιναν επί Ιουλίου Καίσαρα, που μετέβαλαν την αρχική του μορφή. Σχετικά με τους αστραγάλους από το ιερό αλλά και για αστραγάλους που βρέθηκαν σε άλλα ιερά στην ιταλική χερσόνησο, βλ. De Grossi Mazzorin & Minniti 2012, 214-216, με βιβλιογραφία.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

1. Η Αμβρακία

1.1. Ιστορικό πλαίσιο

Κάτω από τη σύγχρονη Άρτα εκτείνεται η γνωστή από τις αρχαίες πηγές και τεκμηριωμένη από την αρχαιολογική έρευνα Αμβρακία[287], ευημερούσα αποικία των Κορινθίων **(πίν. 11.1)**. Ιδρυμένη στο τέλος του 7ου αι. π.Χ. στην ανατολική όχθη του ποταμού Αράχθου και στις βόρειες υπώρειες του λόφου της Περάνθης, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, σύντομα εξελίχθηκε σε σημαντικό εμπορικό, πολιτικό, οικονομικό, διοικητικό και καλλιτεχνικό κέντρο, και η δεύτερη σημαντικότερη αποικία των Κορινθίων στη βορειοδυτική Ελλάδα μετά την Κέρκυρα[288] **(πίν. 11.2)**.

Η αποικία ιδρύθηκε σε περιοχή, η οποία σύμφωνα με τις γραπτές πηγές ανήκε στους Δρύοπες, φύλο θεσπρωτικό. Από τον 9ο αι. π.Χ. στην ίδια θέση υπήρχε οικισμός γηγενούς πληθυσμού με κατοικίες από φθαρτά υλικά και δική του χειροποίητη κεραμική[289], που έχει έρθει στο φως μέσα από τις ανασκαφικές έρευνες. Τον 8ο αι. π.Χ. η συνύπαρξη της εγχώριας κεραμικής με την κορινθιακή των μέσων γεωμετρικών χρόνων υποδεικνύει και τη συνύπαρξη των Κορινθίων με τους γηγενείς[290].

Η φυσικά προστατευμένη γεωγραφική θέση από τον λόφο της Περάνθης στα νότια και από τον ποταμό Άραχθο στα ανατολικά, τα βόρεια και τα δυτικά, η εγγύτητα της περιοχής με τον Αμβρακικό κόλπο, ο οποίος απέχει μόλις 15 χλμ. (80 στάδια[291]), η θέση της στο σταυροδρόμι θαλάσσιων και χερσαίων εμπορικών δρόμων που ενώνουν τη νότια Ελλάδα με την Ηπειρωτική ενδοχώρα έως την Απολλωνία, την επίσης κορινθιακή αποικία[292], και την Αδριατική θάλασσα, καθώς και η πλωτότητα του ποταμού έως περίπου το ύψος της πόλης, ήταν μερικά από τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα που οδήγησαν στην επιλογή της περιοχής για την ίδρυση της αποικίας,

[287] Τζουβάρα-Σούλη 1992, όπου παλαιότερη βιβλιογραφία· Ρήγινος 2008· Παπαδοπούλου 2015· Καπώνης 2020· Αγγέλη 2021.

[288] Ηρόδοτος 3. 49. 1, Θουκυδίδης 1. 25. 3, 38. 1. Επίσης, σχετικά με την Κέρκυρα, βλ. Gehrke & Wirbelauer 2004, 361-363.

[289] Βοκοτοπούλου 1982, 78-87.

[290] Αγγέλη 2021, 20.

[291] Σκύλαξ, *Περίπλους* 33.3.

[292] Θουκυδίδης 1.26.2: «ἐπορεύθησαν δὲ πεζῇ ἐς Ἀπολλωνίαν Κορινθίων, οὖσαν ἀποικίαν». Επίσης, βλ. Τζουβάρα-Σούλη 1992, 18 · Wilkes & Fischer-Hansen 2004, 328-329.

στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. από τους Κορινθίους, με οικιστή τον Γόργο, γιο του Κυψέλου, τυράννου της Κορίνθου[293].

Κατά τη διάρκεια του 6ου αι. π.Χ. η Αμβρακία διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διακίνηση των κορινθιακών προϊόντων προς την κεντρική Ήπειρο και την Ιλλυρία, εκμεταλλευόμενη την πλεονεκτική της θέση και διατηρώντας στενούς δεσμούς με τη μητρόπολη Κόρινθο. Στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. έκοψε αργυρά νομίσματα, σύμφωνα με τα κορινθιακά εικονογραφικά πρότυπα, δηλαδή τον Πήγασο και την κεφαλή της Αθηνάς με την προσθήκη του αρχικού Α του εθνικού της ονόματος. Από το τέλος του 4ου/αρχές 3ου αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. π.Χ. η πόλη έκοψε χάλκινα νομίσματα με την αναγραφή ολόκληρου του εθνικού ή των αρχικών γραμμάτων και την απεικόνιση θεοτήτων, όπως ο Απόλλωνας, η Αθηνά, η Διώνη και των συμβόλων τους[294]. Έχοντας πρόσβαση σε ναυπηγική ξυλεία απέκτησε στόλο. Ακόμη, οργάνωσε στρατό εξελισσόμενη σε υπολογίσιμη ναυτική και πολεμική δύναμη. Έλαβε μέρος στα μεγάλα πολεμικά γεγονότα του 5ου αι. π.Χ. Στους Περσικούς πολέμους συμμετείχε με επτά πλοία στη ναυμαχία της Σαλαμίνας και με πεντακόσιους οπλίτες στη μάχη των Πλαταιών[295]. Στη διαμάχη της Κορίνθου με την Κέρκυρα, η Αμβρακία βοήθησε τη μητρόπολη παρέχοντας οκτώ πλοία στη ναυμαχία της Λευκίμμης[296] και είκοσι επτά στη ναυμαχία των Συβότων. Στα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου, ετάχθη στο πλευρό της Κορίνθου[297]. Το 430, 429 και 426 π.Χ. η Αμβρακία ανεπιτυχώς προσπάθησε να καταλάβει τις ακαρνανικές πόλεις Άργος Αμφιλοχικό και Όλπες[298].

Τον 4ο αι. π.Χ. η πόλη διατήρησε την καλή σχέση με την Κόρινθο, με τη βοήθεια της οποίας απέφυγε την υποταγή στο Φίλιππο Β΄ της Μακεδονίας (343/2 π.Χ.). Τον 3ο αι. π.Χ. έφτασε στη μεγαλύτερη οικονομική, πολιτική και οικιστική ακμή, όταν ο Πύρρος μετέφερε την πρωτεύουσα του κράτους του από την

[293] Στράβων 7.7.6· Hammond 1967, 425–427. Βλ. επίσης, σχετικά με τον χρόνο ίδρυσης και τον οικιστή, Καπώνης 2020, 88 κ.ε.

[294] Για τα νομίσματα της Αμβρακίας και την τυπολογική τους κατάταξη, βλ. Οικονομίδου 1994, 279-288· Χατζηαγγελάκης 2004, 515-540· Αγγέλη 2013β, 345-358· Παπαδημητρίου 2013, 325-343· Leschhorn 2013, 159-170.

[295] Ηρόδοτος 8.45, 9.28.

[296] Θουκυδίδης 1.27.

[297] Θουκυδίδης 1.46.

[298] Θουκυδίδης 3.105-114. Επίσης, βλ. Hammond 1967, 500, 502· Τζουβάρα-Σούλη 1992, 21· Hammond 1997, 52· Παπαδοπούλου 2015, 16 (Α. Αγγέλη)· Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 23.

Πασσαρώνα[299] στην Αμβρακία (295 π.Χ.). Η πόλη κοσμήθηκε με δημόσια και ιδιωτικά οικοδομήματα και πολλά έργα τέχνης. Οι διάδοχοι του Πύρρου κυβέρνησαν έως το 232 π.Χ., όταν οι Ηπειρώτες επαναστάτησαν και δολοφόνησαν μέσα στο ιερό της Αρτέμιδος Ηγεμόνης την τελευταία απόγονο του βασιλικού οίκου των Αιακιδών, Δηιδάμεια, αποκαθιστώντας το δημοκρατικό πολίτευμα. Το 229 π.Χ. η πόλη έγινε μέλος της Αιτωλικής Συμπολιτείας.

Το 189 π.Χ. η Αμβρακία δέχθηκε την επίθεση των Ρωμαίων με επικεφαλής τον ύπατο Marcus Fulvius Nobilior. Παρά τη σθεναρή αντίσταση των κατοίκων της, η Αμβρακία υποχρεώθηκε να συνθηκολογήσει και εγκαταστάθηκε στην πόλη ρωμαϊκή φρουρά[300]. Αν και διατήρησε την αυτονομία της, η πόλη σταδιακά έχασε την αίγλη και τη δύναμή της. Μετά τη ναυμαχία του Ακτίου (31 π.Χ.) και την ίδρυση της Νικόπολης από τον Οκταβιανό Αύγουστο (29 π.Χ.), η Αμβρακία έχασε το ζωτικό κομμάτι της, δηλαδή τους κατοίκους της, οι οποίοι υποχρεώθηκαν να μετοικήσουν εκεί.

Η πόλη παρήκμασε αλλά δεν εγκαταλείφθηκε εντελώς, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, που επιβεβαιώνουν ότι η κατοίκηση συνεχίστηκε σποραδικά έως και τους πρώτους μεταχριστιανικούς χρόνους. Έκτοτε, η αρχαία πόλη χάνεται και κατά τους βυζαντινούς χρόνους ιδρύεται στην ίδια θέση η πόλη με το νέο όνομα Άρτα, η οποία ως πρωτεύουσα του μεσαιωνικού ελληνικού κράτους της Ηπείρου, γνωστού ως «*Δεσποτάτου της Ηπείρου*» και έδρα των ηγεμόνων της Κομνηνοδουκών εξελίχθηκε σε σημαντικό διοικητικό, εμπορικό και καλλιτεχνικό κέντρο[301].

1.2. Αμβρακία και περιηγητές

Στους αιώνες που μεσολάβησαν από την εγκατάλειψη της Αμβρακίας έως την επανεμφάνιση της πόλης στους μεσαιωνικούς χρόνους, τα τείχη ήταν τα μοναδικά ορατά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, που μαρτυρούσαν την ύπαρξη αρχαίας πόλης στη θέση αυτή. Σταθμός και πέρασμα επισκεπτών η περιοχή της Άρτας, νωρίς προσέλκυσε το ενδιαφέρον των ευρωπαίων και άλλων περιηγητών, οι μαρτυρίες των οποίων αποτελούν πηγή πληροφόρησης για την τοπογραφία της περιοχής, την καθημερινή ζωή και τον πληθυσμό.

[299] Πλούταρχος, *Πύρρος*, 5. 2. Πρόκειται για την αρχαία πόλη και αρχική έδρα του βασιλείου των Μολοσσών και του οίκου των Αιακιδών, η οποία τοποθετείται στο σημερινό λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων.

[300] Πολύβιος 21.29.14, 21.30.9˙ Λίβιος 38.5.4.

[301] Nicol 1957˙ Nicol 1997, 198-217.

Η πρώτη αναφορά γίνεται από τον Ισπανό ραβίνο περιηγητή Βενιαμίν εκ Τουδέλης, ο οποίος επισκέφθηκε την πόλη το 1165, κατά τη διάρκεια οδοιπορικού στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική, και τη χαρακτήρισε ως φρούριο[302]. Ο Ciriaco Pizzeccolli Anconitano, γνωστός ως Κυριακός ο εξ Αγκώνος, το 1435, επισκεπτόμενος την Άρτα, αναφέρθηκε εντυπωσιασμένος στα κατασκευασμένα από υπερμεγέθεις λίθους πελώρια τείχη[303].

Το 1839, ο Godfrey Levinge, Αγγλο-ιρλανδός ευγενής, παρατήρησε ότι το Κάστρο της Άρτας εδράζεται σε αρχαία τείχη, τα οποία χαρακτήρισε ως κυκλώπεια στον ταξιδιωτικό οδηγό του[304]. Εκτενή αναφορά στην Αμβρακία έκανε και ο Άγγλος περιηγητής Christopher Wordsworth (1807-1885). Στο βιβλίο του «*Wordsworth's Greece*» ανέφερε ότι το Κάστρο της σύγχρονής του πόλης εδράζεται σε αρχαία θεμέλια από ογκώδεις λίθους, που ανάγονται στους χρόνους της Αμβρακίας[305]. Την αρχαία οχύρωση παρουσίασε λίγο νωρίτερα και ο Βρετανός ιατρός Henry Holland[306] (1812-1813), καθώς και ο François Pouqueville[307], πρόξενος της Γαλλίας στην αυλή του Αλή πασά (1789-1820).

Ο Edward Lear επισκέφθηκε την Άρτα δύο φορές (1848-1849) και κατέγραψε τις διαδρομές που ακολούθησε στην πόλη και τη γειτονική πεδιάδα. Αναφερόμενος στα αρχαία τείχη τα χαρακτήρισε ως «*ωραία παραδείγματα της ελληνικής αρχιτεκτονικής*»[308]. Η επίσκεψη του Lear στην Άρτα είναι σημαντική, όχι μόνο για την περιγραφή των περιοχών που επισκέφθηκε αλλά και για την αποτύπωσή τους σε έξι σχέδια, που παρέχουν πληροφορίες για την πόλη του 19ου αιώνα και των καταλοίπων της Αμβρακίας που ήταν την εποχή εκείνη ορατά.

Ωστόσο, για αιώνες, υπήρχε σύγχυση σχετικά με την ταυτότητα της αρχαίας πόλης. Το 1435 ο Κυριακός ο εξ Αγκώνος την αποκαλούσε Αράχθεια Ακαρνανία[309]. Το 17ο αιώνα ο Μελέτιος Γεωγράφος, το 19ο αιώνα ο Παναγιώτης Αραβαντινός και ο

[302] Παπαδοπούλου 2016, 109 (Γ. Κωτσοκώστας).

[303] «*Αφού την μεγάλην πόλιν διοδεύσαμεν, είδομεν τας θαυμασίας πύλας και τα πελώρια διά υπερμεγεθών λίθων συντεθέντα τείχη και τους εκ της τέχνης περιφανείς ανδριάντας και τα πέντε γνωστότατα δι΄ αττικών γραμμάτων επιγράμματα*». Βλ. σχετικά, Παπαδοπούλου 2016, 109 (Γ. Κωτσοκώστας).

[304]Levinge 1839˙ Παπαδοπούλου 2016, 110 (Γ. Κωτσοκώστας).

[305]Παπαδοπούλου 2016, 111 (Γ. Κωτσοκώστας).

[306] Holland 1819.

[307] Pouqueville 1820.

[308] Παπασταύρος 2014, 130.

[309]Hammond 1967, 139.

Μητροπολίτης Σεραφείμ Ξενόπουλος[310] ταύτιζαν την πόλη με το Άργος Αμφιλοχικό, ενώ ο Pouqueville[311] με την αθαμανική Αργιθέα. Η ταύτιση της αρχαίας πόλης με την Αμβρακία οφείλεται στον Άγγλο περιηγητή William Martin Leake[312], ο οποίος ερμήνευσε προσεκτικά τις αρχαίες πηγές και δημοσίευσε τοπογραφικό της Αμβρακίας, όπου σημειώνεται η πορεία του αρχαίου τείχους[313].

1.3. Ιστορία της έρευνας

Ήδη από τα πρώτα χρόνια της προσάρτησης της Άρτας στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, το αρχαιολογικό ενδιαφέρον στράφηκε στην περιοχή αυτή. Το 1897 ο αρχαιολόγος Κωνσταντίνος Κουρουνιώτης, εντόπισε δύο νεκροταφεία της αρχαίας πόλης· το ανατολικό κείμενο σε λόφο γνωστό ως «Κουτσομύτα» και το νοτιοδυτικό επί της σημερινής οδού Κομμένου και στην περιοχή της Οδηγητρίας, στις νοτιοδυτικές υπώρειες του λόφου της Περάνθης[314].

Το 1916, ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος πραγματοποίησε αυτοψία και ολιγόωρη ανασκαφική διερεύνηση στο Σπήλαιο της Κουδουνότρυπας[315], που βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά του λόφου της Περάνθης. Τα πολυάριθμα θραύσματα των ειδωλίων που συνέλεξε, τον οδήγησαν στη διαπίστωση πως επρόκειτο για το ιερό άντρο των Νυμφών. Το 1926, ο Ιωάννης Μηλιάδης εντόπισε ταφικό περίβολο του νοτιοδυτικού νεκροταφείου της Αμβρακίας και ανέσκαψε τρεις κιβωτιόσχημους τάφους και τρεις ταφικές θήκες, συλλέγοντας κινητά ευρήματα, όπως τεφροδόχους αμφορείς με ενεπίγραφα μολύβδινα και πήλινα πώματα και ποικίλα κτερίσματα (μυροδοχεία, χάλκινα νομίσματα κ.ά.)[316].

Τη δεκαετία του 1950, η έρευνα επικεντρώθηκε στο σπήλαιο της Κουδουνότρυπας και στο ανατολικό νεκροταφείο. Το 1951, ο Φώτιος Πέτσας πραγματοποίησε έρευνα στο σπήλαιο, η οποία ενίσχυσε την άποψη του Ρωμαίου περί χρήσης του χώρου ως άντρου των Νυμφών[317]. Το 1957, ο Νικόλαος Ζαφειρόπουλος διερεύνησε ανασκαφικά εβδομήντα πέντε συνολικά τάφους διαφόρων τύπων στο

[310] Ξενόπουλος 1884 (2003), 3.

[311] Ξενόπουλος 1884 (2003), 1-2· Παπαδοπούλου 2015, 21.

[312] Leake 1835, 208.

[313] Leake 1835, 206· Παπαδοπούλου 2016, 130 (Μ. Νιάρου, Β. Παπαδοπούλου).

[314] Κουρουνιώτης 1897, 163-164.

[315] Ρωμαίος 1916, 52-54.

[316] Μηλιάδης 1926, 63-77.

[317] Πέτσας 1952, 1-3.

ανατολικό νεκροταφείο[318]. Παράλληλα, με αφορμή δημόσια έργα, έγιναν μικρής κλίμακας ανασκαφές εντός της πόλεως με επικεφαλής τον Σωτήριο Δάκαρη και άλλους αρχαιολόγους της Υπηρεσίας. Οι έρευνες έφεραν στο φως τμήματα του πολεοδομικού ιστού, δημόσια κτίρια, τμήματα της αρχαίας οχύρωσης και πολυάριθμα κινητά ευρήματα[319].

Από το 1964 και εξής πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές στο νοτιοδυτικό νεκροταφείο, όπου αποκαλύφθηκαν ταφές, ποικίλα κτερίσματα και ενεπίγραφες επιτάφιες στήλες με τα ονόματα των νεκρών, συνθέτοντας την προσωπογραφία της πόλης[320]. Την ίδια χρονιά εντοπίστηκε από την Ιουλία Βοκοτοπούλου ο μνημειώδης δωρικός ναός του Απόλλωνα στο κέντρο της σύγχρονης Άρτας[321]. Το 1968, εντοπίστηκαν αρχαία οικοδομικά κατάλοιπα πλησίον του βυζαντινού ναού της Αγίας Θεοδώρας, τα οποία ταυτίστηκαν με το Πρυτανείο της Αμβρακίας.

Από το 1972 η ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων συνέχισε να διενεργεί σωστικές ανασκαφές στην πόλη, ιδιαίτερα κατά τα έτη 1980-2000, με αφορμή την αυξημένη οικοδομική δραστηριότητα και τα δημόσια έργα (κατασκευή αποχετευτικού δικτύου κ.ά.). Το 1976, σε μικρή απόσταση από το Ναό του Απόλλωνα αποκαλύφθηκε το Μικρό Θέατρο[322]. Η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως τμήμα του κοίλου, την ορχήστρα και το προσκήνιο.

Την αρχαιολογική έρευνα στην πόλη από το 2006 έως και το 2014 ανέλαβε η ΛΓ΄ ΕΠΚΑ, στην αρμοδιότητα της οποίας περιήλθαν οι αρχαιότητες των νομών Πρέβεζας και Άρτας. Το 2010, στο πλαίσιο συγχρηματοδοτούμενου έργου[323], πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές εργασίες και εργασίες ανάδειξης της Δυτικής Νεκρόπολης, του Ναού του Απόλλωνα και του Μικρού Θεάτρου. Πολυάριθμα κινητά ευρήματα ήρθαν στο φως, καθώς και νέα δεδομένα για την ιστορία των μνημείων. Το

[318] Ζαφειρόπουλος 1957, 85-88.

[319] Βλ. εκθέσεις στα Χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου* από το 1965 κ.ε.

[320] Τσιριβάκος 1965, 355-360.

[321] Δάκαρης 1965, 346-347˙ Βοκοτοπούλου 1967, 339-342˙ 1969α, 246-247˙ 1975, 210-211˙ 1976, 193˙ 1977, 145. Επίσης, βλ. Βοκοτοπούλου 1969β, 39-43.

[322] Ανδρέου 1976, 199-201.

[323] Πρόκειται για το έργο «*Ανάδειξη - Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αμβρακίας: Δυτική Νεκρόπολη - Ναός Απόλλωνα - Μικρό Θέατρο»* με τη συγχρηματοδότηση κοινοτικού προγράμματος. Βλ. εκθέσεις στα Χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου* 2010-2017 (2017 υπό έκδοση)˙ Παπαδοπούλου 2015˙ Παπαδοπούλου 2020β, 30-35.

έργο ανάδειξης[324] των αρχαιολογικών χώρων ολοκληρώθηκε από την ενιαία πλέον Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας [325]. Τα νεώτερα ευρήματα παρουσιάστηκαν στην περιοδική έκθεση «*Αμβρακία. Τα νεώτερα ανασκαφικά ευρήματα*», που διοργανώθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας το 2016[326].

1.4.α. Η πόλη και τα μνημεία της

Ήδη από την εποχή της ίδρυσής της η Αμβρακία διαθέτει άριστο πολεοδομικό σχεδιασμό και οργανώνεται σύμφωνα με το ιπποδάμειο σύστημα, ακολουθώντας το πρότυπο των πόλεων του Β΄ αποικισμού **(πίν. 12.1)**. Η πόλη διαθέτει ένα σύστημα από πυκνούς παράλληλους δρόμους, πλάτους 4,50-5μ., με κατεύθυνση Β-Ν και χαλικόστρωτο οδόστρωμα, που διασταυρώνονται κάθετα με πλατύτερες και συνήθως πλακόστρωτες λεωφόρους. Στη διασταύρωση των οδών σχηματίζονται επιμήκεις οικοδομικές νησίδες, διαστάσεων 15x30μ. Στο πλάτος κάθε νησίδας οικοδομούνται δύο οικίες, με αποτέλεσμα να περιλαμβάνονται συνολικά είκοσι οικίες. Κεντρικός αποχετευτικός διάδρομος-αγωγός διατρέχει κατά μήκος κάθε νησίδα, χωρίζοντάς τη σε δύο ίσα μέρη. Εγκάρσιοι διάδρομοι μεταξύ των οικιών διευκολύνουν την απορροή των ομβρίων υδάτων και των οικιακών λυμάτων.

Ακολουθώντας την αρχή της ισομοιρίας και της ισονομίας, οι οικίες της Αμβρακίας είναι ισομεγέθεις (15x15μ.). Έχουν νότιο προσανατολισμό, η κύρια είσοδος βρίσκεται στο δρόμο και διαθέτουν αυλή, γύρω από την οποία οργανώνονται τα δωμάτια **(πίν. 12.2)**. Στο ισόγειο του σπιτιού υπάρχει ο οίκος με την εστία, όπου διημέρευε η οικογένεια, και πλησίον το λουτρό. Τα σπίτια διαθέτουν, επίσης, αποθήκη για τη διατήρηση των απαραίτητων προμηθειών. Στο ισόγειο και πλησίον της αυλής υπάρχει ο ανδρώνας, δωμάτιο με μεγαλύτερες διαστάσεις. Περιμετρικά σε υπερυψωμένη ζώνη τοποθετούνται οι κλίνες για τη φιλοξενία των συμποσιαστών. Συχνά, οι ανδρώνες των οικιών της Αμβρακίας διαθέτουν περίτεχνα βοτσαλωτά δάπεδα [327]. Στους ελληνιστικούς χρόνους, οι οικίες γίνονται πολυτελέστερες και

[324] Τα νεώτερα στοιχεία που προέκυψαν από τις εργασίες συμπεριελήφθησαν στην έκδοση της Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας «*Αμβρακία. Η πόλη και τα μνημεία της*», Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), Άρτα 2015.

[325] Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 2014 μετά την αλλαγή του Οργανογράμματος του Υπουργείου Πολιτισμού.

[326]Στο πλαίσιο της έκθεσης εκδόθηκε ο ομώνυμος κατάλογος «*Αμβρακία. Τα νεώτερα ανασκαφικά ευρήματα*», Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), Άρτα 2017.

[327] Ενδεικτικά, βλ. Κατσαδήμα 2001-2004, 88-91 (οικόπεδο Βενέτη)˙ Γιούνη & Γιαννάκη 2001-2004, 127-129 (οικόπεδο Μητσοκάλη).

κάποιες επεκτείνονται σε βάρος άλλων. Οι αυλές, στις οποίες συχνά υπάρχει πηγάδι, γίνονται περίστυλες και αποκτούν περίτεχνα βοτσαλωτά δάπεδα. Στον όροφο του σπιτιού, στο γυναικωνίτη δραστηριοποιούνται οι γυναίκες ενασχολούμενες με την ύφανση, τον καλλωπισμό και την ανατροφή των παιδιών. Τον ίδιο χώρο μοιράζονται και τα ανήλικα τέκνα της οικογένειας, αγόρια και κορίτσια.

Αν και χτισμένη σε φυσικά οχυρή θέση μεταξύ του λόφου της Περάνθης και του ποταμού Αράχθου, η πόλη ενισχύεται με ισχυρό οχυρωματικό περίβολο[328], μήκους περίπου 4,5 χλμ.

Στο βορειοδυτικό τμήμα της Αμβρακίας τοποθετείται το διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο της πόλης, σύμφωνα με τα δημοσίου χαρακτήρα οικοδομήματα που έχουν αποκαλυφθεί. Στην περιοχή του βυζαντινού ναού της Αγίας Θεοδώρας εντοπίστηκε δημόσιο κτίριο, που ταυτίστηκε με το Πρυτανείο[329]. Η έρευνα αποκάλυψε ανδρώνες από δύο διαφορετικές περιόδους χρήσης, με τοίχους επενδεδυμένους με κονίαμα και βοτσαλωτά δάπεδα και έναν ακόμη χώρο από όπου προέρχονται αναθηματικά βάθρα[330], αφιερωμένα από τους στρατηγούς της πόλης στο Δία, την Εστία και την Αφροδίτη, καθώς και ένα ακέφαλο μαρμάρινο αγαλμάτιο της τελευταίας.

Σε μικρή απόσταση από το Πρυτανείο ήρθε στο φως μεγάλο τμήμα αρχαίου ναού[331], αφιερωμένου στον προστάτη θεό της Αμβρακίας, Απόλλωνα **(πίν. 13.1)**. Ο μνημειακών διαστάσεων ναός (20,75x44μ.) ήταν δωρικού ρυθμού, περίπτερος και διέθετε πρόναο και επιμήκη σηκό, στο βάθος του οποίου διατηρείται έως σήμερα τριμερές βάθρο, που θα στήριζε το λατρευτικό άγαλμα ή το σύμβολο της θεότητας. Ο ναός σώζεται έως το ύψος της ευθυντηρίας, καθώς ήδη από νωρίς χρησίμευσε ως λατομείο. Το μοναδικό πώρινο δωρικό κιονόκρανο που βρέθηκε από την ανωδομή συνέβαλε στη χρονολόγηση της κατασκευής του ναού στους ύστερους αρχαϊκούς

[328] Για την οχύρωση της Αμβρακίας και τη χρονολόγησή της, ενδεικτικά βλ. Καρατζένη 1986-1987, 9-28· Παπαδοπούλου 2016, 125-153 (Μ. Νιάρου & Β. Παπαδοπούλου), με παλαιότερη βιβλιογραφία· Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 16.

[329] Καρατζένη 1987, 315-317· Ρήγινος 2008, 51· Παπαδοπούλου 2020, 52-53.

[330] Baldassara 2010, 344-346.

[331] Δάκαρης 1965, 346-347· Βοκοτοπούλου 1967, 339-342· 1969, 246-247· 1975, 210-211· 1976, 193· 1977, 145. Επίσης, βλ. Βοκοτοπούλου 1969β, 39-43· Τζουβάρα-Σούλη 1992, 42-48· Ρήγινος 2008, 52· Παπαδοπούλου 2015, 29-35 (Μ. Νιάρου).

χρόνους (περ. 500 π.Χ.), ενώ στο γ΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.[332] θα πρέπει να έγινε επιδιόρθωση της στέγης, σύμφωνα με τη μελέτη της κεράμωσης. Σημαντικό εύρημα από τον περιβάλλοντα χώρο υπήρξε η ενεπίγραφη αετωματική στήλη[333] με το κείμενο της συνθήκης καθορισμού των ορίων μεταξύ της Αμβρακίας και της γειτονικής πόλης Χαράδρου (2ος αι. π.Χ.). Η επιγραφή παρέχει πληροφορίες για τους πολιτειακούς θεσμούς των δύο πόλεων, ενώ μέσω του κειμένου ταυτίστηκε ο Απόλλωνας ως η λατρευόμενη στο ναό θεότητα, με το προσωνύμιο Πύθιος Σωτήρας.

Το Μεγάλο Θέατρο[334] της Αμβρακίας αποκαλύφθηκε σε σωστικές ανασκαφές (τέλος 4ου ή αρχές 3ου αι. π.Χ.). Λαξευμένο εντός των τειχών, στη δυτική πλευρά του χαμηλού υψώματος, όπου δεσπόζει ο Ναός του Απόλλωνα, καλύπτεται κατά το μεγαλύτερο μέρος από σύγχρονες οικοδομές. Η αρχαιολογική έρευνα, ωστόσο, έφερε στο φως τμήμα του κοίλου με βόρειο προσανατολισμό, την ορχήστρα διαμέτρου 9μ., καθώς και ισχυρό αναλημματικό τοίχο, που στήριζε το κοίλο. Από τα εδώλια σώθηκαν λίγες ασβεστολιθικές βάσεις με ακτινωτή διάταξη, ενώ από τη σκηνή διατηρήθηκε τμήμα του στυλοβάτη του προσκηνίου και μικρό τμήμα του τοιχοβάτη.

Το Μικρό Θέατρο [335] βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τον Ναό του Απόλλωνα. Εντοπίστηκε το 1976 και η ταύτισή του στηρίζεται σε μαρτυρία του Διονυσίου Αλικαρνασσέως[336]. Χρονολογείται στα τέλη του 4ου/αρχές 3ου αι. π.Χ., με χρήση έως τον 2ο αι. π.Χ. **(πίν. 13.2)**. Αποκαλύφθηκε τμήμα του κοίλου, η κυκλική ορχήστρα και τμήμα του προσκηνίου, μπροστά και κατά μήκος του οποίου διέρχεται πλακοσκεπής αγωγός. Το κοίλο με νότιο προσανατολισμό, διαιρείται με δύο κλίμακες σε τρεις κερκίδες και διαθέτει πέντε σειρές εδωλίων από ασβεστόλιθο, ενώ απουσιάζει η προεδρία, δηλαδή οι θέσεις των επισήμων στην πρώτη σειρά. Το θέατρο

[332] Σχετικά με τη χρονολόγηση του ναού, βλ. Τζουβάρα-Σούλη 1992, 43, υποσημείωση 52· Παπαδοπούλου 2015, 31 (Μ. Νιάρου).

[333] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 3083. *SEG* 35, 665· Cabanes-Andreou 1985, 499-544· Charneux-Tréheux 1988, 359-373· Τζουβάρα-Σούλη 1992, 43-48· Ρήγινος 2008, 38· Παπαδοπούλου 2015, 31-33, εικ. 27 (Μ. Νιάρου).

[334] Καρατζένη 1982, 263, σχ. 3, πίν. 164α-β· Τζουβάρα-Σούλη 1992, 41-42, Κατσικούδης 2000, 184· Ρήγινος 2008, 53· Μερκούρη 2012, 151-152.

[335] Ανδρέου 1976, 199-201· Ανδρέου 1983, 11-23· Τζουβάρα-Σούλη 1992, 36-40· Κατσικούδης 2000, 182-184· Μερκούρη 2012, 152-154· Παπαδοπούλου 2015, 36-49 (Β. Καπόπουλος)· Παπαδοπούλου 2020α· Παπαδοπούλου 2020β, 36-39 · Παπαδοπούλου 2020 (υπό έκδοση).

[336] Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, *Ρωμαϊκή Αρχαιολογία*, 1.50.4: «ἐν δε Ἀμβρακίᾳ ἱερόν τε τῆς θεοῦ ἠρῶον Αἰνείου πλησίον τοῦ μικροῦ θεάτρου, ἐν ᾧ καὶ ξόανον μικρὸν ἀρχαϊκὸν Αἰνείου λεγόμενον».

κατασκευάστηκε στη θέση λουτρικών εγκαταστάσεων του 4ου αι. π.Χ. και κτιρίων της κλασικής πόλης. Από τα λουτρά προέρχονται δύο κυκλικού σχήματος βοτσαλωτά δάπεδα με παραστάσεις φτερωτών ερωτιδέων, κύκνων και δελφινιών[337].

Οι νεώτερες ανασκαφές στον περιβάλλοντα χώρο[338] μεταξύ των ετών 2011-2013 αποκάλυψαν το υπόλοιπο τμήμα του κοίλου, τρεις χώρους νοτιοανατολικά του προσκηνίου, με πιθανή χρήση ως χώρων της σκηνής και των παρασκηνίων. Δυτικά του θεάτρου αποκαλύφθηκε τμήμα πλακόστρωτης αρχαίας οδού, τμήματα του πολεοδομικού ιστού της Αμβρακίας, ενώ στα ανατολικά αποκαλύφθηκε ένα ορθογώνιας κάτοψης κτίριο με δημόσιο πιθανότατα χαρακτήρα. Το 2018 εντοπίστηκε το ένα από τα δύο κυκλικά βοτσαλωτά δάπεδα από τον χώρο του λουτρού, με παράσταση φτερωτών ερωτιδέων που οδηγούν κύκνους και άλλα θαλάσσια όντα[339].

1.4.β. Τα νεκροταφεία

Η Αμβρακία διέθετε δύο νεκροταφεία, τα οποία εκτείνονταν έξω από τα τείχη, στους ανατολικούς και νοτιοδυτικούς πρόποδες του λόφου της Περάνθης. Αμφότερα εντοπίστηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα από τον Κωνσταντίνο Κουρουνιώτη˙ το μεν δυτικό διερευνήθηκε αρχικά από τον Ιωάννη Μηλιάδη[340] το 1926, το δε ανατολικό από τον Νικόλαο Ζαφειρόπουλο[341] το 1957. Έκτοτε αρμόδια για τις ανασκαφικές έρευνες υπήρξε η Αρχαιολογική Υπηρεσία, η οποία διεξήγαγε σωστικές και άλλες ανασκαφές με πολυάριθμα ευρήματα και πλήθος τάφων, που επέτρεψαν τη διεξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με το χρονολογικό εύρος χρήσης των δύο νεκροταφείων, τη χωροταξική οργάνωση, τις ταφικές πρακτικές που εφαρμόζονταν στην Αμβρακία, την οικονομική ευμάρεια των πολιτών, την κοινωνική διαστρωμάτωση, τις εμπορικές επαφές με άλλες περιοχές, που διαπιστώνονται μέσω των κτερισμάτων και εν γένει τις αντιλήψεις για τον θάνατο και τη συμπεριφορά προς τους νεκρούς.

---

[337] Για τα βοτσαλωτά δάπεδα, βλ. βίντεο το «*Ερωτιδείς*», παραγωγής ΕΦΑ Άρτας για την ψηφιακή δράση «*Έκθεμα του Μήνα*» (Φεβρουάριος 2017) (https://www.youtube.com/ hY3o1TNqEN0).

[338] Παπαδοπούλου 2015, 45-49 (Β. Καπόπουλος).

[339] Για το δεύτερο βοτσαλωτό δάπεδο, βλ. Παπαδοπούλου 2017, Χρονικά *ΑΔ* (υπό έκδοση)· Παπαδοπούλου-Γιούτσος 2019 (υπό έκδοση)˙ Παπαδοπούλου 2020α, 14-19˙ Παπαδοπούλου 2020β, 38-39˙ Παπαδοπούλου 2020 (υπό έκδοση). Επίσης, βλ. το βίντεο παραγωγής της ΕΦΑ Άρτας, που παρουσιάστηκε στην εκδήλωση του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού «*Δεν είναι όλα εφήμερα. Σημαντικές στιγμές του ΥΠΠΟΑ για το 2018*», στο Εθνικό Θέατρο (κτίριο Τσίλερ) (https://www.youtube.com/watch?v=Fzjtgln5lUc).

[340] Μηλιάδης 1926, 63-77.

[341] Ζαφειρόπουλος 1957, 85-88.

Εκ των αρχαιολογικών δεδομένων προκύπτει ότι τα δύο νεκροταφεία οργανώθηκαν ήδη από την ίδρυση της πόλεως στους αρχαϊκούς χρόνους και ήταν σε χρήση καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορικής της διαδρομής. Αμφότερα αναπτύχθηκαν κατά μήκος βασικών οδικών αρτηριών[342]· το ανατολικό στην αφετηρία δρόμων που οδηγούσαν νοτιοανατολικά στην Ακαρνανία και βορειοανατολικά στην Αθαμανία, και το δυτικό στον άξονα επικοινωνίας με τους οικισμούς και τις παραθαλάσσιες εγκαταστάσεις στον Αμβρακικό κόλπο. Σύμφωνα με την Αγγέλη, από τα αρχαιολογικά δεδομένα γίνεται αντιληπτή η ορθολογική χρήση του χώρου των δύο νεκροταφείων, η οποία συμφωνεί με την οργάνωση της αρχαίας πόλης[343].

Το ανατολικό νεκροταφείο[344] εκτείνεται σε περιοχή που σήμερα είναι γνωστή με το όνομα «Κουτσομύτα» **(πίν. 14.1)**. Το νεκροταφείο διασχίζει πλακόστρωτη οδός (πλάτος 6μ.) με υπερυψωμένο πεζοδρόμιο στα ανατολικά, εκατέρωθεν της οποίας τοίχοι ορίζουν ταφικούς περιβόλους. Οι τάφοι είναι σε αραιότερη διάταξη σε σχέση με τους τάφους του δυτικού νεκροταφείου, ανά συστάδες ή ζεύγη και χρονολογούνται στους αρχαϊκούς και κυρίως στους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους.

Μεγαλύτερο και καλύτερα οργανωμένο είναι το δυτικό νεκροταφείο[345] **(πίν. 14.2)**. Είναι οργανωμένο εκατέρωθεν μνημειακής λεωφόρου, πλάτους 10-12μ., η οποία θεωρείται ότι ξεκινούσε από τη νότια πύλη του τείχους και κατέληγε στον Άμβρακο[346], το επίνειο της πόλης στον Αμβρακικό κόλπο. Το ανατολικό ήμισυ της λεωφόρου είναι πλακόστρωτο και διαθέτει υπερυψωμένο πεζοδρόμιο, ενώ το δυτικό ήμισυ είναι κατασκευασμένο από λατύπη, χαλίκι και τριμμένο κεραμίδι. Εκατέρωθεν

[342] Αγγέλη 2013, 179 · Παπαδοπούλου 2015, 51 (Α. Αγγέλη)· Αγγέλη 2018, 468· Αγγέλη 2021.

[343] Αγγέλη 2013, 179· Αγγέλη 2018, 467-468· Αγγέλη 2021.

[344] Για την ανασκαφική έρευνα στο ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, τα ευρήματα και τα πορίσματα, βλ. Ετήσιες αναφορές στο *Αρχαιολογικό Δελτίο* (1986, 1992-1999, 2001, 2003, 2006, 2017-2018). Επίσης, βλ. Ζαφειρόπουλος 1957, 85-88· Τζουβάρα-Σούλη 1992, 93-98· Αγγέλη 2013, 184· Κύρκου 2014, 573-580· Παπαδοπούλου 2015, 56-57 (Α. Αγγέλη)· Αγγέλη 2018, 467-476· Aggeli 2019, 129-140· Παπαδοπούλου 2020β, 49.

[345] Παπαδοπούλου 2015, 51-56 (Α. Αγγέλη)· Αγγέλη 2013α, 179 κ.ε.· Παπαδοπούλου 2017, 14-15 (Β. Γαλάνη)· Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 37 κ.ε.

[346] Ο Leake και άλλοι μελετητές ταύτισαν τα κατάλοιπα λιμενικών εγκαταστάσεων στο Φιδόκαστρο με τον Άμβρακο, τον *κλειστό λιμένα* των αρχαίων πηγών. Η Καρατζένη ταυτίζει, ωστόσο, τον Άμβρακο με τα αρχαία λείψανα στο Κάστρο των Ρωγών, στα οποία οι μελετητές αναγνωρίζουν το Βουχέτιο, και τοποθετεί το Βουχέτιο στη θέση του Μιχαλιτσίου Πρεβέζης. Σχετικά με τις απόψεις περί του λιμένα της Αμβρακίας, βλ. Καπώνης 2020, 64-65, υποσημείωση 371· Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 11-12, με βιβλιογραφία.

της λεωφόρου, αναλημματικοί τοίχοι επιμελημένης κατασκευής ορίζουν τα μέτωπα πειόσχημων ή τετράγωνων περιβόλων. Δυτικά της λεωφόρου, όπου το έδαφος είναι επίπεδο, διαμορφώνεται μια σειρά περιβόλων που κλείνουν στο πίσω μέρος με ισχυρό τοίχο, πιθανότατα λόγω της εγγύτητας του νεκροταφείου με τον Άραχθο, ο οποίος πλημμύριζε συχνά. Αντίθετα, στα ανατολικά της λεωφόρου, λόγω της κλίσης που δημιουργείται στις υπώρειες του λόφου, οι πειόσχημοι περίβολοι έχουν αναλημματικό χαρακτήρα και σχηματίζουν κλιμακωτά άνδηρα.

Στην πλειονότητά τους οι περίβολοι που έχουν ανασκαφεί έως σήμερα είναι ιδιωτικοί και περικλείουν σε πυκνή διάταξη πλήθος ταφών. Ο σημαντικότερος περίβολος, το *Πολυάνδριο*[347], στην ανατολική πλευρά της Δυτικής Νεκρόπολης είναι ο μοναδικός με δημόσιο χαρακτήρα **(πίν. 14.3)**. Αποτελεί κενοτάφιο για τους νεκρούς Αμβρακιώτες που έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια μάχης/ναυμαχίας που έλαβε χώρα κοντά στις εκβολές του Αράχθου[348] (6ος αι. π.Χ.[349]). Ο επιμελημένης κατασκευής περίβολος σώζει στον ανώτερο δόμο ελεγειακό επίγραμμα[350], γραμμένο σε αρχαϊκό κορινθιακό αλφάβητο βουστροφηδόν και στοιχηδόν, όπου απαντά η πρωιμότερη αναφορά του ονόματος της πόλης, Ἀνπρακία.

Ένας ακόμη χώρος ταφής φαίνεται ότι ήταν σε χρήση στην πόλη της Αμβρακίας. Η υπόθεση αυτή στοιχειοθετείται από την αποκάλυψη ιδιαίτερα επιμελημένων ταφικών μνημείων, αρχιτεκτονικών μελών, μικροευρημάτων, επιτυμβίων στηλών και κιβωτιόσχημων τάφων εντός της σημερινής κοίτης του ποταμού Αράχθου, σε μικρή απόσταση από το ιστορικό Γεφύρι και στο ύψος του Αρχαιολογικού Μουσείου Άρτας[351].

---

[347] Ανδρέου 1986, 425-445˙ Ανδρέου & Ανδρέου 1988, 109-112˙ Ματθαίου 1990-91, 271-277, 303-310˙ Αγγέλη 2013, 181˙ Παπαδοπούλου 2017, 14-15, εικ. 8 (Β. Γαλάνη)˙ Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 58-67.

[348] Σχετικά με τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί ως προς την ταυτότητα των νεκρών (Αμβρακιώτες ή και Κορίνθιοι) προς τιμήν των οποίων κατασκευάστηκε από την πόλη το κενοτάφιο και κατόπιν ποιου γεγονότος (μάχης/ναυμαχίας στις εκβολές του Αράχθου μεταξύ των Αμβρακιωτών και των Κορινθίων έναντι Κερκυραίων ή ενέδρα που έστησαν οι *Πυραιβοί* σε ομάδα Αμβρακιωτών), βλ. Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 21, 60-61 κ.ε, με βιβλιογραφία.

[349] Σχετικά με τη χρονολόγηση του Πολυανδρίου, για την οποία προτείνεται ότι ολόκληρο το μνημείο ανακατασκευάστηκε τον 4ο αι. π.Χ. συμπεριλαμβάνοντας την παλαιότερη επιγραφή, βλ. Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 66, υποσημείωση 306.

[350] *SEG* 41, 540.

[351] Η κοίτη του ποταμού διερευνάται μόλις λίγες ημέρες το χρόνο από την ΕΦΑ Άρτας, όταν διακόπτεται η ροή του ποταμού για την πραγματοποίηση εργασιών στο φράγμα Πουρναρίου. Για τα ταφικά μνημεία και τα άλλα ευρήματα, για την άποψη περί ενός ακόμη χώρου ταφής στην Αμβρακία

Στην Αμβρακία κατά τον 6ο και πρώιμο 5ο έως τον 3ο αι. π.Χ. συνηθίζεται ο τάφος με κτιστά τοιχώματα από μικρούς πλακοειδείς λίθους. Από τον 5ο έως και τον 2ο αι. π.Χ. συνηθίζεται ο κιβωτιόσχημος τάφος, επιμελημένης κυρίως κατασκευής, τις πλευρές του οποίου ορίζουν ασβεστολιθικές πλάκες, ενώ έχει διαπιστωθεί και η χρήση επιτυμβίων στηλών ως πλευρικών πλακών (β΄ χρήση). Συχνά οι κιβωτιόσχημοι τάφοι είναι οικογενειακοί και περιέχουν περισσότερες της μίας ταφές, τεφροδόχα αγγεία και ανακομιδές οστών. Στην Αμβρακία απαντούν, επίσης, ο κεραμοσκεπής και ο λακκοειδής τάφος, σπανιότερα οι πώρινες σαρκοφάγοι, ενώ τέλος έχουν εντοπιστεί και ταφικές θήκες που περιείχαν τεφροδόχα αγγεία.

Ο κύριος τρόπος ταφής είναι ο ενταφιασμός, ωστόσο, γνωστή είναι και η περισσότερο δαπανηρή πρακτική της καύσης. Στην περίπτωση αυτή, η τέφρα συγκεντρώνεται σε πήλινα ή μεταλλικά τεφροδόχα αγγεία (μελαμβαφείς αμφορείς και πελίκες[352], αμφορείς ψευδοκυπριακού τύπου[353], οινοχόες, υδρίες[354], πελίκες με πλούσιες ερυθρόμορφες παραστάσεις[355], που φυλάσσονται σε ταφικές θήκες ή τοποθετούνται απευθείας στο έδαφος.

Οι κάτοικοι της Αμβρακίας συνήθιζαν να συνοδεύουν τους νεκρούς με κτερίσματα[356], όπως πήλινα αγγεία ποικίλων σχημάτων. Σε πρωιμότερες ταφές απαντούν αγγεία εισηγμένα από την Κόρινθο. Ωστόσο, από το τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. εντοπίζονται αγγεία εισηγμένα από την Αττική ή αγγεία που προέρχονται από τα τοπικά εργαστήρια της Αμβρακίας και μιμούνται αττικά, ενώ δε λείπουν και εισαγωγές προϊόντων από τον ανατολικοϊωνικό χώρο[357].

και για τη ροή του ποταμού κατά την αρχαιότητα, βλ. Παπαδοπούλου 2019 «*Το ιστορικό γεφύρι της Άρτας. Μικρές και μεγάλες ιστορίες*» (υπό έκδοση)· Παπαδοπούλου 2020β, 51· Παπαδοπούλου 2020 (υπό έκδοση).

[352] Αγγέλη 2004, 549-556.

[353] Παπαδοπούλου 2017, 53-54 (Α. Βάσιος).

[354] Για τη χάλκινη τεφροδόχο υδρία των αρχαϊκών χρόνων με ανδρική μορφή στην κάθετη λαβή, βλ. Aggeli 2019, 132, πίν. 37, εικ. 1.

[355] Αγγέλη 2014, 158-175· Παπαδοπούλου 2017, 50-52 (Α. Αγγέλη).

[356] Αναλυτικά για τα κτερίσματα ανά είδος, χρονολογική περίοδο, κατανομή ανάλογα με το φύλο, την ηλικία κλπ., βλ. Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 103 κ.ε.

[357] Σχετικά με την προέλευση των αγγείων στα νεκροταφεία της Αμβρακίας, βλ. Aggeli 2019, 136.

Στα κτερίσματα συγκαταλέγονται, επίσης, κοσμήματα από πολύτιμα μέταλλα (ενώτια, ψέλια, περιδέραια, δακτυλίδια)[358], χρυσά στεφάνια[359], είδη καλλωπισμού (οστέινες και μεταλλικές πόρπες και περόνες, κάτοπτρα κ.ά), μεταλλικές στλεγγίδες, πήλινα ειδώλια. Συχνά απαντούν οι χρυσές δανάκες[360], τα ομοιώματα νομίσματος που λειτουργούσαν ως εισιτήριο του νεκρού στον Κάτω Κόσμο. Κατασκευασμένες από λεπτό φύλλο χρυσού φέρουν έκτυπη παράσταση φτερωτού Πηγάσου ή κηρυκείου.

Οι συγγενείς τιμούσαν τους εκλιπόντες με τελετουργίες που λάμβαναν χώρα πάνω ή δίπλα στον τάφο ή πάνω στην επιτύμβια στήλη, σε συγκεκριμένες ημέρες μετά το θάνατο και την ταφή. Κατά τη διάρκεια των τελετών εναπόθεταν αγγεία και ειδώλια[361], έκαναν χοές (σπονδές οίνου, ελαίων, αρωμάτων), εναγίσματα (προσφορές στο νεκρό σε γάλα, μέλι, νερό, κρασί κ.ά.) ή προσέφεραν καρπούς και τροφή.

Στο πλαίσιο της φροντίδας και του σεβασμού προς τους νεκρούς, ανεγείρονται επιτύμβιες στήλες[362], πρακτική που ξεκινά στους ύστερους αρχαϊκούς χρόνους και συνεχίζεται έως τον 2^{ο} αι. π.Χ. Οι στήλες κατασκευάζονται από ασβεστόλιθο σε εγχώρια εργαστήρια λιθοξοΐας. Οι πρωιμότερες είναι πεσσοειδείς. Αργότερα, κατασκευάζονται με οριζόντια την άνω απόληξη και στους ελληνιστικούς χρόνους διακοσμούνται με κυμάτιο, γεισίποδες, αστραγάλους και φυτικούς κλάδους, ενώ άλλες αποκτούν αετωματική απόληξη. Αναγράφουν το όνομα του νεκρού ή της νεκρής, συχνά το πατρώνυμο σε γενική πτώση, σπανιότερα το εθνικό, την ηλικία, την επαγγελματική ιδιότητα του νεκρού και την επίκληση *χαῖρε*. Πρόκειται για πολυσήμαντα μνημεία μέσω των οποίων συντίθεται η προσωπογραφία της πόλης[363] και αντλούνται πληροφορίες για την εξέλιξη της βορειοδυτικής διαλέκτου, του κλάδου της δωρικής που ομιλείται στην περιοχή.

---

[358] Ενδεικτικά, βλ. Ρήγινος 2008, 76˙ Αγγέλη 2009, 165-166˙ Παπαδοπούλου 2017, 21-25 (Γ. Κωτσοκώστας), 26-28 (Β. Καπόπουλος)˙ Kyrkou 2020, 491-507.

[359] Κύρκου 2017, 445-458.

[360] Παπαδοπούλου 2015, 74, εικ. 86α, β˙ Παπαδοπούλου 2017, 28-29 (Α. Βάσιος)˙ Kyrkou 2020, 498-499, εικ. 8.

[361] Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 133-136.

[362]Τσιριβάκος 1965, 358-360˙ Τζουβάρα-Σούλη 1992˙ Κατσαδήμα 2003, όπου βιβλιογραφία˙ Ρήγινος 2008, 70-71˙ Παπαδοπούλου 2015, 88-111˙ Παπαδοπούλου 2017, 69-70 (Μ. Νιάρου), 71-72 (Β. Γαλάνη)˙ Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 136 κ.ε.

[363] Κατσαδήμα 2003˙ Παπαδοπούλου 2015, 92-111 (Β.Ν. Παπαδοπούλου)˙ Katsadima 2018, 165-172.

1.4.γ. Το Σπήλαιο «Κουδουνότρυπα»

Το Σπήλαιο «Κουδουνότρυπα» βρίσκεται στις ανατολικές υπώρειες του λόφου της Περάνθης[364], πλησίον της σύγχρονης Άρτας και διερευνήθηκε για πρώτη φορά από τον Κωνσταντίνο Ρωμαίο το 1916, ο οποίος με βάση τα ευρήματα έκανε λόγο για λατρεία των Νυμφών και των συντρόφων θεών, Πάνα, Ερμή, των Σειληνών και των Σατύρων. Η άποψη περί λατρευτικής χρήσης του σπηλαίου ενισχύθηκε από την έρευνα του Φωτίου Πέτσα το 1951. Ο Hammond με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα, που προέκυψαν από την έρευνα των παραπάνω, ταύτισε το ύψωμα της Περάνθης με το «*ιερό όρος*» που μνημονεύουν οι γραπτές πηγές[365]. Οι μελέτες της Χρυσηίδος Τζουβάρα-Σούλη[366] σχετικά με το ζήτημα της λατρείας στην περιοχή της Αμβρακίας και τις επιδράσεις της μητρόπολης Κορίνθου, ενίσχυσε το συμπέρασμα του Hammond.

Το σπήλαιο βρίσκεται υπό την εποπτεία της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας (Γραφείο Βορείου Ελλάδος), που διεξάγει ανά διαστήματα αυτοψίες και σωστικές ανασκαφές (2008, 2010), αποκαλύπτοντας πολλά θραύσματα πήλινων ειδωλίων, κεραμική και νομίσματα[367]. Με κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ το σπήλαιο σχηματίζει μια ενιαία και έντονα κατωφερή επιμήκη αίθουσα, μήκους 163μ.[368]. Η είσοδος είναι ευρεία και ωοειδής και στο μέσον σχηματίζεται ασβεστολιθικός ογκόλιθος, σήμερα θραυσμένος[369]. Στο βαθύτερο σημείο του σπηλαίου σχηματίζεται λίμνη και κατά μήκος της αίθουσας παρατηρούνται καταπεσμένα τμήματα της οροφής.

Τα κινητά ευρήματα εντοπίστηκαν στις επιχώσεις από την είσοδο του σπηλαίου έως και τη λίμνη. Σε αυτά συγκαταλέγεται περιορισμένη ποσότητα πήλινων αγγείων, δύο μόνο παραδείγματα λύχνων[370], προϊόντα των εγχώριων εργαστηρίων κεραμικής της Αμβρακίας, αλλά και εισηγμένα αγγεία από την Αττική, την Κόρινθο

[364] Το όνομα «Περάνθη» μαρτυρείται από τον Λίβιο (38.4.1).

[365] Διονυσίου του Καλλιφώντος, *Αναγραφή της Ελλάδος*, *GGMI*, 238 κ.ε.: «ἔχει δέ ποταμόν Ἄρατθον εἰς θάλατταν ἐξιόντα, καί ὄρος πρόσεστιν ἱερόν ἐπικεκλημένον». Βλ. επίσης, Hammond 1967, 138-139.

[366] Τζουβάρα-Σούλη 1979˙ 1987-1988˙ 1992, 187 κ.ε. Ωστόσο, αρχικά ο W. M. Leake και στη συνέχεια άλλοι μελετητές, όπως ο C. Bursian και η Π. Καρατζένη τοποθετούν το ιερό όρος στο ύψωμα της Γκελμπερίνης, στον λόφο του Πέτα και στην περιοχή του Χανόπουλου Άρτας αντίστοιχα. Βλ. σχετικά Μπαχλάς 2016, 24-25, υποσημειώσεις 7-9.

[367] Μπαχλάς 2012, 394-395˙ ο ίδιος 2016, 25-26.

[368] Για τη μορφή του σπηλαίου, βλ. Ρωμαίος 1916, 52-54˙ Μπαχλάς 2016, 27 κ.ε.

[369] Ο Μπαχλάς με βάση τη μορφή του ογκόλιθου τον παρομοιάζει με κίονα ή με βαίτυλο. Βλ. Μπαχλάς 2016, 27.

[370] Σχετικά με την παρουσία ελάχιστων λύχνων, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι τα δρώμενα στο σπήλαιο διαδραματίζονταν την ημέρα και πιθανότατα εξωτερικά του σπηλαίου. Βλ. Μπαχλάς 2016, 28.

και την Ήλιδα. Η μελέτη της κεραμικής προσδιορίζει τη χρήση του σπηλαίου πριν από τα μέσα του 6ου έως τον 1ο αι. π.Χ., με την πλειονότητά τους να χρονολογείται στον 5ο και 4ο αι. π.Χ. Στο μεγαλύτερο όγκο των ευρημάτων συγκαταλέγονται ειδώλια, περίτμητα πλακίδια σφιγγών, προτομές και πήλινοι ανάγλυφοι πίνακες με απεικονίσεις γυναικείων μορφών που φέρουν προσφορές, γυναικείων μορφών που χορεύουν ελεύθερα ή με διάφορους σχηματισμούς των χεριών σε ναόσχημα ή σπηλαιώδη πλαίσια, προϊόντα των κοροπλαστικών εργαστηρίων της Αμβρακίας[371]. Μεταξύ των ευρημάτων περιλαμβάνονται, επίσης, λιγοστά δείγματα πλαγγόνων, μόλις εννέα τον αριθμό, για τις οποίες θα γίνει εκτενέστερα λόγος παρακάτω.

[371] Μπαχλάς 2016, 80-81.

2. Το παιχνίδι στην Αμβρακία

Στην Αμβρακία η γνώση ποικίλων παιχνιδιών τεκμαίρεται μέσα από τα πολυάριθμα αρχαιολογικά ευρήματα, που προέκυψαν από τις πολυετείς ανασκαφικές έρευνες στην πόλη της Άρτας. Από το μεγάλο αριθμό αντικειμένων που ταυτίζονται με παιχνίδια, έχουν κατά καιρούς παρουσιασθεί παραδείγματα, όπως σύνολα παιχνιδιών κυρίως από μεμονωμένες ταφές και ειδικότερα παιδικές.

2.1. Ιστορία της έρευνας

Αρχαιολογικά ευρήματα που προέρχονται από την Αμβρακία και ταυτίζονται με παιχνίδια (πλαγγόνες, αστράγαλοι, πλαταγές κ.ά.) περιλαμβάνονται στις ετήσιες αναφορές των Αρχαιολογικών Δελτίων[372], που αφορούν στο ανασκαφικό έργο της περιοχής της Άρτας. Η παλαιότερη αναφορά γίνεται από τον Ρωμαίο, ο οποίος το 1916 επισημαίνει την παράδοση μίας πήλινης πλαγγόνας χωρίς κινητά μέλη[373].

Ο Ζαφειρόπουλος τη δεκαετία του 1950 διερευνά ανασκαφικά 75 τάφους και ταφές στην περιοχή Κουτσομύτα της Άρτας, όπου το ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας. Στην έκθεσή του στα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας σημειώνει ότι σε παιδικές ταφές του 5^{ου} αι. π.Χ. μεταξύ των διαφόρων κτερισμάτων συγκαταλέγονται, επίσης, πήλινες πλαγγόνες και αστράγαλοι. Στον παιδικό τάφο 14 εντοπίζει μία κεφαλή πλαγγόνας και σαράντα αστραγάλους. Μία πλαγγόνα, επίσης, μεταξύ των κτερισμάτων περιέχει ο παιδικός τάφος 59, ενώ στον τάφο 62 εντοπίζεται «ικανός αριθμός πλαγγόνων», από τις οποίες περισυλλέγονται έξι τον αριθμό, ενώ οι υπόλοιπες είναι κατεστραμμένες[374].

Με αφορμή την Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική (Ιωάννινα, 2009), δημοσιεύθηκε από την Ανθή Αγγέλη ένα κλειστό ταφικό σύνολο

[372] Ρωμαίος 1916, 52-53: μία πήλινη πλαγγόνα· Τσιριβάκος 1965, 358: τρεις αστράγαλοι εντός σκύφου, σε ταφή (3^{ος}-2^{ος} αι. π.Χ.)· Χρυσοστόμου 1980, 309: χάλκινος και οστέινος αστράγαλος (οικόπεδο Κοτσαρίδα)· Ανδρέου 1984, 182: 45 οστέινοι αστράγαλοι (οικόπεδο Γιαννούλα, οδός Κομμένου)· Ντούζουγλη 1993, 273: τέσσερις οστέινες πλαγγόνες (οικόπεδο Μερκοβίτη)· Αγγέλη 1995, 412: πλαγγόνες και αστράγαλοι σε παιδικές ταφές (οικόπεδο Θεοδώρου)· Αγγέλη 1999, 459, εικ. 16: πλαγγόνες σε παιδικούς τάφους (οικόπεδο Δήμου)· Κοντογιάννη 1999, 467-468: ασβεστολικθική λιθόπλινθος με εγχάρακτη παράσταση παιχνιδιού (ζατρίκιο) (οικόπεδο Θάνου)· Αγγέλη 2014-2015, 1774: πλαγγόνες, πλαταγές (Δυτική Νεκρόπολη).

[373] Ρωμαίος 1916, 52-53.

[374] Ζαφειρόπουλος 1957, 85-88.

από το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας[375]. Προέρχεται από κιβωτιόσχημο τάφο, που περιείχε την ταφή ανήλικου κοριτσιού, χρονολογούμενη στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους (μέσα/γ΄ τέταρτο 2ου αι. π.Χ.). Η ταφή ήταν πλούσια κτερισμένη με χρυσά κοσμήματα και δανάκες, κάτοπτρα, πήλινα αγγεία, ένα ειδώλιο, ένα θήλαστρο σε μορφή χοίρου κ.ά. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται μια ομάδα επτά μικρογραφικών αγγείων[376], που μιμούνται τα σχήματα μεγαλύτερων (σταμνίσκος, λεκανίδιο, αρυτήρας, κρατηρίσκος, άωτο κύπελλο, τηγανόσχημο σκεύος, πιθαμφορίσκος με στρεπτές λαβές και μαστοειδείς αποφύσεις στο ύψος του ώμου. Τα παραπάνω η ανασκαφέας ταυτίζει με παιχνίδια της νεκρής[377].

Ομοίως, στην ίδια Επιστημονική Συνάντηση παρουσιάσθηκε από τη Θάλεια Κύρκου η κεραμική ελληνιστικών χρόνων, προερχόμενη από τις ανασκαφές στα οικόπεδα Μερκοβίτη και Κοκκινέλη[378], όπου διερευνήθηκαν ταφές του ανατολικού νεκροταφείου. Από την ανασκαφέα σημειώνεται ότι σε ταφική θήκη (θήκη 5β) του οικοπέδου Μερκοβίτη, που φιλοξενούσε παιδική ταφή, τέσσερις οστέινες πλαγγόνες αποτελούσαν τα μοναδικά ευρήματα μαζί με έναν άβαφο τεφροδόχο αμφορέα με μολύβδινο πώμα (238-168 π.Χ.)[379] **(πίν. 15.1, αρ. κατ. 70-73, πίν. 64)**.

Στο 1ο Συνέδριο για το Αρχαιολογικό Έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου, παρουσιάσθηκε από την Ανθή Αγγέλη το ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, όπως αυτό έχει γίνει γνωστό μέσα από τις ανασκαφές των τελευταίων δεκαετιών. Από την ταφή XI (μέσα 4ου αι. π.Χ.) και τον κιβωτιόσχημο τάφο XIII ελληνιστικών χρόνων από το οικόπεδο Χαρίτου, προέρχονται τέσσερις πήλινες πλαγγόνες και δεκατέσσερις οστέινοι αστράγαλοι αντίστοιχα[380].

Στη μελέτη της Κατερίνας Τρανταλίδου για τη χρήση των αστραγάλων ως αναθημάτων και τη μετατροπή τους από όργανο του ερειστικού συστήματος των ζώων σε αντικείμενο με κοσμικό χαρακτήρα ή αποκρυφιστικό περιεχόμενο, η συγγραφέας

[375] Αγγέλη 2009, 165-178.

[376] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 5303 (σταμνίσκος), 4945 (λεκανίδιο), 4862 (ατυρήρας), 5260α (κρατηρίσκος), 5260β (άωτο κύπελλο), 4861 (τηγανόσχημο σκεύος), 5261 (πιθαμφορίσκος).

[377] Αγγέλη 2009, 168-169, εικ. 10.

[378] Για τις ανασκαφές των οικοπέδων, βλ. Ντούζουγλη 1993, 273 κ.ε.

[379] Κύρκου 2014, 578-579, πίν. 189β.

[380] Αγγέλη 2001-2004, 10-12˙ Αγγέλη 2018, 474.

μνημονεύει τους τρεις αστραγάλους που εντοπίστηκαν σε ταφή εντός μεγαρικού σκύφου, στο δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας[381].

Επιπλέον, στην έκδοση της Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας για την Αμβρακία και τα μνημεία της (2015), συνοπτικά μνημονεύονται παιδικά παιχνίδια, όπως οι πήλινες πλαγγόνες, οι πλαταγές, και οι οστέινοι αστράγαλοι, που εντοπίζονται ως κτερίσματα σε παιδικές κυρίως ταφές. Τα παραπάνω συγκαταλέγονται ανάμεσα στα νεώτερα ευρήματα που ήρθαν στο φως κατά τις ανασκαφικές εργασίες που έγιναν στη Δυτική Νεκρόπολη, στο πλαίσιο του έργου ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου[382] (2010 κ.ε.).

Το 2016, διοργανώθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας η περιοδική έκθεση «*Αμβρακία. Τα νεώτερα ανασκαφικά ευρήματα*», στην οποία παρουσιάσθηκαν αρκετά από τα ευρήματα των ανασκαφών που έγιναν στη Δυτική Νεκρόπολη, στο πλαίσιο του προαναφερόμενου έργου. Μεταξύ των άλλων ευρημάτων, παρουσιάσθηκαν δεκατέσσερις πήλινες πλαγγόνες με κινητά μέλη, μία μικρογραφική οστέινη πλαγγόνα, και επτά πήλινες πλαταγές από ταφή του 4ου αι. π.Χ. Οι πλαταγές και τρεις από τις πλαγγόνες περιελήφθησαν στον ομώνυμο κατάλογο της περιοδικής έκθεσης[383].

Ομοίως, από τη Δυτική Νεκρόπολη προέρχονται τρεις πήλινες πλαγγόνες, που βρέθηκαν σε κιβωτιόσχημο τάφο με ταφή ανήλικου κοριτσιού των ύστερων αρχαϊκών χρόνων και αναφέρονται από την Ανθή Αγγέλη[384]. Τέλος, μία σειρά από πήλινες πλαγγόνες με κινητά μέλη, που εντοπίστηκαν ως κτερίσματα ταφών του 5ου και του 4ου αι. π.Χ., καθώς επίσης πήλινες πλαταγές και οστέινοι αστράγαλοι παρουσιάσθηκαν από την ίδια, στο πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής με θέμα τα νεκροταφεία της Αμβρακίας κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους[385].

Ο Βησσαρίων Μπαχλάς στις μελέτες που δημοσίευσε σχετικά με τους πήλινους αναθηματικούς πίνακες από το ιερό των Νυμφών στο Σπήλαιο της Κουδουνότρυπας, αναφέρει ότι μεταξύ των ποικίλων αναθημάτων έχουν ανευρεθεί πλαγγόνες, οι οποίες σε συνδυασμό με τα ζωόμορφα ειδώλια από τον ίδιο χώρο,

[381] Τρανταλίδου 2014-2015, 6, πίν. 1. Πρόκειται για τους τρεις αστραγάλους εντός σκύφου που αναφέρει ο Τσιριβάκος στις αναφορές του *Αρχαιολογικού Δελτίου* (1965), βλ. παραπάνω, 89, υποσημείωση 362.

[382] Παπαδοπούλου 2015, 64-75, εικ. 88 (Α. Χαντζάρα).

[383] Παπαδοπούλου 2017, 41-42 (Γ. Κόντου), 43-44 (Θ. Δημητρέλη).

[384] Aggeli 2019, 134, πίν. 40, 1. Αγγέλη 2021, Γ΄ τόμ., πίν. 108-109, αρ. κατ. 340-342.

[385] Για τις ταφές των παιδιών και τα κτερίσματά τους, βλ. Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 122, 148, 255-257, Β΄ τόμ. (κατάλογος αντικειμένων).

επιβεβαιώνουν τη συμμετοχή και τη σχέση των παιδιών με τη λατρεία στο χώρο του σπηλαίου[386].

Το 2022, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας διοργάνωσε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας περιοδική έκθεση με τίτλο «*Το παιχνίδι στην Αμβρακία. Αθύρματα για παιχνιδίσματα*». Στην έκθεση αυτή παρουσιάσθηκαν μερικά από τα καλύτερα διατηρημένα δείγματα παιχνιδιών από την Αμβρακία, πολλά από τα οποία για πρώτη φορά. Πρόκειται για παιχνίδια που σχετίζονται με τη βρεφική και τη νηπιακή ηλικία, (πλαταγές), ακόμη ένα αντιπροσωπευτικό σύνολο από πλαγγόνες, που περιλαμβάνει τους γνωστούς τύπους αρθρωτής κούκλας που απαντούν στην Αμβρακία και καλύπτουν χρονικά διαφορετικές περιόδους. Επίσης, παρουσιάσθηκαν ζωόμορφα ειδώλια και μικρογραφικά ομοιώματα οικοσκευής, φυσικοί αστράγαλοι, οστέινοι πεσσοί και τέλος ένα αποσπασματικά σωζόμενο χάλκινο αμαξίδιο από τη Δυτική Νεκρόπολη, που αποτελεί το μοναδικό έως σήμερα γνωστό δείγμα μικρογραφικής άμαξας – παιχνιδιού στην Αμβρακία. Πληροφορίες για τα εκθέματα δημοσιεύθηκαν στο ομώνυμο ενημερωτικό έντυπο που εξέδωσε η ΕΦΑ Άρτας[387].

Τέλος, στο πλαίσιο του εορτασμού της Διεθνούς Ημέρας Μουσείων για το έτος 2022, τα τέσσερα Αρχαιολογικά Μουσεία της Ηπείρου (Άρτας, Ιωαννίνων, Ηγουμενίτσας και Νικόπολης) διοργάνωσαν την εκθεσιακή δράση «*Η Δύναμη των 4*», που αφορούσε στον αμοιβαίο δανεισμό αρχαιολογικών ευρημάτων από τις συλλογές τους. Με την αφορμή αυτή, το Αρχαιολογικό Μουσείο Άρτας επέλεξε τέσσερις πήλινες πλαγγόνες από παιδικές ταφές της Δυτικής Νεκρόπολης της Αμβρακίας (5ος-4ος αι. π.Χ.), οι οποίες φιλοξενήθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας. Οι πλαγγόνες περιελήφθησαν σε ενημερωτικό έντυπο[388] της ΕΦΑ Θεσπρωτίας, ενώ παρουσιάσθηκαν σε ημερίδα[389] που διοργανώθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας, με αφορμή την ολοκλήρωση της εκθεσιακής δράσης.

2.2. Είδη παιχνιδιών και προέλευση

Οι γνώσεις μας για τα παιχνίδια που συνηθίζονταν στην Αμβρακία, αντλούνται κατεξοχήν από τα αρχαιολογικά ευρήματα των ανασκαφικών ερευνών, που διενεργούνται στην πόλη της Άρτας. Έως σήμερα έχουν έρθει στο φως κυρίως

[386] Μπαχλάς 2016, 117, πίν. 6ιε΄ Μπαχλάς 2016-2017, 120, 148, εικ. 284ιε.

[387] Παπαδοπούλου 2022 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

[388] «*Η Δύναμη των τεσσάρων - Διεθνής Ημέρα Μουσείων 2022*» (http://igoumenitsamuseum.gr/view_exhibition/5/59/periodiki-ekthesiaki-drasi-i-dynami-twn-tessarwn)

[389] Παπαδοπούλου Β.Ν. & Γαλάνη Β., «*Οι πλαγγόνες της Αμβρακίας. Παιχνίδια ή και κάτι άλλο;*».

παιχνίδια-αθύρματα, αντικείμενα δηλαδή που χρησιμοποιούνται ως μέσο παιχνιδιού. Σε αυτά συγκαταλέγονται οι οστέινοι αστράγαλοι, είτε στη φυσική τους μορφή είτε επεξεργασμένοι[390]. Οι πλαγγόνες αποτελούν μία ακόμη κατηγορία παιχνιδιού, που απαντά επίσης συχνά στην Αμβρακία. Κατά κύριο λόγο οι πλαγγόνες είναι πήλινες, ενώ έχουν βρεθεί και λιγοστές οστέινες. Τα έως σήμερα γνωστά παραδείγματα ανήκουν στο λεγόμενο τύπο του νευρόσπαστου και διαθέτουν κινητά μέλη. Πήλινες είναι στην πλειονότητά τους και οι πλαταγές, μολονότι υπάρχουν και ελάχιστα δείγματα μεταλλικών.

Στην κατηγορία των παιχνιδιών που μπορούν να χαρακτηρισθούν ως επιτραπέζια παιχνίδια, πνευματικού περιεχομένου και στρατηγικής, ανήκει πίνακας διηρημένος σε είκοσι οκτώ τετράγωνα, που διατηρείται εγχάρακτος σε λιθόπλινθο[391], προερχόμενη από την πλακόστρωση αυλής αρχαίας οικίας, με χρήση στους κλασικούς και τους ελληνιστικούς χρόνους. Οι κύβοι, δηλαδή τα ζάρια, αριθμούν λίγα μόλις παραδείγματα. Είναι κατασκευασμένα από λίθο ή πηλό και θα χρησιμοποιούνταν για τη διεξαγωγή διαφόρων κυβευτικών παιχνιδιών, των γνωστών σήμερα ως τυχερών.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ένα σύνολο επτά μικρογραφικών αγγείων από τον τάφο μιας άωρης κόρης, που ετάφη στο δυτικό νεκροταφείο της πόλης, ταυτίζεται με τα παιχνίδια της νεκρής. Τα αγγεία, αντίγραφα των χρηστικών αντικειμένων της καθημερινότητας, αποσκοπούν στη μίμηση από τα παιδιά του κόσμου των μεγάλων, στη γνωριμία και την εξοικείωση με πιθανές ασχολίες και ρόλους που θα αναλάβουν μελλοντικά. Μικρογραφικά αγγεία, ομοιώματα μεγαλυτέρων με χρήση ως παιχνιδιού έχουν εντοπιστεί και σε άλλες ταφές των νεκροταφείων της Αμβρακίας[392].

Στην πλειονότητά τους τα παιχνίδια προέρχονται από τα νεκροταφεία της πόλης, το ανατολικό και το δυτικό, με χρήση ως κτερισμάτων σε παιδικές ταφές, ενώ λιγότερα εντοπίζονται σε άλλες θέσεις. Ένα μικρό σύνολο από πήλινες πλαγγόνες προέρχεται από το Σπήλαιο της Κουδουνότρυπας, του ιερού άντρου των Νυμφών και των συνοδών θεοτήτων. Στην περίπτωση αυτή, τα παιχνίδια αποκτούσαν έναν διαφορετικό χαρακτήρα και συμβολισμό, καθώς αποτελούσαν αναθήματα των νεαρών ατόμων προς τις λατρευόμενες θεότητες. Ένα πόδι πλαγγόνας προέρχεται από αποθέτη

[390] Για την επεξεργασία των αστραγάλων, βλ. Β΄ μέρος, ενότητα *3.2. Μορφολογικά στοιχεία και είδη επεξεργασίας*, 104 κ.ε., καθώς και πίν. ΙΙ.

[391] Κοντογιάννη 1999, 467-468 (οικόπεδο Θάνου).

[392] Πρβλ. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 91-92.

του κοροπλαστικού εργαστηρίου του Σατύρου (β΄ ήμισυ 4ου αι. π.Χ.), εντός του οποίου είχαν απορριφθεί τεμάχια ειδωλίων και μητρών[393].

Η ανασκαφή των ιδιωτικών οικιών της Αμβρακίας έχει αποδώσει, επίσης, αρκετά αντικείμενα κατασκευασμένα από διάφορα υλικά, τα οποία μπορούν να ερμηνευθούν ως παιχνίδια. Σε αυτά ανήκουν πήλινες πλαγγόνες, με τα παραδείγματα ωστόσο να είναι λιγότερα αριθμητικά εν συγκρίσει με τις πλαγγόνες που προέρχονται από ταφές. Επίσης, σποραδικά έχουν βρεθεί αστράγαλοι ως μεμονωμένα παραδείγματα και όχι συγκεντρώσεις, όπως επίσης παρατηρείται στα νεκροταφεία. Ακόμα, έχουν προκύψει επεξεργασμένοι σπόνδυλοι ιχθύων αλλά και άλλα οστέινα αντικείμενα, τα οποία μπορούν να χαρακτηρισθούν ως αντικείμενα για τη διεξαγωγή παιχνιδιών στρατηγικής (πεσσοί)[394]. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθούν τα ομοιώματα οικιακών σκευών και τα ζωόμορφα ειδώλια, που έχουν κατά καιρούς εντοπιστεί τόσο στις ιδιωτικές οικίες, όσο και σε ταφές των δύο νεκροταφείων της αρχαίας πόλης[395].

3. Οι αστράγαλοι στην Αμβρακία

Αστράγαλοι προέρχονται κυρίως από τα νεκροταφεία της πόλης, όπου εντοπίστηκαν μεταξύ των κτερισμάτων των νεκρών. Πρόκειται για φυσικούς, οστέινους αστραγάλους, ποικίλων μεγεθών, οι οποίοι ως επί το πλείστον δε φέρουν επεξεργασία, χωρίς να λείπουν ωστόσο και τα παραδείγματα επεξεργασμένων αστραγάλων. Αστράγαλοι συγκαταλέγονται και μεταξύ των ευρημάτων από τις οικίες της αρχαίας πόλης. Αποτελούν, ωστόσο, μεμονωμένα δείγματα και δεν έχουν βρεθεί σε σύνολα, όπως συμβαίνει με την περίπτωση των νεκροταφείων. Τα παραδείγματα που περιλαμβάνονται σε αυτήν την εργασία προέρχονται από ταφικά σύνολα που εντοπίστηκαν στα δύο νεκροταφεία της πόλης.

3.1. Θέσεις εύρεσης

Στην παρούσα εργασία μελετήθηκαν και παρουσιάζονται συνολικά 391 οστέινοι αστράγαλοι, εκ των οποίων 197 προέρχονται από το ανατολικό και 194 από το δυτικό νεκροταφείο της πόλης **(πίν. Ι)**.

[393] Δάκαρης 1964, 311-312. Το εργαστήριο κοροπλαστικής έχει εντοπιστεί στην περιοχή του ναού της Οδηγητρίας της Άρτας, όπου εκτεινόταν το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας.

[394] Παπαδοπούλου 2022, 15 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

[395]Ενδεικτικά, βλ. Ρήγινος 2008, 96, εικ. 2˙ Παπαδοπούλου 2022, 12-13 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

Ανατολικό νεκροταφείο

Τα σύνολα των αστραγάλων που προέρχονται από το ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, έχουν εντοπιστεί στην πλειονότητά τους κατά τη διάρκεια των ανασκαφών που διεξήγαγε ο Ζαφειρόπουλος, τη δεκαετία του 1950. Οι λεπτομέρειες των ανασκαφικών δεδομένων, ατυχώς, εκλείπουν. Οι πληροφορίες μας για αυτά βασίζονται κυρίως στην έκθεση της ανασκαφής στα *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας* και στα στοιχεία που δίνουν τα ίδια τα αντικείμενα. Παρόλα αυτά, καθώς τα σύνολα παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες, κυρίως ως προς τον αριθμό και τον τρόπο επεξεργασίας που αρκετοί αστράγαλοι έχουν υποστεί, θεωρήθηκε χρήσιμο να συμπεριληφθούν στην παρούσα εργασία. Συνεπώς, από την παλαιά ανασκαφική έρευνα που διεξήχθη στο ανατολικό νεκροταφείο **(πίν. I)**, προέρχονται τα ακόλουθα τέσσερα σύνολα, χωρίς άλλες ενδείξεις: α) δεκαπέντε αστράγαλοι (αρ. κατ. 1α-ιε) **(πίν. 16-18)**, β) εκατόν τέσσερις αστράγαλοι (αρ. κατ. 2α-ρδ) **(πίν. 19-35)**, γ) δώδεκα αστράγαλοι (αρ. κατ. 3α-ιβ) **(πίν. 25-26)**, δ) είκοσι ένας αστράγαλοι (αρ. κατ. 4α-κα) **(πίν. 38-41).**

Ένα ακόμη σύνολο αστραγάλων βρέθηκε κατά τις νεώτερες έρευνες και συγκεκριμένα από τη σωστική ανασκαφή που έλαβε χώρα στο οικόπεδο Βήχα[396], επί της οδού Σωκράτους (β΄ πάροδος) στην Άρτα το 2006. Κατά τη διάρκεια των εργασιών εντοπίστηκαν τάφοι διαφόρων τύπων, οι οποίοι εντάσσονται στο αποσπασματικά αποκαλυπτόμενο ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, στην περιοχή της σημερινής Κουτσομύτας.

Εξ αυτών, ο λακκοειδής τάφος XI ήταν πλούσια κτερισμένος με πολλά μυροδοχεία, μία σιδερένια στλεγγίδα, ένα σιδερένιο αντικείμενο (βελόνη), δύο πυξίδες, μία πλαγγόνα (αρ. κατ. 82) **(πίν. 65)**, που σώζεται αποσπασματικά, καθώς και έναν ανάγλυφο μεγαρικό σκύφο από τεφρό πηλό (τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.). Ιδιαίτερο εύρημα μπορούν να θεωρηθούν οι δύο μεγάλες συγκεντρώσεις οστέινων αστραγάλων που κάλυπταν το κάτω μέρος του σώματος του νεκρού. Συγκεκριμένα, η πρώτη κάλυπτε την περιοχή της λεκάνης και η δεύτερη συγκέντρωση την περιοχή των κάτω άκρων. Ατυχώς, οι αστράγαλοι δεν καταμετρήθηκαν επακριβώς. Σε γνώση μας βρίσκονται συνολικά 45 αστράγαλοι, 37 ακατέργαστοι από τον πρώτο σωρό και 8 από τον δεύτερο. Είκοσι οκτώ αστράγαλοι (αρ. κατ. 5)[397] **(πίν. 41)** από τον πρώτο σωρό, οι οποίοι δε φέρουν κανενός είδους επεξεργασία, επελέγησαν και εκτίθενται στην

[396] Για την ανασκαφική διερεύνηση του οικοπέδου Βήχα, βλ. Ρήγινος 2012, 357.

[397] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 7571. Βλ. Ρήγινος 2008, 97, εικ. 4.

αφιερωμένη στον κόσμο του παιδιού ενότητα του Αρχαιολογικού Μουσείου Άρτας. Από τη δεύτερη συγκέντρωση ξεχωρίζουν 3 αστράγαλοι, ενεπίγραφοι και διάτρητοι (αρ. κατ. 6, 7, 8) **(πίν. 41-42)**, για τους οποίους θα γίνει εκτενέστερη αναφορά στην οικεία ενότητα, ενώ οι υπόλοιποι 5 δε φέρουν κανενός είδους επεξεργασία.

Δυτικό νεκροταφείο

Από τη λακκοειδή ταφή CCCLXXXVIII (Ανάδειξη Αμβρακίας) προέρχονται 2 φυσικοί αστράγαλοι (αρ. κατ. 20α, 20β) **(πίν. 50**, **πίν. Ι)**. Βάσει των συνευρημάτων, μίας αττικής ληκύθου με ανθέμια[398], ενός αττικού μελαμβαφούς κυπέλλου[399], μιας χάλκινης στλεγγίδας και μιας οστέινης σπάτουλας, η ταφή, που ανήκει σε ενήλικο άτομο, τοποθετείται στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.[400].

Ένας φυσικός αστράγαλος (αρ. κατ. 15) **(πίν. 48**, **πίν. Ι)** συγκαταλέγεται μεταξύ των κτερισμάτων, τα οποία βρέθηκαν στην ταφική θήκη XV[401] (οικόπεδο Θεοδώρου). Σύμφωνα με την ανασκαφέα, η θήκη περιείχε χάλκινη τεφροδόχο πρόχου με μορφή Σατύρου στη γένεση της λαβής. Στα κτερίσματα, εκτός από τον αστράγαλο, ανήκουν μία χάλκινη φιάλη, ένα αλάβαστρο, μία λεκανίδα, μία άποδη κύλικα, ένα άωτο σκυφίδιο, επτά σιδερένια καρφιά, οστέινα εξαρτήματα, τμήματα ξύλου και τρεις πήλινες ψήφοι περιδεραίου, εκ των οποίων η ταφή χρονολογείται στο δ΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. και πιθανολογείται ότι ανήκει σε γυναίκα[402].

Ο κιβωτιόσχημος τάφος δ/6 (οικόπεδο Σεργιάννη), στον ταφικό περίβολο δ του δυτικού νεκροταφείου της Αμβρακίας, περιείχε παιδική ταφή, κτερισμένη με πολλά αντικείμενα, όπως μελαμβαφείς κύλικες και κάνθαρο, σιδερένιες στλεγγίδες και θραύσματα πήλινων ομοιωμάτων στλεγγίδας, σφαιρικές επιχρυσωμένες χάνδρες, επιχρυσωμένη βελόνη, μυροδοχεία, καθώς και 15 τον αριθμό οστέινους αστραγάλους

[398]Παπαδοπούλου 2017, 35 (Σ. Τζιράκης, Ν. Παπακωνσταντίνου)˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 98-99, αρ. κατ. 333.

[399] Παπαδοπούλου 2017, 35 (Σ. Τζιράκης, Ν. Παπακωνσταντίνου)˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 99, αρ. κατ. 334.

[400] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 98.

[401] Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 85, Β΄ τόμ., 132, αρ. κατ. 460, πίν. 107.3-4. Σύμφωνα με την Αγγέλη, η πρόχους χρονολογείται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. και πιθανότατα αποτελούσε οικογενειακό κειμήλιο που χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχο.

[402] Αγγέλη, 2021, Β΄ τόμ., 131 κ.ε.

(αρ. κατ. 9) **(πίν. 42, πίν. Ι).** Η ταφή χρονολογείται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ., σύμφωνα με τις ανασκαφείς[403].

Επίσης, 6 οστέινοι αστράγαλοι (αρ. κατ. 24α-στ) **(πίν. 50, πίν. Ι)** εντοπίστηκαν εντός της ταφικής θήκης LXXVII (Ανάδειξη Αμβρακίας), η οποία περιείχε δύο μελαμβαφείς τεφροδόχους πελίκες, επάλληλα τοποθετημένες. Αποτελούσαν το μοναδικό κτέρισμα της καύσης που φιλοξενήθηκε στο αγγείο, το οποίο βρέθηκε στο ανώτερο επίπεδο (τέλη 4ου- α΄ μισό 3ου αι. π.Χ.)[404].

Από τον αποσπασματικά σωζόμενο κιβωτιόσχημο τάφο XXXVIII (Ανάδειξη Αμβρακίας) προέρχονται 3 οστέινοι αστράγαλοι (αρ. κατ. 23α-γ), εκ των οποίων ένας διατηρείται ακέραιος και δύο κατά το ήμισυ. Η ταφή περιείχε ακόμη μία λάγυνο. Βρέθηκε διαταραγμένη, πιθανώς λόγω της σύλησης του τάφου και τοποθετείται στους ελληνιστικούς χρόνους (3ος-2ος αι. π.Χ.) (**πίν. Ι**).

Πλησίον αυτού, σε έναν ακόμη κιβωτιόσχημο τάφο με ένδειξη LX (Ανάδειξη Αμβρακίας), εντοπίστηκαν 2 αστράγαλοι (αρ. κατ. 18, αρ. κατ. 19) **(πίν. 50, πίν. Ι),** μαζί με τμήματα σιδερένιων ήλων, μία χρυσή δανάκη, τμήμα χάλκινης αλυσίδας και επιχρυσωμένης χάνδρας και τμήματος χρυσού ελάσματος. Η ταφή που ήταν διαταραγμένη, πιθανώς ανήκει στους ελληνιστικούς χρόνους.

Στην ταφή 7/86 (περίβολος β, οικόπεδο Χαρίτου-Μανάρα[405]) του δυτικού νεκροταφείου και σε επαφή με τον σκελετό, είχε αποτεθεί σωρός 35 οστέινων αστραγάλων (αρ. κατ. 11α-λε) **(πίν. 42-47, πίν. Ι).** Στα υπόλοιπα κτερίσματα συγκαταλέγονται τμήμα πήλινης κυλινδρικής πυξίδας, θραύσματα από δύο αγγεία πόσεως και ένα σιδερένιο αντικείμενο. Η επαφή του αντικειμένου αυτού με τους αστραγάλους προκάλεσε την έντονη οξείδωσή τους.

Από την αποσπασματικά σωζόμενη ταφή ανηλίκου ατόμου στον κιβωτιόσχημο τάφο CLXXXIX (Ανάδειξη Αμβρακίας) προέρχονται 9 φυσικοί αστράγαλοι (αρ. κατ. 22) **(πίν. 50, πίν. Ι)** και μία σιδερένια στλεγγίδα, η παρουσία της οποίας ενδεχομένως υποδηλώνει ότι το άτομο που είχε ενταφιασθεί ήταν αγόρι[406].

---

[403] Καρατζένη & Πλιάκου 1992, 262-264.

[404] Η χρονολόγηση της ταφής προκύπτει από τα δύο μελαμβαφή αγγεία, ελλείψει και άλλων αντικειμένων. Για τις μελαμβαφείς τεφροδόχους πελίκες και αμφορείς της Αμβρακίας, βλ. Αγγέλη 2004, 549-556.

[405] Ανδρέου 1986, 103-105.

[406] Στλεγγίδες εντοπίζονται ομοίως και σε γυναικείες ταφές και σχετίζονται συνήθως με την πρακτική του καλλωπισμού. Η Δεσποίνη αναφέρει ότι οι στλεγγίδες που συνόδευαν νεκρές γυναίκες αποτελούσαν ένδειξη ευμάρειας, ενώ εν ζωή χρησιμοποιούνταν για την αφαίρεση της ψιλώθρου, δηλαδή της

Ένα σύνολο 70 οστέινων αστραγάλων (αρ. κατ. 26α-ο) **(πίν. 50-61**, **πίν. Ι)** είχε τοποθετηθεί περιμετρικά της βάσης ενός πήλινου τεφροδόχου αμφορέα, ο οποίος περιείχε την καύση νεκρού και είχε τοποθετηθεί ελεύθερα στο έδαφος (CCLXVIII, Ανάδειξη Αμβρακίας). Μοναδικό κτέρισμα μία σιδερένια στλεγγίδα, αποσπασματικά σωζόμενη, είχε εναποτεθεί στη λαβή του αγγείου. Ως προς το φύλο του νεκρού, η έλλειψη και άλλων κτερισμάτων που θα μπορούσαν να διαφωτίσουν την ταυτότητα του θανόντος, δεν επιτρέπει ασφαλή συμπεράσματα. Ωστόσο, εκ της ευρέσεως της στλεγγίδας, εικάζεται ότι επρόκειτο για την καύση είτε αγοριού είτε νεαρού άνδρα.

Στην ταφή CCCXCVIII (Ανάδειξη Αμβρακίας), που αποτελεί ανακομιδή οστών ανήλικου ατόμου, ανήκουν 2 φυσικοί αστράγαλοι (αρ. κατ. 21α, 21β) **(πίν. 50, πίν. Ι)** και μία πήλινη πλαταγή.

Η λακκοειδής ταφή ανηλίκου ατόμου CDVI (Ανάδειξη Αμβρακίας) απέδωσε 20 οστέινους αστραγάλους (αρ. κατ. 25α-κ) **(πίν. Ι)** και άλλα κτερίσματα, όπως μελαμβαφείς σκύφους και μελαμβαφή όλπη, ένα άωτο σκυφίδιο, δύο πήλινα ειδώλια, ένα όστρεο και ένα κέλυφος ωού. Η παρουσία του ωού εντός του ταφικού συνόλου δεν προκαλεί έκπληξη, διότι τόσο στο δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας[407] όσο και σε ταφές σε άλλες περιοχές (Κόρινθος, Άκανθος, Πάτρα, Όλυνθος κ.α.) έχουν, επίσης, ανευρεθεί κελύφη ωών ως κτερίσματα γυναικείων ταφών. Ωά τοποθετούνταν απευθείας στη σωρό, όπως συνέβη σε γυναικεία ταφή επίσης από τη Δυτική Νεκρόπολη, όπου δύο ημίσεα κελύφους είχαν τοποθετηθεί ένθεν κι ένθεν της πυέλου της νεκρής[408]. Ακόμα, ωά βρίσκονται μέσα σε πήλινα αγγεία (σκύφους, κύλικες, λεκανίδες)[409] ή μεταλλικά, όπως η χάλκινη ωοθήκη σε ελληνιστική ταφή έφηβης στο

αποτριχωτικής αλοιφής στη διάρκεια του λουτρού. Ανάλογη άποψη για τη χρήση των στλεγγίδων κατά τη διαδικασία του γυναικείου καλλωπισμού διατυπώνουν οι Θέμελης και Τουράτσογλου, με αφορμή σχετικά ευρήματα από τους τάφους του Δερβενίου. Βλ. Θέμελης & Τουράτσογλου 1997, 167, υποσημείωση 166˙ Δεσποίνη 2016, ΙΙΙ, 274, με βιβλιογραφία. Στη συγκεκριμένη ταφή από την Αμβρακία, πλην των αστραγάλων, η στλεγγίδα αποτελεί το μοναδικό κτέρισμα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την υπόθεση ότι εάν η ταφή ανήκε σε κορίτσι, ενδεχομένως οι οικείοι της να επέλεγαν ως μοναδικό κτέρισμα ένα περισσότερο αντιπροσωπευτικό για τη γυναικεία ιδιότητα αντικείμενο, μάς οδηγεί στη σκέψη ότι ενδεχομένως η ταφή να ανήκε σε αγόρι.

[407] Για την ανεύρεση κελύφους ωών σε ταφές νεαρών γυναικών στα νεκροταφεία της Αμβρακίας και την ερμηνεία τους, βλ. Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 126, 144, 148, 235.

[408] Αγγέλη 2021, 126, αρ. κατ. 480.

[409] Αγγέλη 2021, 127, αρ. κατ. 604.

βόρειο νεκροταφείο Πατρών[410]. Επιπλέον, κέλυφος ωού έχει εντοπισθεί εσωτερικά της βάσης πήλινου ειδωλίου[411] γυναικείας μορφής από παιδική ταφή του τέλους του 5ου αι. π.Χ. από την Άκανθο. Το ωό εντός ταφικού συνόλου φέρει έντονο το συμβολισμό της γονιμότητας και της τεκνοποίησης και σχετίζεται με τις άωρες κόρες[412], δηλαδή τις νεαρές γυναίκες, οι οποίες απεβίωσαν προτού προλάβουν να τεκνοποιήσουν. Το ωό φέρει και άλλους συμβολισμούς. Θεωρείται ότι αποτελεί τροφή για τους νεκρούς, σύμβολο αθανασίας, ανάστασης, συνέχισης της ζωής και αναγέννησης[413]. Στην παρούσα περίπτωση, λόγω της παρουσίας του ωού μεταξύ των κτερισμάτων είναι ασφαλές να υποτεθεί ότι πρόκειται για ενταφιασμό κοριτσιού και με βάση τα συνευρήματα μπορεί να χρονολογηθεί πιθανώς στο τέλος του 5ου - αρχές 4ου αι. π.Χ.

Οστέινοι αστράγαλοι, 9 στον αριθμό (αρ. κατ. 16α-θ) **(πίν. 48-49**, **πίν. Ι)** προέρχονται από τον μικρών διαστάσεων κιβωτιόσχημο τάφο CCLX (Ανάδειξη Αμβρακίας), ο οποίος περιείχε ανακομιδή οστών. Μαζί με τους αστραγάλους περισυνελέγησαν ένα αδιάγνωστο χάλκινο νόμισμα, μία πήλινη κεφαλή ειδωλίου και σιδερένιοι ήλοι.

Κατά τις εργασίες διάνοιξης της οδού Κομμένου (1995), επί του δυτικού νεκροταφείου διερευνήθηκε ο κιβωτιόσχημος τάφος LXVI, στο εσωτερικό του οποίου υπήρχαν αδιάγνωστα σιδερένια και χάλκινα αντικείμενα και αστράγαλοι. Οι τελευταίοι δεν κατέστη δυνατόν να καταμετρηθούν με ακρίβεια, αλλά από τα ανασκαφικά δεδομένα προκύπτει ότι ήταν πολυάριθμοι και διάσπαρτοι σε όλη την έκταση του τάφου. Από το σύνολο διαχωρίσθηκαν και κατεγράφησαν 3 αστράγαλοι (αρ. κατ. 12, 13, 14) **(πίν. 48**, **πίν. Ι)**, που φέρουν επεξεργασία (διάτρηση, εγχάραξη).

Ο κιβωτιόσχημος τάφος CXXXVII (Ανάδειξη Αμβρακίας) περιείχε δύο ταφές και δύο ανακομιδές οστών, πιθανότατα ελληνιστικών χρόνων: η πρώτη ταφή και η μία ανακομιδή στο πρώτο επίπεδο με ευρήματα έναν αρυτήρα και μία οινοχόη, ενώ η δεύτερη ταφή ήταν ακτέριστη. Στο τρίτο επίπεδο, όπου εμφανίσθηκε η δεύτερη ανακομιδή οστών, βρέθηκαν σιδερένια καρφιά, μάζες σιδήρου, χάλκινο έλασμα, φιαλίδιο, έξι μυροδοχεία, ένας κάνθαρος, ζεύγος χρυσών ενωτίων, χάλκινο νόμισμα, θραύσματα υάλινου αγγείου και ένας λύχνος. Ο τάφος περιείχε ακόμη 16 αστραγάλους

[410] Πετρόπουλος 2005, 67-68.

[411] Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, Ι.117.132. Βλ. Καλτσάς 1998, 302˙ Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 299-300, αρ. κατ. 283 (Κ. Μπεχτσή).

[412] Για τις άωρες κόρες της Αμβρακίας, βλ. Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 147.

[413] Kurtz & Boardman 2018, 203˙ Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 126, υποσημείωση 534-536, με βιβλιογραφία.

(αρ. κατ. 17α-ιστ) **(πίν. 49**, **πίν. Ι)**, που εντοπίστηκαν ωστόσο κατά το πλύσιμο των οστών και επομένως δεν είναι εύκολο να προσδιορισθεί σε ποια από τις ταφές ανήκαν.

Τέλος, 1 φυσικός και αποτεφρωμένος αστράγαλος (αρ. κατ. 10) **(πίν. 42**, **πίν. Ι)** βρέθηκε στην αποσπασματικά σωζόμενη ταφή ζ/6 του περιβόλου ζ του δυτικού νεκροταφείου (οικόπεδο Σεργιάννη), που χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους[414].

3.2. Μορφολογικά στοιχεία και είδη επεξεργασίας

Οι αστράγαλοι που παρουσιάσθηκαν παραπάνω προέρχονται από μικρά ζώα, το πιθανότερο από αμνοερίφια. Διατηρούνται συνήθως ακέραιοι και σε σχετικά καλή κατάσταση. Αποκρούσεις και θραύσεις δε λείπουν, δεδομένου ότι το υλικό είναι ιδιαίτερα ευπαθές. Όλα τα παραδείγματα που μελετήθηκαν φέρουν φθορές κυρίως στις ακμές των πλευρών, ενώ σε πολλές περιπτώσεις το περιόστεο έχει σημαντικά διαβρωθεί. Στη διάβρωση του οστού οφείλονται, επίσης, οι ιδιαίτερα μικρές οπές, διαμέτρου λίγων μόλις χιλιοστών, μη διαμπερείς, οι οποίες παρατηρούνται στο κέντρο του κοιλώματος που διαμορφώνεται στην κοίλη πλευρά των αστραγάλων. Ο αριθμός τους ποικίλει από μία έως τρεις. Είναι εμφανές, ωστόσο, ότι έχουν προκληθεί από τη φυσική φθορά του οστού και όχι από ανθρώπινη παρέμβαση. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι αστράγαλοι εμφανίζουν στην επιφάνεια απόχρωση πρασινωπή ή κοκκινωπή, γεγονός που οφείλεται στην οξείδωση των οστών από την επαφή τους εντός του ταφικού περιβάλλοντος με χάλκινα και σιδερένια αντικείμενα αντίστοιχα.

Αναφορικά με το μέγεθος των αστραγάλων, πρόκειται για μικρού μεγέθους οστά, με μήκος που κυμαίνεται από 0,025μ. έως 0,035μ. Μεμονωμένες περιπτώσεις αποτελούν δύο αστράγαλοι, το μήκος των οποίων φτάνει τα 0,037μ. και 0,038μ. Το πλάτος των περισσοτέρων υπολογίζεται από 0,016μ. έως 0,025μ., με λιγοστά παραδείγματα να φθάνουν τα 0,028μ. έως και 0,03μ. Ως προς το πάχος, παρατηρείται ότι οι ακέραιοι αστράγαλοι, που δεν έχουν υποστεί επεξεργασία, έχουν πάχος από 0,014μ. έως 0,019μ. κατά περίπτωση. Από το σύνολο εξαίρεση αποτελεί ένας αστράγαλος από το ανατολικό νεκροταφείο (αρ. κατ. 2ϟδ) **(πίν. 34).** Είναι εμφανώς μεγαλύτερος σε σχέση με τα υπόλοιπα παραδείγματα (μήκος: 0,051μ., πλάτος: 0,034μ., πάχος: 0,01μ.[415]) και προφανώς προέρχεται από μεγαλύτερο ζώο (βοοειδές ή άλλο).

[414] Καρατζένη & Πλιάκου 1992, 264, σχ. 11.

[415] Αντίθετα με το μήκος και το πλάτος του συγκεκριμένου αστραγάλου, το πάχος του είναι εξαιρετικά μικρό, λόγω της επεξεργασίας που έχει δεχθεί (αποκοπή μεγάλου μέρους του οστού, επιπεδοποίηση).

Στην πλειονότητά τους οι αστράγαλοι που μελετήθηκαν, είναι ακατέργαστοι. Από το σύνολο των 391 αστραγάλων που εντοπίζονται σε ταφές και των δύο νεκροταφείων, οι 307, δηλαδή σε ποσοστό 78,5%, δε φέρουν κανενός είδους επεξεργασία. Οι υπόλοιποι 84, δηλαδή περίπου το 21,5% του συνολικού, είναι επεξεργασμένοι **(πίν. ΙΙ)**. Συνεπώς, ανάλογα με την επεξεργασία που έχουν δεχθεί, οι αστράγαλοι της Αμβρακίας διακρίνονται στις εξής κατηγορίες:

<u>Διάτρητοι</u>:

Οκτώ αστράγαλοι (2,04%) παρουσιάζουν μία οπή, χωρίς να εμφανίζουν συγχρόνως και άλλου είδους επεξεργασία. Πρόκειται για κυκλικές, διαμπερείς οπές, που έχουν ανοιχθεί μεταξύ της κυρτής και της κοίλης πλευράς των αστραγάλων[416]. Η διάμετρος των περισσοτέρων τρημάτων κυμαίνεται από 0,002μ. έως 0,006μ., ενώ σε μία περίπτωση φθάνει έως 0,017μ. Παρατηρήθηκε, ωστόσο, ότι η διάμετρος των οπών ενός αστραγάλου μπορεί να διαφέρει στις απολήξεις τους στην κοίλη και την κυρτή πλευρά. Η διαφορά αυτή είναι ελάχιστη, της τάξεως του 0,001μ. Οι οπές εντοπίζονται κυρίως στο κέντρο των πλευρών και σπανιότερα στα άκρα τους. Από το καλοσχηματισμένο κυκλικό σχήμα που έχουν γίνεται αντιληπτό ότι η διάνοιξή τους έγινε με ακρίβεια και με τη χρήση εργαλείου[417].

Διάτρητοι αστράγαλοι εντοπίζονται στα σύνολα που προέρχονται και από τα δύο νεκροταφεία και συνήθως αποτελούν ένα μικρό ποσοστό των συνόλων αυτών (1-2 διάτρητοι αστράγαλοι). Διάτρητος είναι 1 αστράγαλος (αρ. κατ. 2ϟστ) **(πίν. 34)** από το σύνολο των 104 του ανατολικού νεκροταφείου, με διάμετρο οπής 0,002μ. Από τον τάφο ΧΙ του ιδίου νεκροταφείου (οικόπεδο Βήχα) προέρχεται 1 αστράγαλος (αρ. κατ. 7) **(πίν. 41)**, με διαμπερή οπή διαμέτρου 0,003μ. στην κυρτή πλευρά και 0,004μ. στην κοίλη πλευρά, που έχει διανοιχθεί με μεγάλη ακρίβεια και επιμέλεια.

Ανάλογα παραδείγματα απαντούν στα σύνολα αστραγάλων από το δυτικό νεκροταφείο **(πίν. ΙΙ)**. Συγκεκριμένα, διάτρητοι είναι 2 αστράγαλοι από τον τάφο LXVI (αρ. κατ. 12, 14) **(πίν. 48)** και 2 από τους 70 του τάφου CCLXVIII. Ο αστράγαλος με αρ. κατ. 26ξε **(πίν. 60)** φέρει μεγάλη διαμπερή οπή στο κέντρο, με διάμετρο 0,016μ. στην κυρτή πλευρά και 0,017μ. στην κοίλη. Ο άλλος αστράγαλος

[416] Εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση του αστραγάλου με δύο οπές μεταξύ των στενών πλευρών, οι οποίες έχουν πληρωθεί με μόλυβδο, καθώς και του αστραγάλου με δύο μη διαμπερείς οπές σε μία στενή πλευρά, οι οποίες λόγω της πολλαπλής επεξεργασίας αναφέρονται παρακάτω στις οικείες κατηγορίες.

[417] Γενικότερα για την επεξεργασία οστέινων αντικειμένων, τα εργαλεία και τις ποικίλες τεχνικές, βλ. De Grossi Mazzorin 2011.

από το ίδιο σύνολο (αρ. κατ. 26ξστ) **(πίν. 60)** διαφέρει ως προς τη θέση της οπής, η οποία εντοπίζεται στην απόληξη των μακρών πλευρών και όχι στο κέντρο του οστού. Η διάμετρός της στην κοίλη πλευρά υπολογίζεται σε 0,004μ. και στην κυρτή σε 0,005μ. Οι 2 αστράγαλοι του τάφου CCCXCVIII (αρ. κατ. 21α, 21β) **(πίν. 50)** φέρουν ο (α) μη διαμπερή οπή στην κοίλη πλευρά, ενώ ο (β) μεγάλη διαμπερή οπή (διάμετρος 0,006μ.) στην κυρτή πλευρά, το πέρας της οποίας στην κοίλη είναι πολύ μικρότερο (0,002μ.). Στην κοίλη πλευρά φέρει ακόμη μία μικρή οπή. Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα παραδείγματα, στους δύο αυτούς αστραγάλους δεν παρατηρείται ακρίβεια στη διάνοιξη και το σχήμα των οπών είναι ακανόνιστο.

<u>Λειασμένοι</u>:
Συνολικά, 18 αστράγαλοι έχουν υποστεί λείανση σε κάποια από τις πλευρές τους **(πίν. ΙΙ)**. Πρόκειται για το 4,6% του συνολικού ποσοστού αστραγάλων από τα δύο νεκροταφεία. Μεταξύ αυτών είναι 3 από το σύνολο των 15 αστραγάλων του ανατολικού νεκροταφείου, οι οποίοι εμφανίζονται ελαφρώς λειασμένοι στην κοίλη πλευρά (αρ. κατ. 1ι, 1ια) και στην κοίλη και κυρτή αντίστοιχα (αρ. κατ. 1ιβ) **(πίν. 17-18).** Επίσης, 8 αστράγαλοι από το σύνολο των 104 είναι στην πλειονότητά τους ελαφρώς λειασμένοι στην κοίλη πλευρά (αρ. κατ. 2λστ, νγ, ξε, ο, οδ, πζ, ρα) **(πίν. 24, 27, 29, 30, 31, 33, 35)** ενώ 1 στην κοίλη και κυρτή (αρ. κατ. 2πδ) **(πίν. 32)**. Από τα δύο σύνολα των 12 και 21 αστραγάλων, 2 ακόμη αστράγαλοι έχουν δεχθεί λείανση στην κοίλη πλευρά (αρ. κατ. 3ι, αρ. κατ. 4δ) **(πίν. 37-38).** Επιπλέον, 1 αστράγαλος από τον τάφο ΧΙ του ανατολικού νεκροταφείου (οικόπεδο Βήχα) παρουσιάζεται λειασμένος στην μία πλευρά (αρ. κατ. 5) **(πίν. 41).**
Στο δυτικό νεκροταφείο, λειασμένοι στην κοίλη πλευρά είναι 2 από τους 15 αστραγάλους του τάφου δ/6, σε μία στενή πλευρά 1 από τους 2 του τάφου CCCLXXXVIII και στην κυρτή και κοίλη 1 από τους 19 του τάφου CDVI **(πίν. ΙΙ).**

Σε όλα τα παραπάνω παραδείγματα η επεξεργασία περιορίζεται κυρίως στην κοίλη πλευρά και λιγότερο στην κυρτή ή και στις δύο μακρές πλευρές. Μερική λείανση στις στενές πλευρές έχει παρατηρηθεί σε λιγότερα αριθμητικά παραδείγματα, με τα περισσότερα από αυτά να έχουν συγχρόνως διατρηθεί (λεισμένοι-διάτρητοι αστράγαλοι[418]). Η λείανση που παρατηρείται αποτελεί μικρής κλίμακας επέμβαση, η οποία δεν έχει επηρεάσει τη γενικότερη μορφολογία του οστού. Για το λόγο αυτό, τη

[418] Βλ. παρακάτω κατηγορία: *λειασμένοι-διάτρητοι αστράγαλοι*, 109.

διαχωρίζουμε από την κατηγορία των αστραγάλων, οι οποίοι έχουν τελικά απωλέσει μεγάλο μέρος του συνολικού τους πάχους (επιπεδοποιημένοι αστράγαλοι).

***<u>Μεμολυβδωμένοι</u>*:**

Στο σύνολο των αστραγάλων που μελετήθηκαν, 4 είναι τα παραδείγματα εκείνων που έχουν πληρωθεί με μόλυβδο (1,02%) **(πίν. ΙΙ)**. Οι 2 εξ αυτών ανήκουν στο σύνολο των 35 αστραγάλων του τάφου 7/86 του δυτικού νεκροταφείου (αρ. κατ. 11λδ, 11λε) **(πίν. 47)**. Και στους δύο ο μόλυβδος έχει διοχετευθεί σε μη διαμπερή οπή, που έχει διανοιχθεί στην κοιλότητα της κοίλης πλευράς, ενώ στο παράδειγμα του αστραγάλου με αρ. κατ. 11λε, η μάζα του μολύβδου φράσσει ολόκληρη τη φυσική κοιλότητα του οστού. Λόγω της παρουσίας του μολύβδου στο εσωτερικό του οστού, το βάρος των αστραγάλων είναι εύλογα μεγαλύτερο του συνήθους. Συνεπώς, ο αστράγαλος αρ. κατ. 11λδ ζυγίζει 7,75γρ. και ο αρ. κατ. 11λε έχει βάρος 11,98γρ.

Τα άλλα δύο παραδείγματα με μόλυβδο προέρχονται από το σύνολο των 21 αστραγάλων του ανατολικού νεκροταφείου (αρ. κατ. 4ιη, 4κα) **(πίν. 41)**. Ο αστράγαλος με αρ. κατ. 4ιη φέρει διαμπερή οπή στο μέσον, μεταξύ της κυρτής και της κοίλης πλευράς, οι οποίες μάλιστα έχουν λειανθεί. Ο αγωγός που έχει δημιουργηθεί στο εσωτερικό του αστραγάλου, έχει πληρωθεί με μικρή ποσότητα μολύβδου. Το μέταλλο φράσσει το στόμιο των οπών, με την ποσότητα του μετάλλου στην κυρτή πλευρά να καλύπτει ένα μικρό τμήμα της επιφάνειας του οστού γύρω από την οπή[419]. Ο αστράγαλος αρ. κατ. 4κα, θραυσμένος σε τρία θραύσματα και ελλιπής ως προς το ήμισυ περίπου της κυρτής πλευράς, φέρει δύο διαμπερείς οπές, που έχουν διανοιχθεί μεταξύ των δύο στενών πλευρών του αστραγάλου, δηλαδή των πλευρών που είναι γνωστές με το όνομα *κῶος* και *χῖος*. Οι οπές, κυκλικές και καλά σχηματισμένες, έχουν διάμετρο 0,006μ. εκάστη. Οι δύο παράλληλοι αγωγοί που διαμορφώνονται έτσι στο εσωτερικό του αστραγάλου περιείχαν το μόλυβδο. Το μέταλλο διατηρείται στη θέση του στον ένα μόνον αγωγό, ενώ από το δεύτερο, λόγω της θραύσης του οστού στο σημείο, διατηρούνται μικρά θραύσματα του μετάλλου, τα οποία φέρουν το χαρακτηριστικό κυλινδρικό σχήμα που είχε λάβει το μέταλλο, όταν διοχετεύθηκε στο εσωτερικό του οστού. Το βάρος του αστραγάλου αυτού ανέρχεται σε 11,10γρ.

[419] Πρβλ. αστράγαλο με διαμπερή οπή μεταξύ των δύο μακρών πλευρών (κυρτής – κοίλης), η οποία είναι γεμισμένη με μόλυβδο, από το αρχαϊκό ιερό του Μέλανος Λίθου (Lapis Niger), για το οποίο έχει γίνει λόγος στο Α΄ μέρος, βλ. υποενότητα *1.5.δ.3. Αστράγαλοι ως φυλακτά, αντικείμενα μαντικής και αναθήματα,* 73, υποσημείωση 286. Επίσης, βλ. De Grossi Mazzorin & Minniti 2012, 215, εικ. 1.

Εγχάρακτοι:

Μόνον 1 αστράγαλος (0,26% επί του συνόλου) **(πίν. ΙΙ)** φέρει στο μέσον της κυρτής πλευράς εγχάρακτο σύμβολο, που αποδίδεται σε οριζόντια διάταξη και αποτελείται από δύο διασταυρούμενες εγχάρακτες γραμμές (><). Το οστό ανήκει στο ένα εκ των τεσσάρων συνόλων που βρέθηκαν στο ανατολικό νεκροταφείο και αριθμεί 12 αστραγάλους (αρ. κατ. 3ια) **(πίν. 37)**.

Ενεπίγραφοι:

Συνολικά 4 αστράγαλοι είναι ενεπίγραφοι. Στην κατηγορία αυτή, ωστόσο, αναφέρονται 2, καθώς οι υπόλοιποι 2 είναι συγχρόνως και διάτρητοι και για το λόγο αυτό περιγράφονται παρακάτω στην οικεία ενότητα. Επομένως, μόνον ενεπίγραφοι είναι 2 αστράγαλοι, δηλαδή ποσοστό 0,5% επί του συνολικού **(πίν. ΙΙ)**. Πρόκειται για έναν από τους 3 αστραγάλους του τάφου LXVI του δυτικού νεκροταφείου (αρ. κατ. 13) **(πίν. 48)**, ο οποίος στην κυρτή πλευρά φέρει εγχάρακτο το γράμμα Ε[420]. Το δεύτερο παράδειγμα προέρχεται από τον τάφο XI (αρ. κατ. 8, σωρός αστραγάλων 1, οικόπεδο Βήχα) **(πίν. 42)** του ανατολικού νεκροταφείου. Στην κυρτή πλευρά σώζει την εγχάρακτη επιγραφή ΙΝΙ.

Επιπεδοποιημένοι:

Τριάντα ένας αστράγαλοι, δηλαδή το 7,92% επί του συνολικού **(πίν. ΙΙ)**, παρουσιάζουν λείανση σε μία ή περισσότερες πλευρές, σε τέτοιο βαθμό ώστε από το συνολικό τους πάχος να έχει αφαιρεθεί ένα μεγάλο τμήμα, που κυμαίνεται από 0,002μ. έως 0,005μ. κατά περίπτωση. Το χαρακτηριστικό αυτής της κατηγορίας είναι ότι η επέμβαση στα οστά έχει προκαλέσει σημαντική μείωση του συνολικού πάχους, επομένως οι πλευρές, συνηθέστερα η κυρτή και η κοίλη, παρουσιάζονται μετά την επεξεργασία εντελώς επίπεδες. Από το δυτικό νεκροταφείο, στην κατηγορία αυτή ανήκουν 1 από τους 20 αστραγάλους του τάφου CDVI (αρ. κατ. 25ιστ) και 9 από τους 70 του τάφου CCLXVIII (αρ. κατ. 26νβ-26ξ) **(πίν. 58-59)**. Αντίστοιχα, από το ανατολικό νεκροταφείο συγκαταλέγονται 7 από το σύνολο των 21 αστραγάλων (αρ. κατ. 4ιγ-4κ) **(πίν. 40-41)**, 12 από το σύνολο των 104 (αρ. κατ. 2ξθ, 2οβ, 2ογ, 2οθ, 2π, 2πα, 2πβ, 2πγ, 2πε, 2πστ, 2Ϟδ, 2ρδ) **(πίν. 30-35)** και 2 από το σύνολο των 15

[420] Πρβλ. αστράγαλο με εγχάρακτο το γράμμα Β από το σύνολο 27 αστραγάλων, που βρέθηκαν στον τάφο 1099, κατά τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών (Σταθμός Κεραμεικός). Το γράμμα ερμηνεύεται ως αριθμός ή όρος του παιχνιδιού. Βλ. Παρλαμά & Σταμπολίδης 2000, 311-312 (Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη).

αστραγάλων (αρ. κατ. 1ιγ, 1ιδ) **(πίν. 18)**. Η απώλεια οστού κυμαίνεται περί τα 0,003-0,004μ. από τις δύο μακρές πλευρές.

Σε λιγοστά παραδείγματα απαντούν περισσότερα από ένα είδη επεξεργασίας. Συνδυασμός μεθόδων επέμβασης μπορεί να θεωρηθεί ότι υπάρχει και στην περίπτωση των αστραγάλων που περιέχουν μόλυβδο, για τη διάχυση του οποίου στο εσωτερικό του οστού απαιτείται η διάνοιξη οπών. Επίσης, όπως αναφέρθηκε, ένας από τους *μεμολυβδωμένους* αστραγάλους έχει ακόμη λειανθεί στην κοίλη πλευρά. Πέραν αυτού, διαπιστώνονται αστράγαλοι που ταυτοχρόνως είναι λειασμένοι και διάτρητοι και άλλοι διάτρητοι και ενεπίγραφοι. Συγκεκριμένα:

<u>Λειασμένοι-διάτρητοι</u>:

Τέσσερις αστράγαλοι (1,02%) **(πίν. ΙΙ)** έχουν λειανθεί σε κάποια από τις πλευρές και συγχρόνως φέρουν και διαμπερές ή μη διαμπερές τρήμα. Από τους 70 αστραγάλους του τάφου CCLXVIII του δυτικού νεκροταφείου, 1 είναι λειασμένος στην κυρτή, την κοίλη και στις δύο στενές πλευρές. Επιπλέον, στη μία στενή πλευρά φέρει δύο μη διαμπερείς οπές, που απέχουν μεταξύ τους 0,005μ., έχουν βάθος 0,012μ. και διάμετρο 0,004μ. (αρ. κατ. 26ξζ) **(πίν. 60)**. Από το ανατολικό νεκροταφείο λειασμένοι και ταυτόχρονα διάτρητοι είναι 3, προερχόμενοι από το σύνολο των 104 αστραγάλων (αρ. κατ. 2ϟ, 2ϟδ, 2ϟε) **(πίν. 33-34)**. Ο πρώτος (αρ. κατ. 2ϟ) έχει ελαφρώς λειανθεί στην κοίλη πλευρά, στο κέντρο της οποίας υπάρχει μικρή κυκλική, καλά σχηματισμένη οπή, διαμέτρου 0,002μ., μη διαμπερής. Ο δεύτερος (αρ. κατ. 2ϟδ), που χαρακτηρίζεται για το μεγάλο μέγεθός του, έχει υποστεί επεξεργασία σε βαθμό επιπεδοποίησης στις δύο μεγάλες πλευρές, ώστε το πάχος του έχει μειωθεί κατά πολύ. Στο κέντρο διαμορφώνεται μεγάλη διαμπερής οπή, ελλειψοειδής (0,011x0,008μ.). Το ακανόνιστο σχήμα της και το μέγεθός της οφείλεται πιθανώς στην αποκοπή μεγάλου μέρους του οστού και στη μείωση του πάχους του. Και στις δύο πλευρές διακρίνονται ίχνη από εργαλείο. Ο τρίτος αστράγαλος του συνόλου (αρ. κατ. ϟε) έχει υποστεί σημαντική λείανση στην κοίλη και την κυρτή πλευρά, μεταξύ των οποίων υπάρχει μικρή, διαμπερής οπή, κυκλικού σχήματος, διαμέτρου 0,003μ.

<u>Διάτρητοι-ενεπίγραφοι</u>:

Δύο αστράγαλοι (0,53% επί του συνολικού αριθμού) **(πίν. ΙΙ)** φέρουν εγχάρακτη επιγραφή και συγχρόνως έχουν διατρηθεί μεταξύ των πλευρών τους. Πρόκειται για 1 από τους 20 αστραγάλους του τάφου CDVI (αρ. κατ. 25ιθ) του δυτικού νεκροταφείου,

ο οποίος φέρει διαμπερή οπή μεταξύ των δύο στενών πλευρών, ενώ στην κυρτή πλευρά διατηρεί εγχάρακτη επιγραφή IPI. Εκατέρωθεν των γραμμάτων δεν σώζονται ούτε διαπιστώνονται άλλα γράμματα, επομένως θεωρείται πως πρόκειται για ακέραιη λέξη ή ενδεχομένως για τα αρχικά γράμματα ή τη σύντμηση κάποιας λέξεως.

Το δεύτερο παράδειγμα της κατηγορίας προέρχεται από τον τάφο XI του ανατολικού νεκροταφείου (αρ. κατ. 6, σωρός αστραγάλων 2, οικόπεδο Βήχα) **(πίν. 41).** Στην κυρτή πλευρά σώζει τρία εγχάρακτα γράμματα ---]ΙΚΑ, χωρίς να είναι βέβαιο εάν υπήρχαν και άλλοι χαρακτήρες πριν από το Ι, καθώς ο αστράγαλος είναι θραυσμένος ακριβώς πριν από το γράμμα αυτό. Στις εγχαράξεις των γραμμάτων πιθανώς σώζει ερυθρωπό χρώμα και στην επιφάνεια της κυρτής πλευράς ίχνη μελανού χρώματος. Στην κοίλη πλευρά διατηρεί οπή, μη διαμπερή, διαμέτρου 0,005μ.

<u>Ίχνη χρώματος</u>:

Μόνον 3 είναι τα παραδείγματα των αστραγάλων που πιθανώς διατηρούν ίχνη χρώματος[421] (0,77%) **(πίν. ΙΙ).** Σε αυτούς συγκαταλέγεται 1 αστράγαλος (αρ. κατ. 26ξη) **(πίν. 60)** από τους 70 της ταφής CCLXVIII, που πιθανώς διατηρεί ίχνη ερυθρού χρώματος στην κοίλη πλευρά, καθώς και 1 από τους 6 (αρ. κατ. 24α-στ) **(πίν. 50)** που βρέθηκαν στην ταφική θήκη LXXVII. Τέλος, όπως αναφέρθηκε ήδη, ερυθρωπό χρώμα διακρίνεται πιθανώς στις εγχαράξεις του ενεπίγραφου αστραγάλου από τον πρώτο σωρό αστραγάλων του τάφου XI (αρ. κατ. 6, οικόπεδο Βήχα), καθώς και ίχνη μελανού χρώματος στην επιφάνεια της κυρτής του πλευράς.

<u>Ίχνη εργαλείου κοπής</u>:

Από το γενικό σύνολο, 13 αστράγαλοι (3,32%) φέρουν στις ακμές των πλευρών τους κάθετες λεπτές εγχάρακτες γραμμές **(πίν. ΙΙ).** Πρόκειται για 5 αστραγάλους από το σύνολο των 104 του ανατολικού νεκροταφείου, ενώ οι υπόλοιποι προέρχονται από ταφές του δυτικού νεκροταφείου (αρ. κατ. 2μστ, 2ξη, 2ϟγ, 2ϟδ, 2ρ) **(πίν. 26, 30, 34-35)**. Συγκεκριμένα, πρόκειται για 2 από τα 35 οστά της ταφής 7/86 (αρ. κατ. 11α, 11η) **(πίν. 42-43)** και 6 από τα 70 οστά της ταφής CCLXVIII (αρ. κατ. 26ξα-26ξδ, 26ξθ, 26ο) **(πίν. 59-61).** Αυτές οι μικρού μήκους και λεπτές εντομές δεν αφορούν σε κάποιο διαφορετικό είδος επεξεργασίας, αλλά έχουν προκληθεί από το αιχμηρό εργαλείο με

[421] Η διαπίστωση των υπολειμμάτων χρώματος έγινε μέσω της παρατήρησης σε μικροσκόπιο από τη συντηρήτρια αρχαιοτήτων της ΕΦΑ Άρτας, κ. Κ. Γκιόκα. Ωστόσο, περαιτέρω εξέταση και ανάλυση δείγματος μπορεί να οδηγήσει σε ασφαλές συμπέρασμα σχετικά με την ύπαρξη χρωστικής ουσίας ή όχι στην επιφάνεια των αστραγάλων.

το οποίο αφαιρέθηκε του οστού από τη σάρκα του ζώου και τον σκελετό κατά τη διαδικασία του διαμελισμού του[422].

[422] Ίχνη διαμελισμού διαπιστώνονται σε αστραγάλους από το Σπήλαιο της Νύμφης Κορώνειας. Βλ. Τρανταλίδου 2014-2015, 1-2, σχ. 3. Επίσης, ίχνη λόγω της εκτομής των τενόντων κατά τη διάρκεια της σφαγής του ζώου, έχουν διαπιστωθεί στη ραχιαία και έσω όψη αστραγάλων από τον Μέλανα Λίθο στη Ρώμη. Βλ. De Grossi Mazzorin, 2012, 215. Για το ζήτημα, βλ. επίσης, Poplin 1984, 391-392.

4. Πλαγγόνες

Πήλινες, οστέινες, ξύλινες, κέρινες ή από άλλα υλικά, οι πλαγγόνες, γνωστές ως *κόρες* ή *νύμφες*, ταυτίζονται με τα παιχνίδια των μικρών κοριτσιών. Καθιστές ή όρθιες, με κινητά μέλη ή μη, απεικονίζουν συνήθως γυναικείες μορφές, σπανιότερα ανδρικές. Κατασκευάζονται με τη χρήση μήτρας (καλουπιού) σε εργαστήρια κοροπλαστικής. Συχνά εντοπίζονται ως κτερίσματα σε παιδικές ταφές, ενίοτε σε ιερά ως αναθήματα νεαρών κοριτσιών λίγο πριν από την ενηλικίωσή τους.

4.1. Οι πλαγγόνες της Αμβρακίας: προέλευση και θέση

Από την Αμβρακία προέρχεται ένα ιδιαίτερα μεγάλο σύνολο πλαγγόνων, οι οποίες στη συντριπτική τους πλειονότητα είναι πήλινες, ενώ ελάχιστες από αυτές έχουν κατασκευαστεί από οστό. Αποδίδουν ως επί το πλείστον γυναικείες μορφές, ωστόσο, ένας μικρός αριθμός παραδειγμάτων είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι αποδίδει μορφές ανδρικές.

Στην παρούσα εργασία μελετήθηκαν και παρουσιάζονται 153 πλαγγόνες, ακέραιες και αποτμήματά τους, οι οποίες μπορούν να ταξινομηθούν σε διαφορετικούς τύπους ανάλογα με τα ανατομικά χαρακτηριστικά, την απόδοση ενδύματος ή μη, την περίτεχνη και διαφορετική κόμμωση, τα καλύμματα ή εξαρτήματα της κεφαλής, αλλά και το φύλο. Παρά τα παραπάνω ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τις διαφοροποιούν μεταξύ τους, οι πλαγγόνες της Αμβρακίας έχουν ένα κοινό γνώρισμα. Είναι αρθρωτές και ανήκουν στον τύπο του *νευρόσπαστου*[423]. Αυτό σημαίνει ότι διαθέτουν κινητά μέλη, άνω και κάτω άκρα που πλάθονται ξεχωριστά από το σώμα και προσαρμόζονται ή προσδένονται σε αυτό με κάποιου είδους νήμα ή σύρμα[424] (*νεῦρον*[425]), μέσω οριζόντιων οπών που ανοίγονται στο ύψος των ώμων και στις προεξοχές ή κοιλότητες, που διαμορφώνονται στην απόληξη του κορμού. Έως σήμερα και σύμφωνα με τα καταγεγραμμένα στοιχεία, στην Αμβρακία φαίνεται ότι εκλείπουν άλλοι τύποι πλαγγόνας, όπως εκείνος της γυμνής ή ενδεδυμένης καθιστής κούκλας με ενωμένα τα κάτω άκρα, γνωστός από άλλες περιοχές, όπως η Μακεδονία[426], η Κως[427], η Σάμος[428], η Μύρινα[429], η Κυρήνη[430], η Αττική[431], η Βοιωτία[432].

[423] Για τον όρο, βλ. Αργυριάδη 1991, 18· Neils & Oakley 2003, 264· Mekacher 2003, 436.

[424] Cuvillier & Dupont 2019, 40 (N. Massar).

[425] Liddell – Scott, λήμμα *νεῦρον*.

[426] Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 164 (Ο. Πάλλη).

[427] Πρβλ. Μποσνάκης 2014, 153 κ.ε., εικ. 7-13.

[428] Leyenaar-Plaisier 1979, 43, αρ. 247 (4ος-3ος αι. π.Χ.), 44, αρ. 251-256 (3ος -2ος αι. π.Χ.).

Οι περισσότερες πλαγγόνες της Αμβρακίας προέρχονται από τους χώρους ταφής, δηλαδή το ανατολικό και δυτικό νεκροταφείο. Στην περίπτωση αυτή αποτελούν κτερίσματα σε παιδικές ταφές και συνδέονται με τις ταφικές πρακτικές που εφαρμόζονταν στην πόλη. Λιγότερα είναι τα παραδείγματα πλαγγόνων που προέρχονται από τον οικιστικό ιστό, δηλαδή από οικίες ή και εργαστήρια, σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα καταγεγραμμένα στοιχεία.

Τέλος, ένα μικρό σύνολο πήλινων πλαγγόνων εντοπίστηκε σε ένα εντελώς διαφορετικό περιβάλλον, σε χώρο λατρείας της Αμβρακίας και ειδικότερα στο ιερό άντρο των Νυμφών, στο Σπήλαιο της Κουδουνότρυπας. Τα ευρήματα μπορούν να χαρακτηρισθούν ως αναθήματα κατά το στάδιο ενηλικίωσης των κοριτσιών και να συνδεθούν με τις σχετικές τελετουργίες.

Ανατολικό νεκροταφείο

Οι πρώιμες ανασκαφές στην περιοχή της Κουτσομύτας τη δεκαετία του 1950 που έφεραν στο φως τμήμα του ανατολικού νεκροταφείου της αρχαίας πόλης, στάθηκαν η αφορμή για την αποκάλυψη παιδικών ταφών, κυρίως του 5^{ου} αι. π.Χ., με κτερίσματα που δύνανται να ταυτιστούν με παιχνίδια. Ήδη έχει γίνει αναφορά για τα σύνολα αστραγάλων που προέρχονται από τις ταφές αυτές. Όπως επισημάνθηκε κατά το σχολιασμό των αστραγάλων, έτσι και για τις πλαγγόνες που προέρχονται από την ανασκαφική αυτή περίοδο, εκλείπουν λεπτομερή ανασκαφικά δεδομένα, επομένως οι γνώσεις μας για αυτά περιορίζονται κυρίως στις πληροφορίες που σταχυολογούνται από τη δημοσίευση ορισμένων από τους τάφους από τον Ζαφειρόπουλο στα *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* (1957). Πέραν τούτων, στην παρούσα μελέτη περιλαμβάνονται ακόμη σύνολα πλαγγόνων, που αποτελούν ευρήματα των ανασκαφών που διενεργήθηκαν από την τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων σε οικόπεδα, όπου αποκαλύφθηκαν επίσης ταφές του ανατολικού νεκροταφείου (οικόπεδα Μερκοβίτη-1993, Χαρίτου-2000, Βήχα-2006) **(πίν. ΙΙΙ)**.

---

[429] Mollard-Besques 1963, 140, πίν. 171, LY 1533, B^{o} 70 (1^{ος} αι. π.Χ.).

[430]Mollard-Besques 1954, 116, πίν. LXXXIII, C200-203 (4^{ος} αι. π.Χ.)˙ Leyenaar-Plaisier 1979, 30, αρ. 176 (4^{ος} αι. π.Χ.).

[431] Elderkin 1930, 470, εικ. 21 (4^{ος} αι. π.Χ.).

[432] Elderkin 1930, 471, εικ. 22a, 22b (4^{ος} αι. π.Χ.). Για τον τύπο και την ερμηνεία, βλ. επίσης, Α΄ μέρος, υποενότητα *1.5.γ. Πλαγγόνες*, 53, υποσημειώσεις 184-185.

Εκτός του κιβωτιόσχημου τάφου 22, ο οποίος μπορεί να χρονολογηθεί στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ., σύμφωνα με τον ανασκαφέα, που τοποθετεί ένα ερυθρόμορφο σκύφο με παράσταση Σατύρου και Μαινάδος από τον τάφο στο 470 π.Χ.[433], επιπλέον βρέθηκαν 13 πλαγγόνες και τμήματα άνω και κάτω άκρων. Από αυτές 5 παριστάνονται γυμνές και στην κεφαλή φέρουν σφενδόνη (αρ. κατ. 27, 28, 35, 37, 39γ) **(πίν. 61-62)**, 6 ανήκουν στον τύπο πλαγγόνας με χιτωνίσκο και πόλο (αρ. κατ. 30, 41, 42, 38, 39α, 39β) **(πίν. 61-62)** (εκ των οποίων 1 [αρ. κατ. 41] διαφέρει ως προς το μέγεθος και την απόδοση των ανατομικών λεπτομερειών, όπως θα σχολιασθεί παρακάτω), 1 πλαγγόνα έχει τη χαρακτηριστική κόμμωση με *λαμπάδιον* και 1 με πίλο επί της κεφαλής (αρ. κατ. 34) εικονίζει πιθανότατα ανδρική μορφή **(πίν. 61).** Ελλείψει ακριβέστερων ανασκαφικών πληροφοριών, δεν είναι βέβαιο, εάν αποτελούν ένα σύνολο. Παρόλα αυτά, ανάμεσά τους περιλαμβάνονται τουλάχιστον δύο τύποι πλαγγόνας που απαντούν άπαξ στην Αμβρακία και δεν είναι γνωστοί από άλλα παραδείγματα στην πόλη αυτή.

Από τον τάφο 41 προέρχονται 5 πλαγγόνες, από τις οποίες 2 φέρουν κάλυμμα επί της κεφαλής και χιτώνα (αρ. κατ. 43, 44) **(πίν. 62)**, ενώ οι υπόλοιπες 3 με χαρακτηριστική κόμμωση με μακρείς πλοκάμους, αποτελούν παραδείγματα που εμφανίζονται, επίσης, για πρώτη φορά στην Αμβρακία και δεν μας είναι γνωστά από αντίστοιχα παραδείγματα στην πόλη (αρ. κατ. 45, 46) **(πίν. 62).**

Μία πλαγγόνα περιείχε ο τάφος 59, ο οποίος καλυμμένος από δύο πλάκες φιλοξενούσε τον σκελετό βρέφους, κείμενο πιθανότατα σε ξύλινο φορείο, σύμφωνα με την υπόθεση ερμηνείας του ανασκαφέως, που στηρίχθηκε στην εξεύρεση χάλκινων καρφιών[434]. Η πλαγγόνα (αρ. κατ. 48) **(πίν. 62)**, θραυσμένη, έφερε χιτωνίσκο και πόλο. Στα συνευρήματα ανήκουν ένας μικρός μελαμβαφής αρύβαλλος, μία μικρή λήκυθος, τέσσερα περίτμητα πλακίδια Σφιγγός και ένα περίτμητο ανάγλυφο με παράσταση Γοργούς (5ος αι. π.Χ.) **(πίν. ΙΙΙ).**

Από την περιοχή μεταξύ των τάφων 58 και 59, χωρίς να υπάρχουν ωστόσο περαιτέρω ανασκαφικά δεδομένα για την ακριβή θέση των ευρημάτων **(πίν. ΙΙΙ)**, προέρχονται 10 πλαγγόνες, εκ των οποίων 9 φέρουν χιτωνίσκο και πόλο (αρ. κατ. 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58) **(πίν. 62-63)**, ενώ 1 είναι ενδεδυμένη με πτυχωτό χιτώνα και στην κεφαλή φέρει πλατύγυρο σκιάδιο (αρ. κατ. 53) **(πίν. 63)**, τύπος, ο οποίος στην Αμβρακία μαρτυρείται πρώτη φορά.

[433] Ζαφειρόπουλος 1957, 86.

[434] Ζαφειρόπουλος 1957, 87, πίν. 33β.

Η μικρή λακκοειδής ταφή 62, στην οποία πιθανώς είχε χρησιμοποιηθεί ξύλινο φορείο για το νεκρό, περιείχε σκελετό βρέφους (5ος αι. π.Χ., πιθανώς α΄ μισό). Από τις πλαγγόνες, που χρησιμοποιήθηκαν ως κτερίσματα, σώζονται 4 και τμήματα των άκρων (αρ. κατ. 59, 60, 61, 62, 63, 64) **(πίν. 63)**. Η ταφή, βέβαια, πρέπει να περιείχε περισσότερες από 6 πλαγγόνες, κρίνοντας τόσο από τον αριθμό των μελών όσο και από την παρατήρηση του ανασκαφέως, σύμφωνα με τον οποίο εντοπίστηκαν κατά χώραν πλαγγόνες, οι οποίες ήταν διαλυμένες[435] και επομένως δε διασώθηκαν. Άλλα κτερίσματα που περιείχε η ταφή ήταν ένα περίτμητο πλακίδιο Σφιγγός, ένα πήλινο ειδώλιο περιστεριού, μία μικρογραφική κοτυλίσκη, πιθανώς αρχαϊκή, ένα μελαμβαφές μόνωτο κυάθιο, δύο μελαμβαφείς σκύφοι, ένα θήλαστρο, πώμα πυξίδας, όστρακα σκυφιδίου και πέντε ειδώλια εκ των οποίων τρία παριστούν καθήμενες μορφές με χαρακτηριστικά καρικατούρας[436] **(πίν. ΙΙΙ)**.

Από τον τάφο 66 της Κουτσομύτας, προέρχονται 4 πήλινες πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο (αρ. κατ. 65, 66, 67, 68) **(πίν. 64)**, 7 από τα 8 κάτω άκρα και 1 μόνο άκρο χέρι (αρ. κατ. 69) **(πίν. 64)**. Στα συνευρήματα του τάφου ανήκουν ένα περίτμητο πλακίδιο πετεινού και ένα ειδώλιο γυναικείας μορφής με χιτώνα, ιμάτιο και πόλο, που κρατά προσφορά στο ύψος του στήθους (πρώιμος 5ος αι. π.Χ.) **(πίν. ΙΙΙ)**.

Στο οικόπεδο Χαρίτου (2000), που βρίσκεται χαμηλά στο πρανές του λόφου της Κουτσομύτας, η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε τάφους του ανατολικού νεκροταφείου, τμήμα της ταφικής οδού που το διέσχιζε, με πλακόστρωτο πεζοδρόμιο στο ανατολικό της όριο, ενώ διερευνήθηκαν σαράντα πέντε τάφοι διαφόρων τύπων, χρονολογούμενοι από τους αρχαϊκούς έως και τους ελληνιστικούς χρόνους[437]. Μεταξύ αυτών, κάτω από ασβεστολιθική πλάκα, αποκαλύφθηκε καύση παιδιού σε ερυθρόμορφη τεφροδόχο πελίκη, τοποθετημένη ελεύθερα στο έδαφος (ταφή ΧΙ). Γύρω από το αγγείο είχαν εναποτεθεί τα κτερίσματα, δηλαδή 6-8 ή 9 πήλινες πλαγγόνες (αρκετές από τις οποίες ιδιαίτερα αποσπασματικές, ώστε να υπολογιστεί ο ακριβής αριθμός τους), πέντε πήλινες σφαιρικές πλαταγές, δύο μικρογραφικοί λύχνοι, μία μελαμβαφής κύλικα χωρίς πόδι, καθώς και πήλινες χάνδρες εντός του τεφροδόχου αγγείου **(πίν. ΙΙΙ)**. Η ταφή χρονολογείται από την ανασκαφέα περί το β΄ τέταρτο έως

[435] Ζαφειρόπουλος 1957, 88.

[436] Πρβλ. *Corinth* XV 2, πίν. 7, XV. Ανάλογα ειδώλια έχουν βρεθεί και στο δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, για τα οποία έχει προταθεί ότι πιθανώς είχαν αποτροπαϊκό χαρακτήρα. Βλ. Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ. 122, 257, αρ. κατ. 251, 252, πίν. 111.5-6.

[437] Αγγέλη 2000, 548˙ Αγγέλη 2001-2004, 10˙ Αγγέλη 2018, 470-474˙ Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 35, 68.

τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.[438]. Όσον αφορά στις πλαγγόνες (αρ. κατ. 74-81) **(πίν. 65)**, είναι χαρακτηριστικό το φαιό χρώμα του πηλού, που υποδηλώνει ότι πιθανότατα είχαν τοποθετηθεί και αυτές στην πυρά. Αποδίδουν γυμνές γυναικείες μορφές με διάφορους τύπους κόμμωσης και εξαρτήματα επί της κεφαλής (*λαμπάδιον*, στεφάνη;) και το μέγεθός τους είναι μεγαλύτερο σε σχέση με άλλους τύπους πλαγγόνων που απαντούν στην Αμβρακία.

Η ταφική θήκη V που βρέθηκε στο οικόπεδο Μερκοβίτη[439] (1993), ήταν πιθανότατα κιβωτιόσχημος τάφος σε δεύτερη χρήση, χωρισμένος με εγκοπές στις δύο μακρές πλευρές σε δύο επιμέρους θήκες Να και Νβ. Σύμφωνα με την Κύρκου[440], φιλοξενούσε διπλή ταφή (μητέρα – παιδί), με τη θήκη Να να χρονολογείται βάσει των κτερισμάτων από τα μέσα έως τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Η θήκη Νβ **(πίν. ΙΙΙ)** περιείχε μόνο έναν τεφροδόχο αμφορέα[441], άβαφο και αδιακόσμητο με μολύβδινο πώμα, συγγενή με παρόμοιους αμφορείς από τοπικά εργαστήρια που βρέθηκαν στα νεκροταφεία της πόλης και έχουν χρονολογηθεί μεταξύ του 238-168 π.Χ.[442]. Ο αμφορέας περιείχε 4 οστέινες πλαγγόνες (αρ. κατ. 70-73) **(πίν. 64)**, χαρακτηρίζοντας την ταφή της θήκης Νβ παιδική. Αυτές αποτελούν ένα από τα ελάχιστα γνωστά παραδείγματα πλαγγόνων από οστό που βρέθηκαν στην Αμβρακία.

Η λακκοειδής ταφή XI (τέλη 3ου αι. π.Χ.), που εντοπίστηκε στο οικόπεδο Βήχα (2006) και απέδωσε δύο σωρούς αστραγάλων, που κάλυπταν μεγάλο τμήμα του σώματος του νεκρού, περιείχε ακόμη ένα τμήμα πλαγγόνας (αρ. κατ. 82) **(πίν. 65).** Κατασκευασμένη από πηλό, σώζει το κάτω μέρος του σώματος και ιδιαίτερα την περιοχή των μηρών με την απόληξή τους, δηλαδή τις διάτρητες προεξοχές για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Από αυτές αποσπασματικά διατηρούνται η μεσαία και η μία πλαϊνή προεξοχή, που νεύει ελαφρώς προς τα έξω. Η μορφή ανήκει στο γυμνό τύπο πλαγγόνας, οι μηροί της οποίας διαχωρίζονται με αυλάκωση. Το θραύσμα προέρχεται πιθανώς από το πρόσθιο ήμισυ του σώματος, τα δύο μέρη του οποίου ήταν κατασκευασμένα σε δύο μήτρες (πρόσθιο-οπίσθιο) και εσωτερικά ήταν κοίλο. Τα κτερίσματα της ταφής συμπληρώνουν πήλινα μυροδοχεία, δύο πυξίδες, ένας μεγαρικός σκύφος και μία σιδερένια στλεγγίδα **(πίν. ΙΙΙ).**

[438] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 147-150, αρ. κατ. 516-527.

[439] Ντούζουγλη 1993, 272-273.

[440] Κύρκου 2014, 576-578.

[441] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 9240.

[442] Για τη χρονολόγηση, βλ. Κύρκου 2014, 578, υποσημείωση 21 με βιβλιογραφία.

Δυτικό νεκροταφείο

Παιδικές κυρίως ταφές του δυτικού νεκροταφείου της Αμβρακίας ήταν κτερισμένες με παιχνίδια, μεταξύ των οποίων και πολυάριθμες πλαγγόνες, ως επί το πλείστον πήλινες και μία μόνον οστέινη **(πίν. IV)**. Ανήκουν σε διάφορους τύπους ανάλογα με τα ανατομικά και άλλα χαρακτηριστικά, πολλοί από τους οποίους απαντούν και στο ανατολικό νεκροταφείο. Όλες όμως είναι αρθρωτές, με κινητά μέλη που προσδένονται στον κορμό απελευθερώνοντας την κίνησή τους.

Κατά τις εργασίες διάνοιξης αύλακα για την κατασκευή του αποχετευτικού έργου Άρτας, επί της οδού Κομμένου (1987), διερευνήθηκε ανασκαφικά τμήμα του δυτικού νεκροταφείου της Αμβρακίας, όπου αποκαλύφθηκαν 11 ταφικοί πίθοι του 6ου αι. π.Χ. και 82 τάφοι, κυρίως κιβωτιόσχημοι και λίγοι κεραμοσκεπείς, κτερισμένοι με ποικίλα αντικείμενα που καλύπτουν το διάστημα έως και τον 2ο αι. μ.Χ.[443]. Μεταξύ αυτών, πραγματοποιήθηκε έρευνα στον κιβωτιόσχημο τάφο 38, ο οποίος βρισκόταν μέσα σε λάκκο καύσης νεκρού. Στα ευρήματα του τάφου ανήκουν 5 πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο (αρ. κατ. 83-87) **(πίν. 66)**, περίτμητα πλακίδια σφίγγας και πετεινού, ένα άωτο μελαμβαφές φιαλίδιο, ένα σκυφίδιο και δύο χάλκινα δακτυλίδια, από τα οποία η ταφή μπορεί να χρονολογηθεί στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. (πιθανώς β΄ τέταρτο, σύμφωνα με το άωτο μελαμβαφές φιαλίδιο[444]) **(πίν. IV)**. Το περιεχόμενο της ταφής και ειδικότερα η παρουσία των πλαγγόνων, καθώς και του σκυφιδίου, συνηγορούν στο χαρακτηρισμό της ταφής ως παιδικής και ειδικότερα ταφής θήλεος.

Ο κιβωτιόσχημος τάφος XXXIII (οικόπεδο Θεοδώρου, 1995) φιλοξενούσε την ταφή παιδιού πολύ μικρής ηλικίας, κρίνοντας από το γεγονός ότι δε βρέθηκαν οστά. Πιθανώς πρόκειται για θήλυ, δεδομένου ότι περιείχε 3 πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο (αρ. κατ. 88, 89, 92), τα άκρα των οποίων εντοπίστηκαν σε θραύσματα (αρ. κατ. 90, 91, 93) **(πίν. 66)**. Την κτέριση της ταφής συμπληρώνουν ένα άωτο σκυφίδιο, δύο μικρογραφικά πινάκια, μία κορινθιακή λεκανίδα, μία λήκυθος λευκού βάθους με ανθέμια, ένας αττικός σκύφος κορινθιακού τύπου, ένα χάλκινο κάτοπτρο, δύο αργυρά ενώτια και ένας χάλκινος δακτύλιος, αντικείμενα που κατά την ανασκαφέα χρονολογούν την ταφή στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.[445] **(πίν. IV).**

Ο κιβωτιόσχημος τάφος CXXIV (Ανάδειξη Αμβρακίας) περιείχε τον ελλιπή σκελετό ανηλίκου ατόμου, περιμετρικά του οποίου τοποθετήθηκαν τα κτερίσματα,

[443] Πετρόπουλος 1987, 318˙ Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 29-32.

[444] Πρβλ. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 91, αρ. κατ. 303.

[445] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 90-94.

πλην ενός χάλκινου κατόπτρου και δύο αργυρών περονών, που ήταν ακουμπισμένα στη λεκάνη του παιδιού **(πίν. IV)**. Στα κτερίσματα συγκαταλέγονται ένα ακόμη χάλκινο κάτοπτρο, ένας μικρογραφικός λύχνος, μία αττική τριφυλλόστομη οινοχόη σε σχήμα γυναικείας κεφαλής[446], ένα αργυρό ψέλιο με κεφαλές φιδιών στις απολήξεις[447] και 3 πλαγγόνες, εκ των οποίων οι 2 αποδίδουν γυναικείες μορφές με πόλο επί της κεφαλής (αρ. κατ. 94, 96[448]) **(πίν. 67)**, ενώ 1 αποδίδει ανδρική μορφή με διαφορετική διάπλαση σώματος (επίπεδος κορμός) και κόμμωση (αρ. κατ. 95) **(πίν. 67)**. Η πλαγγόνα με αρ. κατ. 94 βρέθηκε κάτω από το ένα κάτοπτρο, ενώ οι δύο άλλες (αρ. κατ. 95, 96) στην ανατολική πλευρά του σκελετού. Η ταφή χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.[449].

Η λακκοειδής ταφή XXXI (οικόπεδο Δήμου, 1999) με τον ενταφιασμό ανηλίκου, απέδωσε σημαντικό αριθμό πλαγγόνων (15) με τμήματα των άνω και κάτω άκρων, οι οποίες μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις τύπους. Από αυτές 3 ανήκουν στον τύπο πλαγγόνας με χιτωνίσκο και πόλο (αρ. κατ. 97, 98, 99.1) **(πίν. 68)**. Στον τύπο της γυμνής γυναικείας μορφής με σγουρή κόμη που συγκρατείται από σφενδόνη γύρω από το κεφάλι ανήκουν 6 πλαγγόνες (αρ. κατ. 100, 101, 102, 103, 99.2, 104) **(πίν. 68-69)**. Το σύνολο περιλαμβάνει, επίσης, 6 πλαγγόνες με κοντό πτυχωτό χιτωνίσκο που αφήνει ακάλυπτο τον κορμό, διαγωνίως του οποίου περνά ιμάντας καταλήγοντας στον αριστερό ώμο (αρ. κατ. 105, 106, 107, 108, 109, 110) **(πίν. 70-71)**. Οι παραπάνω πλαγγόνες διαφοροποιούνται ως προς τη διαμόρφωση του κάτω μέρους του σώματος και των οπών ανάρτησης των κάτω άκρων, όπως θα αναφερθεί παρακάτω. Μία ακόμη πλαγγόνα φέρει κοντό πτυχωτό χιτωνίσκο με φαρδιά ζώνη στη μέση (αρ. κατ. 111) **(πίν. 71)** και τέλος μία πλαγγόνα αποδίδεται στον τύπο της γυμνής πλαγγόνας, με το μέγεθος όμως και τη διαμόρφωση του κορμού, ιδίως των ώμων, να αποδίδονται διαφορετικά συγκριτικά με τις γυμνές πλαγγόνες που υπάρχουν στο ίδιο σύνολο (αρ. κατ. 112) **(πίν. 71)**. Ακόμη, βρέθηκαν και αρκετές σφαιρικές πλαταγές, 8 τον αριθμό. Στα κτερίσματα ανήκουν ένα μικρογραφικό αλάβαστρο και δύο μολύβδινα ψέλια με κεφαλές φιδιών στις απολήξεις. Οι πλαγγόνες και οι πλαταγές είχαν

[446] Παπαδοπούλου 2015, 73, εικ. 83 (Α. Χαντζάρα)˙ Aggeli 2019, 134, πίν. 40. 2˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 101, αρ. κατ. 344.

[447] Παπαδοπούλου 2015, 74, εικ. 85 (Α. Χαντζάρα)˙ Aggeli 2019, 134, πίν. 40. 3˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 101, αρ. κατ. 345.

[448] Aggeli 2019, 134, πίν. 40. 1˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 101, αρ. κατ. 341.

[449] Aggeli 2019, 134˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 100-103.

τοποθετηθεί ένθεν κι ένθεν του σκελετού. Τα κτερίσματα τοποθετούν την ταφή στο β΄-γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.[450] **(πίν. IV)**.

Ο κιβωτιόσχημος τάφος ΧΧ (οικόπεδο Δήμου) περιείχε τον ενταφιασμό μικρού παιδιού, την ανακομιδή ενηλίκου ατόμου κατά μήκος της βόρειας και ανατολικής πλευράς του τάφου και οστά μικρού ζώου. Από τα κτερίσματα, 2 πήλινες πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο[451] (αρ. κατ. 114, 115) **(πίν. 72)** μαζί με δύο ληκύθους, ήταν τοποθετημένες ανά ζεύγη (πλαγγόνα – λήκυθος) ένθεν κι ένθεν του κρανίου και ένας μικρογραφικός κρατήρας κοντά στο μηρό. Ένα χάλκινο κάτοπτρο που βρέθηκε με τα οστά της ανακομιδής, δύο κάναστρα και μία ακόμη λήκυθος που εντοπίστηκαν κάτω από το επίπεδο της ταφής, θα πρέπει να συσχετισθούν με τον ενήλικα **(πίν. IV)**. Τα παραπάνω ευρήματα τοποθετούνται στους πρώιμους κλασικούς χρόνους[452] (αρχές 5ου αι. π.Χ.).

Πάνω στην καλυπτήρια πλάκα κιβωτιόσχημου τάφου είχε ενταφιασθεί νήπιο και καλυφθεί από ασβεστολιθική πλάκα (ελεύθερη ταφή CCLVII, Ανάδειξη Αμβρακίας). Περιμετρικά του σκελετού που είχε εναποτεθεί σε ύπτια εκτεταμένη στάση, τα κτερίσματα που συντρόφευαν το μικρό παιδί ήταν 11 πήλινες πλαγγόνες, τρία μικρογραφικά ληκύθια, μία λήκυθος, ένας γυάλινος αμφορίσκος, ένα γυάλινο αλάβαστρο, οστέινα πτηνόμορφα εξαρτήματα και δύο χάλκινα ενώτια, που χρονολογούν την ταφή στο γ΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. [453] **(πίν. IV)**. Οι πλαγγόνες ανήκουν σε δύο τύπους˙ 8 από αυτές αποδίδουν γυναικείες μορφές και ανήκουν στον τύπο με χιτωνίσκο και πόλο (αρ. κατ. 116-121, 125, 126) **(πίν. 72-73)** ενώ 3 αποδίδουν ανδρικές μορφές, είναι ενδεδυμένες με πτυχωτό χιτωνίσκο και φορούν στο κεφάλι κάλυμμα με δύο τριγωνικές απολήξεις στο πίσω μέρος (αρ. κατ. 122, 123, 124) **(πίν. 73)**. Διακοσμητικές λεπτομέρειες των ενδυμάτων και των εξαρτημάτων αποδίδονται με ερυθρό και μελανό χρώμα.

Ο κιβωτιόσχημος τάφος ΧΧΙΧ (οικόπεδο Θεοδώρου, 1995) περιείχε τις ταφές δύο ενηλίκων ατόμων και τριών παιδιών. Τα κτερίσματα περιλαμβάνουν ένα άωτο σκυφίδιο, δύο γυάλινους αμφορίσκους, μία ερυθρόμορφη υδρία, ένα αλάβαστρο, μία άποδη κύλικα, χάλκινες στλεγγίδες, επιχρυσωμένες χάνδρες από περιδέραιο και πώμα πυξίδας **(πίν. IV)**, αλλά δεν μπορούν να αποδοθούν σε συγκεκριμένες ταφές, τις οποίες

[450] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 104-111.

[451] Αγγέλη 1999, 459, εικ. 16.

[452] Για τα ευρήματα και τη χρονολόγηση του τάφου, βλ. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ. 81-85, αρ. κατ. 274-283.

[453] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 120-125, αρ. κατ. 416-434.

όμως τοποθετούν χρονολογικά μεταξύ των μέσων του 5ου έως τις αρχές του 3ου αι. π.Χ.[454]. Στα παραπάνω συγκαταλέγονται, επιπλέον, 3 πήλινες πλαγγόνες με πτυχωτό χιτώνα ζωσμένο στη μέση και διαφορετικό τύπο κόμμωσης (αρ. κατ. 127, 128, 129) **(πίν. 73)**. Τα μαλλιά συγκεντρώνονται στην κορυφή της κεφαλής σε *λαμπάδιον* και συγκρατούνται από ταινία που περιβάλλει το κεφάλι (4ος-3ος αι. π.Χ.). Ο τύπος αυτός, γνωστός και από άλλες περιοχές, στην Αμβρακία έχει εντοπιστεί επίσης σε πλαγγόνες από το σπήλαιο της Κουδουνότρυπας.

Ένα εντυπωσιακά μεγάλο σύνολο πλαγγόνων και πλαταγών ήρθε στο φως κατά τη διερεύνηση του κιβωτιόσχημου τάφου CCXCIV (Ανάδειξη Αμβρακίας), ο οποίος περιείχε τον ενταφιασμό ενηλίκου (πιθανότατα γυναίκας) σε ύπτια εκτεταμένη στάση, στο θώρακα της οποίας αναπαυόταν ο σκελετός βρέφους (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Επιπλέον, εντοπίστηκαν τα οστά ανακομιδής ενός ακόμη ανηλίκου ατόμου. Τα κτερίσματα του τάφου ήταν δύο ερυθρόμορφες υδρίες[455], ένας σκύφος αττικού τύπου[456], ένα μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο[457], ένα μικρογραφικό αλάβαστρο[458], τρία μικρογραφικά μυροδοχεία[459], ένα μολύβδινο ψέλιο[460] και δύο ασημένια δακτυλίδια με κυανό λίθο[461] **(πίν. 15.2)**. Μεταξύ αυτών, 24 πλαταγές[462] και 26 πλαγγόνες αποτελούν τα παιχνίδια που επιλέχθηκαν για να συντροφεύσουν τα ανήλικα άτομα **(πίν. IV)**. Αναφορικά με τις πλαγγόνες, όλες είναι πήλινες εκτός από μία μικρογραφική που είναι οστέινη (αρ. κατ. 130) **(πίν. 73)**. Η τελευταία αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα πλαγγόνας καμωμένης από οστό στην Αμβρακία, μετά το σύνολο των 4 οστέινων του ανατολικού νεκροταφείου (οικόπεδο Μερκοβίτη, 1993), όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Οι πήλινες πλαγγόνες του τάφου CCXCIV ανήκουν σε διάφορους τύπους. Από αυτές

[454] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 114-117, αρ. κατ. 391-407.

[455] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 11916, 11917. Βλ. Παπαδοπούλου 2017, 38-39, εικ. 58-59 (Α. Αγγέλη)· Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 161, αρ. κατ. 565-566.

[456] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 11942. Βλ. Παπαδοπούλου 2017, 36, εικ. 55 (Γ. Κόντου)· Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 162, αρ. κατ. 567.

[457] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 11943. Βλ. Παπαδοπούλου 2017, 37, εικ. 56 (Γ. Κόντου)· Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 162, αρ. κατ. 568.

[458] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 11946. Βλ. Παπαδοπούλου 2017, 37, εικ. 57 (Γ. Κόντου)· Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 163, αρ. κατ. 569.

[459] Τα δύο από τα μυροδοχεία: Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 11944, 11945. Βλ. Παπαδοπούλου 2017, 40, εικ. 60-61 (Γ. Κόντου)· Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 163, αρ. κατ. 570-572.

[460] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 12101. Βλ. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 164, αρ. κατ. 573.

[461] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 12102, 12103. Βλ. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 164, αρ. κατ. 574-575.

[462] Παπαδοπούλου 2017, εικ. 65-71 (Γ. Κόντου)· Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 164, αρ. κατ. 583-584.

11 φέρουν χιτωνίσκο και πόλο (αρ. κατ. 131, 132, 146) **(πίν. 73).** Άλλες, 12 τον αριθμό, ανήκουν στον τύπο της γυμνής πλαγγόνας με σγουρή κόμη που συγκρατείται από σφενδόνη περιμετρικά της κεφαλής και στο ένα χέρι κρατούν δίσκο[463] (αρ. κατ. 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 145) **(πίν. 73-75)**. Ένας ακόμη τύπος που απαντά στο σύνολο είναι εκείνος της πλαγγόνας με πτυχωτό χιτωνίσκο ζωσμένο στη μέση από την οποία ξεκινά ιμάντας και απολήγει στον αριστερό ώμο, τέμνοντας διαγωνίως το γυμνό κορμό (αρ. κατ. 144) **(πίν. 75)**. Τέλος, περιλαμβάνεται ο τύπος με χιτώνα ζωσμένο στη μέση και στο στήθος χιαστί ιμάντες, ένδυμα που θυμίζει το χιτώνα που φορούν οι οστέινες πλαγγόνες του ανατολικού νεκροταφείου αλλά και του εν λόγω τάφου (αρ. κατ. 143) **(πίν. 75).** Η θέση εύρεσης των κτερισμάτων ήταν περιμετρικά του σκελετού. Αποκαλυπτικό για την ευαισθησία με την οποία αντιμετώπισαν οι οικείοι το θάνατο και την ταφή του βρέφους είναι αφενός η εναπόθεσή του στο θώρακα του ενηλίκου ατόμου, αφετέρου ότι έθεσαν από μία πλαγγόνα στα άνω άκρα του (αρ. κατ. 138, 141) **(πίν. 74)**. Αμφότερες ανήκουν στον τύπο της γυμνής πλαγγόνας με σφενδόνη **(πίν. 15.2).**

Ο κιβωτιόσχημος τάφος CLI (Ανάδειξη Αμβρακίας), ο οποίος πιθανότατα είχε διαταραχθεί κατά το παρελθόν, περιείχε μαζί με διάσπαρτα οστά **(πίν. IV)** δύο σιδερένια αδιάγνωστα αντικείμενα, μία χάλκινη εφηλίδα και μία πλαγγόνα ελλιπή κατά την κεφαλή και τα άκρα, η οποία παρά την αποσπασματικότητά της μπορεί να ταξινομηθεί στον τύπο της γυμνής γυναικείας μορφής, με απόδοση των ανατομικών λεπτομερειών (στήθος, γλουτοί, κοιλιακή χώρα) και στην οποία με ασφάλεια μπορεί να αποκατασταθεί κεφαλή με σγουρή κόμη και σφενδόνη (αρ. κατ. 147) **(πίν. 75).** Χαρακτηριστικό του τάφου είναι ότι για τις πλευρικές όψεις του χρησιμοποιήθηκαν επιτύμβιες στήλες σε δεύτερη χρήση, εκ των οποίων οι δύο ενεπίγραφες[464] με τα ονόματα των νεκρών και το πατρώνυμο. Η τυπολογία των δύο στηλών και οι χαρακτήρες των ονομάτων συνηγορούν σε μια χρονολόγησή τους στον $3^{ο}$-$2^{ο}$ αι. π.Χ. η μία και στο $2^{ο}$ αι. π.Χ. η άλλη. Επομένως, το περιεχόμενο της ταφής μπορεί να τοποθετηθεί μετά από το χρονολογικό αυτό όριο.

[463] Για τις απόψεις περί της ταύτισης του δίσκου, βλ. Α΄ μέρος, υποενότητα *1.5.γ. Πλαγγόνες*, 51 και Β΄ μέρος, υποενότητα *4.2.α.1β.i. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη σγουρή με σφενδόνη*, 140-141, υποσημειώσεις 526-527.

[464] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 11734, 11798, βλ. Παπαδοπούλου 2015, 97-98 (Β.Ν. Παπαδοπούλου). Γενικά, για τις επιτύμβιες στήλες της Αμβρακίας, βλ. Τσιριβάκος 1965, 358-360· Τζουβάρα-Σούλη 1992· Κατσαδήμα 2003· Ρήγινος 2008, 70-71· Παπαδοπούλου 2015, 88-111 (Β.Ν. Παπαδοπούλου)· Παπαδοπούλου 2017, 69-70 (Μ. Νιάρου), 71-72 (Β. Γαλάνη)· Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 136-140.

Τέλος, εκτός της ταφής 2/Γ (οικόπεδο Γιαννούλα, 1984), που χρονολογείται από την ανασκαφέα στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. **(πίν. IV)**, βρέθηκε μία πλαγγόνα, ελλιπής ως προς την κεφαλή και τα άκρα, γυμνή με ανάγλυφα ανατομικά χαρακτηριστικά [465] (αρ. κατ. 167) **(πίν. 77)**. Αντίστοιχο παράδειγμα προέρχεται, επίσης, από το δυτικό νεκροταφείο (αρ. κατ. 168) **(πίν. 78)**.

Ιερό των Νυμφών - Σπήλαιο Κουδουνότρυπας

Το σπήλαιο της Κουδουνότρυπας αποτελεί υπαίθριο ιερό της Αμβρακίας, χώρο λατρείας των Νυμφών και άλλων θεοτήτων. Τα ευρήματα που προέρχονται από την έρευνα στο σπήλαιο είναι ως επί το πλείστον ειδώλια, καθιστές ή όρθιες γυναικείες μορφές που κρατούν προσφορά, πήλινοι ανάγλυφοι αναθηματικοί πίνακες που απεικονίζουν γυναικείες μορφές να εκτελούν διάφορους τύπους χορού, ειδώλια μορφών που εκτελούν κύκλιο χορό, πήλινες προτομές γυναικείων μορφών με κρίκους ή οπές για την ανάρτησή τους στο χώρο του σπηλαίου, πήλινα αγγεία, τα οποία ωστόσο είναι αριθμητικά λιγότερα σε σχέση με τα ειδώλια. Όλα τα παραπάνω συνιστούν αναθήματα προς τις λατρευόμενες θεότητες. Η χρονολόγησή τους, που τοποθετείται πριν από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και φτάνει έως τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, ορίζει το χρονικό φάσμα χρήσης του χώρου ως ιερού[466].

Ανάμεσα στα αναθήματα εντοπίστηκαν και λίγα ευρήματα που συνδέονται με τον κόσμο των παιδιών. Πρόκειται για 7 πήλινες πλαγγόνες, τμηματικά σωζόμενες και δύο τμήματα κάτω άκρων **(πίν. V)**. Όλες είναι ελλιπείς ως προς την κεφαλή και τα κινητά μέλη. Εξ αυτών 1 ανήκει στον τύπο πλαγγόνας που φορά χιτωνίσκο και στην κεφαλή θα έφερε πόλο (αρ. κατ. 148) **(πίν. 75)**. Επίσης, 3 ανήκουν στον τύπο της γυμνής γυναικείας μορφής με ανάγλυφα ανατομικά χαρακτηριστικά (στήθος, γλουτοί, ηβική και κοιλιακή χώρα), ωστόσο οι με αρ. κατ. 149 και 150 **(πίν. 75)** διαφέρουν από την πλαγγόνα με αρ. κατ. 151 **(πίν. 75)** ως προς την απόδοση του κορμού και ιδίως της περιοχής των ώμων. Στις δύο πρώτες περιπτώσεις οι ώμοι προεξέχουν από τον επιμήκη κορμό με τη μορφή κυλινδρικών προεκτάσεων, δίνοντας γενικότερα στο σώμα το σχήμα του σταυρού. Αντίθετα, στην περίπτωση της τρίτης γυμνής πλαγγόνας, στην οποία ομοίως αποδίδονται πλαστικά οι ανατομικές λεπτομέρειες, οι ώμοι είναι στενοί και κατεβαίνουν ομαλά από την περιοχή του λαιμού προς τον κορμό δίχως να προεξέχουν από το περίγραμμα αυτού.

[465] Ανδρέου 1984, 182.

[466] Μπαχλάς 2012, 394-395˙ Μπαχλάς 2016˙ Μπαχλάς 2016-2017, 57-166.

Στον τύπο της γυμνής γυναικείας μορφής ανήκει 1 ακόμα απότμημα πλαγγόνας, κοίλης εσωτερικά, που διαθέτει διαμορφωμένη οπίσθια όψη και επομένως είναι κατασκευασμένη από δύο μήτρες (αρ. κατ. 154) **(πίν. 76)**. Σώζεται μόνο το άνω μέρος του κορμού με ιδιαίτερα επιμελημένο και όχι σχηματοποιημένο, αλλά περισσότερο φυσιοκρατικό πλάσιμο της περιοχής του στήθους και της πλάτης. Η μορφή ήταν καλυμμένη με λευκό επίχρισμα, που διατηρείται απολεπισμένο.

Ένας άλλος τύπος πλαγγόνας που απαντά στα ευρήματα της Κουδουνότρυπας και αντιπροσωπεύεται από 2 παραδείγματα, είναι εκείνος της ενδεδυμένης γυναικείας μορφής με πτυχωτό χιτώνα, ο οποίος καλύπτει και τον κορμό και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος με φαρδιά ζώνη. Στην πλαγγόνα με αρ. κατ. 155[467] **(πίν. 76)**, που διατηρεί ακέραιο τον κορμό αλλά όχι την κεφαλή και τα άκρα, ο χιτώνας διαμορφώνει πλατιά παρυφή στο κάτω μέρος, η οποία ανοίγει προς τα έξω και αποτελεί συγχρόνως την απόληξη του κορμού. Η συγκεκριμένη πλαγγόνα, ακέφαλη και δίχως τα μέλη της, διατηρεί κατά μήκος των πτυχώσεων του ενδύματος γαλάζιο χρώμα, απόχρωση που απαντά πρώτη φορά σε πλαγγόνα της Αμβρακίας, σύμφωνα με τα δείγματα που περιλαμβάνονται στην παρούσα εργασία. Στον ίδιο τύπο ανήκει και ένα ακόμα απότμημα πλαγγόνας (αρ. κατ. 153) **(πίν. 76)**, από την οποία σώζεται μόνο το κάτω μέρος του σώματος με την απόληξη του πτυχωτού χιτώνα. Αμφότερα τα παραδείγματα στο κάτω μέρος του σώματος διατηρούν δύο κοιλότητες με διάτρητα τοιχώματα για την ένθεση-ανάρτηση των κάτω άκρων. Ο τύπος είναι γνωστός, επίσης, από το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, όπου σε ταφή έχουν βρεθεί τρεις όμοιας τυπολογίας πλαγγόνες ($4^{ος}$-$3^{ος}$ αι. π.Χ.)[468].

Τέλος, από την Κουδουνότρυπα προέρχονται 2 κάτω άκρα, αλλά πιθανότατα δεν αποτελούν ζεύγος (αρ. κατ. 152) **(πίν. 76)**. Είναι επιμήκη, κυκλικής διατομής, ελλιπή ως προς τα άκρα πόδια. Δεν αποδίδονται ανατομικά χαρακτηριστικά (μύες, γόνατα κλπ.). Στην άνω απόληξη είναι πεπλατυσμένα και φέρουν διαμπερή οπή για την ανάρτηση από τον κορμό της πλαγγόνας.

Οικιστικό περιβάλλον

Μολονότι στην πλειονότητά τους οι πλαγγόνες της Αμβρακίας προέρχονται από ταφικά σύνολα, δεν λείπουν και τα παραδείγματα εκείνων που προέρχονται από

[467] Μπαχλάς 2016, 117, πίν. 6ιε.

[468] Βλ. ενότητα *4.1. Οι πλαγγόνες της Αμβρακίας: προέλευση και θέση (Δυτικό νεκροταφείο)*, 119-120, αρ. κατ. 127, 128, 129, πίν. 61.

τις ανασκαφές στον πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλης, όπου εντοπίζονται οι ιδιωτικές οικίες. Προφανώς, τα ευρήματα είναι αριθμητικά λιγότερα[469] σε σχέση με τα προερχόμενα από τα νεκροταφεία **(πίν. VI)**, αλλά η αξία τους είναι ιδιαίτερη εάν ληφθεί υπ΄ όψιν το γεγονός ότι οι οικίες είναι ο φυσικός χώρος στον οποίο διαβιούν και δραστηριοποιούνται τα παιδιά στην καθημερινότητά τους, όταν αναπτύσσονται, αναθρέφονται εκπαιδευόμενα για τον κόσμο των ενηλίκων, ψυχαγωγούνται, περνούν ευχάριστα τον ελεύθερο χρόνο τους και αλληλεπιδρούν με συνομηλίκους και ενήλικες.

Επομένως, η εύρεση αντικειμένων σε ανάλογους χώρους παρέχει τη δυνατότητα ασφαλέστερης απόδοσης της ιδιότητας του παιχνιδιού σε αυτά, απογυμνώνοντάς τα από άλλους συμβολισμούς που αποκτούν, όταν για παράδειγμα τα αντικείμενα αυτά βρεθούν σε ταφικό περιβάλλον ή σε κάποιο ιερό και συνδεθούν με τον κόσμο των νεκρών και τις απόψεις για το επέκεινα ή με τη λατρεία των θεοτήτων και τις τελετουργικές πράξεις αντίστοιχα.

Ένα μικρό σύνολο από 3 πλαγγόνες συνοδευόμενες από άλλα ομοιώματα αντικειμένων, που είναι δυνατόν να ταυτιστούν με αθύρματα, εντοπίστηκαν κατά την ανασκαφή επί της οδού Καραπάνου (οικόπεδο Κολιοπάνου, 1978) στο κέντρο της Άρτας. Στη θέση αυτή αποκαλύφθηκαν μεγάλα τμήματα οικοδομικών τετραγώνων της Αμβρακίας, στις δύο πλευρές τμήματος αρχαίου δρόμου. Στα δυτικά αυτού βρέθηκε οικία ελληνιστικών χρόνων με πολλούς χώρους, πλακόστρωτη αυλή, περίστυλο αίθριο και άλλα δωμάτια, κάτω από την οποία διατηρούνταν θεμέλια κτιρίου κλασικών χρόνων και λείψανα από οικίες της αρχαϊκής εποχής. Στα ανατολικά του δρόμου αποκαλύφθηκαν χώροι οικίας ελληνιστικών χρόνων (τμήμα αυλής με πηγάδι, πλακόστρωτο δάπεδο, κτιστός αποχετευτικός αγωγός)[470].

Από το σύνολο των πλαγγόνων που βρέθηκαν εκεί 2 ανήκουν στον τύπο με χιτωνίσκο και πόλο. Από αυτές η μία διατηρεί τον κορμό και την κεφαλή (αρ. κατ. 157) **(πίν. 77)**, ενώ η δεύτερη διατηρεί μόνο τη μετωπική κεφαλή με το κάλυμμά της. Η τρίτη πλαγγόνα, ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής και καλής διατήρησης, σώζει ακέραιο τον κορμό και το κεφάλι με την περίτεχνη σγουρή κόμμωσή του και τη με ευκρίνεια αποδοσμένη ταινία που τη συγκρατεί (αρ. κατ. 156) **(πίν. 76)**. Σε αυτήν

[469] Σύμφωνα με τα καταγεγραμμένα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας. Μελλοντική επέκταση της ανασκαφικής δραστηριότητας στην πόλη της Άρτας ή και περαιτέρω συντήρηση του υπάρχοντος ογκώδους αρχαιολογικού υλικού, που έχει συσσωρευθεί από τις πολυετείς ανασκαφές, είναι πιθανό να αποδώσουν περισσότερα δείγματα παιχνιδιών από τις ιδιωτικές οικίες.

[470] Ανδρέου 1978, 177-179.

μπορούν να αποδοθούν δύο κάτω άκρα με το χαρακτηριστικό τρόπο ανάρτησής τους από τον κορμό, καθώς και τμήματα των άνω άκρων από τα οποία διατηρείται το άκρο χέρι που κρατά κυκλικό δισκοειδές αντικείμενο.

Οι πλαγγόνες εντοπίστηκαν μαζί με ένα ειδώλιο πτηνού, ένα μικκύλο λυχνάρι, ένα ομοίωμα τραπεζιού, δύο πήλινα ειδώλια ανδρικής και γυναικείας μορφής κι ένα πήλινο δισκάριο με προεξοχή (πιθανώς ομοίωμα κατόπτρου), καθώς και με όστρακα κλασικών χρόνων **(πίν. VI)**. Το πτηνόμορφο ειδώλιο και τα μικκύλα ομοιώματα των επίπλων και των αγγείων συνδέονται με τον κόσμο του παιδιού και το παιχνίδι[471]. Ανάλογα αντικείμενα αποτελούν αθύρματα στα χέρια των παιδιών, αντανακλούν την αγάπη και την επαφή τους με τα ζώα, ενώ τα ομοιώματα της οικοσκευής συχνά θεωρούνται συνοδευτικά αντικείμενα του μικρόκοσμου της κούκλας.

Στις δυτικές υπώρειες του λόφου της Περάνθης, στην περιοχή του ναού της Οδηγητρίας, όπου εκτεινόταν το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας[472], εντοπίστηκε αποθέτης εργαστηρίου κοροπλαστικής του 4ου αι. π.Χ. (οικ. Παπακίτσου, οδός Οδηγητρίας, 1964), με πολυάριθμα τμήματα πήλινων ειδωλίων και μητρών, που διατηρούσαν το όνομα του κοροπλάστη Σατύρου[473]**(πίν. VI)**. Μεταξύ των ευρημάτων περιλαμβάνεται ένα ακέραιο κάτω άκρο πλαγγόνας (αρ. κατ. 159) **(πίν. 77)**, βραχύ, κυκλικής διατομής, χωρίς απόδοση ανατομικών χαρακτηριστικών, που σώζει το άκρο πόδι, ενώ η άνω απόληξή του είναι πεπλατυσμένη και διάτρητη, προκειμένου να προσδεθεί στο κάτω μέρος του σώματος μιας πλαγγόνας. Οι πλαγγόνες αποτελούσαν μία από τις κατηγορίες ειδωλίων που κατασκευάζονταν σε εργαστήρια κοροπλαστικής, όπως τεκμαίρεται και από το μικρό αυτό σκέλος, που βρέθηκε μαζί με άλλα απορριφθέντα προϊόντα ενός αμβρακιώτικου εργαστηρίου.

4.2. Τυπολογική κατάταξη

4.2.α. Πήλινες πλαγγόνες

Ως επί το πλείστον οι πλαγγόνες που απαντούν στην Αμβρακία είναι κατασκευασμένες από πηλό. Βασικό κριτήριο για τη διάκριση και την ταξινόμησή τους θεωρείται το φύλο που αυτές αναπαριστούν, δεδομένου ότι, όπως αναφέρθηκε

[471] Σχετικά με τη σύνδεση των ομοιωμάτων οικοσκευής και άλλων αντικειμένων με το παιδικό παιχνίδι, βλ. ενδεικτικά Fittà 1998, 58-62· Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 164 (Ο. Πάλλη)· Παπαδοπούλου 2022, 12-13 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

[472] Μηλιάδης 1926, 63-77· Δάκαρης 1955, 451-457.

[473] Δάκαρης 1964, 311-312.

παραπάνω, οι πλαγγόνες αποδίδουν κυρίως γυναικείες μορφές, ενώ ολιγάριθμα είναι τα παραδείγματα που αποδίδουν μορφές ανδρικές.

4.2.α.1. Πλαγγόνες γυναικείας μορφής

Από το σύνολο των 153 πλαγγόνων που περιλαμβάνονται στη μελέτη αυτή, οι 143 αποδίδουν γυναικείες μορφές, αριθμός που αποτελεί το 93,5 % του συνολικού δείγματος. Αυτές μπορούν να διακριθούν περαιτέρω με βάση άλλα κριτήρια, όπως είναι η περιβολή, δηλαδή εάν είναι ενδεδυμένες ή γυμνές, τα χαρακτηριστικά της κόμμωσης ή τα διάφορα εξαρτήματα που φέρουν, στοιχεία που σε κάποιες από τις περιπτώσεις προσδιορίζουν συγκεκριμένους τύπους αρθρωτών μορφών και δεν απαντούν σε άλλους. Υπάρχουν, ωστόσο, χαρακτηριστικά που μπορεί να μεταβάλλονται αλλά σε τέτοιο βαθμό ώστε να μη δικαιολογείται η διάκριση ενός νέου τύπου πλαγγόνας, παρά μόνον η επισήμανση ως μίας παραλλαγής του αρχικού τύπου. Με βάση τα παραπάνω, οι γυναικείες πλαγγόνες της Αμβρακίας, μπορούν να ταξινομηθούν στις παρακάτω κατηγορίες.

4.2.α.1α. Ενδεδυμένες

4.2.α.1α.i. Πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο

Από το σύνολο των πλαγγόνων, 56 ανήκουν στον τύπο της ενδεδυμένης με χιτωνίσκο και πόλο γυναικείας μορφής, αντιπροσωπεύοντας το 36,6 % του συνολικού εξεταζόμενου δείγματος. Οι περισσότερες προέρχονται από ταφές του ανατολικού και του δυτικού νεκροταφείου, μία βρέθηκε στο ιερό των Νυμφών στο σπήλαιο της Κουδουνότρυπας (αρ. κατ. 148) **(πίν. 75)** και δύο σε ιδιωτική οικία, εκ των οποίων μία ακέραιη (αρ. κατ. 157) **(πίν. 77)** ενώ από την άλλη διατηρείται μόνον η κεφαλή. Ο τύπος παρουσιάζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά [474], χωρίς όμως κατά την επικρατούσα άποψη να ακολουθεί κάποιο πρότυπο της μεγάλης πλαστικής[475]. Η μορφή παριστάνει ένα νεαρό κορίτσι, αποδοσμένο όρθιο και κατ΄ ενώπιον. Είναι κατασκευασμένη με μήτρα, αλλά μόνον η πρόσθια όψη. Η οπίσθια είναι επίπεδη και διαμορφωμένη με το χέρι. Ο κορμός παριστάνεται ψηλά ως το ύψος της λεκάνης, όπου καταλήγει σε τρεις προεξοχές. Αυτές είναι συνήθως πλατιές και γλωσσωτές και

[474] *Corinth* XV 2, 146-147· Elderkin 1930, 460-461· Schmidt 1977, 117 κ.ε.· Αργυριάδη 1991, 19-20· Nicholls 1995, 435-436, πίν. 106, αρ. 63· Neils & Oakley 2003, 267· Papaikonomou 2008, 698· Dasen 2012, 17-18· Griesbach 2014, 256-257· Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 255.

[475] Papaikonomou 2008, 698, με βιβλιογραφία.

φέρουν οριζόντιες οπές, που αντιστοιχούν μεταξύ τους, ενώ στο μεσοδιάστημα δημιουργούνται δύο εσοχές-ανοίγματα, όπου αναρτώνται τα κάτω άκρα. Στον κορμό αποδίδεται ανάγλυφα το στήθος.

Η μορφή είναι ενδεδυμένη με κοντό χιτώνα, που σταματά ψηλά στη λεκάνη, στο σημείο δηλαδή που σταματά και ο κορμός, πάνω από την τριμερώς διαχωρισμένη απόληξή του. Ο χιτωνίσκος στο σημείο αυτό δημιουργεί την κατώτατη παρυφή του, η οποία σε άλλες περιπτώσεις αποδίδεται ως μια καμπύλη, έξεργη γραμμή (αρ. κατ. 42, 58, 59, 60, 97-99.1, 131-132) **(πίν. 62-63, 68, 73)** ή σε άλλες διαμορφώνει ζωηρές καμπύλες και παράλληλες μεταξύ τους απολήξεις των πτυχώσεων (αρ. κατ. 65-68, 83-85, 116-120) **(πίν. 64, 66, 72)**. Ο κοντός χιτώνας, κατά την άποψη του Higgins, διευκόλυνε τον τεχνίτη να αποδώσει καλύτερα την ανατομική κίνηση των άκρων[476].

Η μετάβαση από τον κορμό στην κεφαλή γίνεται μέσω ενός κατά κανόνα κοντού λαιμού. Το κεφάλι έχει χαρακτηριστικά στον τύπο της αρχαϊκής κόρης. Το πρόσωπο είναι μικρό, ωοειδές, ενίοτε τριγωνικό, με χαμηλό μέτωπο. Ανάγλυφα αποδίδονται η ίσια μύτη, τα μικρά χείλη, στα οποία διαφαίνεται αμυδρά μειδίαμα, τα μάτια, όπου αυτά διατηρούνται, είναι αμυγδαλωτά και αποδίδονται ανάγλυφα (π.χ. αρ. κατ. 49, 51, 55, 89) **(πίν. 62-63, 66)** ή σχεδιάζονται με μελανό χρώμα (αρ. κατ. 94, 96, 114) **(πίν. 67, 72)**. Η κόμη είναι μακριά στους ώμους, πλαισιώνοντας με τον όγκο της το μικρό πρόσωπο και τον βραχύ λαιμό, και αποτελείται από βοστρύχους που δηλώνονται με οριζόντιες εγχαράξεις. Το μέτωπο πλαισιώνει μία σειρά κοντών εγχάρακτων επίσης βοστρύχων.

Στο κεφάλι φορά τον πόλο, ο οποίος είναι άλλοτε πλατύς και άλλοτε έχει αυστηρά κάθετες πλευρές. Σε όλα τα παραδείγματα εικονίζεται μόνον η πρόσθια και οι πλάγιες όψεις του, δεδομένου ότι η οπίσθια όψη της κεφαλής, όπως και η οπίσθια πλευρά του κορμού, είναι επίπεδη. Εξαίρεση, όμως, αποτελούν οι πλαγγόνες με αρ. κατ. 94 και 96 **(πιν. 67)**, των οποίων η κεφαλή είναι ολόγλυφη και ο πόλος πλάθεται περιμετρικά αυτής ακολουθώντας το περίγραμμά της. Στην κορυφή του πόλου των πλαγγόνων ανοίγεται κατακόρυφη οπή ανάρτησης, με διάμετρο που κυμαίνεται από 0,003μ. έως 0,006μ.[477] . Η οπή αυτή διαπερνά την κεφαλή και τον λαιμό και συναντά

[476]Higgins 1967, 248.

[477] Σημειώνεται ότι σε όλους τους τύπους των πλαγγόνων που μελετήθηκαν, οι οπές ανάρτησης στην κεφαλή έχουν μεγαλύτερη διάμετρο από τις οπές που υπάρχουν στους ώμους και στις τρεις προεξοχές του κορμού για την ανάρτηση των άκρων. Συνήθως, οι τελευταίες υπολογίζονται μεταξύ 0,001μ. –

τον κορμό, όπως παρατηρείται σε θραυσμένες κεφαλές, στις οποίες γίνεται ορατό το τρήμα στο σημείο ένωσης του λαιμού με τον κορμό (αρ. κατ. 51, 59) **(πιν. 62-63).**

Ως προς το περίγραμμα του κορμού και τη διαμόρφωσή του, στις πλαγγόνες της Αμβρακίας παρατηρούνται οι ακόλουθες διαφοροποιήσεις του βασικού τύπου:
α) Μία παραλλαγή αντιπροσωπεύεται από τις 4 πλαγγόνες του τάφου 66 με αρ. κατ. 65-68 (πρώιμος 5ος αι. π.Χ.) και από 1 αποσπασματικά σωζόμενη πλαγγόνα του τάφου 59 (αρ. κατ. 48) του ανατολικού νεκροταφείου **(πίν. 62, 64)**. Ο κορμός είναι ιδιαίτερα στενός στο πάνω μέρος, ώστε το περίγραμμα των ώμων, που κλίνουν προς τα κάτω, να δίνει την εντύπωση ότι συνεχίζει ενιαίο κάτω από το λαιμό. Ο κορμός στενεύει χαρακτηριστικά από το στήθος και κάτω, στο ύψος της μέσης, για να ανοίξει εμφανώς προς τα έξω στην απόληξή του. Η παρυφή του χιτώνα εκεί είναι έντονα καμπύλη που πέφτει μπροστά, χαμηλά, στο κέντρο της μορφής, όπου σχηματίζονται ζωηρές καμπυλώδεις οι απολήξεις των πτυχώσεων. Το ένδυμα πτυχώνεται, επίσης, δεξιά και αριστερά των πλάγιων ορίων του κορμού, με κατακόρυφες λεπτές πτυχές που καμπυλώνουν χαμηλά στο σημείο όπου ανοίγει ο χιτώνας. Σε αντίθεση με την έντονα προς τα έξω κλίση του χιτώνα στο κάτω μέρος, οι τρεις προεξοχές ανάρτησης των κάτω άκρων έχουν μικρό πλάτος. Ακόμα και οι δύο ακρινές, που συνήθως κλίνουν έντονα προς τα έξω σε άλλα παραδείγματα, στις πλαγγόνες αυτές είναι σχεδόν κατακόρυφες, επιτείνοντας την αίσθηση του ανοίγματος του χιτώνα, το οποίο ενδεχομένως να υποδηλώνει την κίνηση της μορφής. Ο λαιμός είναι κοντός, καλυμμένος από την κόμη που πέφτει έως τους ώμους. Στην παραλλαγή αυτή, ο πόλος στην κεφαλή παρουσιάζεται πλατύς. Το συνολικό ύψος των τεσσάρων μορφών κυμαίνεται (χωρίς τα άκρα και υπολογίζοντας τα καλά σωζόμενα δείγματα) από 0,82μ.-0,083μ., με το ύψος του κορμού να υπολογίζεται περί τα 0,052μ.-0,054μ. Το μέγιστο πλάτος στο άνοιγμα του ενδύματος στη λεκάνη φτάνει τα 0,03μ., έχοντας διαφορά με το πλάτος των ώμων περί τα 0,005μ. (πλάτος στους ώμους: 0,025-0,026μ.). Το πάχος των πλαγγόνων υπολογίζεται μεταξύ 0,012μ. και 0,015μ. Ο τύπος αυτός αρθρωτής κούκλας εντοπίζεται και στο δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας[478]. Βρίσκει, επίσης, παράλληλα σε πλαγγόνες που έχουν βρεθεί στην Κόρινθο[479], τη

0,003μ., ενώ η διάμετρος των οπών της κεφαλής κυμαίνεται μεταξύ 0,003μ.-0,006μ. Πρβλ. *Corinth* XVIII 4, 51.

[478] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 4317 (οικόπεδο Σεργιάννη, 1991), εκτός καταλόγου.

[479] Leyenaar-Plaisier 1979, πίν. 16, αρ. 79.

Ρόδο[480], τη θρακική πόλη Ελαιούς[481] και τον Τάραντα[482], παραδείγματα που χρονολογούνται στους πρώιμους κλασικούς χρόνους, περί το 480-450 π.Χ.

β) Στη δεύτερη παραλλαγή ο κορμός εμφανίζεται τετραγωνισμένος, ιδιαίτερα στην περιοχή των ώμων, οι οποίοι εξέχουν ελαφρώς του κορμού, απολήγοντας σε κάθετα μέτωπα, όπου ανοίγονται οι οπές ανάρτησης των άνω άκρων. Ο χιτωνίσκος στην απόληξή του ανοίγει ελαφρώς προς τα έξω, ενώ είναι ορατή η παρυφή του ενδύματος στο κάτω μέρος. Πλαγγόνες με αυτά τα χαρακτηριστικά είναι οι αρ. κατ. 38, 49, 50, 54, 55, 57-60, 83-86, 114-120 **(πίν. 62-63, 66, 72)** από τα δύο νεκροταφεία και η αρ. κατ. 157 **(πιν. 77)** από ιδιωτική οικία. Παράλληλα αυτού του τύπου είναι γνωστά και σε άλλες περιοχές, όπως στην Κόρινθο[483], τη Βοιωτία[484] (480-450 π.Χ.) κ.α.

γ) Ως προς τη διάπλαση του κορμού έγκειται η διαφορά των πλαγγόνων της τρίτης παραλλαγής, που προέρχονται από ταφές των δύο νεκροταφείων (αρ. κατ. 30, 42, 51, 52, 97-99.1, 131, 132) **(πιν. 61-62, 68, 73)**. Οι ώμοι παραμένουν τετραγωνισμένοι, όχι όμως τόσο έντονα όσο στην προηγούμενη κατηγορία, προεξέχοντας ελαφρώς του κορμού, ο οποίος χάνει το πλάτος του στην απόληξή του καθώς και την προς τα μέσα κλίση (στένεμα) στην περιοχή της μέσης. Ο κορμός είναι περισσότερο μακρόστενος, μοιάζει κυλινδρικός, ενώ απουσιάζει και η διαμόρφωση πτυχώσεων, στοιχείο που κάνει το ένδυμα να μοιάζει εφαρμοστό ή κάνει τη μορφή να μοιάζει γυμνή. Ανάλογα παραδείγματα είναι γνωστά από το αττικό εργαστήριο[485], τον Τάραντα[486] (5ος αι. π.Χ.), την Κυρήνη[487] (470-450 π.Χ.), την Κόρινθο[488] (αρχές 5ου αι. π.Χ.) κ.α. Δύο παραδείγματα του τύπου αυτού, ωστόσο, τα με αρ. κατ. 131 και 132, προέρχονται από ταφή που χρονολογείται στο α΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. και συνυπάρχουν με πλαγγόνες του γυμνού τύπου. Ίσως σε αυτά τα δύο παραδείγματα να μην πρέπει να

[480] Mollard-Besques 1954, 107, πίν. LXXVII, C141˙ Επίσης, πλαγγόνες κορινθιακού εργαστηρίου από την Κάμιρο (περίπου 450 π.Χ.), βλ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, 1864, 1007.1310˙ 1864,1007.1312˙ 1864,1007.1313˙ 1864,1007.1308˙ 1864,1007.1307.

[481] Mollard-Besques 1954,110, πίν. LXXIX, C159.

[482] Mollard-Besques 1954, πίν. XCIX, C567.

[483] *Corinth* XV 2, πίν. 31, XX, 11.

[484] Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93.

[485] Ενδεικτικά βλ., πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο. Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης, 12464 (αρχές 5ου αι. π.Χ.).

[486] Mollard-Besques 1954, 155, πίν. XCIX, C566.

[487] Mollard-Besques 1954, 118, πίν. LXXXIV, C215.

[488] *Corinth* XII, πίν. 9, 130.

αναγνωριστεί μια σχετικά πρώιμη χρονολόγηση. Είτε αποτελούν σύγχρονα προϊόντα με τις γυμνές πλαγγόνες, είτε ανήκαν στο οικείο περιβάλλον των νεκρών και προηγούνται χρονικά των υπολοίπων κτερισμάτων.

δ) Μία ακόμη παραλλαγή του τύπου της πολοφόρου μορφής αντιπροσωπεύεται από δύο μόλις πλαγγόνες με αρ. κατ. 94 και 96 **(πιν. 67)** από τον τάφο CXXIV του δυτικού νεκροταφείου, που περιείχε ταφή νηπίου και τοποθετείται στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.[489]. Οι δύο πλαγγόνες χαρακτηρίζονται για τη διαφορετική, περισσότερο στιβαρή σωματοδομή και τις κοντόχοντρες αναλογίες τους, ενώ ως προς το ύψος υπολογίζονται κατά 0,02μ.-0,03μ. περίπου υψηλότερες από το τυπικό ύψος μιας πλαγγόνας με χιτωνίσκο και πόλο. Ο κορμός είναι τετραγωνισμένος, οι ώμοι προεξέχουν έντονα, το στήθος προβάλλει αλλά σε διαφορετική θέση από τη φυσική, δηλαδή οι μαστοί πλησιάζουν περισσότερο από το κανονικό τα πλευρά. Ο κορμός στενεύει χαμηλά, απολήγει σε τρεις μεγάλες και ογκώδεις σε σχέση με άλλα παραδείγματα προεξοχές. Μία ακόμα διαφορά παρατηρείται στο σχηματισμό της κεφαλής, η οποία στην πίσω όψη δεν είναι επίπεδη, όπως συμβαίνει με τον κορμό. Αντίθετα, η κεφαλή είναι ολόγλυφη και ο πόλος σχηματίζεται περιμετρικά αυτής με τη μορφή πλατιάς στεφάνης, αφήνοντας την κορυφή της κεφαλής ελεύθερη. Διαπιστώνεται ακόμα ότι στις δύο πλαγγόνες η οπή ανάρτησης ανοίγεται επί της ίδιας της κεφαλής και όχι επί του πόλου, όπως σε άλλα παραδείγματα. Τέλος, ιδιαίτερη είναι η διάπλαση των άκρων και ειδικότερα των ποδιών. Τα τελευταία βραχέα, ογκηρά και δυνατά, δίνουν την εντύπωση απόδοσης του μυός στη γάμπα. Η σημαντικότερη δε διαφορά συγκριτικά με τα άκρα άλλων πλαγγόνων του τύπου είναι το γεγονός ότι στο άκρο πόδι σχηματίζονται και διαχωρίζονται τα δάκτυλα.

ε) Στον τύπο της πολοφόρου μορφής ανήκει και μία μικρών διαστάσεων πλαγγόνα (αρ. κατ. 41) **(πιν. 62)**, η οποία προέρχεται από το σύνολο που συνελέγη εκτός του τάφου 22 του ανατολικού νεκροταφείου. Ωστόσο, λόγω του μικρού της μεγέθους και της απόδοσης της μυολογίας στην κοιλιακή χώρα, στοιχείο που την καθιστά μοναδική για την περίπτωση της Αμβρακίας, εφ΄ όσον αποτελεί μοναδικό παράδειγμα, θα ταξινομηθεί σε άλλη κατηγορία[490].

στ) Παραλλαγή του αρχικού τύπου μπορούν να θεωρηθούν οι πλαγγόνες με αρ. κατ. 43 και 44 του τάφου 41 του ανατολικού νεκροταφείου **(πιν. 62)**, καθώς και οι

[489] Aggeli 2019, 134˙ Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 255, Β΄ τόμ., 100 κ.ε., αρ. κατ. 340, 341.

[490] Βλ. παρακάτω, υποενότητα *4.2.α.3. Άλλοι τύποι πήλινων πλαγγόνων*, 158-164.

πλαγγόνες με αρ. κατ. 122, 123 και 124 από τον τάφο CCLVII του δυτικού νεκροταφείου **(πιν. 73)**. Είναι κατασκευασμένες ομοίως σε μονή μήτρα και έχουν την οπίσθια πλευρά επίπεδη. Ο κορμός πλάθεται ως το ύψος της λεκάνης και φέρει χιτωνίσκο. Το γεγονός όμως ότι παριστάνουν ανδρικές μορφές, η διαφορετική κόμμωση και το κεφαλοκάλυμμα που φέρουν, επιτρέπουν το διαχωρισμό τους από την υπό συζήτηση κατηγορία και την ταξινόμησή τους με βάση πρωτίστως το φύλο, που αποτελεί άλλωστε την ειδοποιό διαφορά τους[491].

Σε αντίθεση με τον κορμό που κατασκευάζεται σε μήτρα, τα άνω και κάτω άκρα των πλαγγόνων του υπό συζήτηση τύπου πλάθονται στο χέρι [492] . Χαρακτηρίζονται για το κυλινδρικό σχήμα, τη ραδινότητά τους και την έλλειψη ανατομικών λεπτομερειών. Τα άνω άκρα είναι συνήθως βραχέα, λεπτά, κυκλικής διατομής. Αποδίδονται τεντωμένα προς τα κάτω (αρ. κατ. 61, 62, 69, 84, 85, 89, 90, 92, 94-96, 114-118, 132) **(πιν. 63-64, 66-67, 72-73)**, εκτός από την περίπτωση της πλαγγόνας με αρ. κατ. 97 **(πιν. 68)**, της οποίας το σωζόμενο άνω άκρο είναι ελαφρώς λυγισμένο στον αγκώνα, με μια εγχάρακτη οριζόντια γραμμή στο σημείο να τονίζει την κλίση του[493]. Στην άνω απόληξή τους είναι πεπλατυσμένα με το χέρι, όπου έχουν παραμείνει ίσως ορατά σε κάποιες περιπτώσεις ίχνη από δακτυλικά αποτυπώματα, πιθανώς του τεχνίτη. Στο πεπλατυσμένο αυτό άκρο φέρουν την οπή για τη σύνδεση του χεριού με τον ώμο της πλαγγόνας. Οι οπές δεν ξεπερνούν τα 0,002μ.-0,003μ. Τα άκρα χέρια είναι σχηματοποιημένα. Η παλάμη με τα δάκτυλα αποδίδεται ενιαία (*mitten-shaped hand*[494]), με σχετικά μεγάλο μήκος, είναι ανοικτή και τεντωμένη προς τα κάτω. Διαχωρίζεται μόνον ο αντίχειρας, που σε αρκετά παραδείγματα αποδίδεται ως μια μικρή απόφυση ή σε άλλα είναι ελλειψοειδής με ευδιάκριτο μήκος (π.χ. αρ. κατ. 50, 61, 62, 69) **(πιν. 62-64).** Σε άλλες περιπτώσεις το άκρο του χεριού αποδίδεται διχαλωτό, με τα δύο μέρη, δηλαδή την παλάμη με τα ενιαία αποδοσμένα δάκτυλα από τη μια και τον μεμονωμένο αντίχειρα από την άλλη να είναι σχεδόν ισομεγέθη[495] (π.χ. αρ. κατ. 63δ, 63ε) **(πιν. 63).**

[491] Βλ. παρακάτω υποενότητα *4.2.α.2. Πλαγγόνες ανδρικής μορφής* και ειδικότερα υποενότητα *4.2.α.2γ. Πλαγγόνες με πτυχωτό ένδυμα*, 155-157.

[492] Για τα κινητά μέλη, βλ. *Corinth* XVIII 4, 50-51.

[493] Πρβλ. Mollard-Besques 1954, 117, πίν. LXXXIV, C215.

[494] *Corinth* XVIII 4, 51.

[495] Πρβλ. Neils & Oakley 2003, 268, αρ. 73, 74.

Τα κάτω άκρα είναι λεπτά, κυκλικής διατομής, εντελώς σχηματοποιημένα, με πάχος που παραμένει όμοιο καθ΄ όλο το μήκος τους και λεπταίνει ελαφρώς στο ύψος του αστραγάλου. Στην άνω απόληξη είναι πεπλατυσμένα με το χέρι, όπως συμβαίνει και με τα άνω άκρα, και φέρουν οπή για τη σύνδεση με τις τρεις προεξοχές του κορμού. Το άκρο πόδι είναι λεπτό, ελλειψοειδές ή σε κάποια παραδείγματα ριπιδιόσχημο, πλατύ μπροστά και πίσω λεπταίνει στη φτέρνα, ενώ το πέλμα κάτω είναι ελαφρώς κοίλο. Δεν διαχωρίζονται τα δάκτυλα. Εξαίρεση αποτελούν οι δύο μόνον πλαγγόνες με αρ. κατ. 94 και 96 **(πιν. 67)**, τα κάτω άκρα των οποίων είναι κοντά και στιβαρά και στη γάμπα δίνουν της αίσθηση του μυός που εντείνεται στο σημείο. Διαφέρουν ακόμη από τις υπόλοιπες πλαγγόνες ως προς το διαχωρισμό και τη σαφή διαμόρφωση των δακτύλων των άκρων ποδιών[496]. Η μη δήλωση των δακτύλων έχει υποστηριχθεί ότι οφείλεται στο γεγονός πως θα αποδίδονταν γραπτά τα υποδήματα των μορφών. Τα ίχνη ερυθρού χρώματος που διατηρούνται σε αρκετά παραδείγματα στο ύψος του αστραγάλου, καθώς και στην άνω και κάτω όψη του άκρου ποδιού ενισχύουν την άποψη αυτή[497].

Οι πλαγγόνες διατηρούν ίχνη λευκού επιχρίσματος σε διάφορα σημεία, που σημαίνει ότι ήταν καλυμμένες εξ ολοκλήρου. Πάνω σε αυτό διατηρούνται ίχνη του ερυθρού χρώματος, με το οποίο ενδεχομένως δηλώνονταν τα υποδήματα[498], όπως αναφέρθηκε, ή τονίζονταν οι πτυχώσεις και η διακόσμηση του ενδύματος, όπως στην περίπτωση της πλαγγόνας με αρ. κατ. 99.1 **(πιν. 68)**, όπου στα πλάγια του κορμού διακρίνονται οριζόντιες ερυθρές ταινίες. Επιπλέον, γραπτή διακόσμηση έφερε και ο πόλος, όπως μαρτυρούν ίχνη ερυθρού χρώματος που σώζονται κατά μήκος του σε αρκετά δείγματα, σχηματίζοντας γραπτή ερυθρή ταινία (π.χ. αρ. κατ. 117, 119, 157 κ.ά.) **(πιν. 72, 77)** ή έφερε στιγμές, όπως συμβαίνει σε μία μόνο περίπτωση (αρ. κατ. 131) **(πιν. 73)**.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα λέγαμε ότι οι πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο αποτελούν αντικείμενα με σχετικά μικρό μέγεθος. Αυτό σχετίζεται με το γεγονός ότι αποτελούνται από ένα βραχύ κορμό, εφ΄ όσον αυτός πλάθεται έως το ύψος της λεκάνης. Οπωσδήποτε, όμως, οι μικρές διαστάσεις υπαγορεύονται κυρίως από τον τρόπο κατασκευής με μία μήτρα, αφήνοντας την οπίσθια πλευρά επίπεδη χωρίς

[496] Aggeli 2019, 134, πίν. 40.1˙ Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 255, Β΄ τόμ. 100-101, αρ. κατ. 340, 341.

[497] Elderkin 1930, 463.

[498] Πρβλ. πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο από την Άκανθο (πρώιμος 5ος αι. π.Χ.). Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, Ι.96.166. Βλ. Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 421, αρ. 546 (Κ. Ρωμιοπούλου).

περαιτέρω στοιχεία που θα προσέθεταν όγκο στο σύνολο της μορφής. Αναλογικά με το μικρό μέγεθος του κορμού σχετίζεται και η κατασκευή των άκρων, τα οποία είναι κατά κανόνα λεπτά.

Ο τύπος αυτός αρθρωτής κούκλας αριθμεί αρκετά παραδείγματα στην Αμβρακία και απαντά από τον πρώιμο 5ο έως και τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Κατασκευάζεται ευρέως από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. στα εργαστήρια της Κορίνθου, των Αθηνών και άλλων περιοχών του αρχαίου κόσμου [499] και συνεχίζει να χρησιμοποιείται ακόμα και κατά τον 4ο αι. π.Χ. Από περιοχή κοντινή της Αμβρακίας, πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο κορινθιακού εργαστηρίου έχει βρεθεί σε παιδικό τάφο στο Μιχαλίτσι Πρεβέζης [500]. Επίσης, ανάλογες είναι οι πλαγγόνες που εντοπίστηκαν ως κτερίσματα σε ταφές του 5ου αι. π.Χ. στη Λευκάδα[501], η οποία αποτελούσε μία ακόμα κορινθιακή αποικία στη δυτική Ελλάδα, όπως και η Αμβρακία. Άλλα παραδείγματα προέρχονται από τη Μακεδονία[502] και τη Θράκη (αρχαία Ζώνη, Ελαιούς)[503], τη Βοιωτία[504], τη Ρόδο[505], την Κυρήνη[506], τον Τάραντα[507] και άλλες περιοχές.

4.2.α.1α.ii. Πλαγγόνες με πτυχωτό χιτώνα ή πέπλο

Στις πλαγγόνες γυναικείας μορφής τις ενδεδυμένες με πτυχωτό ένδυμα που αναπαριστούν το λεγόμενο τύπο της χορεύτριας, περιλαμβάνονται 19 δείγματα, αντιπροσωπεύοντας το 12,4 % του συνολικού δείγματος. Ανάλογα με τον τύπο του ενδύματος και τη γενικότερη διαμόρφωση των επιμέρους χαρακτηριστικών, στα δείγματα που παρουσιάζονται μπορούν να διακριθούν οι ακόλουθες παραλλαγές:
α) Η πρώτη παραλλαγή αντιπροσωπεύεται από 10 πλαγγόνες, την αρ. κατ. 166 από το ανατολικό νεκροταφείο **(πιν. 77)**, τις αρ. κατ. 105-110 (ταφή XXXI, οικόπεδο Δήμου,

[499] *Corinth* XII, 13, 33, πίν. 9, 130˙ *Corinth* XV 2, 145, 149-150, πίν. 31, XX, 10, XX, 11˙ Elderkin 1930, 460˙ Αργυριάδη 1991, 20˙ Neils & Oakley 2003, 268, αρ. κατ. 73˙ Dasen 2012, 17.

[500] Βοκοτοπούλου 1973, 221-222, εικ. 13˙ Dasen 2012, 18, εικ. 8a.

[501] Ζάχος & Ντούζουγλη 2003, 93.

[502] Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 421, αρ. κατ. 546 (Κ. Ρωμιοπούλου).

[503] Ηλιοπούλου 2015, 111, εικ. 188˙ Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 366, αρ. κατ. 428 (Π. Τσατσοπούλου-Καλούδη). Επίσης, βλ. Mollard-Besques 1954, 110, πίν. LXXIX, C159.

[504] Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93˙ Neils & Oakley 2003, 268, αρ. κατ. 74.

[505] Mollard-Besques 1954, 107, πίν. LXXVII, C141.

[506] Mollard-Besques 1954, 117, πίν. LXXXIV, C215.

[507] Mollard-Besques 1954, 155, πίν. XCIX, C566.

β΄-γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.)[508] **(πιν. 70-71)** και την αρ. κατ. 144 (τάφος CCXCIV, α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.)[509] **(πιν. 75)** από ταφές του δυτικού νεκροταφείου, καθώς και τις αρ. κατ. 160, 161, άγνωστης ωστόσο προέλευσης **(πιν. 77).** Τα χαρακτηριστικά τους είναι κοινά και σταθερά επαναλαμβανόμενα σε όλα τα δείγματα. Με μήτρα είναι κατασκευασμένο μόνο το πρόσθιο τμήμα, ενώ η οπίσθια πλευρά παραμένει επίπεδη. Επομένως, το σώμα είναι συμπαγές, με πάχος που υπολογίζεται από 0,017μ. έως 0,025μ. Ο κορμός είναι μακρύς με σχετικά στενούς ώμους, με το πλάτος τους να υπολογίζεται περίπου 0,03μ.-0,04μ. Κοινό γνώρισμα αποτελεί το ένδυμα. Οι πλαγγόνες φορούν χιτώνα, που καλύπτει το σώμα από τη μέση και κάτω φτάνοντας έως τους μηρούς, αλλά αφήνει γυμνό το άνω μέρος του κορμού. Φέρει αυστηρά κάθετες και παράλληλες μεταξύ τους πτυχώσεις, δηλωμένες με βαθιές εγχαράξεις. Στο κέντρο της παρυφής ο χιτώνας παρουσιάζεται λίγο μακρύτερος, δημιουργώντας μυτερή άκρη, στοιχείο που σχετίζεται με τη διαμόρφωση των υποδοχών ανάρτησης των κάτω άκρων. Στη μέση, λίγο ψηλότερα από τη φυσική της θέση, μία ζώνη συγκρατεί το ένδυμα, διαμορφωμένη ανάγλυφα με διπλή κυματιστή γραμμή. Από το μέσον της ζώνης ξεκινά ιμάντας που διαπερνά διαγωνίως το στήθος και απολήγει πάνω από τον αριστερό ώμο. Ο ιμάντας σε κάποια από τα παραδείγματα ποικίλλεται με λοξές εγχάρακτες γραμμές.

Ο λαιμός είναι σχετικά ψηλός, αλλά όχι αφύσικα. Το κεφάλι, όπου αυτό διατηρείται, χαρακτηρίζει η πυκνή κόμη που το περιβάλλει, επιτείνοντας τη στρογγυλότητά του. Τα μαλλιά φτάνουν στο ύψος του αυτιού και με ακανόνιστες εγχαράξεις σχηματίζουν σγουρούς βοστρύχους. Επειδή το οπίσθιο μέρος της κεφαλής είναι αδιαμόρφωτο, αλλά όχι ακριβώς επίπεδο, τα μαλλιά δίνουν την εντύπωση ότι είναι ανασηκωμένα από πίσω προς τα εμπρός περιβάλλοντας το κεφάλι. Το πρόσωπο είναι μικρό, ωοειδές, με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, αλλοιωμένα ωστόσο στα σωζόμενα δείγματα. Στην κορυφή της κεφαλής ανοίγεται κάθετη οπή με διάμετρο από 0,003μ. έως 0,006μ.

Τα άνω άκρα, όπου αυτά σώζονται ακέραια, είναι σχετικά κοντά και εύσαρκα, διάτρητα στην άνω απόληξη για να συνδεθούν με τις οπές, διαμέτρου 0,003μ., που ανοίγονται στις πλάγιες όψεις των ώμων. Το άκρο χέρι παριστάνεται με διαχωρισμένο τον αντίχειρα από την παλάμη με τα ενιαία αποδοσμένα δάκτυλά της, η οποία σχηματίζεται κλειστή. Τα κάτω άκρα είναι μακριά και λεπτά χωρίς ανατομικά

[508] Αγγέλη 2021, Β΄ τομ., 104 κ.ε., αρ. κατ. 360, 363-365, 376, 378.

[509] Παπαδοπούλου 2017, 42, εικ. 64 (Γ. Κόντου)˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τομ., 165, 578.

στοιχεία, διάτρητα στην άνω απόληξη, με σχηματικά αποδοσμένο άκρο πόδι, στο οποίο δε δηλώνονται τα δάκτυλα.

Η ένωση των κάτω άκρων με τον κορμό επιτυγχάνεται χάρη στην ιδιαίτερη διαμόρφωση του κάτω μέρους του σώματος. Εκεί, στο πάχος που διαθέτει ο κορμός δημιουργείται κοιλότητα που διαιρείται από μία εγκάρσια νεύρωση [510] σε δύο επιμέρους κοιλότητες-εσοχές. Στα εξωτερικά τοιχώματα της πλαγγόνας, πάνω στις πτυχώσεις, καθώς και εκατέρωθεν της εγκάρσιας διαχωριστικής νεύρωσης ανοίγονται μικρές οπές, διαμέτρου 0,001μ.-0,002μ.[511]. Ουσιαστικά, με τον τρόπο αυτό τα κάτω άκρα εισέρχονται και δεν αναρτώνται απλά, όπως συμβαίνει στις άλλες περιπτώσεις πλαγγόνων με τον τριμερή διαχωρισμό του κορμού. Επιπλέον, σε αντίθεση με τον τελευταίο τρόπο ανάρτησης, κατά τον οποίο τα κάτω άκρα παραμένουν ορατά ανάμεσα από τις τρεις προεξοχές του κορμού, στις πλαγγόνες του υπό συζήτηση τύπου που σχηματίζει κοιλότητες, τα σημεία ένωσης των άκρων με τον κορμό αποκρύπτονται κάτω από το ένδυμα. Συγχρόνως, δεν γίνεται ορατή η σύνδεσή τους και το υλικό που χρησιμοποιείται για την πρόσδεσή τους (νήμα, σύρμα κλπ.).

Ως προς τις διαστάσεις, από τα ακέραια σωζόμενα δείγματα προκύπτει ότι το συνολικό τους ύψος αγγίζει τα 0,15μ. περίπου, ενώ στα παραδείγματα που διατηρούν τον κορμό, τον λαιμό και το κεφάλι, το ύψος υπολογίζεται περίπου σε 0,102μ.-0,105μ. Οι πλαγγόνες καλύπτονταν εξ ολοκλήρου από λευκό επίχρισμα που σε πολλές περιπτώσεις διατηρείται σε καλή κατάσταση. Το κάτω μισό της επίπεδης οπίσθιας όψης της πλαγγόνας με αρ. κατ. 105 είναι καλυμμένο με λευκό επίχρισμα. Στο μέσον περίπου του κορμού, που στην πρόσθια όψη αντιστοιχεί με την αρχή της πτύχωσης κάτω από τη ζώνη, διακρίνεται πάνω στο λευκό επίχρισμα γραπτή ερυθρή ταινία, η οποία πιθανώς δήλωνε το οπίσθιο τμήμα της ζώνης ή οριοθετούσε τη φούστα. Ενδεχομένως, κατ' αυτόν τον τρόπο, δηλαδή με τη γραπτή απόδοση του ενδύματος, με λευκό χρώμα για το ένδυμα και ερυθρό για τη ζώνη, ο τεχνίτης να ήθελε να καταστήσει την μορφή περίοπτη. Οι πλαγγόνες με αρ. κατ. 160 και 161 φορούν πλαστικά αποδοσμένα ενώτια.

[510] Η νεύρωση αυτή δεν είναι ορατή όταν η πλαγγόνα παραμένει σε όρθια και μετωπική θέση, καθώς καλύπτεται από τη μυτερή παρυφή που σχηματίζει το ένδυμα στο κέντρο και μπροστά, ακριβώς στο σημείο που διαμορφώνεται η νεύρωση κάτω από το ένδυμα.

[511] Οι εξωτερικές οπές επί του ενδύματος ανοίγονται σχετικά ψηλότερα σε σχέση με τις εσωτερικές της διαχωριστικής επιφάνειας.

β) Στη δεύτερη παραλλαγή μπορεί να ταξινομηθεί η πλαγγόνα με αρ. κατ. 143 από το δυτικό νεκροταφείο (αρχές 4ου αι. π.Χ.)[512] **(πιν. 75)**. Η μορφή φορά κοντό ζωσμένο ένδυμα (πιθανώς πέπλος;), που αναδιπλώνεται ζωηρά, χαμηλά στην περιοχή της κοιλιάς. Οι πτυχώσεις του ενδύματος αποδίδονται με ζωηρές, λεπτές και καμπύλες εγχαράξεις και με αρκετή ελευθερία. Στο στήθος συγκρατείται από χιαστί ιμάντες εγχάρακτα αποδοσμένους. Όμοια αποδίδεται και η ζώνη ψηλά στη μέση. Τα μαλλιά είναι σγουρά, το πρόσωπο έχει ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Στην κορυφή της κεφαλής υπάρχει οπή, στους ώμους και στην απόληξη του κορμού κάτω από το ένδυμα διαμορφώνονται οι διάτρητες θέσεις ανάρτησης των άκρων. Κατά τόπους στο ένδυμα διατηρείται λευκό επίχρισμα. Η πλαγγόνα έχει κατασκευασθεί με μήτρα και συγκεκριμένα μόνο το πρόσθιο τμήμα της, ενώ το οπίσθιο είναι επίπεδο. Το συνολικό ύψος φθάνει τα 0,15μ., καθώς διατηρεί τμηματικά τα κάτω σχηματικά αποδοσμένα άκρα. Τμηματικά διατηρούνται, επίσης, τα άνω άκρα. Το αριστερό σώζει και το άκρο χέρι με διαχωρισμένο μόνον τον αντίχειρα.

Ο τύπος της κόμμωσης μοιάζει με εκείνον των πλαγγόνων της προηγούμενης ομάδας (π.χ. αρ. κατ. 105-110). Στην απόδοση του ενδύματος παρατηρείται μεγαλύτερη ελευθερία και λιγότερη σχηματοποίηση και τυποποίηση, σε σχέση με τις παραπάνω μορφές. Ανάμεσα στις πλαγγόνες της Αμβρακίας, χιαστί ιμάντες απαντούν, επίσης, στις πέντε οστέινες πλαγγόνες από το ανατολικό (αρ. κατ. 70, 71, 72, 73) και το δυτικό νεκροταφείο (αρ. κατ. 130) αντίστοιχα.

γ) Η τρίτη παραλλαγή περιλαμβάνει επίσης ένα παράδειγμα, την πλαγγόνα με αρ. κατ. 111[513] **(πιν. 71).** Βρέθηκε με τις αρ. κατ. 105-110 στην ταφή XXXI (οικόπεδο Δήμου) του δυτικού νεκροταφείου και παρουσιάζει με αυτές συγγενή χαρακτηριστικά ως προς την κόμμωση και τη διαμόρφωση των άκρων. Αμφότερα τα μέρη της, πρόσθιο και οπίσθιο, έχουν διαμορφωθεί με μήτρα, με το συνολικό ύψος της πλαγγόνας να φτάνει τα 0,156μ. Ανήκει στις ενδεδυμένες μορφές, καθώς κάτω από τη μέση, η περιοχή των γλουτών και των μηρών καλύπτεται από κοντό χιτώνα, με πτυχώσεις που συγκλίνουν ανάμεσα από τους μηρούς. Στη μέση το ένδυμα συγκρατεί φαρδιά ταινία που αποδίδεται και στην οπίσθια όψη, όπως και ο χιτώνας. Ο κορμός είναι γυμνός, προβάλλει το στήθος και με αβαθή αυλάκωση στην πλάτη δηλώνεται η σπονδυλική

[512] Παπαδοπούλου 2017, 41, εικ. 63 (Γ. Κόντου)˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 577.

[513] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 109, αρ. κατ. 371.

στήλη[514]. Τα σγουρά μαλλιά θυμίζουν την κόμμωση των αρ. κατ. 105-110. Στο κάτω μέρος του σώματος, δύο κοιλότητες εξυπηρετούν την ένθεση και ανάρτηση των κάτω άκρων. Τα άνω άκρα αναρτώνται από τις οπές των ώμων. Αποδίδονται με διαχωρισμένο αντίχειρα και κλειστή παλάμη, όπως και τα άκρα των αρ. κατ. 105-110. Στην κορυφή της κεφαλής η οπή έχει διάμετρο 0,005μ. Το σώμα κάλυπτε λευκό επίχρισμα, ενώ πιθανότατα τα αυτιά κοσμούσαν πλαστικά αποδοσμένα ενώτια.

δ) Η τέταρτη παραλλαγή αριθμεί 5 παραδείγματα. Τρία ακέραια προέρχονται από το δυτικό νεκροταφείο (αρ. κατ. 127-129, ταφή XXIX, οικόπεδο Θεοδώρου)[515] **(πιν. 73).** Δύο εντοπίστηκαν στο ιερό των Νυμφών (αρ. κατ. 153, 155[516]) **(πιν. 76)**, από τα οποία το ένα διατηρείται κατά τον κορμό και το δεύτερο κατά την απόληξη του κορμού, όμως με ασφάλεια μπορεί να αποδοθεί στον συγκεκριμένο τύπο.

Η πρόσθια όψη είναι κατασκευασμένη με μήτρα, αλλά η οπίσθια επίπεδη. Το ύψος των ακέραιων πλαγγόνων υπολογίζεται περί τα 0,15-0,16μ. (ύψος κορμού: 0,07μ.). Οι μορφές φορούν κοντό ένδυμα, που καλύπτει τους μηρούς. Ανάγλυφα αποδοσμένη ζώνη συγκρατεί το ένδυμα ψηλά στη μέση, σχεδόν κάτω από το στήθος. Κάτω από τη ζώνη ξεκινούν κατακόρυφες, παράλληλες μεταξύ τους πτυχές, που αποδίδονται εγχάρακτα και ακολουθώντας την καμπύλη της κοιλιάς συγκεντρώνονται χαμηλότερα μεταξύ των μηρών. Στον κορμό, αποδίδονται ανάγλυφα οι μαστοί, όμως το ένδυμα στο σημείο αυτό παραμένει απτύχωτο. Κατακόρυφες πτυχώσεις συγκεντρώνονται εκατέρωθεν του στήθους, κοντά στους ώμους, όπου διαμορφώνονται κάθετες επιφάνειες. Η παρυφή του ενδύματος στο κάτω μέρος είναι παχιά και ελαφρώς ανοίγει προς τα έξω. Στην κάτω απόληξη του σώματος διαμορφώνεται κοιλότητα διηρημένη σε δύο εσοχές μέσω εγκάρσιας διαχωριστικής νεύρωσης, για την ένθεση και ανάρτηση των μελών. Οι πλευρικές όψεις των ώμων είναι, επίσης, διάτρητες. Ο λαιμός παρουσιάζεται μακρύς και ευρύς. Το κεφάλι είναι μικρό, το πρόσωπο ωοειδές, με πηγούνι προτεταμένο και ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Τα μαλλιά αποδίδονται εγχάρακτα και συγκεντρώνονται ψηλά στο πίσω μέρος της κεφαλής, όπου διαμορφώνουν σχηματικά έναν κωνικό θύσανο, το *λαμπάδιον*. Γύρω από το κεφάλι τυλίγεται ταινία, η σφενδόνη, που συγκρατείται μπροστά στο πάνω μέρος του κρανίου

[514] Η απόδοση της περιοχής της πλάτης ενισχύει την άποψη ότι ο κορμός είναι γυμνός. Ότι ο χιτώνας καλύπτει το κάτω μέρος του σώματος αναφέρεται επίσης από την Αγγέλη. Βλ. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 109, αρ. κατ. 371.

[515] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 116-117, αρ. κατ. 397-401.

[516] Μπαχλάς 2016, 117, πίν. 6ιε.

με φιόγκο. Η κόμη πλαισιώνει το μέτωπο και συγκεντρώνεται στο κέντρο του μετώπου, δημιουργώντας τριγωνική απόληξη.

Η κόμμωση με το σχηματοποιημένο θύσανο ψηλά στο πίσω μέρος της κεφαλής και την ταινία που συγκρατείται με διπλό δέσιμο πάνω από το μέτωπο, απαντά και σε άλλες πλαγγόνες από το ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, όμως αυτές διαφέρουν ως προς τη διαμόρφωση του σώματος και την απόδοση ενδύματος από τα υπό συζήτηση παραδείγματα (αρ. κατ. 163, 165) **(πιν. 77).**

Τα άνω άκρα, όπου διατηρούνται, είναι ελαφρώς λυγισμένα στον αγκώνα και κρατούν στρογγυλό αντικείμενο, που ερμηνεύεται είτε ως κρουστό μουσικό όργανο (τύμπανο, κύμβαλο) είτε, όπως αναφέρει η Merker, ως είδος στρογγυλού εδώδιμου γλυκίσματος, που συνήθως αφιερώνονταν από αναθέτριες σε θεότητες[517]. Από τα δάκτυλα διαχωρίζεται μόνον ο αντίχειρας. Ανατομικά στοιχεία απουσιάζουν ομοίως από τα κάτω άκρα, που σχηματίζουν άκρα πόδια χωρίς να διαχωρίζονται τα δάκτυλα.

Οι πλαγγόνες έφεραν λευκό επίχρισμα, σήμερα απολεπισμένο. Στην πλαγγόνα αρ. κατ. 155 της Κουδουνότρυπας διατηρούνται ίχνη γαλάζιου χρώματος μεταξύ των πτυχώσεων που διαμορφώνονται στο ύψος των ώμων. Αντίστοιχα, γαλάζιο χρώμα μεταξύ των εγχάρακτων πτυχώσεων διατηρεί πλαγγόνα που ανήκει στον ίδιο ακριβώς τύπο και βρέθηκε στο ιερό της Δήμητρας και της Κόρης στην Κόρινθο[518] (4ος αι. π.Χ.). Ο Higgins έχει χαρακτηρίσει τη χρήση γαλάζιου χρώματος γενικότερα σε πήλινα ειδώλια ως τυπικό χαρακτηριστικό του κορινθιακού εργαστηρίου[519]. Το στοιχείο αυτό σε συνδυασμό με τον τύπο της μορφής που φέρει τη συγκεκριμένη ένδυση, πιθανώς να υποδεικνύει κορινθιακή προέλευση της πλαγγόνας της Κουδουνότρυπας.

Κοινό γνώρισμα όλων των παραπάνω μορφών αποτελεί το κοντό πτυχωτό ένδυμα, που καλύπτει τους γλουτούς και τους μηρούς και καλύπτει ή αφήνει γυμνό τον κορμό. Σε όλα τα παραδείγματα το ένδυμα συγκρατείται από ζώνη στη μέση και από χιαστί ιμάντες ή έναν ιμάντα που διαπερνά το στήθος καταλήγοντας στον αριστερό

[517] Σχετικά με την ερμηνεία των δίσκων που κρατούν οι πλαγγόνες, βλ. *Corinth* XVIII 4, 49, με βιβλιογραφία, καθώς και στο Α΄ μέρος, υποενότητα *1.5.γ. Πλαγγόνες*, 51. Στην Αμβρακία τέτοια αντικείμενα κρατούν και πλαγγόνες με γυμνό κορμό, βλ. παρακάτω υποενότητα *4.2.α.1β.i. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη σγουρή με σφενδόνη*, 141, υποσημειώσεις 525-527.

[518] *Corinth* XVIII 4, 103, πίν. 16, C183. Παρόμοια ως προς το ένδυμα αλλά αποδοσμένη με περισσότερο ρεαλισμό, λεπτομερείς, λεπτές και ζωηρές γραμμές, είναι πλαγγόνα από το ίδιο κορινθιακό ιερό. Η Merker, που τη χαρακτηρίζει *χορεύτρια*, θεωρεί πως έχει δεχθεί επιδράσεις από το αττικό εργαστήριο ή ότι έχει κατασκευαστεί από εισηγμένο αττικό πρότυπο. Βλ. *Corinth* XVIII 4, 291, πίν. 16, C181.

[519] *Corinth* XVIII 4, 14, υποσημείωση 46.

ώμο. Οι ιμάντες πάνω στο γυμνό κορμό χρησιμοποιούνταν είτε για να συγκρατούν τον χιτώνα είτε για διακοσμητικούς σκοπούς. Ανάλογα παραδείγματα έχουν βρεθεί σε ιερά, όπως το ιερό της Δήμητρας και της Κόρης στην Κόρινθο. Αναπαριστούν νεαρές γυναίκες που εκτελούν χορευτικές κινήσεις, γνωστές με τον όρο *kalathiskos dancers*[520]. Σύμφωνα με τη Merker, οι μορφές ίσως αναπαριστούν επαγγελματίες χορεύτριες, των οποίων ο χορός (*καλαθίσκος*[521]) παραπέμπει σε λατρευτικές πρακτικές που σχετίζονται με την επίτευξη της γονιμότητας και τον γάμο. Ο Griesbach αναγνωρίζει εκπαιδευτικό χαρακτήρα στις πλαγγόνες που ερμηνεύονται ως χορεύτριες και τις συνδέει, επίσης, με το γάμο, όχι όμως ως τελετή, αλλά ως προς το στοιχείο της διαμόρφωσης των συνθηκών από πλευράς των νεαρών κοριτσιών για να φτάσουν σε αυτόν. Θεωρεί τον χορό, ο οποίος είναι οικείος στα νεαρά κορίτσια μέσα από την εκτέλεσή του σε δημόσιους χώρους στο πλαίσιο των θρησκευτικών εορτών (π.χ. τελετουργικός χορός των Άρκτων στο ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα κ.α.) ως μέσο κοινωνικοποίησης και επίδειξης της εξωτερικής ομορφιάς, των σωματικών αλλά και πνευματικών χαρισμάτων των νεάνιδων, στοιχείο που ευνοεί την προβολή και την αναγνώριση μιας νέας ως κατάλληλης νύφης[522].

4.2.α.1β. Γυμνές

Στις γυμνές πλαγγόνες ανήκουν μορφές των οποίων το κύριο γνώρισμα, εκτός από τη γυμνότητα, αποτελεί η διαμορφωμένη οπίσθια πλευρά, δηλαδή είναι περίοπτες. Το πρόσθιο και το οπίσθιο τμήμα είναι κατασκευασμένα ξεχωριστά με μήτρα και τα δύο μέρη ενώνονται, με το σημείο ένωσης κατά μήκος των πλαγίων όψων να είναι συχνά ορατό [523]. Μολονότι η γυμνότητα αποτελεί το κοινό χαρακτηριστικό, παρατηρούνται, όμως, και διαφοροποιήσεις μεταξύ των γυμνών πλαγγόνων, που αφορούν στον τρόπο κατασκευής τους, καθώς άλλες είναι κοίλες εσωτερικά και άλλες συμπαγείς. Επιπλέον, διαφορές εντοπίζονται στις αναλογίες των μορφών, όπως επίσης και στη διαμόρφωση της κόμμωσης. Με βάση το τελευταίο στοιχείο στο δείγμα που

[520] *Corinth* XVIII 4, 59-60. Για την προέλευση του όρου και την απεικόνιση χορευτριών (*kalathiskos dancer*s), βλ. Goulaki-Voutira 1996, 9, εικ. 9˙ Habetzeder 2012, 9-13.

[521] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Δ΄ 105.

[522] Για την ερμηνεία των πλαγγόνων ως χορευτριών και τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα τους, βλ. Griesbach 2014, 256-259.

[523] Γενικά, για τη χρήση μήτρα στην κοροπλαστική, βλ. Müller 1997˙ Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 41-44 (Κ. Μπεχτσή) με βιβλιογραφία.

μελετήθηκε από την Αμβρακία διακρίνονται τρεις κατηγορίες γυμνών πλαγγόνων, σύμφωνα με τα έως σήμερα γνωστά και καταγεγραμμένα στοιχεία.

4.2.α.1β.i. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη σγουρή με σφενδόνη

Ο τύπος αντιπροσωπεύεται από τις πλαγγόνες με αρ. κατ. 99.2, 100-104, 133-142, 145, 147 **(πιν. 68-69, 73-75)**, που προέρχονται από ταφές των δύο νεκροταφείων, καθώς και την πλαγγόνα με αρ. κατ. 156 από ιδιωτική οικία **(πιν. 76)**, (ποσοστό 13,9% επί του συνόλου). Κοινό γνώρισμα του τύπου, εκτός από τη γυμνότητα, αποτελεί επιπλέον η ραδινότητα της μορφής. Ο κορμός είναι επιμήκης και σχηματίζεται έως και τους μηρούς, σταματώντας στο σημείο όπου σε φυσική θέση θα υπήρχε το γόνατο. Στην απόληξή τους σχηματίζονται τρεις μικρού μεγέθους προεξοχές, ελλειψοειδούς ή σχεδόν τριγωνικού σχήματος. Οι δύο ακρινές κλίνουν προς τα έξω σε αντίθεση με την κεντρική που είναι κάθετη. Φέρουν μικρής διαμέτρου οπές (0,002μ.–0,003μ.) για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Μεγάλη σχηματοποίηση χαρακτηρίζει τη διαμόρφωση των ώμων, οι οποίοι προεξέχουν αισθητά του κορμού με τη μορφή σχεδόν σωληνωτών ή κυλινδρικών προεκτάσεων, δίνοντας στον κορμό σχήμα σταυρού. Εσωτερικά, από ώμο σε ώμο υπάρχει διαμπερής οπή για την ανάρτηση των άνω άκρων. Ανάγλυφα αποδίδονται ανατομικά στοιχεία του γυναικείου σώματος, όπως είναι οι μαστοί και η ελαφρώς καμπυλωμένη προεξέχουσα κοιλιά. Στην οπίσθια όψη, που έχει επίσης διαμορφωθεί με μήτρα, ανάγλυφα αποδίδονται οι γλουτοί. Αβαθής εγχάρακτη γραμμή στις δύο όψεις διαχωρίζει τους ενωμένους μηρούς και ορίζει την ηβική χώρα.

Το επίμηκες σχήμα της μορφής επιτείνει ο ιδιαίτερα ψηλός λαιμός, στον οποίο στηρίζεται το κεφάλι με το χαρακτηριστικά στρογγυλό σχήμα του, που οφείλεται κυρίως στην κόμμωση που φέρει. Το πρόσωπο είναι μικρό, ωοειδές, με ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Τα μαλλιά που είναι σγουρά και πλούσια, φτάνουν στο ύψος του αυτιού, αφήνοντας ακάλυπτο τον αυχένα. Οι σγουροί βόστρυχοι διαμορφώνονται με μικρές ακανόνιστες εγχαράξεις περιμετρικά και ιδιαίτερα στο άνω τμήμα της ολόγλυφης κεφαλής. Το πρόσωπο πλαισιώνει μία σειρά από καλοσχηματισμένους σγουρούς, ενίοτε δακτυλιόσχημους, βοστρύχους. Τα μαλλιά συγκρατούνται με ταινία, τη *σφενδόνη*, που περιβάλλει το κεφάλι στο πίσω μέρος και απολήγει ψηλά, πάνω από το μέτωπο, όπου δένεται με διπλή θηλιά (φιόγκο)[524]. Η ταινία αυτή είναι ανάγλυφη και προσκολλάται στην κεφαλή, σύμφωνα με θραύσματα κεφαλών (αρ. κατ. 104), στα

[524] Για τον όρο και την κόμμωση, βλ. Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Ε΄ 96. Επίσης, βλ. *Corinth* XVIII 4, 53 κ.ε.˙ Βλαχογιάννη 2018, 305, υποσημείωση 18˙ Παπαγεωργίου 2021, 281.

οποία φαίνεται πως η ταινία έχει αποκολληθεί, ή σύμφωνα με τα καλά σωζόμενα παραδείγματα (αρ. κατ. 136, 156 κ.ά.). Ο τύπος αυτός κόμμωσης και η χρήση της σφενδόνης ξεκινά τον 5ο και συνεχίζεται τον 4ο αι. π.Χ.

Στην κορυφή της κεφαλής κατακόρυφη οπή διατρέχει την κεφαλή και τον λαιμό, φθάνοντας ως την ένωση του τελευταίου με τον κορμό. Η οπή είναι μεγαλύτερη συγκριτικά με εκείνες που ανοίγονται στους ώμους και στην απόληξη του κορμού. Η διάμετρό της υπολογίζεται περίπου στα 0,005μ. και κατά περίπτωση φθάνει τα 0,007μ.

Τα άνω άκρα είναι μακριά, λεπτά, κυκλικής διατομής. Συνήθως, λυγίζουν ελαφρώς στον αγκώνα. Η άνω απόληξή τους δεν είναι πεπλατυσμένη, όπως συμβαίνει στις πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο, αλλά η μικρής διαμέτρου διαμπερής οπή ανοίγεται στην πλάγια όψη του κυλινδρικού βραχίονα (μεταξύ της εσωτερικής και εξωτερικής του πλευράς). Το άκρο χέρι είναι ευμέγεθες. Ως έλλειψη σχηματίζεται η παλάμη με ενιαία αποδοσμένα τα τέσσερα δάκτυλα (*mitten-shaped hand*) εκτός από τον αντίχειρα, που αποδίδεται σχηματικά, ανοικτός σε απόσταση από το υπόλοιπο άκρο χέρι. Το αριστερό άκρο χέρι αποδίδεται εξίσου ευμέγεθες με διαχωρισμένο τον αντίχειρα αλλά κλειστό, διότι κατά κανόνα σε αυτό κρατά έναν μικρό δίσκο[525], διαμέτρου 0,013μ. Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη, ο δίσκος αυτός ερμηνεύεται ως κρουστό μουσικό όργανο, κύμβαλο[526] ή τύμπανο[527]. Στην περίπτωση των πλαγγόνων που κρατούν ανάλογα αντικείμενα αλλά προέρχονται από ιερά, αυτά, όπως αναφέρθηκε, ταυτίζονται με αναθήματα που φέρουν οι μορφές-αναθέτριες προς τη λατρευόμενη θεότητα. Ειδικότερα, οι δίσκοι που κρατούν πλαγγόνες από το ιερό της Δήμητρας και της Κόρης στην Κόρινθο, θεωρούνται γλυκίσματα, που θα προσφέρονταν στη θεά για την εξασφάλιση της γονιμότητας και της αγροτικής αφθονίας[528].

Αρκετά από τα αποτμήματα μελών του συνόλου της Αμβρακίας που διατηρούνται και στα οποία το άκρο χέρι κρατά δίσκο, μπορούν να αποδοθούν στη

[525] Πρβλ. *Corinth* XII, 33, πίν. 9, 137· *Corinth* XV 2, 150, πίν. 31, XX, 15, XX, 17.

[526] Elderkin 1930, 461-462.

[527] *Corinth* XVIII 4, 49, υποσημειώσεις 191-192, όπου βιβλιογραφία. Βάσει της ερμηνείας αυτού του αντικειμένου ως μουσικού οργάνου, κατά την Burr-Thompson και άλλους μελετητές, οι πλαγγόνες με δίσκο ερμηνεύονται ως χορεύτριες. Βλ. Nicholls 1995, 436, υποσημείωση 149 με βιβλιογραφία· *Corinth* XVIII 4, 49.

[528] *Corinth* XVIII 4, 49, υποσημείωση 193, όπου βιβλιογραφία. Η Merker πιθανολογεί ότι αυτά αντιστοιχούν με το *πόπανον*, είδος στρογγυλού γλυκού παρασκευάσματος που προσφερόταν κατά τη διάρκεια των θυσιών προς τις θεότητες. Βλ. Liddell – Scott, λήμμα *πόπανον*.

συγκεκριμένη κατηγορία πλαγγόνας. Δύο άκρα χέρια εκ των οποίων το ένα κρατά δίσκο από το σύνολο μελών με αρ. κατ. 158 ανήκουν στην πλαγγόνα με αρ. κατ. 156 **(πιν. 77)**. Στην ίδια πρέπει, επίσης, να αποδοθεί τμήμα βραχίονα που σώζεται ως τον λυγισμένο αγκώνα.

Τα κάτω άκρα είναι μακριά, αλλά όχι ραδινά σε σύγκριση με τα άκρα των πλαγγόνων με χιτωνίσκο και πόλο. Είναι περισσότερο εύσαρκα, χωρίς βέβαια και εδώ να σχηματίζονται ανατομικά στοιχεία. Συνήθως, επάνω έχουν μεγαλύτερο πάχος που μειώνεται προς τα κάτω για να λεπτύνει σημαντικά στο ύψος του αστραγάλου, στη μετάβαση προς το άκρο πόδι. Στην άνω απόληξή τους, όπου εμφανίζουν το μεγαλύτερο πάχος, διαμορφώνεται ένα είδος κρίκου-δακτυλίου στον οποίο ανοίγεται διαμπερής οπή ανάρτησης. Το άκρο πόδι αποδίδεται μακρόστενο, πολλές φορές με μυτερή άκρη, χωρίς να διαχωρίζονται τα δάκτυλα. Ενίοτε και η φτέρνα αποδίδεται μυτερή προς τα κάτω (αρ. κατ. 133-138), υποδηλώνοντας ίσως ότι η μορφή φορά κάποιου είδους υποδήματα.

Ο κορμός, τα άκρα, το πρόσωπο και η κόμη καλύπτονταν από λευκό επίχρισμα, σήμερα απολεπισμένο σε πολλά δείγματα και σε διαφορετικό βαθμό. Τα εξαρτήματα που ποίκιλαν την εμφάνιση της μορφής τονίζονταν με χρώμα. Ερυθρή θα πρέπει να ήταν η σφενδόνη στα μαλλιά, κρίνοντας από υπολείμματα χρώματος που παρατηρούνται σε κάποιες πλαγγόνες (π.χ. αρ. κατ. 101, 137) ή σε μία περίπτωση καστανέρυθρη (π.χ. αρ. κατ. 134). Με ερυθρό χρώμα ήταν χρωματισμένος, επίσης, ο μικρός δίσκος που κρατούν οι μορφές (αρ. κατ. 32, 133, 135).

Για την κατασκευή των δύο όψεων των πλαγγόνων έχουν χρησιμοποιηθεί δύο μήτρες. Από αποσπασματικά σωζόμενα θραύσματα προκύπτει ότι εσωτερικά τα δύο μέρη ήταν συμπαγή και όχι κοίλα (π.χ. αρ. κατ. 99.2, 102), θέμα που θα συζητηθεί εκτενέστερα στην οικεία ενότητα[529].

Στον ίδιο τύπο ανήκουν, επίσης, τέσσερις πλαγγόνες από το σύνολο που εντοπίστηκε εκτός του τάφου 22 του ανατολικού νεκροταφείου, με αρ. κατ. 27, 28, 35 και 37 **(πιν. 61-62)**. Ο κορμός έχει τα ίδια χαρακτηριστικά με τα προαναφερθέντα παραδείγματα, ωστόσο τα δύο μέρη που τον απαρτίζουν, πρόσθιο και οπίσθιο, έχουν μεγαλύτερο πάχος, με το στήθος να προβάλει εντονότερα, συγκριτικά με τα υπόλοιπα παραδείγματα. Τα μαλλιά χτενίζονται με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή είναι σγουρά και

[529] Βλ. *4.5. Τεχνική και υλικό κατασκευής*, 176 κ.ε.

περιβάλλουν το κεφάλι ως το αυτί, ενώ συγκρατούνται με ταινία, τη *σφενδόνη*, που δένεται πάνω από το μέτωπο με φιόγκο. Οι βόστρυχοι όμως που προβάλλουν μπροστά από την ταινία, εκατέρωθεν του προσώπου, αποδίδονται διαφορετικά από τα άλλα παραδείγματα, με μικρές οριζόντιες σχεδόν εγχαράξεις που τακτοποιούνται σε δύο επάλληλες σειρές κι όχι ακανόνιστα. Παράλληλα, η σφενδόνη σχηματίζεται με δύο εγχάρακτες γραμμές που την οριοθετούν (αρ. κατ. 37) κι όχι ανάγλυφα, όπως συνηθίζεται στα άλλα παραδείγματα. Τέλος, το πρόσωπο των πλαγγόνων από τον τάφο αυτό είναι πλατύτερο και σχήματος U, με φαρδιές παρειές, μεγάλες οφθαλμικές κόγχες, μύτη με πλατιά πτερύγια, μέτωπο ψηλό που δεν καλύπτεται από βοστρύχους.

Από το σύνολο των πλαγγόνων που βρέθηκαν εκτός του τάφου 22 προέρχεται αριθμός κινητών μελών, τα οποία μπορούν να αποδοθούν στις παραπάνω πέντε πλαγγόνες (αρ. κατ. 32: τρία άνω άκρα και ένα κάτω άκρο) **(πιν. 61)**. Από αυτά προκύπτει ότι τα άνω μέλη κρατούν σε κάποιες περιπτώσεις δίσκο, είναι μακριά, ελαφρώς λυγισμένα στον αγκώνα και παρουσιάζουν μικρή ένταση στον πήχυ, ίσως σε μια προσπάθεια να αποδοθεί περισσότερο ρεαλιστικά, αν και δε συμβαίνει το ίδιο με τον βραχίονά τους και τα σχηματοποιημένα άκρα χέρια. Τα πόδια επάνω έχουν μεγαλύτερο πάχος που μειώνεται προς τα κάτω. Αναρτώνται από τον κορμό με κρίκο-δακτύλιο και σχηματίζουν ελλειψοειδές άκρο πόδι με μυτερή άκρη.

Γενικά, οι πλαγγόνες της υπό συζήτηση κατηγορίας χαρακτηρίζονται για τις ραδινές αναλογίες τους, στοιχείο που οφείλεται κυρίως στον μακρόστενο κορμό. Από τα ακέραια παραδείγματα προκύπτει ότι το ύψος των πλαγγόνων, συμπεριλαμβανομένων των κάτω άκρων, κυμαίνεται από 0,15μ. έως 0,166μ. Οι πλαγγόνες που διατηρούν μόνο την κεφαλή, το λαιμό και τον κορμό, έχουν ύψος περίπου 0,10μ.-0,102μ. Το καθαρό πλάτος[530] του κορμού υπολογίζεται από 0,26μ. έως 0,037μ., ενώ συμπεριλαμβανομένων των χεριών, όπου αυτά διατηρούνται, το πλάτος ανέρχεται σε 0,041μ. κατά προσέγγιση και το πάχος από 0,025μ. έως 0,028μ.

Ελαφρώς μικρότερες υπολογίζονται οι αναλογίες των πλαγγόνων με αρ. κατ. 27, 28, 35 και 37 (εξωτερικά τάφου 22), των οποίων το ύψος κεφαλής-λαιμού-κορμού[531] κυμαίνεται από 0,092μ. έως 0,098μ., το πλάτος του κορμού από 0,027μ. έως

[530] Η μέτρηση του πλάτους γίνεται στους ώμους, όπου παρατηρείται το μέγιστο πλάτος του κορμού.

[531] Καμία από τις τέσσερις αυτές πλαγγόνες δε διατηρεί τα κάτω άκρα, ώστε να υπολογιστεί συνολικά το ύψος τους. Επομένως, μετράται εδώ μόνον το ύψος κορμού-λαιμού-κεφαλής. Ομοίως, καθώς δε διατηρούνται τα άνω άκρα, η μέτρηση του πλάτους γίνεται από ώμο σε ώμο, όπου εμφανίζεται το μέγιστο πλάτος της μορφής.

0,029μ. και το πάχος από 0,022μ. έως 0,024μ. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των τεσσάρων αυτών πλαγγόνων και οι κοντινές μεταξύ τους αναλογίες οδηγούν στη σκέψη ότι έχουν κατασκευαστεί από κοινή μήτρα[532]. Ανήκουν δε στην ευρύτερη ομάδα γυμνών πλαγγόνων με σφενδόνη στα μαλλιά, όπως και οι υπόλοιπες που έχουν περιγραφεί παραπάνω, αλλά προέρχονται από διαφορετικό από αυτές πρότυπο.

Ο τύπος πλαγγόνας που εικονίζει γυναικεία μορφή παρουσιάζει μεγάλη γεωγραφική διασπορά κατά τους αρχαίους χρόνους, με παραδείγματα να έχουν εντοπιστεί στην Αττική[533] (τέλη 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ.), την Αίγινα[534] (β΄ μισό 5ου αι. π.Χ.), την Κυρήνη[535] (5ος-4ος αι. π.Χ.) κ.α. Ο γυμνός τύπος γυναικείας πλαγγόνας απαντά, επίσης, στην Κόρινθο με παραδείγματα που χρονολογούνται από το γ΄ τέταρτο του 5ου αι. και συνεχίζονται τον 4ο αι. π.Χ.[536]. Η Elderkin χαρακτηρίζει τον τύπο αυτό ως μεταβατικό από τις ενδεδυμένες μορφές στις γυμνές και από το αρχαϊκό στο ανατομικά εξελιγμένο σχήμα, ενώ χρονολογικά τοποθετεί ως πρωιμότερα τα σχετικά παραδείγματα στους ύστερους αρχαϊκούς με πρώιμους κλασικούς χρόνους[537].

Στην Αμβρακία οι περισσότερες πλαγγόνες της κατηγορίας αυτής προέρχονται κυρίως από ταφές του δυτικού νεκροταφείου (ταφή XXXI, β΄-γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.[538], τάφος CCXCIV, α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.[539], τάφος CLI, 3ος/2ος ή 2ος αι. π.Χ.[540]), καθώς και από ιδιωτική οικία των κλασικών χρόνων. Η παρουσία δειγμάτων στην ταφή XXXI και η εύρεση ενός δείγματος στην ταφή CLI του δυτικού νεκροταφείου υποδεικνύουν το χρονολογικό εύρος χρήσης του εν λόγω τύπου αρθρωτής κούκλας στην Αμβρακία κατά τους κλασικούς και τους ελληνιστικούς χρόνους.

Σχετικά με τη χρήση και την ερμηνεία των γυμνών γυναικείων αρθρωτών μορφών, έχουν διατυπωθεί διάφορες προτάσεις. Μία από αυτές προτείνει τη θεώρηση

[532] Εκτός από τις γενικότερες αναλογίες, την τεχνική με την οποία αποδόθηκε η κόμη και τα κοινά χαρακτηριστικά του προσώπου, μία λεπτομέρεια που παρατηρήθηκε και στα τέσσερα παραδείγματα και ενισχύει την άποψη περί κοινής προέλευσης είναι η ανομοιομορφία στην απόδοση του στήθους. Και στα τέσσερα παραδείγματα ο δεξιός μαστός προβάλλει εντονότερα συγκριτικά με τον αριστερό.

[533] Πρβλ. Elderkin 1930, 462, εικ. 9˙ Davidson, Thompson & Thompson 1943, 115, 136, αρ. 5-8.

[534] Mollard-Besques 1954, 87, πίν. LIX, C27.

[535] Mollard-Besques 1954, 117, πίν. LXXXIV, C217-219.

[536] *Corinth* XII, 33, πίν. 9, 131-132˙ *Corinth* XVIII 4, 48-49, 53-54, πίν. 13, C124, C125, C126, C127.

[537] Για τα χρονικά όρια εμφάνισης και χρήσης του τύπου, βλ. επίσης, Elderkin 1930, 462 κ.ε.

[538] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 104 κ.ε.

[539] Παπαδοπούλου 2017, 36-44 (Α. Αγγέλη, Γ. Κόντου, Θ. Δημητρέλη)˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 160 κ.ε.

[540] Για τη χρονολόγηση του τάφου CLI, βλ. ενότητα *4.1. Οι πλαγγόνες της Αμβρακίας: προέλευση και θέση (Δυτικό νεκροταφείο)*, 121.

των αντικειμένων ως παιχνιδιών, που αφιερώνονται σε ιερά γυναικείων θεοτήτων από νεαρά κορίτσια που πλησίαζαν στην ενηλικίωση και το γάμο, ως μια συμβολική δήλωση της μετάβασης από την παιδική ηλικία στην ενήλικη ζωή. Πολλές πλαγγόνες του γυμνού τύπου έχουν εντοπιστεί ως αναθήματα στο ιερό της Δήμητρας και της Κόρης στην Κόρινθο, με την παρουσία τους στο συγκεκριμένο περιβάλλον να συμβολίζει την ωριμότητα του σώματος και τη γονιμότητα των αναθετριών, που βρίσκονταν κοντά στη διαδικασία του γάμου[541]. Άλλωστε, οι πλαγγόνες αυτού του τύπου παριστάνουν ένα σφριγηλό, νεανικό σώμα με πλήρως ανεπτυγμένα τα χαρακτηριστικά της νεότητας.

Ως κτερίσματα σε ταφές έχουν ιδιότητα αποτροπαϊκή[542] και προστατευτική, λειτουργία που επιτυγχάνεται με τη ζωηρή κίνηση που εξασφαλίζουν αφενός τα κινητά μέλη, αφετέρου τα κρουστά μουσικά οργάνα που συχνά κρατούν (κύμβαλα κ.ά.), εάν φυσικά δεχθούμε αυτήν την εκδοχή για την ερμηνεία τους. Αποτροπαϊκό χαρακτήρα θεωρούνται, επίσης, ότι διαθέτουν οι περίτεχνες κομμώσεις, κυρίως εκείνες που περιλαμβάνουν υψηλούς θυσάνους, καλύμματα ή εξαρτήματα με οξείες απολήξεις[543] κλπ.

Ένας τύπος γυμνής κούκλας που εμφανίζεται στα χέρια μικρών κοριτσιών στις αττικές επιτύμβιες στήλες, με τα χαρακτηριστικά κομμένα άκρα (*armless and legless*), έχει ερμηνευθεί ως ανατομικό ανάγλυφο, ανάθημα σχετιζόμενο με την υγεία του παιδιού, παρά ως παιχνίδι, άποψη που ενστερνίζονται οι Elderkin, Mollard-Besques, Higgins, Griesbach κ.ά. Αντίθετα, άλλοι μελετητές κλίνουν προς την άποψη ότι η γυμνότητα εξυπηρετούσε τη διαδικασία του παιχνιδιού, κατά το οποίο η μικρή κάτοχος μπορούσε να ντύσει η ίδια την κούκλα με ρούχα, ενώ άλλοι δέχονται ότι οι γυμνές πλαγγόνες των επιτυμβίων στηλών αποτελούσαν απεικονίσεις των παιχνιδιών που έθεταν οι οικείοι στον τάφο για να συνοδεύσουν τους μικρούς θανόντες[544]. Τέλος, το στοιχείο της γυμνότητας των πλαγγόνων έχει οδηγήσει στη διατύπωση της άποψης

[541] *Corinth* XVIII 4, 49-50˙ Griesbach 2014, 259-261.

[542] Davidson, Thompson & Thompson 1943, 117.

[543] *Corinth* XVIII 4, 49.

[544] Για τις απεικονίσεις γυμνών πλαγγόνων σε επιτύμβιες στήλες και τη συζήτηση σχετικά με την ερμηνεία τους, βλ. Elderkin 1930, 464˙ Αργυριάδη 1991, 20˙ Nicholls 1995, 436-438˙ Neils & Oakley 2003, 168-169, εικ. 8, αρ. κατ. 68, 124 (J.H. Oakley)˙ Papaikonomou 2008, 698 κ.ε. ˙ Griesbach 2014, 259-261.

ότι αυτές παριστάνουν εταίρες, όπως γνωρίζουμε ότι εικονίζονταν από παραστάσεις αγγείων[545].

4.2.α.1β.ii. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη σγουρή με σφενδόνη και λαμπάδιον

Στον τύπο της γυναικείας μορφής με γυμνό επιμήκη κορμό και προεξέχοντες ώμους και με μαλλιά που συγκρατούνται περιμετρικά της κεφαλής με σφενδόνη, ανήκει η πλαγγόνα με αρ. κατ. 31 **(πιν. 61)**, που βρέθηκε εξωτερικά του τάφου 22 του ανατολικού νεκροταφείου. Σώζεται ακέραιη και σε καλή κατάσταση. Διαφέρει, ωστόσο, από τις πλαγγόνες του τύπου που περιγράφηκε αμέσως παραπάνω ως προς το γεγονός ότι τα μαλλιά που μαζεύονται σε σφενδόνη είναι μεν σγουρά, όμως στην περίπτωση αυτή παρουσιάζουν ένα ακόμα στοιχείο. Στο πίσω μέρος της κεφαλής συγκεντρώνονται ψηλά και σχηματίζουν έναν κωνικό θύσανο, το *λαμπάδιον*.

Η προσθήκη του λαμπαδίου στον τύπο της σγουρής κόμμωσης με σφενδόνη του 5ου αι. π.Χ., αποτελεί στοιχείο που υιοθετείται στις γυναικείες αρθρωτές μορφές κατά τον 4ο αι. π.Χ.[546]. Όπως αναφέρθηκε ήδη, οι περίτεχνες κομμώσεις με τις οξείες απολήξεις υποστηρίζεται ότι διαθέτουν αποτροπαϊκό και προστατευτικό χαρακτήρα. Η μορφή της Αμβρακίας βρίσκει τα παράλληλά της σε μία πλαγγόνα από την αρχαία Ζώνη[547] (τέλος 5ου-αρχές 4ου π.Χ.) και σε άλλες από την Κόρινθο[548] (4ος αι. π.Χ.).

Δύο πλαγγόνες που παριστάνουν γυναικείες μορφές με αρ. κατ. 163 και 165 από το ανατολικό νεκροταφείο διαθέτουν γυμνό κορμό, με ανάγλυφα αποδοσμένα τα ανατομικά χαρακτηριστικά των δύο όψεων **(πιν. 77)**. Στο κάτω μέρος ο κορμός διαιρείται σε τρία προεξέχοντα και διάτρητα μέρη για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Οι ώμοι προεξέχουν του κορμού με τη μορφή δύο τετραγωνισμένων προεκτάσεων, που φέρουν οπές ανάρτησης και προσδίδουν στον κορμό σχήμα σταυρού. Ο λαιμός είναι ψηλός και ευρύς. Το ωοειδές πρόσωπο έφερε ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Τα μαλλιά συγκεντρώνονται ψηλά στο πίσω μέρος της κεφαλής σε λαμπάδιο, που όμως αποδίδεται σχηματοποιημένα ως κοντή κωνική απόληξη. Γύρω από το κεφάλι περνά ταινία που δένεται πάνω από το μέτωπο σε φιόγκο.

Πρόκειται για έναν τύπο αρθρωτής κούκλας, ο οποίος συνδυάζει στοιχεία από δύο τύπους, όπως αυτοί έχουν περιγραφεί. Αφενός, ο κορμός είναι γυμνός με

[545] *Corinth* XVIII 4, 49, υποσημείωση 189, με βιβλιογραφία.

[546] *Corinth* XVIII 4, 54, πίν. 13, C126.

[547] Ηλιοπούλου 2015, 111, εικ. 189, με βιβλιογραφία.

[548] *Corinth* XII, 33, πίν. 9, 133˙ *Corinth* XVIII 4, 54, 96, C126.

προεξέχοντες ώμους, αν και όχι τόσο επιμήκης όσο στα παραδείγματα του τύπου της γυμνής πλαγγόνας με σγουρή κόμη και σφενδόνη (3.2.α.1β.i.), καθώς εδώ το σώμα πλαταίνει στους μηρούς, και οι προεκτάσεις των ώμων είναι τετράγωνες κι όχι κυλινδρικές. Αφετέρου, το κεφάλι με το μακρόστενο σχήμα και τη χαρακτηριστική κόμμωση παραπέμπει στα αντίστοιχα κεφάλια των πλαγγόνων με πτυχωτό ένδυμα του 4ου αι. π.Χ., που απαντούν στις πλαγγόνες με αρ. κατ. 127, 128 και 129.

Στην ομάδα αυτή, που αποτελεί το 3,27 % επί του συνόλου, μπορούν να ταξινομηθούν δύο ελλιπείς ως προς την κεφαλή πλαγγόνες από το ιερό των Νυμφών της Κουδουνότρυπας, με αρ. κατ. 149 και 150, που παρουσιάζουν την ίδια διαμόρφωση του κορμού με τους προεξέχοντες ώμους και την πλατιά απόληξη του σώματος **(πιν. 75)**. Μάλιστα, καθώς είναι θραυσμένες στο λαιμό, είναι ορατό το σημείο της ένωσης του πρόσθιου και του οπίσθιου τμήματος και γίνεται φανερό ότι εσωτερικά είναι συμπαγείς και όχι κοίλες. Επίσης, το σημείο ένωσης είναι ορατό στην πλάγια όψη τους (αρ. κατ. 149).

4.2.α.1β.iii. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη σγουρή

Μία πλαγγόνα μπορεί να ταξινομηθεί με βεβαιότητα στον τύπο αυτό, η αρ. κατ. 112 **(πιν. 71)** (ταφή XXXI, δυτικό νεκροταφείο [β΄-γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.]). Πρόκειται για γυμνή μορφή, αλλά η διαφορά από τον προηγούμενο τύπο έγκειται σε ορισμένα χαρακτηριστικά της. Αρχικά, σε αντίθεση με τις προαναφερθείσες πλαγγόνες, η αρ. κατ. 112 έχει υψηλότερο κορμό, που αποδίδεται ως τους μηρούς αλλά στην απόληξή του ανοίγει, δίδοντας την εντύπωση ότι η μορφή φορά ένδυμα.

Στο τελείωμα των μηρών διαμορφώνονται οι τρεις διάτρητες προεξοχές για την ανάρτηση των μελών, αλλά είναι πιο μικρές και ήπιες, δημιουργώντας αβαθείς ανάμεσά τους εσοχές. Επίσης, στην οπίσθια διαμορφωμένη με μήτρα όψη, διακρίνεται αβαθής αυλάκωση με την οποία δηλώνεται η σπονδυλική στήλη. Μία ακόμα διαφορά που παρατηρείται αφορά στη διαμόρφωση των ώμων, οι οποίοι είναι στενότεροι χωρίς τις σωληνωτές προεκτάσεις του προηγούμενου τύπου. Επιπλέον, τα μέλη είναι βραχύτερα, τόσο τα άνω (κρατά και αυτή δίσκο) με τα σχεδόν κλειστά άκρα χέρια όπου διαχωρίζεται ο αντίχειρας, όσο και τα κάτω. Τέλος, πλούσια κόμη περιβάλλει το κεφάλι ως το αυτί, αλλά είναι ελεύθερη και λείπει η σφενδόνη που θα τη συγκρατούσε περιμετρικά. Στην κατηγορία αυτή θα μπορούσε να ταξινομηθεί μία ακόμα πλαγγόνα

με αρ. κατ. 151 από την Κουδουνότρυπα[549], επομένως τα δύο αυτά παραδείγματα αντιπροσωπεύουν το 1,39% του συνολικού δείγματος.

4.2.α.1β.iv. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη με λαμπάδιον και στεφάνη

Ένας μικρός αριθμός πλαγγόνων ανήκει στην κατηγορία της γυμνής γυναικείας μορφής, με κόμμωση που συγκεντρώνεται στο πίσω μέρος της κεφαλής σε *λαμπάδιον* (2,61 % του συνόλου). Δύο από αυτές προέρχονται από ελεύθερη ταφή του ανατολικού νεκροταφείου (ταφή XI, οικόπεδο Χαρίτου, β΄ τέταρτο-μέσα 4ου αι. π.Χ.)[550]. Πρόκειται για τις μεγάλου μεγέθους, ακέραιες πλαγγόνες (αρ. κατ. 76, 77), με συνολικό ύψος 0,023μ., συμπεριλαμβανομένων των άκρων **(πιν. 65)**. Το πρόσθιο και το οπίσθιο τμήμα είναι κατασκευασμένα από δύο μήτρες και εσωτερικά είναι κοίλες. Το σώμα παριστάνεται ιδιαίτερα μακρύ και αποδίδεται έως και τους μηρούς (ύψος σώματος: 0,123μ.). Το αισθητά μεγάλο ύψος των μορφών τις καθιστά τις μεγαλύτερες σε μέγεθος πλαγγόνες από το σύνολο που μελετήθηκε και παρουσιάζεται στην παρούσα εργασία.

Οι ώμοι προεξέχουν ελαφρώς του κορμού σχηματίζοντας μικρές προεκτάσεις εκατέρωθεν. Στις πλάγιες επίπεδες όψεις φέρουν οπή ανάρτησης των άνω άκρων, διαμέτρου 0,005μ. Στην απόληξη των μηρών οι τρεις προεξοχές φέρουν οπές ανάρτησης των κάτω άκρων, διαμέτρου 0,004μ. Ανάγλυφα αποδίδονται οι γλουτοί, το στήθος και η κοιλιακή χώρα. Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί και ορίζεται η περιοχή της ήβης. Ο λαιμός είναι ευρύς, το κεφάλι φαίνεται ογκώδες λόγω της κόμης, το πρόσωπο, σχεδόν στρογγυλό, έχει ανάγλυφα χαρακτηριστικά και το μέτωπο ψηλό. Σύμφωνα με τα δύο ακέραια παραδείγματα, σε δύο ακόμα κεφαλές και ένα θραύσμα από κόμη (αρ. κατ. 81), τα μαλλιά συγκεντρώνονται στο πίσω μέρος της κεφαλής και ψηλά σε λαμπάδιο. Μπροστά και γύρω από το μέτωπο, η μορφή πιθανότατα φοράει στεφάνη, πλατιά, που σχηματίζει οξεία κορυφή στο κέντρο, πάνω από το μέτωπο. Στην κορυφή της κεφαλής υπάρχει κατακόρυφη οπή, διαμέτρου 0,004μ. Τα άνω άκρα της μορφής αρ. κατ. 76 σώζονται αποσπασματικά, ενώ τα κάτω άκρα ακέραια. Δε φέρουν ανατομικά στοιχεία. Έχουν το ίδιο πάχος σε όλο το μήκος και σχηματίζουν άκρο πόδι μακρόστενο με μυτερή άκρη, διαχωρισμένη φτέρνα και κυρτωμένο πέλμα.

Είναι πιθανόν στον ίδιο τύπο πλαγγόνας να ανήκει ένας κορμός από το σπήλαιο της Κουδουνότρυπας (αρ. κατ. 154). Ομοίως, στην ίδια ομάδα θα μπορούσε

[549] Πρβλ. *Corinth* XV 2, 149, πίν. 32, XX 1.

[550] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 147 κ.ε.

να ταξινομηθεί ένα θραύσμα από το κάτω μέρος του κορμού πήλινης πλαγγόνας (αρ. κατ. 82), εσωτερικά κοίλης, που βρέθηκε στη λακκοειδή ταφή XI του ανατολικού νεκροταφείου (οικόπεδο Βήχα, 2006). Εάν πράγματι το θραύσμα κατατάσσεται σε αυτήν την ομάδα αρθρωτών μορφών, τότε μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο εν λόγω τύπος εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και περί τον ύστερο 3ο αι. π.Χ., οπότε και έχει τοποθετηθεί η συγκεκριμένη ταφή.

Η χαρακτηριστική κόμμωση απαντά ακόμα μία φορά σε αποσπασματικά σωζόμενη πήλινη αρθρωτή μορφή [551] που προέρχεται επίσης από το ανατολικό νεκροταφείο. Ακόμα, απαντά και σε πλαγγόνες με πτυχωτό χιτώνα από ταφή του δυτικού νεκροταφείου (αρ. κατ. 127, 128, 129), αλλά στην περίπτωση αυτή, η απόδοση είναι αρκετά σχηματοποιημένη, όπως έχει ήδη σχολιασθεί. Επιπροσθέτως, στην Αμβρακία η κόμμωση που σχηματίζει λαμπάδιο απαντά και σε άλλα έργα της κοροπλαστικής, σε ειδώλια και στους πήλινους ανάγλυφους αναθηματικούς πίνακες με γυναικείες μορφές, που εντοπίστηκαν ως αναθήματα στην Κουδουνότρυπα[552].

4.2.α.1β.v. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη με στεφάνη

Δύο από τις πλαγγόνες που βρέθηκαν περιμετρικά του τεφροδόχου αγγείου, τοποθετημένου ελεύθερα στο έδαφος (ταφή XI, οικόπεδο Χαρίτου, β΄ τέταρτο-μέσα 4ου αι. π.Χ.), με αρ. κατ. 74-75 ταξινομούνται σε αυτήν την κατηγορία **(πιν. 65).** Βασικό γνώρισμα αποτελεί το ιδιαίτερα μακρύ σώμα, αποδοσμένο έως και τους μηρούς, αλλά σε σύγκριση με τις αρ. κατ. 76-77 της προηγούμενης κατηγορίας, είναι κατά τι μικρότερες (συνολικό ύψος της αρ. κατ. 74: 0,205μ.). Τα δύο μέρη του κορμού είναι κατασκευασμένα με μήτρα και εσωτερικά είναι κοίλα. Ανατομικά στοιχεία, όπως το στήθος και οι γλουτοί δηλώνονται ανάγλυφα. Αβαθής εγχάραξη διαχωρίζει τους μηρούς στις δύο όψεις και ορίζει την ηβική χώρα. Τη σχετικά επίπεδη πλάτη διατρέχει αβαθής αυλάκωση που δηλώνει τη σπονδυλική στήλη. Οι ώμοι προεξέχουν αρκετά του κορμού. Στις πλαϊνές όψεις φέρουν οριζόντιο διαμπερές τρήμα για την ανάρτηση των άνω άκρων, διαμέτρου 0,003μ. Στο κάτω μέρος του σώματος διαμορφώνονται τρεις τριγωνικές προεξοχές με οριζόντιες διαμπερείς οπές για την ανάρτηση των κάτω άκρων, διαμέτρου 0,003μ. Ο λαιμός είναι ραδινός και το κεφάλι λιγότερο ογκηρό σε σχέση με τα παραδείγματα αρ. κατ. 76, 77. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου δηλώνονται ανάγλυφα˙ πλατειές παρειές, ίσια μύτη, εύσαρκα χείλη, χαμηλό μέτωπο. Η

[551] Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 1274 (εκτός καταλόγου).

[552] Μπαχλάς 2016-2017 (σποραδικά).

κόμη είναι μαζεμένη στο πίσω μέρος. Μπροστά περιβάλλεται πιθανώς από στεφάνη, που δημιουργεί οξυκόρυφη απόληξη ακριβώς πάνω από το μέτωπο. Στην κορυφή της κεφαλής ανοίγεται κατακόρυφη οπή διαμέτρου 0,003μ.

Τα σωζόμενα άνω άκρα της αρ. κατ. 74 διατηρούνται ως τη γένεση του άκρου χεριού. Είναι μακριά και στιβαρά, εύσαρκα, κυκλικής διατομής, με διαμπερή οπή διαμέτρου 0,003μ. Τα κάτω άκρα ακέραια, σχηματίζονται εξίσου μακριά, στιβαρά και εύσαρκα. Το πάχος μειώνεται ελαφρώς στον αστράγαλο, χωρίς να διαμορφώνονται ανατομικά στοιχεία, με άνω απόληξη αποστρογγυλεμένη και διάτρητη (διάμετρος οπής: 0,002μ.). Το άκρο πόδι είναι επίμηκες, ελλειψοειδές, ελαφρώς κυρτωμένο, χωρίς διαμόρφωση των δακτύλων. Η φτέρνα μυτερή καμπυλώνει προς τα κάτω.

Στην ίδια ομάδα (ποσοστό 2,61 % επί του συνόλου) πιθανότατα κατατάσσονται οι αρ. κατ. 78-79 που σώζουν σχεδόν ακέραιο το σώμα και το άνω τμήμα του κορμού αντίστοιχα. Όπως και οι πλαγγόνες αρ. κατ. 76 και 77, έτσι και οι μορφές αυτής της ομάδας χαρακτηρίζονται για το μεγάλο ύψος του σώματος. Πλαγγόνες αυτού του τύπου είναι, επίσης, γνωστές από ταφές του δυτικού νεκροταφείου, που χρονολογούνται στον 4^{ο} αι. π.Χ.[553].

4.2.α.1β.vi. Πλαγγόνες γυμνές με ανατομικά στοιχεία

Δύο πλαγγόνες, οι αρ. κατ. 167 και 168, που διατηρούνται χωρίς την κεφαλή και τα άκρα, ανήκουν στο γυμνό τύπο πλαγγόνας αλλά αποδίδουν περισσότερο ρεαλιστικά το γυναικείο σώμα **(πιν. 77-78)** (ποσοστό 1,3 % επί του συνόλου). Είναι περίοπτες, δηλαδή και η οπίσθια όψη είναι κατασκευασμένη με μήτρα. Οι γραμμές του γυναικείου σώματος αποδίδονται περισσότερο μαλακά, σχηματίζονται οι γλουτοί και οι μύες της κοιλιακής χώρας, η κοιλιά στην οποία δηλώνεται ο ομφαλός καμπυλώνει για να σχηματιστεί στο τελείωμά της η ηβική χώρα.

Χαρακτηριστικό των δύο μορφών είναι ότι έχουν εντοπιστεί εκτός κλειστού ταφικού συνόλου. Ειδικότερα, η αρ. κατ. 167 βρέθηκε εκτός του τάφου 2/Γ του δυτικού νεκροταφείου (οικόπεδο Γιαννούλα), που έχει χρονολογηθεί στο τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ.[554]. Η γενικότερη απόδοσή τους παραπέμπει στις πλαγγόνες που εικονίζονται στις επιτύμβιες στήλες, για τις οποίες η έρευνα προτείνει την ερμηνεία τους ως

[553] Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ. 256, Β΄ τόμ., 181-182, αρ. κατ. 628, πίν. 111.2 και 189-191, αρ. κατ. 658, πίν. 111.3.

[554] Ανδρέου 1984, 182.

ανατομικό ανάγλυφο[555], παρά ως παιχνίδι. Ενδεχομένως, τα δύο αυτά παραδείγματα από την Αμβρακία να σχετίζονται με τις τελετουργίες που πραγματοποιούσαν οι οικείοι των νεκρών σε συγκεκριμένες ημέρες μετά την ταφή κατά τις οποίες έκαναν προσφορές[556]. Την πρακτική αυτή συναντάμε σε μία λευκή λήκυθο του Ζωγράφου του Θανάτου (440 π.Χ.), στην οποία εικονίζεται ένα νεαρό κορίτσι να κρατά μία πλαγγόνα, με σκοπό να την αφήσει ως ανάθημα στην επιτύμβια στήλη που υψώνεται μπροστά του[557].

4.2.α.2. Πλαγγόνες ανδρικής μορφής

Ευρήματα από περιοχές του αρχαίου κόσμου επιβεβαιώνουν ότι κατά την αρχαιότητα εκτός από τις πλαγγόνες γυναικείων μορφών, κατασκευάζονταν επίσης αρθρωτές κούκλες, που παρίσταναν μορφές ανδρικές. Τέτοια παραδείγματα έχουν βρεθεί στη Μύρινα[558] , όρθιες ή καθιστές με σταθερά τα κάτω και κινητά τα άνω άκρα (τέλος 1ου αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.). Πλαγγόνες ανδρικής μορφής προέρχονται, επίσης, από την Έφεσο[559] (1ος αι. μ.Χ.), οι οποίες ωστόσο ανάγονται περισσότερο στον τύπο της θεατρικής μαριονέτας, παρά συγκαταλέγονται στα παιχνίδια. Από τη Βοιωτία[560] πιθανότατα προέρχεται μία ανδρική, αρθρωτή μορφή που αποτελεί σύνολο με μία γυναικεία. Οι δύο πλαγγόνες παριστάνονται γυμνές, καθιστές με τα κάτω άκρα σταθερά, ενώ είχαν αρθρωτά τα άνω που λείπουν. Προϊόντα του ίδιου εργαστηρίου, πιθανότατα κατασκευάστηκαν κι από την ίδια μήτρα (4ος αι. π.Χ.). Πλαγγόνες διαφορετικού φύλου, οι οποίες αποτελούν ζεύγος όπως αυτές σπανίζουν. Ταυτίζονται με την Αφροδίτη (*Oriental Aphrodite*) και τον Άδωνη[561], πιθανότατα συμβολίζουν τη γονιμότητα και σχετίζονται με διάφορες λατρευτικές πρακτικές, στοιχείο που τις καθιστά κατάλληλο ανάθημα σε θεότητες που συνδέονταν με τη γονιμότητα.

---

[555] Για σχετικές απόψεις των μελετητών, βλ. παραπάνω, Α΄ μέρος, *υποενότητα 1.5.γ. Πλαγγόνες*, 53, υποσημείωση 184.

[556] Για τις προσφορές εκτός τάφων στα νεκροταφεία της Αμβρακίας, βλ. Αγγέλη 2021, 133-135.

[557] Neils & Oakley 2003, 168, εικ. 8 (J.H. Oakley).

[558] Mollard-Besques 1963, 139-140, πίν. 170-171.

[559] Για τη μορφολογία και τη χρήση των αρθρωτών πλαγγόνων από την Έφεσο, βλ. Lang-Auinger 2015, 83-93. Για πλαγγόνες με την έννοια της μαριονέτας, βλ. Αργυριάδη 1991, 18-19˙ Fittà 1998, 83-86.

[560]Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art, GR1338, GR1339˙ Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 4031-4032. Βλ. Elderkin 1930, 470-471, εικ. 22a, 22b˙ Dasen 2012, 19-20, υποσημείωση 71. Περιπτώσεις ανδρικών και γυναικείων πλαγγόνων που εντοπίστηκαν μαζί ερμηνεύονται ως ζεύγος, βλ. σχετικά, Griesbach 2014, 261-262, εικ. 6c.

[561] Nicholls 1995, 438, υποσημείωση 156, με βιβλιογραφία.

Αντίστοιχα, ανδρικές καθιστές αρθρωτές μορφές έχουν βρεθεί στο ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος και σχετίζονται με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τις τελετουργικές πρακτικές κατά την ηλικιακή μετάβαση των νεαρών αγοριών υπό την προστασία της θεάς[562].

Τέλος, στη γειτονική της Αμβρακίας Νικόπολη πήλινες πλαγγόνες ανδρικών μορφών έχουν εντοπιστεί ως κτερίσματα σε ταφές της Δυτικής και της Νότιας Νεκρόπολης και χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους (1ος-2ος αι. μ.Χ.)[563].

Στην Αμβρακία οι πλαγγόνες που παριστάνουν ανδρική μορφή αριθμούν 10 παραδείγματα. Προέρχονται από τα δύο νεκροταφεία και αντιστοιχούν στο 6,95% του συνολικού δείγματος. Έχουν βρεθεί ως κτερίσματα σε παιδικές ταφές, συνυπάρχοντας μάλιστα και με άλλες πλαγγόνες που απεικονίζουν γυναικείες μορφές. Οι ανδρικές αρθρωτές κούκλες μπορούν να ταξινομηθούν στις εξής τρεις κατηγορίες:

4.2.α.2α. Πλαγγόνες στον τύπο του κούρου

Μόλις 3 πλαγγόνες ανήκουν στον τύπο αυτό. Πρόκειται για τις αρ. κατ. 45, 46 και 47, που εντοπίστηκαν στον τάφο 41 του ανατολικού νεκροταφείου μαζί με δύο ακόμη πλαγγόνες ανδρικής μορφής με πτυχωτό χιτώνα, που θα αναφερθούν αμέσως παρακάτω, καθώς και με ένα ειδώλιο περιστεριού **(πιν. 62)**. Από τα τρία παραδείγματα σε καλύτερη κατάσταση διατηρείται η αρ κατ. 45, ενώ οι άλλες δύο αποσπασματικά, είναι εμφανές όμως ότι ανήκουν στον ίδιο τύπο.

Η αρ. κατ. 45 διατηρεί την κεφαλή και τμήμα του κορμού. Η οπίσθια όψη του σώματος και του αυχένα είναι επίπεδη, επομένως συμπεραίνεται ότι η κατασκευή της γίνεται με μία μήτρα. Προβάλλει η περιοχή του στήθους και το στέρνο (με το δεξιό μαστό λίγο πιο έντονο όπως και στην αρ. κατ. 47). Υποτυπωδώς διακρίνεται η μυολογία. Οι ώμοι είναι στενοί και φέρουν οριζόντια οπή στις πλάγιες όψεις, διαμέτρου 0,002μ. Η μετάβαση προς το κεφάλι γίνεται μέσω ενός αρκετά κοντού λαιμού. Το πρόσωπο θα είχε ανάγλυφα αρχαϊκά χαρακτηριστικά, που έχουν αλλοιωθεί. Το σχήμα του όμως είναι έντονα ωοειδές, σχεδόν τριγωνικό.

Το μέτωπο περιβάλλουν πλόκαμοι παράλληλοι μεταξύ τους, με κατεύθυνση προς τα πίσω, όπου θα έπεφταν μακρείς. Σώζονται τέσσερις εξ αυτών, ενώ οι υπόλοιποι στην αριστερή πλευρά του κεφαλιού έχουν αποκολληθεί. Από το στοιχείο αυτό συνάγεται ότι είναι πλασμένοι στο χέρι και επίθετοι στην κεφαλή. Πάνω από το

[562] Dasen 2012, 19.

[563] Ρήγινος & Κατερίνη 2009, 120, εικ. 5, 138, εικ. 4.

μέτωπο υπάρχει βάθυνση περιμετρικά του κεφαλιού, στην κορυφή της οποίας διακρίνονται εγχάρακτες στιγμές, υποδηλώνοντας την ταινία, η οποία θα συγκρατούσε την κόμη. Η ταινία φέρεται στο πίσω μέρος της κεφαλής και προς το μέσον περίπου αυτής και αποδίδεται με εγχάρακτη γραμμή. Η κόμη στην κορυφή της κεφαλής δεν διαχωρίζεται αλλά αποδίδεται ενιαία. Ως ενιαία μάζα καλύπτει τον αυχένα ως τους ώμους. Η κεφαλή είναι θραυσμένη στο πίσω αριστερό τεταρτοσφαίριο, καθιστώντας ορατή την κατακόρυφη οπή που διατρέχει την κεφαλή.

Ανάλογα παραδείγματα με τις υπό συζήτηση πλαγγόνες της Αμβρακίας δεν μας είναι γνωστά βιβλιογραφικά. Η ταύτιση, όμως, με αρθρωτές μορφές θεωρείται ασφαλής λόγω των διατρήσεων που φέρουν στο ύψος των ώμων, παρά το γεγονός ότι δε σώζεται ακέραιη η απόληξη του κορμού με τις προεξοχές για την ανάρτηση των κάτω άκρων, που θα αποτελούσε στοιχείο αδιαμφισβήτητο για την ταύτισή τους.

Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά, η κόμη με τους πλοκάμους, το τριγωνικό πρόσωπο, η ταινία που συγκρατεί τη μακριά κόμη, παραπέμπουν στις μορφές των κούρων των αρχαϊκών χρόνων. Σημειώνεται μάλιστα ότι στην Αμβρακία δεν είναι άγνωστος ο τύπος αυτός, καθώς από τις ανασκαφές στα νεκροταφεία της πόλης έχουν εντοπιστεί πήλινα ειδώλια αρχαϊκών χρόνων που εικονίζουν κόρες που κρατούν προσφορά και ανδρικές μορφές στον τύπο του κούρου[564] (α΄ μισό 6ου αι. π.Χ.). Μία ακόμη νεανική μορφή στον τύπο του γυμνού κούρου, που πατά σε λιοντάρια και κρατά σε κάθε χέρι την ουρά από δύο αιλουροειδή, εικονίζεται στο ύψος της κάθετης λαβής μιας χάλκινης τεφροδόχου υδρίας, προϊόντος πιθανώς κορινθιακού εργαστηρίου, από το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας (β΄ μισό 6ου αι. π.Χ.)[565]. Αν και λείπουν τα βιβλιογραφικά παράλληλα για πλαγγόνες με ανάλογα χαρακτηριστικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι εν λόγω μορφές αποτελούν μία ακόμα κατηγορία αρθρωτής κούκλας, που πιθανώς να μπορούσε να τοποθετηθεί πρωιμότερα από τα μέχρι σήμερα γνωστά παραδείγματα, στους αρχαϊκούς χρόνους.

[564] Παπαδοπούλου 2017, 61-64, εικ. 107, 110, 111 (Β. Ν. Παπαδοπούλου, Σ. Ραπτόπουλος, Μ. Νιάρου)· Παπαδοπούλου & Αγγέλη 2018 (υπό έκδοση).

[565] Aggeli 2019, 132, πίν. 37.1· Παπαδοπούλου 2020, 8· Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 206-207, Β΄ τόμ., 47, αρ. κατ. 151.

4.2.α.2β. Πλαγγόνες με επίπεδο κορμό

Ο τύπος αριθμεί μόλις 2 παραδείγματα, την αρ. κατ. 34 που εντοπίστηκε με άλλες πλαγγόνες εκτός του τάφου 22[566] του ανατολικού νεκροταφείου **(πιν. 61)** και την αρ. κατ. 95 από τον τάφο CXXIV του δυτικού νεκροταφείου (β΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.)[567], η οποία εντοπίστηκε με τις πλαγγόνες αρ. κατ. 94 και 96, που ανήκουν στον τύπο με χιτωνίσκο και πόλο **(πιν. 67).**

Οι πλαγγόνες παριστάνουν νέους άνδρες. Ο κορμός είναι συμπαγής, επίπεδος στις δύο όψεις, σανιδόμορφος. Οι ώμοι, κατωφερείς, αμφικωνικοί, προεξέχουν του κορμού και είναι διάτρητοι για την ανάρτηση των άνω άκρων. Στο κάτω μέρος το σώμα διαιρείται σε τρεις τριγωνικές προεξοχές με οπές ανάρτησης, δίνοντας στην απόληξη του κορμού σχήμα ζιγκ-ζαγκ. Ο λαιμός είναι λεπτός, το κεφάλι μικρό με μακρόστενο πρόσωπο και ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Οι δύο μορφές διαφοροποιούνται όμως ως προς την κόμη. Η μορφή αρ. κατ. 34 φορά στο κεφάλι κάλυμμα, πιθανώς πίλο ή άλλου τύπου σκούφο, ο οποίος απολήγει σε οξεία κορυφή που κάμπτεται προς τα πίσω. Μία σειρά κοντών εγχάρακτων βοστρύχων προβάλλει πάνω από το μέτωπο και το πλαισιώνει. Αντίθετα, η μορφή αρ. κατ. 95 έχει μακρύτερη κόμη που συγκρατείται με ταινία πάνω από το μέτωπο. Τα μαλλιά μακρύτερα φτάνουν στο ύψος του πηγουνιού και αποδίδονται με οριζόντιες αυλακώσεις στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Το μέτωπο πλαισιώνεται από κοντή σειρά βοστρύχων.

Κινητά μέλη διατηρεί μόνον η αρ. κατ. 95. Τα άνω άκρα είναι δυσανάλογα μικρά σε σχέση με τις αναλογίες της μορφής, λεπτά, τεντωμένα προς τα κάτω. Σχηματικά αποδίδεται το άκρο χέρι, όπου διαχωρίζεται μόνον ο αντίχειρας. Η άνω απόληξη φέρει διαμπερή οπή. Μακριά και λεπτά είναι τα κάτω άκρα, με επίμηκες άκρο πόδι. Άνω φέρουν οπή ανάρτησης. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της πλαγγόνας αυτής είναι ότι τα άκρα έχουν κατασκευασθεί από ωχρό πηλό ενώ το σώμα και το κεφάλι από σκουρότερο πηλό, πορτοκαλέρυθρο.

Κοντινό τυπολογικά παράλληλο θεωρείται μία πλαγγόνα ανδρικής μορφής από νεκροταφείο της Καμίρου στη Ρόδο[568]. Διαθέτει σανιδόμορφο κορμό, όπως οι δύο υπό συζήτηση μορφές της Αμβρακίας, και φορά κεφαλοκάλυμμα που αφήνει ελεύθερη μία σειρά κοντών εγχάρακτων βοστρύχων πάνω από το μέτωπο, όπως συμβαίνει με την πλαγγόνα αρ. κατ. 34. Η μορφή της Ρόδου, προϊόν κορινθιακού εργαστηρίου,

[566] Ο κιβωτιόσχημος τάφος 22 χρονολογείται περί το 470 π.Χ. Σχετικά, βλ. Ζαφειρόπουλος 1957, 86.

[567] Για τη χρονολόγηση της ταφής, βλ. Aggeli 2019, 134˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 100 κ.ε.

[568] Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, 1864,1007.1309.

χρονολογείται στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ., χρονολογία που συμφωνεί με εκείνη των δύο παραδειγμάτων της Αμβρακίας.

4.2.α.2γ. Πλαγγόνες με πτυχωτό ένδυμα

Ο τύπος αντιπροσωπεύεται από 5 παραδείγματα, τις πλαγγόνες με αρ. κατ. 43 και 44 από τον τάφο 41 του ανατολικού νεκροταφείου, που κτέριζαν την ίδια ταφή με τις τρεις πλαγγόνες στον τύπο του κούρου, οι οποίες σχολιάσθηκαν αμέσως παραπάνω **(πιν. 62)**. Οι υπόλοιπες τρεις τυπολογικά συγγενείς μορφές με αρ. κατ. 122, 123 και 124 **(πιν. 73)** προέρχονται από την ταφή νηπίου CCLVII (γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.)[569], η οποία είχε κτερισθεί μαζί με πλαγγόνες γυναικείας μορφής στον τύπο με χιτωνίσκο και πόλο (αρ. κατ. 116-121).

Η πρόσθια όψη τους είναι κατασκευασμένη με μήτρα, ενώ η οπίσθια επίπεδη. Ο κορμός είναι πλασμένος έως τη λεκάνη και κάτω από αυτόν διαμορφώνονται οι τρεις προεξοχές για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Πρόκειται για ενδεδυμένες μορφές με κοντό χιτώνα, με πτυχώσεις που αποδίδονται με αβαθείς κατακόρυφες εγχαράξεις. Χαρακτηριστικό είναι ότι δεξιά και αριστερά στη λεκάνη σχηματίζει λοξότμητες απολήξεις, εν είδει αποπτύγματος, ενώ μπροστά στην κοιλιά η παρυφή του πέφτει οριζόντια. Στα παραδείγματα από το δυτικό νεκροταφείο το ένδυμα συγκρατείται στη μέση με λεπτή ανάγλυφη ζώνη, η οποία όμως λείπει από τις δύο πλαγγόνες του ανατολικού νεκροταφείου. Χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι ο τετραγωνισμένος κορμός, που τονίζεται με τις κάθετες επιφάνειες που σχηματίζουν οι ώμοι. Στο μέτωπο των επιφανειών αυτών ανοίγεται η διαμπερής οπή ανάρτησης, με διάμετρο από 0,001μ. έως 0,004μ.

Μολονότι παριστάνουν ανδρικές μορφές, στον κορμό των αρ. κατ. 43 και 44 προβάλλει αισθητά το στήθος ˙ απουσιάζει όμως από τις αρ. κατ. 122-124 όπως είναι αναμενόμενο. Το ανορθόδοξο αυτό είναι πιθανό να σχετίζεται με τη μήτρα που χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή της πλαγγόνας. Ο εν λόγω τύπος ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά (τετραγωνισμένος κορμός, επίπεδη οπίσθια όψη, πλάσιμο έως τη λεκάνη, τριμερής διαίρεση του κορμού κλπ) μπορεί να θεωρηθεί συγγενής προς τον τύπο της αρθρωτής γυναικείας μορφής με χιτωνίσκο και πόλο. Αυτό οδηγεί στη σκέψη ότι πιθανώς τόσο για τις γυναικείες όσο και για τις ανδρικές μορφές οι μήτρες να ήταν κοινές, στις οποίες θα τροποποιούνταν τα στοιχεία εκείνα που θα απέδιδαν τα

[569] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 120 κ.ε.

διαφορετικά χαρακτηριστικά ανάλογα με τη μορφή που θα ήθελε ο τεχνίτης να παράξει.

Σχετικά κοντός και ευρύς λαιμός στηρίζει το κεφάλι με το ωοειδές πρόσωπο. Τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά αποδίδονται πλαστικά με ευκρίνεια, η μύτη πλατιά στην απόληξή της, τα χείλη μικρά και εύσαρκα, το πηγούνι δυνατό, οι οφθαλμοί μεγάλοι, σχεδόν στρογγυλοί, ενώ διακρίνονται ανάγλυφα και τα βλέφαρα. Με εγχάρακτη γραμμή αποδίδονται τα οφρυακά τόξα της πλαγγόνας με αρ. κατ. 43. Στην κεφαλή φορούν πίλο ή κάποιου είδους σκούφο με δύο οξείες απολήξεις στην κορυφή, οι οποίες κάμπτονται προς τα πίσω. Εικάζεται πως και στις πέντε πλαγγόνες του τύπου αυτού αποδίδεται το ίδιο κάλυμμα κεφαλής, οι κορυφές του οποίου όμως είναι μεγαλύτερες και ευκρινείς στις αρ. κατ. 122, 123 και 124. Το κάλυμμα διακοσμείται με ερυθρή ταινία, ίχνη της οποίας διατηρούνται πάνω από το μέτωπο σε όλα τα παραδείγματα. Η κόμη είναι κοντή, καλύπτεται εξ ολοκλήρου από τον σκούφο, εκτός από δύο βοστρύχους που προβάλλουν στον αυχένα πίσω από κάθε αυτί και γύρω από το μέτωπο, όπου οι κοντοί βόστρυχοι αποδίδονται με εγχαράξεις σε μία σειρά. Στην κορυφή της κεφαλής, όλα τα παραδείγματα φέρουν κατακόρυφη οπή διαμέτρου 0,003μ.-0,004μ.

Από τα κινητά μέλη διατηρούνται μόνον τα κάτω άκρα των πλαγγόνων του δυτικού νεκροταφείου με αρ. κατ. 122-124. Είναι ραδινά, κυκλικής διατομής, χωρίς απόδοση ανατομικών στοιχείων. Το άκρο πόδι είναι μακρόστενο χωρίς να διαχωρίζονται τα δάκτυλα και το πέλμα ελαφρώς κοίλο. Το άνω πέρας είναι πεπλατυσμένο και διάτρητο. Στα άκρα της πλαγγόνας με αρ. κατ. 123 διατηρούνται δακτυλικά αποτυπώματα.

Οι μορφές ήταν καλυμμένες με λευκό επίχρισμα, υπολείμματα του οποίου διατηρούνται στο πρόσωπο, τον κορμό και τα άκρα, όπου αυτά σώζονται. Διακοσμητικές λεπτομέρειες αποδίδονται με χρώμα, όπως η ερυθρή ταινία που διακοσμούσε το κάλυμμα της κεφαλής. Ερυθρό χρώμα διατηρείται στη ζώνη της πλαγγόνας αρ. κατ. 124[570] και στο θώρακα δύο αδιάγνωστα τετράγωνου σχήματος στοιχεία είναι καμωμένα με μελανό χρώμα. Μελανό χρώμα διατηρεί, επίσης, στα μαλλιά πάνω από το μέτωπο και στους βοστρύχους που προβάλλουν εκατέρωθεν κάθε αυτιού. Λεπτές παράλληλες γραμμές που παρατηρούνται στην κορυφή του κεφαλοκαλύμματος της πλαγγόνας με αρ. κατ. 122 αποτελούν ίχνη του εργαλείου που χρησιμοποιήθηκε για τη διαμόρφωσή του.

[570] Παπαδοπούλου 2015, 75, εικ. 88 (Α. Χαντζάρα)˙ Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 121, πίν. 110, αρ. κατ. 419.

Σύμφωνα με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν οι πέντε πλαγγόνες, γίνεται αντιληπτό πως αυτές αποδίδουν τον ίδιο τύπο αρθρωτής κούκλας. Σε αυτό συνηγορούν και οι αναλογίες του σώματος, οι οποίες δεν παρουσιάζουν μεγάλες αποκλίσεις. Συγκεκριμένα, το ύψος[571] και των πέντε, συμπεριλαμβανομένου του κορμού και της κεφαλής, κυμαίνεται από 0,082μ. έως 0,09μ., το πλάτος[572] από 0,028μ. έως 0,036μ. και το πάχος[573] από 0,012μ. έως 0,016μ. Μικρότερο πάχος έχουν οι πλαγγόνες αρ. κατ. 122-124 (0,012μ.-0,014μ.) σε σχέση με τις αρ. κατ. 43 και 44 (0,018μ. και 0,016μ.). Γενικότερα, ο τύπος χαρακτηρίζεται για την έλλειψη όγκου, όπως συμβαίνει και με τις πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο.

Τα πέντε γνωστά παραδείγματα της Αμβρακίας, λαμβάνοντας υπ΄ όψιν τόσο τα μορφολογικά χαρακτηριστικά (τύπο ενδύματος, κάλυψη κεφαλής, χαρακτηριστικά προσώπου-κόμμωσης κλπ) όσο και τις αναλογίες τους, μπορεί με ασφάλεια να υποστηριχθεί πως αποδίδουν τον ίδιο τύπο αρθρωτής κούκλας. Δεν πρέπει όμως να έχουν προκύψει όλες από την ίδια μήτρα, καθώς η διαμόρφωση των δύο πλαγγόνων του ανατολικού νεκροταφείου (αρ. κατ. 43, 44) είναι περισσότερο απλουστευμένη και απαλλαγμένη από λεπτομέρειες (π.χ. στη διαμόρφωση του ενδύματος) σε σχέση με τις τρεις μορφές του δυτικού νεκροταφείου. Προτείνεται, λοιπόν, ότι όλα τα παραδείγματα ανήκουν στην ίδια οικογένεια αλλά είναι κατασκευασμένα από διαφορετικές μήτρες. Κοντινό παράλληλο μπορεί να θεωρηθεί η πλαγγόνα από την Κόρινθο[574], ο χιτωνίσκος της οποίας δημιουργεί δεξιά και αριστερά της λεκάνης μακριές, ασύμμετρες παρυφές, όπως συμβαίνει και στα παραδείγματα της Αμβρακίας. Ένα ακόμη κοντινό παράλληλο εγγίζει περισσότερο τις δύο πλαγγόνες του ανατολικού νεκροταφείου, ως προς την απλουστευμένη εμφάνιση και την κεφαλή με το κάλυμμα που φορά, το οποίο αφήνει εκτεθειμένους τους κοντούς εγχάρακτους βοστρύχους πάνω από το μέτωπο και πίσω από το αυτί, ενώ στο κορμό διακρίνονται ομοίως μαστοί. Η μορφή χρονολογείται στον 5^{ο} αι. π.Χ.[575].

---

[571] Η σύγκριση του ύψους γίνεται χωρίς να ληφθούν υπ΄ όψιν τα κάτω άκρα, δεδομένου ότι αυτά διατηρούνται στις τρεις από τις πέντε πλαγγόνες. Επομένως, υπολογίζεται το ύψος κεφαλής-κορμού.

[572] Υπολογίζεται στους ώμους, όπου παρατηρείται το μέγιστο πλάτος της μορφής.

[573] Υπολογίζεται το πάχος του κορμού των μορφών.

[574] *Corinth* XV 2, 146-147, 149, πίν. 31, XX 10.

[575] Los Angeles, The J.P. Getty Museum 74.AD.46. Έχει βρεθεί στον ελλαδικό χώρο αλλά δεν είναι γνωστή η ακριβής προέλευση. Είχε εκτεθεί για πρώτη φορά στην έκθεση "*Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past*" (2003-2004, Μουσείο Getty). Βλ. McKeown 2014, 38.

4.2.α.3. Άλλοι τύποι πήλινων πλαγγόνων

Οι πλαγγόνες της Αμβρακίας ταξινομούνται με βάση τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία επαναλαμβάνονται με συνέπεια από τους τεχνίτες. Εν τούτοις απαντούν λίγες αριθμητικά πλαγγόνες, οι οποίες δεν εντάσσονται ακριβώς σε κάποιον από τους παραπάνω τύπους, καθώς είτε φέρουν εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά είτε διαφοροποιούνται σημαντικά ως προς ορισμένα από τα επιμέρους στοιχεία από τους συνήθεις τύπους και συνήθως δεν αντιπροσωπεύονται από περισσότερα από ένα ή δύο δείγματα.

α) Η πλαγγόνα με αρ. κατ. 41 από το ανατολικό νεκροταφείο, η οποία βρέθηκε εκτός του τάφου 22, απεικονίζει κατενώπιον ιστάμενη μορφή, από την οποία διατηρείται ο κορμός και η κεφαλή αλλά όχι τα άκρα **(πιν. 62)**. Το κάτω μέρος του σώματος, το οποίο πλάθεται ως την περιοχή της μέσης, διαιρείται και διαμορφώνει τρεις μεγάλες και πλατιές προεξοχές (οι δύο ακρινές κλίνουν προς τα έξω), από τις οποίες θα γινόταν η ανάρτηση των κάτω άκρων. Οπές φέρουν και οι πλαϊνές όψεις των ώμων, όπου θα προσδένονταν τα άνω άκρα. Ο λαιμός είναι βραχύς και στηρίζει το μικρό κεφάλι καλυμμένο από τον πόλο, στην κορυφή του οποίου υπάρχει κάθετη οπή. Το μερικώς αποκεκρουμένο πρόσωπο, είναι μικρό, σχεδόν στρογγυλό, με ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Πάνω από αυτό διακρίνεται η κοντή κόμη που περιέβαλλε το μέτωπο. Η οπίσθια όψη είναι επίπεδη και αδιαμόρφωτη, εφόσον για την κατασκευή της πλαγγόνας έχει χρησιμοποιηθεί μία μήτρα.

Αν και η μορφή θα μπορούσε να ταξινομηθεί στον τύπο πλαγγόνας με χιτωνίσκο και πόλο, ωστόσο, διαφέρει από τα υπόλοιπα παραδείγματα του τύπου που απαντούν στην Αμβρακία, ως προς το μέγεθος, το οποίο είναι ιδιαίτερα μικρό (ύψος: 0,064μ., πλάτος (ώμοι): 0,02μ, ύψος κεφαλής: 0,017μ., ύψος κορμού: 0,05μ., πάχος: 0,012μ.). Επιπλέον, η κυριότερη διαφορά της έγκειται στο γεγονός ότι σε αντίθεση με τον χιτωνίσκο, ο οποίος αποδίδεται με αβαθείς ή καθόλου πτυχώσεις που σταματούν πάνω από την τριμερή διαίρεση του σώματος, όπου και δημιουργείται μια καμπύλη έξεργη παρυφή, στην κοιλιακή χώρα της πλαγγόνας με αρ. κατ. 41 αποδίδονται ανατομικές λεπτομέρειες. Οι μύες της κοιλιακής χώρας, σχηματοποιημένοι, διαμορφώνονται από δύο κάθετα διασταυρούμενες εγχάρακτες γραμμές και εγγράφονται σε σχεδόν τετραγωνισμένο πλαίσιο, που αποδίδεται ομοίως εγχάρακτα. Στο κάτω μέρος της γαστέρας σχηματίζεται διπλή έξεργη παρυφή, η οποία ακολουθεί περίπου την καμπυλότητα του κορμού στο σημείο αυτό.

Η πλαγγόνα, μοναδική στην ιδιαιτερότητά της για την Αμβρακία, γενικότερα δεν αποτελεί άγνωστο τύπο, δεδομένου ότι βρίσκει παράλληλα σε αντίστοιχα ευρήματα από άλλες περιοχές και συγκεκριμένα την Κόρινθο, την Αθήνα[576], τις ελληνικές αποικίες της Μαύρης Θάλασσας[577], καθώς και το Εμπόριον, την αποικία των Φωκαέων στην Ιβηρική χερσόνησο. Οι δύο πλαγγόνες που βρέθηκαν σε ιερά της Κορίνθου, φέρουν όμοια χαρακτηριστικά με την υπό συζήτηση μορφή. Η μία εξ αυτών χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. [578] και η έτερη στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. [579], η οποία ως προς την απόδοση των ανατομικών λεπτομερειών ομοιάζει περισσότερο με την πλαγγόνα της Αμβρακίας. Η πλαγγόνα του Εμπορίου, βρέθηκε στη νεκρόπολη του Martí σε τάφο μικρού κοριτσιού μαζί με ένα μελαμβαφές θήλαστρο, μία αρυβαλλοειδή λήκυθο (400-375 π.Χ.), μία χάλκινη περόνη και επτά καρφιά και χρονολογείται στο τέλος του 5ου αι. π.Χ.[580].

Η απόδοση των κοιλιακών μυών στις πλαγγόνες αυτές έχει δημιουργήσει σύγχυση σχετικά με το φύλο των απεικονιζόμενων μορφών, με αποτέλεσμα να διατυπώνονται επ΄ αυτού διάφορες θεωρίες. Η D.B. Thompson έχει υποστηρίξει πως η μορφή φοράει θώρακα[581], ερμηνεία που δικαιολογείται από το πλάσιμο των κοιλιακών μυών και της έξεργης παρυφής στο κάτω μέρος του σώματος, στοιχείο που οδηγεί στη σκέψη πως η πλαγγόνα παριστάνει μορφή ανδρική. Μολονότι γίνεται αντιληπτό για ποιο λόγο υποστηρίζεται μια τέτοια άποψη, καθώς η συνολική εικόνα του κορμού παραπέμπει στη απεικόνιση του λεγόμενου ανατομικού θώρακα, ωστόσο η πιθανότητα να ισχύει είναι μάλλον μικρή. Και τούτο διότι σύμφωνα με τα γνωστά παραδείγματα τόσο από την Αμβρακία, όσο και από άλλες περιοχές, η χρήση του συγκεκριμένου καλύμματος κεφαλής, δηλαδή του πόλου, συνδέεται κατεξοχήν με τις γυναικείες μορφές και ιδιαίτερα με τον τύπο της κόρης. Όσον αφορά δε στις πλαγγόνες, τα γνωστά παραδείγματα που ανήκουν στον τύπο με πόλο, κατά κανόνα έχουν ανάγλυφη και με σαφήνεια διαμορφωμένη την περιοχή του στήθους, βασικό στοιχείο διάκρισης του φύλου. Επίσης, η θέση εύρεσής τους σε ιερά, όπως στην περίπτωση της Κορίνθου,

[576] *Corinth* XV 2, 146, υποσημειώσεις 9, 11.

[577] *Corinth* XV 2, 146, υποσημειώσεις 10-12.

[578] *Corinth* XV 2, 23, 146, 149, πίν. 31, XX, 8.

[579] *Corinth* XV 2, 23, 146 , 149, πίν. 31, XX, 9.

[580] Barcelone, Museu d' Arqueologia de Catalunya, 922. Επίσης, βλ. Papaikonomou 2008, 703, εικ. 9.

[581] *Corinth* XV 2, 146, υποσημείωση 8.

και στην ταφή του μικρού κοριτσιού από το Εμπόριον, ενισχύει την υπόθεση ότι ο τύπος αυτός πλαγγόνας αναπαριστά γυναικεία και όχι ανδρική μορφή.

Την απεικόνιση των ιδιαίτερων ανατομικών στοιχείων, όπως είναι η μορφολογία της ανοιχτής γαστέρας, σχολιάζει η Papaikonomou[582]. Πρόκειται για απεικόνιση που έρχεται σε αντίθεση με το γενικότερο χαρακτηρισμό της μορφής ως χορεύτριας, μιας και η πλαγγόνα του Εμπορίου κρατά στα χέρια της μικρά κυκλικά αντικείμενα, τα ερμηνευόμενα ως κρόταλα ή κύμβαλα. Σχολιάζοντας την έμφαση που δίδεται στην ανατομία της κοιλιακής χώρας, η Papaikonomou θεωρεί ότι η μορφή λειτουργεί ως ανατομικό ανάθημα (*ex-voto anatomique*)[583], που συνδέεται με τις περιπτώσεις του θανάτου νεαρών κοριτσιών από κρέμασμα ή ασφυξία. Σύμφωνα με την άποψη που αναπτύσσει βασιζόμενη σε κείμενα με ιατρικό περιεχόμενο της αρχαίας γραμματείας, νεαρά κορίτσια αυτοκτονούσαν ή απαγχονίζονταν λόγω της γενικότερης δυσφορίας που μπορούσε να προκληθεί κατά τη διαδικασία της εμμηναρχής, κατά την οποία συντελούνται πολλαπλές μεταβολές στο γυναικείο σώμα ώσπου να ολοκληρωθεί η ωρίμανσή του. Η παρουσία πλαγγόνων με ανάλογα χαρακτηριστικά σε ιερά συνδέεται με τη λατρεία της Αρτέμιδος Απαγχομένης, γνωστής σε διάφορες περιοχές, η οποία συνδεόταν με τη γυναικεία αναπαραγωγική υγεία[584]. Στα ιερά αυτά συνηθιζόταν να αναρτώνται αντίστοιχες αρθρωτές μορφές σε δέντρα από την οπή που φέρουν στην κεφαλή. Η πρακτική αυτή είχε συμβολικό και αποτροπαϊκό χαρακτήρα και απηχούσε προφανώς την ανησυχία των οικείων σχετικά με την έγκαιρη πραγματοποίηση του γάμου των νεαρών κοριτσιών από φόβο μήπως αυτά κρεμαστούν. Επιπροσθέτως, για το νεκρό κορίτσι του Εμπορίου η Papaikonomou αναγνωρίζει τη σύνδεσή του με τη λατρεία της Αρτέμιδος, εφόσον ο πρόωρος θάνατος τού στέρησε τη δυνατότητα της ολοκλήρωσης της ωρίμανσης, άρα και της εκπλήρωσης του ρόλου που θα αναλάμβανε μελλοντικά, δηλαδή εκείνου της συζύγου και μητέρας. Στο Εμπόριον, την αποικία των Ιώνων Φωκαέων, η λατρεία της Αρτέμιδος ως Εφεσίας περιελάμβανε λατρευτικές πρακτικές σχετικές με την εφηβεία

[582] Papaikonomou 2008, 702-706, όπου εκτενής βιβλιογραφία.

[583] Για τα ανατομικά ανάγλυφα και την ανάθεσή τους σε ιερά θεοτήτων και ηρώων με θεραπευτικές ιδιότητες, βλ. Forsén 2004, 311-313. Επίσης, βλ. Α΄ μέρος, υποενότητα *1.2. Η απεικόνιση των παιχνιδιών στην τέχνη*, 31, υποσημείωση 73˙ υποενότητα *1.5.γ. Πλαγγόνες*, 54, υποσημείωση 191.

[584] Πληροφορίες για την προέλευση του προσωνυμίου της θεάς και για την απαρχή της λατρείας στην πόλη Καφύη της Αρκαδίας μεταφέρει ο Παυσανίας,, *Ελλάδος περιήγησις*, 8.23.5. Επίσης, βλ. Dietrich 1961, 39, υποσημείωση 4˙ King 2002, 87˙ Papaikonomou 2008, 705.

και η ανάθεση γυναικείων ανατομικών αναθημάτων στη θεά αποτελούσε στοιχείο θεμελιώδους σημασίας για την πόλη αυτή.

Λαμβάνοντας υπ΄ όψιν τα παραπάνω και θεωρώντας ότι η απόδοση της κοιλιακής χώρας των υπό συζήτηση πλαγγόνων δεν αποτελεί απλώς επιλογή του τεχνίτη αλλά αντανακλά θρησκευτικές πεποιθήσεις, οδηγούμαστε στη σκέψη ότι η πλαγγόνα της Αμβρακίας με τη χαρακτηριστικά τονισμένη κοιλιακή χώρα, ευρισκόμενη σε ταφικό περιβάλλον, λειτουργεί ως μετωνυμία του γυναικείου σώματος, τονίζει το μέρος αντί του όλου, με σκοπό να επισημανθεί η διακοπή της μεταμόρφωσης ενός μικρού κοριτσιού από τον πρόωρο θάνατο, που συνεπάγεται επίσης τη ματαίωση της τεκνοποιίας.

Συγχρόνως, εάν γίνει αποδεκτή η ερμηνευτική προσέγγιση της πλαγγόνας και ο συσχετισμός της με την Άρτεμη Απαγχομένη ή και την Άρτεμη Εφεσία, προκύπτει το ερώτημα κατά πόσο η λατρεία της θεάς που φέρει τις συγκεκριμένες ιδιότητες ήταν γνωστή και στην Αμβρακία ή στη ευρύτερη περιοχή της. Είναι γνωστό ότι η Άρτεμη λατρευόταν πολλαπλώς στην Αμβρακία[585], ως Αγροτέρα, ως Περγαία, ως Ηγεμόνη και ως Πασικράτα. Τα λατρευτικά επίθετα της θεάς, που υποδηλώνουν όλα τις χθόνιες ιδιότητές της, παραδίδονται είτε μέσα από τις γραμματειακές πηγές, οι οποίες μας πληροφορούν για τη λατρεία και για την ύπαρξη ιερών της θεάς στην αρχαία πόλη[586], είτε επιβεβαιώνονται μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως οι ενεπίγραφες

[585] Τζουβάρα-Σούλη 1979, 18 κ.ε.˙ Τζουβάρα-Σούλη 1992, 142, 155 κ.ε.˙ Καπώνης 2020, 333-341.

[586] Η ύπαρξη ιερού της θεάς στην Αμβρακία επιβεβαιώνεται μέσα από την περιγραφή των γεγονότων της επανάστασης των Αμβρακιωτών κατά του βασιλικού οίκου των Αιακιδών, που οδήγησαν στη φόνευση της Δηιδάμειας, τελευταίας απογόνου του Πύρρου, μέσα στο ιερό της Αρτέμιδος Ηγεμόνης, στο οποίο είχε καταφύγει ως ικέτιδα (233/2 π.Χ.) και ακολούθως στην επαναφορά του δημοκρατικού πολιτεύματος. Βλ. Πολύαινος, *Στρατηγήματα*, 8. 52: «ἡ δὲ (Δηιδάμεια) κατέφυγεν εἰς τὸ ἱερόν τῆς Ἡγεμόνης Ἀρτέμιδος, Μίλων δέ αἰτίαν ἔχων ὡς τήν αὐτοῦ μητέρα Φιλωτέραν ἀποκτείνοις ὥρμησεν ἐπ' αὐτήν ὡπλισμένος, ἡ δε ἀνεβόησεν (ὁ μητροφόντης ἐπί φόνῳ πράσσει φόνον) τοῦτο μόνον αὐτήν ἐκβοήσασαν ὁ Μίλων ἀπέκτεινε ἐν τῷ τεμένει τῆς θεοῦ». Επίσης, το γεγονός ότι στην Αμβρακία η Άρτεμη ήταν μία από τις κύριες θεότητες προκύπτει μέσα από τον ιδρυτικό μύθο της πόλης, γνωστό από το χωρίο του Αντωνίνου Λιβεράλι (*Μεταμορφώσεων Συναγωγή*, IV.I.2.5), σύμφωνα με το οποίο η θεά διεκδίκησε την κατοχή της πόλης μαζί με τον Απόλλωνα και τον Ηρακλή, καθώς και ο μύθος σχετικά με την εξόντωση του τυράννου Φάλαικου από τη λέαινα που έπεμψε η θεά. Βλ. *Πολυαίνου Στρατηγημάτων Βίβλοι οκτώ*. Φιλοτίμω δαπάνη των αδελφών Ζωσιμαδών, παιδείας ένεκα των την Ελλάδα φωνήν διδασκομένων Ελλήνων (εκδ. Αδ. Κοραής), Εν Παρισίοις 1809, 290 (https://anemi.lib.uoc.gr)˙ Xylander & Berkel 1791, 22-27 (www.digital.lib.auth.gr/record/137179).

αναθηματικές στήλες που έχουν διασωθεί[587]. Σύμφωνα με τη Τζουβάρα-Σούλη, η λατρεία της Αρτέμιδος ως Περγαίας, που αποτελεί παλαιά ανατολική θεότητα, απαντά πρώτη φορά στη μητροπολιτική Ελλάδα στην πόλη της Αμβρακίας. Στη μητρόπολη Κόρινθο ήταν γνωστή η λατρεία της θεάς ως Εφεσίας, την οποία η Τζουβάρα-Σούλη θεωρεί συγγενική προς την Περγαία. Εκλαμβάνοντας ως πιθανή και στην Κόρινθο τη λατρεία της Αρτέμιδος Περγαίας, αν και δεν υπάρχουν επιβεβαιωμένες μαρτυρίες, η Τζουβάρα-Σούλη είναι της άποψης πως η μετάδοση της τελευταίας στην Αμβρακία έγινε μέσω των αποίκων[588].

Επομένως, λαμβάνοντας υπ΄ όψιν ότι η Άρτεμη λατρευόταν παλαιόθεν στην Αμβρακία με πολλαπλές όψεις, κάποιες από τις οποίες έχουν ανατολική προέλευση, και με χαρακτήρα χθόνιο, μπορεί να τεθεί υπό συζήτηση εάν η μικρή αυτή πλαγγόνα από το ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας αποτελεί ένδειξη για τη γνώση και την υιοθέτηση από τους Αμβρακιώτες θρησκευτικών πεποιθήσεων που σχετίζονται και με άλλη υπόσταση της Αρτέμιδος, όπως αυτή της Εφεσίας ή της Απαγχομένης.

β) Μοναδική στην Αμβρακία είναι η αρθρωτή γυναικεία μορφή με αρ. κατ. 53, που εντοπίστηκε μαζί με πλαγγόνες του τύπου με χιτωνίσκο και πόλο μεταξύ των τάφων 58-59 του ανατολικού νεκροταφείου **(πιν. 63).** Η πρόσθια όψη είναι κατασκευασμένη με μήτρα, η οπίσθια είναι επίπεδη, εσωτερικά πιθανώς κοίλη. Στο κάτω μέρος του σώματος διαμορφώνονται οι προεξοχές, με ελαφρώς αποκλίνουσες τις δύο ακρινές, που φέρουν οριζόντια οπή διαμέτρου 0,002μ. για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Οι ώμοι είναι σχεδόν επίπεδοι, με οπή διαμέτρου 0,003μ. στις πλαϊνές όψεις. Η διάτρηση διαπερνά τους ώμους στο εσωτερικό της πλαγγόνας, στο ύψος πάνω από το στήθος. Η μορφή φορά ένδυμα που ζώνεται στο ύψος της φυσικής θέσης της μέσης και δημιουργεί κόλπο ακριβώς πάνω από την περιοχή της κοιλιάς. Στην περιοχή του

[587] Πρόκειται για τέσσερις στήλες των ελληνιστικών χρόνων από την Αμβρακία, που φέρουν αναθηματική επιγραφή σχετικά με το αφιέρωμα που ανέθεσαν κυρίως Αμβρακιώτες αξιωματούχοι και άλλοι προς τις θεότητες, μεταξύ των οποίων και η Άρτεμη. Στις δύο από τις επιγραφές η Άρτεμη προσδιορίζεται από τα προσωνύμια Περγαία και Πασικράτα. Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 26, 37, 424, 6703. Βλ. *SEG* 42, 543˙ *SEG* 25, 693˙ Δραγούμης 1910, 397˙ Τζουβάρα-Σούλη 1979, 19-20˙ Τζουβάρα-Σούλη 1992. Ρήγινος 2008, 41. Λατρεία της Αρτέμιδος Πασικράτας έχει διαπιστωθεί επίσης σε περιοχή πλησίον της Άρτας, στον οικισμό Παναγιά, όπου ανακαλύφθηκε αναθηματική επιγραφή του 1ου αι. π.Χ. με σχετική αναφορά. Σήμερα εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων. Βλ. Βοκοτοπούλου 1971, 336-338˙ *SEG* 37, 538˙ Τζουβάρα-Σούλη 1979, 28-29˙ Κοντορίνη 1987, 627.

[588] Για τις κορινθιακές επιδράσεις στη λατρεία της Αμβρακίας και γενικότερα της Ηπείρου κατά την αρχαιότητα, βλ. Τζουβάρα-Σούλη 1987-1988.

στήθους, που προβάλλει ανάγλυφα, είναι απτύχωτο, προσκολλάται σε αυτό και στην ελαφρώς καμπυλωμένη κοιλιά. Το ένδυμα δημιουργεί πτυχώσεις που πέφτουν από τους ώμους στα πλάγια της μορφής και φαίνεται πως συγκλίνουν στο κέντρο και κάτω από την κοιλιά.

Ο λαιμός είναι λεπτός, κυλινδρικός, όχι ιδιαίτερα ψηλός. Το κεφάλι είναι ελαφρώς κεκλιμένο προς τα δεξιά. Το πρόσωπο ωοειδές με ανάγλυφα χαρακτηριστικά (ίσια μύτη με πλατιά πτερύγια, χείλη εύσαρκα, πλατιά, οφθαλμοί αμυγδαλόσχημοι με πλαστικά αποδοσμένα τα βλέφαρα, πηγούνι δυνατό, ελαφρώς προεξέχον). Τα μαλλιά μαζεμένα, διευθετημένα σε βοστρύχους που αποδίδονται εγχάρακτα και φέρονται κυματιστά προς τα πίσω ένθεν και ένθεν της κεφαλής. Στο πίσω μέρος όμως η κόμη δεν αποδίδεται λεπτομερώς. Στην κορυφή της κεφαλής προσαρμοζόταν το σκιάδιο. Είναι πλατύγυρο και σχηματίζει έναν μικρότερο δίσκο στην κορυφή, όπου φέρει οπή περίπου στο κέντρο, η οποία αντιστοιχεί με την οπή στην κεφαλή της μορφής, διαμέτρου 0,003μ. Οι δύο όψεις του σώματος, το κεφάλι και το σκιάδιο ήταν καλυμμένα με λευκό επίχρισμα, που διατηρείται απολεπισμένο.

Η πλαγγόνα της Αμβρακίας ακολουθεί τον τύπο της κατηγορίας αρθρωτών μορφών ενδεδυμένων με πτυχωτό χιτώνα που παριστάνουν χορεύτριες. Η ομάδα αυτή προέκυπτε από την προσαρμογή του γυμνού τύπου πλαγγόνας με την προσθήκη στους ακάλυπτους κορμούς πτυχωτών ενδυμάτων και διάφορων ειδών ζωνών γύρω από τη μέση. Η αμφίεση συμπληρώνεται συχνά με τον καλαθίσκο που φορούν στο κεφάλι ή στεφάνια από φυτικούς κλάδους. Αναπαραστάσεις χορευτριών είναι γενικότερα γνωστές και σε άλλα μέσα τέχνης[589]. Οι μορφές αυτές πιθανώς παριστάνουν επαγγελματίες χορεύτριες, των οποίων οι παραστάσεις συνδέονταν με λατρευτικές πρακτικές που σχετίζονταν με την έννοια της γονιμότητας και ενδεχομένως με το γάμο[590]. Ίσως για το λόγο αυτό, αρκετά παραδείγματα εντοπίζονται στο ιερό της Δήμητρας και της Κόρης στην Κόρινθο. Ο τύπος ήταν διαδεδομένος σε πολλές περιοχές και πιθανότατα αποτελεί προϊόν κορινθιακού εργαστηρίου[591].

[589] Πρβλ. ερυθρόμορφο γαμικό λέβητα με παράσταση χορευτριών (4ος αι. π.Χ.). Αθήνα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 1256. Επίσης, βλ. Griesbach 2014, 258, εικ. 3.

[590] Για τη σύνδεση των πλαγγόνων που ερμηεύονται ως χορεύτριες με το χορό και το γάμο, βλ. Griesbach 2014, 256-259. Επίσης, βλ. υποενότητα *4.2.α.1α.ii. Πλαγγόνες με πτυχωτό χιτώνα ή πέπλο*, 138-138, υποσημειώσεις 520-522.

[591] Βλ. σχετικά, *Corinth* XVIII 4, 58 κ.ε.

Η πλαγγόνα της Αμβρακίας φορά πέπλο, ο οποίος δεν έχει προστεθεί σε ένα γυμνό κορμό αλλά αποτελεί μέρος του αρχετύπου. Η διαμόρφωση του ενδύματος, με τη συγκέντρωση των πτυχώσεων στην περιοχή της κοιλιάς και των μηρών, που δίνει την εντύπωση ότι το ύφασμα είναι σε κίνηση και προσκολλάται στο κορμί, παραπέμπει σε στοιχεία της αττικής πλαστικής του ύστερου 5ου αι. π.Χ., που παρατηρούνται επίσης και σε ειδώλια πεπλοφόρων γυναικείων μορφών από το ιερό της Δήμητρας και της Κόρης στην Κόρινθο[592]. Κοντινό παράλληλο ως προς το ένδυμα και την απόδοσή του, ως προς τον τρόπο κατασκευής με κοίλο το εσωτερικό και τη διάτρηση για την σύνδεση των κινητών μελών, μπορούν να θεωρηθούν δύο αρθρωτές πήλινες μορφές χορευτριών από το ίδιο ιερό της Κορίνθου[593].

Χαρακτηριστικό είναι το κάλυμμα που φέρει στην κεφαλή, ένα πλατύγυρο, σχεδόν επίπεδο σκιάδιο, με έναν μικρότερο πλαστικό δίσκο στο κέντρο, όπου ανοίγεται η συνήθης οπή της κεφαλής, την οποία διαπερνά κατακόρυφα. Ο τύπος αυτός καλύμματος, παραπέμπει στα αντίστοιχα που φορούν οι Ταναγραίες, αν και δεν μπορούν να συνδεθούν με αυτά, καθώς πρόκειται για ύστερα χρονολογικά παραδείγματα σε σχέση με την πλαγγόνα της Αμβρακίας, η οποία πιθανότατα τοποθετείται μεταξύ τέλους του 5ου και αρχών του 4ου αι. π.Χ. Άλλωστε, η θολία των Ταναγραίων γυναικών έφερε στο κέντρο τη χαρακτηριστική κωνική απόληξη, που απουσιάζει από το συγκεκριμένο σκιάδιο. Σύμφωνα με τη Stillwell, πλατύγυρα κεφαλοκαλύμματα με μικρότερο δίσκο στην κορυφή χρησιμοποιούνταν από άνδρες, αν και ένα γυναικείο ειδώλιο Ταναγραίας που βρίσκεται στη Βοστώνη, φέρει όμοιο σκιάδιο[594].

4.2.β. Οστέινες πλαγγόνες

4.2.β.1. Πλαγγόνες με πτυχωτό χιτώνα και καλαθίσκο

Μόλις 5 είναι τα παραδείγματα των οστέινων πλαγγόνων και αντιπροσωπεύουν το 3,47 % του συνολικού δείγματος. Οι 4 (αρ. κατ. 70-73) βρέθηκαν στο ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, σε τεφροδόχο αγγείο που περιείχε καύση και αποτελούσαν το μοναδικό κτέρισμα (3ος-2ος αι. π.Χ.) **(πιν. 64)**. Το πέμπτο δείγμα

[592] *Corinth* XVIII 4, 33-34.

[593] *Corinth* XVIII 4, 59-60, 103, πίν. 16, C180, C181. Ως προς το ένδυμα, πρβλ. πλαγγόνα αττικού εργαστηρίου (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, 1851,0507.12. Βλ. Αργυριάδη 1991, εικ. 10.

[594] *Corinth* XV 2, 128, πίν. 24, αρ. 31, υποσημειώσεις 83-84 με βιβλιογραφία.

προέρχεται από το δυτικό νεκροταφείο (αρ. κατ. 130). Βρέθηκε μεταξύ 26 συνολικά πλαγγόνων και 24 πλαταγών του τάφου CCXCIV (αρχές 4ου αι. π.Χ.), ο οποίος περιείχε τον ενταφιασμό γυναίκας και βρέφους και την ανακομιδή των οστών ενός ακόμη ανηλίκου ατόμου **(πιν. 73).**

Η πλαγγόνα με αρ. κατ. 130[595] είναι μικρογραφική, με το ύψος της να ανέρχεται μόλις σε 0,032μ. και το πλάτος της σε 0,011μ. Διατηρείται σε άριστη κατάσταση και είναι επεξεργασμένη με εξαιρετικά μεγάλη επιμέλεια παρά το ιδιαίτερα μικρό μέγεθός της και τη δυσκολία που συνεπακόλουθα παρουσιάζει η επεξεργασία του υλικού σε τέτοια κλίμακα. Τα κινητά μέλη δεν σώζονται. Εικονίζεται ιστάμενη, μετωπική, ενδεδυμένη με κοντό χιτώνα που καλύπτει και τους μηρούς. Ο χιτώνας είναι ζωσμένος ψηλά κάτω από το στήθος με ζώνη που αποδίδεται με οριζόντια εγχάραξη. Φέρει αυστηρές κάθετες πτυχώσεις διαμορφωμένες με βαθιές εγχαράξεις. Στον κορμό που είναι γυμνός χιαστί ιμάντες (ανάλαβο χιαστί) συγκρατούν τον χιτώνα. Η κόμη περιμετρικά του μετώπου αποδίδεται με λεπτές εγχαράξεις που φέρονται προς τα πλάγια και πίσω. Δημιουργείται έτσι ένα στεφάνι γύρω από το κεφάλι, το οποίο επιστέφει ένας χαμηλός, πλατύς πόλος, που μπορεί να χαρακτηρισθεί ως καλαθίσκος. Στην κορυφή του φέρει κατακόρυφη οπή ανάρτησης. Το πρόσωπο σχήματος U έχει ανάγλυφα χαρακτηριστικά, λαξευμένα με μεγάλη ευκρίνεια και ευστοχία, παρά τη μικρή επιφάνεια που είχε στη διάθεσή του ο τεχνίτης˙ ίσια μύτη με πλατιά πτερύγια, ίσια εύσαρκα χείλη, καθαρές πλατιές παρειές, καλοσχηματισμένες οφθαλμικές κόγχες. Στις πλάγιες όψεις των ώμων και στην απόληξη της τριμερώς διαχωρισμένης παρυφής του ενδύματος υπάρχουν οι οπές ανάρτησης των μελών.

Οι οστέινες πλαγγόνες του ανατολικού νεκροταφείου διαφέρουν από την παραπάνω ως προς το μέγεθος, ούσες κατά τι μεγαλύτερες ως προς το ύψος (αρ. κατ. 70: 0,079μ., αρ. κατ. 71 και 73: 0,055μ., αρ. κατ. 72: 0,054μ.) και το πλάτος που κυμαίνεται από 0,015μ. έως 0,018μ., αλλά διαφέρουν και ως προς το πάχος, που είναι ιδιαίτερα μικρό και ανέρχεται σε 0,007μ.-0,008μ. Εικονίζουν, επίσης, μετωπικές ιστάμενες γυναικείες μορφές με αρθρωτά μέλη, τα οποία σώζονται ακέραια μόνο στην πλαγγόνα αρ. κατ. 70. Η πλαγγόνα με αρ. κατ. 71 σώζει μόνο τα άνω άκρα ενώ οι άλλες δύο δε σώζουν κανένα μέλος. Η κατάσταση διατήρησης κάποιων από αυτές είναι μέτρια και το οστό παρουσιάζει διάβρωση.

Είναι ενδεδυμένες με κοντό χιτωνίσκο, ο οποίος όμως σε αντίθεση με το παράδειγμα του δυτικού νεκροταφείου, είναι απτύχωτος. Είναι ζωσμένος ψηλά στη

[595] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 581.

μέση με ζώνη που αποδίδεται με λεπτή εγχάρακτη γραμμή. Στο γυμνό στήθος χιαστί ιμάντες συγκρατούν το ένδυμα. Οι ιμάντες όπως και η οριζόντια ζώνη εγχαράσσονται και στην οπίσθια όψη των πλαγγόνων. Αμφότερα τα εξαρτήματα της ένδυσης δηλώνονται στην οπίσθια όψη των αρ. κατ. 71 και 72, ενώ στην πλαγγόνα 70 δηλώνεται μόνο η οριζόντια ζώνη και στην αρ. κατ. 73 μόνο το χιαστί. Ο λαιμός είναι ψηλός και ευρύς. Η κόμη με κοντούς εγχάρακτους βοστρύχους σχηματίζει στεφάνι γύρω από το κεφάλι, όπως και στην πλαγγόνα του δυτικού νεκροταφείου. Στην κεφαλή φέρουν τον καλαθίσκο και οπή ανάρτησης στην κορυφή. Στο στρογγυλεμένο πρόσωπο τα χαρακτηριστικά αποδίδονται ανάγλυφα, αλλά με μεγάλη σχηματοποίηση και με λιγότερη επιμέλεια συγκριτικά με το προηγούμενο παράδειγμα. Οριζόντιες και λοξές εγχαράξεις περιγράφουν συνοπτικά τις κόγχες των ματιών, την απόληξη της μύτης και το στόμα.

Σχηματοποιημένα, επίσης, αποδίδονται τα μέλη, τα οποία αναρτώνται από οπές που ανοίγονται στις πλάγιες όψεις των ώμων και στην ειδικά διαμορφωμένη παρυφή του χιτώνα. Τα άκρα χέρια είναι μεγάλα, αποδίδονται ενιαία χωρίς διαχωρισμό των δακτύλων, πλην του αντίχειρα που σχηματίζεται ξεχωριστά ως μια μικρή, λεπτή απόφυση. Στα πόδια έχει γίνει προσπάθεια απόδοσης των γονάτων, που επιτυγχάνεται μάλλον με τη διαφορά του πάχους του ποδιού στον μηρό και στην κνήμη. Δυσανάλογα μικρά είναι τα άκρα πόδια σε σχέση με τα μακριά και πλατιά άκρα χέρια, ωστόσο ούτε και εδώ διαχωρίζονται τα δάκτυλα.

Όμοιες τυπολογικά πλαγγόνες από οστό έχουν βρεθεί και σε άλλες περιοχές. Ενδεικτικά, αναφέρεται μια οστέινη πλαγγόνα (ύψος: 0,064μ., πλάτος: 0,013μ.) που βρέθηκε σε ταφή μικρού κοριτσιού στον τύμβο του βόρειου νεκροταφείου των Φερών στη Θεσσαλία (τέλος 5^{ου} αι. π.Χ.)[596]. Επιπλέον, από ταφή κοριτσιού 3 ετών προέρχεται μια μικρή οστέινη πλαγγόνα από τα Άβδηρα[597], που βρέθηκε μαζί με άλλα μικρογραφικά οστέινα ζωόμορφα ειδώλια και άλλα οστέινα αντικείμενα **(πίν. 6.5)**. Ένα ακόμα παράδειγμα προέρχεται από το ιερό της Αρτέμιδος Μουνιχίας στον Πειραιά (μέσα 4^{ου} αι. π.Χ.)[598]. Η Άρτεμις Μουνιχία είχε την υπόσταση της *κουροτρόφου*, ούσα προστάτιδα των παρθένων και των εφήβων. Ακόμη, λατρευόταν ως προστάτιδα του γάμου και της γονιμότητας, των γυναικών και της οικογενειακής

[596] Αδρύμη-Σισμάνη 1983, 30, εικ. δ.

[597] Papaikonomou 2006, εικ. 36, 2.

[598] Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 28812. Βλ. Θρεψιάδης 1935, 182, εικ. 15΄ Ζερβουδάκη 1998, 7-8, πίν. 6β.

ζωής. Τα αναθήματα που προσέφεραν οι νεαρές γυναίκες στο ιερό της εξέφραζαν την επιθυμία και την προσδοκία τους για τη γονιμότητα και την ευτοκία[599]. Δύο, τέλος, οστέινες πλαγγόνες γυναικείας μορφής προέρχονται από την Αθήνα (Πνύκα, 425-325 π.Χ., ύψος: 0,054μ.)[600] και τον Τάραντα[601] (ύψος: 0,076μ., τέλη $4^{ου}$ – $3^{ος}$ αι. π.Χ.).

Γενικότερα, σχετικά με τις τέσσερις οστέινες πλαγγόνες του ανατολικού νεκροταφείου μπορεί να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για έργα της μικροτεχνίας, η επεξεργασία των οποίων όμως χαρακτηρίζεται από αδρότητα, σχετική αμέλεια και σχηματοποίηση. Αναντίρρητα, όμως, και τα πέντε παραδείγματα οστέινων πλαγγόνων της Αμβρακίας με το όμοιο τύπου ένδυμα και το ίδιο χαρακτηριστικό κάλυμμα κεφαλής ανήκουν στην κατηγορία πλαγγόνων που χαρακτηρίζονται ως χορεύτριες με χιτωνίσκο και καλαθίσκο. Η ενδυμασία με τον πτυχωτό χιτώνα και τους χιαστί ιμάντες παραπέμπουν στις μορφές των χορευτριών, για τις οποίες έχει γίνει λόγος παραπάνω. Στην Αμβρακία οι οστέινες πλαγγόνες με αυτήν τη χαρακτηριστική ένδυση βρίσκουν το πάρισό τους και στον πηλό ($4^{ος}$-$3^{ος}$ αι. π.Χ.), στις μορφές που φορούν πολύπτυχο χιτώνα, συγκρατημένο στο στήθος με διαγώνιο ιμάντα ή ζωσμένο στη μέση (αρ. κατ. 105-111, 127-129, 144, 153, 155), καθώς και σε μία ακόμη πήλινη πλαγγόνα από το δυτικό νεκροταφείο, το πτυχωτό ένδυμα της οποίας αποδίδεται με περισσότερη ελευθερία και όχι τόσο τυποποιημένα όσο στα προηγούμενα παραδείγματα, αλλά επίσης συγκρατείται με χιαστί ιμάντες στο στήθος (αρ. κατ. 143).

Όσον αφορά στην οστέινη πλαγγόνα του δυτικού νεκροταφείου, το χαρακτηριστικό μικρό της μέγεθος είναι δηλωτικό της ερμηνείας και της χρήσης της εντός της ταφής. Είναι πιθανόν, λοιπόν, η μορφή να αποτελούσε φυλακτό, το οποίο θα λειτουργούσε προστατευτικά για τη μετάβαση του βρέφους ή του ανηλίκου ατόμου, το οποίο συνόδευε, όταν εκείνο έχασε τη ζωή του πρόωρα[602]. Η μικρογραφική αυτή πλαγγόνα ίσως ανήκε σε περιδέραιο ή ήταν από μόνη της ένα περίαπτο-φυλακτό. Ανάλογη χρήση έχει αποδοθεί στην ομοίως μικρογραφική οστέινη πλαγγόνα από τα Άβδηρα, η οποία βρέθηκε μαζί με άλλα οστέινα αντικείμενα με προστατευτικό χαρακτήρα σε ταφή μικρού κοριτσιού[603].

[599] Παλαιοκρασσά 1991, 94-96. Πήλινες και μαρμάρινες πλαγγόνες έχουν βρεθεί σε ένα ακόμα ιερό της θεάς στη Βραυρώνα, βλ. Δεσπίνης 2010.

[600] Davidson, Thompson & Thompson 1943, 108, 110-111, εικ. 49, 6.

[601] Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art, 11.212.43˙ Elderkin 1930, 456, 468, εικ. 18.

[602] Για την ερμηνεία της πλαγγόνας, βλ. Αγγέλη 2021, 158-159.

[603] Papaikonomou 2006, 245-247.

4.3. Ένδυση, υπόδηση, κόμμωση, καλύμματα κεφαλής, κόσμηση, διακοσμητικά εξαρτήματα

Οι πλαγγόνες διακρίνονται σε γυμνές και ενδεδυμένες. Αναφορικά με τις ενδεδυμένες, το ένδυμα που κατεξοχήν απαντά είναι ο κοντός χιτώνας, ζωσμένος ή μη και σε διάφορες παραλλαγές. Οι πολοφόρες μορφές του 5ου αι. π.Χ. φορούν κοντό χιτωνίσκο, αρκετά τυποποιημένο, που σταματά ψηλά στη θέση της λεκάνης. Διαμορφώνεται στην απόληξή του καμπύλη παρυφή που υπαινίσσεται το τελείωμα του ενδύματος, άρα και του σώματος, ενώ ιδιαίτερα χαμηλά από την περιοχή της κοιλιάς έως και την απόληξη του ενδύματος διαμορφώνονται ζωηρότερα πτυχώσεις παράλληλες μεταξύ τους, που αποδίδονται κυρίως με αβαθείς εγχαράξεις ή με επίθετο ερυθρό χρώμα, ίχνη του οποίου διατηρούνται στην επιφάνεια του πηλού, συνήθως πάνω στο λευκό επίχρισμα. Παραλλαγή αποτελεί ο χιτώνας που καλύπτει το σώμα από τη μέση και κάτω και σχηματίζει αυστηρές κατακόρυφες εγχάρακτες πτυχές, ενώ απαντά και ο πέπλος. Ζώνες και άλλοι ιμάντες, χιαστί στο στήθος (μασχαλιστήρες) ή μονοί που τέμνουν διαγώνια το γυμνό κορμό, συγκρατούν τα ενδύματα τόσο στις πήλινες όσο και στις οστέινες πλαγγόνες.

Με εξαίρεση δύο πλαγγόνες, των οποίων τα κάτω άκρα αποδίδονται με σαφώς διαχωρισμένα και διαμορφωμένα τα δάκτυλα (αρ. κατ. 94, 96,), όλα τα υπόλοιπα άκρα πόδια που διατηρούνται, αποδίδονται ενιαία χωρίς διαχωρισμό των δακτύλων. Τούτο πιθανότατα σχετίζεται με τη διαδεδομένη άποψη, ότι οι πλαγγόνες έφεραν υποδήματα που δηλώνονταν γραπτά. Ίχνη ερυθρού χρώματος διατηρούνται στα άκρα πόδια αρκετών παραδειγμάτων από την Αμβρακία, τόσο στο πάνω μέρος έως το ύψος του αστραγάλου, όσο και στα πέλματα. Είναι πιθανόν τα στοιχεία αυτά να αποτελούν τα εναπομείναντα ίχνη γραπτώς δηλωμένων υποδημάτων (π.χ. αρ. κατ. 107).

Οι κομμώσεις μπορούν να χαρακτηρισθούν από απλές έως περίτεχνες[604]. Κατά κανόνα κάθε ομάδα πλαγγόνων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά φέρει και διαφορετικού είδους κόμμωση. Με άλλα λόγια, κάθε τύπος κόμμωσης συνήθως αντιστοιχεί σε συγκεκριμένο τύπο πλαγγόνας. Συχνά, αυτές ποικίλλονται από εξαρτήματα ή συνδυάζονται με διάφορα καλύμματα κεφαλής.

Οι πρωιμότερες από τις πλαγγόνες που ακολουθούν το αρχαϊκό σχήμα της κόρης και οι οποίες απαντούν καθ' όλη τη διάρκεια του 5ου αι. π.Χ., διαθέτουν κόμη

[604] Γενικά, για τις κομμώσεις κατά την αρχαιότητα, για τις οποίες οι γνώσεις μας προέρχονται από τα έργα διαφόρων μορφών τέχνης και από τις γραπτές πηγές, βλ. Βλαχογιάννη 2018, 303-316· Παπαγεωργίου 2021, 278-282, 644-681, όπου εκτενής βιβλιογραφία.

μακριά έως το ύψος των ώμων που πέφτει συμμετρικά εκατέρωθεν του λαιμού. Μικρές οριζόντιες εγχαράξεις δηλώνουν τους βοστρύχους. Στο μέτωπο οι βόστρυχοι που το περιβάλλουν, είναι κοντοί και δηλώνονται επίσης με λεπτές εγχαράξεις. Ο τύπος αυτός φέρει στην κεφαλή κυλινδρικό κάλυμμα, τον πόλο. Ο πόλος κατά κανόνα αποδίδεται ημικυλινδρικός, με διαμορφωμένη μόνο την πρόσθια όψη έως και τους κροτάφους, δεδομένου ότι ο εν λόγω τύπος πλαγγόνας έχει αδιαμόρφωτη και επίπεδη την οπίσθια όψη. Μόνο σε δύο περιπτώσεις ο πόλος έχει διαμορφωθεί περιμετρικά της κεφαλής, στις πλαγγόνες αρ. κατ. 94 και αρ. κατ. 96 του δυτικού νεκροταφείου (β΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.). Εδώ, ο πόλος είναι πλατύς και φοριέται λοξά, ξεκινώντας ψηλά στο μέτωπο και απολήγοντας χαμηλά στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Αφήνει μάλιστα ακάλυπτο το πάνω μέρος του σφαιρικού ολόγλυφου κεφαλιού, όπου ανοίγεται η οπή ανάρτησης. Στις άλλες περιπτώσεις των πλαγγόνων, ο πόλος καλύπτει εξ ολοκλήρου την κεφαλή και η οπή ανοίγεται στη δική του άνω όψη. Σε αρκετά από τα παραδείγματα είναι επίσης πλατύς, ενώ σε άλλες πλαγγόνες είναι στενός, με αυστηρά κυλινδρικό σχήμα και κάθετες τις πλαϊνές του όψεις, στοιχείο που εκτιμάται ότι πιθανότατα οφείλεται στην διαφοροποίηση της απόδοσης του ίδιου τύπου μέσα στην πάροδο του χρόνου. Εκτιμάται δηλαδή ότι ο πλατύτερα σχηματισμένος πόλος απαντάται σε πρωιμότερα χρονολογικά παραδείγματα[605]. Σε κάποιες περιπτώσεις, ο πόλος είναι διακοσμημένος με γραπτή ταινία από ερυθρό χρώμα, την οποία φέρει κατά μήκος, όπως ενδεικτικά συμβαίνει στις πλαγγόνες αρ. κατ. 117, 118, 119 (γ΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.).

Σε αντίθεση με τα μακριά μαλλιά των πολοφόρων μορφών, η κόμη των οστέινων πλαγγόνων που φορούν τον καλαθίσκο, ανεβαίνει προς τα πάνω, χωρίζεται στη μέση του μετώπου και φέρεται προς τα πλάγια και πίσω, δημιουργώντας ένα είδος στεφανιού γύρω από το κεφάλι. Οι βόστρυχοι δηλώνονται εγχάρακτα.

Ένας διαφορετικός τύπος κόμμωσης παρατηρείται στις πλαγγόνες με γυμνό επιμήκη κορμό και ανάγλυφα ανατομικά χαρακτηριστικά στις δύο όψεις. Τα μαλλιά φτάνουν έως το αυτί αφήνοντας ακάλυπτο τον ψηλό λαιμό. Είναι πυκνά, πλούσια και σγουρά και περιβάλλουν το πρόσωπο, ενισχύοντας τη στρογγυλότητα και τον όγκο του κεφαλιού. Η αίσθηση της σγουρότητας επιτυγχάνεται με την εγχάραξη πολλών ακανόνιστων βοστρύχων περιμετρικά της κεφαλής. Σε αρκετά παραδείγματα, ωστόσο, στην κορυφή της η δήλωση της κόμης γίνεται συνοπτικά και περιληπτικά χωρίς ευκρινείς εγχαράξεις. Γύρω από το μέτωπο, όμως, οι βόστρυχοι αποδίδονται

[605] Πρόκειται για άποψη της γράφουσας με βάση τα δείγματα που μελετήθηκαν.

τακτοποιημένοι και έχουν τη μορφή δακτυλίου. Η πλούσια κόμη τιθασεύεται από μια πλατιά ταινία (*σφενδόνη*[606]), η οποία περιβάλλει το κεφάλι και απολήγει ψηλά, πάνω από το μέτωπο, όπου δένεται με διπλή θηλιά (φιόγκο)[607]. Πλαγγόνες με ανάλογη κόμμωση απαντούν στον τάφο CCXCIV του 4ου αι. π.Χ. (αρ. κατ. 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142), στην ταφή XXXI (οικόπεδο Δήμου, β΄-γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.) (αρ. κατ. 100, 101, 102, 103, 104), αλλά και στα παραδείγματα που προέρχονται από οικίες (αρ. κατ. 156).

Ο ίδιος τύπος της κοντής σγουρής κόμης με ταινία δεμένη πάνω από το μέτωπο, με μικρές όμως διαφοροποιήσεις, απαντά μία φορά στην Αμβρακία, στο σύνολο πλαγγόνων που βρέθηκε εκτός του τάφου 22 του ανατολικού νεκροταφείου (αρ. κατ. 27, 28, 35, 37). Στα παραδείγματα αυτά οι βόστρυχοι εκατέρωθεν του προσώπου αποδίδονται με δύο επάλληλες σειρές μικρών αλλά βαθέων εγχαράξεων, και όχι ακανόνιστα και συνοπτικά, όπως συμβαίνει στις άλλες περιπτώσεις.

Παρόμοια διευθετείται η κόμη των πήλινων πλαγγόνων που φορούν κοντό χιτωνίσκο με βαθείες συμμετρικές και αυστηρές πτυχές, που συγκρατούνται από χιαστί ή διαγώνιο ιμάντα στο γυμνό κορμό. Στα παραδείγματα η κόμη φτάνει, επίσης, έως το αυτί, με πυκνούς σγουρούς βοστρύχους που σχηματίζονται με ακανόνιστες μικρές εγχαράξεις σε ολόκληρη την επιφάνεια του κεφαλιού, ακόμα και στην οπίσθια, όψη, η οποία συχνά είναι μερικώς διαμορφωμένη και λιγότερο στρογγυλεμένη. Από τον τύπο αυτό κόμμωσης απουσιάζει η ταινία που περιβάλλει το κεφάλι και δένεται ψηλά πάνω από το μέτωπο με φιόγκο (αρ. κατ. 106, 108, 109, 110, 111, 143).

Ένας ακόμη συνήθης τύπος κόμμωσης των πλαγγόνων της Αμβρακίας, ο οποίος εμφανίζεται σε δύο τουλάχιστον παραλλαγές, είναι εκείνος κατά τον οποίο τα μαλλιά συγκεντρώνονται ψηλά στην κορυφή του κεφαλιού και σχηματίζουν *λαμπάδιον*[608]. Ο τύπος είναι γνωστός από παιδικές μορφές κοριτσιών, από θεότητες με παρθενικά χαρακτηριστικά, όπως η Άρτεμη, οι Νύμφες, η Νίκη, καθώς και από μελλόνυμφες, όπως εικονίζονται σε έργα της αγγειογραφίας του ύστερου 5ου και 4ου αι.

[606]Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Ε΄ 96. Επίσης, για τον όρο και την κόμμωση, βλ. *Corinth* XVIII 2, 53 κ.ε.˙ Βλαχογιάννη 2018, 305, υποσημείωση 18˙ Παπαγεωργίου 2021, 281.

[607] Πρβλ. *Corinth* XVIII 2, 53, πίν. 13, C124, C125˙ *Corinth* XII, πίν. 9, αρ. 136.

[608] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Δ΄ 154: «τὸ δὲ λαμπάδιον ἰδέα τριχῶν πλέγματός ἐστιν εἰς ὀξὺ ἀπολήγοντος, ἀφ' οὗ καὶ κέκληται».

π.Χ.[609]. Στις πλαγγόνες της Αμβρακίας, κάποιες φορές την κόμμωση συγκρατεί ταινία που δένει πάνω από το μέτωπο με διπλή θηλιά (φιόγκος) και η κόμη συγκεντρώνεται ψηλά στο πίσω μέρος της κεφαλής σε μια οξεία απόφυση, σχηματικά αποδοσμένη, ενώ συστρεφόμενες προς τα πάνω εγχάρακτες γραμμές δηλώνουν την προς τα πάνω κίνηση των μαλλιών[610]. Τέτοια κόμμωση φέρουν οι τρεις πλαγγόνες ενδεδυμένες με πτυχωτό, ζωσμένο στη μέση χιτώνα του τάφου XXIX από το δυτικό νεκροταφείο (οικόπεδο Θεοδώρου), με αρ. κατ. 127, 128, 129 (4ος αι. π.Χ.). Στον ίδιο τύπο είναι διευθετημένα τα μαλλιά των πλαγγόνων αρ. κατ. 163 και 165, που διαφοροποιούνται όμως ως προς τον κορμό, και η αρ. κατ. 31, που βρέθηκε εκτός του τάφου 22 στο ανατολικό νεκροταφείο και ανήκει στον τύπο των γυμνών μορφών. Ωστόσο, στο παράδειγμα αυτό τα μαλλιά είναι ογκωδέστερα, οι εγχαράξεις περισσότερο κυματιστές και ο θύσανος πλουσιότερος, σε μια προσπάθεια ίσως για περισσότερο ρεαλιστική απόδοση[611], σε σχέση με τις τρεις πλαγγόνες του τάφου XXIX.

Το λαμπάδιο απαντά σε έναν ακόμα τύπο γυμνής γυναικείας μορφής. Πρόκειται για τις πλαγγόνες από την ταφή XI του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. του ανατολικού νεκροταφείου (οικόπεδο Χαρίτου). Από το σύνολο των 6-8 ή 9 πλαγγόνων που σώθηκαν, τρεις παρουσιάζουν ογκώδη κόμη συγκεντρωμένη ψηλά σε λαμπάδιο, που φέρει καθ' ύψος εγχάρακτες, γραμμές (αρ. κατ. 76, 77). Επίσης, ένα μικρό θραύσμα θυσάνου από το ίδιο σύνολο υποδηλώνει την ύπαρξη μίας ακόμα πλαγγόνας με μαλλιά χτενισμένα κατ΄ αυτόν τον τρόπο.

Οι παραπάνω πλαγγόνες, βέβαια, διαφοροποιούνται ως προς το γεγονός ότι τα μαλλιά δεν συγκρατούνται από ταινία, αλλά χρησιμοποιείται ένα άλλο εξάρτημα, μία στεφάνη, τοποθετημένη πάνω από το μέτωπο, πλατιά με οξυκόρυφη απόληξη στο κέντρο. Στεφάνη παρατηρείται ότι φορούν δύο τουλάχιστον, μικρότερων αναλογιών, πλαγγόνες του ίδιου συνόλου (αρ. κατ. 74, 75). Το γεγονός ότι το σύνολο πιθανότατα είχε τοποθετηθεί στη νεκρική πυρά, δεν επιτρέπει την παρατήρηση περαιτέρω λεπτομερειών της κόμμωσης.

[609] Παπαγεωργίου 2021, 280-281, εικ. 2. Επίσης, λαμπάδιο απαντά σε πήλινο ειδώλιο νεαρού κοριτσιού από παιδική ταφή, που βρέθηκε στη χώρα της Αμβρακίας (4ος αι. π.Χ.). Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 497. Βλ. Ρήγινος 2008, 63˙ Σταμπολίδης & Φάππας 2021, 670, αρ. κατ. 260 (Α. Αρκουμάνης).

[610] Πρβλ. *Corinth* XV 2, πίν. 24, XVII 46˙ *Corinth* XVIII 2, πίν. 15, C159 (τέλος 4ου αι. π.Χ. – αρχές 3ου αι. π.Χ.).

[611] Πρβλ. *Corinth* XV 2, πίν. 25, XVII 25.

Μοναδική περίπτωση αποτελεί η πλαγγόνα αρ. κατ. 53, που βρέθηκε μεταξύ των τάφων 58 και 59 του ανατολικού νεκροταφείου. Η μορφή είναι ενδεδυμένη με πέπλο, ζωσμένο στη μέση, στον οποίο δημιουργείται απόπτυγμα. Η κεφαλή, που δε θυμίζει τις τυπικές κεφαλές των πλαγγόνων, όπως αυτές είναι γνωστές από άλλα παραδείγματα της Αμβρακίας, έχει κόμη συγκεντρωμένη στο πίσω μέρος της κεφαλής, αφήνοντας ακάλυπτο τον λαιμό και περιβάλλοντας το πρόσωπο [612]. Αποδίδεται ακανόνιστα με κυματιστές εγχαράξεις. Στην κεφαλή φέρει πλατύγυρο κάλυμμα, *σκιάδιον* ή *θολία*[613] (από την οποία θα λείπει η κωνική απόληξη λόγω της οπής που ανοίγεται στην κορυφή του κεφαλιού και συμπίπτει με το κέντρο του κεφαλοκαλύμματος). Το συγκεκριμένο γυναικείο κάλυμμα απαντά πρώτη φορά σε πλαγγόνα της Αμβρακίας, όμως είναι γνωστό από άλλες περιοχές, όπως η Κόρινθος[614].

Αναφορικά με τις θεωρούμενες ως ανδρικές πλαγγόνες, δεν παρατηρείται μεγάλη ποικιλία ως προς τη διευθέτηση της κόμης. Ουσιαστικά, τα μαλλιά ανεβαίνουν ψηλά στο ύψος του αυτιού, από όπου προβάλλουν δύο βόστρυχοι, ενώ περιμετρικά του μετώπου αναπτύσσεται μία σειρά από κοντούς εγχάρακτους βοστρύχους, διευθετημένους παρατακτικά. Ένας τύπος κεφαλοκαλύμματος συνδυάζεται με αυτήν την κόμμωση˙ πρόκειται για ένα είδος σκούφου, ένας απλός πίλος χωρίς γύρο, ο οποίος ψηλά στο πίσω μέρος της κεφαλής διαμορφώνει δύο οξείες απολήξεις, που σε άλλα παραδείγματα σχηματίζονται με σαφήνεια (αρ. κατ. 122, 123, 124), ενώ σε άλλα εμφανίζονται ανεπαίσθητα, δίνοντας την εντύπωση ότι απουσιάζουν (π.χ. αρ. κατ. 44). Ίσως δε θα πρέπει να αναγνωρίσουμε στην περίπτωση αυτή ένα διαφορετικό είδος καλύμματος. Ενδεχομένως η διαφορά να οφείλεται είτε σε κατασκευαστική αστοχία είτε σε φθορά της αρχικής μήτρας, η συνεχής χρήση της οποίας θα προκάλεσε και την απώλεια λεπτομερειών, ή σε διαφορετική εξαρχής μήτρα. Παρόμοιου τύπου κάλυμμα κεφαλής φέρει η μορφή αρ. κατ. 34 από το ανατολικό νεκροταφείο, που βρέθηκε εκτός του τάφου 22, η οποία διαθέτει επίπεδο κορμό. Το κάλυμμα καλύπτει το κεφάλι έως και τον αυχένα, αφήνοντας ορατή γύρω από το μέτωπο μία σειρά κοντών εγχάρακτων βοστρύχων. Στο πίσω μέρος της κεφαλής, η κωνική απόληξη κάμπτεται προς τα πίσω, δίνοντας την εντύπωση ότι είναι κατασκευασμένο από μαλακό υλικό.

Στην πλαγγόνα με αρ. κατ. 95 με το σανιδόμορφο σώμα, απαντά μία φορά στην Αμβρακία ένας ιδιαίτερος τύπος κόμης. Τα μαλλιά φτάνουν στον αυχένα έως κάτω

[612] Πρβλ. *Corinth* XVIII 2, πίν. 8, C67.

[613] Παπαγεωργίου 2021, 286, 662-663, αρ. κατ. 252.

[614] Πρβλ. *Corinth* XV 2, 128, πίν. 24, αρ. 31˙ *Corinth* XVIII, 98, πίν. 14, C140 (β΄ μισό 4ου αι. π.Χ.).

από το αυτί και συγκρατούνται ψηλά στο κεφάλι από ταινία. Από αυτήν ξεκινούν στην κορυφή της κεφαλής παράλληλες αυλακώσεις με φορά προς τα πίσω. Το μέτωπο πλαισιώνει μία ενιαία μάζα που υποδηλώνει τους κοντούς βοστρύχους, που απαντούν και σε άλλα παραδείγματα. Στο πίσω μέρος του κεφαλιού, τα μαλλιά σχηματίζουν οριζόντιες αυλακώσεις που ανοίγονται από πάνω προς τα κάτω.

Τέλος, ως προς τις κομμώσεις, ένας ακόμη τύπος απαντά μόνο στις πλαγγόνες με αρ. κατ. 45 και 47 από το ανατολικό νεκροταφείο. Τα μαλλιά είναι διαμορφωμένα σε χοντρούς και μακρείς πλοκάμους, οι οποίοι θα φέρονταν προς τα πίσω. Διατηρούνται τμηματικά πάνω από το μέτωπο και εκατέρωθεν του λαιμού. Συγκρατούνταν με ταινία που υπήρχε πάνω από το μέτωπο αλλά δε σώζεται, παρά μόνο είναι ορατό το ίχνος που άφησε πάνω στον πηλό, όταν πιέστηκε και τοποθετήθηκε στη θέση της. Πρόκειται για ένα είδος κόμμωσης, που παραπέμπει στη λεγόμενη *φενάκη* των πρωιμότερων έργων της μεγάλης πλαστικής και στον τρόπο που διαμορφώνεται η μακριά, καλοσχηματισμένη κόμη των κούρων της αρχαϊκής περιόδου.

Όσον αφορά στην κόσμηση των μορφών, πιθανότατα να έφεραν κοσμήματα, τα οποία θα αποδίδονταν γραπτά. Ίχνη ερυθρού χρώματος που διατηρούνται στην περιοχή του λαιμού κάποιων πλαγγόνων ενδεχομένως υποδηλώνουν την παρουσία περιδεραίου (π.χ. αρ. κατ. 111, 112). Σπανιότερα απαντούν πλαστικά αποδοσμένα ενώτια (αρ. κατ. 160-162). Τέλος, στην περίπτωση της πλαγγόνας με αρ. κατ. 124 παρατηρούνται στο ύψος του θώρακα μελανού χρώματος ορθογώνια, που πιθανώς να υποδήλωναν κάποιο εξάρτημα (ζώνη, πόρπη ή άλλο) του ενδύματος.

Ενώ οι ανατομικές και άλλες λεπτομέρειες των μορφών αποδίδονται ανάγλυφα, διαπιστώνεται επιπροσθέτως η χρήση επίθετων χρωμάτων [615] για τη σχεδίαση χαρακτηριστικών και άλλων στοιχείων. Οι πλαγγόνες διατηρούν λευκό επίχρισμα, το

[615] Η χρήση χρωμάτων για τα επιμέρους χαρακτηριστικά και την κόσμηση της μορφής είναι εμφανής σε μία πλαγγόνα από το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, η οποία ανήκει στον τύπο της γυμνής γυναικείας μορφής με κόμη συγκεντρωμένη σε λάμπάδιο και σφενδόνη (πρβλ. αρ. κατ. 163, 165 του καταλόγου). Από το παράδειγμα αυτό γίνεται κατανοητή η χρήση των χρωμάτων αλλά και η εικόνα των πλαγγόνων στην αρχική τους μορφή. Καλύπτεται από λευκό επίχρισμα. Τα μαλλιά είναι καλυμμένα από κιτρινέρυθρο χρώμα. Τα άκρα πόδια και το σωζόμενο άκρο χέρι έχουν κίτρινο χρώμα. Στην περίπτωση των ποδιών, πιθανώς δηλώνονται έτσι τα υποδήματα. Τα μάτια και τα φρύδια σχεδιάζονται με μαύρο χρώμα. Ίχνη μαύρου χρώματος υπάρχουν επίσης στον έναν ώμο και κατά τόπους στο σώμα. Με κόκκινο χρώμα τονίζονται τα χείλη και σχεδιάζεται ένα περιδέραιο στο λαιμό. Βλ. Παπαδοπούλου 2022, 10 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

οποίο κάλυπτε ολόκληρο το σώμα της μορφής, το ένδυμα και τις πτυχώσεις του, τα άκρα, το λαιμό, ακόμα το πρόσωπο και τα μαλλιά. Τα μαλλιά θα πρέπει να χρωματίζονταν με άλλο χρώμα και να μην αφήνονταν σε εκείνο του πηλού, τουλάχιστον σε κάποιους τύπους, όπως είναι οι μορφές με τον πτυχωτό χιτώνα που φέρει διαγωνίως στο στήθος ιμάντα. Κρίνοντας από ένα παράδειγμα που διατηρείται σε καλή κατάσταση (αρ. κατ. 106), τα μαλλιά είναι περισσότερο ερυθρωπά, πιθανώς να έχουν χρωματιστεί με καστανέρυθρο χρώμα. Στις πλαγγόνες του τύπου αυτού λευκό επίχρισμα κάλυπτε το κάτω μέρος του σώματος από το ύψος της μέσης, όπου αρχίζει να πτυχώνεται το ένδυμα, δηλώνοντας έτσι την ύπαρξή του και στην πίσω όψη της μορφής, αν και επίπεδη. Ίχνη ερυθρού χρώματος παρατηρούνται στα ενδύματα των μορφών πάνω από το λευκό επίχρισμα. Ερυθρές ταινίες διακοσμούν τον πόλο, καθώς επίσης ερυθρή θα πρέπει να ήταν και η ταινία (σφενδόνη) που καλύπτει τη σγουρή κόμη των γυμνών γυναικείων μορφών τουλάχιστον σε κάποια από τα δείγματα (π.χ. αρ. κατ. 101, 134 κ.ά.), αλλά και ο μικρός δίσκος που κρατούν στο χέρι. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδονται μεν ανάγλυφα, ωστόσο, σε κάποια παραδείγματα έχει χρησιμοποιηθεί μελανό χρώμα, με το οποίο έχουν τονισθεί και γραπτά τα μάτια και τα φρύδια της μορφής και με ερυθρό χρώμα τα χείλη της (π.χ. αρ. κατ. 114). Σε μία περίπτωση τα οφρυακά τόξα αποδόθηκαν εγχάρακτα (αρ. κατ. 43).

4.4. Τρόπος σύνδεσης των μελών

Η ανάγκη σύνδεσης των κινητών άκρων των πλαγγόνων με το σταθερό κορμό εξυπηρετήθηκε με τη διάνοιξη οπών και τη διαμόρφωση κατάλληλων θέσεων επί του κορμού είτε του πήλινου είτε του οστέινου. Παρά τη διαφοροποίηση των τύπων των πλαγγόνων, οι θέσεις των συνδέσεων για τα άνω άκρα παρέμεναν ίδιες. Η διαφορά μεταξύ των ποικίλων τύπων πλαγγόνας παρατηρείται κυρίως στη μορφή των θέσεων που δημιουργούνται για την ανάρτηση των κάτω άκρων.

Αναφορικά με τα άνω κινητά μέλη, η ανάρτησή τους γίνεται στο ύψος των ώμων. Ανεξαρτήτως τύπου πλαγγόνας, πραγματοποιείται διάτρηση από ώμο σε ώμο, εσωτερικά, στο ύψος του στήθους. Κατά μήκος του εσωτερικού του στήθους δημιουργείται έτσι ένα οριζόντιο διαμπερές τρήμα, με πέρατα στις πλαϊνές όψεις των ώμων. Οι οπές έχουν συνήθως διάμετρο λίγων χιλιοστών που κυμαίνεται από 0,001μ.-0,002μ. έως 0,003μ. και σπανιότερα 0,004μ. Παρατηρείται ότι μικρότερες οπές, περί τα 0,002μ., φέρουν συνήθως οι πλαγγόνες του τύπου με χιτωνίσκο και πόλο, διάσταση που υπαγορεύεται άλλωστε από το μικρό πάχος του κορμού με την επίπεδη οπίσθια

πλευρά. Αντίθετα, μεγαλύτερες οπές φαίνεται πως διαθέτουν οι πλαγγόνες με το γυμνό κορμό. Τούτο πιθανότατα συμβαίνει καθώς συχνά οι ώμοι προεκτείνονται του κορμού με τη μορφή κυλινδρικών προεκτάσεων, οι οποίες έχουν εύρος εσωτερικά, στοιχείο που ενισχύεται και από το γεγονός ότι η οπίσθια όψη των πλαγγόνων αυτών είναι διαμορφωμένη και όχι επίπεδη, επομένως συνολικά έχει μεγαλύτερο πάχος.

Η διάτρηση των ώμων γίνεται όταν ο πηλός είναι ακόμη νωπός. Τούτο μαρτυρείται από ορισμένα δείγματα πλαγγόνων με χιτωνίσκο και πόλο του τάφου 62 του ανατολικού νεκροταφείου (π.χ. αρ. κατ. 59, 60). Στην οπίσθια επίπεδη όψη του κορμού είναι ορατός ο αγωγός που έχει δημιουργηθεί εσωτερικά από τη διάνοιξη με κάποιο κυλινδρικό και προφανώς αιχμηρό εργαλείο. Κατά τη διάτρηση του υλικού, το εργαλείο εξέτεινε το τοίχωμα του κορμού της πλαγγόνας στο πίσω επίπεδο μέρος και ο αγωγός αυτός διατηρήθηκε μετά τη σταθεροποίηση του πηλού με την όπτησή του.

Η ανάρτηση των κάτω άκρων γίνεται στο κάτω μέρος του σώματος, στην απόληξη του κορμού με δύο παρεμφερείς τρόπους που αφορούν όμως συγκεκριμένους τύπους πλαγγόνων. Ο πρώτος τρόπος συνίσταται στη διαίρεση της απόληξης του κορμού σε τρία μέρη, με τα δύο ακρινά να κλίνουν προς τα έξω σε σχέση με το κεντρικό τμήμα που είναι κάθετο. Οι τρεις αυτές προεξοχές φέρουν από μία οριζόντια οπή, σχεδόν συνευθειακά. Τα μεταξύ τους διαστήματα αποτελούν το χώρο στον οποίο αναρτώνται τα διάτρητα στην άνω απόληξή τους πόδια. Το μέγεθος και η μορφή των προεξοχών ποικίλουν. Σε πλαγγόνες του τύπου με χιτωνίσκο και πόλο, οι προεξοχές συνήθως είναι πλατιές και γλωσσωτές και δημιουργούν βαθιές εσοχές ανάμεσά τους, για την εισχώρηση των κινητών μελών (π.χ. αρ. κατ. 55, 60, 83-86, 94, 96, 98 κ.ά.).

Αντίθετα, στις γυμνές πλαγγόνες οι προεξοχές έχουν κατά κανόνα μικρότερο μέγεθος το σχήμα τους είναι περισσότερο τριγωνικό και τα μεταξύ τους διαστήματα είναι σχετικά αβαθή (π.χ. αρ. κατ. 100-103, 133-142, 156). Ομοιότητες ανάμεσα στις δύο περιπτώσεις υπάρχουν, όπως η απόκλιση των ακρινών προεξοχών σε σχέση με την κεντρική, η θέση των οπών που παραμένει η ίδια, όπως και ο τρόπος που παρεμβάλλονται ανάμεσά τους και αναρτώνται τα άκρα.

Μολονότι υπάρχει η διαφοροποίηση του μεγέθους και του σχήματος, δεν παρατηρείται διαφορά στο μέγεθος των οπών. Και στις δύο περιπτώσεις κατά κανόνα οι οπές ανάρτησης των κάτω άκρων έχουν διάμετρο που δεν ξεπερνά τα 0,002μ. με 0,003μ. Επίσης, οι οπές, το σχήμα των οποίων είναι κυκλικό σε όλα τα δείγματα, έχουν γίνει με επιμέλεια, όταν ο πηλός ήταν ακόμη νωπός, δεδομένου μάλιστα ότι γύρω από την περιφέρειά τους δημιουργείται ένας δακτύλιος από την μάζα του πηλού

που συσσωρεύθηκε στο σημείο όπου ανοίχθηκε η οπή, κατά τη διάρκεια της πίεσης που δέχθηκε το υλικό από το αιχμηρό εργαλείο.

Ένας διαφορετικός τρόπος ανάρτησης των κάτω άκρων υιοθετείται για τις πήλινες πλαγγόνες με πολύπτυχο χιτώνα ζωσμένο στη μέση και ενίοτε συγκρατημένο από τους ώμους με χιαστί ιμάντες ή διαγώνια ταινία (π.χ. 105-111, 127-129, 143, 144, 153, 155). Στο κάτω μη ορατό μέρος του χιτώνα διαμορφώνεται κοιλότητα, την οποία τέμνει εγκάρσια μία νεύρωση σε δύο μικρότερες κοιλότητες-εσοχές. Σε κάθε κοιλότητα εισχωρεί το πόδι και η σύνδεσή του γίνεται μέσω οπών που ανοίγονται στο ίδιο, στην κεντρική διαχωριστική νεύρωση και στα πλευρικά τοιχώματα στο κάτω μέρος της πλαγγόνας, δηλαδή πάνω στις πτυχώσεις του ενδύματος. Οι οπές αυτές βρίσκονται σε αντιστοιχία μεταξύ τους. Η διαφορά μεταξύ αυτού του τρόπου σύνδεσης σε σχέση με τη σύνδεση μέσω προεξοχών, έγκειται στο ότι στην προκειμένη περίπτωση δεν πραγματοποιείται απλώς ανάρτηση των άκρων, αλλά ουσιαστικά πραγματοποιείται πρωτίστως ένθεση των άκρων στις κοιλότητες, που αποκρύπτουν το άνω διάτρητο τμήμα του ποδιού και ακολούθως γίνεται η ανάρτηση μέσω νήματος ή σύρματος, που εξασφαλίζει την ένωσή του με τον κορμό.

Βέβαια, αν και οι οστέινες πλαγγόνες με τους αυστηρά πτυχωτούς χιτώνες και τους χιαστί ιμάντες στο στήθος, σχετίζονται με τον παραπάνω τύπο πλαγγόνας, επιλέγεται για αυτές ο πρώτος τρόπος σύνδεσης των μελών. Στα πέντε δείγματα οστέινων πλαγγόνων που μελετήθηκαν (αρ. κατ. 70, 71, 72, 73, 130), η απόληξή τους έχει διαιρεθεί τριμερώς και φέρει οπές για την ανάρτηση των άκρων.

4.5. Τεχνική και υλικό κατασκευής

Στοιχεία για την τεχνική της κατασκευής των αρθρωτών μορφών συλλέγονται από την παρατήρηση των ίδιων των αντικειμένων και ειδικότερα εκείνων που σώζονται αποσπασματικά, οπότε επιτρέπουν την παρατήρηση αθέατων σημείων[616].

Η κατασκευή των πλαγγόνων έχει γίνει με τη χρήση μήτρας[617], συνεπώς μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες. Η μία από αυτές περιλαμβάνει τις μορφές των οποίων μόνο το πρόσθιο τμήμα έχει κατασκευασθεί σε μήτρα, ενώ η οπίσθια όψη αφήνεται επίπεδη. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι περίοπτες πλαγγόνες, των

[616] Για τα τεχνικά χαρακτηριστικά ειδωλίων και αρθρωτών μορφών, βλ. *Corinth* XVIII 4, 9-19, 50 κ.ε.

[617] Για την κατασκευή των μητρών από το αρχέτυπο στην κοροπλαστική και τη δυναμικότητα της παραγωγής πολυάριθμων αντιγράφων από τις σειρές των μητρών, βλ. Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 41-44 (Κ. Μπεχτσή), όπου βιβλιογραφία.

οποίων δηλαδή τα δύο μέρη, οπίσθιο και πρόσθιο έχουν κατασκευασθεί με μήτρα. Η αρμογή των δύο μερών γίνεται κατά μήκος των πλευρών, με τη χρήση πιθανώς αραιωμένου πηλού, ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις παραμένει ορατή (π.χ. αρ. κατ. 149).

Αναφορικά με τις πλαγγόνες που προέκυψαν από μία μήτρα, το κοινό τους χαρακτηριστικό είναι ότι η οπίσθια όψη παραμένει επίπεδη, χωρίς να διαμορφώνεται κανένα ανατομικό στοιχείο, επομένως η πλαγγόνα είναι συμπαγής. Σε αυτήν ανήκουν οι πολοφόρες μορφές του 5ου αι. π.Χ. με το κεφάλι και τον κορμό να αποτελούν ενιαίο σύνολο. Στην ίδια κατηγορία συγκαταλέγονται οι πλαγγόνες ανδρικής μορφής (αρ. κατ. 43, 44, 122, 123, 124) και οι πλαγγόνες στον τύπο της χορεύτριας (αρ. κατ. 105-110, 143-144, 160-161, 166). Η ιδιαιτερότητα των τελευταίων σε αντίθεση με τις πολοφόρες πλαγγόνες που το κεφάλι τους είναι εξίσου επίπεδο με τον κορμό στο πίσω μέρος, έγκειται στο γεγονός ότι το κεφάλι των λεγόμενων χορευτριών αν και δεν είναι ολόγλυφο, διατηρεί όμως στοιχειώδη καμπυλότητα, παρά το γεγονός ότι πιθανότατα έχει διαμορφωθεί μαζί με το σώμα.

Στις ενδεδυμένες πλαγγόνες με διαμορφωμένη την πρόσθια όψη ανήκουν επίσης οι αρ. κατ. 127-129, 153, 155 (4ος αι. π.Χ.), που φορούν πτυχωτό χιτώνα και η κόμμωσή τους σχηματίζει λαμπάδιο. Στην ίδια ομάδα συγκαταλέγεται και η πεπλοφόρος μορφή με το σκιάδιο (αρ. κατ. 53). Γενικότερα, παρατηρείται ότι διαμορφωμένη σε μήτρα έχουν την πρόσθια όψη μόνον οι ενδεδυμένες πλαγγόνες. Εξαίρεση όμως αποτελεί η με αρ. κατ. 111, η οποία είναι περίοπτη.

Αντίθετα, οι πλαγγόνες γυμνής γυναικείας μορφής είναι καμωμένες από δύο μήτρες, με το οπίσθιο τμήμα να απεικονίζει ανατομικές λεπτομέρειες όπως και το πρόσθιο. Μοναδική εξαίρεση γυμνής πλαγγόνας με επίπεδη την πίσω πλευρά αποτελεί η αρ. κατ. 162. Στην ομάδα αυτή διακρίνονται δύο υποομάδες: άλλες από αυτές είναι εσωτερικά συμπαγείς και άλλες κοίλες.

Στις συμπαγείς συγκαταλέγονται οι πλαγγόνες με επιμήκη γυμνό κορμό και κόμη που συγκρατείται με σφενδόνη. Θραύσματα από ανάλογα δείγματα αποκαλύπτουν ότι στην επίπεδη εσωτερική επιφάνεια των δύο συμπαγών μερών έχουν διαμορφωθεί κατακόρυφες αυλακώσεις[618], οι οποίες πιθανώς θα εξυπηρετούσαν τη βέλτιστη συνένωση των δύο τμημάτων (αρ. κατ. 99.2 εσωτερικά). Στην υποομάδα αυτή μπορούν να ταξινομηθούν οι πλαγγόνες με αρ. κατ. 27, 28, 31, 35, 37, 99.2, 100-103, 112, 133-142, 147, 149-151, 156, 163, 165.

[618] Πρβλ. *Corinth* XVIII 4, 50, πίν. 12, C109.

Εσωτερικά κοίλες είναι οι πλαγγόνες με αρ. κατ. 74-80, 82 και 154. Η εξέταση των αποσπασματικά σωζόμενων δειγμάτων επιτρέπει να γίνει κατανοητή η μέθοδος κατασκευής με τα δύο τμήματα που ενώνονται κατά μήκος των πλευρών, καθώς και η μορφολογία του εσωτερικού της πλαγγόνας (αρ. κατ. 76, 82, 149). Επίσης, μέσα από τα θραύσματα των κεφαλών γίνεται αντιληπτό ότι τα δύο μέρη, από τα οποία αποτελούνταν, κατασκευάζονταν και αυτά μαζί με το αντίστοιχο μέρος του σώματος στη μήτρα (πχ. αρ. κατ. 75).

Από τα σταθερά επαναλαμβανόμενα μορφολογικά στοιχεία, από τις αναλογίες και ιδιαίτερα από τις ανομοιομορφίες που επαναλαμβάνονται μεταξύ των δειγμάτων, παρέχεται η δυνατότητα να ανιχνευθούν μεταξύ των συνόλων προϊόντα που έχουν προκύψει από κοινές μήτρες. Αν και καμωμένες από διαφορετικό πηλό, οι αρ. κατ. 131 και 132 με την ιδιαιτερότητα που εμφανίζει ο δεξιός ώμος τους, μάλλον έχουν την ίδια προέλευση. Επίσης, η ανομοιομορφία που παρατηρείται στη θέση των δύο μαστών των αρ. 27, 28, 35 και 37 και το μεγάλο πάχος που έχουν τα δύο επιμέρους τμήματά του σώματος, πρόσθιο και οπίσθιο, επιβεβαιώνουν την παραγωγή από την ίδια μήτρα. Όμοιες ως προς τα επιμέρους χαρακτηριστικά και τις αναλογίες τους είναι οι πλαγγόνες με αρ. κατ. 65-68, 83-86, καθώς και το σύνολο αρ. κατ. 88, 89, 92[619].

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω με αφορμή το σχολιασμό των ενδεδυμένων πλαγγόνων με πτυχωτά ενδύματα, η παραγωγή τέτοιων μορφών προέκυπτε από την προσθήκη[620] στους γυμνούς κορμούς ενδυμάτων, ζωνών και άλλων εξαρτημάτων. Ανάμεσα στα παραδείγματα της Αμβρακίας, πιθανότατα είναι δυνατή η ανίχνευση μιας τέτοιας περίπτωσης. Οι πλαγγόνες με αρ. κατ. 160, 161 και 162 είναι πανομοιότυπες ως προς τις αναλογίες, την κατασκευή του κορμού, την κλίση των ώμων, τη διαμόρφωση της κεφαλής και της κοιλότητας στο κάτω μέρος του σώματος για την ένθεση και ανάρτηση των κάτω άκρων, την επίπεδη πίσω όψη, την κόμμωσή τους και άλλων λεπτομερειών, όπως τα πλαστικά αποδοσμένα ενώτια. Ωστόσο, μόνον οι αρ. κατ. 160 και 161 φέρουν ένδυμα, ενώ η αρ. κατ. 162 είναι γυμνή με ορατό το σώμα έως και τους μηρούς. Εικάζεται λοιπόν ότι στα δύο αυτά δείγματα προστέθηκε εκ των υστέρων το ένδυμα για να αποδώσει έναν διαφορετικό τύπο πλαγγόνας.

Με το χέρι θα πρέπει να διαμορφώνονταν κάποιες λεπτομέρειες των μορφών, όπως τα εξαρτήματα που έφεραν ή η κόμμωση. Επί παραδείγματι, από την κεφαλή της αποσπασματικά σωζόμενης πλαγγόνας με αρ. κατ. 104 έχει αποκολληθεί η σφενδόνη

[619] Σχετικά με τα προϊόντα από κοινές μήτρες, βλ. κατάλογο αντικειμένων.

[620] *Corinth* XVIII 4, 58 κ.ε.

που συγκρατεί τα μαλλιά, την οποία πιθανώς θα είχε προσθέσει ο τεχνίτης με το χέρι γύρω από την κεφαλή. Ανάλογη εικόνα παρουσιάζει η κεφαλή της πλαγγόνας αρ. κατ. 45, στον αριστερό κρόταφο της οποίας διατηρούνται τα αποτυπώματα των πλοκάμων που θα είχαν επικολληθεί με το χέρι. Αντίστοιχα, το σκιάδιο της πλαγγόνας με αρ. κατ. 53 θα είχε τοποθετηθεί στην επίπεδη κορυφή της κεφαλής.

Στοιχεία που μαρτυρούν την εργασία του τεχνίτη επί του υλικού σταχυολογούνται επίσης από τις ίδιες τις μορφές. Οι παράλληλες λεπτές γραμμές που παρατηρούνται πάνω στο κάλυμμα της κεφαλής της πλαγγόνας με αρ. κατ. 122 πιθανώς υποδεικνύουν το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για την εξομάλυνση της επιφάνειας του πηλού. Ίχνη χρήσης εργαλείου διαπιστώνονται επίσης κατά μήκος των δύο πλευρών, ειδικότερα στο ύψος περίπου των μηρών της πλαγγόνας με αρ. κατ. 155. Επιπλέον, στο ύψος του λαιμού και του αριστερού ώμου της πλαγγόνας αρ. κατ. 60 διατηρούνται μικρές ρυτιδώσεις στον πηλό, που ενδεχομένως προκλήθηκαν από την πίεση που δέχθηκε το υλικό κατά την παραμονή του μέσα στη μήτρα. Τέλος, δακτυλικά αποτυπώματα στις πεπλατυσμένες διάτρητες απολήξεις των άκρων και στις διάτρητες προεξοχές του κορμού φανερώνουν την επεξεργασία των σημείων αυτών από το χέρι των τεχνιτών.

Με εξαίρεση τις λίγες οστέινες πλαγγόνες, οι περισσότερες του δείγματος που μελετήθηκε είναι κατασκευασμένες από πηλό, ο οποίος παρουσιάζεται λεπτός και καθαρός χωρίς προσμείξεις. Σε πολλά παραδείγματα είναι ομοιόμορφα ψημένος, δεν λείπουν όμως και περιπτώσεις χρωματικής ανομοιομορφίας στα μέρη μιας πλαγγόνας, που οφείλεται στην ανομοιογένεια της όπτησης.

Σχετικά με τη διαδικασία της όπτησης και για την αποφυγή της θραύσης των προϊόντων κατά τη διάρκειά της, εικάζουμε ότι η κατακόρυφη οπή που φέρουν όλες οι πλαγγόνες επί της κεφαλής, η οποία διαπερνά την κεφαλή, τον λαιμό και φθάνει έως τον κορμό, θα μπορούσε να εξυπηρετεί στην απομάκρυνση των αερίων του πηλού που παράγονται κατά την όπτηση. Η οπή αυτή συνήθως θεωρείται το μέσο για την ανάρτηση της πλαγγόνας. Όμως, δεν μπορεί να αποκλειστεί μια διττή λειτουργία που θα εξασφάλιζε την επιτυχή κατασκευή του προϊόντος. Ίδια λειτουργία θα μπορούσε να αποδοθεί και στην εσωτερική οριζόντια διάτρηση που φέρουν οι πλαγγόνες από ώμο σε ώμο και προορίζεται για τη ανάρτηση των άνω άκρων.

Ως προς τη χρωματική διαβάθμιση του πηλού, από την εφαρμογή του οδηγού Munsell στα δείγματα που μελετήθηκαν, προέκυψαν οι εξής χρωματικές ομάδες[621].

Ο κιτρινέρυθρος πηλός καταμετρήθηκε 86 φορές με τις αποχρώσεις να κυμαίνονται μεταξύ του 7.5 YR και 5 YR της κλίμακας του Munsell (reddish yellow: 7.5 YR 7/6: 44 φορές, 7.5 YR 8/6: 3 φορές, 7.5 YR 6/6: 6 φορές, 7.5 YR 7/8: 1 φορά, 5 YR 7/6: 22 φορές, 5 YR 6/6: 8 φορές, 5YR 7/4: 1 φορά, 5YR 7/8: 1 φορά, yellowish red: 5YR 7/8: 2 φορές).

Ο ροδαλός πηλός καταμετρήθηκε 30 φορές (pink: 7.5 YR 7/4: 13 φορές, 7.5YR 8/4: 12 φορές, 7.5 YR 8/3: 5 φορές), ο ωχρός πηλός 22 φορές (very pale brown: 10YR 7/4: 5 φορές, 10YR 8/4: 8 φορές, 10YR 8/3: 7 φορές, 10YR 8/3: 1 φορά) και ο ωχροκίτρινος 1 φορά (pale yellow: 2.5Y 8/4). Ερυθρωπός πηλός απαντά σε 5 περιπτώσεις (light red: 2.5YR 6/8: 3 φορές, 2.5YR 6/6: 1 φορά, 2.5YR 7/2: 1 φορά). Τέλος, παραδείγματα με φαιόχρωμο πηλό καταμετρήθηκαν 7 φορές (light brownish gray: 10YR 6/2: 3 φορές, light yellowish brown: 10YR 6/4: 1 φορά και light gray: 10YR 7/2: 3 φορές).

Όπως γίνεται αντιληπτό, ο κιτρινέρυθρος πηλός είναι εκείνος που κατά κύριο λόγο επιλέγεται για την παραγωγή των πλαγγόνων, ενώ με μικρότερη συχνότητα απαντά ο ροδαλός και ακολούθως ο ωχρός πηλός. Σε λιγοστές περιπτώσεις χρησιμοποιείται πηλός άλλων αποχρώσεων.

Την επιφάνεια του πηλού, μετά την ολοκλήρωση της όπτησης των πλαγγόνων, κάλυπτε παχύ λευκό επίχρισμα. Το επίχρισμα λειτουργούσε διπλά, αφενός κάλυπτε οποιαδήποτε ανομοιομορφία ή ατέλεια είχε προκύψει από τη διαμόρφωση της μορφής, αφετέρου εξασφάλιζε ενιαία ομοιογενή επιφάνεια, ώστε ο τεχνίτης με την επίθεση χρωμάτων να τονίσει τις επιμέρους λεπτομέρειες δίνοντας στην πλαγγόνα την τελική

[621] Για τις χρωματικές διαβαθμίσεις κάθε αντικειμένου, βλ. τον σχετικό κατάλογο. Σημειώνεται ότι η καταμέτρηση έγινε λαμβάνοντας υπόψη τις χρωματικές διαβαθμίσεις που παρουσιάζουν και τα άκρα μιας πλαγγόνας, τα οποία σε κάποιες περιπτώσεις διαφέρουν ως προς τον πηλό του κορμού και της κεφαλής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πλαγγόνα με αρ. κατ. 95. Αν και παρατηρήθηκε σε αρκετά παραδείγματα, δεν μπορούμε με βεβαιότητα να διατυπώσουμε ως βέβαιο συμπέρασμα ότι πράγματι οι τεχνίτες από επιλογή κατασκεύαζαν τα άκρα με διαφορετικού χρώματος πηλό, όταν μάλιστα υπάρχουν πολλά περισσότερα παραδείγματα πλαγγόνων, κατασκευασμένα εξ ολοκλήρου από πηλό μιας χρωματικής απόχρωσης για όλα τα μέρη της μορφής. Επομένως, καταμετρώνται επακριβώς οι χρωματικές διαβαθμίσεις που απαντούν, χωρίς όμως να είναι δυνατή η εξαγωγή ποσοστών χρήσης της κάθε ομάδας πηλού επί του συνολικού δείγματος ή να εξαχθούν συμπεράσματα και να διατυπωθούν απόψεις σχετικά με το φαινόμενο αυτό της ανομοιομορφίας.

της μορφή. Αναφορικά με τα χρώματα, όπως έχει αναφερθεί και σε άλλα σημεία, έχει διαπιστωθεί η χρήση του ερυθρού για τη γραπτή δήλωση λεπτομερειών της ένδυσης, τη διακόσμηση των καλυμμάτων και των εξαρτημάτων της κεφαλής, τον τονισμό του μικρού δίσκου που κρατούν στο χέρι ορισμένες πλαγγόνες και ίσως των υποδημάτων. Με μελανό χρώμα τονίζονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου (αλλά και εγχάρακτα σε μία περίπτωση), τα μαλλιά σε ένα παράδειγμα, καθώς και τα εξαρτήματα του ενδύματος στην ίδια πλαγγόνα (αρ. κατ. 124). Μία φορά έχει διαπιστωθεί η χρήση γαλάζιου χρώματος σε μία από τις πλαγγόνες της Κουδουνότρυπας, το οποίο ποίκιλε τις πτυχώσεις του ενδύματος (αρ. κατ. 155).

5. Πλαταγές

5.1. Οι πλαταγές της Αμβρακίας: προέλευση και θέση

Ανατολικό νεκροταφείο

Η καύση σε ερυθρόμορφη πελίκη εντοπίστηκε κατά την ανασκαφή του οικοπέδου Χαρίτου[622] (ταφή XI, 2000), στο λόφο της Κουτσομύτας, κτερισμένη με αντικείμενα, που υποδηλώνουν ότι επρόκειτο για καύση παιδιού. Πέριξ του τεφροδόχου αγγείου εντοπίστηκαν, τουλάχιστον 5 ή 6 πήλινες σφαιρικές πλαταγές (η κατάσταση διατήρησης ορισμένων δεν επιτρέπει την ακριβή καταμέτρησή τους) (αρ. κατ. 169, 170, 171, 172, 173) **(πίν. 78)**, μαζί με πήλινες πλαγγόνες (αρ. κατ. 74-81), δύο μικρογραφικούς λύχνους, μία μελαμβαφή κύλικα χωρίς πόδι και πήλινες χάνδρες εντός του αγγείου **(πίν. VII)**. Η χρονολόγηση της ταφής από την ανασκαφέα τοποθετείται στο β΄ τετάρτο έως τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Είναι άβαφες και αποσπασματικά σωζόμενες. Οι περισσότερες αποτελούνται από δύο ημισφαίρια με οπή στο ένα από αυτά. Μία μόνο αποτελεί ενιαία σφαίρα (αρ. κατ. 169), είναι κοίλη και φέρει οπή. Ο πηλός τους είναι φαιός, όπως συμβαίνει και με τις πλαγγόνες της ταφής, πιθανώς διότι τα παιχνίδια θα είχαν τοποθετηθεί στη νεκρική πυρά.

Ημισφαίριο πλαταγής (αρ. κατ. 174) **(πίν. 78)** εντοπίστηκε μαζί με κύλικα και μελαμβαφή τεφροδόχο αμφορέα με ραβδώσεις και ανάγλυφη κεφαλή Σειληνού στη γένεση των λαβών στην ταφική θήκη 32 του ανατολικού νεκροταφείου (τέλος 4ου-μέσα 3ου αι. π.Χ.)[623] **(πίν. VII)**, ενώ μία ακόμα πλαταγή από δύο ημισφαίρια (αρ. κατ. 175) **(πίν. 79)** βρέθηκε πάνω από δύο ταφικές θήκες των ελληνιστικών χρόνων (οικόπεδο Μερκοβίτη, 1993)[624] **(πίν. VII).**

Δυτικό νεκροταφείο

Ο κιβωτιόσχημος τάφος CXI, μικρών διαστάσεων, περιείχε τον ενταφιασμό μικρού παιδιού, τα οστά του οποίου δεν διατηρήθηκαν. Η ταφή ήταν κτερισμένη με μελαμβαφή τριποδική πυξίδα με πώμα, μελαμβαφή λεκανίδα, δύο ειδώλια Παπποσιληνού, τρία γυάλινα αγγεία φοινικικού τύπου, χάλκινο και σιδερένιο αδιάγνωστο αντικείμενο, σιδερένια καρφιά και 1 σιδερένια πλαταγή σφαιρικού

[622] Σχετικά με την ανασκαφή του οικοπέδου Χαρίτου (οδός Κρυστάλλη, 2000), βλ. Β΄ μέρος, υποενότητα *4.1. Οι πλαγγόνες της Αμβρακίας: προέλευση και θέση (Ανατολικό νεκροταφείο)*, 115-116, υποσημείωση 438.

[623] Ζαφειρόπουλος 1957, 87.

[624] Ντούζουγλη 1993, 272, υποσημείωση 31.

σχήματος με οπή (αρ. κατ. 176) **(πίν. 79)**. Η ταφή χρονολογείται στους ύστερους αρχαϊκούς χρόνους[625] **(πίν. VIII).**

Η λακκοειδής ταφή XXXI (οικόπεδο Δήμου, 1999) με τον ενταφιασμό ανηλίκου (β΄-γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.)[626] περιείχε μεταξύ των κτερισμάτων ένα μικρογραφικό αλάβαστρο και δύο μολύβδινα ψέλια με κεφαλές φιδιών στις απολήξεις), αρκετά παιχνίδια και συγκεκριμένα τις 15 πήλινες πλαγγόνες, οι οποίες σχολιάσθηκαν παραπάνω, καθώς και 10 πήλινες πλαταγές (αρ. κατ. 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 185, 186) **(πίν.79-80) (πίν. VIII)**. Οι τελευταίες, από τις οποίες αρκετές σώζονται αποσπασματικά, είναι σφαιρικές, αποτελούμενες από δύο ημισφαίρια, με οπή στο ένα εξ αυτών. Εσωτερικά είναι κοίλες και εξωτερικά καλύπτονταν με λευκό επίχρισμα, σήμερα απολεπισμένο.

Στον κιβωτιόσχημο τάφο CCXCIV (Ανάδειξη Αμβρακίας), που περιείχε τον ενταφιασμό γυναίκας και βρέφους τοποθετημένου στο θώρακά της, καθώς και την ανακομιδή ενός ακόμη ανηλίκου (α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.), την πληθώρα των 26 πλαγγόνων και των άλλων κτερισμάτων **(πίν. VIII)** συμπλήρωνε ένας εξίσου μεγάλος αριθμός από πήλινες πλαταγές (24) (αρ. κατ. 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194) **(πίν. 80)**. Πρόκειται για σφαιρικές πλαταγές, οι οποίες αποτελούνται από δύο ημισφαίρια που συναρμόζουν, είναι εσωτερικά κοίλες και φέρουν οπή σε ένα από τα ημισφαίρια. Εξωτερικά καλύπτονταν από λευκό επίχρισμα, που σώζεται απολεπισμένο σε αρκετές από αυτές. Εξαίρεση ως προς το σχήμα αποτελεί η αρ. κατ. 187, η οποία έχει σώμα κυλινδρικό, με επίπεδες άνω και κάτω πλευρές. Στα πλευρικά τοιχώματά της υπάρχουν συμμετρικά τοποθετημένες μικρές οπές, πιθανώς για τη στερέωσή της σε στέλεχος, ίσως ξύλινο. Δύο, τέλος, πλαταγές από το ίδιο νεκροταφείο οι με αρ. κατ. 195 και 196 **(πίν. 80-81)** διαφέρουν από τις υπόλοιπες ως προς το μελανό γάνωμα και το σχήμα τους αντίστοιχα. Εξωτερικά ενός τάφου του δυτικού νεκροταφείου εντοπίστηκε η πλαταγή με αρ. κατ. 197 **(πίν. 81).**

5.2. Τυπολογική κατάταξη

Η πλειονότητα των πλαταγών της Αμβρακίας, σύμφωνα με τα καταγεγραμμένα στοιχεία που μελετήθηκαν, είναι κατασκευασμένες από πηλό. Μόνη εξαίρεση αποτελεί μία σιδερένια πλαταγή, που βρέθηκε σε ταφή υστεροαρχαϊκών χρόνων στο δυτικό νεκροταφείο.

[625] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 56-59, αρ. κατ. 185-196.

[626] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 104-111.

5.2.α. Σφαιρικές πλαταγές με ενιαίο σώμα

Ως προς το σχήμα δεν παρατηρείται μεγάλη διαφοροποίηση, καθώς οι περισσότερες από αυτές είναι σφαιρικές, με το σώμα να αποτελεί μία ενιαία σφαίρα, όπως οι πλαταγές από ταφή του ανατολικού νεκροταφείου με αρ. κατ. 169 (β΄ τέταρτο-μέσα 4ου αι. π.Χ.) και οι πλαταγές από ταφή του δυτικού νεκροταφείου με αρ. κατ. 188-193 (α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.). Στην περιφέρειά τους ανοίγεται μικρή κυκλική οπή με διάμετρο που φτάνει τα 0,006μ.

5.2.β. Σφαιρικές πλαταγές με σώμα από δύο ημισφαίρια

Συνηθέστερα, το σώμα των πλαταγών αποτελείται από δύο ημισφαίρια (αρ. κατ. 170-175, 177-185, 195) **(πιν. 78-80)**. Αυτά διαθέτουν αρκετά παχύ τοίχωμα και σχηματίζουν στην περιφέρειά τους, επίσης, παχύ περιχείλωμα που εξυπηρετεί στη συναρμογή των δύο μερών (π.χ. αρ. κατ. 170, 171, 175, 181-183). Εσωτερικά είναι κοίλες και τα τοιχώματα συνήθως αδρά. Ο ήχος παραγόταν από μικρή μάζα πηλού ή από κάποιο μικρό λίθο που θα υπήρχε στο εσωτερικό του.

5.2.γ. Άλλοι τύποι

Σχετικά με το σχήμα, από το σύνολο των πλαταγών διαφοροποιούνται τρεις, δύο πήλινες και η μοναδική σιδερένια. Η τελευταία με αρ. κατ. 176 **(πίν. 79)** υστεροαρχαϊκών χρόνων, σώζεται ακέραια αλλά οξειδωμένη. Έχει το σχήμα της σφαίρας, ωστόσο η πλευρά όπου ανοίγεται η οπή παρουσιάζεται πεπιεσμένη, σχεδόν επίπεδη. Το ίδιο σχήμα απαντά και σε μία ακόμη πλαταγή από το ίδιο νεκροταφείο, με αρ. κατ. 196 **(πίν. 81)**, η οποία επίσης στην πλευρά που φέρει την οπή είναι πεπιεσμένη. Ενδεχομένως, μεταξύ των δύο παραδειγμάτων να υπάρχει προσπάθεια μίμησης του σχήματος μίας μεταλλικής πλαταγής στον πηλό. Η τρίτη από τις πλαταγές αυτές ανήκει στο σύνολο των 24 πλαταγών του τάφου CCXCIV[627] του δυτικού νεκροταφείου (α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.). Η ιδιαιτερότητά της έγκειται στο σχήμα της. Είναι κυλινδρική με επίπεδες την άνω και κάτω επιφάνεια, εσωτερικά κοίλη. Στην περιφέρειά της διατηρεί δύο οπές. Πιθανότατα στις οπές να προσαρμοζόταν κάποιο

[627] Ο ίδιος τάφος περιείχε 26 πήλινες πλαγγόνες, που έχουν ήδη σχολιασθεί. Βλ. Β΄ μέρος, ενότητα *4.1. Οι πλαγγόνες της Αμβρακίας: προέλευση και θέση (Δυτικό νεκροταφείο)*, 120 και *4.2.α.1β.i. Πλαγγόνες γυμνές, κόμη σγουρή με σφενδόνη*, 140 κ.ε.

ημικυκλικό στέλεχος, ίσως ξύλινο, που θα περιέβαλε το ήμισυ του σώματός της, και το οποίο θα απέληγε σε λαβή.

5.3. Υλικό κατασκευής και διακόσμηση

Ο πηλός στα δείγματα που μελετήθηκαν με βάση τον οδηγό Munsell, διακρίνεται σε τέσσερις ομάδες. Στις περισσότερες περιπτώσεις, περίπου 15 τον αριθμό, έχει επιλεγεί ο κιτρινέρυθρος πηλός (reddish yellow), με τη χρωματική διαβάθμιση να κυμαίνεται μεταξύ του 7.5 YR (7.5 YR 7/6, 7.5 YR 6/6) και του 5YR (5YR 6/6, 5 YR 6/8). Ισόποσα κατανέμεται η χρήση του ανοιχτού φαιόχρωμου πηλού (light gray: 7.5 YR 7/1) και του ροδαλού (very pale brown: 10 YR 8/3, 10YR 7/4) (περίπου από 4 φορές). Όπως συμβαίνει και με τις πλαγγόνες, παρατηρείται μία προτίμηση στη χρήση του κιτρινέρυθρου πηλού.

Σχεδόν όλες οι πήλινες πλαταγές ήταν καλυμμένες με λευκό επίχρισμα, που διατηρείται απολεπισμένο σε αρκετά δείγματα σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Η ύπαρξη περισσότερων διακοσμητικών στοιχείων, τα οποία θα αποδίδονταν γραπτά, δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί, παρά μόνο να υποτεθεί, λαμβάνοντας υπ΄ όψιν μία πλαταγή από τάφο κλασικών χρόνων του δυτικού νεκροταφείου (αρ. κατ. 184) (**πίν. 80)**, η οποία πάνω στο λευκό επίχρισμα, στην περιφέρεια της οπής σώζει τέσσερις ακτινωτά διατεταγμένες γραμμές, δηλωμένες γραπτά με ερυθρό χρώμα.

Μία ακόμη πλαταγή, με αρ. κατ. 179 **(πίν. 79)** από τον ίδιο τάφο, διατηρεί στην επιφάνειά της διακόσμηση που συνίσταται σε πλέγμα, αποδοσμένο με λευκό χρώμα. Τα δύο αυτά παραδείγματα, αν και λιγοστά, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι πλαταγές ήταν αντικείμενα που σχετίζονταν με τα βρέφη και αποσκοπούσαν ειδικότερα στην απόσπαση της προσοχής τους και επομένως έπρεπε να είναι θελκτικό θέαμα για τα μάτια τους, οδηγεί στη σκέψη ότι και άλλες πλαταγές θα πρέπει να έφεραν διακόσμηση με μοτίβα ή χρώμα, τα οποία όμως θα αλλοιώθηκαν κατά την παραμονή των αντικειμένων στο χώμα επί μακρόν. Τέλος, μοναδικό γνωστό έως τώρα δείγμα στην Αμβρακία αποτελεί η πλαταγή με αρ. κατ. 195 **(πίν. 80)**, η οποία δεν καλύπτεται από λευκό επίχρισμα αλλά είναι μελαμβαφής.

6. Επιτραπέζιο παιχνίδι και κύβοι (ζάρια)

Με τον όρο επιτραπέζιο παιχνίδι περιγράφεται το πνευματικού συνήθως περιεχομένου παιχνίδι, για το οποίο απαιτείται μία επίπεδη διαγραμμισμένη επιφάνεια (πίνακας, *άβακας*) και πιόνια (*πεσσοί, ψήφοι*), τα οποία κινούνται επάνω σε αυτή, ενίοτε ανάλογα με το αποτέλεσμα που προκύπτει από τη ρίψη των ζαριών[628].

Η ανασκαφή του οικοπέδου Θάνου στο βόρειο τμήμα της Άρτας έφερε στο φως τμήμα αρχαίας οδού και μεγάλο μέρος παρόδιας ιδιωτικής οικίας, που χρονολογείται από τους πρώιμους κλασικούς έως και τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους[629]. Αποκαλύφθηκαν πέντε χώροι ορθογώνιας κάτοψης μεταξύ των οποίων και το περίστυλο αίθριο που οριζόταν από ορθογώνιες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους εναλλασσόμενες με τετράγωνους λίθους. Ο κύριος χώρος του ήταν καλυμμένος από δάπεδο επιμελημένης κατασκευής με μικρά ποταμίσια βότσαλα και στο κέντρο του υπήρχε πηγάδι.

Από την πλακόστρωτη επένδυση του αιθρίου προέρχεται μία ασβεστολιθική λιθόπλινθος, στη λειασμένη άνω επιφάνεια της οποίας διατηρείται ένα εγχάρακτος κλειστός πίνακας παιχνιδιού [630] (αρ. κατ. 198) **(πίν. 81)**. Αυτός συνίσταται από τεμνόμενες οριζόντιες και κάθετες εγχάρακτες γραμμέςς (5 x 8), που τον διαιρούν σε 28 ανισομεγέθη ορθογώνια διάχωρα. Πρόκειται για τη μοναδική γνωστή έως σήμερα μαρτυρία επιτραπέζιου παιχνιδιού στην Αμβρακία.

Ο διαγραμμισμένος πίνακας πιθανώς παραπέμπει σε ένα από τα γνωστά επιτραπέζια παιχνίδια της αρχαιότητας, το παιχνίδι *πόλις*, για τη διεξαγωγή του οποίου χρειάζονταν δύο παίκτες και πεσσοί διαφορετικού χρώματος για τον καθένα. Το παιχνίδι αποσκοπούσε στην αποδυνάμωση των πεσσών του αντιπάλου μέσω της απομόνωσής τους και στη σταδιακή απομάκρυνσή τους από τον πίνακα.

Σε αντίθεση με τα πνευματικά, επιτραπέζια παιχνίδια μόνο με *κύβους*, δηλαδή ζάρια, παίζονταν τα λεγόμενα τυχερά ή αλλιώς κυβευτικά παιχνίδια ή η *κυβεία*. Από την Αμβρακία είναι γνωστά δύο παραδείγματα ζαριών. Το ένα είναι πήλινο, βρέθηκε σε ιδιωτική οικία της αρχαίας πόλης και τοποθετείται στην αρχαϊκή περίοδο (αρ. κατ.

[628] Η διαφορά μεταξύ των πεσσευτικών και των κυβευτικών παιχνιδιών και η σύγχυση που υπήρχε για το θέμα ήδη από την αρχαιότητα έχει σχολιασθεί στο Α΄ μέρος. Βλ. υποενότητα *1.5.β. Πεσσεία. Τα επιτραπέζια παιχνίδια*, 46.

[629] Κοντογιάννη 1999, 467-468.

[630] Κοντογιάννη 1999, 468˙ Ρήγινος 2008, 96, εικ. 5˙ Παπαδοπούλου 2022, 15 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

200) **(πίν. 81)**. Πρόκειται για συμπαγή κύβο, με πλευρά μήκους 0,022μ. Σε κάθε έδρα η αριθμητική αξία από το 1 έως το 6 δηλώνεται με εμπίεστες στιγμές.

Το δεύτερο παράδειγμα προέρχεται από το δυτικό νεκροταφείο της πόλης, χωρίς όμως να αποτελεί εύρημα από κλειστό ταφικό σύνολο. Είναι λίθινο και η αρίθμηση σε κάθε έδρα δηλώνεται με μικρές μη διαμπερείς οπές που έχουν διαμορφωθεί με τη διάτρηση του λίθου (αρ. κατ. 199) **(πίν. 81).** Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στην πλευρά της οποίας θα έπρεπε να υπάρχει η τιμή 6, δεν έχουν διαμορφωθεί έξι στιγμές, όπως είναι το αναμενόμενο, αλλά έχουν διανοιχθεί εννέα στιγμές διευθετημένες ανά τρεις σε τρεις παράλληλες μεταξύ τους σειρές. Ανάλογα παραδείγματα ζαριών με εννέα αντί έξι στιγμών είναι γνωστά από την περιοχή της Κορίνθου[631], που χρονολογούνται στον 5ο-4ο αι. π.Χ. Η Davidson για τα ζάρια των κλασικών χρόνων από την Κόρινθο επισημαίνει μία ακόμα ιδιαιτερότητα˙ οι τιμές των πλευρών δεν έχουν χαραχθεί με τρόπο ώστε κάθε δύο απέναντι πλευρές να έχουν άθροισμα 7, όπως ισχύει, αλλά οι πλευρές έχουν σημανθεί τυχαία[632]**.** Εννέα στιγμές αντί έξι συναντώνται και σε δύο ζάρια που εντοπίστηκαν σε συγκρότημα δημοσίων κτιρίων στη Μεθώνη Πιερίας[633].

[631] Πρβλ. *Corinth* XII, 217-218, 221, πίν. 100, αρ. 1737, 1738.

[632] *Corinth* XII, 218.

[633] Ignatiadou 2019, 147, υποσημείωση 27.

7. Ερμηνευτική προσέγγιση των δεδομένων - Συμπεράσματα

Το αρχαιολογικό υλικό από την Αμβρακία που παρουσιάσθηκε ανήκει στην κατηγορία των ευρημάτων που παραδοσιακά συνδέονται με το παιχνίδι. Η παρατήρηση των ίδιων των αντικειμένων και η μελέτη τους σε συνάρτηση με άλλους παράγοντες, όπως τα αρχαιολογικά συμφραζόμενα, επιτρέπουν τη διατύπωση παρατηρήσεων σχετικά με τις κατηγορίες παιχνιδιού που απαντούν στην Αμβρακία.

Περί τα 200 μεμονωμένα αντικείμενα ή σύνολα ευρημάτων που παρουσιάσθηκαν στην εργασία αυτή, μπορούν να ταξινομηθούν στην κατηγορία του αθύρματος, δηλαδή στην ομάδα αντικειμένων που τα ίδια αποτελούν παιχνίδι ή λειτουργούν ως μέσο για τη διεξαγωγή άλλων παιχνιδιών. Κυρίως είναι κατασκευασμένα από πηλό, αρκετά είναι οστέινα ενώ απαντά μόνο ένα από μέταλλο και σε δύο περιπτώσεις έχει χρησιμοποιηθεί ο λίθος. Με μεγαλύτερη συχνότητα απαντούν οι αστράγαλοι (23 σύνολα, 391 δείγματα), ακολούθως οι πλαγγόνες (23 σύνολα, 153 δείγματα) και οι πλαταγές (6 σύνολα, 43 δείγματα). Πολύ λιγότερα δείγματα αντιπροσωπεύουν τα επιτραπέζια παιχνίδια και την κυβεία, κατηγορίες που αριθμούν ένα και δύο παραδείγματα αντίστοιχα.

Οι αστράγαλοι της Αμβρακίας που μελετήθηκαν, προέρχονται από τα νεκροταφεία της πόλης, όπου βρέθηκαν σε ταφές των κλασικών και των ελληνιστικών χρόνων **(πίν. Ι)**. Πρόκειται για φυσικούς, οστέινους αστραγάλους, μικρού κυρίως μεγέθους, οι οποίοι στο μεγαλύτερο ποσοστό είναι ακατέργαστοι[634]. Ωστόσο, δε λείπουν και οι αστράγαλοι, που έχουν υποστεί επεξεργασία, με τα είδη να παρουσιάζουν ποικιλία **(πίν. ΙΙ)**. Πρόκειται για γνωστά είδη από σχετικά παραδείγματα που έχουν εντοπιστεί σε άλλες περιοχές στον ελλαδικό χώρο και ευρύτερα στην περιοχή της Μεσογείου από τους προϊστορικούς κιόλας χρόνους. Έτσι, απαντούν αστράγαλοι διάτρητοι, με διαμπερείς ή μη οπές μεταξύ των πλευρών, ενίοτε γεμισμένες με μόλυβδο, καθώς και λειασμένοι αστράγαλοι, ενίοτε σε τέτοιο βαθμό ώστε να είναι λεπτοί και εντελώς επίπεδοι.

Δε λείπουν οι ενεπίγραφοι αστράγαλοι, αν και λιγοστοί. Οι επιγραφές εγχαράσσονται στο οστό, στην κυρτή πλευρά και περιορίζονται σε ένα ή τρία γράμματα, Ε, ΙΝΙ, ΙΡΙ, ΙΚΑ. Σε μία περίπτωση υπάρχει εγχάρακτο σύμβολο από διασταυρούμενες γραμμές (><). Όσον αφορά στην ερμηνεία τους, αυτές μπορεί να αποτελούν συντμήσεις λέξεων ή σύμβολα που σχετίζονται με τη διαδικασία του

[634] Για την επεξεργασία των αστραγάλων, βλ. Β΄ μέρος, υποενότητα *3.2. Μορφολογικά στοιχεία και είδη επεξεργασίας*, 104-111 και πίν. ΙΙ.

παιχνιδιού. Γεγονός είναι πάντως ότι δε συμπίπτουν με καμία από τις ονομασίες των ρίψεων που είναι γνωστές μέσα από τις γραπτές πηγές[635].

Σε κάποιες περιπτώσεις παρατηρείται συνδυασμός στις μεθόδους επεξεργασίας (λείανση-διάτρηση, εγχάραξη-διάτρηση, διάτρηση-πλήρωση με μόλυβδο). Σε ελάχιστα δείγματα πιθανώς διατηρούνται ίχνη χρώματος. Δεν λείπουν τέλος και τα δείγματα, στα οποία παρατηρούνται ίχνη από εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε κατά την απομάκρυνση της σάρκας από το οστό του ζώου[636].

Ως προς την ποσότητα στην οποία περιέχονται σε κάθε τάφο, αυτή κυμαίνεται από 1 έως 104 αστραγάλους. Σε δύο περιπτώσεις, από τα ανασκαφικά δεδομένα προκύπτει η ύπαρξη πολυάριθμων αστραγάλων που σχημάτιζαν σωρό. Στη μία από αυτές ήταν διάσπαρτοι μέσα στον τάφο, ενώ στην έτερη περίπτωση οι δύο σωροί κάλυπταν τη λεκάνη και τα πόδια του νεκρού. Στην περίπτωση της καύσης, οι αστράγαλοι είχαν τοποθετηθεί γύρω από το τεφροδόχο αγγείο.

Είναι γνωστό τόσο μέσα από τις γραπτές πηγές όσο και από τα αρχαιολογικά ευρήματα ότι εκτός από τα παιδιά με τους αστραγάλους ασχολούνταν και οι ενήλικες. Η σύνδεσή τους με διαφορετικές ηλικιακές ομάδες τεκμαίρεται επίσης μέσα από τα δείγματα της Αμβρακίας, τα οποία βρέθηκαν όχι μόνο σε παιδικές ταφές αλλά και σε ταφές ενηλίκων.

Οι αστράγαλοι υπήρξαν κατά την αρχαιότητα αντικείμενα πολυσήμαντα. Λειτούργησαν ως αθύρματα, αντικείμενα για τη διεξαγωγή μεγάλου αριθμού παιχνιδιών, που διασώθηκαν μέσα από τις περιγραφές των αρχαίων συγγραφέων και τις αναπαραστάσεις στα έργα της αγγειογραφίας κλπ. Ακόμα, επιφορτίστηκαν με συμβολισμούς, λειτούργησαν ως αναθήματα σε ιερά συνδεόμενα με διαβατήριες τελετές εφήβων[637], ως φυλακτά, ως μέσο πρόβλεψης και ως κτερίσματα σε ταφές.

Οι αστράγαλοι συνδέονται πρωτίστως με το παιχνίδι. Με τη διαδικασία του παιχνιδιού πιθανώς συνδέονται ειδικότερα κάποια από τα είδη επεξεργασίας που διαπιστώνονται στα οστά. Παραδείγματος χάριν, από τα σύνολα των αστραγάλων, εκείνοι που έχουν υποστεί λείανση (18 από τους 391) και ειδικότερα οι επιπεδοποιημένοι (31 από τους 391), θα πρέπει να χρησιμοποιήθηκαν με την ιδιότητα του πεσσού για τη διεξαγωγή κάποιου παιχνιδιού πεσσείας (επιτραπέζιου παιχνιδιού στρατηγικής ή πνευματικού περιεχομένου).

[635] Amandry 1984, 375˙ Cuvillier & Dupont 2019, 106 (B. Carè).

[636] Poplin 1984, 391-392.

[637] Χιδίρογλου 2012, 499, υποσημείωση 47.

Η απόδοση της ιδιότητας του παιχνιδιού στους αστραγάλους που εντοπίστηκαν στα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης, ενδεχομένως θα πρέπει να επανεξετασθεί, δεδομένου ότι τα στοιχεία που προκύπτουν από τη μελέτη των αντικειμένων σε σχέση με το περιβάλλον εύρεσής τους, μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές ερμηνείες σχετικά με το νόημα και τη χρήση των οστών. Με άλλα λόγια, οι αστράγαλοι ανεξάρτητα από το φύλο και την ηλικία του νεκρού, αποτελούσαν μέρος ενός ταφικού τελετουργικού έχοντας χαρακτήρα συμβολικό. Η ταφική χρήση είναι πιθανόν να σχετίζεται με αντιλήψεις που αφορούν στη ζωή και το θάνατο και στον παράγοντα της τύχης, ο οποίος επηρεάζει σημαντικά τις δύο αυτές καταστάσεις. Οι αστράγαλοι χαρακτηρίζονται για τη διαρκή και προπαντός απρόβλεπτη κίνησή τους, η οποία κατά τη ρίψη του οστού επηρεάζεται κυρίως από την τύχη. Πιθανώς, αυτό το στοιχείο του τυχαίου και των απρόβλεπτων ανατροπών της ζωής συμβολίζουν και τονίζουν οι αστράγαλοι σε ταφικό περιβάλλον, ειδικότερα όταν πρόκειται για περιπτώσεις του θανάτου νέων ατόμων[638].

Επίσης, οι αστράγαλοι έχουν θεωρηθεί μέσο προστασίας και χρησιμοποιηθεί ως φυλακτά. Η ιδιότητα αυτή μπορεί να αναγνωρισθεί στην περίπτωση της ταφής από το ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, όπου το κάτω μέρος του σώματος του νεκρού είχε καλυφθεί από δύο σωρούς αστραγάλων. Ανάλογα παραδείγματα είναι γνωστά από άλλες ταφές, όπως είναι εκείνες στη νεκρόπολη των Επιζεφύριων Λοκρών ή άλλων ταφών στην ιταλική χερσόνησο, όπου πολυάριθμοι αστράγαλοι σχημάτιζαν ζώνη περιμετρικά του νεκρού ή έθεταν ένα όριο μεταξύ του νεκρού και της εισόδου του χώρου ταφής. Οι περιπτώσεις αυτές υποδηλώνουν ότι οι αστράγαλοι αποτελούσαν μέρος ενός τελετουργικού που σκοπό είχε σύμφωνα με τις αντιλήψεις το διαχωρισμό της ζωής από το θάνατο και την προφύλαξη είτε του νεκρού είτε των ζώντων[639].

Η απόδοση συμβολικού χαρακτήρα στους αστραγάλους που βρέθηκαν στις ταφές των νεκροταφείων της Αμβρακίας, ενισχύεται από το γεγονός ότι στην πλειονότητα των ταφών, όπου απαντούν αστράγαλοι, δεν συνυπάρχουν συνήθως άλλα αντικείμενα-παιχνίδια. Εξαίρεση αποτελούν δύο μόνο περιπτώσεις ταφών, κατά τις οποίες βρέθηκαν αστράγαλοι και μία πλαταγή, καθώς και αστράγαλοι και απότμημα πλαγγόνας αντίστοιχα.

[638] Χιδίρογλου 2012, 499.

[639] De Grossi Mazzorin & Minniti 2012, 217-218˙ Carè 2013a, 56˙ De Grossi Mazzorin 2014, 81-89 ˙ Carè 2020, 57-65.

Οι πλαγγόνες της Αμβρακίας αποτελούν μία από τις δύο κατηγορίες που ταυτίζονται κυρίως με παιχνίδια και απαντούν με μεγάλη συχνότητα στην αρχαία πόλη. Τα παραδείγματα που παρουσιάσθηκαν προέρχονται κατά κύριο λόγο από τα νεκροταφεία, όπου είχαν τη θέση κτερίσματος σε ταφές παιδιών, βρεφών και σε ταφές που μπορεί να περιείχαν ενταφιασμούς ενηλίκων ατόμων και παιδιών[640].

Λίγα παραδείγματα προέρχονται από το ιερό των Νυμφών στο σπήλαιο της Κουδουνότρυπας. Οι Νύμφες[641] θεωρούνται θεότητες *κουροτρόφοι*, εφόσον έχουν συνδεθεί με την ανατροφή πολλών θεών και ηρώων, αλλά και θεότητες που σχετίζονται με τη γέννηση και τη γονιμότητα[642]. Λόγω αυτών θεωρήθηκαν επίσης και θεότητες που προστάτευαν την παιδική ηλικία και η λατρεία τους συνδέθηκε με τελετές που λάμβαναν χώρα κατά την ενηλικίωση των παιδιών. Επομένως, η παρουσία γυμνών ως επί το πλείστον αλλά και ενδεδυμένων πλαγγόνων του 5ου και 4ου/3ου αι. π.Χ. μαρτυρούν τη συμμετοχή παιδιών, προφανώς νεαρών κοριτσιών, στις λατρευτικές πράξεις που λάμβαναν χώρα στο υπαίθριο ιερό. Οι πλαγγόνες αυτές ανήκουν στο γυμνό τύπο, που αναπαριστά πλήρως ανεπτυγμένο το γυναικείο σώμα, ή στον τύπο της λεγόμενης χορεύτριας. Αποτελούν αναθήματα προς τις Νύμφες, προκειμένου να διασφαλίσουν σε νεαρά κορίτσια την ομαλή μετάβαση από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή της γυναίκας. Λιγότερες αριθμητικά μαρτυρίες προέρχονται από ιδιωτική οικία (κλασικοί χρόνοι), ενώ ένα δείγμα βρέθηκε σε αποθέτη κεραμοπλαστικού εργαστηρίου του 4ου αι. π.Χ.

Στο δείγμα που μελετήθηκε, οι πλαγγόνες διακρίθηκαν ανάλογα με το υλικό κατασκευής σε δύο γενικές κατηγορίες, τις πήλινες και τις οστέινες. Οι οστέινες αριθμούν μόλις πέντε παραδείγματα (2 σύνολα) και ανήκουν στον ίδιο τύπο, εκείνον της ενδεδυμένης γυναικείας μορφής με κοντό πτυχωτό χιτώνα, με ζώνη στη μέση και χιαστί ιμάντες στο στήθος, που φορά στο κεφάλι τον καλαθίσκο. Η μικρογραφική πλαγγόνα του δυτικού νεκροταφείου τοποθετείται στους κλασικούς (αρχές 4ου αι. π.Χ.) και το σύνολο των τεσσάρων οστέινων πλαγγόνων του ανατολικού νεκροταφείου στους ελληνιστικούς χρόνους (3ος-2ος αι. π.Χ.). Τα παραδείγματα της Αμβρακίας βρίσκουν τα χρονολογικά και τυπολογικά παράλληλά τους σε οστέινες πλαγγόνες του ιδίου τύπου που βρέθηκαν σε πολλές περιοχές του ελλαδικού χώρου και στην Κάτω

[640] Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ. 203 κ.ε.

[641] Για τη λατρεία των Νυμφών, βλ. Τζουβάρα-Σούλη 1988-1989.

[642] Forsén 2004, 312.

Ιταλία, γεγονός που υποδηλώνει τη γεωγραφική διασπορά και τη χρήση του τύπου σε κοντινές με τα παραδείγματα της Αμβρακίας περιόδους.

Οι πήλινες πλαγγόνες διακρίνονται σε γυναικείες και ανδρικές. Οι ανδρικές διακρίνονται περαιτέρω σε τρεις υποομάδες ανάλογα με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά και απαντούν κατά τους υστεροαρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους ($5^{ος}$ αι. π.Χ.).

Στις γυναικείες πλαγγόνες διακρίνονται δύο υποομάδες, οι ενδεδυμένες και οι γυμνές. Στην πρώτη ανήκουν πλαγγόνες δύο κατηγοριών, εκείνες με χιτωνίσκο και πόλο, που απαντούν από τις αρχές του $5^{ου}$ αι. π.Χ. και συνεχίζουν να είναι σε χρήση και στις αρχές του $4^{ου}$ αι. π.Χ., σύμφωνα με τα δείγματα που μελετήθηκαν. Στη δεύτερη ομάδα ενδεδυμένων μορφών συγκαταλέγονται εκείνες που φορούν πτυχωτό χιτώνα ή πέπλο και τοποθετούνται από τον $5^{ο}$ αι. π.Χ. (τα πρωιμότερα δείγματα βρέθηκαν σε ταφή του β΄-γ΄ τετάρτου του $5^{ου}$ αι. π.Χ.) έως και τον $4^{ο}/3^{ο}$ αι. π.Χ.

Στις γυμνές πλαγγόνες διακρίνονται έξι υποκατηγορίες, που διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς την τεχνική κατασκευής του κορμού (κοίλες, συμπαγείς), ως προς τη διάπλαση του κορμού και τις κομμώσεις. Τα πρωιμότερα παραδείγματα ανάγονται στον $5^{ο}$ αι. π.Χ. και προέρχονται από ταφή του β΄-γ΄ τετάρτου του $5^{ου}$ αι. π.Χ. Στην ταφή συνυπήρχαν με τις πλαγγόνες με πτυχωτό ένδυμα που αναφέρθηκαν αμέσως προηγουμένως, καθώς και με πλαγγόνες του τύπου με χιτωνίσκο και πόλο, στοιχείο που υποδεικνύει τη σύγχρονη χρήση διαφόρων τύπων[643]. Η χρήση πλαγγόνων του γυμνού τύπου φθάνει έως και μετά τον $2^{ο}$ αι. π.Χ. σύμφωνα με ένα δείγμα, που προέρχεται από ταφή, για τη χρονολόγηση της οποίας η χρήση δύο επιτυμβίων στηλών των ύστερων ελληνιστικών χρόνων ($3^{ος}$-$2^{ος}$ και $2^{ος}$ αι. π.Χ.) ως πλευρές του τάφου αποτελεί *terminus post quem*.

Συνήθως, οι πλαγγόνες εντοπίζονται μέσα στους τάφους, πάνω ή γύρω από το σκελετό. Στην περίπτωση καύσης του $4^{ου}$ αι. π.Χ. στο ανατολικό νεκροταφείο, οι πλαγγόνες μαζί με τις πλαταγές ήταν τοποθετημένες περιμετρικά του τεφροδόχου αγγείου. Χαρακτηριστική είναι ακόμη η περίπτωση της ταφής στο δυτικό νεκροταφείο (αρχές $4^{ου}$ αι. π.Χ.), όπου δύο πλαγγόνες από το σύνολο των 26 είχαν τοποθετηθεί σε κάθε χέρι του βρέφους, στοιχείο που υποδηλώνει την ευαίσθητη αντιμετώπιση του τόσο πρόωρου θανάτου. Σε άλλη περίπτωση ταφής βρέφους των μέσων περίπου του

[643] Για τη συνύπαρξη των διαφόρων τύπων πλαγγόνων ανά ταφή και χρονική περίοδο, βλ. πίνακες πλαγγόνων του ανατολικού και του δυτικού νεκροταφείου (πίν. III, IV).

5ου αι. π.Χ., οι ανδρικές και γυναικείες πλαγγόνες, είχαν εναποτεθεί περιμετρικά και πάνω στο σώμα του βρέφους.

Η τελευταία αυτή ταφή υποδεικνύει επίσης, ότι δε γίνεται διάκριση στην επιλογή των ανδρικών και γυναικείων αρθρωτών μορφών που θα τοποθετηθούν μέσα στον τάφο. Στην εν λόγω ταφή του ενός έτους νηπίου, τοποθετημένη πάνω σε καλυπτήρια πλάκα κιβωτιόσχημου τάφου, οι πλαγγόνες ανδρικής μορφής και οι πλαγγόνες γυναικείας μορφής ανήκαν ομού στα κτερίσματα του παιδιού. Στο ανατολικό νεκροταφείο, ωστόσο, και οι πέντε πλαγγόνες που βρέθηκαν σε ταφή των υστεροαρχαϊκών ή πρώιμων κλασικών χρόνων[644] ήταν ανδρικής μορφής. Βέβαια, κατά κανόνα τα ταφικά σύνολα περιέχουν πλαγγόνες γυναικείας μορφής.

Σε ταφικό περιβάλλον, οι πλαγγόνες συνήθως συνοδεύονται και από άλλα αντικείμενα που ταυτίζονται με παιχνίδια, όπως είναι οι πλαταγές. Στις ταφές του ανατολικού νεκροταφείου των κλασικών κυρίως χρόνων (5ος αι. π.Χ.), συχνά εντοπίζονται μαζί και πτηνόμορφα ειδώλια (περιστέρια) ή περίτμητα πλακίδια πετεινών και Σφιγγός. Στο δυτικό νεκροταφείο ταφές που περιέχουν πλαγγόνες κτερίζονται επίσης με μικρογραφικά αγγεία. Όμως, σε ταφές που περιλαμβάνουν πλαγγόνες παρατηρείται ότι δεν απαντούν αστράγαλοι, εκτός από την περίπτωση του ανατολικού νεκροταφείου, στην ταφή με τους δύο σωρούς αστραγάλων που κάλυπταν μερικώς το νεκρό. Σε αυτήν, μαζί με τα κτερίσματα βρέθηκε ένα απότμημα πλαγγόνας του γυμνού τύπου. Στην περίπτωση αυτή, όμως, οι αστράγαλοι δεν μπορούν να ερμηνευθούν με παιχνίδια, όπως έχει ήδη αναφερθεί.

Στο σύνολο παιχνιδιών από ιδιωτική οικία, οι τρεις πλαγγόνες βρέθηκαν μαζί με ομοίωμα τράπεζας και μικρογραφικά αγγεία, με αποτέλεσμα αυτά να μπορούν να συσχετισθούν με το παιδικό παιχνίδι και το παιχνίδι με την κούκλα. Το σύνολο συμπλήρωνε ένα ομοίωμα πτηνού. Ο αποθέτης του κοροπλαστικού εργαστηρίου του Σατύρου (4ος αι. π.Χ.) περιείχε το κάτω άκρο μιας πλαγγόνας. Η παραγωγή αρθρωτών μορφών σε εργαστήρια της πόλης θα πρέπει να θεωρηθεί βέβαιη.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι τύποι των πλαγγόνων που διακρίνονται στα παραδείγματα της Αμβρακίας, όπως το αρχαΐζον σχήμα με χιτωνίσκο και πόλο, οι ενδεδυμένες με πέπλο μορφές χορευτριών (πήλινες και οστέινες), οι γυμνές πλαγγόνες με σγουρή κόμη και σφενδόνη, οι ανδρικές μορφές με τον σανιδόμορφο κορμό, είναι γνωστοί και από άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Συχνά, διαπιστώνονται ακριβή

[644] Για το ζήτημα της ταφής που προκύπτει από την παρουσία μορφών στον τύπο του κούρου, βλ. παραπάνω την οικεία ενότητα για τις πλαγγόνες ανδρικής μορφής στον τύπο του κούρου (*4.2.α.2α*).

παράλληλα με παραδείγματα που έχουν εντοπιστεί στην Κόρινθο, είτε στα ιερά είτε στα εργαστήριά της, ή ακόμα με ευρήματα από άλλες περιοχές που αποδίδονται στο κορινθιακό εργαστήριο. Οι κοινοί αυτοί τύποι πλαγγόνων και η χρήση τους ως κτερίσματα και ως αναθήματα θα πρέπει να συνδέεται με το γεγονός ότι η Αμβρακία είναι αποικία των Κορινθίων. Επομένως, οι πρακτικές αυτές σχετίζονται με το κορινθιακό υπόβαθρο που υπάρχει στην πόλη και θα καθιερώθηκαν με την έλευση των αποίκων.

Τέλος, αναφορικά με την ερμηνεία της χρήσης τους, όπως συμβαίνει με όλα τα ευρήματα που θεωρούνται παιχνίδια, τίθεται το ερώτημα εάν οι πλαγγόνες είναι πράγματι αντικείμενα-αθύρματα. Στην περίπτωση των πλαγγόνων που βρέθηκαν σε ιδιωτική οικία, το περιβάλλον εύρεσης επιτρέπει με μεγαλύτερη ασφάλεια την ταύτισή τους ως παιχνίδι των μικρών σε ηλικία ενοίκων της οικίας.

Στην περίπτωση των πλαγγόνων από τα νεκροταφεία και από το ιερό των Νυμφών, το ενδεχόμενο να ανήκαν στα παιδιά και να αποτελούσαν τα παιχνίδια τους επίσης δεν μπορεί να αποκλεισθεί. Ωστόσο, μέσα σε αυτό το περιβάλλον τα αντικείμενα λειτουργούν και με άλλη ιδιότητα, που σχετίζεται περισσότερο με τις θρησκευτικές αντιλήψεις. Οι πλαγγόνες που προέρχονται από το ιερό θα πρέπει να ειδωθούν ως ανατομικά αναθήματα των νεαρών κοριτσιών, που χρειάζονταν τη θεϊκή προστασία κατά τη μετάβασή τους από το στάδιο της παιδικής ηλικίας σε εκείνο της ενήλικης γυναίκας, κατά το οποίο καλούνταν να γίνουν σύζυγοι και μητέρες. Άλλωστε η μορφολογία των πλαγγόνων με τη δήλωση των χαρακτηριστικών στοιχείων του γυναικείου φύλου βοηθούσε τα κορίτσια να εξοικειωθούν με τη μεταμόρφωση του σώματος και την ολοκλήρωση της ωρίμανσής του, που χρειάζεται να είναι εύρωστο και γόνιμο, για να φέρει στον κόσμο τους μελλοντικούς πολίτες.

Ως κτερίσματα οι πλαγγόνες και πάλι μπορούν να συνδεθούν με θρησκευτικές αντιλήψεις. Σύμφωνα με τους μελετητές, οι πλαγγόνες που συνοδεύουν τα βρέφη ή τα νήπια παραπέμπουν στις θρησκευτικές εκείνες εορτές και τελετές κατά τις οποίες αναγνωρίζονταν τα παιδιά επίσημα ως μέλη της κοινωνίας, οπότε ως επισφράγιση της κοινωνικής αυτής αναγνώρισης, λάμβαναν τις πλαγγόνες από τους οικείους, με σκοπό να γνωρίσει κάθε κορίτσι και να εξοικειωθεί με την εικόνα της μελλοντικής του υπόστασης, δηλαδή να γνωρίσει αυτό στο οποίο θα εξελιχθεί ως γυναίκα.

Επομένως, η εναπόθεση των πλαγγόνων στην ταφή ενός τόσο πρόωρα χαμένου παιδιού υποδήλωνε αφενός την πρώτη συμμετοχή στις θρησκευτικές πρακτικές ως μέλος της κοινότητας, αφετέρου την αναγνώριση αυτή που δεν πρόλαβε

να έρθει[645]. Επιπλέον, κατά μία άλλη εκδοχή, οι πλαγγόνες ως κτερίσματα δεν θα πρέπει να αποδίδονται στα μικρά κορίτσια ως παιχνίδια, αλλά αντιπροσωπεύουν το ρόλο της ενήλικης γυναίκας, που δεν θα αναλάβουν λόγω του πρόωρου θανάτου[646].

Συγκριτικά λιγότερες αριθμητικά είναι οι πλαταγές σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες, τους αστραγάλους και τις πλαγγόνες. Οι περισσότερες προέρχονται από το δυτικό νεκροταφείο, λιγότερες από το ανατολικό. Η χρήση τους καλύπτει το χρονολογικό φάσμα από τους ύστερους αρχαϊκούς έως και τους ελληνιστικούς χρόνους. Όλες είναι πήλινες, πλην μίας μόνο μεταλλικής.

Οι πλαταγές της Αμβρακίας δεν παρουσιάζουν ποικιλομορφία, δεδομένου ότι όλες σχεδόν ανήκουν στον τύπο της σφαίρας, είτε ενιαίας είτε συντιθέμενης από δύο ημισφαίρια. Μικρή διαφοροποίηση έχουν οι δύο πλαταγές με πεπιεσμένη την όψη στην οποία φέρουν την οπή (μία πήλινη, μία σιδερένια), αλλά και σε αυτές τις περιπτώσεις το βασικό σχήμα της σφαίρας ουσιαστικά παραμένει. Διαφορετικό σχήμα έχει μία πήλινη πλαταγή, η οποία έχει σώμα κυλινδρικό με επίπεδες άνω και κάτω πλευρές και φέρει οπές στην περιφέρεια, προφανώς για τη στερέωση του στελέχους που θα την πλαισίωνε και θα απέληγε σε κάθετη λαβή, κατασκευή που θα εξυπηρετούσε τη χρήση της. Καλύπτονται κυρίως από λευκό επίχρισμα, με εξαίρεση μία που είναι μελαμβαφής. Δύο φέρουν διακοσμητικά στοιχεία, η μία γραμμές ερυθρού χρώματος ακτινωτά διατεταγμένες γύρω από την οπή, η άλλη φέρει διασταυρούμενες κάθετες μεταξύ τους γραμμές λευκού χρώματος που δημιουργούν πλέγμα στην επιφάνειά της.

Με βάση τα γνωστά δεδομένα, στην Αμβρακία δεν έχουν εντοπισθεί πλαταγές σε σχήμα ζώου ή άλλου αντικειμένου, όπως συμβαίνει σε άλλες περιοχές. Λαμβάνοντας υπ΄ όψιν αυτήν την έλλειψη, υποστηρίζεται ότι ο τύπος της σφαιρικής πλαταγής, που απαντά στην περιοχή, συμπίπτει με τον τύπο που είναι γνωστός από τις απεικονίσεις βρεφών και νηπίων σε παραστάσεις αγγείων (χόες, κύλικες κ.α.), όπου αυτά εικονίζονται να κρατούν στα χέρια τους, να υψώνουν ή να τείνουν πλαταγές σφαιρικού σχήματος με προσαρμοσμένη στο σώμα τη λαβή[647].

[645] Dasen 2012, 18-19.

[646] Papaikonomou 2008, 697 κ.ε.˙ Dasen 2012, 18-19.

[647] Neils & Oakley 2003, 240-241, εικ. 41-42 (J. Neils, J.H. Oakley). Επίσης, βλ. πίν. 3.5 της παρούσας εργασίας.

Οι πλαταγές βρέθηκαν ως κτερίσματα σε ταφές του 5ου και 4ου αι. π.Χ. από τα δύο νεκροταφεία και ανήκουν σε παιδιά και βρέφη[648]. Η σύνδεσή τους με τις μικρές αυτές ηλικιακές ομάδες συμφωνεί άλλωστε και με τις γραπτές πηγές, που αναφέρουν ότι η χρήση τους γινόταν από τις τροφούς και τους γονείς για να κατευνάσουν την ανησυχία των μικρών παιδιών [649] . Οι πλαταγές βέβαια λειτουργούσαν και αποτροπαϊκά, πεποίθηση που οφείλεται στον έντονο ήχο που παράγουν κατά την ανακίνησή τους. Με βάση αυτήν την ιδιότητα, εκτός του αθύρματος, θα μπορούσε να δικαιολογηθεί επίσης η παρουσία της στις παιδικές ταφές.

Η ποσότητα των πλαταγών ποικίλει. Από μία περιείχε η ταφή των υστεροαρχαϊκών χρόνων και οι ταφές των ελληνιστικών χρόνων. Αντίθετα, στις ταφές του 5ου και των αρχών του 4ου αι. π.Χ., περιλαμβάνονταν από 5 ή 6 και σε μία περίπτωση 24 δείγματα. Σε τρεις τουλάχιστον περιπτώσεις, οι πλαταγές βρέθηκαν εκτός των τάφων. Εάν όμως αυτές αποτελούσαν μέρος κάποιας προσφοράς[650] που θα είχε αποτεθεί κατά τις τελετές που θα λάμβαναν χώρα μετά τον ενταφιασμό παραμένει ζήτημα ανοιχτό. Στα παραδείγματα των ταφικών συνόλων που μελετήθηκαν, παρατηρήθηκε ότι οι πλαταγές «συνδυάζονται» ως κτερίσματα με τις πλαγγόνες και με μικρογραφικά αγγεία (τρεις από έξι περιπτώσεις), σε μία περίπτωση μόνο εντοπίστηκε πλαταγή σε ταφή που περιείχε και αστραγάλους, ενώ σε δύο περιπτώσεις οι πλαταγές αποτελούσαν το μοναδικό παιχνίδι μεταξύ των άλλων κτερισμάτων.

Η γνώση παιχνιδιών πνευματικού περιεχομένου ή στρατηγικής, όπως είναι τα πεσσευτικά παιχνίδια, επιβεβαιώνεται στην Αμβρακία μέσω του εγχάρακτου πίνακα σε ασβεστολιθική λιθόπλινθο από το αίθριο ιδιωτικής οικίας, με χρήση στους κλασικούς έως και τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Ανάλογα δείγματα πινάκων είναι γνωστά στον ελλαδικό χώρο από κτίρια και χώρους με δημόσιο χαρακτήρα και ιερά (Μεγάλα Προπύλαια στην Ελευσίνα, αρχαϊκός ναός της Λητούς στη Δήλο, ιερό της Κυβέλης στη Θεσσαλία των ύστερων κλασικών χρόνων, πύργος ελληνιστικών χρόνων στον αρχαϊκό οικισμό του Αζοριά στην Κρήτη)[651]. Πολλοί είναι ακόμα οι πίνακες παιχνιδιών, που προέρχονται από νεκροταφεία διαφόρων περιοχών, κυρίως

[648] Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 260-261.

[649] Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, Θ΄ 127.

[650] Για το ζήτημα της εύρεσης προσφορών εκτός των τάφων στο πλαίσιο τελετών μετά την ταφή και τα δεδομένα που έχουν προκύψει από την έρευνα, βλ. Αγγέλη 2021, Α΄ τόμ., 134-135.

[651] Ignatiadou 2019, 151, 155· Σάλιακα 2020, 575-583, εικ. 2.

όμως της Μακεδονίας και της Θράκης (Άβδηρα, Στάγειρα, Δερβένι, Πύδνα κ.ά.), που αποδίδουν, συχνά πάνω σε κεράμους, το παιχνίδι *πέντε γραμμαι*[652].

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, το παιχνίδι της Αμβρακίας προέρχεται από ιδιωτική οικία. Όπως και άλλα παραδείγματα που προέρχονται από αντίστοιχο περιβάλλον, παραδείγματος χάριν από ανδρώνα που βρέθηκε στην Πύδνα (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.), το επιτραπέζιο παιχνίδι της Αμβρακίας μέσα στο οικιακό περιβάλλον απομακρύνεται από τους συμβολισμούς που θα έφερε εάν είχε αποτεθεί σε διαφορετικό πλαίσιο (ταφή, ιερό κλπ.). Μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι η χρήση του παιχνιδιού γινόταν από τους ενοίκους της οικίας, επομένως πρόκειται για ένα παιχνίδι η παραγωγή του οποίου, δηλαδή η χάραξή του, έγινε για ψυχαγωγικούς κυρίως σκοπούς. Κατά συνέπεια, το παιχνίδι σκιαγραφεί μία από τις δραστηριότητες των ενοίκων μιας αρχαίας οικίας στην Αμβρακία και αποτελεί άμεση μαρτυρία για τη γνώση ανάλογων παιχνιδιών στην καθημερινότητα των κατοίκων της αρχαίας πόλης των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

Το πλέγμα των 28 τετραγώνων που φέρει (5 x 8 γραμμές) δεν επιτρέπει την ακριβή ταύτιση με κάποιο από τα γνωστά παιχνίδια πεσσείας. Πιθανώς όμως να αποτελεί μία παραλλαγή του παιχνιδιού *πόλις*, το οποίο παιζόταν σε άβακα με περισσότερες βέβαια θέσεις και περί τα 60 πιόνια-πεσσούς για κάθε παίκτη.

Η διεξαγωγή ενός επιτραπέζιου παιχνιδιού όπως το παραπάνω, προϋποθέτει την ύπαρξη πεσσών, αντικειμένων που κινούνται πάνω στο πλέγμα των τετραγώνων. Πεσσοί από διάφορα υλικά είναι γνωστοί από πολλές θέσεις γύρω από τη Μεσόγειο[653], χρονολογούμενοι από τους προϊστορικούς ήδη χρόνους. Στην Αμβρακία, χρήση πεσσών για παιχνίδια στρατηγικής θα είχαν και οι αστράγαλοι, εκείνοι ειδικότερα των οποίων οι μακρές κυρίως πλευρές (κοίλη και κυρτή), είχαν υποστεί λείανση έως το βαθμό της επιπεδοποίησης[654], με ανάλογα παραδείγματα να έχουν βρεθεί σε ταφές των νεκροταφείων της πόλης και τα οποία έχουν ήδη παρουσιασθεί.

Η παρουσία δύο κύβων (ζάρια), είναι αναμφισβήτητα μικρή αλλά όχι αμελητέα σε σημασία, διότι μαρτυρά την ενασχόληση των Αμβρακιωτών με τα δημοφιλή κυβευτικά παιχνίδια, την κυβεία των πηγών, και μάλιστα σε διαφορετικές περιόδους.

---

[652] Ignatiadou 2019, 146, 150-154.

[653] Για τους πεσσούς, βλ Α΄ μέρος, υποενότητα *1.5.β. Πεσσεία. Τα επιτραπέζια παιχνίδια*, 46, υποσημειώσεις 146, 148.

[654] Πρβλ. Παπαδοπούλου 2022, 15 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

Τα δύο γνωστά έως σήμερα ζάρια είναι κατασκευασμένα από πηλό και ψαμμόλιθο, και χρονολογούνται στους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους αντίστοιχα.

Οι διαφορετικές θέσεις εύρεσής τους είναι ενδεικτικές για τη χρήση τους. Το πήλινο αρχαϊκό ζάρι προέρχεται από ιδιωτική οικία. Επομένως, αν δεχθούμε ότι ήταν πράγματι χρηστικό, καθώς το υλικό είναι ιδιαίτερα ευπαθές και με τις συνεχείς ρίψεις θα ήταν πιθανή η θραύση του, η χρήση του παραπέμπει σε παιχνίδι που θα διεξαγόταν στο πλαίσιο μιας καθημερινής συνήθειας, που θα αποσκοπούσε στην ψυχαγωγία των παικτών, αν και τα παιχνίδια κυβείας έχουν το χαρακτήρα του τυχερού παιχνιδιού, βασικός σκοπός του οποίου είναι το κέρδος παρά η τέρψη. Με άλλα λόγια, ενταγμένο στο οικιστικό περιβάλλον ένα τέτοιο αντικείμενο συνδέεται με δραστηριότητες του καθημερινού βίου, όπως οι συναθροίσεις και τα συμπόσια, στα οποία οι συμμετέχοντες επιδίδονταν σε ποικίλα παιχνίδια (π.χ. κότταβος, κυβεία κλπ.).

Το δεύτερο ζάρι βρέθηκε στο δυτικό νεκροταφείο της πόλης, χωρίς ωστόσο να προέρχεται από κλειστό ταφικό σύνολο. Η παρουσία του σε αυτό το περιβάλλον δεν αποκλείει την ερμηνεία του ως παιχνίδι. Ωστόσο, θα ήταν δυνατό να διακρίνει κανείς και μια διαφορετική χρήση στο ζάρι, περισσότερο συμβολική. Το ζάρι χαρακτηρίζεται από τη διαρκή κίνηση και την εναλλαγή των όψεών του σε κάθε ρίψη, εναλλαγή η οποία υπαγορεύεται κυρίως από την τύχη παρά από την επιδεξιότητα του παίκτη. Αυτό καθιστά το ζάρι σύμβολο του απρόβλεπτου, στοιχείο που χαρακτηρίζει επίσης τις όψεις της ζωής, η οποία εμπεριέχει τις θετικές στιγμές ομού με τις αρνητικές και άτυχες, όπως και η ρίψη του ζαριού, η ζαριά δηλαδή, μπορεί να αποβεί είτε καλή είτε κακή, χωρίς κανείς να μπορεί να την προβλέψει ή να την αποτρέψει. Παρεμφερής είναι η ερμηνεία που προτείνεται για τους αστραγάλους, όταν αυτοί αποτελούν κτερίσματα.

Τέλος, θα αναφερθούμε σε δύο ακόμη κατηγορίες αντικειμένων, τα οποία συνηθίζεται να ερμηνεύονται ως παιχνίδια και έγινε αναφορά σε αυτά ακροθιγώς σε συνάρτηση με τις άλλες κατηγορίες των παιχνιδιών. Πρόκειται για ζωόμορφα ειδώλια κα μικκύλα ομοιώματα αγγείων, τα οποία συνυπήρχαν σε αρκετές περιπτώσεις με τις πλαγγόνες και τις πλαταγές σε παιδικές ταφές των κλασικών χρόνων κυρίως από το ανατολικό και σε ταφές του δυτικού νεκροταφείου. Ομοίωμα επίπλου, μικκύλα αγγεία και πτηνόμορφο ειδώλιο βρέθηκαν μαζί σε ιδιωτική οικία[655].

Στα ομοιώματα ζώων συγκαταλέγονται πτηνά (περιστέρια), ενώ στα μικρογραφικά αγγεία ανήκουν κοτυλίσκες, πινάκια, λύχνοι, σκύφοι κ.ά. Στο σύνολο

[655] Αγγέλη 2021, Α΄ μέρος, 290, Β΄ μέρος, 91-92˙ Παπαδοπούλου 2022, 12-13 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

από ιδιωτική οικία που περιλαμβάνει πλαγγόνες των κλασικών χρόνων, μαζί με τις αρθρωτές μορφές εντοπίστηκαν ακόμα ένα ομοίωμα τράπεζας, ένα ειδώλιο πτηνού, ομοίωμα πιθανώς κατόπτρου και ένα μικκύλο λυχνάρι. Συχνά, αυτά ερμηνεύονται ως παιχνίδια και συνδέονται με τις πλαγγόνες συμπληρώνοντας τον μικρόκοσμό τους.

Ως παιχνίδια χαρακτηρίζονται επίσης τα ζωόμορφα ειδώλια που απαντούν ως κτερίσματα. Σε αυτά συγκαταλέγονται ζώα οικόσιτα, συντροφιάς αλλά και άγρια, που σχετίζονται με τη διαδικασία του κυνηγιού. Η σύνδεση που διαχρονικά αναπτύσσουν τα παιδιά με τα ζώα οδηγεί πολλούς μελετητές να δουν στα ομοιώματα αυτά την αγάπη που έτρεφε το παιδί εν ζωή για κάποιο ζώο και τη στενή τους σχέση[656], με αποτέλεσμα να θεωρούνται τα ειδώλια αυτά ως υποκατάστατα των συντρόφων των παιδιών. Την πεποίθηση αυτή ενισχύουν οι παραστάσεις σε αγγεία που εικονίζουν παιδιά με ζώα, σκυλιά, χήνες, πάπιες κ.ά. Ωστόσο, άλλοι μελετητές αναγνωρίζουν έναν περισσότερο συμβολικό χαρακτήρα[657] στα ομοιώματα ζώων που συνοδεύουν τις ταφές μικρών παιδιών. Ζώα όπως οι χελώνες[658] έχουν χθόνιο χαρακτήρα, οι χοίροι αποτροπαϊκή ιδιότητα[659], ο πετεινός συμβολίζει την αγωνιστικότητα[660] που θα ανέπτυσσε ένα νεαρό αγόρι καθώς θα περνούσε στην εφηβεία και στην ενήλικη ζωή, ενώ η αναπαράσταση άγριων ζώων αντανακλά τη θεώρηση των παιδιών ως άγριων πλασμάτων[661]. Τέλος, ζώα, πτηνά ή έντομα (π.χ. τέττιξ, Άβδηρα) συμβολίζουν τα

[656] Τα περιστέρια αντανακλούν την παιδική ζωή στον γυνακωνίτη και θεωρούνται αγαπημένος σύντροφος για το παιχνίδι (*ἐνοικίδιο ζῶο*). Βλ. Φιλήμονος-Τσοποτού 2014, 185.

[657] Για το συμβολισμό και την ερμηνεία των ζωόμορφων ειδωλίων σε παιδικές ταφές, βλ. Dasen 2012, 16-17˙ Φιλήμονος-Τσοποτού 2014, 185-187˙ Cuvillier & Dupont 2019, 26-27 (M. Vespa).

[658] Οι χελώνες συνδέονται με τη γη και την υγρασία. Σε παιδικούς τάφους ερμηνεύονται και ως παιχνίδια, ενώ ως αναθήματα σε ιερά γυναικείων θεοτήτων συνδέονται με τη γονιμότητα. Βλ. Φιλήμονος-Τσοποτού 2014, 185.

[659] Neils & Oakley 2003, 265, αρ. κατ. 69 (J. Neils, J.H. Oakley). Οι χοίροι ακόμα θεωρούνται σύμβολο γονιμότητας και αφθονίας, συνδέονται με τη λατρεία της Δήμητρας και τα Θεσμοφόρια και αποτελούν προσφορά σε θεότητες της γονιμότητας, της βλάστησης και του Κάτω Κόσμου. Βλ. Φιλήμονος-Τσοποτού 2014, 186 και υποσημείωση 77 για την ερμηνεία τους ως παιχνίδια, όταν εντοπίζονται ως κτερίσματα σε παιδικές ταφές.

[660] Ο πετεινός, ζώο που χαρακτηρίζεται από μαχητικότητα, αποτελεί σύμβολο ερωτικό, σύμβολο αθανασίας και συνδέεται με το πέρασμα των εφήβων στην ενήλικη ζωή. Έχει αποτροπαϊκό χαρακτήρα, που πηγάζει από τη σχέση του με τη λατρεία χθόνιων θεοτήτων, όπως η Περσεφόνη, υπαινισσόμενο τη νίκη της ζωής έναντι του θανάτου. Για τη σημασία του πετεινού, βλ. αναλυτικά, Kathariou 2006, 105-122. Πρβλ. επίσης, Φιλήμονος-Τσοποτού 2014, 186, με βιβλιογραφία.

[661] Για το ζήτημα των ζωόμορφων ομοιωμάτων, βλ. Dasen 2012, 16-17.

στάδια της ζωής στα οποία το πρόωρα χαμένο παιδί δεν πρόλαβε να περάσει (π.χ. από το στάδιο της *κόρης* σε εκείνο της *νύμφης*[662]).

Συμπερασματικά, στην Αμβρακία τα αρχαιολογικά ευρήματα που ταυτίζονται με παιχνίδια ανήκουν στις γνωστές και από άλλες περιοχές του αρχαίου κόσμου κατηγορίες παιχνιδιών. Αποτελούν παιχνίδια-αθύρματα, ενώ απαντούν εξίσου παιχνίδια πνευματικά ή τυχερά, όπως το επιτραπέζιο παιχνίδι πεσσείας και οι κύβοι. Ανάμεσα σε αυτά διακρίνονται εκείνα που αφορούν διάφορες ηλικιακές ομάδες, χωρίς να αποκλείονται οι ενήλικες, δεδομένου ότι τόσο οι αστράγαλοι, όσο και οι κύβοι χρησιμοποιούνταν εξίσου από ενήλικα άτομα για ψυχαγωγικούς ή άλλους σκοπούς.

Ένα βασικό ερώτημα, ωστόσο, που τίθεται σχετικά με τα αντικείμενα αυτά είναι εάν πράγματι αποτελούσαν παιχνίδια σε όλες τις περιπτώσεις και υπό όλες τις συνθήκες. Οπωσδήποτε, η λειτουργία τους αυτή δεν μπορεί να αποκλειστεί. Ωστόσο, αποδεκτό είναι το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν επιφορτισμένα με διαφορετικούς συμβολισμούς και συνδέθηκαν με θρησκευτικές πεποιθήσεις, λατρευτικές πρακτικές και ταφικά έθιμα. Έτσι, σε ταφικό περιβάλλον οι δύο σωροί αστραγάλων που κάλυπταν το κάτω μέρος του σώματος του νεκρού σε ταφή του ανατολικού νεκροταφείου, πρέπει να ειδωθούν ως αντικείμενα που σκοπό είχαν να προφυλάξουν, παρά ως παιχνίδια. Προς ενίσχυση αυτού του συλλογισμού, πρέπει να ληφθεί υπ΄ όψιν το γεγονός ότι σε ταφές που περιέχουν αστραγάλους δεν απαντούν άλλα παιχνίδια. Εξαίρεση μόνο αποτελεί η ταφή όπου μαζί με τους αστραγάλους βρέθηκε μία πλαταγή, καθώς και η περίπτωση της ταφής με τους δύο σωρούς αστραγάλων, στην οποία βρέθηκε και ένα απότμημα πλαγγόνας. Και πάλι, όμως, στην εν λόγω ταφή δεν είναι άτοπο να αποκλειστεί η ιδιότητα του παιχνιδιού από τους αστραγάλους, καθώς ο μεγάλος αριθμός και η θέση σε σχέση με τον νεκρό, συνηγορεί στην ερμηνεία τους ως μέσου προστασίας.

Η μικρογραφική οστέινη πλαγγόνα σε ταφή του δυτικού νεκροταφείου επίσης θα είχε πράγματι τη χρήση φυλακτού, σύμφωνα με αντίστοιχα παραδείγματα που έχουν βρεθεί αλλού, σκιαγραφώντας τη γνώση μιας κοινής πρακτικής και την εφαρμογή της σε διαφορετικές περιοχές. Παράλληλα, η μικρή πήλινη πλαγγόνα από το ανατολικό νεκροταφείο, στην οποία αποδίδεται η ανατομία της κοιλιακής χώρας, πρέπει να ειδωθεί ως αντικείμενο που απηχεί τη λατρεία της Αρτέμιδος με κάποια από τις χθόνιες υποστάσεις της, καθώς επίσης τις θρησκευτικές πεποιθήσεις που σχετίζονται με τη γυναικεία φύση και την αναπαραγωγική υγεία. Με τελετουργικές

[662] Kallintzi 2019, 250, υποσημείωση 52, με βιβλιογραφία.

πράξεις γνωστές από άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου, που αφορούν στην ενηλικίωση, μπορούν να συσχετισθούν και οι πλαγγόνες από το ιερό των Νυμφών στο σπήλαιο της Κουδουνότρυπας.

Ολοκληρώνοντας, στην Αμβρακία απαντούν αντικείμενα που ερμηνεύονται ως παιχνίδια και ταξινομούνται στις κατηγορίες παιχνιδιών, τα οποία είναι γνωστά από τις αρχαίες πηγές, από την εικονογραφία αλλά και από τα αρχαιολογικά ευρήματα που έχουν έρθει στο φως σε άλλες περιοχές. Τα αντικείμενα αυτά, ωστόσο, δεν πρέπει να ερμηνεύονται μονοδιάστατα αλλά για την κατανόηση της χρήσης τους να εξετάζονται κατά περίπτωση, σε συνάρτηση με τον χώρο που αυτά βρέθηκαν και υπό το πρίσμα των συνθηκών κατά τις οποίες χρησιμοποιήθηκαν. Οι συμβολισμοί που φέρουν είναι πολλαπλοί και συνδέονται με τις εκφάνσεις του ανθρώπινου βίου, της καθημερινότητας, της λατρείας και της αντιμετώπισης του ζητήματος του θανάτου. Τα στοιχεία που προκύπτουν λειτουργούν βοηθητικά για την κατανόηση της αμβρακιώτικης κοινωνίας στα ζητήματα αυτά.

Πηγές Αρχαίων Συγγραφέων

ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ ΛΙΒΕΡΑΛΙΣ: ***Μεταμορφώσεων Συναγωγή***
Xylander W., Berkel A., *Αντωνίνου Λιβεράλις μεταμορφώσεων συναγωγή* (*Antonini Liberalis Transformationum congeries*), Lipsiae 1791 (www.digital.lib.auth.gr/record/137179)

ΑΘΗΝΑΙΟΣ: ***Δειπνοσοφισταὶ***
Kaibel G., Athenei Naucraticae deipnosophistarum libri xv, Leipzig, Teubner 1890 (Stuttgart 1965, 1966[3]).

ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ: ***Βιβλιοθήκη***
Hercher R., *Apollodori Biblioteca. Ex recognitone*, Berolini 1874.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ: ***Ἀθηναίων Πολιτεία***
Kenyon F.G., *Aristotelis Atheniensium Respublica*, Oxford, Clarendon Press, 1963.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ: ***Περί τὰ ζῷά ἱστορίαι***
Peck A.L., *Aristotle. History of Animals*, Vol. I: Books 1-3. Loeb Classical Library 437. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1965.

Πολιτικά
Ross W.D., *Aristotelis Politica*, Oxford, Clarendon Press, 1964.

Προβλήματα
Mayhew R., *Aristotle Problems*, Books 1-19, Loeb Classical Library 316. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.

Ῥητορική
Ross W.D., *Aristotelis Ars Rhetorica*, Oxford, Clarendon Press, 1963.

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ: ***Νεφέλαι***
Dover K.J., *Aristophanes' Clouds*, Oxford, Clarendon Press, 1968.

Πλοῦτος
Bickley B.R., *The Plutus of Aristophanes*, London 1907.

ΓΑΛΗΝΟΣ: ***Περί τοῦ διά τῆς μικράς σφαίρας γυμνασίου***
Marquardt J., *De parvae pilae exercitio ad cod. Laurentiani Parisini Marciani auctoritatem*, Güstrow 1879.

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ: ***Ἱππόλυτος***
Diggle J., *Euripidis Fabulae*, vol. I., Oxford, Clarendon Press, 1984.

ΟΒΙΔΙΟΣ: ***Ars Amatoria***
Hollis A.S., *Ovid Ars Amatoria*, Oxford University Press, 1977.

ΟΜΗΡΟΣ: ***Ἰλιάς***
Monro D.B, Allen T.W (eds), *Homeri Opera*, vol. II, Oxford, Clarendon Press, 1920.

ΟΡΑΤΙΟΣ: ***Σάτιρες***
Fairclough H. R., *Horace. Satires. Epistles. The Art of Poetry*, Loeb Classical Library 194, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926.

ΠΑΛΑΤΙΝΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ:
Waltz, P., *Anthologie grecque. Anthologie Palatine*: Vol. VI, Les Belles Lettres, Paris 1960.

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, ***Αχαϊκά***
Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αχαϊκά-Αρκαδικά (μετφ. Ν.Δ. Παπαχατζής), Αθήνα 2004.

ΠΛΑΤΩΝ: ***Λύσις***
Burnet J., *Platonis Opera*, vol. III, Oxford, Clarendon Press, 1907.

Νόμοι
Burnet J., *Platonis Opera*, vol. V, Oxford, Clarendon Press, 1907.

Φαίδρος
Burnet J., *Platonis Opera*, vol. II, Oxford, Clarendon Press, 1907.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ: ***Ἀλκιβιάδης***
Perrin. B., *Plutarch. Lives, Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla*, Vol. IV, Loeb Classical Library 80, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.

Περί τῆς παίδων ἀγωγῆς
Babbitt F.C., *Plutarch. Moralia, Volume I*, Loeb Classical Library 197, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927.

ΠΟΛΥΑΙΝΟΣ: ***Στρατηγήματα***
Πολυαίνου Στρατηγημάτων Βίβλοι οκτώ (εκδ. Αδ. Κοραής), Εν Παρισίοις 1809 (https://anemi.lib.uoc.gr).

ΙΟΥΛΙΟΣ ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ: ***Ὀνομαστικόν***
Bethe E., *Pollucis Onomasticon*, Leipzig, Teubner, 1900.

ΣΚΥΛΑΞ: ***Περίπλους***
Fabricius B., *Anomymi vulgo Scylacis Caryandensis periplum maris interni*, Lipsiae, Teubner, 1878.

ΣΟΥΗΤΩΝΙΟΣ: ***Αὔγουστος***
Rolfe J.C., *Suetonius. Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius. Caligula*, Loeb Classical Library 31, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.

Επιγραφές

IG II^2 1534A
SEG 25, 693
SEG 35, 665
SEG 37, 538
SEG 41, 540
SEG 42, 543

Συντομογραφίες

ΑΑΑ	*Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*
ΑΔ	*Αρχαιολογικόν Δελτίον*
ΑΕ	*Αρχαιολογική Εφημερίς*
ΑΕΜΘ	*Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη*
AJA	*American Journal of Archaeology*
BAPD	*Beazley Archive Pottery Database*
BCH	*Bulletin de Correspondance Hellénique*
Ηπειρ. Εστ.	*Ηπειρωτική Εστία*
Ηπειρ. Χρον.	*Ηπειρωτικά Χρονικά*
JHS	*The Journal of Hellenic Studies*
NAC	*Numismatica e Antichità Classiche*
OpathRom	*Opuscula.Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome*
ΠΑΕ	*Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*
SEG	*Supplementum Epigraphicum Graecum*
SNG	*Sylloge Nummorum Graecorum*
ThesCRA	*Thesaurus Cultus et Rituum Anticuorum*

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αγγέλη 1995: Αγγέλη Α., Αριθ. χάρτη 166, οδός Κομμένου (οικόπεδο Ι. Θεοδώρου), *ΑΔ* 50 (1995), Β΄ 2 Χρονικά, 412-414.

Αγγέλη 1999: Αγγέλη Α., Νομός Άρτας. Άρτα. Οδός Κομμένου (οικόπεδο Δήμου), *ΑΔ* 54 (1999), Β΄ 1 Χρονικά, 456-459.

Αγγέλη 2000: Αγγέλη Α., Οδός Κρυστάλλη (οικόπεδο Χαρίτου), *ΑΔ* 55 (2000), Β΄ 1 Χρονικά, 548.

Αγγέλη 2001-2004: Αγγέλη Α., Οδός Κρυστάλλη (οικόπεδο Χαρίτου), *ΑΔ* 56-59 (2001-2004), Β΄ Χρονικά, 10-12.

Αγγέλη 2004: Αγγέλη Α., Μελαμβαφείς αμφορείς και πελίκες από τα νεκροταφεία της Αμβρακίας, *Πρακτικά ΣΤ΄ Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική, Βόλος 17-23 Απριλίου 2000*, Αθήνα 2004, 549-556.

Αγγέλη 2009: Αγγέλη Α., Ελληνιστική Κεραμική από το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, *Ελληνιστική Κεραμική από την αρχαία Ήπειρο, την Αιτωλοακαρνανία και τα Ιόνια Νησιά*, Αθήνα 2009, 163-178.

Αγγέλη 2013α: Αγγέλη Α., Οι ταφικοί περίβολοι της Αμβρακίας, στο K. Spörn (επιμ.), *Griechische Grabbezirke Klassischer Zeit. Normen und Regionalismen, Athenaia* 6, 2013, 179-189.

Αγγέλη 2013β: Αγγέλη Α., Νομίσματα από ελαιοτριβείο της Αμβρακίας, στο Λιάμπη et. al. (επιμ.), *ΚΕΡΜΑ ΙΙΙ, Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου, Νομισματική και Οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα (Ιωάννινα, 3-7 Οκτωβρίου 2007)*, Αθήνα 2013, 345-358.

Αγγέλη 2014: Αγγέλη Α., Βελτίωση υποδομών στην περιοχή ανάπλασης Τριγώνου, *ΑΔ* 69 (2014), Β΄ Χρονικά, 1774-1775.

Αγγέλη 2018: Αγγέλη Α., Το ανατολικό νεκροταφείο της Αμβρακίας: Χωροταξία, οργάνωση και ευρήματα, στο Κ. Λιάμπη (επιμ.), *Α΄ Συνέδριο για το Αρχαιολογικό Έργο στη ΒΔ Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου, Ιωάννινα, 10-13 Δεκεμβρίου 2014*, Αθήνα 2018, 467-476.

Αγγέλη 2021: Αγγέλη Α., *Τα νεκροταφεία της Αμβρακίας κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους*, Αθήνα 2021 (διδακτορική διατριβή).

Αδάμ-Βελένη et al. 2017: Αδάμ-Βελένη Π., Ζωγράφου Η., Κουκουβού Α., Πάλλη Ο., Στεφανή Ε., *Ειδώλιο. Ένας μικρόκοσμος από πηλό*, Θεσσαλονίκη 2017.

Αδρύμη-Σισμάνη 1983: Αδρύμη-Σισμάνη Β., Τύμβος Φερών, *ΑΑΑ* XVI (1983), 23-42.

Ανδρέου 1976: Ανδρέου Ηλ., Ὁδός Ἁγίου Κωνσταντίνου 13 (οἰκόπεδο Ἐμπορικοῦ και Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου), *ΑΔ* 31 (1976), Β΄2 Χρονικά, 199-201.

Ανδρέου 1978: Ανδρέου Η. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Άρτας. Οδός Καραπάνου 3-5-7, *ΑΔ* 33 (1978), Β΄ 1 Χρονικά, 177-179.

Ανδρέου 1983: Ανδρέου Ηλ., Το μικρό θέατρο της Αμβρακίας, *Ηπειρ. Χρον.* 25 (1983), 11-23.

Ανδρέου 1984: Ανδρέου Ι., Οδός Κομμένου (οικόπεδο Γιαννούλα), *ΑΔ* 39 (1984), Β΄2 Χρονικά, 178-187.

Ανδρέου 1986: Ανδρέου Ι., Τα επιγράμματα του Πολυανδρίου της Αμβρακίας, *ΑΔ* 41 (1986), Α΄ Μελέτες, 425-445.
Ανδρέου 1986: Ανδρέου Η., Οδός Κομμένου (οικόπεδο Χαρίτου-Μανάρα), *ΑΔ* 41 (1986), Χρονικά, 103-105.
Ανδρέου & Ανδρέου 1988: Ανδρέου Ι., Ανδρέου Η., Τα επιγράμματα του Πολυανδρίου της Αμβρακίας και τα απαράδεκτα μιας ερμηνείας, *ΑΔ* 43 (1988), Α΄ Μελέτες, 109-112.
Αραβαντινός 2010: Αραβαντινός Β. *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών*, Αθήνα 2010.
Αραπογιάννη 2021: Αραπογιάννη Ξ., *Πύλος. Το Ανάκτορο του Νέστορος*, Αθήνα 2021.
Αργυριάδη 1991: Αργυριάδη Μ., *Η κούκλα. Στην ελληνική ζωή και τέχνη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα 1991.
Βασιλοπούλου 2003: Βασιλοπούλου Ε., *Το παιδί και το παιχνίδι στην αρχαία ελληνική τέχνη. Παιδαγωγική προσέγγιση*, Θεσσαλονίκη 2003 (διδακτορική διατριβή).
Βλαχογιάννη 2018: Βλαχογιάννη Ε., Κόμης τέχνη. Οι κομμώσεις στον ελληνορωμαϊκό κόσμο και οι σημειολογικές του προεκτάσεις, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου Μ. (επιμ.), *Οι αμέτρητες όψεις του ωραίου στην αρχαία τέχνη*, Αθήνα 2018, 303-315.
Βοκοτοπούλου 1967: Βοκοτοπούλου Ι., Ανασκαφαί. Νομός Άρτης, *ΑΔ* 22 (1967), Β΄2 Χρονικά, 339-342.
Βοκοτοπούλου 1969α: Βοκοτοπούλου Ι., *ΑΔ* 24 (1969), Β΄ 2 Χρονικά, 246-247.
Βοκοτοπούλου 1969β: Βοκοτοπούλου Ι., Υστεροαρχαϊκός Ναός εις Άρταν, *ΑΑΑ* ΙΙ (1969), 39-43.
Βοκοτοπούλου 1971: Βοκοτοπούλου Ι., Ειδήσεις εξ Ηπείρου, *ΑΑΑ* IV (1971), 336-338.
Βοκοτοπούλου 1973: Βοκοτοπούλου Ι., Αρχαιολογικαί Ειδήσεις εξ Ηπείρου, *ΑΑΑ* VI (1973), 215-226.
Βοκοτοπούλου 1975: Βοκοτοπούλου Ι., *ΑΔ* 30 (1975), Χρονικά Β΄2, 210-211.
Βοκοτοπούλου 1976: Βοκοτοπούλου Ι., *ΑΔ* 31 (1976), Χρονικά Β΄2, 193.
Βοκοτοπούλου 1977: Βοκοτοπούλου Ι., *ΑΔ* 32 (1977), Χρονικά Β΄2, 145.
Βοκοτοπούλου 1982: Βοκοτοπούλου Ι., Η Ήπειρος τον 8ο και 7ο αι. π.Χ., *Atti del convegno internazionale Grecia, Italia e Cicilia nell' VIII e VII sec. A.C., Atene, 15-20 ottobre 1979*, Roma 1982, 77-100.
Carè 2020: Carè Β., Ένα παιχνίδι ή κάτι παραπάνω;, *Αρχαιολογία*, τεύχος 132 (2020), 56-65.
Γιούνη & Γιαννάκη 2001-2004: Γιούνη Π., Γιαννάκη Β., Ανώνυμη δημοτική οδός (οικόπεδο Μητσοκάλη), *ΑΔ* 56-59 (2001-2004), Β΄ 5 Χρονικά, 127-129.
Γκουγκουλή 2020: Γκουγκουλή Κ., Το παιδικό παιχνίδι και η μελέτη της παιδικής ηλικίας στην αρχαιότητα, *Αρχαιολογία*, τεύχος 132 (2020), 38-45.
Δάκαρης 1955: Δάκαρης Σ., Η αρχαιολογική έρευνα στην Ήπειρο, *Ηπειρ. Εστ.* 4 (1955), 451-457.
Δάκαρης 1964: Δάκαρης Σ., Νομός Άρτης, *ΑΔ* 19 (1964), Β΄ 3 Χρονικά, 310-312.
Δάκαρης 1965: Δάκαρης Σ., Ἀμβρακία, *ΑΔ* 20 (1965), Β΄2 Χρονικά, 346-347.

Dasen 2020: Dasen V., Παίζοντας με τις αβεβαιότητες της ζωής στην αρχαία Ελλάδα, *Αρχαιολογία*, τεύχος 132 (2020), 67-77.
Δεσπίνης 2010: Δεσπίνης Γ., *Άρτεμις Βραυρωνία. Λατρευτικά αγάλματα και αναθήματα από τα ιερά της θεάς στη Βραυρώνα και την Ακρόπολη της Αθήνας*, Αθήνα 2010.
Δεσποίνη 2016: Α. Δεσποίνη, *ΣΙΝΔΟΣ ΙΙΙ. Το Νεκροταφείο. Ανασκαφικές έρευνες 1980-1982. Μάσκες και χρυσά ελάσματα, κοσμήματα, μικροαντικείμενα και στλεγγίδες, είδη οπλισμού*, Αθήναι 2016, 273-274.
Δραγούμης 1910: Δραγούμης Στ., Ανάθημα Αρτέμιτι Πασικράτᾳ εν Αμβρακίᾳ, *ΑΕ* 1910, 397.
Δρούγου & Τουράτσογλου 1980: Δρούγου Στ., Τουράτσογλου Ι., *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βέροιας*, Αθήνα 1980.
Ζαφειρόπουλος 1957: Ζαφειρόπουλος Ν.Σ., Ανασκαφή τάφων Αμβρακίας, *ΠΑΕ* 1957, 85-88.
Ζάχος & Ντούζουγλη 2003: Ζάχος Κ., Ντούζουγλη Α., *Λευκάδα. Ιστορική-Αρχαιολογική Επισκόπηση μέσα από τα εκθέματα του Αρχαιολογικού Μουσείου*, Αθήνα 2003.
Ζερβουδάκη 1998: Ζερβουδάκη Η., Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας, *ΑΔ* 53 (1998), Β΄ 1 Χρονικά, 6-8.
Ηλιοπούλου 2015: Ηλιοπούλου Σ., *Αρχαία Ζώνη ΙΙΙΑ. Το Νεκροταφείο. Ταφικά έθιμα και πρακτικές*, Κομοτηνή 2015.
Grimal 1991: Grimal P., *Λεξικό της ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας*, Θεσσαλονίκη 1991 (επιμ. ελλην. έκδ. Β. Άτσαλος).
Hammond 1997: Hammond N.G.L., Έλληνες ήρωες και ελληνικές αποικίες, στο Σακελλαρίου Μ.Β. (επιμ.), *Ήπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1997, 46-54.
Θέμελης & Τουράτσογλου 1997: Θέμελης Π., Τουράτσογλου Ι., *Οι Τάφοι του Δερβενίου*, Αθήνα 1997.
Θρεψιάδης 1935: Θρεψιάδης Ι., *Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Καστέλλα τοῦ Πειραιῶς*, *ΠΑΕ* 1935, 159-195.
Κακριδής 1925: Κακριδής Ι.Θ., Ελληνικά Παιχνίδια, *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, Αθήναι 1925, 161-179.
Καλτσάς 1998: Καλτσάς Ν., *ΑΚΑΝΘΟΣ Ι. Η ανασκαφή στο νεκροταφείο κατά το 1979*. Αθήνα 1998.
Καπώνης 2020: Καπώνης Α.Σ., *Οι κορινθιακές αποικίες περί τον Αμβρακικό κόλπο από την ίδρυσή τους έως και την εποχή του Φιλίππου Β΄*, Αθήνα 2020 (διδακτορική διατριβή).
Καρατζένη 1982: Καρατζένη Π., Οδός Τσακάλωφ (οικόπεδο Λιόγκα-Μηλιώνη), *ΑΔ* 37 (1982), Β΄ 2 Χρονικά, 263.
Καρατζένη 1986-1987: Καρατζένη Π., Οχύρωση Αμβρακίας. Μια νέα χρονολογική προσέγγιση, *Ηπειρ. Χρον.* 28, Ιωάννινα 1986-1987, 9-28.
Καρατζένη 1987: Καρατζένη Π., Αγία Θεοδώρα, *ΑΔ* 42 (1987), Β΄1 Χρονικά, 315-317.
Καρατζένη & Πλιάκου 1992: Καρατζένη Π., Πλιάκου Γ., Αριθ. Χάρτη 121, οδός Κομμένου, (οικόπεδο Σεργιάννη), *ΑΔ* 47 (1992), Β΄ Χρονικά, 262-264.

Καστριώτης 1909: Καστριώτης Π., Ανάγλυφα επιτύμβια μετά πλαγγόνος, *ΑΕ* 1909, 121-132.
Κατσαδήμα 2003: Κατσαδήμα Ι., *Επιτάφιες στήλες από την Αμβρακία*, Ιωάννινα 2003 (διδακτορική διατριβή).
Κατσαδήμα 2001-2004: Κατσαδήμα Ι., Οδός Καραϊσκάκη (οικόπεδο Βενέτη – Εταιρεία Καραγιώργου-Γεωργίου Ο.Ε.), *ΑΔ* 56-59 (2001-2004), Β΄ 5 Χρονικά, 88-91.
Κατσαδήμα 2018: Κατσαδήμα Ι., Το παιχνίδι στις εκπαιδευτικές δράσεις του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων, στο Σουέρεφ Κ.Ι. (επιμ.), *Μουσειακοί χώροι στον Εικοστό Πρώτο Αιώνα, Πρακτικές Διάδρασης, Δημόσια Αρχαιολογία* 2, Αθήνα 2018, 189-204.
Κατσικούδης 2000: Κατσικούδης Ν., Το Θέατρο στην Αρχαία Ήπειρο, *Δωδώνη* 29 (2000), 167-230.
Κοντογιάννη 1999: Κοντογιάννη Θ., Ιδιωτική οδός μεταξύ των οδών Ηρακλείτου και Ιγνατίου Μητροπολίτου (οικόπεδο Θάνου, αριθ. 4), *ΑΔ* 54 (1999), 467-468.
Κοντορίνη 1987: Κοντορίνη Β., Δημοσιευμένες ελληνικές επιγραφές, *Δωδώνη* 16 (1987), 611-643.
Κουρουνιώτης 1897: Κουρουνιώτης Κ., Ἐξ Ἄρτης, *ΑΕ* 1897, 163-164.
Κουρουνιώτης 1913: Κουρουνιώτης Κ., Κεραμεικού ανασκαφαί, *ΑΕ* 1913, 183-193.
Kurtz & Boardman 2018: Kurtz D.C., Boardman J., *Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, Αθήνα 2018 (μτφρ. Ουρ. Βιζυηνού, Θ. Ξένος).
Κύρκου 2014: Κύρκου Θ., Ελληνιστική κεραμική από το ανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας Αμβρακίας (οικόπεδα Μερκοβίτη και Κοκκινέλλη), στο Κώτσου Ε. (επιμ.), *Η΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Ιωάννινα, 5-9 Μαΐου 2009*, Αθήνα 2014, 573-580.
Κύρκου 2017: Κύρκου Θ., Ταφικά στεφάνια από τη δυτική νεκρόπολη της Αμβρακίας, στη *Σπείρα, Επιστημονική Συνάντηση προς τιμήν της Α. Ντούζουγλη και Κ. Ζάχου, Ιωάννινα 1-3 Νοεμβρίου 2012*, Αθήνα 2017, 445-458.
Λάζος 2002: Λάζος Χρ., *Παίζοντας στο χρόνο*, Αθήνα 2002.
Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994: Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας*, Αθήνα 1994.
Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996: Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., *Το Θεσμοφόριο της Πέλλας*, Αθήνα 1996.
Μανακίδου 2010: Μανακίδου Ε., Ομοιώματα και παραστάσεις αμαξών στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια: χρήσεις και συμβολισμοί, στο Τριαντάφυλλος Δ., Τερζοπούλου Δ. (επιμ.), *Άλογα και άμαξες στον αρχαίο κόσμο, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Ορεστιάδα, 30 Σεπτεμβρίου 2006*, Ορεστιάδα 2010, 177-197.
Μανακίδου & Μανακίδου 2015: Μανακίδου Ε., Μανακίδου Φ., *Ἐν οἴκῳ καὶ ἐν δήμῳ. Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή*, 2015.
Ματθαίου 1990-91: Ματθαίου Α., Αμβρακίας ελεγείον, *HOROS* 8-9 (1990-1991), 271-277, 307-310.
Μερκούρη 2010: Μερκούρη Χ. (επιμ.), *Βάσκανος Οφθαλμός. Σύμβολα μαγείας από ιδιωτικές αρχαιολογικές συλλογές,* Αθήνα 2010.

Μερκούρη 2012: Μερκούρη Χ., Η Αμβρακία του Πύρρου και τα θέατρά της, στο Σουέρεφ Κ. (επιμ.), *Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου*, 6, Αθήνα 2012, 144-155.
Μηλιάδης 1926: Μηλιάδης Ι., Αμβρακίας τάφοι, *ΑΔ* 10 (1926), 63-77.
Μπαχλάς 2012: Μπαχλάς Β., Ιερό άντρο των Νυμφών Άρτας, στο Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη (επιμ.), *2000-2010. Από το ανασκαφικό έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων*, Αθήνα 2012, 394-395.
Μπαχλάς 2016: Μπαχλάς Β., *Σπήλαιο Κουδουνότρυπας Άρτας: Οι πήλινοι ανάγλυφοι πίνακες*, Θεσσαλονίκη 2016 (διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία).
Μπαχλάς 2016-2017: Μπαχλάς Β., Σπήλαιο Κουδουνότρυπα Άρτας. Οι πήλινοι ανάγλυφοι πίνακες, *ΑΔ* 71-72 (2016-2017), Α΄ Μελέτες, 57-166.
Μπομπού 2020: Μπομπού Ολ., Τα παιδία παίζει. Στην αρχαία ελληνική τέχνη, *Αρχαιολογία* 132 (2020), 46-55.
Μποσνάκης 2014: Μποσνάκης Δ., Συμβολή στη μελέτη της ύστερης ελληνιστικής κοροπλαστικής της Κω: Ταφική τελετουργία και εικονογραφία (η τοπική παραλλαγή της γυμνής καθιστής γυναικείας μορφής με περιστέρι), στο Γιαννικουρή Α. (επιμ.), *Κοροπλαστική και Μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο*, Ι, Αθήνα 2014, 149-176.
Μυλωνάς 1975: Μυλωνάς Γ.Ε., *Το Δυτικόν Νεκροταφείον της Ελευσίνος*, Αθήνα 1975.
Nicol 1997: Nicol D.M., Η Ήπειρος ως ανεξάρτητη ηγεμονία˙ Το «δεσποτάτο» της Ηπείρου, στο Σακελλαρίου Μ.Β. (επιμ.), *Ήπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1997, 198-217.
Ντούζουγλη 1993: Ντούζουγλη Α., Αριθ. Χάρτη 194, ανώνυμη δημοτική οδός, περιοχή Κουτσομύτα (οικόπεδο Μερκοβίτη), *ΑΔ* 48 (1993), Β΄ Χρονικά, 272-273.
Ξενόπουλος 1884 (2003): Ξενόπουλος Σ., *Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης και Πρεβέζης*, Εν Αθήναις 1884, «Σκουφάς», Άρτα 2003.
Οικονομίδου 1994: Οικονομίδου Μ., Συμβολή στη μελέτη της κυκλοφορίας των χάλκινων νομισμάτων της Αμβρακίας, εις *ΦΗΓΟΣ. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη*, Ιωάννινα 1994, 279-288.
Παλαιοκρασσά 1991: Παλαιοκρασσά Λ., *Το Ιερό της Αρτέμιδος Μουνιχίας*, Αθήναι 1991.
Παπαγεωργίου 2021: Παπαγεωργίου Ε., Καλλωπισμός του σώματος, κόμμωση, ένδυση και κόσμηση, στο Σταμπολίδης Ν., Φάππας Ι. (επιμ.), *Κάλλος. Η υπέρτατη ομορφιά*, Αθήνα 2021, 278-293.
Παπαδημητρίου 2013: Παπαδημητρίου Α., Νομίσματα από κτήριο της αρχαίας Αμβρακίας, στο Κ. Λιάμπη et. al. (επιμ.), *ΚΕΡΜΑ ΙΙΙ, Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου, Νομισματική και οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα (Ιωάννινα, 3-7 Οκτωβρίου 2007)*, Αθήνα 2013, 325-343.
Παπαδοπούλου 2007: Παπαδοπούλου Β.Ν., Βασιλική Αλκίσωνος. Η ανασκαφική έρευνα των τελευταίων ετών, στο Ζάχος Κ. (επιμ.), *Νικόπολις Β΄, Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-25 Σεπτεμβρίου 2002),* Πρέβεζα 2007, 609-635.
Παπαδοπούλου 2015: Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), *Αμβρακία. Η πόλη και τα μνημεία της*, Άρτα 2015.

Παπαδοπούλου 2016: Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), *Άρτα. Το Κάστρο και η οχύρωση της αρχαίας Αμβρακίας*, Άρτα 2016.
Παπαδοπούλου 2017: Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), *Αμβρακία. Τα νεώτερα ανασκαφικά ευρήματα*, Άρτα 2017.
Παπαδοπούλου 2018: Παπαδοπούλου Β.Ν., Αμβρακία, πόλις ελληνίς, *Αρχαιολογία* 127 (2018).
Παπαδοπούλου 2020α: Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), *Το μικρό θέατρο της Αμβρακίας*, Αθήνα 2020.
Παπαδοπούλου 2020β: Παπαδοπούλου Β.Ν., *Res Gestae. Τα Πεπραγμένα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας κατά τα έτη 2014-2020*, Άρτα 2020.
Παπαδοπούλου 2020: Παπαδοπούλου Β.Ν., «Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας: Το αρχαιολογικό έργο μεταξύ των ετών 2011-2019», *Πρακτικά Συνεδρίου «Ίδια ή μνήμη γινάμενη παρὸν: Το Αρχαιολογικό Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων, κατά τη χρονική περίοδο 2011-2019», Αθήνα (25-28 Νοεμβρίου 2019)* (υπό έκδοση).
Παπαδοπούλου 2022: Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), *Το παιχνίδι στην Αμβρακία. Αθύρματα για παιχνιδίσματα*, Άρτα 2022.
Παπαδοπούλου & Αγγέλη 2018: Παπαδοπούλου Β.Ν., Αγγέλη Α., Ειδώλια και πλαστικά αγγεία αρχαϊκών χρόνων από την Αμβρακία, στο *Το ειδώλιο στον βορειοελλαδικό χώρο από την προϊστορία έως τους ρωμαϊκούς χρόνους, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 11-13.10.2018* (υπό έκδοση).
Παπαδοπούλου & Γιούτσος 2019: Παπαδοπούλου Β.Ν., Γιούτσος Ν.Π., «Τα βοτσαλωτά του Μικρού Θεάτρου της Αμβρακίας. Πρόδρομη ανακοίνωση», *Πρακτικά του 3ου Πανηπειρωτικού Συνεδρίου «Η Ήπειρος διαχρονικώς», Ιωάννινα (1-3 Μαρτίου 2019*) (υπό έκδοση).
Παπαποστόλου 1983: Παπαποστόλου Ι.Α., Κτερίσματα ταφής σε ρωμαϊκό μαυσωλείο στην Πάτρα, *ΑΕ* 1983, 1-34.
Παπασταύρος 2014: Παπασταύρος 2014, *Edward Lear, ζωγραφίζοντας την Ήπειρο στα μέσα του 19ου αιώνα*, Ιωάννινα 2014.
Παρλαμά 1978: Παρλαμά Λ. Καύσεις στο κλασικό νεκροταφείο της Ακάνθου, *ΑΑΑ* IX, 9-28.
Πετρόπουλος 1987: Πετρόπουλος Μ., Οδός Κομμένου (αποχετευτικό έργο), *ΑΔ* 42 (1987), Β΄ 1 Χρονικά, 318.
Πετρόπουλος 2005: Πετρόπουλος Μ., Το βόρειο νεκροταφείο των αρχαίων Πατρών: Οικόπεδο οδού Πουκεβίλ 25-27, στο Κυπραίου Λ. (επιμ.), *Ελληνιστική Κεραμική από την Πελοπόννησο*, Αθήνα 2005, 59-72.
Πέτσας 1952: Πέτσας Φ., Εἰδήσεις ἐκ τῆς 10ης ἀρχαιολογικῆς περιφερείας (Ἠπείρου), *ΑΕ* Χρονικά 1952, 1-5.
Ραγκαβής 1883 (1997): Ραγκαβής Κ.Ρ., *Ο καθ΄ Όμηρον οικιακός βίος*, Εν Λειψίαι 1883 (Αθήνα 1997).
Ρήγινος 2008: Ρήγινος Γ. (επιμ.), *Αμβρακία. Οδηγός του Αρχαιολογικού Μουσείου Άρτας* 2008.
Ρήγινος 2012: Ρήγινος Γ., ΛΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, στο Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη Μ. (επιμ.), *2000-2010. Από το ανασκαφικό έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων*, Αθήνα 2012, 355-358.

Ρήγινος & Κατερίνη 2009: Ρήγινος Γ., Κατερίνη Ε. (επιμ.), *Νικόπολη. Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου*, Αθήνα 2009.
Ρωμαίος 1916: Ρωμαίος Κ.Α., Ἀμβρακία, *ΑΔ* 1916 (Παράρτημα), 52-54.
Σάλιακα 2020: Σάλιακα Ε., Παίζοντας το παιχνίδι των Πέντε Γραμμών στην κορυφή της Νότιας Ακρόπολης στον Αζοριά Καβουσίου, στο Καραναστάση Π., Τζιγκουνάκη Α., Τσιγωνάκη Α. (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης, Πρακτικά 4ης Συνάντησης, Ρέθυμνο, 24-27 Σεπτεμβρίου 2016*, Ρέθυμνο 2020, 575-584.
Παρλαμά & Σταμπολίδης 2000: Παρλαμά Λ., Σταμπολίδης Ν. (επιμ.), *Η πόλη κάτω από την πόλη. Ευρήματα από τις ανασκαφές του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών*, Αθήνα 2000.
Σταμπολίδης & Φάππας 2021: Σταμπολίδης Ν., Φάππας Ι. (επιμ.), *Κάλλος. Η υπέρτατη ομορφιά*, Αθήνα 2021.
Στεφανή et al. 2019: Στεφανή Ε., Τσαγκαράκη Ε., Αρβανιτάκη Α. (επιμ.), *Από τον Νότο στον Βορρά. Αποικίες των Κυκλάδων στο βόρειο Αιγαίο*, Θεσσαλονίκη 2019.
Τιβέριος 2019: Τιβέριος Μ., Οι αποικίες των Παρίων και Ανδρίων στο βόρειο Αιγαίο, στο Στεφανή Ε., Τσαγκαράκη Ε., Αρβανιτάκη Α. (επιμ.), *Από τον Νότο στον Βορρά. Αποικίες των Κυκλάδων στο βόρειο Αιγαίο*, Θεσσαλονίκη 2019, 39-54.
Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 2019: Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου Ε., Άκανθος, στο Στεφανή Ε., Τσαγκαράκη Ε., Αρβανιτάκη Α. (επιμ.), *Από τον Νότο στον Βορρά. Αποικίες των Κυκλάδων στο βόρειο Αιγαίο*, Θεσσαλονίκη 2019, 70-81.
Τρανταλίδου 2014-2015: Τρανταλίδου Κ., Αστράγαλοι ζώων ως αναθήματα. Βιολογικά και τεχνολογικά χαρακτηριστικά ενός καίριου συνδετικού κρίκου, *ΑΔ* 69 (2014-2015), Α΄ Μελέτες, 1-64.
Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 1989: Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μ., Τάφοι κλασικών χρόνων στην Επανωμή, *ΑΕΜΘ* 3 (1989), 319-329.
Τσιριβάκος 1965: Τσιριβάκος Η., Ανασκαφή εν Αμβρακία, *ΑΔ* 20 (1965), Β΄2 Χρονικά, 355-360.
Τζουβάρα-Σούλη 1979: Τζουβάρα-Σούλη Χρ., *Η λατρεία των γυναικείων θεοτήτων εις την αρχαίαν Ήπειρον. Συμβολή εις την μελέτην της θρησκείας των αρχαίων Ηπειρωτών*, Ιωάννινα 1979 (διδακτορική διατριβή).
Τζουβάρα-Σούλη 1987-1988: Τζουβάρα-Σούλη Χρ., Κορινθιακές επιδράσεις στη λατρεία της αρχαίας Ηπείρου, *Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών (Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985)*, Αθήναι 1987-1988.
Τζουβάρα-Σούλη 1988-1989: Τζουβάρα-Σούλη Χρ., Η λατρεία των Νυμφών στην Ήπειρο, *Ηπειρ. Χρον.* 29 (1988-1989), 9-65.
Τζουβάρα-Σούλη 1992: Τζουβάρα-Σούλη Χρ., *Αμβρακία, Μελέτες για την Άρτα* Ι, Άρτα 1992.
Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002: Τσακάλου-Τζαναβάρη Κ., *Πήλινα ειδώλια από τη Βέροια. Ταφικά σύνολα της ελληνιστικής εποχής*, Αθήνα 2002.
Φιλήμονος-Τσοποτού 2014: Φιλήμονος-Τσοποτού Μ., Ειδώλια από παιδικές ταφές στη Νίσυρο, στο Γιαννικουρή Α. (επιμ.), *Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο*, Ι, Αθήνα 2014, 177-190.

Χαριτωνίδης 1958: Χαριτωνίδης Σ., Ανασκαφή κλασσικών τάφων παρά την Πλατείαν Συντάγματος, *ΑΕ* 1958, 1-152.
Χατζηαγγελάκης 2004: Χατζηαγγελάκης Λ.Π., Η νομισματική κυκλοφορία στην Αργιθέα του νομού Καρδίτσας, εις *Το νόμισμα στο θεσσαλικό χώρο. Πρακτικά Συνεδρίου της Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης (Οβολός)*, Αθήνα 2004, 515-540.
Χιδίρογλου 2012: Χιδίρογλου Μ., Πήλινο ειδώλιο αστραγαλίζουσας νέας από την Ερέτρια (ΕΑΜ 12112), στο Αδάμ-Βελένη Π., Τζαναβάρη Κ. (επιμ.), *Δινήεσσα, Τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμιοπούλου*, Θεσσαλονίκη 2012, 493-501.
Χρυσοστόμου 1980: Χρυσοστόμου Π., Νομός Άρτας. Άρτα, *ΑΔ* 35 (1980), Β΄1 Χρονικά, 307-311.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Aggeli 2014: Aggeli A., Red-figure Pottery of Ambracia in North-western Greece, στο Schierup S., Sabetai V. (επιμ.), *The Regional Production of Red-figure Pottery: Greece, Magna Graecia and Etruria. Gosta Enbom Monograph Series* IV, Aarhus 2014.
Aggeli 2019: Aggeli A., Funerary contexts from the cemeteries of Ambracia of the Archaic and Classical Periods, στο Frielinghaus H., Stroszeck J., Valavanis P. (επιμ.), *Griechische Nekropolen. Neue Forschungen und Funde*, Möhnesee 2019, 129-140.
Amandry 1984: Amandry P., Os et coquilles, *BCH, Supplément* 9, 1984, 347-380.
Becq de Fouquières 1873[2]: Becq de Fouquières L., *Les jeux des anciens*, Paris 1873[2].
Baldassarra 2010: Baldassarra D., Le liste cultuali della Grecia nord-occidentale, tipologie, protagonisti e fenomenologia ritual, στο Antonetti C. (επιμ.), *Lo spazio ionico e le comunità della Grecia nord-occidentale. Territorio, società, istituzioni. Atti del Convegno Internazionale, Venezia, 7-9 gennaio 2010*, Pisa 2010, 341-372.
Bianchi 2012: Bianchi C., Le bambole in avorio e in osso, στο Mori A.C., Lambrugo C., Slavazzi F. (επιμ.), *L' Infanzia e il gioco nel mondo Greco. Materiali della Collezione Sambon di Milano*, Milano 2012, 27-67.
Broneer 1947: Broneer O., Investigations at Corinth, *Hesperia* 16 (1946-1947), 239-241.
Bruneau 1970: Bruneau Ph., Tombes d' Argos, *BCH* 94 (1970), 437-531.
Cabanes & Andreou 1985: Cabanes P., Andreou J., Le règlement frontalier entre Ambracie et Charadros, *BCH* 109 (1985), 499-544.
Caillois 1958: Caillois R., *Les Jeux et les hommes*, Gallimard 1958.
Carè 2012: Carè B., Il gioco degli astragali: um passatempo tra antico e moderno, *Ludica. Annali di Storia e Civiltà del Gioco*, 15-16, 2009-2010 (2012), 32-40.
Carè 2013a: Carè B., Le symbolisme des astragales, στο V. Dasen, U. Schädler (επιμ.), *Jeux et jouets gréco-romains*, *Archéothéma*, 31, 2013, 56.
Carè 2013b: Carè B., Knucklbones from the Greek Necropolis of Locri Epizefiri, Southern Italy (VIth – IIIth century B.C.): Typological and Functional Analysis, στο Lang F. (επιμ.), *The Sound of Bones, Proceedings of the 8th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group in Salzburg 2011*, Salzburg 2013, 87-102.
Charneux & Tréheux 1988: Charneux P., Tréheux J., Sur le règlement frontalier entre Ambracie et Charadros, *BCH* 112 (1988), 359-373.

Chidiroglou et. al. 2022: Chidiroglou M, Schädler U., Schierup S., Archaic Greek Terracotta Gaming Tables Revisited, *Pallas* 199 (2022), 19-41.
***Corinth* XII:** Davidson G., The Minor Objects, *Corinth*, vol. XII, Princeton, New Jersey 1952.
***Corinth* XV 2:** Stillwell A.N., The Potterr's Quarter. The Terracottas. *Corinth*, vol. XV II, Princeton, New Jersey 1952.
***Corinth* XVIII 4:** Merker G., *The Sanctuary of Demeter and Kore: Terracotta figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods*, Princeton, New Jersey 2000.
Costanza 2019: Costanza S., *Giulio Polluce, Onomasticon: excerpta de ludis Materiali per la storia del gioco nel mondo greco-romano*, Alessandria 2019.
Cuvillier & Dupont 2019: Cuvillier M.-L., Dupont N. (επιμ.), *LUDIQUE. Jouer dans l' Antiquité*, Lugdunum 2019.
Davidson, Thompson & Thompson 1943: Davidson G.R., Thompson D.B., Thompson H., Small Objects from the Pnyx: I, *Hesperia Supplements*, vol. 7 (1943), 1-172.
Dasen 2003: Dasen V., Les amulettes d' enfants dans le monde Gréco-romain, *Latomus* 62 (2003), 275-289.
Dasen 2012: Dasen V., Cherchez l'enfant! La question de l'identité à partir du matériel funéraire, στο Hermary A., Dubois C. (επιμ.), *L' Enfant et la Mort dans l' Antiquité III. Le materiel associé aux tombes d' enfants. Actes de la table ronde internationale organisée à la Maison Méditeranéene des Sciences de l' Homme (MMSH) d' Aix-en-Provence, 20-22 janvier 2011*, Arles 2012, 9-22.
Dasen 2015: Dasen V., Probaskania: Amulets and Magic in antiquity, στο Blamberger G., Boschung D. (επιμ.), *The Materiality of Magic*, *MORPHOMATA* 20 (2015), 177-204.
Dasen 2016: Dasen V., Jeux de l´ amour et du hasard en Grece ancienne, *Kernos*, 29, 2016, 73-100.
Dasen 2018: Dasen V., Dossier: Jeux et jouets dans l'Antiquité. À la redécouverte de la culture ludique antique, *Archéologia*, 571 (2018), 30-43.
Dasen 2019: Dasen V., Hoops and Coming of Age in Greek and Roman Antiquity, στο Brougère G., Allen M. (επιμ.), *8th International Toy Research Association World Conference, Toys and Material Culture. Hybridisation, Design and Consumption*, Paris 2019, 1-21.
Dasen 2022: Dasen V., Achilles and Ajax at Play, στο Reusser Ch., Bürge M. (επιμ.), *Exekias und seine Welt*, Zurich 2022, 95-101.
Dasen & Schädler 2017: Dasen V., Schädler U., Jeu et divination. Un nouveau témoignage de l'époque romaine, *Archeologia*, 553, 2017, 60-65.
Dasen & Gavin 2022: Dasen V., J. Gavin, Game Board or Abacus? Greek Counterculture Revisited", *Board Games Studies Journal*, 16, 1, 2022, 251-307.
De Grossi Mazzorin 2011: De Grossi Mazzorin J., Artigiani dell'osso, avorio e palco. Ornamenti, utensili e giochi dalla preistoria al medioevo, *Quaderni del Musa* 2, Lecce 2011.
De Grossi Mazzorin & Minniti 2012: De Grossi Mazzorin J., Minniti C., L'uso degli astragali nell'antichità tra ludo e divinazione, στο De Grossi Mazzorin J., Saccà D.,

Tozzi C. (επιμ.), *Atti del 6° Convegno Nazionale di Archeozoologia, Orecchiella, 21-24 maggio 2009*, 2012, 213-220.
De Grossi Mazzorin 2014: De Grossi Mazzorin J., Gli astragali della tomba 101 della necropoli di Varranone (Poggio Picenze – AQ): elementi apotropaici per i vivi o per I morti?, στο Bourdin S., D' Ercole V. (επιμ.), *I Vestini e il loro territorio dalla preistoria al medioevo*, Ecole française de Rome 2014, 81-89.
De Nardi 1991: De Nardi M., Gli astragali: contributo alla conoscenza di un aspetto della vita quotidiana antica, *Quaderni Friulani di Archaeologia*, 1, 1991, 75-88.
Dietrich 1961: Dietrich B.C., A rite of Swinging during the Anthesteria, *Hermes* 89.1 (1961), 36-50.
Dillon 2002: Dillon M., *Girls and Women in Classical Greek Religion*, London 2002.
Dimakis 2019: Dimakis N., Burial and Commemoration of children in hellenistic Greece, στο Frielinghaus H., Stroszeck J., Valavanis P. (επιμ.), *Griechische Nekropolen. Neue Forschungen und Funde*, Möhnesee 2019, 287-305.
Dimakis 2020: Dimakis N., Premature death and burial in Classical and Hellenistic Attica, στο Dimakis N., Dijkstra T.M. (επιμ.), *Mortuary Variability and Social Diversity in ancient Greece. Studies on ancient Greek death and burial*, Oxford 2020, 102-116.
Dimakis 2021: Dimakis N., Child death in the Hellenistic World, στο Beaumont L.A., Dillon M., Harrington N. (επιμ.), *Children in Antiquity: Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean*. Routledge in Antiquity Series, London 2021, 506-518.
Elderkin 1930: Elderkin K. McK., Jointed Dolls in Antiquity, *AJA* 34 (1930), 455-479.
Fittà 1998: Fittà M., *Spiele und Spielzeug in der Antike. Unterhaltung und Vergnügen im Altertum*, Stuttgart 1998.
Forsén 2004: Forsén B., Models of body parts, *Thesaurus Cultus et Rituum Anticuorum (ThesCRA)* I, Verona 2004, 311-313.
Gehrke & Wirbelauer 2004: Gehrke H.J., Wirbelauer E., Akarnania and adjacent areas, στο Hansen M.H., Nielsen T.H. (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, New York 2004, 351-378.
Grasberger 1864: Grasberger L., *Die leibliche Erziehung bei den Griechen und Römer, Die Knabenspiele*, Würzburg 1864.
Griesbach 2014: Griesbach J., Pupa: spielend vom Mädchen zur Frau, στο Moraw S., Kieburg A. (επιμ.), *Mädchen im Altertum / Girls in Antiquity*, Münster 2014, 253-274.
Goulaki-Voutira 1996: Goulaki-Voutira A., Pyrrhic Dance and Female Pyrrhic Dancers, *SRIdIM/RCMI Newsletter*, 21 (1996), 3-12.
Habetzeder 2012: Habetzeder J., Dancing with decorum. The eclectic usage of kalathiskos dancers and pyrrhic dancers in Roman visual culture, *OpAthRom* 5 (2012), 7–47.
Hamilton 1984: Hamilton R., Sources for the Athenian Amphidromia, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 25 (1984), 243-151.
Hammond 1967: Hammond N.G.L., *Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford 1967.

Higgins 1967: Higgins R.A., *Greek Terracottas*, London 1967.
Holland 1819: Holland H., *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, Szc. during the years 1812 and 1813*, London 1819.
Hyde 1748: Hyde Th., *Syntagma Dissertationum*, 1748 (https://books.google.gr/books)
Ignatiadou 2019: Ignatiadou D., Luxury Board Games for the Northern Greek Elite, *Archimedè. Archéologie et Histoire Ancienne*, 2019, 144-159.
Kallintzi 2019: Kallintzi K., Children's graves in the cemeteries of Abdera: data and observations, στο Frielinghaus H., Stroszeck J., Valavanis P. (επιμ.), *Griechische Nekropolen. Neue Forschungen und Funde*, Möhnesee 2019, 245-259.
Kallintzi & Papaikonomou 2010: Kallintzi K., Papaikonomou I.D., *La présence des enfants dans les nécropoles d'Abdère*, στο Uimier-Sorbets A.M., Morizot Y. (επιμ.), *L'Enfant et la mort dans l'Antiquité I, Nouvelles recherches dans les nécropoles grecques. Le signalement des tombes d'enfants*, Actes de la table ronde internationale organisée à Athènes, École française d'Athènes, 29-30 mai 2008, Paris 2010, 129-159.
Kathariou 2006: Kathariou K., Coks and Cockfights on Cock-lekythoi, *NAC* 35 (2006), 105-122.
Katsadima 2018: Katsadima I., Ambracian Onomastics: Problems and Perspectives, στο Lamboley J., L., Përzhita L., Skenderaj A. (επιμ.), *L' Illyrie Merdionale dans l' antiquite IV (Actes du VIe colloque international de Tirana 20-23 mai 2015*, vol. I, Paris 2018, 165-172.
Kidd 2017: Kidd S.E., Greek dicing, astragaloi and the 'Euripides' throw, *JHS* 137 (2017), 112-118.
King 2002: King H., Bound to Bleed: Artemis and Greek Women, στο Mc Clure L. (επιμ.), *Sexuality and Gender in the Classical World*, Oxford 2002, 77-101.
Kyrkou 2020: Kyrkou Th., Eternal remains: gold funerary offerings from the southwest cemetery of Ambracia (I. Thoedorou plot, Kommenou street), στο Lepore G., Muka B. (επιμ.), *L'Archeologia della morte in Illiria e in Epiro. Contesti, ritualitàe immagini tra età ellenistico e romana. Atti del Convegno Internazionale, Tirana 16-18 dicembre 2019*, Roma 2020, 491-507.
Lafaye 1873: Lafaye G., Ludi, στο Daremberg Ch., Saglio E. (επιμ.), *Dictionnaire des Antiquites grecques et romaines, III.2*, Paris, 1365-1362 (https://www.archive.org)
Lang-Auinger 2015: Lang-Auinger C., Männliche Puppen aus Ephesos, στο Muller A. et al. (επιμ.), *Figurines de terre cuiteen Méditerranée grecque et romaine*, vol. 2, Villeneuve d'Ascq 2015, 83-93.
Leake 1835: Leake W.M., *Travels in Northern Greece*, vol. I, London 1835.
Leschhorn 2013: Leschhorn W., Die "Beamtennamen" auf den Munzen von Epirus, στο Λιάμπη K. et. al. (επιμ.), *ΚΕΡΜΑ* III, *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου, Νομισματική και Οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα (Ιωάννινα, 3-7 Οκτωβρίου 2007)*, Αθήνα 2013, 159-170.
Levinge 1839: Levinge G., *The Traveler in the East: being a Guide through Greece and the Levant, Syria and Palestine, Egypt and Nubia*, London 1839.
Leyenaar-Plaisier 1979: Leyenaar-Plaisier P.G., *Les terres cuites greques et romaines. Catalogue de la Collection du Musée National des Antiquités a Leiden*, vol. I-III, Leiden 1979.

Lovett 1901 et al.: Lovett E., Longworth Dames M., Ranking de l' Hoste D.F., Turner C.V., Linder E., Sykes E.C., The Ancient and Modern game of Astragals, *Folklore*, 12.3 (1901), 280-293 (https://www.jstor.org)
Martellone & Cesana 2013: Martellone A., Cesana D., 110 astragali della tomba 101 della necropoli di Varranone – Poggio Picenze (Aq): una maga tra i Vestini, στο Bernardini M.G., Ghetti M.L. (επιμ.), *Capolavori dell' archeologia, Recuperi, Ritrovamenti, Confronti*, Roma 2013, 82-83.
McKeown 2014: McKeown J.C., *Grèce, un cabinet de curiosities, Contes etranges et faits surprenants du berceau de la civilisation occidentale*, Paris 2014.
Mekacher 2003: Mekacher N., *Eretria XII. Matrizengeformte hellenistische Terrakotten*, Gollion 2003.
Mollard-Besques 1954: Mollard-Besques S., *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains*, vol. I-II, Paris 1954.
Mollard-Besques 1963: Mollard-Besques S., *Catalogue raisonné des figurines et* reliefs en terre-cuite grecs et romains. Myrina, vol. II, Paris 1963.
Müller 1997: Müller A. (επιμ.), Le moulage en terre cuite dans l'antiquité: création et production dérivée, fabrication et diffusion, *Actes du XVIIIe Colloque du Centre de Recherches archéologiques, Lille III, 7-8.12.1995*, Villeneuve d'Ascq 1997.
Nicholls 1995: Nicholls R.V., The Stele-Goddess Workshop: Terracottas from Well U 13:1 in the Athenian Agora, *Hesperia* 64, Princeton, New Jersey 1995.
Nicol 1957: Nicol D.M., *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957.
Neils & Oakley 2003: Neils J. & Oakley J.H. (επιμ.), *Coming of Age in ancient Greece. Images of childhood from the Classical past*, New Haven 2003.
Papadopoulou et al. 2020: Papadopoulou V.N, Aggeli A., Kontogianni T., Kapopoulos V, The Western Necropolis of Ambracia: the new finds, στο Lepore G., Muka B. (επιμ.), *L'Archeologia della morte in Illiria e in Epiro. Contesti, ritualitàe immagini tra età ellenistico e romana. Atti del Convegno Internazionale, Tirana 16-18 dicembre 2019*, Roma 2020, 305-316.
Papaikonomou 2006: Papaikonomou I.D., L' interprétation des "jouets" trouvés dans les tombes d' enfants d' Abdère, στο Guimier-Sorbets A.M., Hatzopoulos M.B., Morizot Yv. (επιμ.), *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 45, *ROIS, CITES, NECROPOLES, Institutions, Rites et Monuments en Macedoine, Actes des Colloques de Nanterre (Decembre 2002) et d' Athenes (Janvier 2004)*, Athenes 2006, 239-249.
Papaikonomou 2008: Papaikonomou I.D., Enfance et identité sexuée dans les cites grecques, στο Gusi F., Muriel S., Olària C. (επιμ.), *Nasciturus, Infans, Puerulus, vobis mater terra. La muerte en la infancia*, Castellon 2008, 683-710.
Poplin 1984: Poplin F., Contribution ostéo-archéologique à la connaissance des astragales de l'Antre corycien, *BCH Supplément* 9 (1984), 381-393.
Pottier 1886: Pottier E., Fouilles dans la nécropole de Myrina, *BCH* 10 (1886), 210-215.
Pouqueville 1820: Pouqueville F., *Travels in Epirus, Albania, Macedonia and Thessaly*, London 1820.
Ravel 1928: Ravel O., *The "Colts" of Ambracia*, New York 1928.
Regling 1906: Regling K., *Terina*, Berlin 1906.

Romeo 2017: Romeo Alessandra, Gli astragali. Gioco, iconografia e funzioni, *InStoria* 111/2017 (www.instoria.it/home/astragalo_gioco.htm)
Rosaria et al. 1989: Rosaria M. et al., *Le Collezioni del Museo Nazionale di Napoli*, Roma 1989.
Schädler 2009: Schädler U., Pente grammai – the ancient Greek board game Five Lines, στο Silva J.N. (επιμ.), *Board Game Studies, Colloquium XI, Proceedings*, Lisbon 2009, 173-196.
Schädler 2013: Schädler U., Games, Greek and Roman, στο Bagnall R.S. et. al. (επιμ.), *The Encyclopedia of Ancient History*, Malden 2013, 2841-2844.
Schmidt 1977: Schmidt R., *Die Darstellung von Kinderspielzeug und Kinderspiel in der griechischen Kunst*, Wien 1977.
Wilkes & Fischer-Hansen 2004: Wilkes J., Fischer-Hansen T., The Adriatic, στο Hansen M.H., Nielsen T.H. (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, New York 2004, 321-337.
Xylander & Berkel 1791: Xylander W., Berkel A., *Αντωνίνου Λιβεράλις μεταμορφώσεων συναγωγή* (*Antonini Liberalis Transformationum congeries*), Lipsiae 1791 (www.digital.lib.auth.gr)

Πίνακας αριθμών καταλόγου

Αρ. κατ. 1 = ΑΜΑ 1590α-ιε
Αρ. κατ. 2 = ΑΜΑ 10570α-ρδ
Αρ. κατ. 3 = ΑΜΑ 11644
Αρ. κατ. 4 = ΑΜΑ 11652α-κα
Αρ. κατ. 5 = ΑΜΑ 7571
Αρ. κατ. 6 = ΑΜΑ 7572α
Αρ. κατ. 7 = ΑΜΑ 7572β
Αρ. κατ. 8 = ΑΜΑ 7572γ
Αρ. κατ. 9 = ΑΜΑ 4073
Αρ. κατ. 10 = ΑΜΑ 4152
Αρ. κατ. 11 = ΑΜΑ 6214
Αρ. κατ. 12 = ΑΜΑ 7573α
Αρ. κατ. 13 = ΑΜΑ 7573β
Αρ. κατ. 14 = ΑΜΑ 7573γ
Αρ. κατ. 15 = ΑΜΑ 7873
Αρ. κατ. 16 = ΑΜΑ 11874α-θ
Αρ. κατ. 17 = ΑΜΑ 12733
Αρ. κατ. 18 = ΑΜΑ 12734
Αρ. κατ. 19= ΑΜΑ 12735
Αρ. κατ. 20 = ΑΜΑ 12736α-β
Αρ. κατ. 21 = ΑΜΑ 12737α-β
Αρ. κατ. 22 = ΑΜΑ 12738
Αρ. κατ. 23 = ΑΜΑ 12943α-γ
Αρ. κατ. 24 = ΑΜΑ 12947α-στ
Αρ. κατ. 25 = ΑΜΑ 12955α-ιθ
Αρ. κατ. 26 = ΑΜΑ 12967α-ο
Αρ. κατ. 27 = ΑΜΑ 1113
Αρ. κατ. 28 = ΑΜΑ 1114
Αρ. κατ. 29 = ΑΜΑ 1115
Αρ. κατ. 30 = ΑΜΑ 1116
Αρ. κατ. 31 = ΑΜΑ 1117
Αρ. κατ. 32 = ΑΜΑ 1118
Αρ. κατ. 33 = ΑΜΑ 1119
Αρ. κατ. 34 = ΑΜΑ 1123
Αρ. κατ. 35 = ΑΜΑ 1124
Αρ. κατ. 36 = ΑΜΑ 1125
Αρ. κατ. 37 = ΑΜΑ 1127
Αρ. κατ. 38 = ΑΜΑ 1128
Αρ. κατ. 39 = ΑΜΑ 1129
Αρ. κατ. 40 = ΑΜΑ 1120
Αρ. κατ. 41 = ΑΜΑ 1121
Αρ. κατ. 42 = ΑΜΑ 1122
Αρ. κατ. 43 = ΑΜΑ 1277
Αρ. κατ. 44 = ΑΜΑ 1278
Αρ. κατ. 45 = ΑΜΑ 1279
Αρ. κατ. 46 = ΑΜΑ 1434
Αρ. κατ. 47 = ΑΜΑ 1436
Αρ. κατ. 48 = ΑΜΑ 1286
Αρ. κατ. 49 = ΑΜΑ 1292
Αρ. κατ. 49 = ΑΜΑ 1292
Αρ. κατ. 50 = ΑΜΑ 1293
Αρ. κατ. 51 = ΑΜΑ 1294
Αρ. κατ. 52 = ΑΜΑ 1295
Αρ. κατ. 53 = ΑΜΑ 1296
Αρ. κατ. 54 = ΑΜΑ 1297
Αρ. κατ. 55 = ΑΜΑ 1298
Αρ. κατ. 56 = ΑΜΑ 1299
Αρ. κατ. 57 = ΑΜΑ 1300
Αρ. κατ. 58 = ΑΜΑ 1305
Αρ. κατ. 59 = ΑΜΑ 1290
Αρ. κατ. 60 = ΑΜΑ 1291
Αρ. κατ. 61 = ΑΜΑ 1301
Αρ. κατ. 62 = ΑΜΑ 1304
Αρ. κατ. 63 = ΑΜΑ 1308
Αρ. κατ. 64 = ΑΜΑ 1309
Αρ. κατ 65 = ΑΜΑ 1315
Αρ. κατ. 66 = ΑΜΑ 1316
Αρ. κατ. 67 = ΑΜΑ 1317
Αρ. κατ. 68 = ΑΜΑ 1318
Αρ. κατ. 69 = ΑΜΑ 1320
Αρ. κατ. 70 = ΑΜΑ 7280α
Αρ. κατ. 71 = ΑΜΑ 7280β
Αρ. κατ. 72 = ΑΜΑ 7280γ
Αρ. κατ. 73 = ΑΜΑ 7280δ
Αρ. κατ. 74 = ΑΜΑ 10646
Αρ. κατ. 75 = ΑΜΑ 10647
Αρ. κατ. 76 = ΑΜΑ 10648
Αρ. κατ. 77 = ΑΜΑ 7099
Αρ. κατ. 78 = 4η πλ/ XI
Αρ. κατ. 79 = 5η πλ/XI
Αρ. κατ. 80 = 6η πλ./ XI
Αρ. κατ. 81 = κεφαλές /XI
Αρ. κατ. 82 = Π64
Αρ. κατ. 83 = ΑΜΑ 3370
Αρ. κατ. 84 = ΑΜΑ 3371
Αρ. κατ. 85 = ΑΜΑ 3372
Αρ. κατ. 86 = ΑΜΑ 3373
Αρ. κατ. 87 = Αντ. 9
Αρ. κατ. 88 = ΑΜΑ 9782
Αρ. κατ. 89 = ΑΜΑ 9783
Αρ. κατ. 90 = ΑΜΑ 9784
Αρ. κατ. 91 = ΑΜΑ 9785
Αρ. κατ. 92 = ΑΜΑ 9786
Αρ. κατ. 93 = ΑΜΑ 9787
Αρ. κατ. 94 = ΑΜΑ 10802
Αρ. κατ. 95 = ΑΜΑ 10809
Αρ. κατ. 96 = Π1343
Αρ. κατ. 97 = ΑΜΑ 9675
Αρ. κατ. 98 = ΑΜΑ 9715
Αρ. κατ. 99 = Π4.1,2,3
Αρ. κατ. 100 = ΑΜΑ 9713
Αρ. κατ. 101 = ΑΜΑ 9720
Αρ. κατ. 102 = ΑΜΑ 9718
Αρ. κατ. 103 = ΑΜΑ 9722
Αρ. κατ. 104 = Π28
Αρ. κατ. 105 = ΑΜΑ 9721
Αρ. κατ. 106 = ΑΜΑ 7169
Αρ. κατ. 107 = ΑΜΑ 7021
Αρ. κατ. 108 = ΑΜΑ 7930
Αρ. κατ. 109 = ΑΜΑ 7085
Αρ. κατ. 110 = ΑΜΑ 9723
Αρ. κατ. 111 = ΑΜΑ 7929
Αρ. κατ. 112 = ΑΜΑ 9717
Αρ. κατ. 113 = θραύσματα άκρων
Αρ. κατ. 114 = ΑΜΑ 7168
Αρ. κατ. 115 = ΑΜΑ 7535
Αρ. κατ. 116 = ΑΜΑ 11605
Αρ. κατ. 117 = ΑΜΑ 11598
Αρ. κατ. 118 = ΑΜΑ 11593
Αρ. κατ. 119 = ΑΜΑ 10818
Αρ. κατ. 120 = Π1323
Αρ. κατ. 121 = Π1324
Αρ. κατ. 123 = ΑΜΑ 10810
Αρ. κατ. 124 = ΑΜΑ 10053
Αρ. κατ. 125 = ΑΜΑ 10816
Αρ. κατ. 127 = ΑΜΑ 7516 +7519
Αρ. κατ. 128 = ΑΜΑ 7517
Αρ. κατ. 129 = ΑΜΑ 7518
Αρ. κατ. 130 = ΑΜΑ 12969
Αρ. κατ. 131 = Π2165
Αρ. κατ. 132 = ΑΜΑ 12970
Αρ. κατ. 133 = Π2182
Αρ. κατ. 134 = Π2159
Αρ. κατ. 135 = Π2163
Αρ. κατ. 136 = Π2178
Αρ. κατ. 137 = Π2190
Αρ. κατ. 138 = Π2209
Αρ. κατ. 139 = Π2193
Αρ. κατ. 140 = Π2194
Αρ. κατ. 141 = Π2210
Αρ. κατ. 142 = ΑΜΑ 11947
Αρ. κατ. 126 = ΑΜΑ 11409
Αρ. κατ. 143 = ΑΜΑ 11948
Αρ. κατ. 144 = ΑΜΑ 11949
Αρ. κατ. 145 = Π2166, Π2167
Αρ. κατ. 146 = Π2158, Π2162, Π2164, Π2171, Π2179, Π2192, Π2196, Π2299, Π2200
Αρ. κατ. 147 = Π1628
Αρ. κατ. 148 = ΑΜΑ 471
Αρ. κατ. 149 = ΑΜΑ 2305
Αρ. κατ. 150 = ΑΜΑ 2306
Αρ. κατ. 151 = ΑΜΑ 2307

Αρ. κατ. 152 = ΑΜΑ 2308α,β
Αρ. κατ. 153 = ΑΜΑ 2309
Αρ. κατ. 154 = ΑΜΑ 2310
Αρ. κατ. 155 = ΑΜΑ 2311
Αρ. κατ. 156 = ΑΜΑ 2272
Αρ. κατ. 157 = ΑΜΑ 2273
Αρ. κατ. 158 = ΑΜΑ 2275
Αρ. κατ. 159 = ΑΜΑ 852
Αρ. κατ. 160 = ΑΜΑ 259.1
Αρ. κατ. 161 = ΑΜΑ 259.2
Αρ. κατ. 162 = ΑΜΑ 259.3
Αρ. κατ. 163 = ΑΜΑ 1146
Αρ. κατ. 164 = ΑΜΑ 1147
Αρ. κατ. 165 = ΑΜΑ 1148
Αρ. κατ. 166 = ΑΜΑ 1216
Αρ. κατ. 167 = ΑΜΑ 6386
Αρ. κατ. 168 = ΑΜΑ 10191
Αρ. κατ. 169 = Αγγείο 5
Αρ. κατ. 170 = Αγγείο 6
Αρ. κατ. 171 = 3η πλαταγή
Αρ. κατ. 172 = 4η πλαταγή
Αρ. κατ. 173 = πλαταγές
Αρ. κατ. 174 = ΑΜΑ 1174
Αρ. κατ. 175 = ΑΜΑ 9230
Αρ. κατ. 176 = ΑΜΑ 8348
Αρ. κατ. 177 = ΑΜΑ 9716
Αρ. κατ. 178 = ΑΜΑ 9719
Αρ. κατ. 179 = ΑΜΑ 9673
Αρ. κατ. 180 = ΑΜΑ 9674
Αρ. κατ. 181 = ΑΜΑ 9714
Αρ. κατ. 182 = Π2
Αρ. κατ. 183 = Π3
Αρ. κατ. 184 = ΑΜΑ 7932
Αρ. κατ. 185 = Π25
Αρ. κατ. 186 = Π27
Αρ. κατ. 187 = ΑΜΑ 11918
Αρ. κατ. 188 = ΑΜΑ 11919
Αρ. κατ. 189 = ΑΜΑ 11920
Αρ. κατ. 190 = ΑΜΑ 11921
Αρ. κατ. 191 = ΑΜΑ 11922
Αρ. κατ. 192 = ΑΜΑ 11923
Αρ. κατ. 193 = ΑΜΑ 11924
Αρ. κατ. 194 = Π2154-Π2157, Π2161,
Π2168-Π2170, Π2172,
Π2174, Π2175, Π2177,
Π2186-Π2188, Π2185,
Π2198, Π2206
Αρ. κατ. 195 = ΑΜΑ 10179
Αρ. κατ. 196 = ΑΜΑ 11301
Αρ. κατ. 197 = ΑΜΑ 7858
Αρ. κατ. 198 = ΑΜΑ 6184
Αρ. κατ. 199 = Λ82
Αρ. κατ. 200 = 6977

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

Πίνακες 1-10

1.1. Μπομπού 2020, 51, εικ. 4.
1.2. Cuvillier & Dupont 2019, 56, εικ. 1.
1.3.-1.6, 2.1.-2.2., 3.4., 3.7.-3.8.: Beazley Archive Pottery Database (www.beazley.ox.ac.uk)
2.3. Fittà 1998, 157, εικ. 259.
2.4. Dasen 2018, 38.
2.5. Neils & Oakley 2003, 271, αρ. κατ. 79.
2.6. Neils & Oakley 2003, 146, αρ. κατ. 101.
3.2. Neils & Oakley 2003, 146, αρ. κατ. 96.
3.3. Neils & Oakley 2003, 264, αρ. κατ. 86.
3.5. Fittà 1998, 75, εικ. 136.
3.6. Neils & Oakley 2003, 28, αρ. κατ. 91.
4.1. Fittà 1998, 77, εικ. 143.
4.2. Cuvillier & Dupont 2019, 53, εικ. 4.
4.3. Neils & Oakley 2003, 270, εικ. 77.
4.4., 4.5. Χιδίρογλου 2012, 494-495, εικ. 1β, 4.
4.6. Neils & Oakley 2003, 277, 85a, 85b.
5.1. Fittà 1998, 16, εικ. 17.
5.2. Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 441.
5.3. Fittà 1998, 21, εικ. 25.
5.4. Neils & Oakley 2003, 276, αρ. κατ. 84.
6.1. Neils & Oakley 2003, 169, αρ. κατ. 68.
6.2. Neils & Oakley 2003, 168, εικ. 8.
6.3. Αγγέλη 2021, πίν. 65.1.
6.4. Dasen 2015, πίν. 11b.
6.5. Papaikonomou 2006, πίν. 36.2.
7.1. Fittà 1998, 25, εικ. 32.
7.2. www.namuseum.gr
7.3. Σάλιακα 2020, 577, εικ. 2.
7.4. Ignatiadou 2019, 146, εικ. 1.
8.1. Παπαδοπούλου 2007, Β΄ τόμ. 416, εικ. 24.
8.2. Chidiroglou et al. 2022, 34, εικ. 1.
8.3. Αραβαντινός 2010, 137.
8.4. Neils & Oakley 2003, 15, αρ. κατ. 73.
8.5. *Corinth* XVIII 4, πίν. 13, C127.
9.1. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, πίν. 67.
9.2. Fittà 1998, 58-59, εικ. 84-86.
9.3. Cuvillier & Dupont 2019, 92, εικ. 1.
9.4. Carè 2012, 35, εικ. 6.
10.1. Carè 2012, 36, εικ. 7.
10.2. Ignatiadou 2019, 151, εικ. 8.
10.3. De Grossi Mazzorin & Minniti 2012, 217, εικ. 4.
10.4. Αραπογιάννη 2021, 106, εικ. 70.

Πίνακες 11-15

11.1. Φωτογραφικό αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας.

11.2. Ρήγινος 2008, 62.
12.1. Παπαδοπούλου 2018, 39, εικ. 15.
12.2. Ρήγινος 2008, 78.
13.1. Φωτογραφικό αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας.
13.2. Φωτογραφικό αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας.
14.1. Αγγέλη 2021, πίν. 20.2.
14.2. Φωτογραφικό αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας.
14.3. Παπαδοπούλου 2017, 13, εικ. 7.
15.1. Κύρκου 2014, πίν. 189.
15.2. Παπαδοπούλου 2017, 36, 37, εικ. 57, 38-39, εικ. 58-59.

Πίνακες 16-81

Οι φωτογραφίες που περιλαμβάνονται στους πίνακες 16-81 προέρχονται από το προσωπικό φωτογραφικό αρχείο της γράφουσας, εκτός από τις φωτογραφίες των αντικειμένων με αρ. κατ. 5-10, 12-15, 40, 48, 50, 83-86, 96, 114, 115, 127-132, 142-144, 159, 163-166, 174, 184, 187-193, 198, 200. Οι φωτογραφίες αυτές, η σύνθεση του εξωφύλλου, καθώς και το σχέδιο των πλαγγόνων στο τέλος κάθε ενότητας της εργασίας ανήκουν στο αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Άρτας, η οποία διατηρεί τα αποκλειστικά δικαιώματα.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

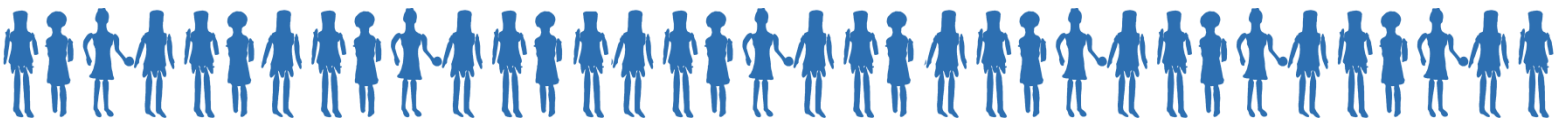

ΑΣΤΡΑΓΑΛΟΙ

1. ΑΜΑ 1590α-ιε. Δεκαπέντε οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 16-18)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
β) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,017μ.
γ) μήκος: 0,025μ., πλάτος: 0,016μ., πάχος: 0,013μ.
δ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,018μ.
ε) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,017μ.
στ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
ζ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
η) μήκος: 0,026μ., πλάτος: 0,016μ., πάχος: 0,014μ.
θ) μήκος: 0,026μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,013μ.
ι) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
ια) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ιβ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
ιγ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,014μ.
ιδ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,013μ.
ιε) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Δεκαπέντε οστέινοι αστράγαλοι, αρκετοί σε καλή κατάσταση διατήρησης:
α) Ακέραιος μικρού μεγέθους, ακατέργαστος, αποκεκρουμένος, διαβρωμένος στις ακμές.
β) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, ακατέργαστος.
γ) Θραύσμα μικρού ακατέργαστου αστραγάλου, διαβρωμένο.
δ) Ακέραιος, διαβρωμένος. Μη διαμπερής ακανόνιστη οπή στην κοίλη πλευρά.
ε) Ακέραιος, ελαφρώς διαβρωμένος στις ακμές της κυρτής πλευράς, ακατέργαστος.
στ-ζ) Ακέραιοι, μικρού μεγέθους, ακατέργαστοι, με ελάχιστες αποκρούσεις
η) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος, ακατέργαστος, η μία στενή πλευρά επίπεδη λόγω της διάβρωσης του οστού.
θ) Μικρού μεγέθους, ακατέργαστος, θραυσμένος στο άκρο της κυρτής και σε τμήμα της κοίλης πλευράς.
ι) Ακέραιος, διαβρωμένος στις ακμές της κυρτής, Ελαφρώς λειασμένος στην κοίλη πλευρά.
ια-ιβ) Ακέραιοι, ελαφρώς αποκεκρουμένοι στις ακμές της κυρτής, ελαφρώς λειασμένες οι ακμές της κοίλης πλευράς.
ιγ) Ακέραιος, ελαφρώς αποκεκρουμένος στις ακμές της κυρτής πλευράς. Λειασμένος σημαντικά στην κοίλη, ώστε το πάχος του οστού να έχει μειωθεί περίπου 0,003μ.-0,004μ.
ιδ) Ακέραιος, λειασμένος στην κοίλη και κυρτή πλευρά, σε βαθμό ώστε οι πλευρές παρουσιάζονται επίπεδες.
ιε) Ακέραιος. Κατά μήκος της κυρτής πλευράς διακρίνεται αυλάκωση. Δεν είναι βέβαιο αν πρόκειται για επεξεργασία ή για τυχαία διαμόρφωση λόγω της φθοράς του οστού. Οι υπόλοιπες πλευρές είναι ακατέργαστες.

2. ΑΜΑ 10570α-ρδ. Εκατόν τέσσερις αστράγαλοι (πίν. 19-35)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,024μ., πλάτος: 0,015μ., πάχος: 0,011μ.
β) μήκος: 0,026μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,014μ.
γ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,016μ.
δ) μήκος: 0,027μ., μέγιστο πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
ε) μήκος: 0,026μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,014μ.
στ) μήκος: 0,026μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
ζ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
η) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
θ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
ι) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ια) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.

ιβ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,019μ.
ιγ) μήκος: 0,035μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
ιδ) μήκος: 0,038μ., πλάτος: 0,027μ., πάχος: 0,024μ.
ιε) μήκος: 0,035μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,019μ.
ιστ) μήκος: 0,035μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,02μ.
ιζ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
ιη) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,015μ.
ιθ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
κ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,019μ.
κα) μήκος: 0,31μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
κβ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,018μ.
κγ) μήκος: 0,035μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,02μ.
κδ) μήκος: 0,037μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,021μ.
κε) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,019μ.
κστ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
κζ) μήκος: 0,036μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,02μ.
κη) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
κθ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,019μ.
λ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
λα) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
λβ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
λγ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,018μ.
λδ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
λε) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ. πάχος: 0,018μ.
λστ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πλάτος: 0,015μ.
λζ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,019μ.
λη) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
λθ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,017μ.
μ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
μα) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,019μ.
μβ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
μγ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
μδ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
με) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
μστ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
μζ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,026μ., πάχος: 0,019μ.
μη) μήκος: 0,037μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
μθ) μήκος: 0,036μ., πλάτος: 0,025μ., πάχος: 0,019μ.
ν) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,019μ.
να) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,017μ.
νβ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
νγ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
νδ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,018μ.
νε) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,018μ.
νστ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,017μ.
νζ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
νη) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
νθ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
ξ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
ξα) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
ξβ) σωζ. μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,025μ., πάχος: 0,021μ.
ξγ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ξδ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
ξε) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,016μ., πάχος: 0,016μ.
ξστ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,019μ.

ξζ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
ξη) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
ξθ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,017μ.
ο) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
οα) μήκος: 0,017μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
οβ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
ογ) μήκος: 0,035μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,017μ.
οδ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,016μ.
οε) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
οστ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,015μ.
οζ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
οη) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,019μ.
οθ) μήκος: 0,03μ., πλάτος:0,02μ., πάχος: 0,011μ.
π) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,012μ.
πα) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,011μ.
πβ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,014μ.
πγ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,013μ.
πδ) μήκος: 0,038μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,018μ.
πε) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,011μ.
πστ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,01μ.
πζ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
πη) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
πθ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,019μ.
ϟ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ, πάχος: 0,015μ.
ϟα) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
ϟβ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,02μ.
ϟγ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,019μ.
ϟδ) μήκος: 0,051μ., πλάτος: 0,034μ., πάχος: 0,01μ.
ϟε) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,013μ.
ϟστ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,016μ.
ϟζ) μήκος: ομο32μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,02μ.
ϟη) μήκος: 0,03μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,018μ., μεγ. σωζ. πάχος: 0,016μ.
ϟθ) μεγ. σωζ. μήκος: 0,027μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,02μ.
ρ) μήκος: 0,028μ., μέγ. σωζ. πλάτος: 0,017μ., μεγ. σωζ. πάχος: 0,016μ.
ρα) μέγ. σωζ. μήκος: 0,024μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,02μ., μεγ. σωζ. πάχος: 0,017μ.
ρβ) μέγ. σωζ. μήκος: 0,029μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,02μ., μεγ. σωζ. πάχος: 0,018μ.
ργ) μέγ. σωζ. μήκος: 0,031μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,023μ.
ρδ) μεγ. σωζ. μήκος: 0,03μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,009μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Εκατόν τέσσερις οστέινοι αστράγαλοι:
α) Ακέραιος, πολύ μικρού μεγέθους, με διαβρωμένο περιόστεο, ακατέργαστος.
β) Μικρού μεγέθους, διαβρωμένος στην κυρτή πλευρά, θραυσμένη η κοίλη, ακατέργαστος.
γ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος στις πλευρές, ακατέργαστος.
δ) Θραύσμα ακατέργαστου αστραγάλου, διαβρωμένο στις ακμές των πλευρών.
ε-στ-ια) Ακέραιοι, μικρού μεγέθους, διαβρωμένοι, ακατέργαστοι.
ζ-η) Ακέραιοι, μικρού μεγέθους, καλής διατήρησης, ακατέργαστοι.
θ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος, διαβρωμένος σε σημεία, ακατέργαστος.
ι) Ακέραιος, διαβρωμένος στις ακμές των πλευρών και στην κυρτή όψη, ακατέργαστος. Μικρές οπές στην κοίλη πλευρά οφείλονται στη φθορά του οστού.
ιβ) Θραυσμένος στο άκρο της κοίλης, ελαφρώς διαβρωμένος στις ακμές, ακατέργαστος.
ιγ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, σε καλή κατάσταση, ακατέργαστος, με λιγοστές αποκρούσεις στις ακμές της κυρτής πλευράς.
ιδ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση, ακατέργαστος.
ιε) Ακέραιος ακατέργαστος, διαβρωμένος.
ιστ) Ακέραιος, καλής διατήρησης, λίγες αποκρούσεις στην κυρτή πλευρά, ακατέργαστος.

ιζ) Μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών, θραυσμένος σε τμήμα της κοίλης, ακατέργαστος.
ιη) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος στην κοίλη και κυρτή πλευρά, ακατέργαστος.
ιθ- κ) Ακέραιοι, ακατέργαστοι, σώζονται σε αρκετά καλή κατάσταση.
κα) Μικρού μεγέθους, διαβρωμένος, θραυσμένος στην ακμή της κοίλης και μίας πλευρικής όψης, ακατέργαστος.
κβ-κγ) Ακέραιοι αστράγαλοι, με επιφάνεια αρκετά διαβρωμένη, ακατέργαστοι.
κδ) Ακέραιος, καλής διατήρησης. Ελαφρώς διαβρωμένος στις ακμές, ακατέργαστος.
κε) Ακέραιος, ακατέργαστος, καλής διατήρησης. Ελαφρώς διαβρωμένος στην κυρτή και κοίλη πλευρά.
κστ) Θραυσμένος στην κυρτή πλευρά, ελαφρώς αποκεκρουμένος στην κοίλη, ακατέργαστος.
κζ) Θραυσμένος στην ακμή της κυρτής και της μίας πλευρικής όψης. Διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση. Είναι ακατέργαστος.
κη) Ακέραιος, ελαφρώς διαβρωμένος κατά τόπους, ακατέργαστος.
κθ) Ακέραιος, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών, διαβρωμένος σε τμήμα της κοίλης, ακατέργαστος.
λ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, καλής διατήρησης. Ελαφρώς αποκεκρουμένος στην κυρτή πλευρά, ακατέργαστος.
λα- λβ- λγ-λδ) Ακέραιοι, ακατέργαστοι, καλής διατήρησης με λίγες φθορές.
λε) Ακέραιος, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών, διαβρωμένος στην κυρτή. Στο κέντρο της κοίλης πλευράς φέρει μη διαμπερή οπή.
λστ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος, ελαφρώς λειασμένος στην περιφέρεια της κοίλης πλευράς.
λζ) Ακέραιος, ακατέργαστος, μερικώς διαβρωμένος στις ακμές των πλευρών και στο άκρο της κυρτής. Δύο μικρές μη διαμπερείς οπές λόγω διάβρωσης στο κέντρο της κοίλης πλευράς.
λη) Ακέραιος, αποκεκρουμένος στην κυρτή και μία πλευρική όψη, διαβρωμένος στην κοίλη πλευρά, ακατέργαστος.
λθ) Ακέραιος, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστος.
μ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, καλής διατήρησης. Ελαφρώς διαβρωμένος στο άκρο της κυρτής πλευράς. Είναι ακατέργαστος.
μα-μβ, μδ) Ακέραιοι, διαβρωμένοι, ακατέργαστοι.
μγ) Ακέραιος, ραγισμένος, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστος.
με) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος κατά τόπους και ιδιαίτερα στο άκρο της κυρτής πλευράς, ακατέργαστος.
μστ) Ακέραιος, ελαφρώς διαβρωμένος στην περιφέρεια, ακατέργαστος. Η επιφάνειά του είναι πρασινωπή από την επαφή με χάλκινο αντικείμενο. Στη μία στενή πλευρά διακρίνονται δύο λεπτές συγκλίνουσες εγχάρακτες γραμμές, οι οποίες πιθανώς σχετίζονται με το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για το διαμελισμό του ζώου.
μζ) Ακέραιος, διαβρωμένος κυρίως στις στενές πλευρές, ακατέργαστος.
μη) Ακέραιος, ραγισμένος ελαφρώς, καλής διατήρησης, ακατέργαστος.
μθ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών και στην κυρτή πλευρά. Διαβρωμένος στις δύο στενές πλευρές. Στην κοίλη πλευρά είναι πρασινωπός, λόγω επαφής με χάλκινο αντικείμενο. Είναι ακατέργαστος.
ν) Ακέραιος, θραυσμένος, ελαφρώς πρασινωπός λόγω επαφής με χάλκινο αντικείμενο, ακατέργαστος.
να) Ακέραιος, αποκεκρουμένος κατά τόπους. Κοίλη πλευρά πρασινωπή από την επαφή με χάλκινο αντικείμενο. Είναι ακατέργαστος.
νβ) Ακέραιος, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστος.
νγ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, καλής διατήρησης. Κοίλη πλευρά, ελαφρώς λειασμένη, πρασινωπή λόγω επαφής του οστού με χάλκινο αντικείμενο.
νδ-νε-νστ) Αποκεκρουμένοι ακατέργαστοι, διαβρωμένοι κατά τόπους. Πρασινωπή απόχρωση στις πλευρές από την επαφή με χάλκινο αντικείμενο.
νζ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, με λιγοστά ίχνη διάβρωσης κατά τόπους, ακατέργαστος. Πρασινωπή απόχρωση στην κοίλη κυρίως πλευρά.

νη) Ακέραιος, διαβρωμένος στην κοίλη και μία στενή πλευρά. Αβαθής ρωγμή στην κυρτή, ακατέργαστος.
νθ) Θραυσμένος μερικώς στην κυρτή, διαβρωμένος κυρίως στην κοίλη, ακατέργαστος.
ξ) Μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος κατά τόπους, ακατέργαστος. Πρασινωπή επιφάνεια.
ξα) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος κατά τόπους, καλής διατήρησης, ακατέργαστος. Κυρτή επιφάνεια πρασινωπή.
ξβ) Μεγάλου μεγέθους, θραυσμένος, ίχνη διάβρωσης κατά τόπους, ακατέργαστος.
ξγ) Ακέραιος, διαβρωμένος. Στο κέντρο της κοίλης πλευράς δύο μεγάλες οπές, μη διαμπερείς, ενδεχομένως λόγω φθοράς του οστού. Κατά τα άλλα δε φέρει ίχνη επεξεργασίας.
ξδ) Ακέραιος, αποκεκρουμένος, διαβρωμένος στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστος.
ξε) Μικρού μεγέθους. Περιόστεο διαβρωμένο. Κοίλη πλευρά μερικώς λειασμένη.
ξστ) Ακέραιος, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών και στην κυρτή, ακατέργαστος.
ξζ) Μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος στην κυρτή, διαβρωμένος περιμετρικά στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστος.
ξη) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, ακατέργαστος, διατηρείται σε καλή κατάσταση. Στις ακμές της κοίλης πλευράς διακρίνονται λεπτές αβαθείς μικρού μήκους εγχαράξεις, που οφείλονται σε εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε κατά το διαμελισμό του ζώου.
ξθ) Ακέραιος, αποκεκρουμένος στην κυρτή πλευρά, ελαφρώς λειασμένος στην κοίλη. Από τη λείανση έχουν αφαιρεθεί περίπου 0,002μ. από το αρχικό πάχος του.
ο) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, καλής διατήρησης. Κοίλη πλευρά ελαφρώς λειασμένη.
οα) Αστράγαλος μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος μερικώς στην κυρτή και κοίλη πλευρά,.
οβ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, ίχνη διάβρωσης στην κυρτή και κοίλη ελαφρώς λειασμένη πλευρά, η οποία είναι πρασινωπή λόγω επαφής με χάλκινο αντικείμενο. Από τη λείανση το οστό έχει απωλέσει περίπου 0,002μ. από το πάχος του.
ογ) Ακέραιος, περιόστεο σημαντικά διαβρωμένο. Πρασινωπός λόγω επαφής με χάλκινο αντικείμενο. Κυρτή και κοίλη πλευρά λειασμένες. Από τη λείανση της κοίλης έχει απωλέσει περίπου 0,003-0,004μ. από το αρχικό πάχος του.
οδ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, ίχνη διάβρωσης. Κοίλη πλευρά ελαφρώς λειασμένη.
οε) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, καλής διατήρησης, ακατέργαστος.
οστ- οζ-οη) Ακέραιοι, μικρού μεγέθους, διαβρωμένοι, ακατέργαστοι.
οθ) Μικρού μεγέθους, με περιόστεο ιδιαίτερα διαβρωμένο. Κοίλη και κυρτή πλευρά λειασμένες, με αποτέλεσμα το πάχος να έχει μειωθεί κατά 0,004μ. περίπου.
π) Ακέραιος, μικρού μεγέθους. Κοίλη και κυρτή πλευρά λειασμένες, σχεδόν επίπεδες. Από την επεξεργασία, το αρχικό πάχος του οστού έχει μειωθεί κατά 0,002μ.-0,004μ.
πα) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους. Κοίλη και κυρτή πλευρά λειασμένες, σχεδόν επίπεδες. Τα πάχος του αστραγάλου έχει μειωθεί περίπου 0,004μ.
πβ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, αρκετά διαβρωμένος. Τμήμα της κοίλης πλευράς πρασινωπό. Κοίλη και κυρτή πλευρά επίπεδες λόγω της λείανσής τους.
πγ) Ακέραιος. Κοίλη και κυρτή πλευρά επίπεδες από τη λείανσή τους. Το αρχικό πάχος του αστραγάλου έχει μειωθεί περίπου 0,004μ. – 0,005μ.
πδ) Ακέραιος, μεγάλος, διαβρωμένος. Κοίλη και κυρτή πλευρά ελαφρώς λειασμένες.
πε) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, ελαφρώς διαβρωμένος. Κοίλη και κυρτή πλευρά επίπεδες λόγω λείανσης.
πστ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος, ιδιαίτερα λεπτός λόγω επεξεργασίας. Κοίλη και κυρτή πλευρά σημαντικά λειασμένες, επίπεδες, πάχος μειωμένο κατά 0,007μ.-0,008μ.
πζ-πη) Ακέραιοι, διαβρωμένοι, με κοίλη πλευρά ελαφρώς λειασμένη.
πθ, ϟα) Ακέραιοι, διαβρωμένοι στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστοι.
ϟ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος, με απόκρουση στην κυρτή πλευρά. Κοίλη πλευρά ελαφρώς λειασμένη. Στο κέντρο της μικρή κυκλική οπή διαμέτρου 0,002μ., μη διαμπερής, καλά διαμορφωμένη.
ϟβ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, αποκεκρουμένος κατά τόπους, ακατέργαστος. Επιφάνεια πρασινωπή, λόγω επαφής με χάλκινο αντικείμενο.
ϟγ) Ακέραιος, αποκεκρουμένος κατά τόπους. Ελαφρώς πρασινωπός. Στις ακμές της κοίλης πλευράς παρατηρούνται μικρές εγχάρακτες γραμμές, πιθανώς από εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για τον καθαρισμό του αστραγάλου από τη σάρκα του ζώου.

ϟδ) Αστράγαλος πολύ μεγάλου μεγέθους, διατηρείται σε καλή κατάσταση. Η κυρτή και η κοίλη πλευρά έχουν λειανθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να είναι επίπεδες (ιδιαίτερα η κυρτή) και το πάχος του αστραγάλου να έχει μειωθεί κατά πολύ. Στο κέντρο μεγάλη διαμπερής οπή, ελλειψοειδής (0,011x0,008μ.), διαμορφώθηκε πιθανότατα από την αποκοπή μεγάλου μέρους του οστού. Στις δύο πλευρές διακρίνονται ίχνη από εργαλείο.
ϟε) Ακέραιος, μικρού μεγέθους διαβρωμένος κατά τόπους. Η επίπεδη κοίλη και η κυρτή πλευρά είναι λειασμένες. Διαμπερής, κυκλική οπή στην κυρτή πλευρά, διαμέτρου 0,003μ. Όμοια διάμετρος οπής και στην κοίλη.
ϟστ) Ακέραιος, ελαφρώς αποκεκρουμένος. Κυκλική διαμπερής οπή, διαμέτρου 0,002μ. σε κυρτή και κοίλη πλευρά.
ϟζ) Συγκολλημένος από τρία θραύσματα, ελλιπής ως προς την απόληξη της κυρτής πλευράς. Διαβρωμένος σημαντικά, ακατέργαστος.
ϟη) Μικρού μεγέθους, ελλιπής ως προς τμήμα της μίας στενής και της κυρτής πλευράς. Συγκολλημένος από δύο θραύσματα, διαβρωμένος κατά τόπους, ακατέργαστος.
ϟθ) Ακατέργαστος, συγκολλημένος από δύο θραύσματα, σώζεται κατά το ήμισυ.
ρ) Μικρού μεγέθους, ελλιπής ως προς τη μία στενή πλευρά, διαβρωμένος στις ακμές των πλευρών. Στην κυρτή πλευρά διακρίνονται τρεις παράλληλες μεταξύ τους λεπτές εγχάρακτες γραμμές από εργαλείο.
ρα) Θραύσμα αστραγάλου, διαβρωμένο. Κοίλη πλευρά λειασμένη.
ρβ) Θραύσμα αστραγάλου μικρού μεγέθους. Ακατέργαστος.
ργ) Συγκολλημένος από δύο θραύσματα, ελλιπής ως προς τη μία στενή πλευρά. Ελαφρώς πρασινωπή η επιφάνεια της κυρτής, λόγω επαφής με χάλκινο αντικείμενο. Ακατέργαστος.
ρδ) Αστράγαλος, τμηματικά σωζόμενος. Κοίλη πλευρά διαβρωμένη σημαντικά, λειασμένη σε βαθμό, ώστε το πάχος του αστραγάλου να έχει μειωθεί κατά πολύ.

3. ΑΜΑ 11644. Δώδεκα οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 36-37)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
β) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,028μ.
γ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,015μ.
δ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
ε) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,018μ, πάχος: 0,018μ.
στ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,015μ.
ζ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
η) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
θ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,018μ.
ι) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,014μ.
ια) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,014μ.
ιβ) μεγ. σωζ. μήκος: 0,018μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,016μ., μεγ. σωζ. πάχος: 0,014μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Έντεκα οστέινοι αστράγαλοι και ένα θραύσμα.
α, ε, στ, θ) Ακέραιοι, αποκεκρουμένοι στις ακμές των πλευρών, διαβρωμένοι, ακατέργαστοι.
β, δ, η) Ακέραιοι, αρκετά διαβρωμένοι, ακατέργαστοι.
γ) Ακέραιος μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος στην κυρτή πλευρά, διαβρωμένος κατά τόπους, ακατέργαστος.
ζ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος. Οπή διακρίνεται σε τμήμα της κυρτής πλευράς, η οποία πιθανώς έχει δημιουργηθεί από την απόκρουση στο σημείο και τη διάβρωση του οστού. Ομοίως, στο κέντρο της κοίλης πλευράς διακρίνονται δύο οπές, διαμορφωμένες από τη φθορά του οστού. Ακατέργαστος.
ι) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος. Η κοίλη πλευρά έχει μερικώς λειανθεί.
ια)Αστράγαλος μικρού μεγέθους, θραυσμένος σε τμήμα της κυρτής πλευράς, αποκεκρουμένος κατά τόπους. Στο μέσον της κυρτής πλευράς, σε οριζόντια διάταξη υπάρχουν δύο διασταυρούμενες εγχάρακτες γραμμές (><).
ιβ) Θραύσμα αστραγάλου.

4. ΑΜΑ11652α-κα. Είκοσι ένας οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 38-41)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα.
Διαστάσεις: α) μεγ. σωζ. μήκος: 0,025μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
β) μήκος: 0,026μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,013μ.
γ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
δ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
ε) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
στ) μεγ. σωζ. μήκος: 0,03μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ζ) μεγ. σωζ. μήκος: 0,037μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,02μ.
η) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
θ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,018μ.
ι) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ια) μήκος: 0,036μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,021μ.
ιβ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ιγ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,033μ., πάχος: 0,013μ.
ιδ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,016μ.
ιε) μήκος: 0,048μ., πλάτος: 0,034μ., πάχος: 0,015μ.
ιστ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,01μ.
ιζ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,011μ.
ιη) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,015μ.
ιθ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,01μ.
κ) μεγ. σωζ. μήκος: 0,036μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,03μ., πάχος: 0,012μ.
κα) μήκος: 0,036μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,019μ., βάρος: 11,10γρ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Είκοσι ένας οστέινοι αστράγαλοι:
α) Θραυσμένος, ιδιαίτερα διαβρωμένος. Ελαφρώς πρασινωπός στη μία στενή πλευρά, λόγω της επαφής με χάλκινο αντικείμενο, ακατέργαστος.
β) Ακέραιος, μικρός, ακατέργαστος, αποκεκρουμένος στην κυρτή πλευρά, ίχνη διάβρωσης.
γ) Ακέραιος, διαβρωμένος, αποκεκρουμένος ιδιαίτερα στις ακμές, ακατέργαστος.
δ) Θραυσμένος στο ένα άκρο, αποκεκρουμένος στην κυρτή πλευρά. Περιόστεο διαβρωμένο. Η κοίλη πλευρά είναι λειασμένη.
ε) Μικρός, διαβρωμένος, αποκεκρουμένος κατά τόπους, ακατέργαστος. Πρασινωπός από την επαφή με χάλκινο αντικείμενο.
στ) Θραυσμένος, διαβρωμένος σημαντικά. Πρασινωπός κατά τόπους, ακατέργαστος.
ζ) Μεγάλου μεγέθους, θραυσμένος στο άκρο της κυρτής πλευράς και της μίας στενής. διαβρωμένος. Κοίλη πλευρά πρασινωπή. Ακατέργαστος.
η) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος, ακατέργαστος.
θ) Αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών. Κοίλη πλευρά πρασινωπή, ακατέργαστος.
ι, ιβ) Ακέραιοι, μικρού μεγέθους, διαβρωμένοι, αποκεκρουμένοι κατά τόπους, ακατέργαστοι.
ια) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών, διαβρωμένος κυρίως στην κοίλη, ακατέργαστος.
ιγ) Ακέραιος, διαβρωμένος, ελαφρώς πρασινωπός στην κοίλη πλευρά. Κοίλη και κυρτή πλευρά λειασμένες και επίπεδες, με το πάχος να έχει μειωθεί κατά 0,004μ. περίπου.
ιδ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους διαβρωμένος. Κοίλη και κυρτή πλευρά λειασμένες και επίπεδες. Το πάχος μειώθηκε κατά 0,002-0,003μ.
ιε) Αστράγαλος πολύ μεγάλου μεγέθους, θραυσμένος στην απόληξη της μίας πλευράς. Η κοίλη έχει λειανθεί σημαντικά, είναι επίπεδη και το αρχικό πάχος έχει μειωθεί κατά πολύ.
ιστ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος. Κοίλη και κυρτή πλευρά έχουν λειανθεί, με αποτέλεσμα να είναι επίπεδες. Το συνολικό πάχος έχει μειωθεί 0,006-0,007μ.
ιζ) Ελαφρώς θραυσμένος στην περιφέρεια. Κοίλη πλευρά λειασμένη και επίπεδη. Το πάχος του αστραγάλου έχει μειωθεί 0,005-0,006μ. λόγω της επεξεργασίας.
ιη) Ακέραιος, διαβρωμένος. Κοίλη και κυρτή πλευρά λειασμένες. Μεταξύ τους διαμπερής οπή. Ο αγωγός που έχει δημιουργηθεί στο εσωτερικό του αστραγάλου περιέχει μόλυβδο. Μικρή ποσότητα μολύβδου στην επιφάνεια των δύο πλευρών φράσσει το στόμιο των οπών.

ιθ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, διαβρωμένος. Κοίλη και κυρτή πλευρά έχουν λειανθεί. Λόγω της επεξεργασίας είναι επίπεδες και το πάχος του αστραγάλου έχει μειωθεί κατά πολύ.
κ) Θραύσμα αστραγάλου, συγκολλάται από τρία τμήματα. Ιδιαίτερα διαβρωμένος. Η κυρτή και η κοίλη πλευρά έχουν λειανθεί και είναι επίπεδες.
κα) Αστράγαλος, συγκολλάται από τρία θραύσματα. Ελλιπής ως προς το ήμισυ περίπου της κυρτής πλευράς. Περιόστεο διαβρωμένο. Δύο διαμπερείς οπές, διαμέτρου 0,006μ., υπάρχουν στη μία στενή πλευρά (*κῶον*). Οι δύο παράλληλοι αγωγοί που διαμορφώνονται στο εσωτερικό του αστραγάλου και απολήγουν στην έτερη, σχεδόν επίπεδη στενή πλευρά (*χῖον*) περιείχαν μόλυβδο. Στον ένα εκ των δύο αγωγών ο μόλυβδος διατηρείται στο εσωτερικό. Σώζονται δύο ακόμη μικρά θραύσματα από τον αστράγαλο, μη συγκολλώμενα, και δύο μικρά τμήματα από την ποσότητα του μολύβδου που γέμιζε τον δεύτερο, θραυσμένο αγωγό).

5. ΑΜΑ 7571. Είκοσι οκτώ οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 41)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, οικόπεδο Βήχα, τάφος XI, σωρός αστραγάλων 1.
Διαστάσεις: 0,026 x 0,032 x 0,014 x 0,017μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Σύνολο είκοσι οκτώ οστέινων αστραγάλων. Πολλοί φέρουν μη διαμπερείς, μικρής διαμέτρου οπές, που οφείλονται στη διάβρωση του οστού. Ένας, ιδιαίτερα διαβρωμένος, έχει υποστεί λείανση στη μία πλευρά. Οι υπόλοιποι είναι ακατέργαστοι.

6. ΑΜΑ 7572α. Οστέινος αστράγαλος (πίν. 41)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, οικόπεδο Βήχα, τάφος XI, σωρός αστραγάλων 2.
Διαστάσεις: μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,015μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Αστράγαλος θραυσμένος, αρκετά διαβρωμένος, ραγισμένος. Στην κυρτή πλευρά σώζει εγχάρακτα γράμματα ---ΙΚΑ. Στις εγχαράξεις των γραμμάτων πιθανώς σώζει ερυθρωπό χρώμα και στην επιφάνεια της κυρτής πλευράς ίχνη μαύρου χρώματος. Στην κοίλη πλευρά διαμπερής οπή διαμέτρου 0,005μ.

7. ΑΜΑ 7572β. Οστέινος αστράγαλος (πίν. 41)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, οικόπεδο Βήχα, τάφος XI, σωρός αστραγάλων 1.
Διαστάσεις: μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Ακέραιος αστράγαλος, αποκεκρουμένος κατά τόπους. Καλή διατήρηση. Διαμπερής οπή μεταξύ της κυρτής και κοίλης πλευράς, διαμέτρου 0,003μ. στην κυρτή και 0,004μ. στην κοίλη. Έχει διανοιχθεί με μεγάλη ακρίβεια και επιμέλεια.

8. ΑΜΑ 7572γ. Οστέινος αστράγαλος (πίν. 42)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, οικόπεδο Βήχα, τάφος XI, σωρός αστραγάλων 1.
Διαστάσεις: μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,019μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Ακέραιος αστράγαλος, αρκετά διαβρωμένος. Στην κυρτή πλευρά σώζει εγχάρακτη επιγραφή ΙΝΙ. Οι εγχαράξεις των γραμμάτων είναι αβαθείς.

9. ΑΜΑ 4073. Δεκαπέντε οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 42)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Σεργιάννη, περίβολος δ, τάφος δ/6, Ο5.
Διαστάσεις: 0,021 x 0,025μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Δεκαπέντε φυσικοί αστράγαλοι: δύο λειασμένοι, οι υπόλοιποι ακατέργαστοι.

10. ΑΜΑ 4152. Οστέινος αστράγαλος (πίν. 42)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Σεργιάννη, περίβολος ζ, τάφος ζ/6, Ο9.
Διαστάσεις: 0,02 x 0,03μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Ένας φυσικός αστράγαλος, αποτεφρωμένος.

11. ΑΜΑ 6214. Τριάντα πέντε οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 42-47)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Μανάρα, τομή Α/86, ταφή 7/86.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
β) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
γ) μήκος: 0,018μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
δ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,017μ.
ε) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
στ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
ζ) μήκος: 0,034μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,021μ., μεγ. σωζ. πάχος: 0,017μ.
η) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,017μ.
θ) μεγ. σωζ. μήκος: 0,022μ., μεγ. σώζ. πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
ι) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
ια) μήκος: 0,026μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
ιβ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
ιγ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,017μ.
ιδ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
ιε) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ιστ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
ιζ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
ιη) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
ιθ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
κ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
κα) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
κβ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
κγ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
κδ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
κε) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
κστ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
κζ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,015μ.
κη) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
κθ) μήκος: 0,029μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,014μ., πάχος: 0,017μ.
λ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
λα) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
λβ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,02μ.
λγ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
λδ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ., βάρος: 7,75γρ.
λε) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,019μ., βάρος: 11,98γρ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Τριάντα πέντε αστράγαλοι, οι περισσότεροι από τους οποίους σώζουν το περιόστεο σε πολύ καλή κατάσταση και έχουν ίχνη οξείδωσης, λόγω της επαφής με σιδερένιο αντικείμενο.
α) Ακέραιος μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος κατά τόπους, ακατέργαστος. Ίχνη οξείδωσης στη μία στενή πλευρά (*χῖον*). Καλής διατήρησης. Στις ακμές της κοίλης διακρίνονται λεπτές εγχαράξεις από το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για τον διαμελισμό του ζώου.
β) Μικρός, θραυσμένος στις ακμές, διαβρωμένος, ακατέργαστος. Ίχνη οξείδωσης.
γ) Ακέραιος, μικρός, ελαφρώς αποκεκρουμένος, ακατέργαστος. Κυρτή πλευρά οξειδωμένη.
δ) Ακέραιος, μεσαίου μεγέθους, ακατέργαστος, καλής διατήρησης. Οξειδωμένη η μία στενή πλευρά (*κῶον*).
ε) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, θραυσμένος στο άκρο του, αρκετά διαβρωμένος, οξειδωμένος στην κυρτή πλευρά, ακατέργαστος.
στ) Μικρού μεγέθους, διαβρωμένος, θραυσμένος σε τμήμα της κυρτής πλευράς και στο ελεύθερο άκρο (*κεραία*), ραγισμένος στην κυρτή. Κατά τόπους οξειδωμένος, ακατέργαστος.
ζ) Θραύσμα ακατέργαστου αστραγάλου, σωζόμενος κατά το ήμισυ.
η) Ακέραιος, διατηρείται σε καλή κατάσταση. Ίχνη οξείδωσης κυρίως στην κοίλη πλευρά. Ελαφρές αποκρούσεις κατά τόπους. Στις ακμές της κοίλης διατηρούνται λεπτές παράλληλες

μεταξύ τους εγχαράξεις από το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για το διαμελισμό του ζώου. Κατά τα άλλα, ακατέργαστος.
θ) Θραύσμα ακατέργαστου αστραγάλου, σωζόμενος κατά το ήμισυ, φέρει ίχνη οξείδωσης.
ι-ια-ιβ-ιγ-ιδ)) Ακέραιοι, μικρού μεγέθους, καλής διατήρησης, ακατέργαστοι. Αποκρούσεις κατά τόπους, ίχνη οξείδωσης.
ιε) Θραυσμένος στην κυρτή πλευρά, ιδιαίτερα διαβρωμένος. Ίχνη οξείδωσης, ακατέργαστος.
ιστ) Ακέραιος, καλής διατήρησης, ακατέργαστος. Ίχνη οξείδωσης στην κοίλη πλευρά.
ιζ) Ακέραιος, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών, καλής διατήρησης, ακατέργαστος.
ιη) Μικρού μεγέθους, διαβρωμένος σημαντικά, ακατέργαστος.
ιθ) Ακέραιος, καλής διατήρησης, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστος.
κ) Ακέραιος, διαβρωμένος, θραυσμένος, ακατέργαστος.
κα) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, καλής διατήρησης, ελαφρώς αποκεκρουμένος κατά τόπους, ακατέργαστος. Κοίλη πλευρά οξειδωμένη.
κβ) Ακέραιος, διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση. Στην κυρτή πλευρά μικρή απόκρουση, οξείδωση στη μία στενή (*χῖον*). Είναι ακατέργαστος.
κγ - κδ) Ακέραιοι, διαβρωμένοι, οξειδωμένοι, ακατέργαστοι.
κε) Ακέραιος, αποκεκρουμένος κατά τόπους, οξειδωμένο το ήμισυ της κοίλης, ακατέργαστος.
κστ, κη, λ, λγ) Ακέραιοι, αποκεκρουμένοι κατά τόπους, ακατέργαστοι.
κζ) Ακέραιος, ιδιαίτερα διαβρωμένος, ακατέργαστος. Οξειδωμένη η στενή πλευρά (*κῶον*).
κθ) Θραύσμα αστραγάλου.
λα) Συγκολλημένος από δύο θραύσματα, διαβρωμένος, ακατέργαστος. Κυρτή πλευρά οξειδωμένη. Η κοίλη διατηρείται σε καλή κατάσταση.
λβ) Ακέραιος, αρκετά διαβρωμένος, ακατέργαστος. Η μία στενή πλευρά (*χῖον*) οξειδωμένη.
λδ) Μεγάλου μεγέθους, ραγισμένος, οξειδωμένος σε δύο πλευρές. Κοίλη πλευρά διαβρωμένη. Στη βάθυνση που δημιουργείται σε αυτή διακρίνεται μη διαμπερής οπή, διαμέτρου 0,003μ., η οποία περιέχει μόλυβδο.
λε) Μεγάλου μεγέθους, διαβρωμένος, οξειδωμένος στη μία στενή πλευρά (*χῖον*). Περιέχει μόλυβδο, ο οποίος έχει διοχετευθεί στο εσωτερικό από οπή που διαμορφώθηκε στην κοίλη πλευρά. Μάζα μολύβδου φράσσει τη βάθυνση της κοίλης πλευράς.

12. ΑΜΑ 7573α. Οστέινος αστράγαλος (πίν. 48)
Προέλευση: Άρτα, Διάνοιξη οδού Κομμένου, τάφος LXVI, ΟΜ 212.
Υλικό: Οστό
Διαστάσεις: μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,017μ.
Περιγραφή: Μεσαίου μεγέθους, αποκεκρουμένος στις ακμές, μεγάλη διαμπερής οπή μεταξύ της κυρτής και κοίλης πλευράς.

13. ΑΜΑ 7573β. Οστέινος αστράγαλος (πίν. 48)
Προέλευση: Άρτα, Διάνοιξη οδού Κομμένου, τάφος LXVI, ΟΜ 212.
Υλικό: Οστό
Διαστάσεις: μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0, 02μ.
Περιγραφή: Ακέραιος αστράγαλος, με διαβρωμένο περιόστεο κατά τόπους. Στην κυρτή πλευρά φέρει εγχάρακτο το γράμμα Ε.

14. ΑΜΑ7573γ. Οστέινος αστράγαλος (πίν. 48)
Προέλευση: Άρτα, Διάνοιξη οδού Κομμένου, τάφος LXVI, ΟΜ 212.
Υλικό: Οστό
Διαστάσεις: μήκος: 0,039μ., πλάτος: 0,02μ.
Περιγραφή: Ακέραιος αστράγαλος μεγάλου μεγέθους, καλής διατήρησης. Διαμπερής οπή στο κέντρο, μεταξύ της κυρτής και της κοίλης πλευράς.

15. ΑΜΑ 7873. Οστέινος αστράγαλος (πίν. 48)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Θεοδώρου, οδός Κομμένου, ταφική θήκη XV, Ο2.
Διαστάσεις: μήκος: 0,032μ. πλάτος: 0,016μ.
Υλικό: Οστό

Περιγραφή: Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, ακατέργαστος, σώζεται σε καλή κατάσταση.

16. ΑΜΑ 11874α-θ. Εννέα οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 48-49)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα, περίβολος εντός των ΤΧ113, 114, αναλημματικού και ορθοστάτη, τάφος CCLX, 23.10.2012.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
β) μήκος:0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
γ) μήκος: 0,026μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,014μ.
δ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,014μ.
ε) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
στ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,019μ. πάχος: 0,015μ.
ζ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,019μ.
η) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
θ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Εννέα οστέινοι αστράγαλοι:
α) Ακέραιος, αποκεκρουμένος κατά τόπους, περιόστεο διαβρωμένο, ακατέργαστος.
β) Ακέραιος, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστος.
γ) Μικρού μεγέθους, θραυσμένος στην κυρτή πλευρά, διαβρωμένος, ακατέργαστος.
δ) Μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος ελαφρώς στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστος.
ε-ζ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, διαβρωμένος, αποκεκρουμένος, ακατέργαστος.
στ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, αποκεκρουμένος κατά τόπους, ακατέργαστος.
η) Μικρού μεγέθους, διαβρωμένος, ακατέργαστος.
θ) Μικρού μεγέθους, θραυσμένος στο ένα άκρο, αποκεκρουμένος, ακατέργαστος.

17. ΑΜΑ 12733. Δεκαέξι οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 49)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CXXXVII, Ο58, 12.07.2011.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
β) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
γ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
δ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ε) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,016μ.
στ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
ζ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
η) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
θ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,016μ.
ι) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,022μ., 0,018μ.
ια) μέγ. σωζ. μήκος: 0,031μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,019μ.
ιβ) μέγ. σωζ. μήκος: 0,03μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
ιγ) μέγ. σωζ. μήκος: 0,028μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,02μ., μεγ. σωζ. πάχος: 0,017μ.
ιδ) μέγ. σωζ. μήκος: 0,024μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,015μ.
ιε) μέγ. σωζ. μήκος: 0,027μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,015μ., μεγ. σωζ. πάχος: 0,017μ.
ιστ) μέγ. σωζ. μήκος: 0,028μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,019μ., μεγ. σωζ. πάχος: 0,015μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Εννέα ακέραιοι, επτά μερικώς σωζόμενοι, αποκεκρουμένοι κατά τόπους.

18. ΑΜΑ 12734. Οστέινος αστράγαλος (πίν. 50)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, δυτικό ανάλημμα ταφικής οδού, ταφικός περίβολος δ, τάφος LX, Ο17, 01.09.2011.
Διαστάσεις: μήκος: 0,029μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,016μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Ένας οστέινος αστράγαλος, θραυσμένος στη μία στενή πλευρά.

19. ΑΜΑ 12735. Οστέινος αστράγαλος (πίν. 50)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, δυτικό ανάλημμα ταφικής οδού, ταφικός περίβολος δ, τάφος LX, Ο18, 01.09.2011.
Διαστάσεις: μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Ένας οστέινος αστράγαλος ακέραιος, καλής διατήρησης.

20. ΑΜΑ 12736 α-β. Δύο οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 50)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCCLXXXVIII, Ο62, 28.07.2015.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,019μ.
β) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Δύο οστέινοι αστράγαλοι, ακέραιοι, με αποκρούσεις κατά τόπους. Η μία στενή πλευρά ενός εκ των δύο αστραγάλων ενδεχομένως να έχει μερικώς λειανθεί.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τομ., 99, αρ. κατ. 336.

21. ΑΜΑ 12737 α-β. Δύο οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 50)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCCXCVIII, 03.09.2015, Ο64.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,038μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,018μ.
β) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,018μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Δύο ακέραιοι, οστέινοι αστράγαλοι με μικρές αποκρούσεις κατά τόπους. α) οπή στην κοίλη πλευρά. β) στην κυρτή μεγάλη διαμπερής οπή, διαμέτρου 0,006μ., το πέρας της οποίας στην κοίλη είναι μικρότερης διαμέτρου (0,002μ.) όπου δεύτερη μικρή οπή.

22. ΑΜΑ 12738. Εννέα οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 50)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CLXXXIX, 14.06.2012, Ο61.
Διαστάσεις: α) <u>μεγάλος:</u> μήκος: 0,037μ., πλάτος: 0,025μ., πάχος: 0,021μ.
β) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
γ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
δ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
ε) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,016μ.
στ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
ζ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
η) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
θ) μεγ. σωζ. μήκος: 0,025μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,023μ., μεγ. σωζ. πάχος: 0,02μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Εννέα οστέινοι αστράγαλοι: έξι ακέραιοι με αποκρούσεις κατά τόπους. Ένας συγκολλημένος από δύο θραύσματα. Ένας ελλιπής ως προς τμήμα της στενής πλευράς. Ένας σώζεται κατά το ήμισυ. Στην κυρτή πλευρά ενός εκ των ακεραίων διακρίνεται οπή.

23. ΑΜΑ 12943α-γ. Τρεις οστέινοι αστράγαλοι.
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, δυτικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος XXXVIII, 10.01.2011, Ο60.
Διαστάσεις: <u>ακέραιου:</u> μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Αποκεκρουμένοι κατά τόπους. Ένας ακέραιος, δύο θραυσμένοι κατά το ήμισυ.

24. ΑΜΑ 12947 α-στ. Έξι οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 50)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός των τοίχων 105, 106 και 126, ταφική θήκη LXXVII, 03.10.2013, Ο55.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.

β) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,011μ.
γ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
δ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,016μ., πάχος: 0,015μ.
ε) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
στ) μέγιστο σωζόμενο μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Έξι οστέινοι αστράγαλοι: πέντε ακέραιοι, εκ των οποίων ένας πιθανώς σώζει ίχνη ερυθρού χρώματος. Ένας συγκολλάται από δύο θραύσματα.

25. ΑΜΑ 12955α-ιθ. Είκοσι οστέινοι αστράγαλοι.
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CDVI, Ο66, 06.10.2015.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,03μ. πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,017μ.
β) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,018μ.
γ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,016μ.
δ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
ε) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
στ) μήκος: 0,035μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,019μ.
ζ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,017μ.
η) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
θ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,015μ.
ι) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,017μ.
ια) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
ιβ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
ιγ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,016μ.
ιδ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
ιε) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
ιστ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,013μ.
ιζ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,015μ.
ιη) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,016μ.
ιθ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,019μ.
κ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,019μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Είκοσι οστέινοι αστράγαλοι διαφόρων μεγεθών εκ των οποίων:
α-ια) Έντεκα σώζονται ακέραιοι με αποκρούσεις κατά τόπους.
ιβ) Ένας συγκολλημένος από θραύσματα, ακατέργαστος.
ιγ-ιδ) Μικρού μεγέθους, θραυσμένοι στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστοι.
ιε) Ακέραιος, διαβρωμένος. Μη διαμπερής οπή στη στενή πλευρά, οπή στην κοίλη τυχαία διαμορφωμένη. Ακατέργαστος.
ιστ) Ελλιπής κατά το ήμισυ, καθώς η κοίλη πλευρά λειάνθηκε αρκετά ώστε να είναι επίπεδη.
ιζ) Ακέραιος με αποκρούσεις κατά τόπους. Κοίλη πλευρά λειασμένη. Στο κέντρο της διατηρείται βαθειά, μη διαμπερής, οπή και ίσως στην περιφέρειά της ίχνη από το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για τη διάνοιξή της.
ιη) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, αποκεκρουμένος, λειασμένος σε κοίλη και κυρτή πλευρά.
ιθ) Ακέραιος, ραγισμένος, αποκεκρουμένος κατά τόπους. Μεταξύ των δύο στενών πλευρών διαμπερής οπή, η διάνοιξη της οποίας έχει γίνει με επιμέλεια. Στην κυρτή πλευρά σώζονται εγχάρακτοι χαρακτήρες IPI. Δεν σώζονται άλλα γράμματα εκατέρωθεν των γραμμάτων.
κ) Ακέραιος, αποκεκρουμένος. Στην κοίλη πλευρά μικρή, μη διαμπερής, οπή.

26. ΑΜΑ 12967α-ο. Εβδομήντα οστέινοι αστράγαλοι (πίν. 50-61)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός τχ 105, 110, 113, αναλημματικού, τάφος CCLXVIII, Ο40, 09.11.2012.
Διαστάσεις: α) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
β) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
γ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,016μ.

δ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
ε) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,016μ.
στ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
ζ) μήκος: 0,026μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,014μ.
η) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,03μ., πάχος: 0,015μ.
θ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
ι) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
ια) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
ιβ) μήκος: 0,019μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
ιγ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ιδ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,018μ.
ιε) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,019μ.
ιστ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,019μ.
ιζ) μέγιστο σωζόμενο μήκος: 0,018μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ιη) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ιθ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
κ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,016μ.
κα) μήκος: 0,026μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
κβ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,025μ., πάχος: 0,019μ.
κγ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,019μ.
κδ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
κε) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
κστ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
κζ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
κη) μέγιστο σωζ. μήκος: 0,028μ., μέγιστο σωζ. πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,016μ.
κθ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,02μ., πλάτος: 0,019μ.
λ) μέγ. σωζ. διαστάσεις μεγαλύτερου θραύσματος: 0,02x0,018x0,014μ.
λα) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
λβ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
λγ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
λδ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
λε) μήκος: 0,032.μ, πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
λστ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
λζ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,014μ.
λη) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,015μ.
λθ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
μ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,017μ.
μα) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
μβ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
μγ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
μδ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
με) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,015μ.
μστ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,018μ.
μζ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,016μ.
μη) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
μθ) μήκος: 0,019μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
ν) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,023μ., πάχος: 0,018μ.
να) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
νβ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,015μ.
νγ) μήκος: 0,028μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,014μ.
νδ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,015μ., πάχος: 0,014μ.
νε) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,015μ.
νστ) μήκος: 0,034μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,018μ.
νζ) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,014μ.
νη) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,016μ.

νθ) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,017μ.
ξ) μήκος: 0,035μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,017μ.
ξα) μήκος: 0,033μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,017μ.
ξβ) μήκος: 0,027μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
ξγ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,016μ.
ξδ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,022μ., πάχος: 0,018μ.
ξε) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,017μ.
ξστ) μήκος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ.
ξζ) μήκος: 0,032μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,015μ.
ξη) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,016μ.
ξθ) μήκος: 0,029μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,016μ.
ο) μήκος: 0,031μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,017μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Εβδομήντα οστέινοι αστράγαλοι διαφόρων μεγεθών, οι περισσότεροι από τους οποίους σώζονται σε καλή κατάσταση.
α) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, με αποκρούσεις στις ακμές των πλευρών, ιδιαίτερα στη μετάβαση από την κυρτή στην κοίλη, ακατέργαστος.
β) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, ελάχιστες αποκρούσεις κατά τόπους, ακατέργαστος.
γ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, ελαφρώς διαβρωμένος σε μία στενή πλευρά, ελάχιστα αποκεκρουμένος στην κοίλη, ακατέργαστος.
δ) Ακέραιος, μεσαίου μεγέθους, αποκεκρουμένος στις ακμές των πλευρών του.
ε-στ) Ακέραιοι, μικρού μεγέθους, άριστης διατήρησης. Λίγες αποκρούσεις στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστοι.
ζ-η) Ακέραιοι, ακατέργαστοι, διατηρούνται σε άριστη κατάσταση.
θ-ι-ια-ιβ-ιγ) Ακέραιοι με λίγες αποκρούσεις κατά τόπους.
ιδ-ιστ) Ακέραιοι, μεγάλου μεγέθους, αποκεκρουμένοι κατά τόπους, ακατέργαστοι.
ιζ) Μικρού μεγέθους, ελλιπής σε μικρό τμήμα, διαβρωμένος σε σημεία, ακατέργαστος.
ιη) Ακέραιος, διατηρείται σε καλή κατάσταση, ακατέργαστος.
ιθ) Ακέραιος μικρού μεγέθους, ακατέργαστος.
κ) Ακέραιος, ελαφρώς αποκεκρουμένος, καλής διατήρησης, ακατέργαστος.
κα) Μικρού μεγέθους, θραυσμένος, διαβρωμένος, ακατέργαστος.
κβ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, καλής διατήρησης, ακατέργαστος.
κγ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, αποκεκρουμένος, διαβρωμένος, ακατέργαστος.
κδ) Θραυσμένος στην απόληξη των πλευρών, ακατέργαστος.
κε, κθ, λα) Ακέραιοι, καλής διατήρησης, ακατέργαστοι.
κστ) Ακέραιος, θραυσμένος στην απόληξη των δύο μακρών πλευρών του, ακατέργαστος.
κζ) Μικρού μεγέθους, διαβρωμένος κυρίως στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστος.
κη) Μικρού μεγέθους, ελλιπής σε τμήμα της μίας στενής πλευράς, ακατέργαστος.
λ) Δύο θραύσματα αστραγάλου.
λβ-λγ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους, διαβρωμένος κατά τόπους, ακατέργαστος.
λδ, μ, μγ-μδ, να, ξα) Ακέραιοι, ακατέργαστοι.
λε) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, με λιγοστές αποκρούσεις, ακατέργαστος.
λστ-λθ) Ακέραιοι, διαβρωμένοι στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστοι.
μα) Ακέραιος, ελαφρώς θραυσμένος κυρίως στις ακμές των πλευρών, ακατέργαστος.
μβ) Μεσαίου μεγέθους με απόκρουση και φθορές περιμετρικά, ακατέργαστος.
με) Μικρού μεγέθους, ισχυρή απόκρουση στην κυρτή πλευρά. Δύο μικρές οπές, πιθανώς τυχαίες στο κέντρο της κοίλης.
μστ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους διατηρείται σε καλή κατάσταση, ακατέργαστος.
μζ- μθ) Μικρού μεγέθους, ακατέργαστοι.
ν) Μεγάλου μεγέθους, ραγισμένος, διαβρωμένος, ακατέργαστος.
νβ) Ακέραιος, αρκετά διαβρωμένος, με ίχνη οξείδωσης, ακατέργαστος.
νγ) Ακέραιος, μικρού μεγέθους διατηρείται σε καλή κατάσταση, ακατέργαστος.
νδ) Μικρού μεγέθους, διαβρωμένος. Η μία στενή πλευρά επίπεδη και λειασμένη.
νε) Ακέραιος μικρού μεγέθους, διαβρωμένος. Στενές πλευρές μερικώς λειασμένες.
νστ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, καλής διατήρησης. Οι στενές πλευρές έχουν λειανθεί.

νζ) Μεγάλου μεγέθους με απόκρουση, ίχνος οξείδωσης. Από την κοίλη πλευρά έχει αποκοπεί τμήμα και το εναπομείναν έχει λειανθεί. Μερικώς λειάνθηκαν οι στενές πλευρές και η κυρτή.
νη-νθ) Αστράγαλοι ακέραιοι. Οι δύο στενές πλευρές έχουν λειανθεί.
ξ) Μεγάλου μεγέθους διαβρωμένος. Μερικώς λειάνθηκαν η κυρτή και η κοίλη πλευρά. Καλά λειασμένη η μία στενή. Τμήμα της έτερης στενής έχει αποκοπεί και η επιφάνεια έχει λειανθεί.
ξβ) Ακέραιος, διαβρωμένος στις ακμές των πλευρών. Στην κυρτή πλευρά συστάδα από λεπτές εγχάρακτες γραμμές, καμωμένες από λεπτό εργαλείο.
ξγ) Ακέραιος. Κατά μήκος της κοίλης λεπτή εγχάρακτη γραμμή από αιχμηρό εργαλείο.
ξδ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, ακατέργαστος.
ξε) Ακέραιος, διάτρητος, διαβρωμένος. Στο μέσον της κυρτής πλευράς έχει διανοιχθεί διαμπερής οπή, με διάμετρο 0,016μ. Η διάμετρος της οπής στην κοίλη πλευρά είναι 0,017μ.
ξστ) Ακέραιος. Στην απόληξη των μακρών πλευρών διαμπερής οπή, η διάμετρος της οποίας στην κοίλη πλευρά υπολογίζεται σε 0,004μ. και στην κυρτή σε 0,005μ.
ξζ) Μεσαίου μεγέθους, διαβρωμένος. Ελαφρώς λειασμένος στην κυρτή και κοίλη πλευρά. Τμήμα της μίας στενής έχει λειανθεί και είναι επίπεδη. Η έτερη στενή λειασμένη, φέρει δύο μη διαμπερείς οπές με μεταξύ τους απόσταση 0,005μ., βάθος 0,012μ., διάμετρο 0,004μ.
ξη) Ακέραιος, μεσαίου μεγέθους. Στην κοίλη πλευρά πιθανώς σώζει ίχνη ερυθρού χρώματος.
ξθ) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους, συγκολλημένος από δύο θραύσματα. Στις ακμές της κοίλης διατηρούνται δύο ζεύγη λεπτών εγχάρακτων γραμμών, μήκους 0,003μ. περίπου, από εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για το διαχωρισμό της σάρκας.
ο) Ακέραιος, μεγάλου μεγέθους. Στις ακμές της κοίλης και της μίας στενής πλευράς λεπτές εγχάρακτες γραμμές από εργαλείο κοπής.

ΠΛΑΓΓΟΝΕΣ

27. ΑΜΑ 1113. Πήλινη πλαγγόνα με σφενδόνη (πίν. 61)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μεγ. σωζ. ύψος: 0,077μ., πλάτος (ώμοι): 0,029μ., πάχος: 0,024μ., ύψος κεφαλής: 0,023μ., σωζ. ύψος κορμού: 0,045μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής κατά τα άκρα, συγκολλημένη στο λαιμό, αποκεκρουμένη στο πρόσωπο. Θραύσμα από το πρόσθιο μέρος του δεξιού μηρού συγκολλάται με τον κορμό. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, με πάχος 0,01μ. έκαστο το πρόσθιο και το οπίσθιο τμήμα, που είναι συμπαγή και στην εσωτερική επίπεδη επιφάνεια φέρουν κατακόρυφες λεπτές εγχαράξεις για τη συναρμογή τους. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή μορφή με καλοσχηματισμένα ανατομικά χαρακτηριστικά. Κορμός στενός, μακρύς. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί, με τον δεξιό περισσότερο έξεργο από τον αριστερό. Η κοιλιακή χώρα δεν καμπυλώνει ιδιαίτερα. Πλαστικά αποδίδονται οι γλουτοί. Οι μηροί διαχωρίζονται με αυλάκωση, που διακρίνεται στη γένεσή της στην πρόσθια όψη. Οι ώμοι εξέχουν του κορμού, αποδίδονται ως κυλινδρικές αποφύσεις, προσδίδοντας στον κορμό σχήμα σταυρού. Φέρουν εσωτερικά κατά μήκος οριζόντιο τρήμα. Οπές ανάρτησης στις πλάγιες όψεις των ώμων διαμέτρου 0,003μ. Στο σημείο θραύσης στην πλάγια όψη διακρίνεται το σημείο ένωσης των δύο μερών της πλαγγόνας. Λαιμός ψηλός, πλατύς. Κόμη πλούσια, σγουρή. Σφενδόνη δένεται περιμετρικά της κεφαλής και απολήγει πάνω από το μέτωπο, όπου συγκρατείται με διπλό δέσιμο (φιόγκο). Εκατέρωθεν του προσώπου, μπροστά από τη σφενδόνη, τα μαλλιά αποδίδονται σε δύο παράλληλες σε κάθε πλευρά σειρές με μικρές εγχάρακτες γραμμές. Πίσω και ψηλά στο κεφάλι, η κόμη αποδίδεται με μικρές εγχαράξεις, σχεδόν στιγμές, που δηλώνουν τα σγουρά μαλλιά. Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,004μ.
Χρονολόγηση: τέλος $5^{ου}$-$4^{ος}$ αι. π.Χ.
Πρβλ.: για τις εγχαράξεις εσωτερικά των μερών, *Corinth* XVIII 4, πίν. 12, C109. Για τον τύπο του κορμού και το δέσιμο της κόμης, *Corinth* XVIII 4, πίν. 13, C124.

28. ΑΜΑ 1114. Πήλινη πλαγγόνα με σφενδόνη (πίν. 61)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9

Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,098μ., πλάτος (ώμοι): 0,029μ., πάχος: 0,022μ., ύψος κεφαλής: 0,022μ., ύψος κορμού: 0,065μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη στο λαιμό, στις προεξοχές των ποδιών. Ελλιπής κατά τα άκρα. Αποκρούσεις, απολεπίσεις κατά τόπους. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, όχι όμως κοίλη εσωτερικά. Τα δύο τμήματα του σώματος που συναρμόζουν συμπαγή, δίνοντας μεγάλο συνολικό πάχος στον κορμό. Πηλός ερυθρωπός στην περιοχή των μηρών σε σχέση με τον κορμό. Μετωπική, ιστάμενη γυμνή μορφή. Μακρύς, στενός κορμός. Ανάγλυφα αποδίδονται οι γλουτοί, το στήθος (ο δεξιός μαστός περισσότερο έξεργος από τον αριστερό). Οι μηροί διαχωρίζονται με αυλάκωση στις δύο όψεις. Οι ώμοι εξέχουν του κορμού διαμορφώνοντας κυλινδρικές αποφύσεις με οπή διαμέτρου 0,003μ.. Κοιλιά ελαφρώς καμπύλη. Τρεις προεξοχές στο κάτω μέρος του σώματος, οι πλευρικές με κλίση προς τα έξω σώζονται στη γένεση, η κεντρική ακέραια με οπή διαμέτρου 0,002μ. Λαιμός ψηλός, πλατύς. Πρόσωπο ωοειδές με ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Λεπτή ίσια μύτη, πλατιές παρειές, ψηλό μέτωπο, πηγούνι σχεδόν στρογγυλό, μικρά καλοπλασμένα χείλη. Οι οφθαλμικές κόγχες αλλοιωμένες. Σγουρή κόμη ως το ύψος των αυτιών. Εκατέρωθεν του προσώπου βόστρυχοι φέρονται προς τα πλάγια και αποδίδονται με σχεδόν οριζόντιες μικρές εγχαράξεις. Σφενδόνη περιβάλλει το κεφάλι και στερεώνεται σε φιόγκο πάνω από το μέτωπο. Διατηρείται η μία από τις δύο θηλιές του δεσίματος. Η σφενδόνη ορατή κυρίως στη δεξιά πλευρά της κεφαλής. Εγχαράξεις ακανόνιστες στην κορυφή της κεφαλής δηλώνουν συνοπτικά τη σγουρή κόμη. Στην κορυφή οπή διαμέτρου 0,005μ. Ίχνη καστανού επιχρίσματος στο μέτωπο και την κόμη.
Πρβλ.: αρ. κατ. **27**, **37**, **39** του παρόντος καταλόγου.

29. ΑΜΑ 1115. Κάτω άκρα πλαγγόνων
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: Πηλός
Διαστάσεις: ύψος άκρου: 0,037μ., ύψος άκρου: 0,039μ.
Περιγραφή: Δύο πόδια από διαφορετικές πλαγγόνες.

30. ΑΜΑ 1116. Πήλινη πλαγγόνα (με πόλο) (πίν. 61)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,062μ., σωζ. πλάτος: 0,028μ., πάχος: 0,01μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Σώζεται σε συγκολλώμενα θραύσματα, ελλιπής κατά την κεφαλή, τις προεξοχές ανάρτησης των ποδιών, τμήματος των άκρων. Αποκεκρουμένη. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Ανήκει στον τύπο πλαγγόνας με χιτωνίσκο και πόλο. Μετωπική μορφή, διατηρεί τον κορμό, στο κάτω μέρος διακρίνεται η απόληξη του χιτωνίσκου και η γένεση της αριστερής προεξοχής. Η περιοχή του στήθους προβάλλεται ελαφρώς χωρίς να διαμορφώνονται με σαφήνεια οι μαστοί. Από τους ώμους, διατηρείται ο δεξιός, σχηματίζει μικρή κάθετη προεξοχή στα πλάγια. Λαιμός αποκεκρουμένος, βραχύς. Εκατέρωθεν αυτού η μάζα της κόμης τον πλαισιώνει ακουμπώντας στους ώμους. Η οπίσθια πλευρά αδιαμόρφωτη, ιδιαίτερα φθαρμένη.
Άκρα: τρία μικρά θραύσματα άκρων (δύο κάτω, ένα άνω άκρο), εύσαρκα, κυκλικής διατομής, ένα από αυτά σώζει τη γένεση της οπής ανάρτησης. Το θραύσμα του άνω άκρου διατηρεί τη γένεση του άκρου χεριού, στο σημείο όπου διαχωρίζεται ο αντίχειρας από τα υπόλοιπα ενιαία αποδοσμένα δάκτυλα (α) μήκος: 0,025μ., πάχος: 0,01μ., β) μήκος: 0,026μ., πάχος: 0,008μ., γ) μήκος: 0,015μ., πάχος: 0,008μ.).
Χρονολόγηση: 5^{ος} αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **42**. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 155, πίν. XCIX, C566. Mollard-Besques 1954, 118, πίν. LXXXIV, C215 (470-450 π.Χ.). Corinth XII, πίν. 9, 130.

31. ΑΜΑ 1117. Πήλινη πλαγγόνα με λαμπάδιο (πίν. 61)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω του τάφου 22, 27/9
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 8/6 reddish yellow)

Διαστάσεις: ύψος: 0,102μ., πλάτος: 0,036μ., πάχος: 0,019μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, συγκολλημένη στο λαιμό, σε τμήμα των άνω άκρων, στη δεξιά προεξοχή ανάρτησης των κάτω άκρων. Αποκεκρουμένη στη δεξιά πλευρά της κεφαλής. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Πηλός ερυθρωπός στην κεφαλή, τους ώμους, την αριστερή μπροστινή πλευρά και πάνω από τους γλουτούς. Στο υπόλοιπο σώμα ωχρός. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή μορφή, με ανάγλυφη απόδοση ανατομικών χαρακτηριστικών (στήθος, γλουτοί). Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί στις δύο όψεις. Κάτω τρεις προεξοχές, ελαφρώς αποκλίνουσες οι πλευρικές, διάτρητες για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Κορμός στενός, μακρύς. Οι ώμοι προεξέχουν του κορμού διαμορφώνοντας κυλινδρικές προεκτάσεις, με οπές ανάρτησης των άνω άκρων, δίνουν στο σώμα σχήμα σταυρού. Λαιμός πλατύς, σχετικά βραχύς. Πρόσωπο ωοειδές με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, ίσια μύτη με πλατιά πτερύγια, μικρά εύσαρκα χείλη, πλατιές παρειές, στρογγυλό πηγούνι, ψηλό μέτωπο. Η κόμη συγκεντρώνεται σε σφενδόνη, που περιβάλλει το κεφάλι και συγκρατείται πάνω από το μέτωπο. Ψηλά στο πίσω μέρος της κεφαλής, τα μαλλιά αποδίδονται με εγχαράξεις και συγκεντρώνονται σε υψηλό λαμπάδιο. Μπροστά από αυτό κατακόρυφη οπή.
Άνω άκρα: Διατηρούνται αμφότερα, ωστόσο το ένα είναι από ερυθρωπό πηλό, το άλλο από ωχρό, επομένως ίσως δεν ανήκουν και τα δύο στην πλαγγόνα. Το δεξιό συγκολλημένο στον αγκώνα και στη γένεση του άκρου χεριού. Διάτρητο στην άνω απόληξη. Ο αντίχειρας, που δε σώζεται, θα διαχωριζόταν από τα υπόλοιπα δάκτυλα που αποδίδονται ενιαία. Το αριστερό ελλιπές ως προς το άκρο χέρι. Διαμορφώνεται μικρή κλίση του αγκώνα. Εύσαρκα χέρια, με προσπάθεια απόδοσης μυολογίας στον πήχυ.
Κάτω άκρα: Από ωχρό πηλό. Ίσως δεν ανήκουν στην πλαγγόνα. Ακέραια, εύσαρκα στο άνω τμήμα, όπου δακτύλιος ανάρτησης. Το πάχος μειώνεται στον αστράγαλο. Διατηρούν το μακρόστενο άκρο πόδι.
Χρονολόγηση: πιθ. 4ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: Ηλιοπούλου 2015, 111, εικ. 189. *Corinth* XII, 33, πίν. 9, 133. *Corinth* XVIII 4, 54, 96, C126.

32. ΑΜΑ 1118. Μέλη πήλινων πλαγγόνων (πίν. 61)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 8/4 very pale brown), κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Περιγραφή: Τέσσερα χέρια και τέσσερα πόδια. **Κάτω άκρα:** σώζονται ακέραια. Το ένα με πεπλατυσμένη και διάτρητη άνω απόληξη (διάμετρος οπής: 0,002μ.), λεπτό, κυκλικής διατομής, χωρίς ανατομικά στοιχεία, λεπταίνει ελαφρώς στον αστράγαλο. Το άκρο πόδι μικρό, πεπλατυσμένο χωρίς διαχωρισμό δακτύλων (μήκος: 0,056μ., πάχος: 0,007μ.). Το έτερο ακέραιο πόδι έχει ίδια χαρακτηριστικά (μήκος: 0,057μ., πάχος: 0,008μ., διάμετρος οπής ανάρτησης: 0,001μ.). Δύο ακόμη κάτω άκρα σώζονται ελλιπή ως προς το άκρο πόδι. Το ένα, λεπτό, κυκλικής διατομής, λεπταίνει στον αστράγαλο, έχει πεπλατυσμένο, άνω άκρο με οπή ανάρτησης, ελαφρώς θραυσμένη. Το έτερο άκρο βραχύτερο, εύσαρκο πάνω, λεπταίνει ελαφρώς προς τα κάτω (μήκος: 0,045μ., πάχος: 0,007μ.). Στην άνω απόληξη διαμορφώνεται ο δακτύλιος ανάρτησης, που διατηρείται στη γένεσή του (μήκος: 0,042μ., πάχος: 0,01μ.).
Άνω άκρα: ένα σώζεται ακέραιο από τρία συγκολλώμενα θραύσματα. Κυκλικής διατομής, μακρύ, διάτρητο στην άνω απόληξη (διάμετρος: 0,002μ.), ελαφρώς λυγισμένο στον αγκώνα. Στο άκρο χέρι διαχωρίζεται ο αντίχειρας από την παλάμη, κρατά μικρό δίσκο διαμέτρου 0,009μ. με ίχνη ερυθρού χρώματος (μήκος: 0,06μ., πάχος: 0,007μ.). Δύο ακόμα άνω άκρα, το ένα ακέραιο, το άλλο συγκολλημένο, λυγισμένα στον αγκώνα, μακριά, διάτρητα στην άνω απόληξη (οπή διαμέτρου 0,002μ.). Πήχυς ελαφρώς διογκωμένος μιμείται τη διόγκωση κατά την κάμψη του χεριού. Στο ένα σώζεται το άκρο χέρι με διαχωρισμένο τον αντίχειρα (μήκος: 0,049μ., πάχος: 0,008μ.). Στο έτερο άκρο χέρι σώζεται ο αντίχειρας, σχηματοποιημένος ως τριγωνική απόφυση (μήκος: 0,058μ., πάχος: 0,008μ.). Άκρο χέρι από δύο συγκολλώμενα θραύσματα, βραχύ, τεντωμένο προς τα κάτω, κυκλικής διατομής, η άνω απόληξη πεπλατυσμένη, διάτρητη (διάμετρος οπής: 0,001μ.). Διατηρεί ενιαία αποδοσμένα δάκτυλα με τη μορφή τριγωνικής απόφυσης. Ο αντίχειρας που διαχωριζόταν, δε σώζεται (μήκος: 0,051μ., πάχος: 0,006μ.).

33. ΑΜΑ 1119. Θραύσματα άνω και κάτω άκρων πλαγγόνων (πίν. 61)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Περιγραφή: Τουλάχιστον έντεκα άνω άκρα, πέντε από τα οποία σώζουν την άνω διάτρητη απόληξη. Ένα θραύσμα σώζει πήχυ και άκρο χέρι, με τον αντίχειρα θραυσμένο αλλά διαχωρισμένο από τα δάκτυλα που αποδίδονται ενιαία. Επτά τουλάχιστον άκρα πόδια. Τρία σώζουν τον αστράγαλο και το άκρο πόδι. Τα δύο πρέπει να είναι ζεύγος. Τα άκρα πόδια είναι μακρόστενα, με ενιαία αποδοσμένα τα δάκτυλα, η πτέρνα στενή.

34. ΑΜΑ 1123. Πήλινη πλαγγόνα με πίλο (πίν. 61)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,081μ., πλάτος (ώμοι): 0,033μ., πάχος: 0,016μ., ύψος κεφαλής: 0,025μ., ύψος κορμού: 0,053μ., ύψος λαιμού: 0,008μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα νεαρής ανδρικής μορφής, συγκολλημένη στο λαιμό και τον κορμό, ελλιπής κατά το ένα άκρο στήριξης και τα κινητά μέλη, συμπληρωμένη η κεντρική προεξοχή ανάρτησης. Συμπαγής, επίπεδος, σανιδόμορφος κορμός. Οπίσθια όψη αδιαμόρφωτη. Ώμοι επικλινείς, σχεδόν αμφικωνικοί, με οπή διαμέτρου 0,002μ. Κάτω από το στήθος ως την απόληξή του ο κορμός είναι στενός. Τρεις ελλειψοειδείς, γλωσσωτές προεξοχές, οι πλευρικές άνοιγαν προς τα έξω. Διατηρείται η αριστερή προεξοχή με οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,002μ. Λαιμός σχετικά βραχύς, λεπτός. Κεφάλι μικρό, πρόσωπο μακρόστενο, ωοειδές, με αλλοιωμένα χαρακτηριστικά. Μία σειρά από κοντούς εγχάρακτους βοστρύχους περιβάλλει το μέτωπο. Φοράει πίλο, που σχηματίζει τριγωνική απόληξη καμπτώμενη προς τα κάτω. Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,004μ. Στο σώμα και το κεφάλι διατηρούνται ίχνη λευκού επιχρίσματος και στον πίλο ίχνη ερυθρού χρώματος.
Χρονολόγηση: αρχές 5^{ου} αι. π.Χ.
Πρβλ.: για το σώμα: αρ. κατ. **95** του παρόντος καταλόγου (Δυτική Νεκρόπολη, β΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., αρ. κατ. 342. Ως προς τον κορμό: πλαγγόνα κορινθιακού εργαστηρίου (αρχές 5^{ου} αι. π.Χ.). Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, 1864, 1007.1309.

35. ΑΜΑ 1124. Πήλινη πλαγγόνα με σφενδόνη (πίν. 61)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 8/3 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος: 0,092μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., πάχος: 0,022μ., ύψος κεφαλής: 0,024μ., σώζ. ύψος κορμού: 0,065μ., ύψος λαιμού: 0,006μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυμνής γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη στο λαιμό, τον κορμό, τους μηρούς. Αποκεκρουμένη η δεξιά πλευρά της κόμης. Συμπληρωμένη στους μηρούς, ελλιπής ως προς τα μέλη και τις προεξοχές στηρίξεως των ποδιών. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, συνενώνεται στα πλάγια, δίνοντας μεγάλο όγκο στη μορφή. Λεπτομερής δήλωση ανατομικών λεπτομερειών (ο αριστερός μαστός αποδίδεται χαμηλότερα από το δεξιό, καλοσχηματισμένοι γλουτοί, οι μηροί διαχωρίζονται με εγχάραξη). Κορμός επιμήκης, στενός. Ώμοι κυλινδρικοί, προεξέχουν ελαφρώς, διάτρητοι, (διάμετρος οπής 0,004μ.). Λαιμός, κυλινδρικός, κοντός, ευρύς. Πρόσωπο ωοειδές σχήματος U. Ανάγλυφα χαρακτηριστικά, ίσια μύτη, ελαφρώς πεπλατυσμένη στα πτερύγια, μικρά εύσαρκα χείλη, πλατιές παρειές, ψηλό μέτωπο. Γύρω από την κεφαλή ανάγλυφη σφενδόνη συγκρατεί την κόμη και στερεώνεται πάνω από το μέτωπο με διπλό δέσιμο (φιόγκο). Στην αριστερή πλευρά του κεφαλιού, μπροστά από τη σφενδόνη δύο σειρές βοστρύχων αποδοσμένοι με οριζόντιες εγχαράξεις. Στο πίσω μέρος της κεφαλής, η κόμη δε δηλώνεται με ευκρίνεια, πάνω ακανόνιστα με εγχαράξεις. Οπή στην κορυφή, διαμέτρου 0,004μ., διατρέχει το κεφάλι και το λαιμό και φτάνει έως τον κορμό. Στην κεφαλή ίχνη ερυθρού χρώματος.
Χρονολόγηση: τέλος 5^{ου}-4^{ος} αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **27, 28**, αλλά κυρίως με αρ. κατ. **37** του παρόντος καταλόγου. Για τον τύπο του κορμού και το δέσιμο της κόμης, πρβλ. *Corinth* XVIII 4, πίν. 13, C124.

36. ΑΜΑ 1125. Θραύσματα άκρων πλαγγόνων
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Περιγραφή: Επτά μέλη πλαγγόνων, άνω και κάτω. Δύο θραύσματα συγκολλώμενα. Ένα φέρει οπή ανάρτησης. Ένα άκρο χέρι διατηρεί τμήμα του αντίχειρα και της ελαφρώς κλειστής παλάμης. Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

37. ΑΜΑ 1127. Πήλινη πλαγγόνα με σφενδόνη (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 8/3 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος: 0,098μ., πλάτος (ώμοι): 0,028μ., πάχος: 0,023μ., ύψος κεφαλής: 0,025μ., ύψος κορμού: 0,068μ., ύψος λαιμού: 0,001μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυμνής γυναικείας μορφής, συγκολλημένη στο λαιμό, ελλιπής κατά τα άκρα. Καλή διατήρηση, μικρή απόκρουση στο στήθος. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, η ένωση των δύο μερών ορατή στις πλαϊνές όψεις. Οπίσθια όψη διαμορφωμένη ανάγλυφα. Μετωπική, ιστάμενη. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί, οι γλουτοί. Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί στις όψεις. Κορμός στενός, μακρύς. Ώμοι κυλινδρικοί, εξέχουν του κορμού, με οπή διαμέτρου 0,004μ. Ελαφρώς κυρτώνει η κοιλιακή χώρα. Στην απόληξη του σώματος τρεις μικρές ελλειψοειδείς προεξοχές, με τις ακρινές να ανοίγουν προς τα έξω, (διάμετρος οπής: 0,002μ.). Λαιμός σχετικά βραχύς, ευρύς. Πρόσωπο σχήματος U, εύσαρκα μικρά χείλη, ίσια μύτη ελαφρώς πλατιά στην απόληξη, πλατιές παρειές, σχηματισμένα οφρυακά τόξα, ψηλό μέτωπο. Η κόμη φτάνει στη βάση του αυχένα. Ανάγλυφη σφενδόνη που ορίζεται από εγχάρακτες γραμμές και διαχωρίζεται από την κόμη, περιβάλλει το κεφάλι και συγκρατείται πάνω από το μέτωπο με διπλό δέσιμο. Εκατέρωθεν του προσώπου πλούσια κόμη αποδίδεται με δύο επάλληλες σειρές λοξών προς τα πλάγια και πίσω εγχάρακτων βοστρύχων. Στην κορυφή της κεφαλής, ακανόνιστες εγχαράξεις αλλά στη βάση του λαιμού, κάτω από τη σφενδόνη εγχάρακτες γραμμές εν σειρά. Στην κεφαλή, όπου πιθανώς ίχνη ερυθρού χρώματος, κατακόρυφη οπή διαμέτρου 0,004μ. Καστανό επίχρισμα απολεπισμένο.
Χρονολόγηση: τέλος $5^{ου}$-$4^{ος}$ αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **35** του παρόντος καταλόγου. Επίσης, *Corinth* XVIII 4, πίν. 13, C124.

38. ΑΜΑ 1128. Κορμός πήλινης πλαγγόνας (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,049μ., πλάτος: 0,027μ., πάχος: 0,013μ.
Περιγραφή: Κορμός πήλινης πλαγγόνας με αποκρούσεις, ελλιπής κατά την κεφαλή, τα άκρα και τις προεξοχές ανάρτησης των άκρων. Απόκρουση στην κοιλιακή χώρα. Θραύση στον αριστερό ώμο. Ανήκει στις πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη, αδιαμόρφωτη. Κορμός με ελαφρώς προεξέχουσα την περιοχή του στήθους. Ο δεξιός ώμος προεξέχει ελαφρώς, διαμορφώνοντας μια προεξοχή/απόφυση με κάθετο μέτωπο, όπου η οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,002μ.
Χρονολόγηση: $5^{ος}$ αι. π.Χ.
Πρβλ.: Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93 (480-450 π.Χ.). *Corinth* XV 2, πίν. 31, XX, 11.

39. ΑΜΑ 1129. Θραύσματα τριών πλαγγόνων (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, έξω από τον τάφο 22, 27/9
Υλικό: α) Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow), β) Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow), γ) Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: α) <u>κεφαλή</u>: ύψος: 0,03μ., πλάτος: 0,02μ., πάχος: 0,015μ., **<u>κορμός:</u>** σωζ. ύψος: 0,046μ., σωζ. πλάτος: 0,024μ., πάχος: 0,012μ., **β) <u>κεφαλή:</u>** σωζ. ύψος: 0,027μ., σωζ. πλάτος: 0,017μ., σωζ. πάχος: 0,013μ., **γ) <u>κορμός:</u>** μεγ. σωζ. ύψος: 0,055μ., σωζ. πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,021μ.
Περιγραφή: Θραύσματα τριών πήλινων πλαγγόνων. Δύο ανήκουν στον τύπο με χιτωνίσκο και πόλο. Η τρίτη ανήκει στον τύπο γυμνής μορφής με σφενδόνη.

α) Κεφαλή και κορμός πλαγγόνας, ελλιπής ως προς τα άκρα. Κορμός συγκολλημένος από δύο θραύσματα, αποκεκρουμένος σημαντικά. Οπίσθια όψη επίπεδη. Διακρίνεται η βάση του λαιμού. Η κεφαλή διατηρείται ακέραιη μαζί με το βραχύ λαιμό. Πρόσωπο μικρό, σχεδόν τριγωνικό, αλλοιωμένα ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Φορά ψηλό πόλο, ίσως διακοσμημένο με ερυθρή ταινία (διακρίνονται ίχνη χρώματος). Κοντοί βόστρυχοι περιβάλλουν το μέτωπο και εξέχουν αυτού, εκατέρωθεν του αυχένα τα μαλλιά πέφτουν ως ενιαία μάζα. Στην κορυφή του πόλου οπή διαμέτρου 0,004μ. Αν και ο πηλός τους δε διαφέρει, δεν είναι βέβαιο ότι η κεφαλή και ο κορμός ανήκουν στην ίδια πλαγγόνα, κρίνοντας από τα σημεία θραύσης στα δύο αποτμήματα.
β) Θραύσμα κεφαλής πλαγγόνας. Αποκεκρουμένο το πρόσωπο και η δεξιά πλευρά της κεφαλής. Διατηρείται τμήμα του πόλου στην αριστερή πλευρά. Άνω φέρει κατακόρυφη οπή διαμέτρου 0,002-0,003μ., που διαπερνά την κεφαλή και είναι ορατή στο κάτω μέρος της, περίπου στο ύψος του λαιμού. Οπίσθια όψη επίπεδη. Τρία θραύσματα κορμού πλαγγόνας πιθανώς δεν συνανήκουν με την κεφαλή.
γ) Κάτω μέρος από τον κορμό και τους μηρούς γυμνής γυναικείας πλαγγόνας. Καμωμένη από δύο μήτρες, τα δύο ενωμένα μέρη συμπαγή εσωτερικά. Στο σημείο θραύσης του οπίσθιου μέρους παρατηρείται μικρή κοιλότητα. Οπίσθια όψη ανάγλυφα διαμορφωμένη (γλουτοί). Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί στις δύο όψεις. Κορμός μακρόστενος. Στο κάτω μέρος τρεις προεξοχές για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Σώζεται η κεντρική με οπή διαμέτρου 0,002μ. Οι ακρινές, που θα έκλιναν προς τα έξω, είναι θραυσμένες.
Πρβλ.: την **39.γ** με τις αρ. κατ. **27-28** του παρόντος καταλόγου ως προς την κατασκευή με τα δύο συμπαγή μέρη που συνενώνονται.

40. ΑΜΑ 1120. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, εκτός τάφου, 27/9.
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος:0,082μ., πλάτος: 0,026μ., πάχος: 0,012μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη, συμπληρωμένη, ελλιπής κατά τα άκρα, τμήματος του πόλου και της μίας προεξοχής ανάρτησης των κάτω άκρων. Ιδιαίτερα αποκεκρουμένη επιφάνεια. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Η οπίσθια όψη επίπεδη, αδιαμόρφωτη. Μετωπική, ιστάμενη, φορά χιτωνίσκο με ίχνη ερυθρού χρώματος, και πόλο. Κάτω τρεις πλατιές προεξοχές ανάρτησης των κάτω άκρων. Λαιμός βραχύς. Πρόσωπο ωοειδές, μακρόστενο, με αλλοιωμένα τα ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Η κόμη πέφτει συμμετρικά στους ώμους.
Χρονολόγηση: 5^{ος} αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **42**. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 155, πίν. XCIX, C566. Mollard-Besques 1954, 118, πίν. LXXXIV, C215 (470-450 π.Χ.). *Corinth* XII, πίν. 9, 130.

41. ΑΜΑ 1121. Πήλινη πλαγγόνα με πόλο (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, εκτός τάφου, 27/9
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,064μ., πλάτος (ώμοι): 0,02μ., πλάτος (λεκάνη): 0,017μ., ύψος κεφαλής: 0,017μ., ύψος κορμού:0,05μ., πάχος: 0,012μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής μικρού μεγέθους, στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη στην κεφαλή και τον κορμό, συμπληρωμένη, ελλιπής κατά τα άκρα. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Κάτω τρεις προεξοχές ανάρτησης των κάτω άκρων, οι πλευρικές αποκλίνουσες. Κορμός στενός. Ελαφρώς προεξέχουν οι ώμοι. Ο δεξιός σώζει οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,002μ. Με σχηματοποίηση αποδοσμένη η κοιλιακή χώρα. Κάτω από το στήθος, κατακόρυφη εγχάρακτη γραμμή στο κέντρο του σώματος. Οριζόντιες εγχαράξεις την τέμνουν διαμορφώνοντας τέσσερις κοιλιακούς μύες. Στο κάτω μέρος του σώματος έξεργη καμπύλη ταινία υποδηλώνει την παρυφή του ενδύματος. Λαιμός ιδιαίτερα βραχύς. Κεφάλι μικρό, με απόκρουση στο μέτωπο. Φοράει πόλο. Το πρόσωπο μικρό, μακρόστενο, αλλοιωμένα χαρακτηριστικά. Στον αριστερό κρόταφο διατηρείται τμήμα της κόμης που θα περιέβαλλε το μέτωπο. Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,004μ. Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Χρονολόγηση: τέλος 5ου αι. π.Χ. – αρχές 4ου αι. π.Χ.
Πρβλ.: *Corinth* XV 2, 149, πίν. 31, αρ. XX, 8, XX, 9. Papaikonomou 2008, 703, εικ. 9.

42. ΑΜΑ 1122. Πήλινη πλαγγόνα με πόλο (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, εκτός τάφου, 27/9.
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 8/3 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος:0,083μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., πλάτος (λεκάνη): 0,023μ., πάχος: 0,017μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα άκρα και τις δύο προεξοχές ανάρτησης. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, ενδεδυμένη με κοντό χιτώνα, που σχηματίζει έξεργη καμπύλη παρυφή στο κάτω μέρος. Οι πτυχώσεις θα αποδίδονταν γραπτά, εφόσον διατηρεί ίχνη ερυθρού χρώματος. Ανάγλυφα διαμορφώνονται οι μαστοί. Ώμοι στενοί, επικλινείς, προεξέχουν από τον κορμό. Στο δεξιό σώζεται οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,002μ. Λαιμός βραχύτατος. Πρόσωπο πολύ μικρό, σχεδόν τριγωνικό, αλλοιωμένα τα ανάγλυφα χαρακτηριστικά,. Φορά υψηλό πόλο, κοντοί βόστρυχοι πλαισιώνουν το μέτωπο, μακρύτεροι στους ώμους. Στην κορυφή οπή διαμέτρου 0,003μ. Ίχνη λευκού επιχρίσματος κατά τόπους.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **30**, αρ. κατ. **41**, αλλά χωρίς τη δήλωση των κοιλιακών μυών. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 155, πίν. XCIX, C566. Mollard-Besques 1954, 118, πίν. LXXXIV, C215 (470-450 π.Χ.). *Corinth* XII, πίν. 9, 130.

43. ΑΜΑ 1277. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα 1955, 8/10, τάφος 41
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,82μ., πλάτος: 0,029μ., πάχος: 0,018μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα ανδρικής μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη στο λαιμό και στις τρεις προεξοχές ανάρτησης, συμπληρωμένη στο κάτω μέρος του σώματος, ελλιπής ως προς τα άκρα. Κατασκευασμένη από μία μήτρα, η οπίσθια όψη επίπεδη. Ενδεδυμένη με χιτωνίσκο. Αβαθείς εγχάρακτες πτυχώσεις. Στο κάτω μέρος του σώματος, στο κέντρο, το ένδυμα σταματά ψηλά, ενώ στα πλάγια δημιουργεί μακριές παρυφές εκατέρωθεν της λεκάνης. Ώμοι σχεδόν οριζόντιοι, κατεβαίνουν κάθετα στα πλάγια, προεξέχουν ελαφρώς, διάτρητοι (διάμετρος οπής 0,001μ.). Η προεξοχή του δεξιού ώμου καλοσχηματισμένη σε σχέση με την αριστερή. Προβάλλει ελαφρώς το στήθος αν και πρόκειται για ανδρική μορφή. Κάτω τριμερής διαίρεση του κορμού (διάμετρος οπών: 0,002μ.). Λαιμός κοντός. Πρόσωπο μικρό, σχεδόν στρογγυλό, σώζει καλά τα ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Ίσια μύτη, μικρά χείλη χωρίζονται με εγχάραξη, μάτια μεγάλα αμυγδαλωτά. Έντονοι βολβοί. Με εγχάραξη δηλώνονται τα λεπτά καμπυλωτά φρύδια. Στην κεφαλή φορά πίλο, στο πίσω μέρος του οποίου διαμορφώνονται δύο τριγωνικές απολήξεις. Ερυθρή ταινία θα περιέτρεχε πάνω από το μέτωπο το κεφαλοκάλυμμα, εξίτηλη. Η κόμη περιβάλλει το μέτωπο, αποδίδεται με εγχάραξη σχηματίζοντας κοντούς, παράλληλους μεταξύ τους βοστρύχους. Στον αυχένα η κόμη προβάλλει κάτω από το κεφαλοκάλυμμα, στο ύψος του αυτιού. Σχηματικά αποδίδεται το αυτί. Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,003μ.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **44** του ίδιου τάφου και αρ. κατ. **122, 123, 124** από το δυτικό νεκροταφείο (γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.). Αγγέλη 2021, Β΄ τομ., 120-121, αρ. κατ. 417-419. Για το ένδυμα: *Corinth* XV 2, 149, πίν. 31, XX, 10.

44. ΑΜΑ1278. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα 1955, 8/10, τάφος 41
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/3 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,08μ., πλάτος: 0,028μ., πάχος: 0,016μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα ανδρικής μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη στο λαιμό, ελλιπής ως προς τα άκρα. Κατασκευασμένη από μία μήτρα, η οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη ανδρική μορφή. Όμοια με την αρ. κατ. 43. Δε διατηρούνται οι πτυχώσεις του χιτώνα, όμως είναι ορατή η οριζόντια παρυφή του και οι

λοξότμητες απολήξεις στα πλάγια. Όμοια χαρακτηριστικά προσώπου, κόμμωση, ίχνος ερυθρού χρώματος στον πίλο. Αμελέστερα διαμορφωμένη η αριστερή προεξοχή του ώμου. Ελαφρώς πιο στενός ο κορμός σε σχέση με την αρ. κατ. 43, αλλά το πιθανότερο είναι να έχουν βγει από την ίδια μήτρα.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **43** και **122-124** από το δυτικό νεκροταφείο (γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.). Αγγέλη 2021, Β΄ τομ., 120-121, αρ. κατ. 417-419. Για το ένδυμα: *Corinth* XV 2, 149, πίν. 31, XX, 10.

45. ΑΜΑ 1279. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα 1955, 8/10, τάφος 41
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: σωζ. ύψος: 0,059μ., πλάτος: 0,029μ., πάχος: 0,016μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα ανδρικής μορφής, σωζόμενη σε δύο θραύσματα, την κεφαλή με τον λαιμό και τμήμα του κορμού. Συμπληρωμένη στον κορμό. Οριζόντιο ράγισμα στο μέσον του προσώπου. Κατασκευασμένη από μία μήτρα, η οπίσθια όψη του σώματος και του αυχένα επίπεδη. Μεγάλη απόκρουση στην πλάτη. Γυμνή, μετωπική, ιστάμενη μορφή. Στον κορμό προβάλλει η περιοχή του στήθους και το στέρνο (με το δεξιό μαστό λίγο πιο έντονο όπως στην αρ. κατ. 47). Υποτυπωδώς διακρίνεται η μυολογία. Ώμοι στενοί με οριζόντια οπή στα πλάγια, διαμέτρου 0,002μ. Λαιμός κοντός. Ανάγλυφα αρχαϊκά χαρακτηριστικά του προσώπου, αλλοιωμένα. Πρόσωπο έντονα ωοειδές, σχεδόν τριγωνικό. Το μέτωπο περιβάλλουν πλόκαμοι παράλληλοι μεταξύ τους, που φέρονταν προς τα πίσω. Σώζονται τέσσερις, οι υπόλοιποι στην αριστερή πλευρά του κεφαλιού έχουν αποκολληθεί. Είναι πλασμένοι στο χέρι και επικολλημένοι στην κεφαλή. Πάνω από το μέτωπο βάθυνση περιμετρικά του κεφαλιού, στην κορυφή της οποίας υπάρχουν εγχάρακτες στιγμές, υποδηλώνουν την ταινία που συγκρατούσε την κόμη. Η ταινία φέρεται στο πίσω μέρος της κεφαλής και προς το μέσον περίπου και αποδίδεται με εγχάρακτη γραμμή. Η κόμη στην κορυφή της κεφαλής δεν διαχωρίζεται και αποδίδεται ενιαία. Ως ενιαία μάζα καλύπτει τον αυχένα ως τους ώμους. Η κεφαλή θραυσμένη στο πίσω αριστερό τεταρτοσφαίριο, όπου στο σημείο θραύσης είναι ορατή η κατακόρυφη οπή που διατρέχει την κεφαλή.

46. ΑΜΑ 1434. Θραύσματα πήλινης πλαγγόνας (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα 1955, 8/10, τάφος 41
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: α) 0,021x0,026 x0,012μ., β) 0,028x0,023x0,019μ., γ) 0,026x0,019x0,011μ.
Περιγραφή: Τρία θραύσματα από κορμό πλαγγόνας, πιθανώς όμοιας με την προηγούμενη.

47. ΑΜΑ 1436. Θραύσματα πήλινης πλαγγόνας (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα 1955, 8/10, τάφος 41
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: **κορμός:** σωζ. ύψος: 0,037μ., πλάτος: 0,028μ., πάχος: 0,014μ., **κεφαλή:** σωζ. ύψος: 0,023μ., πλάτος: 0,017μ. πάχος: 0,012μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα ανδρικής μορφής, σωζόμενη αποσπασματικά σε θραύσματα. Σώζεται ο κορμός σε δύο συγκολλώμενα τμήματα με τη γένεση του λαιμού. Απόκρουση στην περιοχή κάτω από το στήθος, που προβάλλει ελαφρώς (δεξιός μαστός). Γυμνή, μετωπική, ιστάμενη μορφή. Ώμοι στενοί με μικρή οπή (διάμετρος 0,002μ.). Στη βάση του λαιμού, δεξιά, σώζεται ίχνος λευκού επιχρίσματος και ζωηρού ερυθρού χρώματος. Η οπίσθια όψη επίπεδη.
Θραύσμα κεφαλής: Διατηρείται το πίσω μέρος επίπεδο. Πρόσωπο αποκεκρουμένο. Η κατακόρυφη οπή διαμέτρου 0,002μ. είναι ορατή στο εσωτερικό της κεφαλής. Στο δεξιό κρόταφο διατηρούνται δύο πλόκαμοι με κατεύθυνση προς τα πίσω και θα έφταναν στο ύψος του ώμου. Οι πλόκαμοι επικολλήθηκαν στην κεφαλή. Στον χαμηλότερο από τους δύο διατηρείται μικρή σφαιρική μάζα πηλού. Πιθανώς πρόκειται για κάποιο εξάρτημα ή στοιχείο από ταινία ή διάδημα που θα έφερε στην κεφαλή. Ίχνος λευκού επιχρίσματος και ζωηρού ερυθρού χρώματος στο κάτω μέρος του κεφαλιού, στη ρίζα του αυχένα και στο βόστρυχο.
Πρβλ.: αρ. κατ. **46** του παρόντος καταλόγου.

48. ΑΜΑ 1286. Θραύσματα πήλινης πλαγγόνας με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα 1955, 5/12, τάφος 59
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/4 reddish yellow)
Διαστάσεις: 0,056 x 0,029μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, σωζόμενη σε θραύσματα, αποκεκρουμένη. Η οπίσθια όψη αδιαμόρφωτη, επίπεδη. Φορά χιτωνίσκο και στην κεφαλή πόλο. Τα μαλλιά, με οριζόντιες εγχαράξεις, διατηρούνται εκατέρωθεν του λαιμού ως το ύψος του ώμου. Πρόσωπο ωοειδές με ανάγλυφα χαρακτηριστικά.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ζαφειρόπουλος 1957, 87.
Πρβλ.: αρ. κατ. **65-68**. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 107, 110, πίν. LXXVII, C141, πίν. LXXIX, C159 (480-450 π.Χ.). Leyenaar-Plaisier 1979, πίν. 16, αρ. 79.

49. ΑΜΑ 1292. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα (Ανατολικό νεκροταφείο), 6/12
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,079μ., ύψος κορμού: 0,056μ., ύψος κεφαλής: 0,025μ., πλάτος (ώμοι): 0,028μ., πλάτος (λεκάνη): 0,026μ., πλάτος κεφαλής: 0,02μ., πάχος: 0,011μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Θραυσμένη στο λαιμό και σε τμήμα των πλαϊνών προεξοχών. Ελλιπής ως προς τα κάτω άκρα. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Μετωπική, ιστάμενη, ενδεδυμένη με χιτωνίσκο, πτυχωτό σύμφωνα με κατακόρυφες εγχαράξεις πάνω από την έξεργη παρυφή του στη λεκάνη. Ανάγλυφα σχηματίζονται οι μαστοί. Οι ώμοι προεξέχουν ελαφρώς από το σώμα σχηματίζοντας κάθετες επίπεδες επιφάνειες, όπου οπές ανάρτησης διαμέτρου 0,003μ. Η διάτρηση έχει γίνει κατά μήκος του στήθους της μορφής εσωτερικά και η αύλακα που έχει δημιουργηθεί είναι ορατή στην οπίσθια επίπεδη όψη. Στο κάτω μέρος του σώματος τρεις διάτρητες προεξοχές (διάμετρος 0,003μ.), πλατιές, σώζεται η κεντρική, τμήμα της αριστερής, θραυσμένη η δεξιά. Λαιμός κοντός, πρόσωπο εύσαρκο, σχεδόν στρογγυλό με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, ίσια μύτη, μικρά χείλη, αμυγδαλωτοί οφθαλμοί, χαμηλό μέτωπο που πλαισιώνεται από κοντούς εγχάρακτους βοστρύχους. Εκατέρωθεν του λαιμού βόστρυχοι με οριζόντιες εγχαράξεις πέφτουν στους ώμους. Στην κεφαλή πλατύς πόλος. Στην κορυφή οπή διαμέτρου 0,003μ.
Άνω άκρα: ελλιπή ως προς το άκρο χέρι. Λεπτά, κυκλικής διατομής, τεντωμένα προς τα κάτω. Στην άνω απόληξη πεπλατυσμένα στρογγυλά με οπή ανάρτησης 0,004μ., ίσως ορατά δακτυλικά αποτυπώματα (μήκος: 0,032μ., πάχος: 0,005μ./μήκος:0,022μ., πάχος: 0,005μ.).
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **60**, ως προς τον πηλό και τη διαμόρφωση των προεξοχών και αρ. κατ. **55** και **58** του ιδίου συνόλου ως προς τα χαρακτηριστικά. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, πίν. 31, XX, 11.

50. ΑΜΑ 1293. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 06/12, πλαγγόνα Α
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 8/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μήκος: 0,123μ., πλάτος: 0,029μ., πάχος: 0,03μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής, θραυσμένη σε τμήμα του αριστερού κινητού μέλους. Διατηρεί ίχνη ερυθρού επιχρίσματος κατά τόπους. Κατασκευασμένη σε μήτρα, επίπεδη οπίσθια όψη. Μετωπική, ιστάμενη. Πρόσωπο ωοειδές με δυσδιάκριτα χαρακτηριστικά. Φέρει πόλο. Η μακριά κόμη αποδίδεται με οριζόντιες κυματοειδείς εγχαράξεις και πλαισιώνει το πρόσωπο, φτάνοντας έως το ύψος των ώμων. Φορά κοντό χιτωνίσκο. Ανάγλυφα αποδίδεται το στήθος. Τρεις πλατιές προεξοχές στο κάτω μέρος του σώματος με οπές ανάρτησης των άκρων. Λαιμός κοντός. Ώμοι με κάθετες προεξοχές, διάτρητες. Στο πάνω μέρος της κεφαλής μικρή οπή.
Άνω άκρα: Το αριστερό άκρο σώζεται ακέραιο. Διάτρητο επάνω, τεντωμένο προς τα κάτω, λεπτό, κυκλικής διατομής. Στο άκρο χέρι διαχωρίζεται ο αντίχειρας από τα υπόλοιπα παλάμη-δάκτυλα, που αποδίδονται ενιαία και ανοικτά προς τα κάτω.

Κάτω άκρα: αριστερό ελλιπές κατά το άκρο πόδι, δεξί ακέραιο. Διάτρητα στο πεπλατυσμένο άνω άκρο. Χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες και δήλωση δακτύλων. Κυκλικής διατομής.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: χέρια πλαγγόνας αρ. κατ. **62** του παρόντος καταλόγου. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, πίν. 31, XX, 11.

51. AMA 1294. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 06/12, πλαγγόνα Ζ.
Υλικό: Πηλός **κορμός:** κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow), **άκρα:** κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,071μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., πάχος: 0,012μ., ύψος κορμού: 0,048μ., ύψος κεφαλής: 0,026μ., πλάτος κεφαλής: 0,027μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς το ένα πόδι και των τριών προεξοχών στο κάτω μέρος του σώματος. Θραυσμένη στο λαιμό και το κεφάλι. Συγκολλημένη στο λαιμό. Κατασκευασμένη σε μήτρα, η οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, ενδεδυμένη με χιτωνίσκο, που απολήγει σε έξεργη παρυφή χαμηλά. Η περιοχή του στήθους προεξέχει αλλά δε διαχωρίζονται οι μαστοί, ίσως λόγω φθοράς της μήτρας. Οι ώμοι προεξέχουν ελαφρώς, σχηματίζουν επίπεδο μέτωπο, φέρουν οπές διαμέτρου 0,002μ. Λαιμός κοντός. Κεφαλή με αρχαϊκά χαρακτηριστικά. Ωοειδές πρόσωπο, ανάγλυφα καλοδιατηρημένα χαρακτηριστικά. Κοντοί εγχάρακτοι βόστρυχοι στεφανώνουν το χαμηλό μέτωπο. Η κόμη πέφτει εκατέρωθεν του λαιμού ως τους ώμους. Στην κεφαλή πόλος. Κάθετη οπή διαπερνά την κεφαλή και το σώμα στην ένωση με το λαιμό.
Άνω άκρα: δεξιό άνω άκρο θραυσμένο στον αντίχειρα και στην απόληξη της ανοικτής παλάμης. Βραχύ, λεπτό, τεντωμένο προς τα κάτω. Άνω Πεπλατυσμένο, οπή διαμέτρου 0,003μ. (μήκος: 0,04μ., πάχος: 0,005μ.). Όμοιο το αριστερό, συγκολλημένο στο σημείο της οπής ανάρτησης. Λείπει το άκρο χέρι. Στο πεπλατυσμένο διάτρητο άκρο δακτυλικά αποτυπώματα (μήκος: 0,031μ., πάχος: 0,005μ.). Πηλός ωχρός, διαφορετικός από το σώμα.
Κάτω άκρα: ένα κάτω άκρο, συγκολλημένο στον αστράγαλο, ελλιπές ως προς τις απολήξεις. Κυκλικής διατομής, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες (μήκος: 0,045μ., πάχος: 0,007μ.).
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: *Corinth* XII, πίν. 9, 130.

52. AMA 1295. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 62)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 6/12
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow), θραύσμα άκρου: κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,081μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., πλάτος (λεκάνη): 0,025μ., ύψος κορμού: 0,055μ., ύψος κεφαλής: 0,022μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα άνω άκρα. Διατηρεί μικρό θραύσμα ενός κάτω άκρου. Θραυσμένη, αποκεκρουμένη κατά τόπους, κυρίως στην περιοχή του στήθους. Συγκολλημένη κάτω από το στήθος, στο λαιμό, στη μία προεξοχή. Ρηγματώσεις κατά τόπους. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Επίπεδη οπίσθια όψη. Αλλοιωμένα χαρακτηριστικά του προσώπου. Ενδεδυμένη με χιτωνίσκο, που απολήγει σε έξεργη παρυφή. Ώμοι διάτρητοι, προεξέχουν ελαφρώς, σχηματίζουν επίπεδες όψεις (διάμετρος οπής 0,002μ.). Διατηρεί μία από τις τρεις προεξοχές ανάρτησης των κάτω άκρων (διάμετρος οπής 0,002μ.). Λαιμός κοντός. Κεφαλή με αρχαϊκά χαρακτηριστικά. Ωοειδές πρόσωπο, σχεδόν τριγωνικό, ίσια μύτη, μικρά χείλη. Χαμηλό μέτωπο, το πλαισιώνουν κοντοί βόστρυχοι, αποδοσμένοι χωρίς εγχαράξεις. Η κόμη φτάνει στους ώμους, επίσης ενιαία. Φορά πόλο. Στην κορυφή οπή διαμέτρου 0,004μ.
Κάτω άκρο: μικρό θραύσμα, συγκολλημένο από δύο μικρότερα, αποκεκρουμένο, κυκλικής διατομής (μήκος: 0,017μ., πάχος: 0,007μ.).
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **51, 54, 56, 57** (για πηλό και διάπλαση κορμού), αλλά έχουν μικροδιαφορές ως προς τον πόλο, το σχήμα του προσώπου, τους ώμους. Οι προεξοχές ανάρτησης αυτών είναι μικρές κι όχι πλατιές, όπως των άλλων ωχρότερων πλαγγόνων της ομάδας αυτής.

53. ΑΜΑ 1296. Πήλινη πλαγγόνα με σκιάδιο (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 06/12
Υλικό: Πηλός: **σκιάδιο:** ροδαλός (7.5YR 7/4 pink), **κορμός-κεφαλή:** κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: σκιάδιο: διάμετρος: 0,027μ., διάμετρος οπής: 0,003μ., **κεφαλή:** ύψος: 0,025μ., πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,019μ., **κορμός:** ύψος: 0,062μ., πλάτος: 0,028μ. πάχος: 0,014μ. **συνολικό ύψος:** 0,091μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Αποκομμένη κεφαλή από τον κορμό και το σκιάδιο. Λείπουν τα άκρα. Συγκολλημένη στο πίσω μέρος της κεφαλής, συγκολλημένα από πολλά θραύσματα το σκιάδιο και το σώμα. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη, αδιαμόρφωτη. Λευκό επίχρισμα στις όψεις του σώματος, στο κεφάλι και το σκιάδιο. Ενδεδυμένη μορφή, αποδίδονται ανάγλυφα οι μαστοί. Πέπλος ζωσμένος στη μέση, διαμορφώνει κόλπο και πτυχώσεις που συγκλίνουν στο κέντρο και κάτω από την κοιλιά. Ώμοι σχεδόν επίπεδοι, ελαφρώς προεξέχοντες με κάθετο μέτωπο, διάτρητοι (διάμετρος 0,003μ.). Τρεις προεξοχές ανάρτησης των ποδιών, διάτρητες (διάμετρος 0,002μ.). Η κεντρική θραυσμένη.
Κεφαλή: ελαφρώς κεκλιμένη προς τα δεξιά. Συγκολλημένη, ραγισμένη. Ρόδινος πηλός αλλά κατά τόπους στα μαλλιά και τη δεξιά παρειά κιτρινωπός, ίσως λόγω ανομοιόμορφης όπτησης. Στην κορυφή της σχεδόν επίπεδης κεφαλής προσαρμοζόταν το σκιάδιο. Φέρει οπή 0,003μ. Ωοειδές πρόσωπο με ανάγλυφα χαρακτηριστικά (πλατιά πτερύγια στη μύτη, εύσαρκα χείλη, αμυγδαλόσχημοι οφθαλμοί, πλαστικά αποδοσμένα βλέφαρα). Κόμη διευθετημένη σε εγχάρακτους βοστρύχους που φέρονται κυματιστά προς τα πίσω ένθεν κι ένθεν της κεφαλής. Στο πίσω μέρος η κόμη δεν αποδίδεται λεπτομερώς. Λαιμός λεπτός, όχι ιδιαίτερα ψηλός.
Σκιάδιο: Πλατύγυρο, με μικρότερο δίσκο στην κορυφή, διάτρητος περίπου στο κέντρο. Η οπή αντιστοιχεί με την οπή στην κεφαλή. Ο πηλός είναι κιτρινωπός σε σχέση με τον πηλό της κεφαλής και του σώματος που είναι ροδόχρωμος. Ροδαλός στο κέντρο της εσωτερικής πλευράς του σκιαδίου.
Πρβλ.: για το σκιάδιο: *Corinth* XV 2, 128, πίν. 24, 31 (4ος αι. π.Χ.). Για τον κορμό και το ένδυμα: *Corinth* XVIII, 59-60, πίν. 16, C180, C181. Για την κόμη: *Corinth* XVIII, πίν.8, C67.

54. ΑΜΑ 1297. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 6/12
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,077μ., πλάτος (ώμοι): 0,028μ., πλάτος (λεκάνη): 0,027μ., πλάτος (προεξοχές): 0,031μ., ύψος κεφαλής: 0,026μ., ύψος κορμού: 0,054μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τμήμα των άκρων, της κεφαλής, της κεντρικής προεξοχής ανάρτησης. Συγκολλημένη από πολλά θραύσματα. Θραύση στο λαιμό. Αποκρούσεις κατά τόπους. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Φορά κοντό χιτώνα, με έξεργη παρυφή στο κάτω μέρος. Διατηρούνται δύο ακρινές διάτρητες προεξοχές ανάρτησης (διάμετρος οπών: 0,002μ.). Οι ώμοι προεξέχουν του σώματος και στο επίπεδο μέτωπό τους φέρουν οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,002μ. Το στήθος προβάλλει αλλά δε διαχωρίζονται σαφώς οι μαστοί. Λαιμός κοντός, πρόσωπο ωοειδές, σχεδόν τριγωνικό. Ανάγλυφα χαρακτηριστικά, ίσια μύτη, μικρό στόμα, αλλοιωμένοι οφθαλμοί. Μέτωπο χαμηλό, πλαισιώνεται από μία σειρά εγχάρακτων βοστρύχων. Εκατέρωθεν του λαιμού η κόμη πέφτει στους ώμους. Η αριστερή πλευρά του λαιμού θραυσμένη. Φορά πόλο. Στην κορυφή έφερε οπή, χαμένη σήμερα λόγω της θραύσης. Όμως είναι ορατή στη βάση του λαιμού (στο θραύσμα της κεφαλής), καθώς διαπερνά την κεφαλή, ορατή και στη βάση του λαιμού στο θραύσμα του κορμού (διάμετρος 0,002μ.).
Άνω άκρα: διατηρούνται τμηματικά, αλλά μάλλον δεν είναι ζευγάρι. Κυκλικής διατομής. Το ένα σώζει και τον αντίχειρα αλλά όχι την παλάμη. Συγκολλημένο από θραύσματα. Άνω πεπλατυσμένο, σχεδόν στρογγυλό, με οπή ανάρτησης 0,001μ. Ελαφρώς καμπύλο αλλά όχι έντονα λυγισμένο (μήκος: 0,042μ., πάχος: 0,006μ.). Το έτερο διατηρείται στο ύψος του βραχίονα, όμοια πεπλατυσμένη απόληξη με οπή, αλλά λεπτότερο (μήκος: 0,021μ., πάχος: 0,005μ.)

Κάτω άκρα: τμήμα κάτω άκρου, διατηρεί την κνήμη και τη γένεση του άκρου ποδιού. Συγκολλημένο από θραύσματα. Κυκλικής διατομής. Στο ύψος του αστραγάλου πεπιεσμένο (μήκος: 0,029μ., πάχος: 0,006μ.).
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **55**. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, πίν. 31, XX, 11.

55. ΑΜΑ 1298. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 6/12, πλαγγόνα Γ
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,082μ., πλάτος (ώμοι): 0,028μ., πλάτος (λεκάνη): 0,026μ., πλάτος (προεξοχές): 0,031μ., ύψος κεφαλής: 0,027μ., ύψος κορμού: 0,056μ., πάχος: 0,015μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής κατά τα άκρα. Καλής διατήρησης. Συγκολλημένη η αριστερή προεξοχή. Κατασκευασμένη από μία μήτρα, οπίσθια όψη επίπεδη. Ιστάμενη, μετωπική, φορά κοντό χιτώνα, που στο κάτω μέρος διαμορφώνει κατακόρυφες ανάγλυφες, αβαθείς, πτυχώσεις και έξεργη παρυφή, ακριβώς πάνω από τις προεξοχές ανάρτησης. Ανάγλυφοι μαστοί. Ώμοι ανομοιόμορφοι στην κατασκευή τους. Προεξέχουν του σώματος, με επίπεδο μέτωπο στο πλάι και οπή διαμέτρου 0,002-0,003μ. Ο αριστερός ώμος εξέχει περισσότερο του δεξιού. Η οπή διαπερνά εσωτερικά την πλαγγόνα στο ύψος του στήθους. Στην οπίσθια όψη ορατός ο αγωγός που έχει δημιουργήθηκε εσωτερικά, κατά τη διάνοιξή του, όταν ο πηλός ήταν νωπός, πριν από το ψήσιμο. Τρεις πλατιές προεξοχές ανάρτησης των ποδιών. Ελαφρώς καμπυλωμένες οι δύο ακρινές και αποκλίνουσες προς τα έξω. Διάτρητες (διάμετρος 0,003μ.). Λαιμός κοντός. Πρόσωπο μικρό, σχεδόν τριγωνικό. Μύτη ίσια, στόμα μικρό αποδοσμένο με οριζόντια εγχάραξη, ανάγλυφοι οφθαλμοί. Η δεξιά παρειά περισσότερο εύσαρκη σε σχέση με την ισχνή αριστερή. Μέτωπο χαμηλό, πλαισιώνεται από κοντούς βοστρύχους αποδοσμένους εγχάρακτα. Εκατέρωθεν του λαιμού, η κόμη πέφτει στους ώμους, με οριζόντιους εγχάρακτους βοστρύχους. Πόλος στενός, κυλινδρικός. Στην κορυφή οπή διαμέτρου 0,004μ.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, πίν. 31, XX, 11.

56. ΑΜΑ 1299. Απότμημα πήλινης πλαγγόνας και θραύσματα άκρων (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 6/12, μαζί με σφίγγα
Υλικό: Πηλός: <u>κορμός:</u> κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow), **<u>άκρα:</u>** ωχρός (10YR 7/4 very pale brown)
Διαστάσεις: <u>κορμός:</u> ύψος: 0,061μ., πλάτος: 0,03μ., πάχος: 0,014μ.
Περιγραφή: <u>κορμός:</u> Δύο θραύσματα από κορμό πήλινης πλαγγόνας με χιτωνίσκο και πόλο. Πρόσθια όψη ισχυρά αποκεκρουμένη, οπίσθια επίπεδη. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Διακρίνεται η γένεση της κεντρικής από τις τρεις προεξοχές ανάρτησης των κάτω άκρων. Η αποκεκρουμένη γένεση του λαιμού σώζει την οπή που ξεκινούσε από την κορυφή της κεφαλής, διαμέτρου 0,002μ. Διατηρείται ο δεξιός ώμος, ελαφρώς προεξέχων του σώματος, με οπή διαμέτρου 0,003μ. Η πρόσθια επιφάνεια σκουρότερη, η οπίσθια ωχρότερη, πιθανώς λόγω της όπτησης.
Άνω άκρα: τέσσερα θραύσματα άνω άκρων: Ένα σχεδόν ακέραιο, ελλιπές ως προς τον αντίχειρα. Λεπτό, τεντωμένο, κυκλικής διατομής, με ελαφρώς πεπλατυσμένη διάτρητη άνω απόληξη (διάμετρος οπής: 0,002μ.). Το άκρο χέρι αποδίδεται ανοιχτό (μήκος: 0,038μ., πάχος: 0,004μ.). Δύο συνανήκοντα θραύσματα βραχέος άνω άκρου, τεντωμένου προς τα κάτω, κυκλικής διατομής. Το άκρο χέρι ενιαίο, ανοικτό προς τα κάτω, μυτερό στην απόληξη. Λείπει ο αντίχειρας που θα διαχωριζόταν από την παλάμη. Άνω απόληξη πεπλατυσμένη, διάτρητη (διαμέτρου 0,003μ.) (μήκος: 0,027μ., πάχος: 0,005μ.). Μικρό θραύσμα πήχεος ως τη γένεση του άκρου χεριού, κυκλικής διατομής (μήκος: 0,018μ., πάχος: 0,005μ.).
Κάτω άκρα: τέσσερα θραύσματα: Ένα σχεδόν ακέραιο, ελλιπές κατά το άκρο πόδι. Τεντωμένο, κυκλικής διατομής, χωρίς ανατομικά στοιχεία. Πεπλατυσμένη άνω απόληξη (οπή διαμέτρου 0,002μ.). Ίχνη λευκού επιχρίσματος (μήκος: 0,049μ., πάχος: 0,006μ.). Ένα σχεδόν ακέραιο έως τη γένεση του άκρου ποδιού, συγκολλημένο από δύο θραύσματα, κυκλικής

διατομής, εύσαρκο, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες. Λεπταίνει σε αστράγαλο και φτέρνα. Άνω απόληξη πεπλατυσμένη (οπή διαμέτρου 0,002μ.) (μήκος: 0,055μ., πάχος: 0,008μ.). Μικρό θραύσμα άκρου ποδιού, με ίχνη λευκού επιχρίσματος και ερυθρού χρώματος. Ενιαία τα δάκτυλα (μήκος: 0,015μ., πάχος: 0,006μ.). Δύο συνανήκοντα θραύσματα κάτω άκρου ως τη γένεση του άκρου ποδιού και της άνω πεπλατυσμένης απόληξης. Στον αστράγαλο λεπταίνει. Χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες στο υπόλοιπο πόδι, κυκλικής διατομής, εύσαρκο (μήκος: 0,051μ., πάχος: 0,008μ.).

57. ΑΜΑ 1300. Απότμημα πήλινης πλαγγόνας και θραύσματα άκρων (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 6/12
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: σωζ. ύψος: 0,06μ., πλάτος (λεκάνη): 0,027μ., πάχος: 0,011μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, σώζεται σε δύο θραύσματα. Ανήκει στον τύπο πλαγγόνας με χιτωνίσκο και πόλο. Ελλιπής ως προς το κεφάλι και τμήματος των άκρων. Αποκεκρουμένη στην περιοχή του θώρακα. Συγκολλημένη κατά τόπους. Κατασκευασμένη σε μήτρα. Η οπίσθια όψη επίπεδη και αδιαμόρφωτη. Δε διατηρούνται οι ώμοι και η μία από τις τρεις προεξοχές ανάρτησης των κάτω άκρων. Οι άλλες δύο συγκολλημένες, φέρουν οπή 0,002μ. Ιστάμενη, μετωπική μορφή, φορά χιτώνα, που σχηματίζει έξεργη παρυφή στο κάτω μέρος, πάνω από τις προεξοχές ανάρτησης. Ελαφρώς προεξέχουσα η περιοχή του στήθους αλλά όχι σαφής δήλωση των μαστών.
Χρονολόγηση: 5^{ος} αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **49**, **55**. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93 (480-450 π.Χ.). *Corinth* XV 2, πίν. 31, XX, 11.

58. ΑΜΑ 1305. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 06/12
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,081μ., πλάτος (ώμοι): 0,029μ., πλάτος (λεκάνη): 0,03μ., ύψος κεφαλής: 0,026μ., ύψος κορμού: 0,055μ., πάχος: 0,013μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα άκρα και τις δύο προεξοχές ανάρτησης. Θραυσμένη κάτω από το στήθος, συγκολλημένη στο ύψος των ώμων και στη μία προεξοχή ανάρτησης. Κατασκευασμένη σε μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Ιστάμενη, μετωπική, ενδεδυμένη με χιτωνίσκο, που διαμορφώνει χαμηλά έξεργη παρυφή, σχεδόν οριζόντια. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί. Οι ώμοι εξέχουν ελαφρώς από το σώμα με επίπεδο μέτωπο, όπου οριζόντιο τρήμα διαπερνά το εσωτερικό της πλαγγόνας στο ύψος του στήθους (διάμετρος 0,002μ.). Ανόμοιοι οι ώμοι στη μετάβασή τους από το λαιμό. Ο ένας στενότερος. Η σωζόμενη προεξοχή ανάρτησης είναι πλατιά με οπή διαμέτρου 0,003μ. Λαιμός κοντός. Πρόσωπο ωοειδές. Ανάγλυφα χαρακτηριστικά (ίσια μύτη, μικρό στόμα). Αλλοιωμένη η περιοχή των ματιών. Φορά πλατύ πόλο. Μία σειρά βοστρύχων πλαισιώνει το χαμηλό μέτωπο. Η κόμη πέφτει εκατέρωθεν των ώμων, όπου διατηρείται ίχνος λευκού επιχρίσματος. Στην κορυφή οπή διαμέτρου 0,003μ.
Χρονολόγηση: 5^{ος} αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **49**, **55** ως προς τη διαμόρφωση των προεξοχών και τον πηλό. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93 (480-450 π.Χ.). *Corinth* XV 2, πίν. 31, XX, 11.

59. ΑΜΑ 1290. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 6/12, τάφος 62
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: **σώμα:** σωζ. ύψος: 0,067μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., πλάτος (λεκάνη): 0,025μ., πλάτος (προεξοχές): 0,028μ., πάχος: 0,011μ., **κεφαλή:** σωζ. ύψος:0,022μ., πλάτος: 0,014μ., πάχος: 0,007μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα άκρα, θραυσμένη στο λαιμό, αποκεκρουμένη στο στήθος. Σώζεται μικρό θραύσμα του προσώπου. Κατασκευασμένη σε μήτρα. Επίπεδη οπίσθια όψη. Το θραύσμα της κεφαλής και η περιοχή του στήθους ερυθρωπές σε σχέση με το υπόλοιπο σώμα. Ιστάμενη, μετωπική,

ενδεδυμένη με χιτωνίσκο, στενό, με έξεργη παρυφή στο ύψος της λεκάνης που τον διαχωρίζει από τις τρεις προεξοχές. Οι προεξοχές, ελλειψοειδείς, μικρού πλάτους, φέρουν οριζόντιες οπές, διαμέτρου 0,002μ. Ο χιτωνίσκος πιθανώς έφερε ανάγλυφες κατακόρυφες πτυχές, που δε σώζονται. Ανεπαίσθητα διακρίνονται οι μαστοί. Οι ώμοι προεξέχουν ελαφρώς, έχουν επίπεδο μέτωπο. Οριζόντιο τρήμα, διαμέτρου 0,002μ., διαπερνά την πλαγγόνα στο ύψος του στήθους. Ο αγωγός εσωτερικά είναι ορατός στην οπίσθια όψη. Η θραύση στο σημείο του λαιμού αφήνει ορατή την κατακόρυφη οπή που διαπερνούσε την κεφαλή (διάμετρος 0,004μ.). Από το πρόσωπο διακρίνονται η μύτη και οι οφθαλμοί εντελώς αλλοιωμένοι. Πάνω από το χαμηλό μέτωπο διατηρείται τμήμα των κοντών, αποδοσμένων με μικρές εγχαράξεις βοστρύχων και τμηματικά ο πόλος.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ζαφειρόπουλος 1957, 88.

60. ΑΜΑ 1291. Πήλινη πλαγγόνα με πόλο (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 06/12, τάφος 62
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος:0,082μ., ύψος κεφαλής: 0,023μ., πλάτος (ώμοι): 0,03μ., πλάτος (λεκάνη): 0,028μ., πάχος: 0,018μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής κατά τα άκρα. Συγκολλημένη στη μία προεξοχή, στο λαιμό, ραγισμένη κάτω από το στήθος. Κατασκευασμένη σε μήτρα. Επίπεδη οπίσθια όψη. Μετωπική, ιστάμενη, ενδεδυμένη με χιτωνίσκο που σταματά στη λεκάνη. Στους ώμους σχηματίζει δύο προεξοχές με επίπεδες πλαϊνές όψεις, όπου οπές διαμέτρου 0,003μ. η δεξιά και 0,006μ. η αριστερή. Η διάτρηση διαπερνά το στήθος. Στο κάτω μέρος του σώματος τρεις προεξοχές, αρκετά πλατιές, αποκλίνουσες μεταξύ τους. Φέρουν οριζόντιες διαμπερείς οπές, διαμέτρου 0,003μ. Λαιμός βραχύς. Φορά πόλο. Στο μέτωπο μάζα μαλλιών το στεφανώνει κάτω από τον πόλο. Ανεπαίσθητα διακρίνονται οι εγχαράξεις των βοστρύχων. Ενιαία τα μαλλιά πέφτουν εκατέρωθεν του λαιμού έως τους ώμους. Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,004μ. Πρόσωπο μικρό, ωοειδές αρχαϊκά ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Ίσια μύτη, μικρό στόμα αποδοσμένο με εγχάραξη, χαμηλό μέτωπο. Στο ύψος του λαιμού και του αριστερού ώμου διατηρούνται ίχνη από τη μήτρα (μικρές εγχαράξεις από τη ρυτίδωση του πηλού μέσα στη μήτρα). Επίσης, είναι ορατό στο τοίχωμα της οπίσθιας όψης, στο ύψος των ώμων, ο αγωγός που έχει δημιουργηθεί από τη διάνοιξη της οπής, όταν ο πηλός ήταν νωπός.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ζαφειρόπουλος 1957, 88.
Πρβλ.: *Corinth* XV 2, πίν. 31, XX, 11. Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93 (480-450 π.Χ.)

61. ΑΜΑ 1301. Άνω και κάτω άκρα πλαγγόνων (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 6/12, τάφος 62
Υλικό: **<u>άνω και κάτω άκρο</u>:** Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/3 pink), **<u>άνω άκρο</u>:** ροδαλός (7.5YR 7/4 pink), **<u>κάτω άκρο</u>:** ωχρός (10YR 8/3 very pale brown)
Περιγραφή: Πέντε θραύσματα άνω και κάτω άκρων πήλινων πλαγγόνων.
Άνω άκρα: Τρία θραύσματα: **α)** τμήμα βραχίονα ελλειψοειδούς διατομής. Στο ένα θραυσμένο άκρο του είναι πεπλατυσμένο και σώζει τμήμα από την περιφέρεια της οπής ανάρτησης (μήκος: 0,023μ., πάχος: 0,006μ.). **β)** άνω άκρο, σώζεται έως τη γένεση του άκρου χεριού στον καρπό. Τεντωμένο προς τα κάτω, λεπτό, βραχύ, κυκλικής διατομής. Σώζει την άνω πεπλατυσμένη απόληξη, σχεδόν δισκοειδή λόγω της πλάτυνσης, με οπή διαμέτρου 0,002μ. (μήκος: 0,033μ., πάχος: 0,005μ.). **γ)** άνω άκρο, σχεδόν ακέραιο. Τεντωμένο, λεπτό, βραχύ, κυκλικής διατομής, με πεπλατυσμένη δισκοειδή λόγω πλάτυνσης απόληξη (διάμετρος οπής 0,002μ.). Το άκρο χέρι μακρύ. Δε διαχωρίζονται τα δάκτυλα, παρά μόνον ο αντίχειρας που σώζεται μερικώς (μήκος: 0,038μ., πάχος: 0,004μ.).
Κάτω άκρα: Δύο κάτω άκρα: **α)** ελλιπές ως προς τμήμα του άκρου ποδός. Συγκολλημένο στον αστράγαλο. Πεπλατυσμένη άνω απόληξη, διάτρητη (διάμετρος 0,003μ.). Ελλειψοειδούς διατομής, χωρίς διαμόρφωση μυολογίας. Φτέρνα πεπλατυσμένη (μήκος: 0,005μ., πάχος:

0,006μ., το πάχος μειώνεται προς τα κάτω). **β)** Ακέραιο άκρο πόδι, ελαφρώς θραυσμένο στην άνω πεπλατυσμένη διάτρητη απόληξη. Συγκολλημένο από δύο θραύσματα στον αστράγαλο. Ελλειψοειδούς διατομής, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες, το πάχος μειώνεται προς τα κάτω. Στην απόληξή του το πόδι στενεύει, η φτέρνα στο κάτω μέρος είναι στενή και το άκρο πόδι μπροστά πλατύ και ενιαίο, πέλμα κοίλο (μήκος: 0,05μ., πάχος: 0,007μ.).
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ζαφειρόπουλος 1957, 88.

62. ΑΜΑ 1304. Τμήμα κορμού, άνω και κάτω άκρα πλαγγόνων (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 6/12, τάφος 62
Υλικό: Πηλός <u>κορμός</u>: κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow), **<u>άνω άκρα</u>: α)-β)-γ)-δ)-ε)-στ)** κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow), **<u>κάτω άκρα</u>: α)** ωχρός (10YR 7/4 very pale brown), **β)** ωχρός (10YR 8/4 very pale brown), **γ)-δ)** κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow), **ε)** ροδαλός (7.5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: <u>κορμός:</u> μεγ. σωζ. μήκος: 0,024μ., μεγ. σωζ. πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,011μ.
Περιγραφή: Τμήμα κορμού, έξι άνω και πέντε κάτω άκρα πλαγγόνων:
Κορμός: μικρό θραύσμα κορμού πλαγγόνας, που ανήκε στον τύπο με χιτωνίσκο και πόλο. Η οπίσθια πλευρά αδιαμόρφωτη.
Άνω άκρα: α) δεξί ακέραιο. Βραχύ, λεπτό, πεπλατυσμένο στην άνω στρογγυλεμένη απόληξη, με οπή διαμέτρου 0,002μ. Τεντωμένο προς τα κάτω. Άκρο χέρι μεγάλο, διαχωρίζεται ο αντίχειρας. Παλάμη ενιαία, ανοικτή προς τα κάτω. Πηλός κατά τόπους ερυθρωπός (μήκος: 0,046μ., πάχος: 0,004μ.), **β)** ακέραιο δεξί άνω άκρο, όμοιο με το (**α**), συγκολλημένο από δύο θραύσματα (μήκος: 0,046μ., πάχος: 0,005μ.), **γ)** θραύσμα άνω άκρου, ελλιπές στις δύο απολήξεις. Πεπλατυσμένο πάνω, αλλά δε σώζει την οπή ανάρτησης. Διατηρείται ως τον καρπό, βραχύ, λεπτό. Το άκρο χέρι θα ήταν όμοιο με τα (**α-β**) (μήκος: 0,027μ., πάχος: 0,004μ.), **δ)** θραύσμα βραχέος άνω άκρου, συγκολλημένο, ελλιπές ως προς το άκρο χέρι, όμοιο με τα προηγούμενα (μήκος: 0,029μ., πάχος: 0,005μ.), **ε)** θραύσμα βραχέος άνω άκρου, διατηρείται ως τη γένεση του άκρου χεριού, συγκολλημένο από δύο θραύσματα, όμοιο με τα υπόλοιπα (διάμετρος οπής: 0,002μ., μήκος: 0,033μ., πάχος: 0,005μ.), **στ)** θραύσμα από την παλάμη με ενιαία αποδοσμένα δάκτυλα του άκρου χεριού, συγκολλημένο από δύο θραύσματα (μήκος: 0,014μ., πάχος: 0,003μ.).
Κάτω άκρα: α) ακέραιο αριστερό κάτω άκρο, συγκολλημένο στο άκρο πόδι. Κυκλικής διατομής με πάχος που μειώνεται ελαφρώς προς τα κάτω. Καμία διαμόρφωση μυολογίας. Η άνω απόληξη πεπλατυσμένη με διαμπερή οπή, διαμέτρου 0,003μ. Στον αστράγαλο πεπιεσμένο, η φτέρνα στενή. Το άκρο πόδι ανοίγεται από την φτέρνα, μπροστά πλατύ, σχεδόν ριπιδιόσχημο. Δε διαχωρίζονται δάκτυλα. Το πέλμα κοίλο (μήκος: 0,054μ., πάχος: 0,007μ.), **β)** ακέραιο δεξί άκρο πόδι, όμοιο σε διαμόρφωση με το (**α**). Πιθανώς αποτελούν ζεύγος αν και το μήκος τους διαφέρει ελάχιστα (μήκος: 0,053μ., πάχος: 0,007μ.), **γ)-δ)** ζεύγος κάτω άκρων, ακέραια, συγκολλημένα από θραύσματα. Καμία ανατομική λεπτομέρεια. Το άνω πεπλατυσμένο άκρο είναι διάτρητο (διάμετρος οπής: 0,003μ.). Στο ύψος του αστραγάλου και της φτέρνας πεπιεσμένο, χωρίς η φτέρνα να είναι τόσο στενή όσο στα (**α-β**). Το άκρο πόδι μακρόστενο, ελλειψοειδές μπροστά, χωρίς δάκτυλα. Ίχνη λευκού επιχρίσματος. Πιθανώς ίχνος καστανέρυθρου χρώματος (αριστερό: μήκος: 0,061μ., πάχος: 0,007μ., δεξί: μήκος: 0,061μ., πάχος: 0,007μ.), **ε)** κάτω άκρο ελλιπές ως προς το άκρο πόδι, συγκολλημένο από δύο θραύσματα. Ωχρός πηλός, κατά τόπους ροδαλός. Το άνω άκρο πεπλατυσμένο, διάτρητο (διάμετρος οπής: 0,001μ.). Πεπιεσμένο στον αστράγαλο και στη φτέρνα (μήκος: 0,057μ., πάχος: 0,006μ.).
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ζαφειρόπουλος 1957, 88.

63. ΑΜΑ 1308. Άνω και κάτω άκρα πλαγγόνων (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 6/12, τάφος 62
Υλικό: Πηλός, **<u>άνω άκρα</u>: α)-β)** κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow), **β) <u>κάτω άκρα</u>: α)-β)** κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow), **γ)-δ)-ε)** ωχρός (10YR 8/4 very pale brown)

Περιγραφή: Πέντε άνω άκρα και δύο κάτω άκρα πήλινων πλαγγόνων, δύο πεπλατυσμένα διάτρητα θραύσματα άκρων.
Άνω άκρα: α) ακέραιο άνω άκρο, συγκολλημένο στον καρπό, το βραχίονα και σε τμήμα του άκρου χεριού. Βραχύ, κυκλικής διατομής, πεπλατυσμένη η άνω στρογγυλεμένη απόληξη, με διαμπερή οπή διαμέτρου 0,002μ. Τεντωμένο προς τα κάτω. Ο αντίχειρας διαχωρίζεται από τα υπόλοιπα δάκτυλα, που αποδίδονται ενιαία και ανοικτά προς τα κάτω. Ο αντίχειρας έχει πολύ μικρό μήκος σε σχέση με την παλάμη που έχει μήκος περίπου 0,012μ. (μήκος: 0,049μ., πάχος: 0,006μ.), **β)** μικρό θραύσμα άνω άκρου, σώζει τμήμα του πήχυ έως τον καρπό, κυκλικής διατομής (μήκος: 0,019μ., πάχος: 0,006μ.), **γ)** άνω άκρο ελλιπές ως προς το άκρο χέρι. Ιδιαίτερα λεπτό, τεντωμένο προς τα κάτω, κυκλικής διατομής. Η άνω απόληξη ελαφρώς πεπλατυσμένη, διάτρητη (διάμετρος: 0,001μ.). Το πάχος ενιαίο σε όλο το μήκος (μήκος: 0,033μ., πάχος: 0,004μ.), **δ)** άνω άκρο, ακέραιο, ιδιαίτερα λεπτό, τεντωμένο προς τα κάτω, κυκλικής διατομής, με πάχος ενιαίο σε όλο το μήκος. Άνω απόληξη ελαφρώς πεπλατυσμένη, διάτρητη (διάμετρος οπής: 0,001μ.). Άκρο χέρι διχαλωτό, με μικρό άνοιγμα ανάμεσα στον αντίχειρα και την ενιαία παλάμη. Τα δύο αυτά στοιχεία είναι κοντά σε σχέση με το (**α**) (μήκος: 0,039μ., πάχος: 0,004μ.), **ε)** όμοιο με το (**γ**) και (**δ**), ωστόσο ο αντίχειρας και η παλάμη που διχάζονται έχουν μεταξύ τους μεγαλύτερο άνοιγμα σε σχέση με το (**δ**) (μήκος: 0,039μ., πάχος: 0,004μ.).
Κάτω άκρα: α) ελλιπές ως προς τις δύο απολήξεις, διατηρεί τμήμα της κνήμης, κυκλικής διατομής, χωρίς δήλωση μυολογίας, ενιαίο πάχος (μήκος: 0,031μ., πάχος: 0,006μ.). **β)** συγκολλημένο από τρία θραύσματα, ελλιπές ως προς το άκρο πόδι και την άνω απόληξη, κυκλικής διατομής, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες, το πάχος μειώνεται στον αστράγαλο (μήκος: 0,044μ., πάχος: 0,007μ.). Τα (**δ**) και (**ε**) κάτω άκρα μάλλον ανήκουν στην ίδια πλαγγόνα, είναι ζεύγος.
Χρονολόγηση: 5^{ος} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ζαφειρόπουλος 1957, 88.

64. ΑΜΑ 1309. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 63)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 6/12, τάφος 62
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μεγ. σωζ. ύψος: 0,058μ., πλάτος (ώμοι): 0,024μ., πάχος: 0,012μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη από τρία θραύσματα, αποκεκρουμένη στις δύο όψεις. Ελλιπής ως προς την κεφαλή, την απόληξη του σώματος και τα κάτω άκρα. Κατασκευασμένη σε μήτρα. Η οπίσθια όψη επίπεδη. Ανήκει στον τύπο πλαγγόνας με χιτωνίσκο και πόλο. Από τον κορμό, διατηρείται μερικώς το έξαρμα του αριστερού μαστού και ο αριστερός διάτρητος ώμος.
Άνω άκρα: θραύσματα. Άνω απόληξη πεπλατυσμένη, με οριζόντια οπή διαμέτρου 0,002μ.
Χρονολόγηση: 5^{ος} αι. π.Χ.
Πρβλ.: Όμοια με την πλαγγόνα αρ. κατ. **59** ως προς το μέγεθος.
Βιβλιογραφία: Ζαφειρόπουλος 1957, 88.

65. ΑΜΑ 1315. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 64)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, τάφος 66 , πλαγγόνα Α, 08/12
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,082μ., πλάτος (ώμοι): 0,025μ., πλάτος (λεκάνη): 0,03μ., ύψος κεφαλής: 0,022μ., ύψος κορμού: 0,052μ., πάχος: 0,015μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα άκρα. Συγκολλημένη μία προεξοχή ανάρτησης των κάτω άκρων. Η έτερη πλευρική μερικώς θραυσμένη. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη, αδιαμόρφωτη. Μετωπική, ιστάμενη, ενδεδυμένη με χιτωνίσκο, ο οποίος πτυχώνεται και ανοίγει αισθητά προς τα έξω. Μέση και ώμοι ιδιαίτερα στενοί. Κατά μήκος των ώμων εσωτερικά οριζόντια διάτρηση για την ανάρτηση των άνω άκρων. Στις πλαϊνές όψεις των ώμων οι οπές έχουν διάμετρο 0,002μ. Ανάγλυφα αποδίδεται το στήθος. Στην κεφαλή φοράει πλατύ πόλο. Πρόσωπο ωοειδές, με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, καλυμμένο με λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο. Μία σειρά βοστρύχων γύρω από το μέτωπο, στους ώμους η κόμη πέφτει

εκατέρωθεν του λαιμού, με οριζόντιες εγχαράξεις. Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,003μ. Λαιμός βραχύς. Χαμηλά τρεις προεξοχές ανάρτησης με οπές διαμέτρου 0,002μ. Οι ακρινές ελαφρώς αποκλίνουσες. Το συνολικό τους πλάτος (0,024μ.) είναι μικρότερο από το πλάτος του κορμού στο ύψος της λεκάνης. Ίχνη λευκού επιχρίσματος στην κόμη. Απολεπισμένο λευκό επίχρισμα στις πλάγιες όψεις του κορμού.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.
Πρβλ.: Όμοια με τις υπόλοιπες πλαγγόνες του τάφου. Mollard-Besques 1954, 107, 110, πίν. LXXVII, C141, πίν. LXXIX, C159. Leyenaar-Plaisier 1979, πίν. 16, αρ. 79.

66. ΑΜΑ 1316. Πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 64)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 8/12, τάφος 66, πλαγγόνα Β
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/3 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,065μ., πλάτος (ώμοι): 0,026μ., πλάτος (λεκάνη): 0,031μ., ύψος κορμού: 0,054μ., πάχος: 0,015μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα άκρα και την κεφαλή. Συγκολλημένη στη μία από τις τρεις προεξοχές ανάρτησης των κάτω άκρων. Ραγίσματα στην οπίσθια όψη. Κατασκευασμένη από μία μήτρα, οπίσθια όψη επίπεδη. Ενδεδυμένη με χιτωνίσκο, που πτυχώνεται και ανοίγει αισθητά προς τα έξω. Πτυχές εγχάρακτες, δημιουργούν καμπύλη παρυφή στο κάτω μέρος του ενδύματος. Μέση και ώμοι στενοί, με οπή στις πλαϊνές όψεις, διαμέτρου 0,002μ. Ανάγλυφα αποδίδεται το στήθος. Ίχνη ερυθρού χρώματος στην περιοχή της κοιλιάς και το ένδυμα. Λαιμός βραχύς, εκατέρωθεν βόστρυχοι, αποδίδονται με οριζόντιες εγχαράξεις, φτάνουν στους ώμους. Κάτω τρεις προεξοχές ανάρτησης, οι ακρινές ελαφρώς αποκλίνουσες (διάμετρος οπών 0,001μ.) Το συνολικό πλάτος τους είναι μικρότερο από το πλάτος του κορμού στο ύψος της λεκάνης.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.
Πρβλ.: Όμοια με την αρ. κατ. **65, 67-68**. Mollard-Besques 1954, 107, 110, πίν. LXXVII, C141, πίν. LXXIX, C159. Leyenaar-Plaisier 1979, πίν. 16, αρ. 79.

67. ΑΜΑ 1317. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 64)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα (Ανατολικό νεκροταφείο), τάφος 66, 08/12
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,083μ., πλάτος (ώμοι): 0,025μ., πλάτος (λεκάνη): 0,03μ., ύψος κεφαλής: 0,023μ., ύψος κορμού: 0,054μ., πάχος: 0,014μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ισχυρά αποκεκρουμένη στο πρόσωπο, το στήθος, ελλιπής στη δεξιά προεξοχή των κάτω άκρων, συγκολλώμενη στο λαιμό. Συγκολλημένη η κεντρική προεξοχή. Κατασκευασμένη σε μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη, αδιαμόρφωτη. Μετωπική, ιστάμενη. Κοντός χιτώνας, πτυχώνεται και ανοίγει προς τα έξω. Πτυχές εγχάρακτες, ορατές στο κάτω μέρος και κατακόρυφα δεξιά και αριστερά του κορμού. Διατηρούν ίχνη ερυθρού χρώματος. Μέση και ώμοι στενοί. Οριζόντια διαμπερής διάτρηση εσωτερικά των ώμων (διάμετρος οπών 0,004μ.). Λαιμός βραχύς, εκατέρωθεν η κόμη ως τους ώμους αποδίδεται με οριζόντιες εγχαράξεις. Ωοειδές πρόσωπο, διατηρείται το πηγούνι και δεξιά στο μέτωπο τμηματικά η κοντή κόμη που θα το πλαισίωνε. Πόλος πλατύς, αποκεκρουμένος πάνω από το μέτωπο αλλά στις απολήξεις δεξιά και αριστερά σώζει ίχνη ερυθρού χρώματος. Στην κεφαλή οπή διαμέτρου 0,004μ. Κάτω τρεις διάτρητες προεξοχές (διάμετρος 0,002μ.), με τις ακρινές ελαφρώς αποκλίνουσες. Το συνολικό τους πλάτος μικρότερο από το πλάτος του κορμού στο ύψος της λεκάνης.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.
Πρβλ.: Όμοια με τις αρ. κατ. **65** και **66, 68**. Mollard-Besques 1954, 107, 110, πίν. LXXVII, C141, πίν. LXXIX, C159. Leyenaar-Plaisier 1979, πίν. 16, αρ. 79.

68. ΑΜΑ 1318. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο (και πόλο) (πίν. 64)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 8/12, τάφος 66
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,05μ., πλάτος: 0,029, πάχος: 0,009μ.

Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα ελλιπής κατά την κεφαλή, τμήμα της δεξιάς πλευράς, τη μία προεξοχή ανάρτησης και τα άκρα. Συγκολλημένος από πολλά θραύσματα ο κορμός. Ανάγλυφα αποδίδεται το στήθος. Συγκολλημένο από τρία θραύσματα το κάτω μέρος του σώματος, όπου η πτυχωτή απόληξη του χιτωνίσκου. Οι πτυχές αποδίδονται εγχάρακτα και σώζουν ίχνος ερυθρού χρώματος. Κάτω από αυτή, διατηρούνται δύο από τις τρεις διάτρητες προεξοχές για την ανάρτηση των κάτω άκρων, με διάμετρο οπής 0,002μ. Η οπίσθια όψη θραυσμένη. Στην κεφαλή θα φορούσε πόλο.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.
Πρβλ.: Όμοια με τις υπόλοιπες του τάφου. Mollard-Besques 1954, 107, 110, πίν. LXXVII, C141, πίν. LXXIX, C159. Leyenaar-Plaisier 1979, πίν. 16, αρ. 79.

69. ΑΜΑ 1320. Θραύσματα άκρων πλαγγόνας (πίν. 64)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 8/12, τάφος 66
Υλικό: α) Πηλός ωχρός (10YR 8/3 very pale brown), β) Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink), γ) Πηλός ωχρός (10YR 8/4 very pale brown), δ) Πηλός ωχρός (10YR 8/3 very pale brown)
Περιγραφή: Επτά από τα οκτώ κάτω άκρα τεσσάρων πλαγγόνων και ένα άνω άκρο.
Άνω άκρα: Ακέραιο άνω άκρο, θραυσμένο σε δύο τμήματα. Ελαφρώς καμπύλο, χωρίς να λυγίζει στον αγκώνα. Κυκλικής διατομής, ιδιαίτερα λεπτό, πλασμένο στο χέρι. Στην άνω απόληξη διαμπερής οπή διαμέτρου 0,002μ. Στο άκρο χέρι, ο αντίχειρας διαχωρίζεται αποδοσμένος ως μικρή απόφυση. Τα υπόλοιπα δάκτυλα αποδίδονται υποτυπωδώς, ενιαία και ανοικτά προς τα κάτω. Ίχνη λευκού επιχρίσματος (μήκος: 0,036μ., πάχος: 0,005μ.).
Κάτω άκρα: α) Ζεύγος κάτω άκρων. Δεξιό ακέραιο (μήκος: 0,048μ., πάχος: 0,008μ.), λείπει το άκρο πόδι του αριστερού (σωζ. μήκος: 0,037μ., πάχος: 0,008μ.). Κυκλικής διατομής, το πάχος μειώνεται στον αστράγαλο. Η άνω απόληξη πεπλατυσμένη με οπή 0,002μ. Το άκρο πόδι μακρύ, ελλειψοειδές χωρίς διαμόρφωση δακτύλων. Ίχνη λευκού επιχρίσματος στο πέλμα. **β)** Ζεύγος κάτω άκρων. Αριστερό σώζεται σε δύο τμήματα ως τον αστράγαλο και το άκρο πόδι. Βραχύ, εύσαρκο (μήκος: 0,044μ., πάχος: 0,007μ.), στην άνω πεπλατυσμένη απόληξη διαμπερής οπή 0,002μ. Λεπταίνει στον αστράγαλο. Το άκρο πόδι ελαφρώς θραυσμένο στην περιφέρεια. Χωρίς δήλωση δακτύλων. Διατηρεί ίχνη ερυθρού χρώματος, όπως και στον αστράγαλο. Πιθανώς αποδιδόταν γραπτά το υπόδημα που θα έφτανε ως τον αστράγαλο. Όμοιο το δεξί, δε σώζει άκρο πόδι (σωζ. μήκος: 0,045μ., πάχος: 0,008μ.). Στο σημείο θραύσης στον αστράγαλο που λεπταίνει, διατηρεί ίχνη λευκού επιχρίσματος και ερυθρού χρώματος. **γ)** Πιθανώς ζεύγος κάτω άκρων. Το ένα ακέραιο, βραχύ, εύσαρκο, κυκλικής διατομής, λεπταίνει στον αστράγαλο (μήκος: 0,045μ., πάχος: 0,008μ.). Άκρο πόδι πεπλατυσμένο μπροστά, χωρίς δήλωση δακτύλων. Άνω πεπλατυσμένο με διαμπερή οπή 0,002μ. Ίχνη ερυθρού χρώματος στο άκρο πόδι και τον αστράγαλο. Το έτερο πόδι ακέραιο, διατηρείται σε δύο θραύσματα (μήκος: 0,045μ., πάχος: 0,007μ.). Όμοιο με το ζεύγος του. **δ)** Ακέραιο αριστερό κάτω άκρο, κυκλικής διατομής, με πάχος που μειώνεται προς τα κάτω (μήκος: 0,05μ., πάχος: 0,008μ.). Πεπλατυσμένο άνω άκρο, διάτρητο με οπή 0,002μ. Λεπταίνει στον αστράγαλο. Το άκρο πόδι επίμηκες, χωρίς δήλωση δακτύλων. Δακτυλικά αποτυπώματα ορατά. Ο πηλός στην άνω απόληξη ροδαλός σε σχέση με το υπόλοιπο πόδι που είναι ωχροκίτρινος.

70. ΑΜΑ 7280α. Οστέινη πλαγγόνα (πίν. 64)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Μερκοβίτη. 07.10.1993. Ταφική θήκη Vβ.
Υλικό: Οστό
Διαστάσεις: ύψος: 0,079μ., μέγιστο πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,007μ.
Περιγραφή: Οστέινη πλαγγόνα. Ακέραια, συγκολλημένη στο λαιμό. Μετωπική, ενδεδυμένη με απτύχωτο χιτωνίσκο, που συγκρατείται από ζώνη ψηλά στη μέση, αποδιδόμενη και στην πίσω όψη. Στο στήθος χιαστί ιμάντες. Τα εξαρτήματα αποδίδονται με βαθιά εγχάραξη. Φορά καλαθίσκο στην κεφαλή, όπου οπή. Κόμη, χωρισμένη πάνω από το μέτωπο, αποδίδεται με εγχάρακτους κυματοειδείς βοστρύχους, στο πίσω μέρος σχηματίζει δακτύλιο. Πρόσωπο ωοειδές με εγχάρακτα χαρακτηριστικά. Η απόληξη του ενδύματος έχει αποκοπεί κατάλληλα και διατρηθεί για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Οπές στους ώμους για την ανάρτηση των άνω άκρων. Τα άκρα διατηρούνται ακέραια.

Χρονολόγηση: 3ος-2ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ντούζουγλη 1993, 272-273. Κύρκου 2014, 576-578.
Πρβλ.: Ζερβουδάκη 1998, 7-8, πίν. 6β. Αδρύμη-Σισμάνη 1983, 30.

71. ΑΜΑ 7280β. Οστέινη πλαγγόνα (πίν. 64)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Μερκοβίτη. 07.10.1993. Ταφική θήκη Vβ.
Υλικό: Οστό
Διαστάσεις: ύψος: 0,055μ., μέγ. πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,007μ.
Περιγραφή: Οστέινη πλαγγόνα, διαβρωμένη στην οπίσθια όψη, συγκολλημένη. Μετωπική, ιστάμενη, ενδεδυμένη με αχειρίδωτο, απτύχωτο χιτώνα, ζωσμένο, όπως και η προηγούμενη. Πίσω όμως αποδίδονται και οι χιαστί ιμάντες. Φορά καλαθίσκο. Κόμη, χωρισμένη πάνω από το μέτωπο, αποδίδεται με εγχάρακτους κυματοειδείς βοστρύχους, που στο πίσω μέρος σχηματίζουν δακτύλιο. Πρόσωπο ωοειδές, εγχάρακτα τα χαρακτηριστικά. Η απόληξη του ενδύματος έχει αποκοπεί κατάλληλα και διατρηθεί για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Οπές στους ώμους για την ανάρτηση των άνω άκρων, που διατηρούνται ακέραια.
Χρονολόγηση: 3ος-2ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ντούζουγλη 1993, 272-273. Κύρκου 2014, 576-578.
Πρβλ.: Ζερβουδάκη 1998, 7-8, πίν. 6β. Αδρύμη-Σισμάνη 1983, 30.

72. 7280γ. Οστέινη πλαγγόνα (πίν. 64)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Μερκοβίτη. 07.10.1993. Ταφική θήκη Vβ.
Υλικό: Οστό
Διαστάσεις: ύψος: 0,054μ., μέγ. πλάτος: 0,018μ. πάχος: 0,008μ.
Περιγραφή: Οστέινη πλαγγόνα. Συγκολλημένη, διαβρωμένη σημαντικά. Ιστάμενη μετωπική γυναικεία μορφή, με χαμηλό καλαθίσκο στην κεφαλή. Τα μαλλιά αποδίδονται με εγχαράξεις προς τα πλάγια και πίσω, σχηματίζοντας δακτύλιο γύρω από το κεφάλι. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου αλλοιωμένα. Φορά κοντό χιτώνα, ζωσμένο ψηλά. Χιαστί ιμάντες μπροστά στο στήθος περνούν κάτω από τους ώμους και διασταυρώνονται ομοίως στο πίσω μέρος του κορμού. Τριμερώς διαχωρισμένο το κάτω μέρος του σώματος για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Οπές ανάρτησης και στους ώμους.
Χρονολόγηση: 3ος-2ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ντούζουγλη 1993, 272-273. Κύρκου 2014, 576-578.
Πρβλ.: Ζερβουδάκη 1998, 7-8, πίν. 6β. Αδρύμη-Σισμάνη 1983, 30.

73. 7280δ. Οστέινη πλαγγόνα (πίν. 64)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Μερκοβίτη. 07.10.1993. Ταφική θήκη Vβ.
Υλικό: Οστό
Διαστάσεις: ύψος: 0,055μ., πλάτος: 0,015μ., πάχος: 0,008μ.
Περιγραφή: Οστέινη πλαγγόνα, ακέραιη, καλής διατήρησης. Ιστάμενη μετωπική γυναικεία μορφή, με χαμηλό καλαθίσκο στην κεφαλή. Η κόμη αποδίδεται με εγχαράξεις γύρω από το κεφάλι. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδονται εγχάρακτα. Φοράει κοντό απτύχωτο χιτώνα, ζωσμένο κάτω από το στήθος, συγκρατημένο με χιαστί ιμάντες μπροστά και στο πίσω μέρος του κορμού. Τριμερώς διαχωρισμένο το κάτω μέρος του σώματος για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Οπές ανάρτησης και στους ώμους.
Χρονολόγηση: 3ος-2ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ντούζουγλη 1993, 272-273. Κύρκου 2014, 576-578.
Πρβλ.: Ζερβουδάκη 1998, 7-8, πίν. 6β. Αδρύμη-Σισμάνη 1983, 30.

74. ΑΜΑ 10646. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 65)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI, Π1. **Υλικό:** Πηλός φαιός (10YR 6/2 light brownish gray)
Διαστάσεις: ύψος: 0,205μ., πλάτος (ώμοι-χέρια): 0,05μ., (ώμοι): 0,036μ., πάχος: 0,025μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ακέραια, συγκολλημένη από πολλά θραύσματα. Συμπληρωμένη σε μικρό τμήμα της μίας τριγωνικής προεξοχής ανάρτησης των κάτω άκρων. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, με εμφανή τα

σημεία ενώσεως των δύο μερών κατά μήκος των πλαϊνών όψεων του σώματος. Εσωτερικά κοίλη. Πηλός με ίχνη καύσης. Μετωπική, ιστάμενη. Σώμα ιδιαίτερα επίμηκες (ύψος κορμού: 0,112μ.), αποδίδεται έως τους μηρούς, στο ύψος πάνω από το γόνατο. Αποδίδονται ανάγλυφα οι μαστοί και οι καλοσχηματισμένοι γλουτοί στην οπίσθια διαμορφωμένη όψη. Ελαφρώς προεξέχει η κοιλιά. Με αυλάκωση δηλώνεται η ηβική χώρα και διαχωρίζονται οι μηροί στις δύο όψεις. Αβαθής αυλάκωση δηλώνει τη σπονδυλική στήλη στη σχετικά επίπεδη πλάτη. Οι ώμοι προεξέχουν αρκετά δεξιά και αριστερά. Έχουν οριζόντιο διαμπερές τρήμα, διαμέτρου 0,003μ. Στο κάτω μέρος του σώματος τρεις τριγωνικές προεξοχές με οριζόντιες διαμπερείς οπές, διαμέτρου 0,003μ. Λαιμός σχετικά λεπτός, ψηλός. Πρόσωπο με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, πλατιές παρειές, ίσια μύτη, εύσαρκα χείλη, χαμηλό μέτωπο. Κόμη μαζεμένη περιβάλλεται από στεφάνη, που στερεώνεται πάνω από το μέτωπο δημιουργώντας οξυκόρυφη απόληξη. Στην κορυφή της κεφαλής, κατακόρυφη οπή διαμέτρου 0,003μ.
Άνω άκρα: Διατηρούνται αμφότερα ως τη γένεση του άκρου χεριού. Λείπουν τα δάκτυλα και η παλάμη. Συγκολλημένα από πολλά θραύσματα. Μακριά και στιβαρά (μήκος: 0,062μ., πάχος: 0,009μ.), εύσαρκα, κυκλικής διατομής, πιθανότατα πλασμένα στο χέρι. Στην άνω απόληξή τους φέρουν διαμπερή οπή διαμέτρου 0,003μ.
Κάτω άκρα: Διατηρούνται ακέραια. Μακριά, στιβαρά, εύσαρκα (μήκος: 0,061μ., πάχος: 0,009μ.). Το πάχος μειώνεται ελαφρώς στον αστράγαλο. Δεν αποδίδονται ανατομικές λεπτομέρειες. Το άκρο πόδι επίμηκες, ελλειψοειδές, ελαφρώς καμπύλο, χωρίς διαμόρφωση δακτύλων. Η φτέρνα μυτερή καμπυλώνει προς τα κάτω. Στην άνω στρογγυλεμένη απόληξη φέρουν οπή διαμέτρου 0,002μ.
Χρονολόγηση: μέσα 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 149, αρ. κατ. 522.

75. ΑΜΑ 10647. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 65)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή ΧΙ, Π2.
Υλικό: Πηλός φαιός (10YR 6/2 light brownish gray)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,068μ., πλάτος (ώμοι): 0,034μ., πάχος: 0,022μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Σώζεται η κεφαλή, ο λαιμός και το ανώτερο τμήμα του κορμού. Συγκολλημένη από θραύσματα, το οπίσθιο τμήμα της κεφαλής μη συγκολλημένο. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, κοίλη εσωτερικά. Οι ώμοι κατεβαίνουν προς τα κάτω, σχετικά στενοί, με οπές ανάρτησης στις πλαϊνές όψεις, διαμέτρου 0,004μ. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί. Λαιμός ραδινός. Το κεφάλι δεν είναι μετωπικό, αλλά ελαφρώς στρέφεται προς τα δεξιά και το πρόσωπο αποδίδεται σχεδόν κατά τα ¾. Πρόσωπο μικρό, σχεδόν στρογγυλό με ανάγλυφα χαρακτηριστικά και μεγάλες παρειές. Κόμη μαζεμένη, περιβάλλεται από στεφάνη που δημιουργεί οξυκόρυφη απόληξη πάνω από το μέτωπο. Στην κορυφή της κεφαλής κυκλική οπή, διαμέτρου 0,004μ., η οποία όμως δε διατρέχει την κεφαλή ως το λαιμό.
Κάτω άκρα: Αμφότερα ελλιπή ως προς την οπή ανάρτησης και τα άκρα πόδια. Μακριά, στιβαρά, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες (σωζ. μήκος: 0,057μ., πάχος: 0,009μ.).
Χρονολόγηση: μέσα 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 149, αρ. κατ. 523.
Πρβλ.: αρ. κατ. 74 του παρόντος καταλόγου.

76. ΑΜΑ 10648. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή με λαμπάδιον (πίν. 65)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή ΧΙ, Π3.
Υλικό: Πηλός φαιός (10YR 6/2 light brownish gray)
Διαστάσεις: ύψος: 0,23μ., πλάτος (ώμοι και χέρια): 0,047μ., (ώμοι): 0,039μ., πάχος: 0,026μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς το πίσω μέρος του κορμού, το αριστερό άνω άκρο, τμήμα του δεξιού και τμήμα ενός κάτω άκρου. Συγκολλημένη από θραύσματα, συμπληρωμένη. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Κοίλη εσωτερικά. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή μορφή. Κορμός ιδιαίτερα μακρύς (μήκος κορμού: 0,123μ.). Ανάγλυφοι μαστοί και κοιλιακή χώρα. Με αβαθή εγχάραξη αποδίδεται η ηβική χώρα και διαχωρίζονται οι μηροί. Οι ώμοι προεκτείνονται και φέρουν διαμπερές οριζόντιο τρήμα, διαμέτρου 0,005μ. Στο κάτω μέρος τρεις τριγωνικές προεξοχές,

με οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,004μ. Λαιμός κοντός, ευρύς. Στο κεφάλι φορά στεφάνη με τριγωνική απόληξη πάνω από το μέτωπο. Τα μαλλιά αποδίδονται σχηματοποιημένα με εγχαράξεις, συγκεντρώνονται ψηλά σε θύσανο, το *λαμπάδιον*. Κυκλική οπή 0,004μ. στην κορυφή της κεφαλής. Η κόμη και η στεφάνη προσδίδουν όγκο στην κεφαλή. Το πρόσωπο στρογγυλό με χαμηλό μέτωπο και ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Διαφέρει από τις αρ. κατ. 74-75 ως προς το μέγεθος, αλλά ίδιος τύπος σώματος.
Άνω άκρα: Διατηρείται το δεξί στο βραχίονα. Στιβαρό, κυκλικής διατομής. Άνω απολήγει σε οπή ανάρτησης 0,004μ. (σωζ. μήκος: 0,037μ., πάχος: 0,008μ.).
Κάτω άκρα: Δεξιό συγκολλημένο από δύο θραύσματα, ακέραιο. Άνω πεπλατυσμένο, με μυτερή απόληξη και οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,003μ. Μακρύ, εύσαρκο, χωρίς απόδοση ανατομικών λεπτομερειών (μήκος: 0,059μ., πάχος: 0,009μ.). Άκρο πόδι ελαφρώς καμπύλο, ελλειψοειδές, με μυτερή απόληξη μπροστά, χωρίς δήλωση δακτύλων. Πίσω διαμορφώνεται η φτέρνα. Από το αριστερό λείπει το άκρο πόδι. Κατά τα άλλα, όμοιο με το δεξιό.
Χρονολόγηση: μέσα 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τομ., 150, αρ. κατ. 524.
Πρβλ.: *Corinth* XV 2, 126, πίν. 24, XVII, 25.

77. ΑΜΑ 7099. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή με λαμπάδιον (πίν. 65)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI.
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 6/4 light yellowish brown)
Διαστάσεις: μήκος: 0,152μ., πλάτος: 0,041μ., πάχος: 0,027μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα συγκολλημένη από 13 θραύσματα, συμπληρωμένη σε τμήμα του σώματος. Ελλιπής ως προς τα άκρα. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, ορατό το σημείο ένωσης των δύο μερών κατά μήκος των πλαϊνών όψεων του σώματος. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή μορφή, αποδίδεται το σώμα έως τους μηρούς. Κορμός ιδιαίτερα επιμήκης, ώμοι προεκτείνονται δεξιά και αριστερά. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί και οι γλουτοί. Ευκρινής η κοιλιακή χώρα. Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί στις δύο όψεις και η ηβική χώρα. Θραυσμένες οι τριγωνικές διάτρητες προεξοχές ανάρτησης. Λαιμός κοντός, ευρύς. Πρόσωπο σχεδόν στρογγυλό με πλατειές παρειές και ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Η κόμη συγκεντρώνεται ψηλά σε λαμπάδιο. Φέρει στεφάνη με τριγωνική απόληξη πάνω από το μέτωπο. Στην κορυφή, κατακόρυφη κυκλική οπή.
Χρονολόγηση: μέσα 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ. 150, αρ. κατ. 525.
Πρβλ.: *Corinth* XII, 33, πίν. 9, 133. *Corinth* XV 2, 126, πίν. 24, XVII, 25.

78. 4η πλαγγόνα / Ταφή XI/ ΟΜ1. Κορμός πήλινης πλαγγόνας (πίν. 65)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI
Υλικό: Πηλός φαιός (10YR 7/2 light gray)
Διαστάσεις: ύψος: 0,111μ., πλάτος (κάτω μέρος): 0,039μ., πάχος: 0,025μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς την κεφαλή, το λαιμό, το ανώτερο τμήμα του κορμού, τα άκρα. Συγκολλημένη από πολλά θραύσματα. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, κοίλη εσωτερικά. Η πίσω όψη καλά διαμορφωμένη. Στο κάτω μέρος, τριμερής διαίρεση του σώματος με οπές ανάρτησης των κάτω άκρων (διάμετρος: 0,004μ.). Στην οπίσθια όψη οι γλουτοί αποδίδονται ανάγλυφα και είναι καλοσχηματισμένοι. Με βάθυνση διαχωρίζονται οι μηροί.
Χρονολόγηση: μέσα 4ου αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **76** του παρόντος καταλόγου.

79. 5η πλαγγόνα / Ταφή XI/ ΟΜ1. Κορμός πήλινης πλαγγόνας (πίν. 65)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI.
Υλικό: Πηλός φαιός (10YR 7/2 light gray)
Διαστάσεις: ύψος: 0,043μ., πλάτος (ώμοι): 0,041μ., πάχος: 0,024μ.
Περιγραφή: Απότμημα πήλινης πλαγγόνας γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Διατηρεί το ανώτερο τμήμα του κορμού. Συγκολλημένη από θραύσματα.

Κοίλη εσωτερικά. Πίσω όψη καλά διαμορφωμένη. Διατηρεί το άνω τμήμα του κορμού και τη βάση του λαιμού. Ώμοι ελαφρώς προεξέχουν, φέρουν διαμπερές τρήμα διαμέτρου 0,004μ.
Χρονολόγηση: μέσα 4ου αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **76** του παρόντος καταλόγου.

80. 6η πλαγγόνα/Ταφή XI/ ΟΜ1. Θραύσματα κορμού πήλινης πλαγγόνας (πίν. 65)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI
Υλικό: Πηλός φαιός (10YR 7/2 light gray)
Περιγραφή: Αποτμήματα από το δεξιό ώμο και το κάτω μέρος του σώματος μίας ή δύο πλαγγόνων γυναικείας μορφής. Από το ένα θραύσμα διακρίνεται ο ανάγλυφος μαστός και η οπή ανάρτησης του άνω άκρου στον ώμο (διάμετρος: 0,005μ.). Από το δεύτερο θραύσμα διατηρούνται δύο τριγωνικές προεξοχές με οπές διαμέτρου 0,002μ.

81. Κεφαλές πλαγγόνων. Ταφή XI /ΟΜ1 (πίν. 65)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI
Υλικό: Πηλός φαιός (10YR 7/2 light gray)
Περιγραφή: Δύο κεφαλές και θραύσματα κεφαλών 4 τουλάχιστον πλαγγόνων: **α)** Κεφαλή ακέραια και κοντός, ευρύς λαιμός. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Ογκηρή λόγω των μαλλιών, που αποδοσμένα με εγχαράξεις σηκώνονται ψηλά σε *λαμπάδιον*. Στο πίσω μέρος της κεφαλής χαμηλά ταινία. Μπροστά και γύρω από το πρόσωπο στεφάνη με τριγωνική απόληξη πάνω από το μέτωπο. Πρόσωπο σχεδόν στρογγυλό, ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Ως προς την κόμμωση και το μέγεθος, όμοιο με αρ. κατ. 76. Οπή στην κορυφή. **β)** Κεφαλή συγκολλημένη από θραύσματα, κοίλη εσωτερικά. Όμοια κόμμωση και αναλογίες με την πρώτη, αλλά δε σώζεται ο θύσανος. Ορατή η ταινία που περιβάλλει το κεφάλι χαμηλά στο πίσω μέρος. Στεφάνη μπροστά, αλλά όχι τόσο ψηλή όσο στην προηγούμενη. **γ)** Δύο θραύσματα από πρόσωπο δύο πλαγγόνων. Έχουν μικρότερο μέγεθος από τα προηγούμενα, περισσότερο πλησιάζουν το κεφάλι των αρ. κατ. 74, 75. Ανάγλυφα χαρακτηριστικά, δεξιά σώζουν τμήμα στεφάνης. **δ)** Θραύσμα από το πίσω μέρος της κόμης πλαγγόνας με εγχάρακτους βοστρύχους προς τα πάνω και τμήμα του λαμπαδίου.
Πρβλ.: *Corinth* XV 2, 126, πίν. 24, XVII, 25.

82. Π64. Θραύσμα κορμού πήλινης πλαγγόνας (πίν. 65)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Βήχα, πάροδος Σωκράτους, 09.08.2006, Π64
Υλικό: Πηλός
Διαστάσεις: ύψος: 0,038μ. πάχος: 0,01μ.
Περιγραφή: Θραύσμα από το κάτω μέρος κορμού πήλινης πλαγγόνας. Σώζεται το οπίσθιο πιθανότατα τμήμα, κατασκευασμένο σε μήτρα. Εσωτερικά κοίλη. Η μορφή ήταν γυμνή. Αυλάκωση διαχωρίζει του μηρούς. Στην απόληξη τρία προεξέχοντα μέρη με οπές ανάρτησης των κάτω άκρων. Διατηρούνται μόνο οι εσοχές.
Χρονολόγηση: τέλη 3ου αι. π.Χ.

83. ΑΜΑ 3370. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 66)
Προέλευση: Άρτα, Αποχετευτικό έργο, οδ. Κομμένου, 17.11.1987, τάφος 38, Αντ. 8.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,139μ., πλάτος: 0,03μ., πάχος: 0,012μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής στο άνω δεξί άκρο και σε τμήμα του αριστερού. Κατασκευασμένη σε μήτρα. Επίπεδη οπίσθια όψη. Μετωπική, ιστάμενη, φορά κοντό χιτώνα με κατακόρυφες πτυχές, αποδοσμένες εγχάρακτα κατά μήκος της παρυφής και στα πλάγια. Η παρυφή του ενδύματος αποδίδεται ανάγλυφα και διαχωρίζεται από το κάτω μέρος του σώματος με καμπύλη εγχάρακτη γραμμή. Τρεις διάτρητες προεξοχές ανάρτησης των άκρων. Ώμοι μικροί, διαμορφώνουν κάθετες επιφάνειες που προεξέχουν του κορμού και φέρουν στα πλάγια οπές ανάρτησης. Ανάγλυφα αποδίδεται το στήθος. Λαιμός κοντός, πρόσωπο ωοειδές με δυσδιάκριτα χαρακτηριστικά. Φορά πόλο και έχει μακριά κόμη, αποδοσμένη με κυματοειδείς οριζόντιες εγχαράξεις. Στο

μέτωπο μία σειρά βοστρύχων, πίσω μακριά έως τους ώμους. Διατηρεί ίχνη απολεπισμένου λευκού επιχρίσματος και ερυθρού χρώματος. Στην κορυφή μικρή κυκλική οπή.
Άνω άκρα: Ακέραιο το αριστερό, συγκολλημένο από θραύσματα. Διαχωρίζεται μόνο ο αντίχειρας. Άνω πεπλατυσμένο και διάτρητο.
Κάτω άκρα: Ακέραια. Μακριά, λεπτά, κυκλικής διατομής, πεπλατυσμένα, διάτρητα άνω, λεπταίνουν στον αστράγαλο. Άκρα πόδια, επιμήκη, ελλειψοειδή, χωρίς διαμόρφωση των δακτύλων. Σώζουν ίχνη λευκού επιχρίσματος απολεπισμένου.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.
Πρβλ.: Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, 150, πίν. 31, XX, 11.

84. ΑΜΑ 3371. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 66)
Προέλευση: Άρτα, Αποχετευτικό έργο, οδ. Κομμένου. 17.11.1987. Τάφος 38, Αντ. 1
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,137μ., πλάτος: 0,012μ., πάχος: 0,03μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής σε τμήμα του αριστερού άνω άκρου. Κατασκευασμένη με μήτρα. Η οπίσθια όψη είναι επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη μορφή με χιτωνίσκο, που έχει κατακόρυφες πτυχές, αποδοσμένες εγχάρακτα, ορατές στην παρυφή του χιτώνα και στα πλάγια. Η παρυφή αποδίδεται ανάγλυφα και διαχωρίζεται από το κάτω μέρος του σώματος με καμπύλη εγχάρακτη γραμμή. Τρεις διάτρητες προεξοχές των κάτω άκρων. Ώμοι μικροί, προεξέχοντες του κορμού με οπές ανάρτησης στα πλάγια. Ανάγλυφα αποδοσμένο στήθος. Λαιμός κοντός. Πρόσωπο ωοειδές με δυσδιάκριτα χαρακτηριστικά. Φέρει πόλο, έχει μακριά κόμη, που αποδίδεται με κυματοειδείς οριζόντιες εγχαράξεις, μία σειρά πλαισιώνει το μέτωπο, στους ώμους πέφτει μακριά. Ίχνη λευκού επιχρίσματος, απολεπισμένου και ερυθρού χρώματος. Μικρή οπή στην κεφαλή.
Άνω άκρα: Ακέραιο δεξί άνω άκρο. Λεπτό, κυκλικής διατομής, διάτρητο άνω, το άκρο χέρι σχηματικά αποδοσμένο. Διαχωρίζεται ο υποτυπωδώς διαμορφωμένος αντίχειρας.
Κάτω άκρα: Ακέραια, επιμήκη, κυκλικής διατομής, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες. Λεπτότερα στον αστράγαλο. Άκρα πόδια ελλειψοειδή, χωρίς διαμόρφωση δακτύλων. Άνω διάτρητο πεπλατυσμένο άκρο. Φέρουν ίχνη λευκού επιχρίσματος, απολεπισμένου.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.
Πρβλ.: Όμοια με την αρ. κατ. **83**. Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, 150, πίν. 31, XX, 11.

85. ΑΜΑ 3372. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 66)
Προέλευση: Άρτα, Αποχετευτικό έργο, οδ. Κομμένου. 17.11.1987. Τάφος 38, Αντ. 2.
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 8/4 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος: 0,081μ., πλάτος: 0,033μ., πάχος: 0,048μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ακέραια, καλής διατήρησης. Κατασκευασμένη με μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, φορά χιτωνίσκο με ανάγλυφες πτυχώσεις, πιο έντονες στην παρυφή και στα πλάγια. Μαστοί ανάγλυφοι. Ώμοι ελαφρώς προεξέχοντες, δημιουργούν κάθετες επιφάνειες με οπές ανάρτησης των άκρων. Στο κάτω μέρος τρεις διάτρητες προεξοχές. Λαιμός κοντός. Πρόσωπο μακρόστενο, με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, πλαισιώνεται από την κόμη που φθάνει στους ώμους. Το μέτωπο περιβάλλει μία σειρά εγχάρακτων κυματοειδών βοστρύχων. Φορά πόλο, κυκλική οπή στην κορυφή. Στο πρόσωπο, το λαιμό και το σώμα ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Άνω άκρα: Ακέραια, λεπτά, άνω πεπλατυσμένα, διάτρητα. Ο αντίχειρας διαχωρίζεται. Τα υπόλοιπα δάκτυλα αποδίδονται ενιαία.
Κάτω άκρα: Ακέραια, μακριά, κυκλικής διατομής. Αποδίδονται σχηματικά. Πεπλατυσμένα κάτω άκρα, χωρίς απόδοση ανατομικών λεπτομερειών.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.
Πρβλ.: Όμοια με την αρ. κατ. **83**, **84**. Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, 150, πίν. 31, XX, 11.

86. ΑΜΑ 3373. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 66)
Προέλευση: Άρτα, Αποχετευτικό έργο, οδ. Κομμένου. 17.11.1987. Τάφος 38, Αντ. 4.

Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 8/4 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος: 0,081μ., πλάτος: 0,033μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τμήμα των άνω άκρων και του κάτω αριστερού. Απολεπισμένη. Κατασκευασμένη με μήτρα. Επίπεδη οπίσθια όψη. Μετωπική, ιστάμενη μορφή. Σώμα σχηματισμένο έως το ύψος της μέσης. Φορά κοντό χιτώνα, όμοιο με των προηγούμενων. Τρεις προεξοχές με οριζόντιες διαμπερείς οπές ανάρτησης των κάτω άκρων. Ώμοι στενοί, προεξέχοντες του κορμού, με διαμπερή οπή ανάρτησης. Ανάγλυφα αποδίδεται το στήθος. Λαιμός κοντός. Φορά πόλο. Ανάγλυφα αποδίδονται τα χαρακτηριστικά του ωοειδούς προσώπου. Η κόμη πέφτει εκατέρωθεν του λαιμού στους ώμους, αποδοσμένη με οριζόντιες εγχάρακτες γραμμές. Μία σειρά βοστρύχων πλαισιώνει το μέτωπο. Διακρίνονται ίχνη χρώματος, ερυθρό στο χιτώνα και λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο, στο σώμα, τα άκρα και το λαιμό.
Άνω άκρα: Ελλιπή ως προς το αριστερό άκρο χέρι και τμήμα του δεξιού άκρου. Σώζουν διαμπερή οπή. Λεπτά, κυκλικής διατομής.
Κάτω άκρα: Το δεξί ελλιπές ως προς την άνω απόληξη και την οπή ανάρτησης. Κυκλικής διατομής. Άκρο πόδι πεπλατυσμένο, χωρίς διαχωρισμό δακτύλων. Στο αριστερό άκρο λείπει τμήμα της κνήμης και το άκρο πόδι.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.
Πρβλ.: Όμοια με την αρ. κατ. **83**, **84**, **85**. Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, 150, πίν. 31, XX, 11.

87. Αντ. 9. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο
Προέλευση: Άρτα, Αποχετευτικό έργο, οδ. Κομμένου. 17.11.1987. Τάφος 38, Αντ. 9.
Υλικό: Πηλός
Διαστάσεις: ύψος: 0,14μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, με χιτωνίσκο και πόλο. Ελλιπής ως προς τμήμα των άνω άκρων και του κάτω αριστερού. Κατασκευασμένη με μήτρα, επίπεδη η πίσω επιφάνεια. Όμοια με τις υπόλοιπες πλαγγόνες του τάφου.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.
Πρβλ.: Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, 150, πίν. 31, XX, 11.

88. ΑΜΑ 9782. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 66)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Θεοδώρου, οδός Κομμένου. 05.07.1995, τάφος XXXIII, Π1.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/8 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,072μ., μέγ. σωζ. ύψος κορμού: 0,046μ. πλάτος (στη μέση): 0,03μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., πάχος: 0,015μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου, σώζεται σε δύο συνανήκοντα και συγκολλώμενα τμήματα. Ελλιπής ως προς τα άνω και κάτω άκρα και το κατώτερο τμήμα του κορμού. Αποκρούσεις, ιζήματα στην επιφάνεια. Κατασκευασμένη με μήτρα, οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, φορά χιτωνίσκο με πτυχώσεις στην παρυφή και στα πλάγια. Στενοί ώμοι με επίπεδες πλαϊνές όψεις, όπου οπές ανάρτησης, διαμέτρου 0,002μ. Λαιμός κοντός, εκατέρωθεν του οποίου πέφτει η κόμη έως τους ώμους. Το μέτωπο πλαισιώνει μία σειρά κοντών εγχάρακτων βοστρύχων. Φορά πόλο, στην αριστερή πλευρά του οποίου διακρίνεται ίχνος ερυθρού χρώματος (γραπτή διακοσμητική ταινία). Στην κορυφή οπή 0,004μ. Πρόσωπο μικρό, ωοειδές, ανάγλυφα αρχαϊκά χαρακτηριστικά. Διατηρεί ίχνη λευκού επιχρίσματος στην πρόσθια όψη και πιθανώς ερυθρό χρώμα στη βάση του λαιμού, με το οποίο θα αποδιδόταν γραπτό περιδέραιο.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 92, αρ. κατ. 309.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **83-87** του τάφου 38. Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, 150, πίν. 31, XX, 11.

89. ΑΜΑ 9783. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 66)
Προέλευση: Άρτα, οικ. Θεοδώρου, οδός Κομμένου. 05.07.1995, τάφος XXXIII. Π2.

Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,076μ., ύψος κορμού: 0,052μ., πλάτος (στη μέση): 0,031μ., πλάτος (ώμοι): 0,026μ., πάχος: 0,015μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου, από δύο συνανήκοντα και συγκολλώμενα τμήματα. Ελλιπής ως προς το αριστερό άνω και τα κάτω άκρα. Κατασκευασμένη σε μήτρα, οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, φορά χιτωνίσκο, όμοιο με το ένδυμα της προηγούμενης. Η παρυφή του διαχωρίζεται σαφώς από το κάτω μέρος του σώματος, όπου οι τρεις διάτρητες προεξοχές. Ελαφρώς διογκωμένη η περιοχή του στήθους, χωρίς να διαμορφώνονται ξεχωριστά οι μαστοί. Στενοί ώμοι, ελαφρώς προεξέχοντες, με οπές 0,001μ. Λαιμός κοντός, εκατέρωθεν στους ώμους πέφτει η κόμη, αποδοσμένη με οριζόντιες εγχαράξεις. Το μέτωπο πλαισιώνει κοντή σειρά βοστρύχων. Φορά πόλο, στη δεξιά πλευρά του οποίου ίχνος ερυθρού χρώματος (γραπτή ταινία). Στην κορυφή οπή διαμέτρου 0,004μ. Πρόσωπο σχεδόν τριγωνικό, με ανάγλυφα αρχαϊκά χαρακτηριστικά. Μύτη με πλατιά πτερύγια, σχεδόν στρογγυλοί οφθαλμοί με ανάγλυφα περιγράμματα, μικρά ευθύγραμμα χείλη. Ίχνη απολεπισμένου λευκού επιχρίσματος στον πόλο, στην περιοχή του δεξιού ώμου, στο κάτω μέρος του σώματος.
Άνω άκρο: Ακέραιο δεξί άνω άκρο. Βραχύ, ελλειψοειδούς διατομής (μήκος: 0,04μ., πάχος: 0,006μ.), τεντωμένο προς τα κάτω, με πάχος που μειώνεται στο ύψος του καρπού. Το άκρο χέρι αποδίδεται ενιαίο ως προς την παλάμη, διαχωρίζεται ο αντίχειρας. Η άνω απόληξη πεπλατυσμένη με διαμπερή οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,002μ.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 92-93, αρ. κατ. 310.
Πρβλ: Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XV 2, 150, πίν. 31, XX, 11.

90. ΑΜΑ 9784. Άνω άκρο πήλινης πλαγγόνας (πίν. 66)
Προέλευση: Άρτα, οικ. Θεοδώρου, οδός Κομμένου. 05.07.1995, τάφος XXXIII, Π3.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μήκος: 0,036μ., πάχος: 0,006μ.
Περιγραφή: Άνω άκρο πήλινης πλαγγόνας, θραυσμένο στη γένεση της οπής ανάρτησης. Ελλιπής η άνω απόληξη. Λεπτό, βραχύ, ελλειψοειδούς διατομής, με μειούμενο προς τα κάτω πάχος. Πλασμένο πιθανότατα στο χέρι. Τεντωμένο προς τα κάτω, όπως και το άκρο χέρι, που αποδίδεται ενιαίο και μυτερό προς τα κάτω, χωρίς να διαχωρίζονται τα δάκτυλα. Ο αντίχειρας διαχωρίζεται ανεπαίσθητα και δηλώνεται ως καμπύλη προεξοχή.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 93, αρ. κατ. 311.
Πρβλ.: Το άκρο χέρι όμοιο με το άκρο της πλαγγόνας αρ. κατ. **89**, αλλά πιο λεπτό.

91. ΑΜΑ9785. Άνω και κάτω άκρο πήλινης πλαγγόνας (πίν. 66)
Προέλευση: Άρτα, οικ. Θεοδώρου, οδός Κομμένου. 05.07.1995, τάφος XXXIII. Π4.
Υλικό: **κάτω άκρο:** Πηλός ωχρός (10YR 8/2 very pale brown), **άνω:** κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: **κάτω άκρο:** μήκος: 0,061, πάχος: 0,008μ., **άνω άκρο:** μέγ. σωζ. μήκος: 0,021μ., σωζ. πάχος: 0,004μ.
Περιγραφή: **Άνω άκρο:** Διατηρείται θραύσμα από το ύψος του βραχίονα, στο σημείο που ανοίγεται η οπή ανάρτησης.
Κάτω άκρο: Ακέραιο δεξί κάτω άκρο. Αποκρούσεις κατά τόπους, ιζήματα στην επιφάνεια. Δεν αποδίδεται η μυολογία και το πάχος είναι σχεδόν όμοιο σε όλο το μήκος. Ελαφρώς πιο παχύ ακριβώς κάτω από την πεπλατυσμένη διάτρητη απόληξη (διάμετρος οπής: 0,003μ.). Το άκρο πόδι ακέραιο, με κλίση προς τα κάτω. Ελλειψοειδές, χωρίς διαχωρισμό των δακτύλων. Στο πίσω μέρος στενεύει και διαμορφώνεται η φτέρνα ελαφρώς μυτερή. Το πέλμα ελαφρώς καμπύλο, μιμείται την καμάρα του ποδιού.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 93, αρ. κατ. 312.
Πρβλ.: Για το κάτω άκρο, *Corinth* XVIII, πίν. 13, C108.

92. ΑΜΑ 9786. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο, άνω και κάτω άκρα (πίν. 66)
Προέλευση: Άρτα, οικ. Θεοδώρου, οδός Κομμένου. 05.07.1995, τάφος ΧΧΧΙΙΙ. Π5.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,077μ. (ύψος κορμού: 0,05μ.), πλάτος (στη μέση): 0,03μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., πάχος: 0,015μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ραγισμένη στο λαιμό. Κατασκευασμένη από μια μήτρα. Επίπεδη οπίσθια όψη. Μετωπική, ιστάμενη με χιτωνίσκο, ο οποίος στο κάτω μέρος εμφανίζει αβαθείς κατακόρυφες εγχάρακτες πτυχές. Η παρυφή του ενδύματος διαχωρίζεται από το κάτω μέρος του σώματος, όπου σχηματίζονται χαμηλότερα τρεις προεξοχές με οπές (0,001-0,002μ.). Ελαφρώς διογκωμένη η περιοχή του στήθους, χωρίς να ξεχωρίζουν οι μαστοί. Ώμοι στενοί, προεξέχουν και φέρουν οπές 0,002μ. στις επίπεδες πλαϊνές όψεις. Λαιμός κοντός, εκατέρωθεν πέφτει η κόμη έως τους ώμους, με ίχνη λευκού επιχρίσματος. Το μέτωπο πλαισιώνει μία σειρά εγχάρακτων βοστρύχων. Φορά πόλο, στη δεξιά πλευρά διακρίνεται λευκό επίχρισμα. Στην κορυφή, ανοιγμένη έκκεντρα οπή διαμέτρου 0,004μ. Πρόσωπο σχεδόν τριγωνικό, ανάγλυφα αρχαϊκά χαρακτηριστικά. Διακρίνεται η μύτη, οι οφθαλμοί με ανάγλυφο περίγραμμα και τα μικρά ευθύγραμμα χείλη.
Άνω άκρα: Ένα ακέραιο, λεπτό, πεπλατυσμένο, διάτρητη η άνω απόληξη (μήκος: 0,041μ., πάχος: 0,006μ.). Άκρο χέρι τεντωμένο προς τα κάτω, η παλάμη ενιαία, ο αντίχειρας διακρίνεται ανεπαίσθητα χωρίς να διαχωρίζεται απολύτως. Ίχνη λευκού επιχρίσματος. Το έτερο άνω άκρο, όμοιο με το πρώτο, σώζεται σχεδόν ακέραιο ως το μέσον περίπου της παλάμης (σωζ. μήκος: 0,037μ., πάχος: 0,007μ.).
Κάτω άκρα: Ένα συγκολλημένο στην κνήμη, κυκλικής διατομής, με πεπλατυσμένη διάτρητη άνω απόληξη. Ενιαίο πάχος σε όλο το μήκος του. Λεπταίνει στη φτέρνα. Άκρο πόδι λεπτό, ελλειψοειδές, με ελαφρά κλίση προς τα κάτω. Ίχνη λευκού επιχρίσματος. Το έτερο πόδι όμοιο, συγκολλημένο στη γένεση του άκρου ποδιού. Λείπει η οπή ανάρτησης.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 93, αρ. κατ. 313.

93. ΑΜΑ 9787. Άνω και κάτω άκρα πήλινης πλαγγόνας (πίν. 66)
Προέλευση: Άρτα, οικ. Θεοδώρου, οδ. Κομμένου.06.07.1995.Τάφος ΧΧΧΙΙΙ. Π6.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: α) σωζ. μήκος: 0,055μ., πάχος: 0,009μ. **β)** σώζ. μήκος: 0,045μ., πάχος: 0,007μ., **γ)** σωζ. μήκος: 0,019μ., πάχος: 0,007μ. **δ)** σωζ. μήκος: 0,034μ., πάχος: 0,006μ.
Περιγραφή: α) Δύο συνανήκοντα θραύσματα κάτω άκρου, ελλιπές ως προς το άκρο πόδι. Ιζήματα στην επιφάνεια. Κυκλικής διατομής, ελαφρώς παχύτερο στο ανώτερο τμήμα, λεπταίνει κάτω. Η άνω απόληξη πεπλατυσμένη με οπή ανάρτησης. **β)** δύο συνανήκοντα θραύσματα κάτω άκρου. Διατηρείται η κνήμη λίγο πάνω από τον αστράγαλο και το άκρο πόδι. Ιζήματα στην επιφάνεια. Κυκλικής διατομής, λεπταίνει στη φτέρνα. Το άκρο πόδι λεπτό, ελλειψοειδές, χωρίς διαχωρισμό δακτύλων. **γ)** θραύσμα άκρου ποδιού. Διατηρείται το τμήμα της μετάβασης από τον αστράγαλο στο άκρο πόδι. **δ)** Θραύσμα άνω άκρου, ελλιπές ως προς το άκρο χέρι. Λεπτό, βραχύ, ελλειψοειδούς διατομής, με πεπλατυσμένη απόληξη άνω, όπου οπή ανάρτησης. Σώζει ίχνη λευκού επιχρίσματος. **ε)** δύο μικρά θραύσματα άκρων.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 93, αρ. κατ. 314.

94. ΑΜΑ 10802. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 67)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, δυτικό ανάλημμα ταφικής οδού, 23.10.2012, ταφικός περίβολος δ, τάφος CXXIV, Π1342.
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 7/4 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος: 0,15μ., πλάτος (με χέρια): 0,065μ., πλάτος (ώμοι): 0,045μ.
Περιγραφή: Πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ακέραιη. Κατασκευασμένη σε μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη, κεφάλι ολόγλυφο. Μετωπική, ιστάμενη, φορά χιτωνίσκο. Κορμός με κοντόχοντρες αναλογίες. Στιβαρή σωματοδομή. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί (τοποθετημένοι πιο κοντά στα πλευρά). Ώμοι ευρείς, προεξέχουν από τον κορμό. Στις πλαϊνές κάθετα διαμορφωμένες όψεις φέρουν οριζόντιο τρήμα, διαμέτρου

0,003μ. Στο κάτω μέρος του κορμού τρεις διάτρητες προεξοχές ανάρτησης. Λαιμός κοντός, πρόσωπο ωοειδές με ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Στο κεφάλι σχηματίζεται περιμετρικά ο πόλος. Το μέτωπο πλαισιώνουν κοντοί βόστρυχοι αποδοσμένοι με εγχαράξεις. Η κόμη πέφτει εκατέρωθεν του λαιμού με βοστρύχους αποδοσμένους με οριζόντιες εγχαράξεις. Στην κορυφή της κεφαλής φέρει οπή διαμέτρου 0,005μ. Διατηρεί ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Άνω άκρα: Ακέραια, κυκλικής διατομής, βραχέα, ελαφρώς λυγισμένα στον αγκώνα (μήκος: 0,052μ., μέγ. πάχος: 0,009μ.). Άκρο χέρι ενιαίο, πεπλατυσμένο, σχεδόν ριπιδιόσχημο, χωρίς διαχωρισμό των δακτύλων. Στην άνω αποστρογγυλεμένη απόληξη, φέρουν οπή ανάρτησης.
Κάτω άκρα: Ακέραια, με ανατομικές λεπτομέρειες. Το δεξί ελαφρώς μακρύτερο από το αριστερό (μήκος: 0,061μ., πάχος: 0,013μ.). Βραχέα, στιβαρά, διατομής σχεδόν αμφικωνικής. Πίσω διαμορφώνεται ο μυς της γάμπας. Απολήγουν σε άκρα πόδια, όπου διαμορφώνονται με σαφήνεια η φτέρνα και τα δάκτυλα.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 18, εικ. 10. Παπαδοπούλου 2020, 32. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 100, αρ. κατ. 340. Παπαδοπούλου 2022, 6 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

95. ΑΜΑ 10809. Πήλινη πλαγγόνα ανδρικής μορφής (πίν. 67)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, δυτικό ανάλημμα ταφικής οδού, 23.10.2012, ταφικός περίβολος δ, τάφος CXXIV, Π1344
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow), ωχρός (10YR 8/3 very pale brown [άκρα])
Διαστάσεις: ύψος:0,014μ., πλάτος (με χέρια): 0,046μ., πλάτος (ώμοι): 0,035μ., πάχος: 0,02μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα νεανικής ανδρικής μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ακέραιη, καλής διατήρησης. Μετωπική, ιστάμενη. Κορμός επίπεδος, λαιμός σχετικά κοντός, δυνατός, πρόσωπο ωοειδές με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, προτεταμένο πηγούνι, πλατιά μύτη. Η κόμη φτάνει μέχρι το αυτί και αποδίδεται σχηματοποιημένα με επάλληλες οριζόντιες αυλακώσεις. Συγκρατείται με στεφάνη στο μέτωπο, που το πλαισιώνει μια πλούσια σειρά κοντών βοστρύχων. Στην κορυφή της κεφαλής μικρή οπή. Κάτω διάτρητες προεξοχές, γλωσσωτές, με αποκλίνουσες τις ακρινές, μεγάλου πάχους η κεντρική.
Άνω άκρα: Από ωχρό πηλό σε αντίθεση με τον πορτοκαλόχρωμο του σώματος. Ακέραια και δυσανάλογα κοντά. Στο άκρο χέρι διαχωρίζεται ο αντίχειρας από την παλάμη που αποδίδεται ενιαία (μήκος: 0,031μ., πάχος: 0,05μ.).
Κάτω άκρα: Πηλός όμοιος με των άνω άκρων. Ακέραια, κυκλικής διατομής, μακριά, λεπτά, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες. Πεπλατυσμένη διάτρητη άνω απόληξη. Άκρα πόδια μακριά, ελλειψοειδή, σχηματοποιημένα, χωρίς τα δάκτυλα (μήκος: 0,052μ., πάχος: 0,08μ.).
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, 101, αρ. κατ. 342. Παπαδοπούλου 2022, 6 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).
Πρβλ.: αρ. κατ. **34** (ανατολικό νεκροταφείο). Επίσης, πλαγγόνα κορινθιακού εργαστηρίου από τη Ρόδο (αρχές 5ου αι. π.Χ.), Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, 1864.1007.1309.

96. Π1343. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 67)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, δυτικό ανάλημμα ταφικής οδού, 23.10.2012, ταφικός περίβολος δ, τάφος CXXIV, Π1343.
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 7/4 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος: 0,146μ., πλάτος: 0,063μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ακέραιη, καλής διατήρησης, με ίχνη λευκού επιχρίσματος. Κατασκευασμένη με μήτρα, οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη. Στιβαρός κορμός με κοντόχοντρες αναλογίες. Ανάγλυφοι μαστοί, εκτός φυσικής θέσης, κοντά στα πλευρά. Ώμοι ευρείς προεξέχουν του κορμού. Στις πλαϊνές κάθετα διαμορφωμένες όψεις φέρουν διαμπερές τρήμα. Στο κάτω μέρος του κορμού τρεις διάτρητες προεξοχές. Λαιμός κοντός. Στο κεφάλι φορά πόλο. Τα μαλλιά διευθετούνται σε μία σειρά εγχάρακτων βοστρύχων στο μέτωπο. Πέφτουν μακρύτερα στους ώμους, όπου ίχνη λευκού επιχρίσματος. Στο κέντρο της κεφαλής φέρει οπή.

Άνω άκρα: Ακέραια, κυκλικής διατομής, βραχέα. Το άκρο χέρι αποδίδεται χωρίς να διαχωρίζονται δάκτυλα. Στην άνω αποστρογγυλεμένη απόληξη φέρουν οπή ανάρτησης.
Κάτω άκρα: Ακέραια, βραχέα, στιβαρά, σχεδόν αμφικωνικής διατομής. Πίσω σχηματίζεται ο μυς της γάμπας. Απολήγουν σε άκρα πόδια, με ευδιάκριτα τα δάκτυλα.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Aggeli 2019, 134, πίν. 40.1. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 101, αρ. κατ. 341.
Πρβλ.: Όμοια με την πλαγγόνα αρ. κατ. **94** (από την ίδια μήτρα).

97. ΑΜΑ 9675. Κορμός και άκρο πήλινης πλαγγόνας (πίν. 68)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999, Ταφή ΧΧΧΙ, Π9
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: σωζόμενο ύψος: 0,062μ., πλάτος: 0,026μ., πάχος: 0,013μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ανήκει στον τύπο με χιτωνίσκο και πόλο. Ελλιπής ως προς την κεφαλή, τα κάτω άκρα, το αριστερό άνω άκρο. Αποκρούσεις στην επιφάνεια. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Επίπεδη οπίσθια όψη. Κορμός επιμήκης, χωρίς διαμόρφωση ανατομικών λεπτομερειών. Διακρίνεται στο σημείο θραύσης το κατώτερο τμήμα του λαιμού και εκατέρωθεν η απόληξη της κόμης. Φορά χιτωνίσκο, ιδιαίτερα φθαρμένο. Σταματά στο κάτω μέρος του σώματος, όπου σχηματίζει έξεργη καμπύλη παρυφή και με αυλάκωση διαχωρίζεται από τις τρεις αβαθείς διάτρητες προεξοχές (σχεδόν κοιλότητες), διαμέτρου 0,002μ. Στους ώμους οπές, διαμέτρου 0,004μ. Ίχνη λευκού επιχρίσματος, απολεπισμένου στις δύο όψεις.
Άνω άκρα: δεξί άνω άκρο έως τον καρπό. Λεπτό, κυλινδρικής διατομής, ελαφρώς λυγισμένο στον αγκώνα. Η κάμψη δηλώνεται με αβαθή οριζόντια εγχάραξη στο σημείο. Οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,002μ., ίχνη λευκού επιχρίσματος (μέγ. σωζ. μήκος: 0,043μ., πάχος: 0,006μ.).
Χρονολόγηση: 470-450 π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 106, αρ. κατ. 362.
Πρβλ.: Mollard-Besques 1954, 117, πίν. LXXXIV, C215, 155, πίν. XCIX, C566 (ως προς το σώμα και το χέρι με την οριζόντια αυλάκωση στον αγκώνα). Αργυριάδη 1991, εικ. 5.

98. ΑΜΑ 9715. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 68)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999. Ταφή ΧΧΧΙ, Π16
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5 YR 8/3 pink)
Διαστάσεις: ύψος (χωρίς πόδι): 0,081μ., μέγ. σώζ. ύψος (με πόδι): 0,109μ., πλάτος: 0,026μ., πάχος: 0,011μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα, στον τύπο του νευρόσπαστου, συγκολλημένη από τέσσερα θραύσματα. Ελλιπής ως προς τα άνω και τμήμα των κάτω άκρων. Αποκρούσεις κατά τόπους. Κατασκευασμένη από μία μήτρα, ιδιαίτερα αβαθή. Οπίσθια όψη επίπεδη. Κορμός επιμήκης, δηλώνεται ανεπαίσθητα το στήθος. Φορά χιτωνίσκο. Η έξεργη παρυφή του διαχωρίζεται με αυλάκωση στο κάτω μέρος του σώματος από τις τρεις βαθιές, πλατιές, διάτρητες προεξοχές (διάμετρος οπών: 0,003μ.). Στα πλαϊνά των μικρών, επίπεδων ώμων οπές ανάρτησης (διάμετρος: 0,002μ.). Λαιμός κοντός. Φορά υψηλό, πλατύ πόλο, που σώζει ίχνη ερυθρού χρώματος. Οπή ανάρτησης στην κορυφή της κεφαλής διαμέτρου 0,004μ. Πρόσωπο μικρό, ωοειδές, αρχαϊκά χαρακτηριστικά, πλαστικά αποδοσμένα, μύτη ίσια, μάτια αμυγδαλωτά, χείλη μικρά, εύσαρκα. Το χαμηλό μέτωπο πλαισιώνει σειρά κοντών εγχάρακτων βοστρύχων, αποκεκρουμένων στο δεξιό ήμισυ. Εκατέρωθεν του αυχένα η κόμη αποδίδεται χωρίς εγχαράξεις. Σώζει ίχνη καστανέρυθρου χρώματος.
Κάτω άκρα: Διατηρείται τμήμα ενός κάτω άκρου, που πιθανόν να μην της ανήκει. Πρόκειται για το ανώτερο τμήμα, κυλινδρικό, με πάχος που μειώνεται προς τα κάτω. Διατηρείται η γένεση του δακτυλίου ανάρτησης (μέγ. σωζ. μήκος: 0,034μ., μέγ. πάχος: 0,009μ.).
Χρονολόγηση: 470-450 π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, 105, αρ. κατ. 357.
Πρβλ.: Mollard-Besques 1954, 117, πίν. LXXXIV, C215, 155, πίν. XCIX, C566. *Corinth* XII, 33, πίν. 9, αρ. 130.

99. Π4. Τμήματα δύο πλαγγόνων και κινητά άκρα (πίν. 68)

Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, Ταφή XXXI, Π4
Υλικό: 1. Πηλός ωχροκίτρινος (2.5Y 8/4 pale yellow). **2.** Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: 1. μέγ. σωζ. ύψος: 0,082μ., μέγ. σωζ. πλάτος: 0,026μ., πάχος: 0,013μ.
2. μέγ. σωζ. ύψος: 0,034μ., μέγ. σωζ. πλάτος: 0,019μ., πάχος: 0,021μ.
Περιγραφή: 1. Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλάται από τρία θραύσματα. Ελλιπής ως προς το άνω δεξί τμήμα του κορμού και τα άκρα. Ισχυρή απόκρουση στο δεξιό ήμισυ του προσώπου και του σώματος. Ιζήματα στην επιφάνεια. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, με κοντό χιτώνα, με ανάγλυφη παρυφή στο κάτω μέρος. Χαμηλά, στα πλάγια σώζονται δύο οριζόντιες, λεπτές, παράλληλες μεταξύ τους ταινίες ερυθρού χρώματος, απολεπισμένου σημαντικά, οι οποίες θα περιέτρεχαν το ένδυμα. Κορμός επιμήκης, ανάγλυφα αποδίδεται το στήθος, από το οποίο διακρίνεται ελαφρώς ο αριστερός μαστός στο σημείο της θραύσης. Στην πλαϊνή όψη του σωζόμενου ώμου υπάρχει μικρή διαμπερής οπή ανάρτησης. Λαιμός κοντός. Φορά πλατύ πόλο, με ίχνη ερυθρού χρώματος. Πρόσωπο μικρό, αποκεκρουμένο κατά το ήμισυ, με αρχαϊκά ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Κάτω μεγάλες προεξοχές με διαμπερείς οπές, διαμέτρου 0,003μ. Σώζονται δύο από τις τρεις. Όμοια με την πλαγγόνα αρ. κατ. **98.**
2. Κάτω τμήμα σώματος πλαγγόνας, κατασκευασμένο από δύο μήτρες. Αποτελείται από δύο τμήματα που συναρμόζουν. Στις δύο όψεις διακρίνονται οι μηροί, που διαχωρίζονται μεταξύ τους με αυλάκωση. Ανάγλυφα αποδίδεται η στρογγυλή κοιλιά, η ηβική χώρα και μερικώς αποκεκρουμένοι οι γλουτοί. Εσωτερικά τα αποτμήματα είναι ωχρότερα. Στο ένα από τα δύο θραύσματα διακρίνονται τρεις βαθιές αυλακώσεις, που σχετίζονται με την τεχνική κατασκευής της πλαγγόνας. Ανήκει στον τύπο νευρόσπαστου με κινητά μέλη, γυμνού, με σταυρόσχημο κορμό, σγουρή κόμη και σφενδόνη στην κεφαλή, ανάλογη με τις αρ. κατ. **100**, **101**, **102**, **103**, **104** του τάφου.
3. Δύο αποτμήματα κάτω άκρων, του τύπου με ανάγλυφο δακτύλιο στο σημείο ανάρτησης (δε σώζεται), τρία τουλάχιστον τμήματα άνω άκρων, πεπλατυσμένων με οπή ανάρτησης, και δύο μικρά θραύσματα άκρων, πιθανώς από άνω και κάτω άκρα.
Βιβλιογραφία: (αρ. **99.1.)** Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 108, αρ. κατ. 369.
Πρβλ.: (για την αρ. **99.1.**) Mollard-Besques 1954, 117, πίν. LXXXIV, C215, 155, πίν. XCIX, C566, *Corinth* XII, 33, πίν. 9, αρ. 130. (για τις εγχαράξεις στο εσωτερικό του θραύσματος **99.2**) *Corinth* XVIII 4, πίν. 12, αρ. C109.

100. ΑΜΑ 9713. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 68)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999. Ταφή XXXI, Π20.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow [στους μηρούς: πηλός πορτοκαλόχρωμος, ίσως λόγω της όπτησης])
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,098μ., πλάτος (ώμοι): 0,032μ., πάχος: 0,028μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου, συγκολλημένη στη βάση του λαιμού, ελλιπής ως προς το δεξιό τμήμα της απόληξης του μηρού και τμήματα των άκρων. Πολύ καλή κατάσταση διατήρησης. Ράγισμα στην αριστερή πλευρά του προσώπου, στην περιοχή του αυτιού. Μικρή απόκρουση στην κορυφή της κεφαλής. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή μορφή. Κορμός επιμήκης. Ώμοι οριζόντιοι, διάτρητοι (διάμετρος 0,003μ.), προεκτείνονται εκατέρωθεν σε κυλινδρικές σχεδόν προεκτάσεις, δίνοντας στον κορμό σχήμα σταυρού. Ανάγλυφα διαμορφώνεται το στήθος, η στρογγυλή κοιλιά και οι γλουτοί, με αυλάκωση αποδίδεται η ηβική χώρα και διαχωρίζονται οι μηροί στις δύο όψεις. Στην απόληξη των μηρών διαμορφώνονταν μικρές διάτρητες προεξοχές ανάρτησης, ελαφρώς αποκλίνουσες οι ακρινές. Διατηρείται ακέραιη η αριστερή (διάμετρος οπής: 0,002μ.) και η μεσαία στη γένεσή της. Λαιμός μακρύς, δυνατός. Κεφαλή ολόγλυφη, σώζεται σε άριστη κατάσταση. Στην κορυφή οπή, διαμέτρου 0,005μ. Στο πίσω μέρος η σγουρή κόμη αποδίδεται συνοπτικά και ακανόνιστα, φτάνει ως το αυτί. Ευδιάκριτη είναι η σφενδόνη που περιβάλλει την κόμη από πίσω προς τα μπρος. Δενόταν με διπλό δέσιμο πάνω από το μέτωπο, αλλά έχει αποκρουσθεί. Κοντοί σγουροί, σχεδόν δακτυλιόσχημοι, βόστρυχοι πλαισιώνουν το ψηλό μέτωπο. Πρόσωπο

μικρό, ωοειδές, με ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Οφθαλμικές κόγχες κοντά στην ελαφρώς γαμψή μύτη, χείλη μικρά εύσαρκα, παρειές ευρείες.
Άνω άκρα: Τρία μικρά θραύσματα: **α)** άκρο χέρι, σώζεται στο σημείο που χωρίζεται ο αντίχειρας από την παλάμη, **β)** τμήμα βραχίονα, **γ)** τμήμα βραχίονα με διάτρητη απόληξη.
Κάτω άκρα: Επιμήκη, κυκλικής διατομής, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες, σώζονται τμηματικά (μήκος: 0,046μ., πάχος: 0,009μ. και μήκος: 0,036μ., πάχος: 0.007μ.). Πορτοκαλόχρωμος πηλός. Το ένα, αποκεκρουμένο, σώζει τη γένεση του άκρου ποδιού. Το άλλο διατηρείται ως το ύψος της κνήμης. Αμφότερα στο άνω τμήμα τους διαμόρφωναν δακτύλιο ανάρτησης. Διατηρείται, επίσης, τμήμα πεπλατυσμένου άκρου ποδιού, χωρίς διαμόρφωση δακτύλων, ελαφρώς κοίλο στην κάτω επιφάνεια.
Χρονολόγηση: β΄ μισό 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 109, αρ. κατ. 373.
Πρβλ.: Mollard-Besques 1954, 118, πίν. LXXIV, C217. *Corinth* XVIII, 53-54, πίν. 13, C124, C125.

101. ΑΜΑ 9720. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 68)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999, Ταφή ΧΧΧΙ, Π14.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,099μ., μέγ. σωζ. πλάτος: 0,037μ., πάχος: 0,03μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα κάτω άκρα και το δεξί άνω άκρο. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Συγκολλημένη στη βάση του λαιμού και σε μικρό τμήμα της διάτρητης προεξοχής ανάρτησης του αριστερού κάτω άκρου. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή. Κορμός επιμήκης με προεξέχοντες ώμους που δίνουν στον κορμό σχήμα σταυρού. Φέρουν οριζόντιο διαμπερές τρήμα διαμέτρου 0,004μ. Το σώμα αποδίδεται ως τους μηρούς. Στην απόληξη τρεις προεξοχές με οπές, διαμέτρου 0,002μ. Ανάγλυφα αποδίδεται το στήθος, η κοιλιά, οι γλουτοί. Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί στις δύο όψεις. Λαιμός ψηλός. Κεφαλή ολόγλυφη καλύπτεται από εγχάρακτους σγουρούς και ακανόνιστους βοστρύχους. Γύρω από το μέτωπο σγουροί, σχεδόν κυκλικοί βόστρυχοι. Την κόμη περιβάλλει σφενδόνη, που στερεώνεται πάνω από το μέτωπο με φιόγκο και διατηρεί ερυθρό χρώμα. Πρόσωπο μικρό, ωοειδές. Τα ανάγλυφα χαρακτηριστικά έχουν αλλοιωθεί. Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,005μ. Ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Άνω άκρα: Σχεδόν ακέραιο το αριστερό (μέγ. σωζ. μήκος: 0,039μ., πάχος: 0,07μ.), ελλειψοειδούς διατομής, βραχύ. Πεπλατυσμένη άνω απόληξη με οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,002μ. Από το άκρο χέρι σώζεται τμήμα του αντίχειρα που διαχωρίζεται από την υπόλοιπη αποσπασματικά σωζόμενη παλάμη. Από την κλίση του εικάζεται ότι ο αντίχειρας και η παλάμη έκλιναν προς τα μέσα. Ίχνη λευκού επιχρίσματος στην εξωτερική κυρίως πλευρά.
Κάτω άκρα: τμήμα κάτω άκρου, συγκολλημένο από δύο θραύσματα, πιθανώς στη φτέρνα.
Χρονολόγηση: β΄ μισό 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τομ., 108, αρ. κατ. 367.
Πρβλ.: Όμοια με αρ. κατ. **100**. Mollard-Besques 1954, 118, πίν. LXXIV, C217. *Corinth* XVIII, 53-54, πίν. 13, C124, C125. *Corinth* XII, 33, πίν. 9, αρ. 136.

102. ΑΜΑ 9718. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 69)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999, ταφή ΧΧΧΙ, Π6.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,14μ., πλάτος (ώμοι): 0,033μ., πάχος: 0,026μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυμνής γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλώμενη η κεφαλή. Ελλιπής ως προς το ένα άνω άκρο, τμήμα του έτερου και του ενός κάτω άκρου. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Μετωπική, ιστάμενη. Κορμός επιμήκης με προεξέχοντες διάτρητους ώμους (διάμετρος οπής 0,003μ.), που δίνουν στον κορμό σχήμα σταυρού. Ανάγλυφα σχηματίζεται το στήθος (ο ένας μαστός πιο έξεργος από τον άλλο), η περιοχή της κοιλιάς. Με αυλάκωση ορίζεται η ηβική χώρα και οι μηροί, όπου διαμορφώνονται οι διάτρητες προεξοχές (διάμετρος: 0,003μ.). Στην οπίσθια όψη αποδίδονται πλαστικά οι γλουτοί, οι μηροί και οι γραμμώσεις στην πλάτη. Στη βάση του λαιμού, εσωτερικά, διακρίνεται ο αγωγός που δημιουργείται από τη διάτρηση και διατρέχει οριζόντια

την περιοχή ακριβώς πάνω από το στήθος. Διακρίνεται, επίσης, η μικρή κατακόρυφη οπή που διατρέχει την κεφαλή και φτάνει ως τον κορμό.
Κεφαλή: ολόγλυφη, στηρίζεται σε μακρύ λαιμό. Η κόμη αποδίδεται ακανόνιστα με εγχαράξεις στο πίσω μέρος. Κοντοί σγουροί βόστρυχοι περιβάλλουν το μέτωπο. Την κόμη περιβάλλει σφενδόνη (δε δηλώνεται ο κόμβος πάνω από το μέτωπο). Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,003μ. Πρόσωπο μικρό, ωοειδές με ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Στο κάτω μέρος του σώματος από το ύψος της κοιλιάς διατηρεί λευκό επίχρισμα. Στον αριστερό ώμο και στο αριστερό κυρίως τμήμα της κεφαλής ο πηλός είναι περισσότερο ερυθρωπός, λόγω πιθανώς της ανομοιομερούς όπτησης.
Άνω άκρα: Τμήμα άνω άκρου στο ύψος του βραχίονα, κυκλικής διατομής, με οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,002μ. (μέγ. σωζ. μήκος: 0,026μ., πάχος: 0,007μ.).
Κάτω άκρα: Τμήμα κάτω άκρου, ελλιπές ως προς τον αστράγαλο και το άκρο πόδι. Κυκλικής διατομής, με πάχος που μειώνεται από πάνω προς τα κάτω (μεγ. πάχος: 0,008μ., ελάχ. σώζ. πάχος: 0,005μ.). Χωρίς διαμόρφωση μυολογίας. Στο ανώτερο τμήμα του ποδιού, όπου το μεγαλύτερο πάχος του, διαμορφώνεται κάθετα σε αυτό δακτύλιος ανάρτησης. Σώζεται στη γένεσή του (μέγ. σώζ. μήκος: 0,05μ.). Διατηρεί ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Χρονολόγηση: β΄ μισό 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 106, αρ. κατ. 359.
Πρβλ.: Όμοια με αρ. κατ. **100**, **101**. Mollard-Besques 1954, 118, πίν. LXXIV, C217. *Corinth* XVIII, 53-54, πίν. 13, C124, C125.*Corinth* XII, 33, πίν. 9, αρ. 136.

103. ΑΜΑ 9722. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 69)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999, Ταφή XXXI, Π17.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: **κορμός:** μέγ. σωζ. ύψος: 0,072μ., πλάτος (ώμοι): 0,033μ., πάχος: 0,024μ. / **κεφαλή:** μέγ. σωζ. ύψος: 0,025μ., πλάτος: 0,021μ., πάχος: 0,026μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, συγκολλημένη στο ύψος περίπου της μέσης, και έξι θραύσματα (κεφαλή με τμήμα του λαιμού, πέντε τμήματα άκρων) συνανήκοντα, μη συγκολλώμενα. Ισχυρές αποκρούσεις στον αριστερό ώμο, το πρόσωπο, το λαιμό, την πλαϊνή όψη του αριστερού μηρού. Θραυσμένες δύο προεξοχές στο κάτω μέρος του σώματος. Κορμός επιμήκης, προεξέχοντες ώμοι, δίνουν στον κορμό σχήμα σταυρού. Οπές ανάρτησης στους ώμους, διαμέτρου 0,003μ. Δηλώνονται οι μηροί, στην απόληξή τους σχηματίζονται διάτρητες προεξοχές 0,002μ. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί, η κοιλιά, οι γλουτοί. Αυλάκωση ορίζει την ηβική χώρα και διαχωρίζει τους μηρούς στις δύο όψεις. Το πρόσωπο δε διακρίνεται λόγω ισχυρής απόκρουσης. Η κόμη, ιδιαίτερα φθαρμένη, δηλώνεται με κοντούς σγουρούς βοστρύχους στο ύψος του μετώπου, εγχάρακτους στο πάνω μέρος της κεφαλής. Σφενδόνη περιέβαλλε την κόμη, διατηρημένη στα αριστερά. Οπή ανάρτησης 0,003μ. στην κορυφή της κεφαλής έως τη βάση του λαιμού.
Άνω άκρα: ένα άκρο σώζεται ως τον καρπό, λεπτό, κυκλικής διατομής, ελαφρώς λυγισμένο στον αγκώνα, όπου οριζόντια εγχάραξη υποδηλώνει την κάμψη του. Στο άνω τμήμα, οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,003μ. Διατηρεί ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Κάτω άκρα: Τέσσερα θραύσματα: **α)** τμήμα κνήμης με πάχος που μειώνεται προς τα κάτω (μέγ. σωζ. ύψος: 0,032μ., μέγ. πάχος: 0,009μ., ελάχ. σωζ. πάχος: 0,007μ.). Αποκεκρουμένο, ελλιπές ως προς το άκρο πόδι και το δακτύλιο ανάρτησης, **β)** θραύσμα άκρου ποδιού στο ύψος του αστραγάλου. Διακρίνεται η φτέρνα (μέγ. σωζ. μήκος: 0,014μ., πάχος: 0,006μ.). Κυκλικής διατομής, **γ)** άκρο πόδι, θραυσμένο περιμετρικά, ελλειψοειδές, κοίλο στην κάτω επιφάνεια (μέγ. σωζ. μήκος:0,019μ., πλάτος:0,008μ.), **δ)** θραύσμα άκρου με λευκό επίχρισμα.
Χρονολόγηση: β΄ μισό 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 108, αρ. κατ. 370.
Πρβλ.: Όμοια με τις προηγούμενες, βλ. ό.π.

104. Π28. Θραύσματα κεφαλής και κορμού πήλινης πλαγγόνας (πίν. 69)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999, ταφή XXXI, Π28.
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 7/4 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος κεφαλής-λαιμού: 0,046μ.

Περιγραφή: Θραύσματα κεφαλής, κορμού και άκρων πήλινης πλαγγόνας. Συγκολλάται η κεφαλή με το λαιμό και τμήμα του δεξιού ώμου. Συνανήκοντα στον κορμό αλλά όχι συγκολλώμενα τουλάχιστον 3-4 θραύσματα. Στην κεφαλή συγκολλώνται δύο τμήματα από τη σφενδόνη που έχει αποκρουσθεί ολόκληρη από την περιφέρεια της κεφαλής. Θραύσμα από την κοιλιά συγκολλάται με τα δύο θραύσματα κορμού της αρ. κατ. **99.2** πλαγγόνας. Εξ αυτού συμπεραίνεται ότι πρόκειται για μία πλαγγόνα του γυμνού τύπου με σφενδόνη. Δύο άκρα πόδια από διαφορετικές πλαγγόνες, θραύσμα άνω άκρου με οπή.
Κεφαλή: Ολόγλυφη, κόμη ακανόνιστη στην κορυφή, όπου οπή 0,005μ. Κοντοί σγουροί βόστρυχοι γύρω από το μέτωπο. Μικρό ωοειδές πρόσωπο με ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Σφενδόνη, ολόκληρη αποκρουσμένη, περιέβαλλε το κεφάλι και απέληγε στο μέτωπο. Η οπή διατρέχει τον ψηλό λαιμό, που τον διαπερνά εσωτερικά η οριζόντια διαμπερής οπή των ώμων. Όμοιος τύπος με τις αρ. κατ. **100-103.**
Χρονολόγηση: β΄ μισό 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 111, αρ. κατ. 380.

105. ΑΜΑ 9721. Πήλινη πλαγγόνα με πτυχωτό χιτώνα (πίν. 70)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, ταφή XXXI, Π12.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,15μ., πλάτος (με χέρια): 0,04μ., πλάτος (ώμοι): 0,03μ., πάχος: 0,018μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Λείπει το αριστερό κάτω άκρο. Συγκολλημένη στη βάση της κεφαλής και στα άκρα. Ισχυρή απόκρουση στο μπροστινό μέρος της κόμης, το μέτωπο, τη μύτη, το στόμα. Κατασκευασμένη με μήτρα. Επίπεδη οπίσθια όψη. Μετωπική, ιστάμενη. Ώμοι στενοί, διάτρητοι. Ανάγλυφοι μαστοί. Φορά κοντό χιτώνα με βαθιές εγχάρακτες, κάθετες, αυστηρές πτυχές, ανοίγει ελαφρώς στο κάτω μέρος. Στη μέση συγκρατείται με ανάγλυφη ζώνη, διακοσμημένη με κυματοειδείς εγχαράξεις. Στρεπτή ανάγλυφη ταινία ξεκινά από το μέσον της ζώνης, διατρέχει διαγωνίως το στήθος και καταλήγει στον αριστερό ώμο. Κόμη πλούσια με κυματοειδείς βοστρύχους, ιδιαίτερα φθαρμένη. Οπή ανάρτησης 0,006μ. στην κορυφή. Λαιμός ψηλός, λεπτός, πρόσωπο ωοειδές. Στο κάτω μέρος του σώματος διαμορφώνεται κοιλότητα, που διαιρείται με κάθετη νεύρωση σε δύο εσοχές-κοιλότητες. Τα δύο μέρη φέρουν οπές ανάρτησης των κάτω άκρων. Ίχνη λευκού επιχρίσματος στο ένδυμα, τα μαλλιά και τα άκρα και ίσως ίχνη μελανού χρώματος. Στην οπίσθια όψη, το κάτω ήμισυ του σώματος καλύπτει λευκό επίχρισμα. Στο μέσον περίπου του κορμού που αντιστοιχεί με την αρχή της πτύχωσης κάτω από τη ζώνη στην πρόσθια όψη, πάνω στο λευκό επίχρισμα, διακρίνεται γραπτή ερυθρή ταινία, που πιθανώς δήλωνε το οπίσθιο τμήμα της ζώνης ή οριοθετούσε τη φούστα.
Άνω άκρα: ακέραια, συγκολλημένα, βραχέα, ελλειψοειδούς διατομής, πεπλατυσμένα πάνω, με οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,003μ., τεντωμένα προς τα κάτω. Στο άκρο χέρι, ο αντίχειρας διαχωρίζεται και τα υπόλοιπα δάκτυλα αποδίδονται ενιαία, λυγισμένα προς τα μέσα (κλειστή παλάμη) (μήκος: 0,046μ., πάχος: 0,008μ.).
Κάτω άκρα: ακέραιο το δεξί (μήκος: 0,05μ.), συγκολλημένο στον αστράγαλο, κυκλικής διατομής, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες (πάχος: 0,009μ.), με πεπλατυσμένη άνω απόληξη, όπου διαμπερής οπή. Πέλμα μικρό, ελλειψοειδές, χωρίς διαχωρισμό των δακτύλων.
Χρονολόγηση: β΄-γ΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 107, αρ. κατ. 365.

106. ΑΜΑ 7169. Πήλινη πλαγγόνα με πτυχωτό χιτώνα (πίν. 70)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, ταφή XXXI, Π7.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,14μ., πλάτος: 0,03μ., πάχος: 0,017μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής στο δεξιό άνω άκρο, σε τμήμα του αριστερού άνω και των άκρων ποδών. Συγκολλημένη στο λαιμό. Λευκό επίχρισμα στην πρόσθια και οπίσθια επίπεδη όψη. Μετωπική, ιστάμενη, φορά κοντό χιτώνα, όμοιο με της αρ. κατ. **105**. Το πάνω μέρος του σώματος είναι γυμνό. Ώμοι, στενοί με οπές ανάρτησης στα πλάγια. Κόμη σγουρή περιβάλλει το κεφάλι, αποδίδεται με λεπτούς κυματοειδείς βοστρύχους. Τα ανάγλυφα χαρακτηριστικά του προσώπου φθαρμένα.

Στην κορυφή της κεφαλής φέρει οπή. Στο κάτω μέρος του σώματος, διαμορφώνονται δύο εσοχές-κοιλότητες με οπές ανάρτησης των κάτω άκρων. Όμοια με την προηγούμενη.
Άνω άκρα: Τμήμα του αριστερού, κυκλικής διατομής, πεπλατυσμένη διάτρητη απόληξη.
Κάτω άκρα: Διατηρούνται ως τον αστράγαλο (αριστερό) και την κνήμη (δεξιό). Λεπτά, κυκλικής διατομής, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες. Άνω πεπλατυσμένα, διάτρητα.
Χρονολόγηση: β΄-γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ρήγινος 2008, 97, εικ. 3. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 106, αρ. κατ. 360.

107. ΑΜΑ 7021. Πήλινη πλαγγόνα με πτυχωτό χιτώνα (πίν. 70)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999. ταφή XXXI, Π11.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,077μ., πλάτος (ώμοι): 0,034μ., πάχος: 0,022μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, ελλιπής ως προς την κεφαλή, το λαιμό και τα άκρα, και έξι θραύσματα άκρων, πιθανόν συνανήκοντα, μη συγκολλώμενα. Αποκεκρουμένη οπίσθια επίπεδη όψη. Κατασκευασμένη με μήτρα. Ο κορμός και το ένδυμα είναι όμοια με των αρ. κατ. **105, 106**. Το άνω μέρος του κορμού είναι γυμνό και προβάλλει ανάγλυφο το στήθος. Στις πλευρικές όψεις των ώμων οπές ανάρτησης, διαμέτρου 0,003μ. Στο κάτω μέρος, το ένδυμα απολήγει σε διμερή κοιλότητα-εσοχή, με οπές διαμέτρου 0,003μ. Οπές ανοίγονται και στις πλευρικές όψεις της παρυφής του ενδύματος, στο ύψος των μηρών. Στο σώμα ίχνη λευκού επιχρίσματος. Από τα 6 θραύσματα άκρων, στην πλαγγόνα ανήκουν 4:
Άνω άκρα: διατηρούνται ως το ύψος του καρπού. Εύσαρκα, κυκλικής διατομής (μήκος: 0,045μ., πάχος: 0,008μ.), πεπλατυσμένα με διαμπερή οπή διαμέτρου 0,002μ. στην άνω απόληξη. Διατηρούν ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Κάτω άκρα: Ακέραιο κάτω άκρο, αποκεκρουμένο στο άκρο πόδι. Λεπτό, χωρίς απόδοση μυολογίας, κυκλικής διατομής (μήκος: 0,056μ., πάχος: 0,007μ.). Το άκρο πόδι στο σημείο ένωσης με τον αστράγαλο λεπταίνει. Μικρό, χωρίς διαμόρφωση των δακτύλων, με ίχνη λευκού επιχρίσματος, καλυμμένο με ερυθρό εξίτηλο χρώμα που υποδήλωνε ίσως υπόδημα. Το έτερο άκρο ελλιπές ως προς τη διάτρητη απόληξη και τμήμα του πέλματος. Ίχνη λευκού επιχρίσματος και ερυθρού χρώματος στο άκρο πόδι (σωζ. μήκος: 0,036μ., πάχος: 0,006μ.).
Χρονολόγηση: β΄-γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 107, αρ. κατ. 364.

108. ΑΜΑ 7930. Πήλινη πλαγγόνα με πτυχωτό χιτώνα (πίν. 70)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999, ταφή XXXI, Π24.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,105μ., μέγ. σωζ. πλάτος: 0,037μ., πάχος: 0,025μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου, επίπεδη πίσω, συγκολλημένη στη βάση του λαιμού, ελλιπής ως προς τα άκρα από τα οποία σώζονται δυο τμήματα. Μετωπική, ιστάμενη, φορά κοντό χιτώνα και ζώνη όμοια με των πλαγγόνων αρ. κατ. **105**, **106**, **107**. Στις πλάγιες όψεις των στενών ώμων οπές ανάρτησης 0,003μ. Χαμηλά διαμορφώνεται κοιλότητα διαχωρισμένη από κάθετη νεύρωση σε δύο επιμέρους εσοχές για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Στις πλευρικές όψεις της παρυφής του ενδύματος και εκατέρωθεν της κεντρικής νεύρωσης οι οπές ανάρτησης έχουν διάμετρο 0,002μ. Λαιμός κοντός. Πρόσωπο ωοειδές με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, αλλοιωμένα. Διακρίνονται ελαφρώς οι οφθαλμικές κόγχες και η μύτη. Κόμη ως το αυτί, πλούσια, σγουρή αποδοσμένη ακανόνιστα με εγχαράξεις. Στην κορυφή κάθετη οπή διαμέτρου 0,006μ. Σώμα, πρόσωπο και μαλλιά καλυμμένα με λευκό επίχρισμα, σε σημεία απολεπισμένο.
Άνω άκρα: Σώζεται τμηματικά το αριστερό ως τη γένεση του άκρου χεριού. Κοντό, ελλειψοειδούς διατομής με ίχνη λευκού επιχρίσματος. Ελαφρώς λυγισμένο στον αγκώνα. Άνω πεπλατυσμένο, διάτρητο (διάμετρος οπής: 0,002μ.) (μέγ. σωζ. μήκος: 0,039μ., πάχος: 0,008μ.)
Κάτω άκρα: θραύσμα ενός άκρου, κυκλικής διατομής, με ίχνη λευκού επιχρίσματος (μέγ. σωζ. μήκος: 0,023μ., πάχος: 0,008μ.).
Χρονολόγηση: β΄-γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.

Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 110, αρ. κατ. 376.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **105-107.**

109. ΑΜΑ 7085. Πήλινη *πλαγγόνα* με πτυχωτό χιτώνα (πίν. 70)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999. Ταφή ΧΧΧΙ, Π10.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,143μ., πλάτος: 0,036μ., πάχος: 0,023μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τμήμα του λαιμού και των άκρων. Αποκεκρουμένη κατά τόπους. Κατασκευασμένη με μήτρα. Επίπεδη οπίσθια όψη. Μετωπική, ιστάμενη μορφή, φορά πτυχωτό χιτώνα που καλύπτει τους μηρούς, ο κορμός είναι γυμνός. Όμοιο ένδυμα, ζώνη και κατασκευή κορμού με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **105-108.** Ώμοι, στενοί, φέρουν οπές ανάρτησης διαμέτρου 0,003μ. Στο κάτω μέρος του κορμού διαμορφώνεται κοιλότητα διηρημένη σε δύο εσοχές από κάθετη διάτρητη νεύρωση. Στις πλευρικές όψεις της παρυφής του ενδύματος από μία οπή ανάρτησης. Ίχνη λευκού επιχρίσματος στην οπίσθια πλευρά και το ένδυμα. Πρόσωπο ωοειδές με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, αλλοιωμένα, και λευκό επίχρισμα απολεπισμένο. Κόμη πλούσια σγουρή, αποδίδεται ακανόνιστα με εγχαράξεις. Η οπίσθια όψη της κεφαλής διατηρεί σχετική καμπυλότητα, στην κορυφή της οπή διαμέτρου 0,004μ.
Άνω άκρα: ένα διατηρείται τμηματικά στο ύψος του βραχίονα, ελλειψοειδούς διατομής, πεπλατυσμένο στην απόληξη, με οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,002μ. Καλυμμένο με λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο (μέγ. σωζ. μήκος: 0,03μ., πάχος: 0,008μ.).
Κάτω άκρα: το αριστερό διατηρείται έως το ύψος της γένεσης του άκρου ποδιού. Κυλινδρικό, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες, καλυμμένο με λευκό επίχρισμα. Άνω πεπλατυσμένο, διάτρητο (διάμετρος οπής 0,003μ.)(μέγ. σωζ. μήκος: 0,045μ., πάχος: 0,009μ.).
Χρονολόγηση: β΄-γ΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 106-107, αρ. κατ. 363.

110. ΑΜΑ 9723. Πήλινη *πλαγγόνα* με πτυχωτό χιτώνα (πίν. 71)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999, ταφή ΧΧΧΙ, Π26
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,102μ., πλάτος: 0,031μ., πάχος: 0,023μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, συγκολλημένη στη βάση του λαιμού. Κατασκευασμένη με μήτρα. Μετωπική, ιστάμενη, φορά πτυχωτό χιτώνα που καλύπτει τους μηρούς και ζώνη στη μέση, όμοια με των αρ. κατ. **105-109**. Κορμός γυμνός. Ανάγλυφα αποδίδεται το στήθος. Ώμοι στενοί, στις πλευρικές όψεις διάτρητοι (διάμετρος οπών: 0,003μ.). Στην απόληξη του ενδύματος, κοιλότητα με κεντρική κάθετη νεύρωση για την τοποθέτηση των κάτω άκρων. Οπές ανάρτησης (διαμέτρου 0,001-0,002μ.) εκατέρωθεν της νεύρωσης και στις πλευρικές όψεις επί των πτυχώσεων. Λαιμός κοντός. Πρόσωπο, μικρό, ωοειδές, με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, αλλοιωμένα. Απόκρουση στην περιοχή του δεξιού αυτιού. Κόμη σγουρή πλαισιώνει το πρόσωπο, αποδίδεται ως ακανόνιστη μάζα με εγχαράξεις. Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,003μ. Η οπίσθια όψη του σώματος επίπεδη και της κεφαλής αδιαμόρφωτη, σχεδόν επίπεδη. Λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο σε μεγάλο μέρος, στο σώμα, το πρόσωπο και την οπίσθια όψη.
Άνω άκρα: ένα ακέραιο, συγκολλημένο από δύο θραύσματα (μήκος: 0,047μ., πάχος: 0,07μ., διάμετρος οπής: 0,002μ.). Πεπλατυσμένο, διάτρητο άνω, απολήγει κάτω σε άκρο χέρι με διαχωρισμένο αντίχειρα, ενιαία η παλάμη, λυγισμένη προς τα μέσα. Το έτερο διατηρείται από τον καρπό έως τη γένεση της παλάμης (σωζ. μήκος: 0,018μ., πάχος: 0,006μ.). Η κοιλότητα εσωτερικά σημαίνει ότι θα ήταν ομοίως κλειστή. Σώζουν λευκό επίχρισμα.
Κάτω άκρα: ένα ακέραιο, συγκολλημένο από δύο θραύσματα. Πεπλατυσμένο άνω και διάτρητο (διάμετρος οπής: 0,02μ.). Κυκλικής διατομής, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες. Το άκρο πόδι επίμηκες, χωρίς δήλωση δακτύλων αλλά με διαμορφωμένη φτέρνα (μήκος: 0,048μ., πάχος: 0,008μ.). Το έτερο άκρο συγκολλημένο από δύο θραύσματα, ελλιπές ως προς το άκρο πόδι και την οπή ανάρτησης. Σώζουν λευκό επίχρισμα απολεπισμένο και ίσως ίχνη ερυθρού χρώματος (μέγ. σωζ. μήκος: 0,042μ., πάχος: 0,008μ.).
Χρονολόγηση: β΄-γ΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 110, αρ. κατ. 378.

Πρβλ.: Ως προς τον τύπο όμοια με τις αρ. κατ. **105-109**, αλλά με ραδινότερες αναλογίες.

111. ΑΜΑ7929: Πήλινη πλαγγόνα με πτυχωτό χιτώνα (πίν. 71)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999, ταφή XXXI, Π18.
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 8/4 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος: 0,156μ., πλάτος: 0,045μ., πάχος: 0,035μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, συγκολλημένη στο λαιμό. Σώζει αποκεκρουμένα τα άκρα. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Μετωπική, ιστάμενη, φορά κοντό χιτώνα με έξεργη φαρδιά ζώνη στη μέση. Ο κορμός γυμνός. Ώμοι στενοί, αποστρογυλλεμένοι, με οπές ανάρτησης διαμέτρου 0,002μ. Προβάλλουν έντονα ανάγλυφοι οι μαστοί, διαγράφεται η μυολογία της κοιλιακής-θωρακικής χώρας. Στα πλάγια, στο ύψος αυτό διακρίνονται ίχνη ερυθρού χρώματος, που θα δήλωνε γραπτά κάποιο διακοσμητικό στοιχείο ή εξάρτημα. Ανάγλυφα αποδίδεται η πλάτη, αβαθής αυλάκωση δηλώνει τη σπονδυλική στήλη. Ο χιτώνας καλύπτει τους μηρούς και δημιουργεί βαθιές εγχάρακτες πτυχές που ξεκινούν από τη μέση και συγκλίνουν στο κέντρο των μηρών στις δύο όψεις. Στο κάτω μέρος του ενδύματος κοιλότητα, διηρημένη σε δύο εσοχές, για την ένθεση και ανάρτηση των κάτω άκρων. Μικρές οπές στις πλάγιες όψεις της πλαγγόνας και αντίστοιχες οπές στο εσωτερικό της κοιλότητας. Λαιμός σχετικά ψηλός, με ίχνη ερυθρού χρώματος, πιθανώς γραπτού κοσμήματος. Πρόσωπο ωοειδές, ανάγλυφα χαρακτηριστικά, αλλοιωμένα, διακρίνεται η μύτη. Η κόμη ως το αυτί, πλούσια σγουρή, εγχάρακτη, ακανόνιστη πέριξ της κεφαλής. Μοιάζει ανασηκωμένη γύρω από την κεφαλή. Πιθανώς φορά ενώτια. Στην κορυφή της κεφαλής οπή 0,005μ. Ίχνη επίθετου λευκού επιχρίσματος απολεπισμένου σε ολόκληρη την πλαγγόνα.
Άνω άκρα: Ακέραια, εύσαρκα με πεπλατυσμένες διάτρητες άνω απολήξεις (διάμετρος οπών: 0,003μ.). Στο αριστερό, θραυσμένος ο αντίχειρας. Η παλάμη ενιαία, ελαφρώς κλειστή. Στο δεξιό διατηρείται το άκρο χέρι στη γένεσή του (μέγ. σωζ. μήκος: 0,047μ., πάχος: 0,008μ.).
Κάτω άκρα: Σχεδόν ακέραια, πλην των άκρων ποδιών. Το αριστερό συγκολλημένο από δύο θραύσματα. Κυκλικής διατομής, πεπλατυσμένη άνω απόληξη με οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,003μ. Λευκό επίχρισμα απολεπισμένο (σώζ. μήκος: 0,059μ., πάχος: 0,008μ.).
Χρονολόγηση: β΄-γ΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 109, αρ. κατ. 371.
Πρβλ.: *Corinth* XVIII, πίν. 16, C177 (ως προς τον τύπο του ενδύματος).

112. ΑΜΑ 9717: Πήλινη πλαγγόνα γυμνής γυναικείας μορφής (πίν. 71)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999, ταφή XXXI. Π15.
Υλικό: Πηλός: **κορμός-κεφαλή:** ροδαλός (7.5YR 7/4 pink), **άκρα:** κιτρινέρυθρος (7.5YR7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,165μ., πλάτος: 0,038μ., πάχος: 0,022μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυμνής γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, συγκολλημένη στο λαιμό. Ελλιπές το ένα άνω άκρο. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Μετωπική, ιστάμενη, αποδίδεται το σώμα έως το ύψος των μηρών, όπου διαμορφώνονται προεξοχές, διάτρητες με οπή διαμέτρου 0,002μ. Κορμός επιμήκης με ώμους στενούς, αποστρογγυλεμένους, στις πλάγιες όψεις τους οπές ανάρτησης των άνω άκρων, διαμέτρου 0,003μ. Ανάγλυφα σχηματίζονται οι μαστοί, η ελαφρώς προεξέχουσα κοιλιά, η μυολογία στη θωρακική και κοιλιακή χώρα και οι γλουτοί. Πλάτη σχετικά επίπεδη. Με κατακόρυφη εγχάραξη δηλώνεται η σπονδυλική στήλη. Με λεπτές εγχαράξεις δηλώνεται η ηβική χώρα και με πλατιά αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί. Λαιμός ψηλός, στη δεξιά πλάγια όψη του διακρίνεται ίχνος λεπτής ερυθρής ταινίας (γραπτό περιδέραιο). Η κόμη στο ύψος του αυτιού, βοστρυχωτή, περιβάλλει την κεφαλή. Οι βόστρυχοι σγουροί, πλούσιοι, αποδίδονται με εγχαράξεις ακανόνιστα πάνω και στο σχεδόν επίπεδο πίσω μέρος της κεφαλής. Οπή στην κορυφή, διαμέτρου 0,004μ. Τα χαρακτηριστικά του ωοειδούς προσώπου, ευδιάκριτα, αποδίδονται πλαστικά, με αποκρούσεις στη μύτη, το στόμα και το πηγούνι. Αμφότερες οι πλευρές του σώματος και το πρόσωπο καλύπτονται από λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο κατά τόπους. Στην κόμη πιθανώς σώζει ερυθροκάστανο χρώμα.
Άνω άκρα: Ακέραιο το δεξί άνω άκρο, εύσαρκο, λεπτότερο στον καρπό, με πεπλατυσμένη διάτρητη απόληξη (μήκος: 0,049μ., πάχος: 0,008μ., διάμετρος οπής: 0,003μ.). Άκρο χέρι

επίμηκες, διαχωρίζεται ο αντίχειρας, η παλάμη ενιαία. Ίχνη λευκού επιχρίσματος. Αριστερό άνω άκρο διατηρείται σε δύο μη συγκολλώμενα θραύσματα. Το μεγαλύτερο εξ αυτών διατηρείται λίγο πάνω από τον καρπό και σώζει το άκρο χέρι που κρατά δίσκο (διαμέτρου 0,013μ.). Ο αντίχειρας αποδίδεται χωριστά από την παλάμη.
Κάτω άκρα: ακέραια, ένα συγκολλημένο στο ύψος περίπου του αστραγάλου, ελλειψοειδούς διατομής, απολήγουν άνω σε πεπλατυσμένο διάτρητο άκρο (διάμετρος οπής: 0,003μ.). Τα άκρα πόδια ελλειψοειδή, με πλάτος που στενεύει στο πίσω μέρος, δίνοντας την εντύπωση του σχηματισμού της φτέρνας, πέλμα ελαφρώς καμπύλο. Δεν αποδίδονται δάκτυλα. Ίχνη λευκού επιχρίσματος (αριστερό:μήκος: 0,052μ., πάχος: 0,008μ./δεξί: μήκος: 0,052μ., πάχος: 0,009μ.).
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 108, αρ. κατ. 368.
Πρβλ.: *Corinth* XV 2, 149, πίν. 31, αρ. XX.1 (πιθ. τέλος 5ου αι. π.Χ.;).

113. Αποτμήματα άνω και κάτω άκρων από πλαγγόνες (πίν. 71)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 16.09.1999, ταφή XXXI. Διάσπαρτα στα χώματα της ταφής.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Περιγραφή: Πέντε θραύσματα κάτω άκρων, εύσαρκα, κυκλικής διατομής, στην άνω απόληξη των οποίων υπάρχει δακτύλιος για την ανάρτηση. Ελλιπή ως προς τα άκρα πόδια. Δύο μικρά θραύσματα άκρων ποδιών. Τρία τμηματικά σωζόμενα άνω άκρα. Τα δύο λεπτά, από τα οποία το ένα ελαφρώς λυγισμένο, σώζει την οπή ανάρτησης. Το τρίτο άνω άκρο εύσαρκο, ελαφρώς λυγισμένο, σώζεται στο βραχίονα έως λίγο κάτω από τον αγκώνα. Διατηρούν ίχνη λευκού επιχρίσματος, απολεπισμένου.

114. ΑΜΑ 7168. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 72)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 09.09.1999, τάφος XX, Π 2.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,13μ., πλάτος: 0,042μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα, ακέραιη, καλής διατήρησης. Κατασκευασμένη με μία μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη γυναικεία μορφή, ενδεδυμένη με χιτωνίσκο, που φτάνει λίγο πάνω από τις διάτρητες προεξοχές, όπου σχηματίζει ανάγλυφη παρυφή. Πτυχώσεις ορατές στην παρυφή και τα πλάγια. Οι ώμοι προεξέχουν ελαφρώς του κορμού και φέρουν οπή ανάρτησης. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί. Στο κάτω μέρος του σώματος, τρεις προεξοχές με οριζόντιες οπές ανάρτησης. Στην κεφαλή πόλος, διακοσμείται με ερυθρή ταινία. Στο άνω μέρος της κεφαλής φέρει οπή. Η κόμη πλαισιώνει το μέτωπο και κατεβαίνει εκατέρωθεν του λαιμού. Χαρακτηριστικά του προσώπου ανάγλυφα. Τα μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια και τα τοξωτά φρύδια σχεδιάζονται με μαύρο χρώμα. Ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Άνω άκρα: Ακέραια, κοντά, ελλειψοειδούς διατομής. Πηλός ωχρότερος σε σχέση με τον κιτρινέρυθρο πηλό του σώματος. Η άνω απόληξη πεπλατυσμένη, διάτρητη. Άκρο χέρι ενιαίο, διαχωρίζεται μόνον ο αντίχειρας.
Κάτω άκρα: Ακέραια, κυκλικής διατομής, μακριά, λεπτά, με ίδιο πάχος σε όλο το μήκος, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες. Άκρο πόδι ελλειψοειδές, χωρίς διαμόρφωση δακτύλων. Η άνω απόληξη πεπλατυσμένη φέρει οπή για τη σύνδεση με τον κορμό.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 1999, 459, εικ. 16. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 84, αρ. κατ. 281.
Πρβλ.: Όμοια με την αρ. κατ. **115.** Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XII, πίν. 9, αρ. 130.

115. ΑΜΑ 7535. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 72)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 09.09.1999, τάφος XX, Π 1.
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,127μ., πλάτος: 0,039μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ακέραιη, καλής διατήρησης. Κατασκευασμένη με μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, φορά κοντό χιτωνίσκο και πόλο. Όμοια με την πλαγγόνα αρ. κατ. **114** του τάφου.
Χρονολόγηση: 480-450 π.Χ.

Βιβλιογραφία: Αγγέλη 1999, 459, εικ. 16. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 84, αρ. κατ. 280.
Πρβλ.: Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XII, πίν. 9, αρ. 130.

116. ΑΜΑ 11605. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 72)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός των τοίχων 85, 103, 109, τάφος CCLVII, Π1318. 22.10.2011
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,075μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., μέγιστο πλάτος (λεκάνη): 0,03μ., πάχος: 0,013μ. **άνω άκρα:** μήκος: 0,039μ., πάχος: 0,005μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Αποσπασματικά σωζόμενη, συγκολλημένη από τρία θραύσματα, λείπουν τα κάτω άκρα. Ελάχιστες αποκρούσεις. Στην κεφαλή και την οπίσθια όψη το χρώμα του πηλού πορτοκαλόχρωμο, στο υπόλοιπο σώμα πιο ανοιχτό. Κατασκευασμένη με μήτρα, η οπίσθια όψη επίπεδη. Αποδίδεται μετωπικά, ενδεδυμένη με χιτωνίσκο, που ανοίγει ελαφρώς προς τα κάτω και έφερε κατακόρυφες πτυχώσεις, ορατές κυρίως στην παρυφή του ενδύματος και τα πλάγια. Στη γένεση σώζονται δύο διάτρητες προεξοχές. Πλαστικά δηλώνονται οι μαστοί. Ώμοι τετραγωνισμένοι, εξέχουν του κορμού, με οπές ανάρτησης, διαμέτρου 0,003μ. Φορά πόλο, στο μέτωπο προβάλλει κοντή η κόμη, στους ώμους μακριά. Ωοειδές πρόσωπο με ίχνη λευκού επιχρίσματος και ανάγλυφα χαρακτηριστικά, μακριά ίσια μύτη, οι κόγχες των οφθαλμών κοντά σε αυτή. Οπή στην κορυφή του πόλου.
Άνω άκρα: ένα ακέραιο, το έτερο θραυσμένο στον καρπό. Σώζουν αμφότερα την οπή ανάρτησης. Λεπτά, κυκλικής διατομής, πλασμένα στο χέρι. Διαχωρίζεται ο αντίχειρας, ενώ τα υπόλοιπα αποδίδονται ενιαία ως τριγωνική απόληξη προς τα κάτω.
Χρονολόγηση: γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 121-122, αρ. κατ. 421.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **117, 118, 121** ως προς το σχήμα και το χρώμα του πηλού. Με την πλαγγόνα αρ. κατ. **119** ως προς το σχήμα (πηλός ροδαλός). Επίσης, στον ίδιο τύπο με αρ. κατ**. 83-92**, **114-115** από το ίδιο νεκροταφείο. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XII, πίν. 9, αρ. 130. Neils & Oakley 2003, 268, αρ. κατ. 73, 74. Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 366, αρ. 428, 421, αρ. 546.

117. ΑΜΑ 11598. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 72)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός των τοίχων 85, 103 και 109, τάφος CCLVII, Π 1313. 22.10.2012.
Υλικό: Πηλός ερυθρός (2.5YR 6/8 light red) και κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow [τα πόδια])
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,056μ., μέγ. σωζ. πλάτος (ώμοι): 0,028μ., πάχος: 0,014μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Σώζεται η κεφαλή και το άνω τμήμα του κορμού, στο ύψος του θώρακα. Συγκολλημένη από δύο θραύσματα. Κατασκευασμένη με μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Αποδίδεται μετωπικά. Σε χαμηλό ανάγλυφο αποδίδονται οι μαστοί. Τετραγωνισμένοι ώμοι φέρουν οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,003μ. Στην κεφαλή πόλος, κοσμημένος με ερυθρή γραπτή ταινία. Στο μέτωπο, προβάλλουν βόστρυχοι αποδοσμένοι με εγχαράξεις. Πρόσωπο ωοειδές, σχεδόν τριγωνικό, μακριά ίσια μύτη, μικρό στόμα αποδίδεται ανάγλυφα, ελαφρώς διακρίνονται οι οφθαλμοί. Λαιμός βραχύς, πλαισιώνεται από την κόμη. Οπή διαμέτρου 0,005μ. στον πόλο.
Άνω άκρα: τμήμα από τους βραχίονες, λεπτά, κυκλικής διατομής.
Κάτω άκρα: ακέραια, συγκολλημένα, κυκλικής διατομής (ύψος: 0,052μ., πάχος: 0,008μ.). Πέλμα πεπλατυσμένο, δεν δηλώνονται δάκτυλα. Λεπτά, διευρύνονται στο ύψος πάνω από τη γάμπα. Στην άνω απόληξη πεπλατυσμένα, με οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,002-0,003μ.
Χρονολόγηση: γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 120, αρ. κατ. 416.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **118, 116, 121**, ως προς το σχήμα και το χρώμα του πηλού και με την πλαγγόνα αρ. κατ. **119** ως προς το σχήμα (πηλός ροδαλός). Στον ίδιο τύπο με αρ. κατ**. 83-92**, **114-115** από το ίδιο νεκροταφείο. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XII, πίν. 9, αρ. 130. Neils & Oakley 2003, 268, αρ. κατ 73, 74. Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 366, αρ. 428, 421, αρ. 546.

118. ΑΜΑ 11593. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 72)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός των τοίχων 85, 103, 109, τάφος CCLVII, Π1135, 22.10.2012.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,08μ., πλάτος (λεκάνη): 0,031μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., πάχος: 0,012μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα κάτω άκρα. Συγκολλημένη από τέσσερα θραύσματα, αποκεκρουμένη κατά τόπους. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Ως προς το σχήμα του κορμού και του ενδύματος, όμοια με τις αρ. κατ**. 116**, **117**. Το σώμα απολήγει σε τρεις πεπλατυσμένες διάτρητες προεξοχές (διάμετρος οπών: 0,002μ.). Φορά πόλο, διακοσμημένο με ερυθρή γραπτή ταινία, από την οποία διατηρούνται ίχνη. Στο μέτωπο μία σειρά βοστρύχων, μακριά η κόμη πέφτει εκατέρωθεν του βραχέος λαιμού. Πρόσωπο ωοειδές (σχεδόν τριγωνικό), φθαρμένα τα χαρακτηριστικά, πλην της μακριάς, ίσιας μύτης και των μικρών χειλέων. Στην κορυφή της κεφαλής οπή ανάρτησης.
Άνω άκρα: Αποσπασματικά διατηρείται ένα άνω άκρο, το έτερο ακέραιο. Λεπτό, κυκλικής διατομής, πεπλατυσμένο, με μικρή οπή ανάρτησης. Διαχωρίζεται ο αντίχειρας.
Χρονολόγηση: γ΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 124, αρ. κατ. 431.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **116**, **117**, **121**, ως προς το σχήμα και το χρώμα του πηλού και με την πλαγγόνα αρ. κατ. **119** ως προς το σχήμα (πηλός ροδαλός). Στον ίδιο τύπο με αρ. κατ. **83-92**, **114-115** από το ίδιο νεκροταφείο. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XII, πίν. 9, αρ. 130. Neils & Oakley 2003, 268, αρ. κατ. 73, 74. Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 366, αρ. 428, 421, αρ. 546.

119. ΑΜΑ 10818. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 72)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα.. περίβολος εντός των τοίχων 85,103 και 109, τάφος CCLVII, Π1319, 22.10.2012
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,121μ., πλάτος (λεκάνη): 0,03μ., πλάτος (ώμοι): 0,026μ., πάχος: 0,012μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα άνω άκρα. Μικρή ρωγμή στο λαιμό. Καλής διατήρησης. Κατασκευασμένη σε μήτρα. Επίπεδη πίσω όψη. Στην κεφαλή πόλος, κοσμείται με ερυθρή γραπτή ταινία. Στο μέτωπο κοντοί εγχάρακτοι βόστρυχοι. Η κόμη πλαισιώνει εκατέρωθεν το βραχύ λαιμό, αποδιδόμενη με οριζόντιες εγχαράξεις. Πρόσωπο ωοειδές (σχεδόν τριγωνικό), ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Η μύτη ίσια και μακριά, διακρίνονται ελαφρώς οι οφθαλμοί και τα μικρά χείλη. Στο πρόσωπο και την παρυφή του ενδύματος ίχνη λευκού επιχρίσματος, ενώ στην περιοχή της κοιλιάς ίχνη ερυθρού χρώματος. Στην κορυφή της κεφαλής, φέρει οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,005μ.
Κάτω άκρα: ακέραια, συγκολλημένα από θραύσματα, λεπτά, κυκλικής διατομής, διατηρούν το πεπλατυσμένο άκρο πόδι, χωρίς να διαχωρίζονται τα δάκτυλα, το πέλμα κοίλο. Άνω πεπλατυσμένα, φέρουν οπή ανάρτησης.
Χρονολόγηση: γ΄ τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 122, αρ. κατ. 422.
Πρβλ.: Όμοια με αρ. κατ. **116-118**, **121**, ως προς το σχήμα αλλά διαφορετικός πηλός. Στον ίδιο τύπο με αρ. κατ. **83-92**, **114-115** από το ίδιο νεκροταφείο. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XII, πίν. 9, αρ. 130. Neils & Oakley 2003, 268, αρ. 73, 74. Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 366, αρ. 428, 421, αρ. 546.

120. Π1323. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 72)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα. περίβολος εντός των τοίχων 85,103 και 109, τάφος CCLVII, Π1323, 22.10.2012
Υλικό: Πηλός ερυθρός (2.5YR 6/8 light red)

Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,079μ., πλάτος (λεκάνη): 0,03μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., πάχος: 0,012μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα άνω άκρα, ασυντήρητη. Κατασκευασμένη με μήτρα, η οπίσθια όψη επίπεδη. Φορά χιτωνίσκο και πόλο.
Χρονολόγηση: γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 123, αρ. κατ. 426.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **116-119**, **121** ως προς το σχήμα. Στον ίδιο τύπο με αρ. κατ. **83-92**, **114-115** από το ίδιο νεκροταφείο. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XII, πίν. 9, αρ. 130. Neils & Oakley 2003, 268, αρ. κατ. 73, 74. Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 366, αρ. 428, 421, αρ. 546.

121. Π1324. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός των τοίχων 85,103 και 109, τάφος CCLVII, Π1323, 22.10.2012
Υλικό: Πηλός ερυθρός (2.5YR 6/8 light red)
Διαστάσεις: κεφαλή: ύψος: 0,027μ., πλάτος: 0,018μ., πάχος: 0,01μ., **κάτω άκρα:** ύψος: 0,053μ., πάχος: 0,008μ., **άνω άκρο:** μήκος: 0,041μ., πάχος: 0,005μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής με χιτωνίσκο και πόλο, στον τύπο του νευρόσπαστου, σωζόμενη αποσπασματικά, ασυντήρητη. Κατασκευασμένη με μήτρα. Η οπίσθια όψη επίπεδη.
Άνω άκρα: ένα ακέραιο, ελλειψοειδούς διατομής, λεπτό, πλαταίνει πάνω και φέρει οπή ανάρτησης. Το άκρο χέρι ενιαίο, διαχωρίζεται μόνο ο αντίχειρας.
Κάτω άκρα: ακέραια, επιμήκη, κυκλικής διατομής. Η άνω απόληξη πεπλατυσμένη, φέρει διαμπερή οπή ανάρτησης. Άκρο πόδι, πεπλατυσμένο, χωρίς δήλωση των δακτύλων, με το πέλμα στο κάτω μέρος ελαφρώς κοίλο.
Χρονολόγηση: γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 123, αρ. κατ. 427.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **116-120**, ως προς το σχήμα. Στον ίδιο τύπο με αρ. κατ. **83-92**, **114-115** από το ίδιο νεκροταφείο. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XII, πίν. 9, αρ. 130. Neils & Oakley 2003, 268, αρ. κατ. 73, 74. Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 366, αρ. 428, 421, αρ. 546

122. ΑΜΑ 10817. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός των τοίχων 85,103 και 109, τάφος CCLVII, Π 1315, 22.10.2012.
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 8/3 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος: 0,148μ., πλάτος (ώμοι): 0,036μ., πάχος: (σώμα) 0,014μ./κεφαλή: 0,018μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα ανδρικής μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη στο ύψος των ώμων, ελλιπής ως προς τα άνω άκρα. Πολύ καλή κατάσταση διατήρησης. Κατασκευασμένη με μήτρα. Η οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, ενδεδυμένη με βραχύ χιτώνα ζωσμένο στη μέση, του οποίου διαγράφονται εμφανώς οι πτυχές. Το ένδυμα πέφτει ασύμμετρα δημιουργώντας εκατέρωθεν στη λεκάνη δύο μακριές παρυφές. Στην απόληξη του ενδύματος, στη ζώνη και τον δεξιό ώμο διατηρούνται ίχνη ερυθρού χρώματος και κατά τόπους στον κορμό ίχνη λευκού επιχρίσματος. Στο ύψος των τετραγωνισμένων ώμων δύο ορθογώνιες αποφύσεις, όπου οπές ανάρτησης των άνω άκρων, διαμέτρου 0,003μ. Μακρύς λαιμός συνδέει τον κορμό με την κεφαλή. Πρόσωπο ωοειδές (σχεδόν τριγωνικό), ανάγλυφα χαρακτηριστικά και ίχνη λευκού επιχρίσματος. Η κόμη σχηματικά αποδοσμένη πλαισιώνει το μέτωπο με τη μορφή κοντών βοστρύχων. Στον αυχένα κοντός βόστρυχος προβάλλει κάτω από το κεφαλοκάλυμμα. Το δεξιό αυτί αποδίδεται ανάγλυφα. Η μορφή φορά σκούφο, απολήγοντα ψηλά σε δύο οξείες κορυφές, σχετικά μακριές, που κάμπτονται προς τα πίσω. Το κάλυμμα κοσμείται με γραπτή ερυθρή ταινία που έχει απολεπιστεί. Στην κορυφή του σκούφου, διακρίνονται ίχνη εργαλείου που χρησιμοποιήθηκε για τη λείανση της επιφάνειας, καθώς και μεγάλη οπή διαμέτρου 0,004μ.

Κάτω άκρα: ακέραια, μακριά, κυκλικής διατομής. Στην άνω απόληξη είναι πεπλατυσμένα, διάτρητα (πάχος 0,008μ., ύψος 0,06μ.).
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 121, αρ. κατ. 418.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **123**, **124** του τάφου. Πιθανώς από την ίδια μήτρα. Ίδιος τύπος με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **63**, **64** από το ανατολικό νεκροταφείο. Ως προς το ένδυμα, πρβλ. *Corinth* XV 2, 149, πίν. 31, XX, 10.

123. ΑΜΑ 10810. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός των τοίχων 85,103 και 109, τάφος CCLVII, Π1314, 22.10.2012.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,152μ., πλάτος (ώμοι): 0,032μ., πάχος: κεφαλή: 0,016μ./σώμα: 0,013μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα ανδρικής μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη στο λαιμό, ελλιπής ως προς τα άνω άκρα. Καλή κατάσταση διατήρησης. Κατασκευασμένη με μήτρα. Η οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, ενδεδυμένη με βραχύ χιτώνα ζωσμένο στη μέση, πτυχωτό. Πέφτει ασύμμετρα δημιουργώντας εκατέρωθεν στη λεκάνη δύο μακριές παρυφές. Στο ύψος του δεξιού ώμου ίχνη ερυθρού χρώματος. Στους ώμους ορθογώνιες αποφύσεις, με οπές ανάρτησης 0,004μ. Μακρύς λαιμός. Πρόσωπο ωοειδές (σχεδόν τριγωνικό) με ανάγλυφα χαρακτηριστικά και ίχνη ερυθρού χρώματος στα χείλη. Κόμη σχηματικά αποδοσμένη, πλαισιώνει το μέτωπο με τη μορφή κοντών εγχάρακτων βοστρύχων. Στον αυχένα προβάλλει βόστρυχος κάτω από το κεφαλοκάλυμμα, στο ύψος του αυτιού. Η μορφή φορά σκούφο. Ψηλά απολήγει σε δύο οξείες κορυφές, που κάμπτονται ελαφρώς προς τα πίσω, και κοσμείται με γραπτή ερυθρή ταινία, απολεπισμένη. Στην κορυφή μεγάλη οπή διαμέτρου 0,004μ.
Κάτω άκρα: μακριά, κυκλικής διατομής. Το ένα σχεδόν ακέραιο (πάχος 0,009μ., ύψος 0,062μ.), λείπει η άνω απόληξη, διατηρεί λευκό επίχρισμα. Άκρο πόδι, πεπλατυσμένο χωρίς τα δάκτυλα, ελαφρώς κοίλο πέλμα. Το έτερο συγκολλημένο, ελλιπές ως προς την άνω απόληξη και το άκρο πόδι. Πλασμένα στο χέρι, διατηρούν δακτυλικά αποτυπώματα.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 120, αρ. κατ. 417.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **122**, **124** του τάφου. Πιθανώς από ίδια μήτρα. Ίδιος τύπος με τις αρ. κατ. **63**, **64** (ανατολικό νεκροταφείο). Για το ένδυμα, *Corinth* XV 2, 149, πίν. 31, XX, 10.

124. ΑΜΑ 10053. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός των τοίχων 85,103 και 109, τάφος CCLVII, Π1316, 22.10.2012.
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 8/4 very pale brown)
Διαστάσεις: ύψος: 0,148μ., πλάτος (ώμοι): 0,033μ., πάχος: κεφαλής: 0,016μ./σώμα: 0,012μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα ανδρικής μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα άνω άκρα. Πολύ καλή κατάσταση διατήρησης. Κατασκευασμένη με μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, ενδεδυμένη με βραχύ πτυχωτό χιτώνα, ζωσμένο στη μέση. Πέφτει ασύμμετρα δημιουργώντας εκατέρωθεν στη λεκάνη μακριές παρυφές. Από τη βάση του λαιμού και σε όλη την έκταση του κορμού, ιδίως στην περιοχή της ζώνης, διατηρούνται ίχνη ερυθρού χρώματος. Κάτω από το στήθος, δύο απολεπισμένα, ορθογώνια κοσμήματα, αδιάγνωστα, μελανού χρώματος. Στους ώμους διαμορφώνονται ορθογώνιες αποφύσεις, όπου ανοίγονται οπές ανάρτησης 0,003μ. Μακρύς λαιμός, πρόσωπο ωοειδές (σχεδόν τριγωνικό) με ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Κοντοί εγχάρακτοι βόστρυχοι πλαισιώνουν το μέτωπο. Στον αυχένα προβάλλουν κάτω από το κεφαλοκάλυμμα, φθάνοντας στο ύψος του αυτιού. Στο σημείο αυτό διατηρούν μελανό χρώμα. Ο σκούφος ψηλά απολήγει σε δύο οξείες κορυφές και κοσμείται με γραπτή ερυθρή ταινία πάνω από το μέτωπο, που έχει απολεπιστεί. Στην κορυφή υπάρχει μεγάλη οπή διαμέτρου 0,004μ.

Κάτω άκρα: ακέραια, μακριά, κυκλικής διατομής (μήκος: 0,062μ., πάχος: 0,009μ.). Το ένα συγκολλημένο στον αστράγαλο. Απολήγουν άνω σε πεπλατυσμένο διάτρητο πέρας και κάτω διαμορφώνεται άκρο πόδι ενιαίο, χωρίς διαχωρισμό των δακτύλων, με ελαφρώς κοίλο πέλμα.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2015, 75, εικ. 88. Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 121, αρ. 419.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **122**, **123** του τάφου. Πιθανώς από ίδια μήτρα. Ίδιος τύπος με τις αρ. κατ. **63**, **64** (ανατολικό νεκροταφείο). Ως προς το ένδυμα, πρβλ. *Corinth* XV 2, 149, πίν. 31, XX, 10.

125. ΑΜΑ 10816. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός των τοίχων 85,103 και 109, τάφος CCLVII, Π1317, 22.10.2012.
Πηλός: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: 0,122 x 0,03 x 0,014μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής. Συγκολλημένη στο λαιμό. Σώζει ένα κάτω άκρο. Το πρόσωπο ελαφρώς αποκεκρουμένο. Κατασκευασμένη με μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Φορά χιτωνίσκο και στην κεφαλή πόλο, στον οποίο σώζεται ερυθρή ταινία. Το στήθος διαγράφεται απαλά κάτω από το ένδυμα της μορφής.
Χρονολόγηση: γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 121, αρ. κατ. 420.
Πρβλ.: Όμοια με τις πλαγγόνες αρ. κατ. **116-121**, ως προς το σχήμα. Στον ίδιο τύπο με αρ. κατ. **83-92**, **114-115** από το ίδιο νεκροταφείο. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 99, πίν. LXXI, C93. *Corinth* XII, πίν. 9, αρ. 130. Neils & Oakley 2003, 268, αρ. κατ. 73, 74. Αδάμ-Βελένη et al. 2017, 366, αρ. 428, 421, 546.

126. ΑΜΑ 11409. Πήλινη πλαγγόνα
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, περίβολος εντός των τοίχων 85,103 και 109, τάφος CCLVII, Π1336, 22.10.2012
Πηλός: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. ύψος: 0,08μ., πλάτος: 0,028μ.
Περιγραφή: Θραύσματα από κορμό πλαγγόνας, μη συγκολλώμενα.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 125, αρ. κατ. 432.

127. ΑΜΑ 7516 και 7519. Πήλινη πλαγγόνα με πτυχωτό χιτώνα (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, οικ. Θεοδώρου, οδός Κομμένου, 27.06.1995, τάφος XXIX, Π6.
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: (χωρίς τα άκρα) ύψος: 0,158μ., πλάτος: 0,036μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, συγκολλημένη στη βάση του λαιμού. Καλή κατάσταση διατήρησης. Η οπίσθια όψη αδιαμόρφωτη. Ιστάμενη, μετωπική, ενδεδυμένη με κοντό ένδυμα, που καλύπτει τους μηρούς. Ζώνη ψηλά στη μέση, σχεδόν κάτω από το στήθος. Κάτω από αυτή ξεκινούν κατακόρυφες, παράλληλες μεταξύ τους εγχάρακτες πτυχές, που ακολουθώντας την καμπύλη της κοιλιάς συγκεντρώνονται χαμηλότερα μεταξύ των μηρών. Ανάγλυφοι μαστοί. Στην περιοχή αυτή το ένδυμα είναι απτύχωτο αλλά στα πλάγια, εκατέρωθεν του στήθους, διαμορφώνει κατακόρυφες, εγχάρακτες πτυχές. Κάτω η παρυφή του είναι παχιά και ελαφρώς ανοίγει προς τα έξω. Στην απόληξη του σώματος διαμορφώνεται κοιλότητα διηρημένη σε δύο εσοχές μέσω εγκάρσιας διαχωριστικής νεύρωσης, για την ένθεση και ανάρτηση των μελών. Οι πλευρικές όψεις των ώμων διάτρητες. Λαιμός μακρύς και ευρύς κάτω. Πρόσωπο ωοειδές, προτεταμένο πηγούνι. Κόμη, αποδοσμένη εγχάρακτα, συγκεντρώνεται ψηλά στο πίσω μέρος της κεφαλής σε *λαμπάδιον*. Γύρω από το κεφάλι τυλίγεται σφενδόνη, που συγκρατείται μπροστά με φιόγκο. Η κόμη πλαισιώνει το μέτωπο και συγκεντρώνεται στο κέντρο του δημιουργώντας τριγωνική απόληξη.
Κάτω άκρα: το αριστερό, μακρύ, κυκλικής διατομής, σχετικά λεπτό, με πάχος που μειώνεται προς τα κάτω. Ελλιπές ως προς το άκρο πόδι. Άνω διαμορφώνει δακτύλιο ανάρτησης.
Χρονολόγηση: 4ος – 3ος αι. π.Χ.

Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 116, αρ. κατ. 401.
Πρβλ.: Όμοια με τις αρ. κατ. **128**, **129** του ίδιου τάφου και αρ. κατ. **153**, **155** από την Κουδουνότρυπα. Επίσης, *Corinth* XVIII 4, 103, πίν. 16, C183 (για τον κορμό και το ένδυμα). *Corinth* XVIII 4, 100, πίν. 15, C159 (για την κόμη).

128. ΑΜΑ 7517, 7514α, ε, στ, 7515β. Πήλινη πλαγγόνα με πτυχωτό χιτώνα (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, οικ. Θεοδώρου, οδός Κομμένου, 27.06.1995, τάφος ΧΧΙΧ, Π4.
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: (χωρίς τα άκρα) ύψος: 0,109μ., πλάτος: 0,038μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, σχεδόν ακέραια. Ως προς το ένδυμα και την κόμμωση είναι όμοια με τις αρ. κατ. **127**, **129**. Διατηρεί λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο, στο πρόσωπο, το σώμα και τα άκρα.
Άνω άκρα: Το αριστερό θραυσμένο πάνω από τον καρπό. Το δεξί ακέραιο, συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Λεπτά, κυκλικής διατομής, ελαφρώς λυγισμένα στον αγκώνα. Άνω φέρουν διαμπερή οριζόντια οπή ανάρτησης. Το δεξί άκρο χέρι διατηρεί τον αντίχειρα, που διαχωρίζεται από τα υπόλοιπα ενιαία αποδοσμένα δάκτυλα.
Κάτω άκρα: Ακέραια, κυκλική διατομής, με πάχος που μειώνεται από πάνω προς τα κάτω, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες. Στην άνω επιφάνεια διαμορφώνεται δακτύλιος ανάρτησης. Άκρο πόδι πεπλατυσμένο, δε διαχωρίζονται δάκτυλα. Πέλμα ελαφρώς κοίλο.
Χρονολόγηση: $4^{ος}$ – $3^{ος}$ αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 116, αρ. κατ. 399.
Πρβλ.: αρ. κατ. **127**, **129** ίδιου τάφου και αρ. κατ. **153**, **155** από την Κουδουνότρυπα. Επίσης *Corinth* XVIII 4, 103, πίν. 16, C183 (για τον κορμό και το ένδυμα). *Corinth* XVIII 4, 100, πίν. 15, C159 (για την κόμη).

129. ΑΜΑ 7518, 7520α, β, 7514ζ, 07514η, 07514δ. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Θεοδώρου, οδός Κομμένου. 27.06.1995, τάφος ΧΧΙΧ, Π3.
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: (χωρίς τα άκρα) ύψος: 0,111μ., πλάτος: 0,038μ.
Περιγραφή: Πήλινη γυναικεία πλαγγόνα, ακέραια. Ως προς το ένδυμα και την κόμμωση όμοια με τις αρ. κατ. **127**, **128**. Λευκό επίχρισμα στο ένδυμα, το πρόσωπο και τα άκρα.
Άνω άκρα: Ακέραια, συγκολλημένα από πολλά θραύσματα, λεπτά, κυκλικής διατομής, ελαφρώς λυγισμένα στον αγκώνα. Άνω φέρουν διαμπερή οριζόντια οπή ανάρτησης. Το δεξί άκρο χέρι διατηρεί τμήμα του αντίχειρα, που διαχωρίζεται από τα υπόλοιπα ενιαία αποδοσμένα δάκτυλα. Στο αριστερό κρατά δισκοειδές αντικείμενο.
Κάτω άκρα: Ακέραια, κυκλική διατομής, με πάχος που μειώνεται από πάνω προς τα κάτω, χωρίς ανατομικές λεπτομέρειες. Στην άνω επιφάνεια δακτύλιος ανάρτησης. Το άκρο πόδι πεπλατυσμένο, χωρίς διαχωρισμό των δακτύλων.
Χρονολόγηση: $4^{ος}$ – $3^{ος}$ αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 116, αρ. κατ. 398.
Πρβλ.: αρ. κατ. **127**, **128** του τάφου και αρ. κατ. **153**, **155** από την Κουδουνότρυπα. Επίσης, *Corinth* XVIII 4, 103, πίν. 16, C183 (για τον κορμό και το ένδυμα). *Corinth* XVIII 4, 100, πίν. 15, C159 (για την κόμη).

130. ΑΜΑ 12969. Οστέινη μικρογραφική πλαγγόνα (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCXCIV, Ο65, 30.09.2015.
Διαστάσεις: ύψος: 0,032μ., πλάτος: 0,011μ.
Υλικό: Οστό
Περιγραφή: Οστέινη μικρογραφική πλαγγόνα γυναικείας μορφής σε μετωπική στάση, ελλιπής ως προς τα άκρα. Πολύ καλή διατήρηση, επιμελώς λειασμένη. Φορά χιτώνα με λεπτές, κάθετες, αυστηρές πτυχώσεις που ξεκινούν κάτω από το στήθος. Ψηλά με βαθειά εγχάραξη δηλώνεται η ζώνη. Κορμός γυμνός. Δύο χιαστί εγχάρακτες γραμμές στο στήθος και την πλάτη υποδηλώνουν τον ιμάντα που συγκρατεί το ένδυμα. Στους ώμους οπές ανάρτησης. Στην κεφαλή φορά καλαθίσκο. Στην κορυφή της οπή. Η κόμη χωρίζεται στη μέση και

στεφανώνει την κεφαλή με βοστρύχους που φέρονται προς τα πίσω και δηλώνονται με εγχάρακτες γραμμές. Τα χαρακτηριστικά του στρογγυλού προσώπου αποδίδονται με λεπτομέρεια, η μύτη πλατειά, τα χείλη εύσαρκα, χωρίζονται με μία ευθεία γραμμή. Στο κάτω μέρος του κορμού τριμερής διαίρεση με οπές ανάρτησης των κάτω άκρων.
Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 581.
Πρβλ.: Davidson, Thompson & Thompson 1943, 110, εικ. 49.6 (δ΄ τέταρτο 5ου –δ΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.). Αδρύμη-Σισμάνη, *ΑΑΑ* 1983, 30, εικ. δ. Ζερβουδάκη 1998, 7-8, πίν. 6β. Papaikonomou 2006, εικ. 36, 2.

131. Π2165. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.9.2015, τάφος CCXCIV
Ύλη: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,138μ., πλάτος (κάτω μέρος κορμού): 0,032μ., πλάτος (ώμοι): 0,027μ., πάχος: 0,012μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου, ελλιπής ως προς τα άνω άκρα, αποκρούσεις στο δεξί κάτω άκρο, συγκολλημένη στο ύψος των ώμων, την προεξοχή ανάρτησης του αριστερού κάτω άκρου, συμπληρωμένη στο δεξιό κατώτερο τμήμα του σώματος. Κατασκευασμένη από μήτρα, οπίσθια όψη επίπεδη. Σχήμα αρχαΐζον. Μορφή, μετωπική, ιστάμενη, φορά χιτωνίσκο, από τον οποίο εξέχει ελαφρώς το στήθος που αποδίδεται σε χαμηλό ανάγλυφο. Στην απόληξη του σώματος τρεις αποκλίνουσες προεξοχές, με οριζόντιο τρήμα, για την ένωση με τα κάτω άκρα. Ώμοι τετραγωνισμένοι προεξέχουν ελαφρώς, φέρουν οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,004μ. Φορά πόλο, που σώζει ίχνη ερυθρού χρώματος, διακοσμημένος με γραπτή ταινία ή στιγμές. Λαιμός κοντός. Το μέτωπο περιβάλλει η κόμη, η οποία πέφτει μακριά στους ώμους. Πρόσωπο μικρό, ωοειδές, ανάγλυφη η πλατιά μύτη, τα μικρά χείλη, οι οφθαλμοί. Στην κορυφή της κεφαλής φέρει οπή, διαμέτρου 0,005μ.
Κάτω άκρα: Ακέραια, λεπτά, κυκλικής διατομής. Άνω πεπλατυσμένα, διάτρητα (μήκος: 0,058μ., πάχος: 0,008μ.). Κάτω απολήγουν σε ευρύ, ελλειψοειδές άκρο πόδι, που στενεύει στη φτέρνα. Στο αριστερό άκρο πόδι ίχνη λευκού επιχρίσματος και ερυθρού χρώματος, που ίσως απέδιδε γραπτό υπόδημα. Στην κνήμη ίχνη λευκού επιχρίσματος. Πέλματα κοίλα.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 580.
Πρβλ.: αρ. κατ. **97**, **98**, **99.1** του παρόντος καταλόγου. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 117, πίν. LXXXIV, C215. *Corinth* XII, 32-33, πίν. 9, 130.

132. 12970. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, 29.09.2015, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCXCIV, Π2197.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,137μ., πλάτος: 0,038μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου, ακέραια, Ελλιπές το αριστερό άνω άκρο μόνο ως προς τον αντίχειρα. Ο έτερος αντίχειρας ξεχωρίζει από το υπόλοιπο άκρο χέρι, όπου δεν δηλώνονται δάκτυλα. Κατασκευασμένη με μήτρα. Η οπίσθια όψη επίπεδη. Πιθανότατα από την ίδια μήτρα με την αρ. κατ. **131.**
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 580.
Πρβλ.: Όμοια με την αρ. κατ. **131** του ίδιου τάφου. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 117, πίν. LXXXIV, C215. *Corinth* XII, 32-33, πίν. 9, 130.

133. Π2182. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 73)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.9.2015, τάφος CCXCIV
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow [κατά τόπους ωχρός])
Διαστάσεις: ύψος: 0,166μ., πλάτος (ώμοι): 0,034μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, ελλιπής ως προς τμήμα του δεξιού άνω άκρου και τη δεξιά προεξοχή ανάρτησης. Συγκολλημένη στο

λαιμό, σε πολλά σημεία του κορμού και το άνω άκρο. Απολεπισμένη. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή. Κορμός επιμήκης. Οι ώμοι προεξέχουν ελαφρώς, με οπές ανάρτησης διαμέτρου 0,004μ. Ανάγλυφα αποδίδονται οι ανατομικές λεπτομέρειες· μαστοί, στρογγυλή κοιλιά, ηβικό τρίγωνο, αυλάκωση ράχης και μηρών, γλουτοί. Λαιμός μακρύς, ευρύς. Πρόσωπο μικρό, ελαφρώς ωοειδές, ανάγλυφα αποδοσμένα χείλη, μύτη, φρύδια. Την κόμη συγκρατεί φαρδιά ταινία (*σφενδόνη*), η οποία δένεται με διπλή θηλιά (φιόγκο) πάνω από το μέτωπο, όπου πέφτουν σγουροί βόστρυχοι. Στο πίσω μέρος η κόμη αποδίδεται ακανόνιστα με εγχαράξεις. Ίχνη λευκού επιχρίσματος στην κόμη και την ταινία. Στην κορυφή της κεφαλής, οπή διαμέτρου 0,006μ.
Άνω άκρα: αριστερό, κυκλικής διατομής (πάχος 0,007μ.), ελαφρώς λυγισμένο στον αγκώνα, με μικρή οπή για τη σύνδεση με τον ώμο. Κάτω απολήγει σε άκρο χέρι, στο οποίο κρατά δίσκο, διαμέτρου 0,013μ. με ίχνη ερυθρού χρώματος. Από την ενιαία αποδοσμένη παλάμη, διαχωρίζεται ο αντίχειρας όπου ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Κάτω άκρα: ακέραια, κυκλικής διατομής με πάχος που μειώνεται προς τα κάτω (μέγ. πάχος: 0,01μ., μήκος: 0,065μ.). Άκρο πόδι ελλειψοειδές με κοίλο πέλμα. Στο πίσω μέρος στενεύει και διαχωρίζεται η φτέρνα. Στην άνω απόληξη τα άκρα στενεύουν σημαντικά, με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται ένα είδος δακτυλίου, διάτρητου για την ένωση με τον κορμό.
Χρονολόγηση: αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 579.
Πρβλ.: *Corinth* XVIII 4, 96, πίν. 13, C124, C125. *Corinth* XII, πίν. 9, 136.

134. Π2159. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 74)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.9.2015, τάφος CCXCIV
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,15μ., σωζόμενο πλάτος: 0,041μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, συγκολλημένη στο δεξί άνω και το αριστερό κάτω άκρο. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Μορφή μετωπική, ιστάμενη, γυμνή. Κορμός επιμήκης. Οι ώμοι προεξέχουν, δίνοντας στο κορμό σχήμα σταυρού. Φέρουν οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,003μ. Αποδίδονται ανάγλυφα το στήθος, ελαφρώς στρογγυλή κοιλιά, ηβικό τρίγωνο, γλουτοί, αυλάκωση στη ράχη και τους μηρούς. Στο κάτω μέρος του κορμού, όπου ίχνη λευκού επιχρίσματος, τρεις προεξοχές ανάρτησης των κάτω άκρων. Λαιμός μακρύς. Πρόσωπο μικρό, ελαφρώς ωοειδές, με ανάγλυφα αποδοσμένα χείλη, μύτη φρύδια. Την κόμη συγκρατεί σφενδόνη, που διατηρεί ίχνη καστανέρυθρου χρώματος. Δένεται σε φιόγκο πάνω από το μέτωπο, γύρω από το οποίο πέφτουν σγουροί βόστρυχοι. Στο πίσω μέρος η κόμη αποδίδεται ακανόνιστα με εγχαράξεις. Ίχνη ερυθρού χρώματος στα μαλλιά. Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,005μ. Στο δεξιό μέρος του προσώπου ίχνη ερυθρού χρώματος, στο λαιμό ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Άνω άκρα: αριστερό ακέραιο, βραχύ, τεντωμένο προς τα κάτω, σώζει τον αντίχειρα. Το άνω άκρο πεπλατυσμένο με οριζόντια οπή διαμέτρου 0,003μ. Δεξί, συγκολλημένο, με ρωγμή κατά μήκος, πεπλατυσμένο, διάτρητο. Διατηρεί τον αντίχειρα (μήκος: 0,047μ., πάχος: 0,007μ.).
Κάτω άκρα: δεξί πόδι ακέραιο, με πάχος μειούμενο προς τα κάτω (μήκος: 0,06μ., πάχος: 0,009μ.). Στην άνω απόληξη στενεύει αρκετά, διαμορφώνει δακτύλιο με οπή ανάρτησης. Άκρο πόδι ελλειψοειδές, στενότερο πίσω, δηλώνεται η φτέρνα. Το αριστερό (μήκος: 0,055μ., πάχος: 0,008μ.), συγκολλημένο από τρία θραύσματα, με ίχνη λευκού επιχρίσματος, πεπλατυσμένο στην άνω απόληξη, διάτρητο, χωρίς να διαμορφώνει τον δακτύλιο του άλλου ποδιού, το άκρο πόδι είναι πεπλατυσμένο, όχι ελλειψοειδές. Στενότερο πίσω.
Χρονολόγηση: αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 579. Παπαδοπούλου 2022, 11 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).
Πρβλ.: *Corinth* XVIII 4, 96, πίν. 13, C124, C125. *Corinth* XII, πίν. 9, 136.

135. Π2163 Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 74)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.9.2015, τάφος CCXCIV, Π2163

Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,162μ., πλάτος (ώμοι): 0,033μ., πάχος: 0,026μ.
Περιγραφή: Ακέραια πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, από δύο μήτρες, στον τύπο του νευρόσπαστου. Καλής διατήρησης, μικρή απόκρουση στο αριστερό κάτω άκρο, λίγες απολεπίσεις κατά τόπους. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή. Κορμός επιμήκης. Οι ώμοι προεκτείνονται ελαφρώς, δημιουργώντας μικρές κυλινδρικές προεξοχές, δίνουν στο σώμα σχήμα σταυρού, διάτρητοι (διάμετρος 0,003μ.). Ο κορμός απολήγει σε τρεις προεξοχές, με οριζόντια οπή. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί, αλλά ανομοιόμορφα καθώς ο ένας πιο μικρός. Ελαφρώς προεξέχει η κοιλιά, με δύο αυλακώσεις ορίζεται το ηβικό τρίγωνο. Αποδίδονται πλαστικά οι γλουτοί. Οι μηροί διαχωρίζονται με αυλάκωση στις δύο όψεις. Στην απόληξη των μηρών (προεξοχές), το στήθος, το λαιμό, το πρόσωπο, το κεφάλι, το αριστερό άκρο πόδι και την οπίσθια όψη διατηρείται λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο. Λαιμός μακρύς, λεπτός, στη βάση διατηρεί ίχνη ερυθρού χρώματος πάνω στο λευκό επίχρισμα, με το οποίο θα δηλωνόταν γραπτά περιδέραιο. Ανάγλυφα τα χαρακτηριστικά του μικρού ωοειδούς προσώπου. Κόμη πλούσια, στο πάνω μέρος της κεφαλής αποδίδεται συνοπτικά. Συγκρατείται με ταινία, που απολήγει μπροστά σε διπλό δέσιμο, σώζει λευκό επίχρισμα και ίχνη ερυθρού χρώματος. Σγουροί βόστρυχοι πλαισιώνουν το μέτωπο. Οπή 0,005μ.στην κορυφή.
Άνω άκρα: Ακέραια, λεπτά, κυκλικής διατομής, μέγ. πάχους 0,006μ., μήκους 0,056μ., ελαφρώς λυγισμένα στους αγκώνες. Δεξί άκρο χέρι, ωοειδές, πεπλατυσμένο, ανοιχτό προς τα κάτω, δε δηλώνονται δάκτυλα, μόνον ο αντίχειρας. Όμοιο αριστερό, κρατά δίσκο με ίχνη ερυθρού χρώματος, διαμέτρου 0,013μ. Στο άνω αποστρογγυλεμένο άκρο, οριζόντια οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,003μ.
Κάτω άκρα: Ακέραια (μήκος: 0,061μ., πάχος μέγ.: 0,001μ.). Το πάχος μειώνεται προς τα κάτω. Απολήγουν σε ελλειψοειδή άκρα πόδια, με κοίλα πέλματα. Πίσω στενεύουν και διαμορφώνουν τη φτέρνα. Στην άνω απόληξη διάτρητος δακτύλιος, διαμέτρου 0,003μ. Στα άκρα που είναι πλασμένα στο χέρι, πιθανώς διακρίνονται δακτυλικά αποτυπώματα.
Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 579.
Πρβλ.: *Corinth* XVIII 4, 96, πίν. 13, C124, C125, *Corinth* XII, 33, πίν. 9, αριθ. 136 (κεφαλή), 137 (άνω άκρο).

136. Π2178. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 74)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.9.2015, τάφος CCXCIV
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 5/8 yellowish red)
Διαστάσεις: ύψος: 0,158μ., πλάτος (ώμοι): 0,032μ., πάχος: 0,025μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, ελλιπής ως προς το αριστερό άνω άκρο και τμήμα του δεξιού, συγκολλημένη στο λαιμό και την κεφαλή. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή. Κορμός επιμήκης, ώμοι με κυλινδρικές προεξοχές, οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,003μ. Κορμός σταυρόσχημος. Κάτω απολήγει σε τρεις προεξοχές με οριζόντια τρήματα. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί, η στρογγυλή κοιλιά και οι γλουτοί. Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί και δύο μικρές αυλακώσεις ορίζουν το ηβικό τρίγωνο. Λαιμός μακρύς. Πρόσωπο μικρό, ωοειδές, με ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Κόμη πλούσια στο άνω μέρος, αποδοσμένη σχηματικά, συγκρατείται από φαρδιά ταινία, που δένεται μπροστά με διπλό δέσιμο, από το οποίο διατηρείται ένα σκέλος. Στο μέτωπο πέφτουν σγουροί βόστρυχοι. Οπή 0,007μ. στο άνω τμήμα της κεφαλής. Ίχνη λευκού επιχρίσματος στην κοιλιά, το λαιμό, την απόληξη των μηρών, τα άκρα πόδια, το αριστερό πέλμα.
Άνω άκρα: τμήμα του δεξιού έως το ύψος του πήχυ. Άνω πεπλατυσμένο με οριζόντια οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,003μ. (μέγ. σωζ. μήκος: 0,043μ., πάχος: 0,018μ.).
Κάτω άκρα: ακέραια (μήκος: 0,062μ., μέγ. πάχος: 0,01μ.), κυκλικής διατομής, με μειούμενο πάχος προς τα κάτω. Άκρα πόδια ελλειψοειδή, στενότερα στο πίσω μέρος, όπου δηλώνεται η φτέρνα, το πέλμα κοίλο. Στους αστραγάλους διατηρούν ερυθρό χρώμα, με το οποίο ίσως δηλώνονταν υποδήματα ή οι ιμάντες τους. Άνω διαμορφώνουν δακτύλιο με οπή ανάρτησης.
Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.

Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 579.
Πρβλ.: *Corinth* XVIII, 96, πίν. 13, C124, C125.

137. Π2190. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 74)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.9.2015, τάφος CCXCIV
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow), κάτω άκρο: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 5/8 yellowish red)
Διαστάσεις: ύψος: 0,152, πλάτος (ώμοι): 0,033μ., πάχος: 0,027μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, ελλιπής ως προς ένα άνω και κάτω άκρο. Συγκολλημένη στο λαιμό και την κεφαλή. Λευκό επίχρισμα μεταξύ των μηρών, στις προεξοχές του σώματος, στο άκρο πόδι. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Γυμνός κορμός επιμήκης, με ανάγλυφες ανατομικές λεπτομέρειες (μαστοί, κοιλιά, γλουτοί). Αυλάκωση διαχωρίζει τους μηρούς και ορίζει την ηβική περιοχή και τη ράχη. Οι ώμοι, διάτρητοι (διάμετρος: 0,003μ.), προεξέχουν ελαφρώς (ο δεξιός περισσότερο από τον αριστερό), δίδοντας στον κορμό σχήμα σταυρού. Κάτω τρεις διάτρητες προεξοχές (διαμέτρου: 0,002μ.). Λαιμός μακρύς. Πρόσωπο μικρό, ωοειδές, ανάγλυφα χαρακτηριστικά. Η κόμη στο πίσω μέρος πλούσια, αποδοσμένη σχηματικά. Συγκρατείται από φαρδιά σφενδόνη, με ίχνη ερυθρού χρώματος, απολήγει μπροστά σε διπλό δέσιμο. Το μέτωπο στεφανώνουν πλούσιοι σγουροί βόστρυχοι. Στην κορυφή της κεφαλής οπή διαμέτρου 0,005μ.
Άνω άκρα: αριστερό ακέραιο, κυκλικής διατομής, λυγισμένο ελαφρώς στον αγκώνα. Στην άνω αποστρογγυλεμένη απόληξη, οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,002μ. Το άκρο χέρι διαμορφώνεται από δύο πεπλατυσμένες μάζες πηλού, η μία δηλώνει τον αντίχειρα και η άλλη τα υπόλοιπα δάκτυλα, χωρίς αυτά να διαχωρίζονται. Είναι κλειστό, καθώς κρατά δίσκο, διαμέτρου 0,013μ. (μήκος: 0,056μ., πάχος: 0,008μ.).
Κάτω άκρα: δεξί ελλιπές ως προς τον δακτύλιο ανάρτησης, αποκεκρουμένο στη μυτερή άκρη του άκρου ποδιού (μήκος: 0,054μ., μέγ. πάχος: 0,008μ.). Άκρο πόδι ελλειψοειδές, στενό πίσω, όπου δηλώνεται η φτέρνα. Κοίλο πέλμα. Άνω και κάτω διατηρεί λευκό επίχρισμα.
Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 579.
Πρβλ.: *Corinth* XVIII, 96, πίν. 13, C124, C125.

138. Π2209. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 74)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.9.2015, τάφος CCXCIV
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,159μ., πλάτος (ώμοι): 0,032μ., πάχος: 0,025μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, ελλιπής ως προς το δεξί άνω άκρο και το αριστερό άκρο χέρι. Συγκολλημένη στο αριστερό άνω άκρο, στο δεξιό αστράγαλο. Απολεπισμένη κατά τόπους. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Γυμνός επιμήκης κορμός, ώμοι προεξέχοντες του δίνουν σχήμα σταυρού. Φέρουν οπή ανάρτησης διαμέτρου 0,003μ. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί, η στρογγυλή κοιλιά, οι γλουτοί. Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί, η περιοχή της ήβης, η ράχη. Λευκό επίχρισμα στην πλαϊνή όψη του δεξιού μηρού και γλουτού, και πάνω σε αυτό διακρίνονται δύο κάθετες παράλληλες μεταξύ τους ερυθρές ταινίες, που πιθανώς δηλώνουν πτυχώσεις ενδύματος ή άλλο διακοσμητικό στοιχείο. Λευκό επίχρισμα στην οπίσθια όψη. Στο κάτω μέρος των μηρών τρεις διάτρητες προεξοχές. Λαιμός μακρύς, λεπτός. Πρόσωπο μικρό, ωοειδές. Τα ανάγλυφα χαρακτηριστικά και η κόμη στα δεξιά έχουν αλλοιωθεί. Πλούσια βοστρυχωτή κόμη στο πίσω μέρος αποδίδεται σχηματικά, συγκρατημένη σε φαρδιά ταινία, που δένει μπροστά με διπλή θηλιά. Στην αριστερή πλευρά του μετώπου σγουροί βόστρυχοι. Στην κορυφή της κεφαλής, οπή διαμέτρου 0,006μ.
Άνω άκρα: δεξί χέρι ως το ύψος του καρπού, συγκολλημένο από δύο τμήματα, κυκλικής διατομής (σωζ. μήκος: 0,05μ., πάχος: 0,007μ.), ελαφρώς λυγισμένο στον αγκώνα. Στο άκρο χέρι που λείπει θα κρατούσε δίσκο.

Κάτω άκρα: ακέραια (μήκος: 0,06μ., μέγ. πάχος: 0,008μ.). Τα άκρα πόδια ελλειψοειδή με μυτερή άκρη, πίσω στενεύουν και διαχωρίζεται η φτέρνα. Πέλματα κοίλα. Στο πάνω μέρος διαμορφώνεται κρίκος/δακτύλιος με οριζόντια οπή ανάρτησης, διαμέτρου 0,002μ.
Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 579.
Πρβλ.: *Corinth* XVIII 4, 96, πίν. 13, C124, C125.

139. Π2193. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 74)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.9.2015, τάφος CCXCIV
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,10μ., πλάτος (ώμοι): 0,031μ., πάχος: 0,021μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, ελλιπής ως προς τα άκρα. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, διαμορφωμένη η οπίσθια όψη. Κορμός επιμήκης, γυμνός, ώμοι διάτρητοι (διάμετρος 0,004μ.), προεξέχοντες, του δίνουν σχήμα σταυρού (ο δεξιός ώμος προεξέχει περισσότερο από τον αριστερό). Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί, η στρογγυλή κοιλιά, οι γλουτοί. Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί, η περιοχή της ήβης, η ράχη. Λευκό επίχρισμα στον κορμό, το πρόσωπο, το κεφάλι, τον αριστερό μηρό, όπου δύο παράλληλες κατακόρυφες ερυθρές ταινίες πιθανώς δηλώνουν πτύχωση ενδύματος ή διακοσμητικό στοιχείο. Κάτω τρεις προεξοχές με οριζόντια οπή, διαμέτρου 0,002μ. Λαιμός μακρύς, λεπτός. Μικρό ωοειδές πρόσωπο, διακρίνεται η μύτη και τα χείλη. Η κόμη συγκρατείται από φαρδιά ταινία που δένει μπροστά με διπλή θηλιά. Σγουροί βόστρυχοι πλαισιώνουν το μέτωπο. Το ανάγλυφο της κόμης στο πίσω μέρος της κεφαλής έχει αλλοιωθεί. Στην κορυφή οπή διαμέτρου 0,006μ.
Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 579.
Πρβλ.: Ως προς τη διαμόρφωση των ώμων, όμοιο με αρ. κατ. **137**. Επίσης, *Corinth* XVIII 4, 96, πίν. 13, C124, C125.

140. Π2194. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 74)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.9.2015, τάφος CCXCIV
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,102μ., πλάτος (ώμοι): 0,033μ., πάχος: 0,025μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, ελλιπής ως προς τα άκρα. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Κορμός γυμνός, επιμήκης, ώμοι προεξέχοντες που δίνουν σχήμα σταυρού. Διάτρητοι (διάμετρος οπών: 0,002μ.). Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί, η στρογγυλή κοιλιά, οι γλουτοί. Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί, η περιοχή της ήβης, η ράχη. Λευκό επίχρισμα στην πλαϊνή όψη του αριστερού μηρού. Χαμηλά, διαμορφώνονται τρεις προεξοχές με οριζόντια οπή 0,002μ. Λαιμός μακρύς, λεπτός. Μικρό ωοειδές πρόσωπο, με ανάγλυφα χαρακτηριστικά, αλλοιωμένα. Η κόμη συγκρατείται από φαρδιά ταινία, που δένει μπροστά με διπλή θηλιά. Σγουροί βόστρυχοι πλαισιώνουν το μέτωπο. Το ανάγλυφο της κόμης πίσω έχει αλλοιωθεί. Στην κορυφή οπή διαμέτρου 0,005μ.
Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 579.
Πρβλ.: *Corinth* XVIII 4, 96, πίν. 13, C124, C125.

141. Π2210. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 74)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.9.2015, τάφος CCXCIV
Υλικό: Πηλός ροδαλός (5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,10μ., πλάτος (ώμοι): 0,034μ., πλάτος (με χέρια): 0,041μ. πάχος: 0,025μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, ελλιπής ως προς τα κάτω άκρα και τμήμα του αριστερού άνω άκρου. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Γυμνός, κορμός επιμήκης, ώμοι προεξέχοντες, δίνουν σχήμα σταυρού, διάτρητοι (διάμετρος

οπών: 0,004μ.). Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί, η στρογγυλή κοιλιά, οι γλουτοί. Με αυλάκωση διαχωρίζονται οι μηροί, η περιοχή της ήβης, η ράχη. Στο κάτω τμήμα των μηρών, τρεις προεξοχές με οριζόντια οπή, διαμέτρου 0,002μ. Λαιμός λεπτός, αλλά όχι τόσο μακρύς όσο των άλλων πλαγγόνων του τάφου. Μικρό ωοειδές πρόσωπο. Η κόμη συγκρατείται από φαρδιά ταινία που δένει μπροστά με διπλή θηλιά. Σγουροί βόστρυχοι πλαισιώνουν το μέτωπο. Το ανάγλυφο της κόμης στο πίσω μέρος έχει αλλοιωθεί, όπου οπή διαμέτρου 0,007μ.
Άνω άκρα: Το δεξί σώζεται στο ύψος του βραχίονα, διάτρητο, κυκλικής διατομής. Το αριστερό ακέραιο, πλην του αντίχειρα, τεντωμένο προς τα κάτω. Τα δάκτυλα αποδίδονται χωρίς διαχωρισμό, εκτός του αντίχειρα (μήκος: 0,046μ., πάχος: 0,006μ.).
Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 579.
Πρβλ.: Οι γλουτοί δεν είναι τόσο έξεργοι όσο των άλλων πλαγγόνων (αρ. κατ. **137**). Ίσως πρόκειται για προϊόν ίδιας μήτρας αλλά μετά από εκτεταμένη χρήση. Ως προς αυτό, όμοια με την αρ. κατ. **139**. Το χέρι είναι τεντωμένο, όπως στην πλαγγόνα με αρ. κατ. **134**. Επίσης, *Corinth* XVIII 4, 96, πίν. 13, C124, C125.

142. ΑΜΑ 11947. Πήλινη πλαγγόνα γυμνή, με σφενδόνη (πίν. 75)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.09.2015, τάφος CCXCIV, Π2189
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5 YR 8/3 pink) και κιτρινέρυθρος (7.5 YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,162μ., πλάτος: 0,047μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, ακέραιη. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή, κορμός επιμήκης, ώμοι προεξέχουν, φέρουν οπές ανάρτησης. Στο κάτω μέρος, τρεις διάτρητες προεξοχές. Ανάγλυφα αποδίδονται ανατομικές λεπτομέρειες στις δύο όψεις, τα χαρακτηριστικά του προσώπου και η κόμη, που είναι όμοια με τις υπόλοιπες πλαγγόνες του τύπου αυτού από τον ίδιο τάφο. Λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο, στον κορμό, τα μαλλιά και τα άκρα.
Άνω άκρα: ακέραια, διάτρητα, κάτω απολήγουν σε διχαλωτό άκρο χέρι. Το αριστερό κλειστό, κρατά δίσκο.
Κάτω άκρα: ακέραια, μακριά, λεπτά, κυκλικής διατομής, με δακτύλιο ανάρτησης, άκρο πόδι ελλειψοειδές.
Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 41, εικ. 62 (Γ. Κόντου). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 164, αρ. κατ. 576.

143. ΑΜΑ 11948. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 75)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.09.2015, τάφος CCXCIV, Π2201
Υλικό: : Πηλός κιτρινέρυθρος (5 YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,151μ., πλάτος: 0,035μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, ελλιπής ως προς τμήμα του δεξιού άνω και του αριστερού κάτω άκρου. Στο άνω μέρος της κεφαλής φέρει οπή. Πίσω όψη επίπεδη. Ιστάμενη, μετωπική. Κόμη σγουρή, αποτελείται από εγχάρακτους βοστρύχους γύρω από το πρόσωπο, όπου αποκρούσεις κατά τόπους. Ανάγλυφα χαρακτηριστικά προσώπου. Ίχνη λευκού επιχρίσματος διατηρούνται στην κόμη, το πρόσωπο και τα άκρα. Ανάγλυφα δηλώνεται το στήθος. Φορά ζωσμένο στη μέση ένδυμα (πιθανώς πέπλος). Με ζωηρές και καμπύλες εγχαράξεις αποδίδονται με αρκετή ελευθερία οι πτυχές. Συγκρατείται από χιαστί εγχάρακτους ιμάντες στο στήθος. Κατά τόπους στο ένδυμα διατηρείται λευκό επίχρισμα.
Άνω άκρα: ακέραιο το αριστερό, το δεξί σώζεται ως τον καρπό.
Κάτω άκρα: δεξί ακέραιο. Λείπει η κνήμη και το αριστερό άκρο πόδι. Μακριά, λεπτά.
Χρονολόγηση: αρχές 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 41, εικ. 63 (Γ. Κόντου). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 577. Παπαδοπούλου 2022, 11 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

144. ΑΜΑ 11949. Πήλινη πλαγγόνα με πτυχωτό χιτώνα (πίν. 75)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.09.2015, τάφος CCXCIV, Π2208
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,08μ., μέγ. πλάτος: 0,029μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου, ελλιπής ως προς τα άκρα, την κεφαλή, τμήμα του λαιμού. Ανάγλυφα αποδίδεται το στήθος. Φορά χιτώνα με εγχάρακτες πτυχώσεις, κάθετες, αυστηρές, που ξεκινούν από τη μέση, κάτω ακριβώς από τη διπλή κυματοειδή ζώνη. Από το μέσον αυτής, ένας ανάγλυφος ιμάντας τέμνει διαγώνια το στήθος και απολήγει πάνω από τον αριστερό ώμο. Ίχνη λευκού επιχρίσματος κατά τόπους. Η οπίσθια όψη επίπεδη. Όμοια με τις πλαγγόνες με αρ. κατ. **105-110.**
Χρονολογία: μέσα 5ου – αρχές 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 42, εικ. 64 (Γ. Κόντου). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 578.

145. Π2166, Π2167. Δύο πήλινες πλαγγόνες με σφενδόνη
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.09.2015, τάφος CCXCIV
Υλικό: Πηλός
Περιγραφή: Δύο πήλινες πλαγγόνες γυναικείας μορφής στον τύπο της γυμνής πλαγγόνας με σγουρή κόμη σε σφενδόνη. Όμοιες με τις αντίστοιχες πλαγγόνες του ίδιου τάφου.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 579.

146. Π2158, Π2162, Π2164, Π2171, Π2179, Π2192, Π2196, Π2299, Π2200. Εννέα πήλινες πλαγγόνες με χιτωνίσκο και πόλο
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 29.09.2015, τάφος CCXCIV
Υλικό: Πηλός
Περιγραφή: Πήλινες πλαγγόνες γυναικείας μορφής στον τύπο της πλαγγόνας με χιτωνίσκο και πόλο. Όμοιες με τις αντίστοιχες πλαγγόνες του ίδιου τάφου.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 165, αρ. κατ. 580.

147. Π1628. Κορμός πήλινης πλαγγόνας (πίν. 75)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, δυτικό ανάλημμα ταφικής οδού, 04.07.2013, τάφος CLI
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/8 reddish yellow**)**
Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ύψος: 0,06μ., πλάτος (ώμοι): 0,032μ., πάχος: 0,026μ.
Περιγραφή: Κορμός πήλινης πλαγγόνας γυναικείας μορφής, ελλιπής ως προς την κεφαλή, τα άκρα, θραυσμένος στο κάτω μέρος του σώματος, όπου θα διαμορφώνονταν οι μηροί και οι προεξοχές ανάρτησης των κάτω άκρων, ασυντήρητη. Στο λαιμό, στο σημείο θραύσης, διακρίνεται οπή. Ανήκει στον τύπο γυμνής πλαγγόνας με σγουρή κόμη και σφενδόνη. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, έχει διαμορφωμένη πλαστικά την οπίσθια όψη. Κορμός επιμήκης, πλαστικά αποδοσμένες ανατομικές λεπτομέρειες (μαστοί, γλουτοί). Αυλάκωση διαχώριζε τους μηρούς, ορατή στην οπίσθια όψη. Οι ώμοι προεκτείνονται, δίνοντας στον κορμό σχήμα σταυρού. Φέρουν οπή για την ανάρτηση των άνω άκρων.
Χρονολόγηση: 3ος-2ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: ό.π. αντίστοιχοι τύποι.

148. ΑΜΑ 471. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο (πίν. 75)
Προέλευση: Νομ. Άρτας, Λιμίνη, Σπήλαιο Κουδουνότρυπας, Ιερό Νυμφών, 1916 (αυτοψία)
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,056μ., πλάτος: 0,032μ., πάχος: 0,014μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, ελλιπής κατά την κεφαλή και τα άκρα. Απολεπίσεις στην επιφάνεια. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Η οπίσθια όψη επίπεδη. Ιστάμενη, μετωπική. Κορμός μακρύς, στενός, χωρίς απόδοση ανατομικών λεπτομερειών.

Φορά χιτωνίσκο που απολήγει σε ανάγλυφη παρυφή ακριβώς πάνω από τις τρεις πλατιές, διάτρητες τριγωνικές προεξοχές για την ανάρτηση των κάτω άκρων. Στις πλάγιες όψεις των ώμων οπές ανάρτησης των μελών. Ανήκει στον τύπο των πλαγγόνων με χιτωνίσκο και πόλο.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ρωμαίος 1916, 52-54.
Πρβλ.: *Corinth* XII, 33, πίν. 9, 130.

149. ΑΜΑ 2305. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 75)
Προέλευση: Νομός Άρτας, Σπήλαιο Κουδουνότρυπας, Ιερό Νυμφών
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,065μ., πλάτος: 0,032μ., πάχος: 0,019μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, ελλιπής στην κεφαλή και τα κινητά άκρα. Απολεπίσεις στην επιφάνεια. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Ιστάμενη, μετωπική, γυμνή. Αποδίδεται ο επιμήκης κορμός και οι μηροί, οι οποίοι δε διαχωρίζονται. Οι ώμοι προεκτείνονται δεξιά και αριστερά, φέρουν οπή που διαπερνά κατά μήκος το εσωτερικό, στο ύψος του στήθους. Οι προεκτάσεις των ώμων δίνουν στον κορμό σχήμα σταυρού. Ανάγλυφα αποδίδεται η κοιλιακή χώρα, η οποία εξέχει ελαφρώς. Η οπίσθια όψη είναι διαμορφωμένη, διακρίνονται οι γλουτοί. Στο κάτω μέρος τρεις διάτρητες προεξοχές. Στο σημείο θραύσης του λαιμού διακρίνεται η ένωση του οπίσθιου και του πρόσθιου μέρους της πλαγγόνας. Ομοίως, ορατό το σημείο ένωσης κατά μήκος των πλάγιων όψεων. Μάλλον συμπαγής εσωτερικά.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: Όμοια με την αρ. κατ. **150**. Με την αρ. κατ. **112** στο κάτω μέρος του σώματος αλλά όχι στους ώμους. Επίσης, *Corinth* XII, 33, πίν. 9, 132.

150. ΑΜΑ 2306. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 75)
Προέλευση: Νομός Άρτας, Σπήλαιο Κουδουνότρυπας, Ιερό Νυμφών
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,078μ., πλάτος: 0,031μ., πάχος: 0,018μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, ελλιπής στην κεφαλή και τα κινητά άκρα. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, συμπαγής εσωτερικά. Απολεπισμένη επιφάνεια. Ιστάμενη, μετωπική, γυμνή. Αποδίδεται ο κορμός έως τους μηρούς, οι οποίοι δε διαχωρίζονται. Κορμός επιμήκης, οι ώμοι προεκτείνονται εκατέρωθεν. Σχεδόν κυλινδρικές προεκτάσεις των ώμων, διάτρητες κατά μήκος για την ανάρτηση των άκρων, δίνουν στον κορμό σχήμα σταυρού. Αποδίδονται ανάγλυφα η κοιλιακή χώρα, οι γλουτοί. Ελαφρώς εξέχει το στήθος. Διατηρείται μικρό τμήμα του λαιμού. Στο κάτω μέρος του σώματος, τρεις τριγωνικές διάτρητες προεξοχές. Το σώμα είναι καλοσχηματισμένο με σαφή διάκριση των μερών.
Χρονολόγηση: 5ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: Όμοια με την αρ. κατ. **149**. Επίσης, *Corinth* XII, 33, πίν. 9, 132.

151. ΑΜΑ 2307. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 75)
Προέλευση: Νομός Άρτας, Σπήλαιο Κουδουνότρυπας, Ιερό Νυμφών
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,074μ., πλάτος: 0,032μ., πάχος: 0,021μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, ελλιπής στα κινητά άκρα. Απολεπίσεις στην επιφάνεια. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Οπίσθια όψη διαμορφωμένη. Ιστάμενη, μετωπική, γυμνή. Κορμός ευθυτενής. Ανάγλυφα αποδίδεται η κοιλιακή χώρα, ελαφρώς εξέχει το στήθος. Διακρίνονται οι γλουτοί και κατά μήκος της πλάτης έντονη βάθυνση υποδηλώνει τη σπονδυλική στήλη. Με βάθυνση διαχωρίζονται οι μηροί στις δύο όψεις. Ώμοι μικροί, στενοί, καμπτόμενοι προς τα κάτω. Στα πλάγια φέρουν οπές ανάρτησης. Στο κάτω μέρος του σώματος διατηρούνται στη γένεσή τους οι τρεις τριγωνικές, διάτρητες προεξοχές.
Χρονολόγηση: πιθανώς τέλος 5ου αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **112** του παρόντος καταλόγου.

152. ΑΜΑ 2308α, β. Κάτω άκρα πήλινης πλαγγόνας (πίν. 76)
Προέλευση: Νομός Άρτας, Σπήλαιο Κουδουνότρυπας, Ιερό Νυμφών

Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: α) και **β)** μήκος: 0,039μ.
Περιγραφή: Δύο αποτμήματα κάτω άκρων πλαγγόνας, ελλιπή ως προς τμήμα της κνήμης και του άκρου ποδιού. Απολεπισμένα. Κυκλικής διατομής, δεν αποδίδονται ανατομικές λεπτομέρειες. Στο άνω άκρο είναι πεπλατυσμένα και φέρουν οπή ανάρτησης.

153. ΑΜΑ 2309. Θραύσμα πήλινης πλαγγόνας (πίν. 76)
Προέλευση: Νομός Άρτας, Σπήλαιο Κουδουνότρυπας, Ιερό Νυμφών
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: σωζ. ύψος: 0,035μ., πλάτος: 0,034μ., πάχος: 0,019μ.
Περιγραφή: Θραύσμα πήλινης πλαγγόνας γυναικείας μορφής, απολεπισμένης, αποκεκρουμένης κατά τόπους. Κατασκευασμένη από μήτρα. Σώζεται στο ύψος των μηρών. Ενδεδυμένη με χιτωνίσκο, οι πτυχώσεις του οποίου αποδίδονται εγχάρακτα και συγκλίνουν στο κέντρο της περιοχής των μηρών. Κυματοειδής η παρυφή του ενδύματος. Στο κάτω μέρος διαμορφώνεται εσοχή, που διαιρείται από εγκάρσια νεύρωση σε δύο κοιλότητες για την ένθεση των κάτω άκρων και την ανάρτηση από τις οπές που διατηρούνται εσωτερικά των εσοχών και εξωτερικά, στις πλάγιες όψεις του ενδύματος.
Χρονολόγηση: 4ος -3ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: Όμοιος τύπος με αρ. κατ. **127**, **128**, **129** του δυτικού νεκροταφείου και αρ. κατ. **155** από την Κουδουνότρυπα. Επίσης, *Corinth* XVIII 2, πίν. 16, C183.

154. ΑΜΑ 2310. Απότμημα πήλινης πλαγγόνας (πίν. 76)
Προέλευση: Νομός Άρτας, Σπήλαιο Κουδουνότρυπας, Ιερό Νυμφών
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 8/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,038μ., πλάτος: 0,025μ., πάχος: 0,047μ.
Περιγραφή: Απότμημα πήλινης πλαγγόνας γυναικείας μορφής, ελλιπής ως προς την κεφαλή, τα άκρα και το κάτω μέρος του σώματος. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες, εσωτερικά κοίλη. Η οπίσθια όψη διαμορφωμένη. Γυμνός καλοσχηματισμένος κορμός, ανάγλυφοι μαστοί. Ανάγλυφα αποδίδονται στην οπίσθια όψη η μυολογία στην περιοχή της ωμοπλάτης, η στενή μέση και η σπονδυλική στήλη με κατακόρυφη αυλάκωση. Οι ώμοι κάμπτονται προς τα κάτω, προεξέχουν ελαφρώς του κορμού και στα πλάγια φέρουν μεγάλο, οριζόντιο, διαμπερές τρήμα ανάρτησης. Στις δύο όψεις λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο.
Πρβλ.: *Corinth* XVIII 4, πίν. 13, C128, ως προς τον κορμό.

155. ΑΜΑ 2311. Πήλινη πλαγγόνα με πτυχωτό ένδυμα (πίν. 76)
Προέλευση: Νομός Άρτας, Σπήλαιο Κουδουνότρυπας, Ιερό Νυμφών
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,07μ., πλάτος: 0,036μ., πάχος: 0,019μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, ελλιπής ως προς την κεφαλή και τα άκρα. Η οπίσθια όψη αδιαμόρφωτη, ελαφρώς κοίλη. Ενδεδυμένη με πολύπτυχο ένδυμα, που καλύπτει τους μηρούς και είναι ζωσμένο ψηλά στη μέση. Η ζώνη αποδίδεται ανάγλυφα. Από τη ζώνη ξεκινούν κάθετες και παράλληλες μεταξύ τους πτυχές, οι οποίες στο κάτω μέρος του ενδύματος συγκλίνουν και συγκεντρώνονται στο κέντρο, μεταξύ των δύο μηρών. Στον κορμό διακρίνεται ανάγλυφα το στήθος. Εκατέρωθεν στους ώμους το ένδυμα πέφτει κατακόρυφα, διαμορφώνοντας πτυχές, ειδικότερα στην αριστερή πλευρά, οι οποίες αποδίδονται εγχάρακτα και σώζουν ίχνη γαλάζιου χρώματος. Η παρυφή του ενδύματος, αποκεκρουμένη στο κέντρο, είναι παχιά χαμηλά, και στη δεξιά πλευρά ανοίγει προς τα έξω δίνοντας την εντύπωση της κίνησης. Κοιλότητα διηρημένη σε δύο εσοχές για την ένθεση και ανάρτηση των κάτω άκρων. Οπές ανάρτησης στις πλευρικές όψεις της παρυφής του ενδύματος και των ώμων. Ίχνη εργαλείου παρατηρούνται κατά μήκος των δύο πλευρών, στο ύψος περίπου των μηρών. Στο σημείο θραύσης του λαιμού, τρεις παράλληλες αυλακώσεις πιθανώς σχετίζονται με την κατασκευή και στήριξη της κεφαλής στο σώμα.
Χρονολόγηση: 4ος -3ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Μπαχλάς 2016, 117, πίν. 6ιε.
Πρβλ.: αρ. κατ. **127**, **128**, **129** από το δυτικό νεκροταφείο. Επίσης, *Corinth* XVIII 2, πίν. 16, C183 (ως προς το ένδυμα και το επίθετο γαλάζιο χρώμα).

156. ΑΜΑ 2272. Πήλινη πλαγγόνα με σφενδόνη (πίν. 76)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Κολιοπάνου, οδός Καραπάνου. 15.07.1978. Π74.
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,102μ., πλάτος: 0,032μ., πάχος: 0,026μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη στο λαιμό, ελλιπής κατά τα άκρα. Καλή κατάσταση διατήρησης. Απολεπίσεις στο σώμα. Κατασκευασμένη από δύο μήτρες. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή, αποδίδεται έως τους μηρούς. Ο κορμός επιμήκης, οι ώμοι προεξέχουν εκατέρωθεν δίνοντάς του σχήμα σταυρού. Φέρουν οριζόντιο διαμπερές τρήμα ανάρτησης. Ανάγλυφα αποδίδονται οι μαστοί, η κοιλιά, οι γλουτοί. Με εγχάραξη αποδίδεται η ηβική χώρα και διαχωρίζονται οι μηροί στις δύο όψεις. Κάτω, τρεις τριγωνικές προεξοχές με οριζόντιες διαμπερείς οπές ανάρτησης. Λαιμός βραχύς, ευρύς. Πρόσωπο ελλειψοειδές με τα ανάγλυφα χαρακτηριστικά φθαρμένα. Κόμη σγουρή, φτάνει στο ύψος του αυτιού, αποδίδεται ακατάστατη στην κορυφή με εγχαράξεις. Περιμετρικά του προσώπου κοντοί, σχεδόν κυκλικοί, σχηματοποιημένοι βόστρυχοι, ωστόσο επιμελημένοι. Την κεφαλή περιβάλλει πλατιά σφενδόνη, η οποία συγκρατείται πάνω από το μέτωπο με διπλό δέσιμο. Στην κορυφή της κεφαλής φέρει οπή.
Χρονολόγηση: β΄ μισό $5^{ου}$ – $4^{ος}$ αι. π.Χ.
Πρβλ.: όμοιες πλαγγόνες από ταφές των δύο νεκροταφείων. Επίσης, Mollard-Besques 1954, 118, πίν. LXXXIV, C217. *Corinth* XVIII 4, πίν. 13, C124, C125.

157. ΑΜΑ 2273. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 77)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Κολιοπάνου, οδός Καραπάνου. 15.07.1978. Π73.
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,125μ., πλάτος: 0,03μ., πάχος: 0,014μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής ως προς τα άνω και τμήμα των κάτω άκρων. Απολεπισμένη. Κατασκευασμένη από μία μήτρα. Μετωπική, ιστάμενη, φορά χιτωνίσκο που φτάνει ως τη μέση και η παρυφή του εξαίρεται με εγχάραξη. Στο κάτω μέρος του ενδύματος διακρίνονται ελαφρώς κάθετες πτυχώσεις. Το σώμα απολήγει σε τρεις προεξοχές με διαμπερείς οπές ανάρτησης. Στενοί, τετραγωνισμένοι ώμοι προεξέχουν από τον κορμό, είναι διάτρητοι. Λαιμός βραχύς. Πρόσωπο μικρό, ωοειδές με ανάγλυφα αρχαϊκά χαρακτηριστικά. Χαμηλό μέτωπο, περιβάλλεται από σειρά κοντών βοστρύχων. Η κόμη κατεβαίνει στους ώμους, εκατέρωθεν του λαιμού. Φορά υψηλό, κυλινδρικό πόλο, που σώζει αμυδρά ίχνη ερυθρού χρώματος. Στην κορυφή φέρει οπή.
Κάτω άκρα: διατηρούνται τμηματικά. Κυκλικής διατομής, εύσαρκα, χωρίς απόδοση ανατομικών λεπτομερειών. Παχύτερα άνω, όπου διαμορφώνεται πεπλατυσμένος δακτύλιος ανάρτησης. Συνήθως οι πλαγγόνες του τύπου αυτού έχουν λεπτά άκρα με πεπλατυσμένη την άνω απόληξη. Εδώ τα πόδια είναι χοντρά και έχουν κρίκο ανάρτησης. Επομένως, είναι πιθανόν τα άκρα να ανήκουν στην πλαγγόνα με αρ. κατ. **156.**
Χρονολόγηση: $5^{ος}$ αι. π.Χ.
Πρβλ.: *Corinth* XV2, πίν. 31, XX, 11.

158. ΑΜΑ 2274. Εννέα άκρα πήλινων πλαγγόνων (πίν. 77)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Κολιοπάνου, οδός Καραπάνου, 1978, 15.07.1978
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Περιγραφή: Εννέα αποτμήματα άνω και κάτω άκρων: Τρία μικρού μεγέθους, πιθανώς από κάτω άκρο. Δύο τμήματα άνω άκρων στο ύψος του βραχίονα, λεπτά, κυκλικής διατομής, πεπλατυσμένα με οπή ανάρτησης. Ένα άκρο χέρι κρατά δίσκο και θα πρέπει να ανήκει στην πλαγγόνα αρ. κατ. **156**. Το ακέραιο πόδι ανήκει στην πλαγγόνα με αρ. κατ. **157.**

159. ΑΜΑ 852. Κάτω άκρο πλαγγόνας (πίν. 77)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Παπακίτσου, οδός Μικράς Ασίας, 1964, διάνοιξη βόθρου, αποθέτης κοροπλαθείου Σατύρου
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: ύψος: 0,043μ., πλάτος: 0,017μ., πάχος: 0,008μ.

Περιγραφή: Ακέραιο πόδι πλαγγόνας με οπή ανάρτησης στο ανώτερο τμήμα του.
Χρονολόγηση: 4ος αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Δάκαρης 1964, 311-312.

160. ΑΜΑ 259.1. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 77)
Προέλευση: Άρτα, άγνωστη προέλευση.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: 0,104μ. x 0,027μ. x 0,014μ. x 0,012μ.
Περιγραφή: Πλαγγόνα γυναικείας μορφής, στον τύπο του νευρόσπαστου. Ελλιπής κατά τα κινητά άκρα. Κατασκευασμένη με μήτρα. Οπίσθια όψη επίπεδη. Ιστάμενη, μετωπική. Φορά κοντό χιτώνα με ζώνη στη μέση, ιμάντας λοξά ανάμεσα στο στήθος καταλήγει στον αριστερό ώμο. Μαλλιά ανασηκωμένα γύρω από την κεφαλή, στο ύψος του αυτιού, σγουρά αποδοσμένα με ακανόνιστες εγχαράξεις. Πιθανώς φορά πλαστικά αποδοσμένα ενώτια. Διαμπερείς οπές για την προσαρμογή των κινητών μελών στο ύψος των ώμων και στο κάτω μέρος του σώματος, κάτω από το ένδυμα, όπου δημιουργούνται δύο εσοχές-κοιλότητες χωρισμένες μεταξύ τους από εγκάρσια νεύρωση. Στην κορυφή της κεφαλής οπή. Διατηρεί ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Χρονολόγηση: πιθ. 5ος-4ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **105-110.** Επίσης, Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 107, αρ. κατ. 360 κ.ε. Elderkin 1930, 467, εικ. 17 (σχέδιο πλαγγόνας από την Κύπρο, πρώιμων ελληνιστικών χρόνων).

161. ΑΜΑ 259.2. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 77)
Προέλευση: Άρτα, άγνωστη προέλευση.
Υλικό: Πηλός ερυθρός (2.5YR 6/6 light red)
Διαστάσεις: 0,105μ. x 0,026μ. x 0,014μ.
Περιγραφή: Όμοια με την προηγούμενη. Πιθανώς φορά πλαστικά αποδοσμένα ενώτια.
Χρονολόγηση: πιθ. 5ος-4ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **105-110.** Επίσης, Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 107, αρ. κατ. 360 κ.ε. Elderkin 1930, 467, εικ. 17 (σχέδιο πλαγγόνας από την Κύπρο, πρώιμων ελληνιστικών χρόνων).

162. ΑΜΑ 259.3. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 77)
Προέλευση: Άρτα, άγνωστη προέλευση.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: 0,102μ. x 0,026μ. x 0,016μ.
Περιγραφή: Όμοια με τις αρ. κατ. **160** και **161**, ως προς τη διαμόρφωση του κορμού και της κεφαλής, αλλά γυμνή. Στα αυτιά φορά πλαστικά αποδοσμένα ενώτια.
Χρονολόγηση: πιθ. 5ος-4ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **105-110.** Επίσης, Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 107, αρ. κατ. 360 κ.ε.

163. ΑΜΑ 1146. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 77)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, δίπλα από το χάλκινο αγγείο, 1/10
Υλικό: Πηλός ροδαλός (5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: ύψος: 0,102μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη στην κεφαλή και τη δεξιά τριγωνική προεξοχή. Μετωπική, ιστάμενη, γυμνή. Δηλώνονται ανατομικές λεπτομέρειες (στήθος, γλουτοί, κοιλιά). Η κόμμωση στο πίσω μέρος σηκώνεται ψηλά σε λαμπάδιο. Δεν διακρίνονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου. Οι ώμοι σχηματίζουν προεξοχές, με οπές ανάρτησης. Κάτω το σώμα χωρίζεται σε τρεις διάτρητες προεξοχές για την ανάρτηση των κάτω άκρων.
Πρβλ.: αρ. κατ. **165**, αρ. κατ. **127-129**, ως προς την κεφαλή. Επίσης, Παπαδοπούλου 2022, 10 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου) (πλαγγόνα ελληνιστικών χρόνων του δυτικού νεκροταφείου).

164. ΑΜΑ 1147. Πήλινη πλαγγόνα με χιτωνίσκο και πόλο (πίν. 77)

Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, δίπλα από το χάλκινο αγγείο, 1/10
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: σωζ. ύψος: 0,075μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής στον τύπο του νευρόσπαστου. Συγκολλημένη στο μέσο προεξέχον τμήμα ανάρτησης των κάτω άκρων. Κατασκευασμένη η πρόσθια όψη με μήτρα. Η οπίσθια επίπεδη. Μετωπική, ιστάμενη, φορά χιτωνίσκο και πόλο. Δεν διακρίνονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου, δεν δηλώνονται οι ανατομικές λεπτομέρειες. Διάτρητοι οι ώμοι και οι τρεις προεξοχές στο κάτω μέρος του σώματος.
Πρβλ.: Παπαδοπούλου 2022, 10 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου) (πλαγγόνα ελληνιστικών χρόνων [δυτικό νεκροταφείο]).

165. ΑΜΑ 1148. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 77)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, δίπλα από το χάλκινο αγγείο, 1/10
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: 0,101 x 0,028 x 0,011μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα. Συγκολλημένη στην κεφαλή. Δε διακρίνονται τα χαρακτηριστικά, δηλώνονται όμως οι ανατομικές λεπτομέρειες. Όμοια με την αρ. κατ. **163**.
Πρβλ.: αρ. κατ. **163**, αρ. κατ. **127-129**, ως προς την κεφαλή. Επίσης, Παπαδοπούλου 2022, 10 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου) (πλαγγόνα ελληνιστικών χρόνων του δυτικού νεκροταφείου).

166. ΑΜΑ 1216. Κορμός πήλινης πλαγγόνας (πίν. 77)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 7/12, τομέας Η
Υλικό: Πηλός ερυθρός (2.5Y 7/2 pale red)
Διαστάσεις: 0,075 x 0,034 x 0,019μ
Περιγραφή: Πήλινη πλαγγόνα γυναικείας μορφής, ελλιπής κατά την κεφαλή, τα άκρα στήριξης, τα κινητά μέλη. Ενδεδυμένη με πτυχωτό χιτώνα, που αφήνει ακάλυπτο τον κορμό. Στη μέση ζώνη, από το μέσον της οποίας ξεκινά διαγώνια ανάμεσα από το στήθος ιμάντας που απολήγει πάνω από τον αριστερό ώμο. Κατασκευασμένη με μήτρα η πρόσθια όψη, η οπίσθια επίπεδη.
Χρονολόγηση: πιθ. 5ος-4ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **105-110**, **144**, **160-162**, όπου βιβλιογραφία.

167. ΑΜΑ 6386. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 77)
Προέλευση: Άρτα, οικ. Γιαννούλα, οδός Κομμένου. 24.08.1984 (πάνω από την ταφή 2 / Γ)
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/4 pink)
Διαστάσεις: σώζ. ύψος:0,107μ, πλάτος (λεκάνης): 0,036μ, πλάτος (ώμοι): 0,039μ
Περιγραφή: Κορμός πήλινης πλαγγόνας. Ελλιπής κατά την κεφαλή και τα άκρα. Δύο μέρη κατασκευασμένα με μήτρα. Γυμνή, ιστάμενη μορφή. Πλαστική απόδοση των μαστών, της ηβικής χώρας, των γλουτών, των μηρών, του οπίσθιου τμήματος, του ομφαλού. Στο άνω μέρος του κορμού και στο ύψος των μηρών διακρίνονται οπές ανάρτησης.
Χρονολόγηση: τέλος 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ανδρέου 1984, 182.

168. ΑΜΑ 10191. Πήλινη πλαγγόνα (πίν. 78)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 06.07.2011, Π237
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: σωζ.ύψος:0,107μ., σωζ. πλάτος: 0,039μ., πάχος: 0,03μ.
Περιγραφή: Πλαγγόνα γυμνής γυναικείας μορφής, ελλιπής ως προς τα κινητά μέλη και την κεφαλή. Ισχυρή απόκρουση στον αριστερό ώμο, απόκρουση και εγχάραξη στο κάτω μέρος των μηρών στην πρόσθια όψη. Πλαστικά αποδίδονται οι μηροί, το φύλο, η κοιλιακή χώρα, το στήθος, οι γλουτοί και η σπονδυλική στήλη. Σώζεται η οπή ανάρτησης του δεξιού κάτω και οι οπές ανάρτησης των άνω άκρων. Ίχνη λευκού επιχρίσματος κυρίως στην πρόσθια όψη.
Πρβλ.: αρ. κατ. **167**.

ΠΛΑΤΑΓΕΣ

169. Αγγείο 5. Πήλινη πλαταγή (πίν. 78)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI, Αγγείο 5
Υλικό: Πηλός φαιός (7.5 YR 7/1 light gray)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,059μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, συγκολλημένη από πολλά θραύσματα, ελλιπής. Ιζήματα στην επιφάνεια. Ενιαίο σώμα. Άβαφη με κυκλική οπή 0,006μ. Εσωτερικά κοίλη.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο-μέσα 4^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 148-149, αρ. κατ. 519.

170. Αγγείο 6. Πήλινη πλαταγή (πίν. 78)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI, Αγγείο 6
Υλικό: Πηλός φαιός (7.5 YR 7/1 light gray)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,055μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαταγή, ελλιπής κατά μεγάλο τμήμα. Ιζήματα στην επιφάνεια. Άβαφη, με σώμα σφαιρικό, ελαφρώς πεπιεσμένο. Αποτελείται από δύο ημισφαίρια, το ένα ακέραιο φέρει μικρή κυκλική οπή, διαμέτρου 0,005μ. Από το δεύτερο ημισφαίριο σώζεται περίπου το ¼. Εσωτερικά κοίλη με τοιχώματα αδρά.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο-μέσα 4^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 149, αρ. κατ. 520.

171. 3^{η} πλαταγή Ταφής XI / ΟΜ1 (πίν. 78)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI
Υλικό: Πηλός φαιός (7.5 YR 7/1 light gray)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,054μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, ελλιπής, συγκολλημένη από πολλά θραύσματα, συμπληρωμένη. Άβαφη, αποτελείται από δύο ημισφαίρια (το ένα ακέραιο). Εσωτερικά κοίλη.
Χρονολόγηση: β΄ τέταρτο-μέσα 4^{ου} αι. π.Χ.
Πρβλ.: αρ. κατ. **169** του παρόντος καταλόγου.

172. 4^{η} πλαταγή Ταφής XI / ΟΜ1 (πίν. 78)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 7/3 very pale brown)
Περιγραφή: Συνανήκοντα, συγκολλώμενα θραύσματα πήλινης, κοίλης, σφαιρικής πλαταγής.

173. Πλαταγές Ταφής Χ1 / ΟΜ1 (πίν. 78)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Χαρίτου, οδός Κρυστάλλη, 03.05.2000, ταφή XI
Υλικό: Πηλός φαιός (7.5 YR 7/1 light gray)
Διαστάσεις: ημισφαιρίου: 0,06μ. x 0,05μ.
Περιγραφή: Θραύσματα από τουλάχιστον δύο πήλινες πλαταγές με σφαιρικό σώμα. Ακέραιο, ραγισμένο, ασυντήρητο το ένα από τα δύο ημισφαίρια, ελαφρώς πεπιεσμένο.

174. ΑΜΑ 1174. Ημισφαίριο πλαταγής (πίν. 78)
Προέλευση: Άρτα, Κουτσομύτα, 07.10.1957, ταφική θήκη 32
Υλικό: Πηλός
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,053μ.
Περιγραφή: Ήμισυ κοίλης, σφαιρικής πλαταγής. Συγκολλημένη, συμπληρωμένη
Χρονολόγηση: τέλος 4^{ου} – α΄ μισό 3^{ου} αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Ζαφειρόπουλος 1957, 87.

175. ΑΜΑ 9230. Πήλινη πλαταγή (πίν. 79)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Μερκοβίτη, περιοχή Κουτσομύτα, 17.09.1993 (πάνω από τις ταφικές θήκες Ι και ΙΙ)
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow)

Διαστάσεις: διάμετρος: 0,052μ.
Περιγραφή: Πήλινη, κοίλη, σφαιρική πλαταγή, συγκολλημένη, ελλιπής. Άβαφη, αποτελείται από δύο ημισφαίρια. Εσωτερικά του ενός ημισφαιρίου ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Χρονολόγηση: ελληνιστική περίοδος

176. ΑΜΑ 8348. Σιδερένια πλαταγή (πίν. 79)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Θεοδώρου, οδός Κομμένου. 15.09.1997, τάφος CXI, Σ3
Υλικό: Σίδηρος
Περιγραφή: Σιδερένια σφαιρική πλαταγή, ελαφρώς πεπιεσμένη πάνω, ακέραια, οξειδωμένη. Φέρει οπή.
Χρονολόγηση: αρχές 5ου αι. π.Χ. (500-480 π.Χ.)
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄τόμ., 59, αρ. κατ. 195.

177. ΑΜΑ 9716. Πήλινη πλαταγή (πίν. 79)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, Ταφή XXXI, Π8
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,068μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, συγκολλημένη, ελλιπής ως προς τμήμα του ενός ημισφαιρίου. Αποτελείται από δύο ημισφαίρια. Εσωτερικά κοίλη. Εξωτερικά διατηρεί λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο σε μεγάλο μέρος.
Χρονολόγηση: β΄- γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 106, αρ. κατ. 361.

178. ΑΜΑ 9719. Πήλινη πλαταγή (πίν. 79)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, ταφή XXXI, Π22.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,057μ.
Περιγραφή: Μικρή πήλινη σφαιρική πλαταγή, συγκολλημένη, ελλιπής. Αποτελείται από δύο ημισφαίρια. Εσωτερικά κοίλη. Εξωτερικά ίχνη λευκού επιχρίσματος, απολεπισμένο.
Χρονολόγηση: β΄- γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 109, αρ. κατ. 374.

179. ΑΜΑ 9673. Πήλινη πλαταγή (πίν. 79)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, ταφή XXXI, Π19.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,058μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, ακέραιη. Αποτελείται από δύο ημισφαίρια, στο ένα οπή διαμέτρου 0,007μ. Εσωτερικά κοίλη. Εξωτερικά λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο σε μεγάλο μέρος, με το οποίο διαμορφώνεται πλέγμα ως διακοσμητικό στοιχείο.
Χρονολόγηση: β΄- γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 109, αρ. κατ. 372.

180. ΑΜΑ 9674. Πήλινη πλαταγή (πίν. 79)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, ταφή XXXI, Π23
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,058μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, ακέραιη, αποτελείται από δύο ημισφαίρια, στο ένα οπή 0,008μ. Στο κοίλο εσωτερικό διατηρείται μικρή μάζα πηλού, που προσέδιδε τον ήχο κατά την ανακίνηση της πλαταγής. Εξωτερικά λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο σημαντικά.
Χρονολόγηση: β΄- γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 109-110, αρ. κατ. 375.

181. ΑΜΑ 9714. Πήλινη πλαταγή (πίν. 79)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, ταφή XXXI, Π5
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 7/6 reddish yellow)

Διαστάσεις: διάμετρος: 0,067μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, συγκολλημένη, συμπληρωμένη. Αποτελείται από δύο ημισφαίρια, κοίλα εσωτερικά, στην περιφέρεια των οποίων διαμορφώνεται περιχείλωμα για τη συναρμογή των δύο μερών. Στο κέντρο περίπου του ενός ημισφαιρίου διατηρείται οπή διαμέτρου 0,009μ. Εξωτερικά λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο σε μεγάλο μέρος.
Χρονολόγηση: β΄- γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 105, αρ. κατ. 358.

182. Π2. Πήλινη πλαταγή (πίν. 79)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, ταφή XXXI, Π2
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/3 pink)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,056μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, συγκολλημένη, συμπληρωμένη. Δύο ημισφαίρια, κοίλα εσωτερικά, στην περιφέρεια των οποίων περιχείλωμα για τη συναρμογή των δύο μερών. Εσωτερική επιφάνεια αδρή. Εξωτερικά λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο.
Χρονολόγηση: β΄- γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 105, αρ. κατ. 355.

183. Π3. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, ταφή XXXI, Π2
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 7/3 pink)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,056μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, αποτελούμενη από δύο ημισφαίρια. Το ένα συγκολλημένο, συμπληρωμένο, το άλλο διατηρείται σε πολλά θραύσματα. Εσωτερικά κοίλη. Στην περιφέρεια διαμορφώνεται περιχείλωμα για τη συναρμογή των δύο μερών. Εξωτερικά λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο.
Χρονολόγηση: β΄- γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 105, αρ. κατ. 356.

184. ΑΜΑ 7932. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, ταφή XXXI, Π1
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 8/4 very pale brown)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,055μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, ακέραιη, αποτελούμενη από δύο ημισφαίρια. Κοίλη εσωτερικά, με μικρή οπή. Λευκό επίχρισμα σε όλη την επιφάνεια. Τέσσερις γραμμές ερυθρού χρώματος, ακτινωτά διατεταγμένες γύρω από την οπή, κοσμούν την πλαταγή.
Χρονολόγηση: β΄- γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 104, αρ. κατ. 354.

185. Π25. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, Ταφή XXXI, Π25
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,057μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή με δύο ημισφαίρια, το ένα ακέραιο, συγκολλημένο, ελλιπές. Στο κέντρο οπή διαμέτρου 0,005μ. Το έτερο σώζεται σε πολλά μη συγκολλώμενα θραύσματα. Λευκό επίχρισμα. Εσωτερικά κοίλη, περιχείλωμα για τη συναρμογή των μερών.
Χρονολόγηση: β΄- γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 110, αρ. κατ. 377.

186. Π27. Πήλινη πλαταγή
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου, 16.09.1999, ταφή XXXI, Π27
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow)
Περιγραφή: Θραύσματα κοίλης σφαιρικής πλαταγής. Εξωτερικά ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Χρονολόγηση: β΄- γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 110, αρ. κατ. 379.

187. ΑΜΑ 11918. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCXCIV, Π2185, 29.09.2015
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,093μ., ύψος: 0,024μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαταγή, άβαφη, συγκολλημένη. Σώμα κυλινδρικό, πεπιεσμένο με επίπεδες επιφάνειες. Στις κάθετες πλευρές αντιδιαμετρικά διακρίνονται δύο οπές.
Χρονολόγηση: α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 43, εικ. 65 (Θ. Δημητρέλη). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 582.

188. ΑΜΑ 11919. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCXCIV, Π2180, 29.09.2015
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,061μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαταγή, ακέραιη, κοίλη εσωτερικά, σφαιρική, με μικρή οπή. Λευκό επίχρισμα, απολεπισμένο.
Χρονολόγηση: α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 43, εικ. 66 (Θ. Δημητρέλη). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 583.

189. ΑΜΑ 11920. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCXCIV, Π2176, 29.09.2015
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,059μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαταγή, ακέραιη. Σφαιρική, φέρει μικρή οπή. Κοίλη εσωτερικά. Σώζει λευκό επίχρισμα στο δεξί ημισφαίριο.
Χρονολόγηση: α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 43, εικ. 67 (Θ. Δημητρέλη). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 583.

190. ΑΜΑ 11921. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCXCIV, Π2204, 29.09.2015
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,068μ.
Περιγραφή: Πήλινη πλαταγή ακέραιη. Σφαιρική, άβαφη, με μικρή οπή.
Χρονολόγηση: α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 44, εικ. 68 (Θ. Δημητρέλη). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 583.

191. ΑΜΑ 11922. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCXCIV, ΟΜ1181, Π2160, 29.09.2015
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,057μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, ακέραιη, κοίλη εσωτερικά, φέρει οπή. Διατηρεί λευκό επίχρισμα.
Χρονολόγηση: α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 44, εικ. 69 (Θ. Δημητρέλη). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 583.

192. ΑΜΑ 11923. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCXCIV, Π2153, 29.09.2015
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,047μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, ακέραιη, κοίλη, φέρει οπή και λευκό επίχρισμα.
Χρονολόγηση: α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 44, εικ. 70 (Θ. Δημητρέλη). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 583.

193. ΑΜΑ 11924. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCXCIV, Π2211, 29.09.2015
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 6/6 reddish yellow)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,051μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, ακέραιη, κοίλη, διατηρεί την οπή και λευκό επίχρισμα.
Χρονολόγηση: α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2017, 44, εικ. 71 (Θ. Δημητρέλη). Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 583.

194. Π2154, Π2155, Π2156, Π2157, Π2161, Π2168, Π2169, Π2170, Π2172, Π2174, Π2175, Π2177, Π2186, Π2187, Π2188, Π2195, Π2198, Π2206. Πήλινες πλαταγές
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, τάφος CCXCIV, 29.09.2015
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/6 reddish yellow)
Περιγραφή: Πήλινες πλαταγές, ακέραιες ή θραυσμένες, ασυντήρητες. Σφαιρικές, φέρουν οπή και ίχνη λευκού επιχρίσματος.
Χρονολόγηση: α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.
Βιβλιογραφία: Αγγέλη 2021, Β΄ τόμ., 166, αρ. κατ. 584.

195. ΑΜΑ 10179. Πήλινη πλαταγή (πίν. 80)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική νεκρόπολη, δυτικό ανάλημμα ταφικής οδού. 09.09.2011, Π440, ταφικός περίβολος γ.
Υλικό: Πηλός κιτρινέρυθρος (5 YR 6/8 reddish yellow)
Διαστάσεις: 0,064 x 0,066μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή, συγκολλημένη. Αποτελείται από δύο ημισφαίρια, διατηρεί μελανό γάνωμα.

196. ΑΜΑ 11301. Πήλινη πλαταγή (πίν. 81)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, ανατολικό ανάλημμα ταφικής οδού, 28.05.2012, Π853.
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5 YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,05μ.
Περιγραφή: Ακέραιη πήλινη πλαταγή με οπή. Σφαιρική, ελαφρώς πεπιεσμένη στην πλευρά της οπής. Κοίλη εσωτερικά. Σώζει ίχνη λευκού επιχρίσματος.

197. ΑΜΑ 7858. Πήλινη πλαταγή (πίν. 81)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Δήμου, οδός Κομμένου. 06.09.1999, Π49, εξωτερ. τάφου XVI.
Υλικό: Πηλός ροδαλός (7.5YR 8/4 pink)
Διαστάσεις: διάμετρος: 0,054μ.
Περιγραφή: Πήλινη σφαιρική πλαταγή. Αποτελείται από δύο ημισφαίρια, στο ένα φέρει μικρή κυκλική οπή. Λευκό απολεπισμένο επίχρισμα κατά τόπους.
Βιβλιογραφία: Παπαδοπούλου 2022, 8 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ

198. ΑΜΑ 6184. Εγχάρακτο παιχνίδι σε λιθόπλινθο (πίν. 81)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Θάνου, πάροδος Ηρακλείτου, 1999.
Υλικό: Ασβεστόλιθος
Διαστάσεις: λιθόπλινθου: 0,92μ. x 0,65μ. x 0,8μ. x 0,14μ. πίνακα: 0,215μ. x 0,21μ. x 0,21μ. x 0,215μ., ορθογωνίων: 0,03μ. x 0,06μ./ 0,025μ. x 0,05μ./ 0,6μ. x 0,4μ.
Περιγραφή: Λιθόπλινθος ορθογωνίου σχήματος, συγκολλημένη από τέσσερα θραύσματα. Θραυσμένη σε μία γωνία. Η άνω επιφάνεια λειασμένη, οι πλαϊνές αδρά επεξεργασμένες. Στο κέντρο περίπου της άνω επιφάνειας διατηρείται εγχάρακτος πίνακας, χωρισμένος σε είκοσι οκτώ (28) ανισομεγέθη ορθογώνια, με διαστάσεις που ποικίλουν. Η εγχάραξη είναι αβαθής.
Χρονολόγηση: ελληνιστική περίοδος
Βιβλιογραφία: Κοντογιάννη 1999, 468. Ρήγινος 2008, 96, εικ. 5. Παπαδοπούλου 2022, 15 (Β. Γαλάνη, Π. Κίτσιου, Θ. Παπαβασιλείου).

ΖΑΡΙΑ

199. Λ82. Λίθινο ζάρι (πίν. 81)
Προέλευση: Άρτα, Ανάδειξη Αμβρακίας, Δυτική Νεκρόπολη, Δυτικό ανάλημμα ταφικής οδού, 25.04.2014, Λ82
Υλικό: Ψαμμόλιθος
Περιγραφή: Ακέραιο λίθινο ζάρι. Συμπαγής κύβος. Σε κάθε έδρα φέρει την αρίθμηση, με εμπίεστες στιγμές. Η πλευρά που κανονικά θα έφερε το 6, φέρει 9 στιγμές τοποθετημένες σε τρεις σειρές.
Χρονολόγηση: 5ος-4ος αι. π.Χ.
Πρβλ.: *Corinth* XII, 217-218, 221, πίν. 100, αρ. 1737, 1738. Ignatiadou 2019, 147.

200. ΑΜΑ 6977. Πήλινο ζάρι (πίν. 81)
Προέλευση: Άρτα, οικόπεδο Κολιοπάνου, οδός Καραπάνου, 25.10.1977.
Υλικό: Πηλός ωχρός (10YR 6/4 light yellowish brown)
Διαστάσεις: 0,022 x 0,022 x 0,022μ.
Περιγραφή: Ακέραιο πήλινο ζάρι, με μικρές αποκρούσεις. Συμπαγής κύβος με πλευρά μήκους 0,022μ., φέρει σε κάθε έδρα από μία έως έξι εμπίεστες στιγμές.
Χρονολόγηση: αρχαϊκή περίοδος
Βιβλιογραφία: Πρβλ. *Corinth* XII, 217-218, 221, πίν. 100.

ΠΙΝΑΚΕΣ

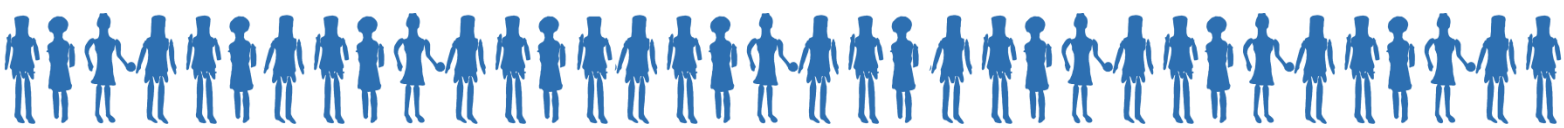

1. Πήλινο ειδώλιο κοριτσιού με μπάλα. Κάτω Ιταλία, 3ος αι. π.Χ. Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art, 07.286.18.

2. Πήλινο ειδώλιο κοριτσιού με μπάλα. Βοιωτία, περ. 500 π.Χ. Παρίσι, Musée du Louvre, MNE 1332.

3. Ερυθρόμορφη υδρία του Ζωγράφου του Βερολίνου. Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art, 65.11.12.

4. Μελανόμορφος αττικός αμφορέας του Εξηκία (530-525 π.Χ.). Ρώμη, Μουσείο Βατικανού, 16757.

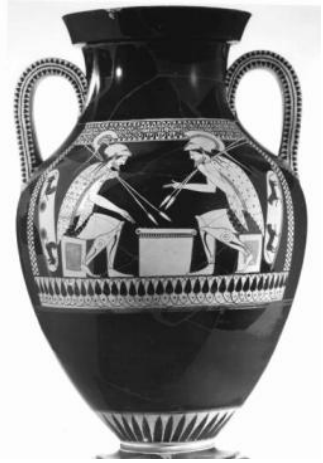

5. Ερυθρόμορφος αμφορέας του Ζωγράφου του Ανδοκίδη. Βοστώνη, Museum of Fine Arts, 01.8037.

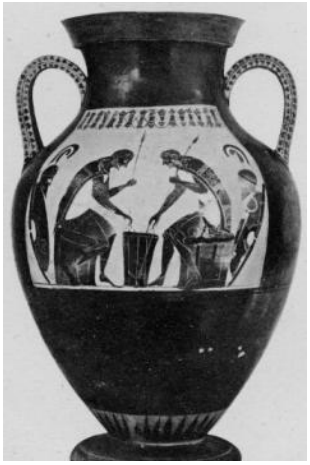

6. Ερυθρόμορφος αμφορέας του Ζωγράφου της Αιώρας. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale H2460.

1. Λήκυθος λευκού βάθους του Ζωγράφου του Διόσφου. Παρίσι, Musée du Louvre, MNB911.

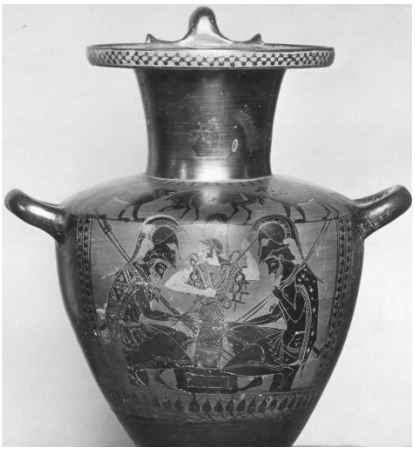

2. Μελανόμορφη υδρία του Ζωγράφου του Ευφιλήτου. Παρίσι, Musée du Louvre, F290.

3. Ετρουσκικό χάλκινο κάτοπτρο με παράσταση Αχιλλέα και Αίαντα που παίζουν πεσσούς, 3ος αι. π.Χ. Μιλάνο, Museo Teatrale alla Scala.

4. Σύμπλεγμα ειδωλίων με απεικόνιση παιχνιδιού πεσσείας. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 4200.

5. Αγόρια παίζουν με σφαίρα. Αττικός ερυθρόμορφος χους, 425 π.Χ. Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art, 25.78.48.

6. Αγόρια με γλύκισμα και στρόφαλο. Αττικός ερυθρόμορφος χους, 420-420 π.Χ. Princeton, Princeton University Art Museum, y1962-13.

1. Αττικός ερυθρόμορφος χους. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, 1873, 0111.11.

2. Βρέφος με φυλακτό. Αττικός ερυθρόμορφος χους, 420 π.Χ. Princeton, Princeton University Art Museum, Y1953.22.

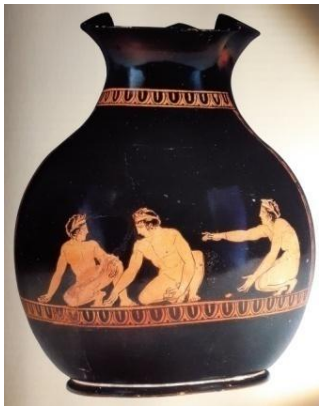

3. Νέοι παίζουν με αστραγάλους. Αττικός ερυθρόμορφος χους. Malibu, The J.P. Getty Museum, 96.AE.28.

4. Παιχνίδι με αμαξίδιο. Αττικός ερυθρόμορφος χους. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, 1910.6-15.5.

5. Βρέφος με πλαταγή. Αττικός ερυθρόμορφος χους, 440-430 π.Χ. Λονδίνο Βρετανικό Μουσείο, 1910.6-15.4.

6. Παιδί παίζει με πτηνό. Αττικός ερυθρόμορφος χους, 425-420 π.Χ. Βοστώνη, Museum of Fine Arts, 01.8086.

7. Χάρων, μητέρα, βρέφος με στρόφαλο. Λευκή λήκυθος. Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art, 09.221.44.

8. Αττικός ερυθρόμορφος χους. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 1267.

1. Νεαρή γυναίκα με σβούρα. Κύλικα του Ζωγράφου του Σωτάδη, περ. 430 π.Χ. Βρυξέλλες, Musées Royaux d' Art et d' Histoire.

2. Σκηνή παιχνιδιού με σβούρα. Ερυθρόμορφη απουλική πελίκη, 400-365π.Χ. Matera, Museo Archeologico Nazionale Domenico Ridola 14924.

3. Παιχνίδι με σβούρα. Ερυθρόμορφη αρυβαλλοειδής λήκυθος. Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art,75.2.9.

4.4. Επίνητρο του Ζωγράφου της Ερέτριας, 430-425 π.Χ. Άμστερνταμ, Μουσείο Allard Pierson 2021.

5. Ειδώλιο αστραγαλίζουσας νέας από την Ερέτρια. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 12112.

6. Ειδώλια αστραγαλιζουσών γυναικείων μορφών από τη Βοιωτία, 4ος αι. π.Χ. Βοστώνη, Museum of Fine Arts.

1. Αστραγαλίζουσες νεάνιδες από την Καπύη, 330 π.Χ. περ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, 1867,0510.1.

2. Σύμπλεγμα γυναικείων μορφών στο παιχνίδι του εφεδρισμού, ύστερος 4ος αι. π.Χ. Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, ΜΘ30146.

3. Σύμπλεγμα γυναικείων μορφών στο παιχνίδι του εφεδρισμού. 4ος αι. π.Χ. Αγία Πετρούπολη, Μουσείο Hermitage, ΓΡ-5390.

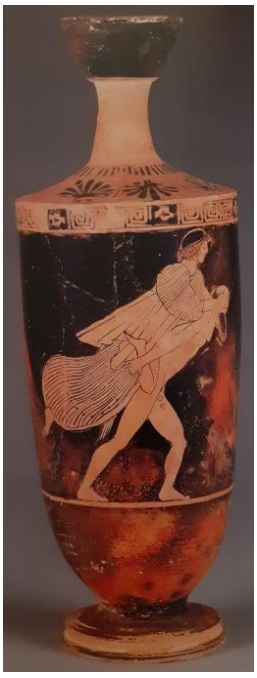

4. Κορίτσι και Σάτυρος στο παιχνίδι του εφεδρισμού. Αττική ερυθρόμορφη λήκυθος, 470-460 π.Χ. Malibu, The J.P. Getty Museum, 71.AE.444.

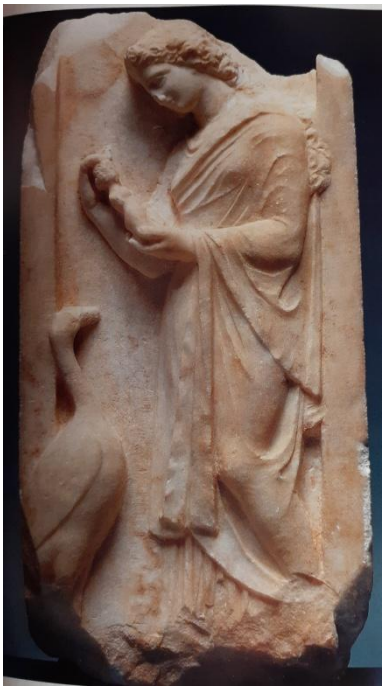

1. Επιτύμβια στήλη με παράσταση νεαρής που κρατά πλαγγόνα και πτηνού. 4ος αι. π.Χ. Malibu, The J.P. Getty Museum, 82.AA.135.

2. Νεαρή με πλαγγόνα μπροστά από επιτύμβια στήλη. Λευκή λήκυθος του Ζωγράφου του Θανάτου, 440 π.Χ. Ιδιωτική συλλογή.

3. Αγόρι με φυλακτό. Αττικό ερυθρόμορφο αρυβαλλοειδές ληκύθιο, Αμβρακία, 5ος αι. π.Χ. Άρτα, Αρχαιολογικό Μουσείο, 10743.

4. Περιδέραιο με φυλακτά από την Άκανθο. 4ος αι. π.Χ. Πολύγυρος, Αρχαιολογικό Μουσείο ΜΘ7468.

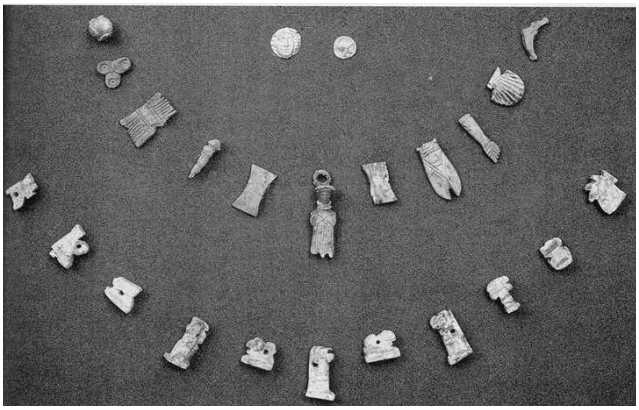

5. Οστέινα αντικείμενα-φυλακτά, Άβδηρα, 4ος αι. π.Χ. Άβδηρα, Αρχαιολογικό Μουσείο.

1. Ερωτιδείς παίζουν αποδιδρασκίνδα. Τοιχογραφία, αρχαίο Ηράκλειον, 1ος αι. μ.Χ.

2. Πήλινο ζάρι με γραπτή παράσταση ανδρικής κεφαλής, μέσα 7ου αι. π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Α 19366.

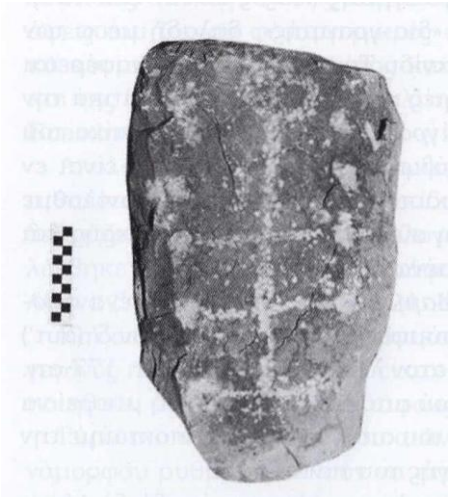

3. Το παιχνίδι του Αζοριά στην Κρήτη.

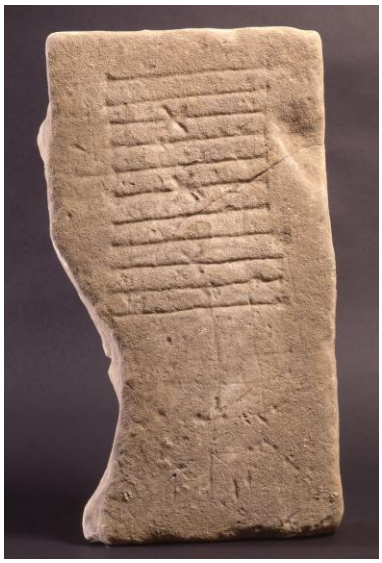

4. Εγχάρακτοι πίνακες των παιχνιδιών *πέντε γραμμαί* και *πόλις* από τα Άβδηρα.

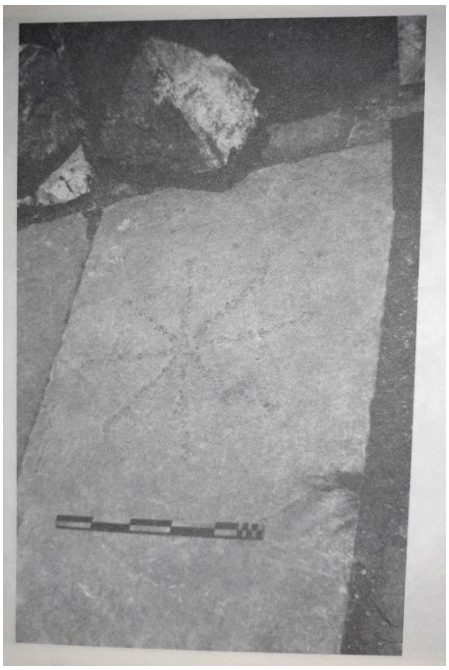

1. Εγχάρακτο παιχνίδι στον αναβαθμό του νότιου άκρου της στοάς-δρόμου της Βασιλικής Αλκίσωνος στη Νικόπολη.

2. Πήλινο ομοίωμα τράπεζας παιχνιδιού από το νεκροταφείο του δήμου Αναγυρούντος (Βάρη Αττικής), 675-650 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 25665.

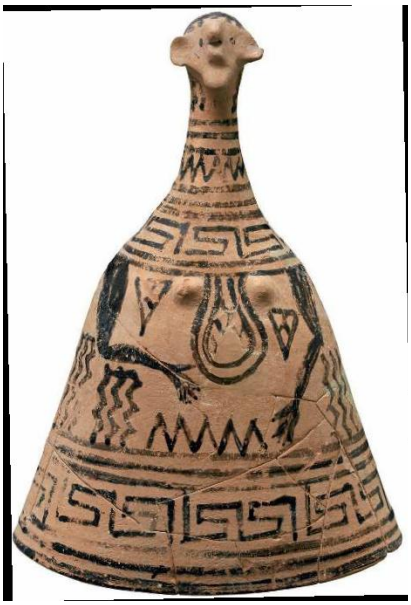

3. Κωδωνόσχημο τροχήλατο ειδώλιο, τέλη 8ου-αρχές 7ου αι. π.Χ. Θήβα, Αρχαιολογικό Μουσείο.

4. Πήλινη πλαγγόνα, αρχές 5ου αι. π.Χ. Νέα Υόρκη, The Metropolitan Museum of Art, 1944.

5. Πήλινη πλαγγόνα. Κόρινθος, Ιερό Δήμητρας και Κόρης, MF-11024.

1. Πλαγγόνες από τάφους της Βέροιας.

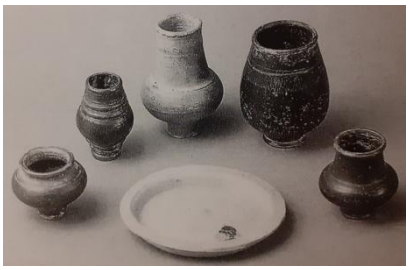

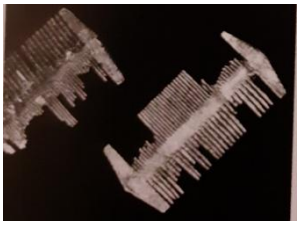

2. Μικρογραφικά ομοιώματα αγγείων, επίπλων και ειδών καλλωπισμού ρωμαϊκών χρόνων.

3. Σύνθεση ειδωλίων με αναπαράσταση παιχνιδιού. Βοιωτία, 4ος αι. π.Χ. Παρίσι, Musée du Louvre, CA 1734.

4. Παιχνίδι με αστραγάλους. Ζωγραφική σε μάρμαρο. Αρχαίο Ηράκλειον, 1ος αι. μ.Χ. Νάπολη, Museo Archeologico Nazionale, 9562.

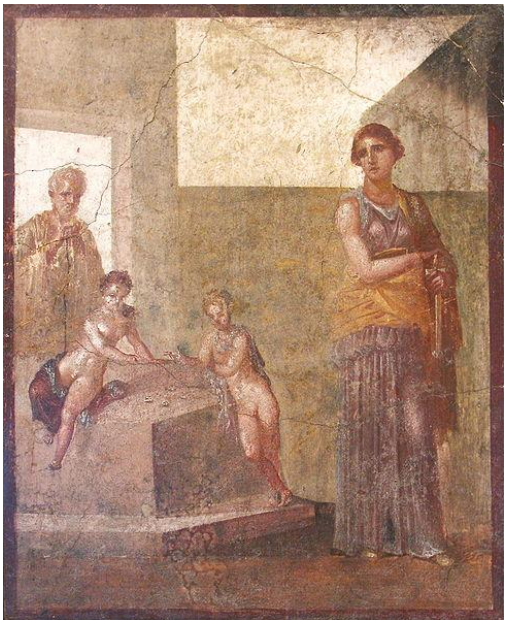

1. Οι γιοι της Μήδειας παίζουν με αστραγάλους. Πομπηία, 1ος αι. μ.Χ. Νάπολη. Museo Archeologico Nazionale, 8977.

2. Γυάλινοι πεσσοί και σιδερένια ελάσματα, από την επένδυση που θα είχε στις γωνίες ο ξύλινος πτυσσόμενος πίνακας. Δερβένι, Τάφος Β.

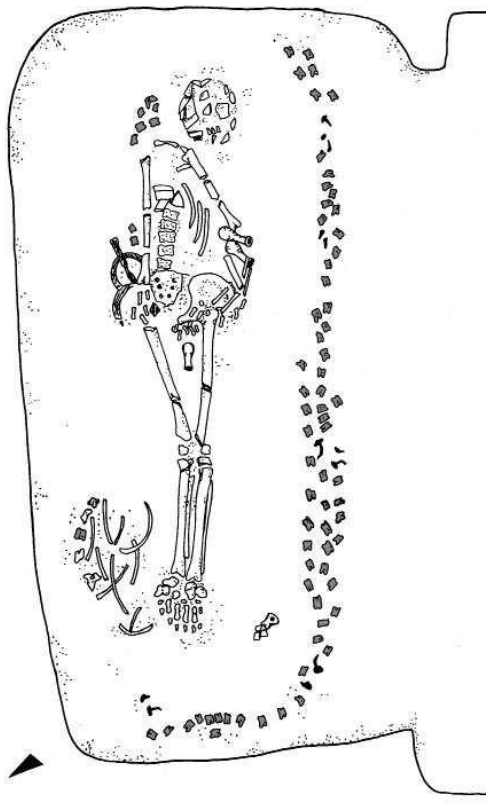

3. Σχεδιαστική αποτύπωση της ταφής 101 με τα κτερίσματά της, Νεκρόπολη Varranone.

4. Ομοίωμα αστραγάλου από πωρόλιθο. Πύλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, 465.

1. Αεροφωτογραφία της Άρτας. Στην ίδια θέση ιδρύθηκε η Αμβρακία.

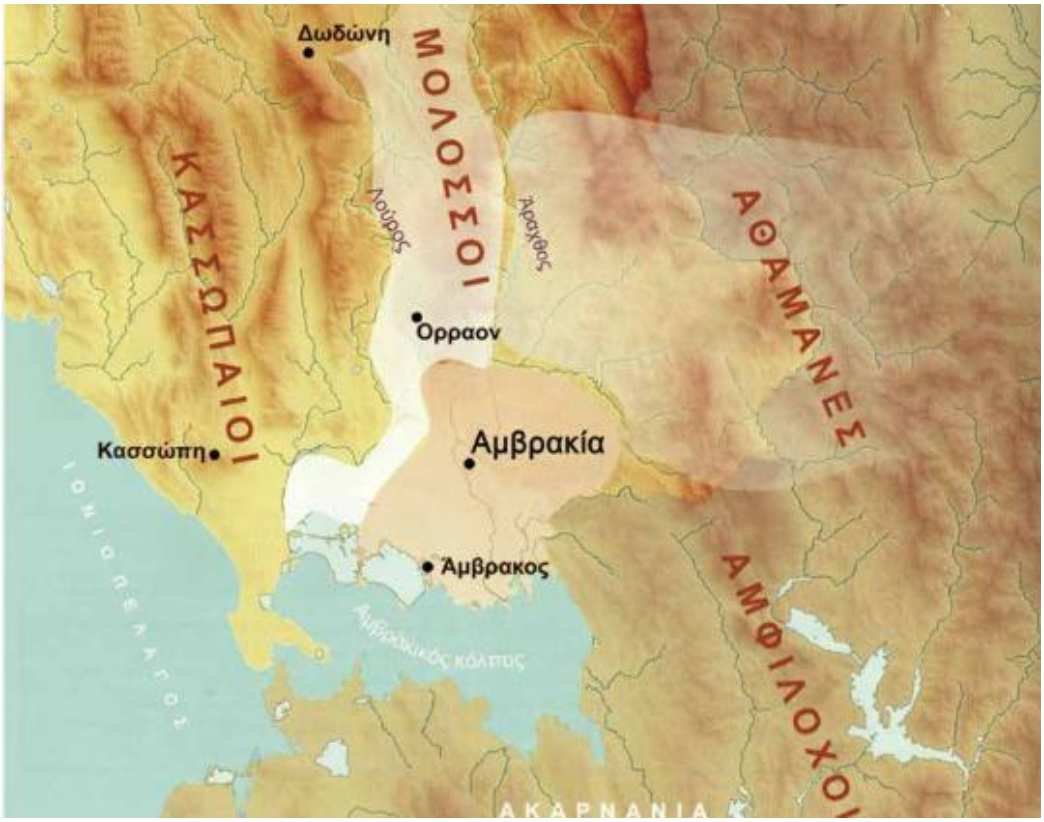

2. Χάρτης της Αμβρακίας και των γειτονικών περιοχών.

1. Η πολεοδομική χάραξη της Αμβρακίας στη σύγχρονη πόλη.

2. Σχεδιαστική αναπαράσταση των οικοδομικών νησίδων με τις οικίες.

1. Ο Ναός του Απόλλωνα.

2. Το Μικρό Θέατρο της Αμβρακίας.

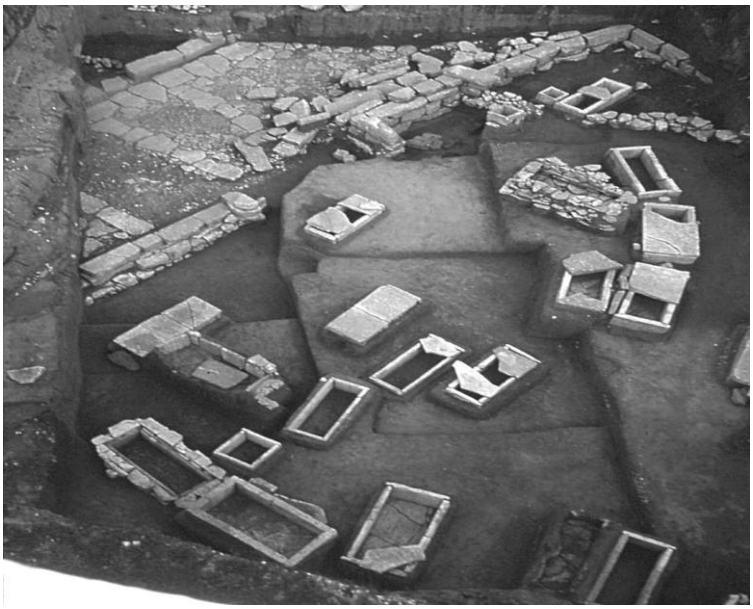

1. Τμήμα του ανατολικού νεκροταφείου.

2. Τμήμα της Δυτικής Νεκρόπολης της Αμβρακίας.

3. Το Πολυάνδριο.

1. Άβαφος τεφροδόχος αμφορέας, ταφική θήκη 5β,
οικόπεδο Μερκοβίτη, Ανατολικό νεκροταφείο Αμβρακίας
(238-168 π.Χ.).

2. Ο κιβωτιόσχημος τάφος CCXCIV (πάνω) και κάποια από τα κτερίσματα (κάτω). Δυτική Νεκρόπολη Αμβρακίας (αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.).

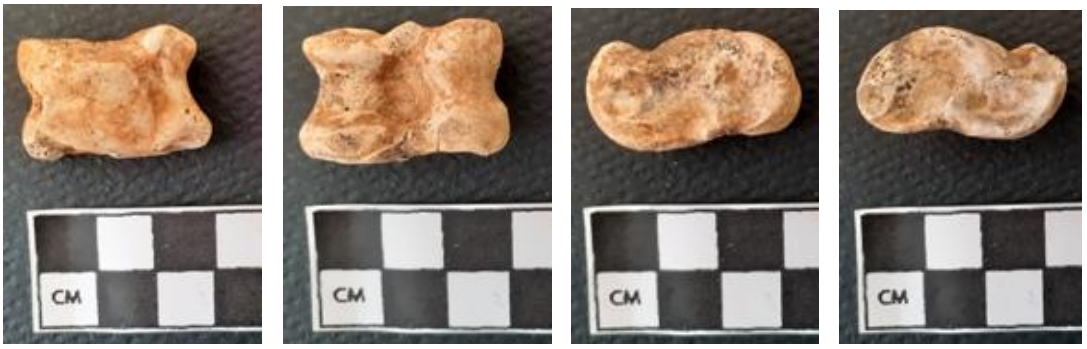

Αρ. κατ. 1α.

Αρ. κατ. 1β.

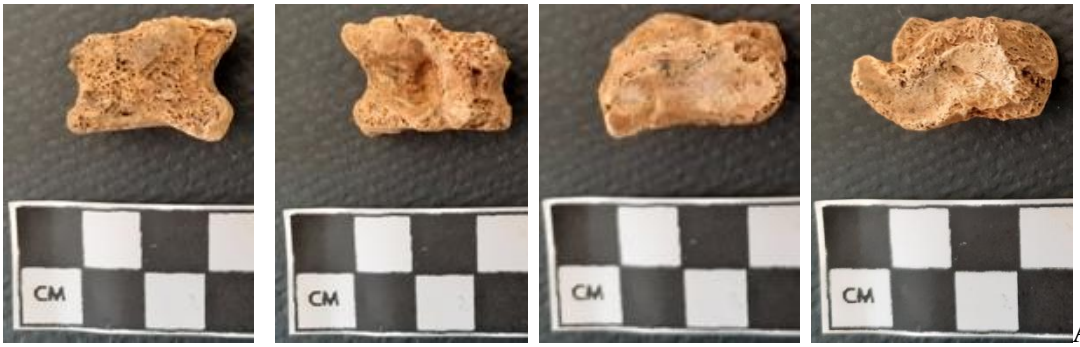

Αρ. κατ. 1γ.

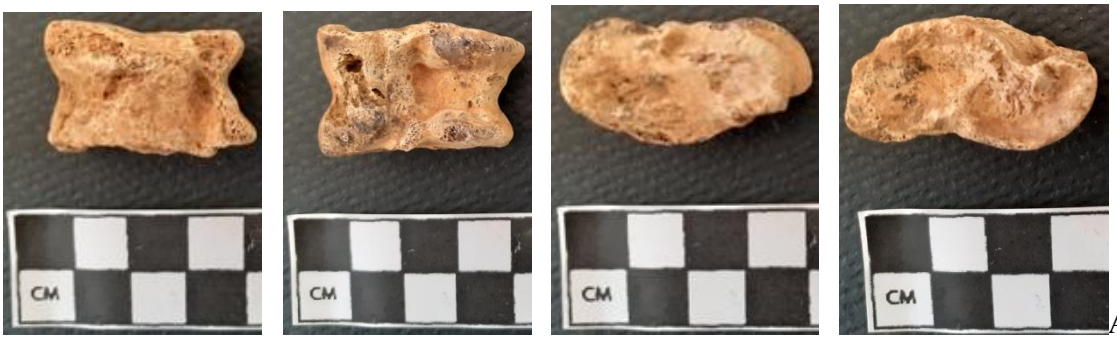

Αρ. κατ. 1δ.

Αρ. κατ. 1ε.

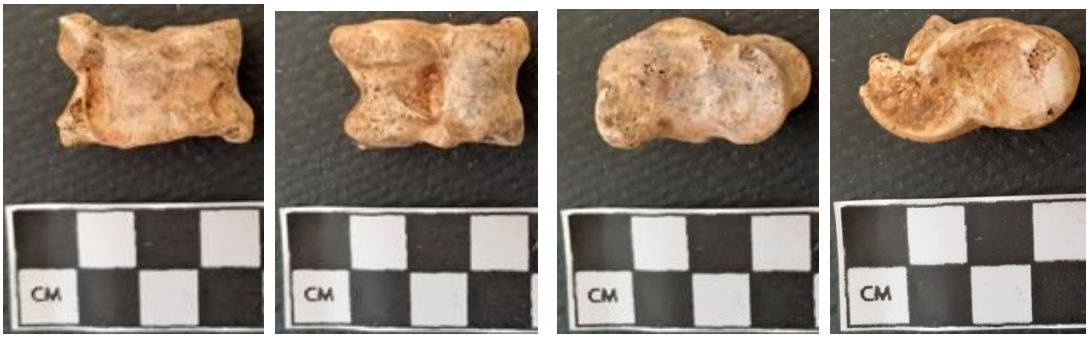

Αρ. κατ. 1στ.

Αρ. κατ. 1ζ.

Αρ. κατ. 1η.

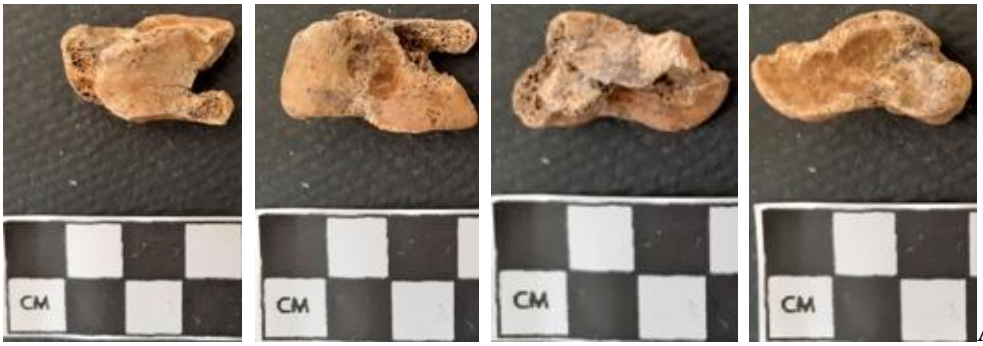

Αρ. κατ. 1θ.

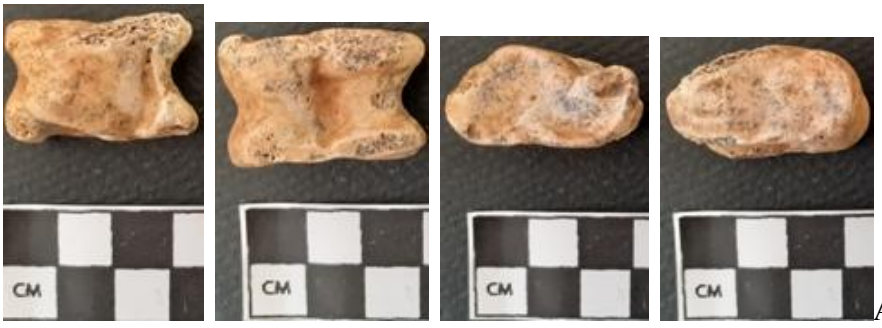

Αρ. κατ. 1ι.

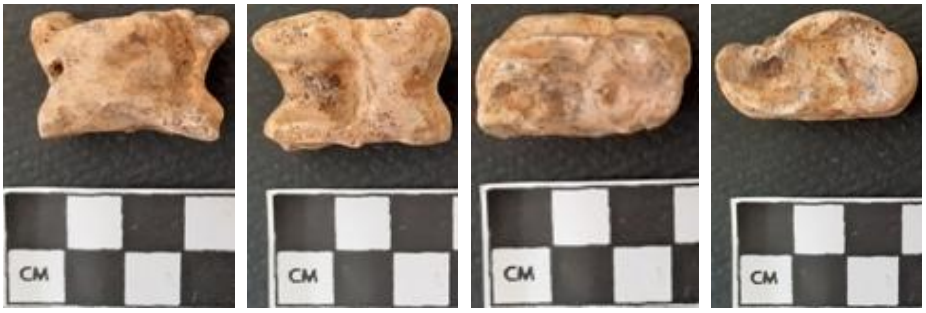

Αρ. κατ. 1ια.

Αρ. κατ. 1ιβ.

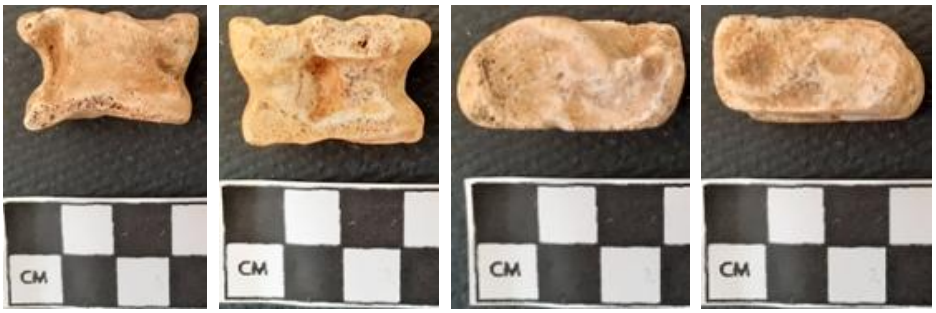

Αρ. κατ. 1ιγ.

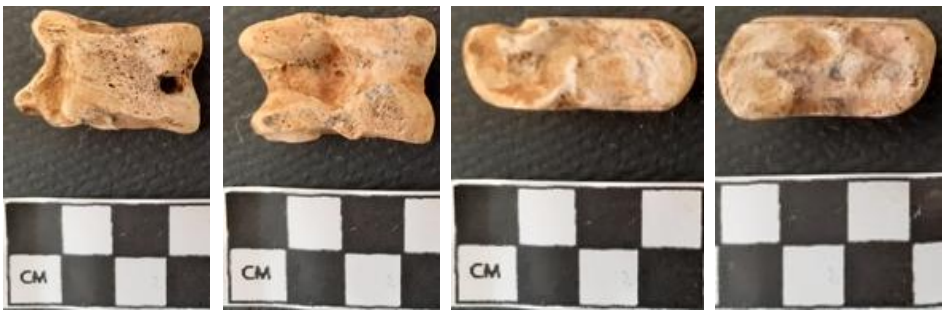

Αρ. κατ. 1ιδ.

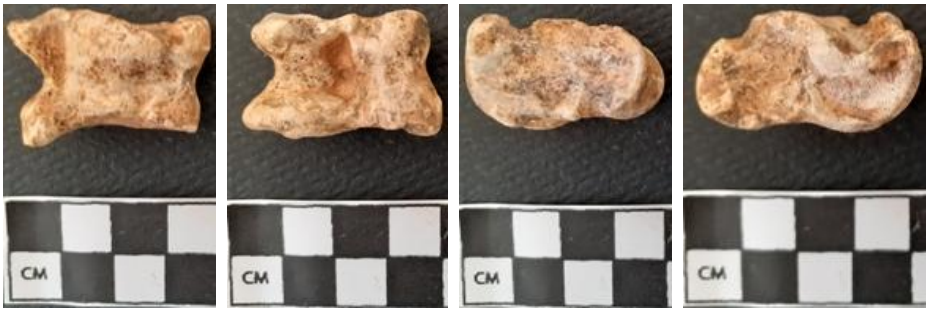

Αρ. κατ. 1ιε.

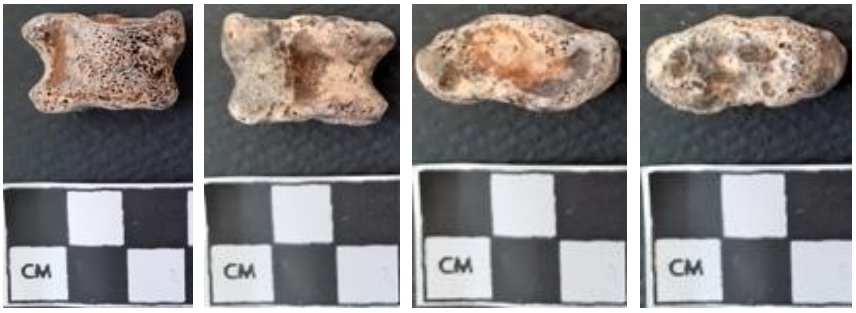

Αρ. κατ. 2α.

Αρ. κατ. 2β.

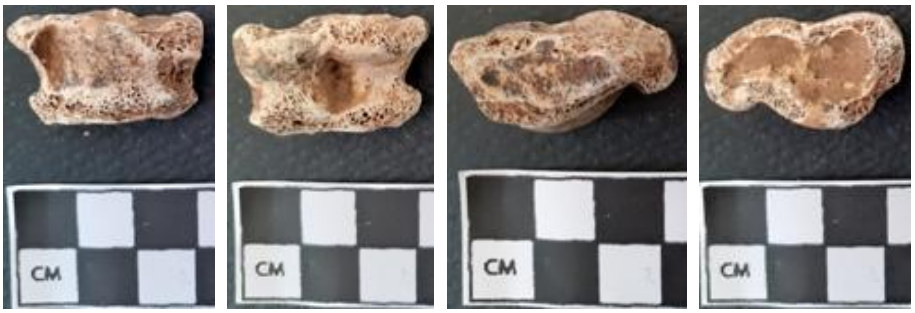

Αρ. κατ. 2γ.

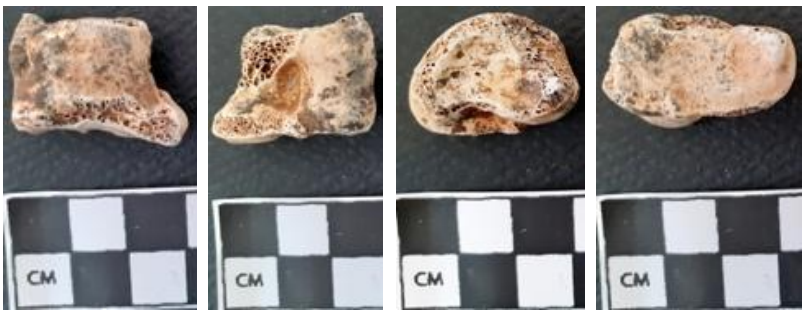

Αρ. κατ. 2δ.

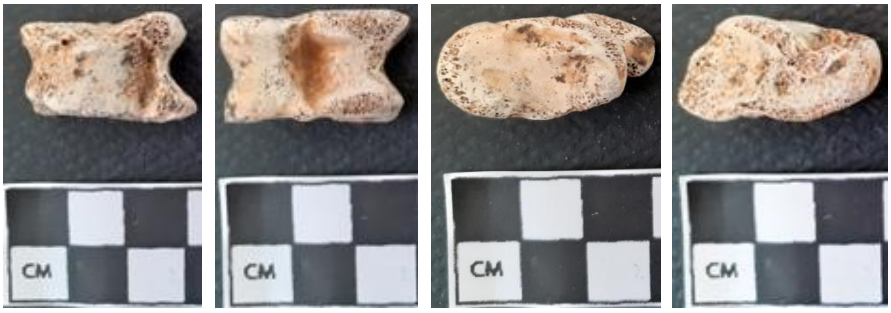

Αρ. κατ. 2ε.

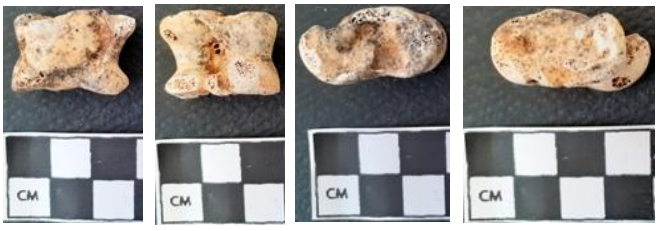

Αρ. κατ. 2στ.

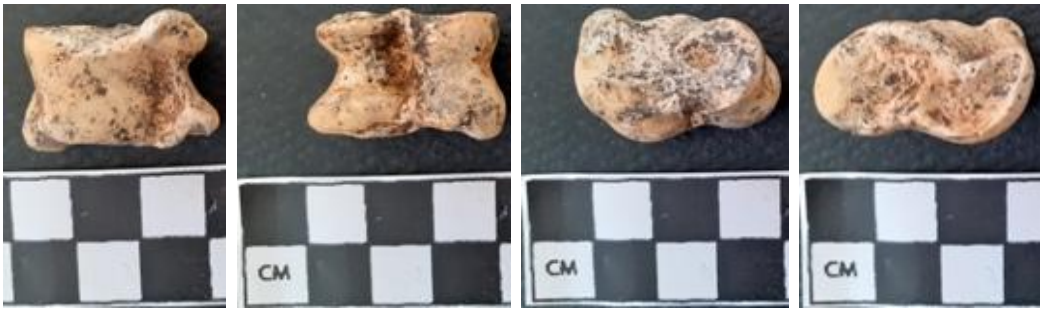

Αρ. κατ. 2ζ.

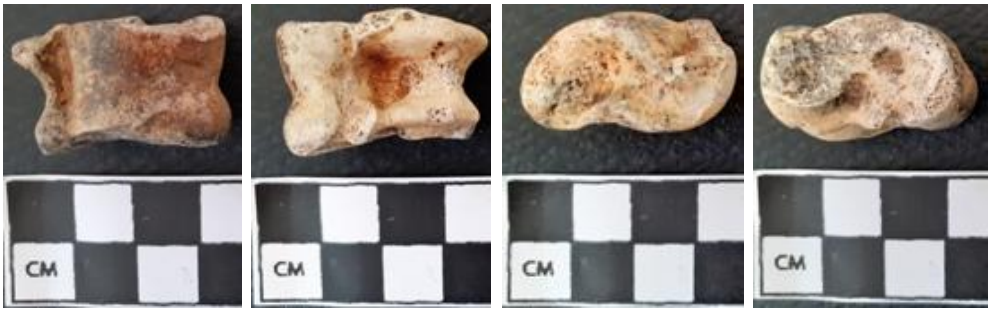

Αρ. κατ. 2η.

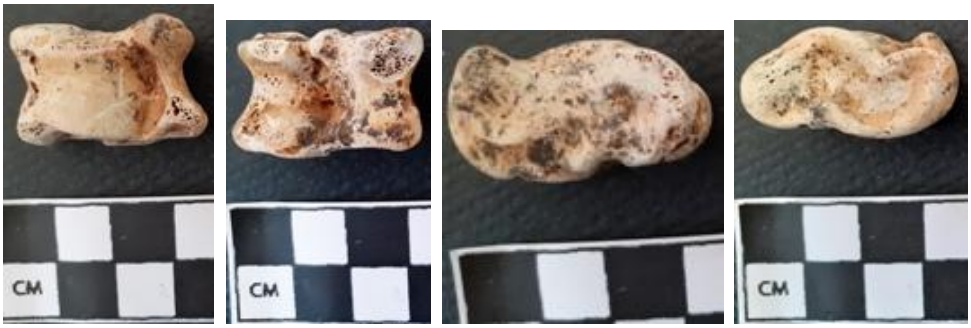

Αρ. κατ. 2θ.

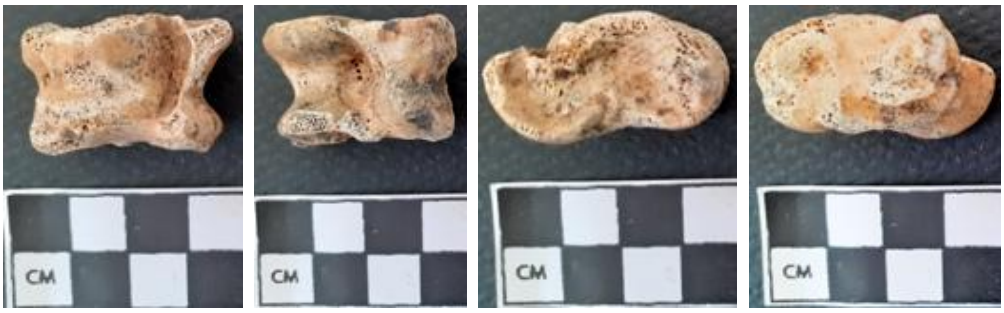

Αρ. κατ. 2ι.

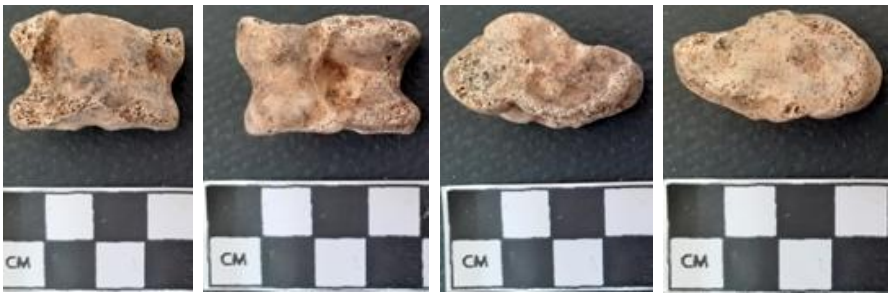

Αρ. κατ. 2ια.

Αρ. κατ. 2ιβ.

Αρ. κατ. 2ιγ.

Αρ. κατ. 2ιδ.

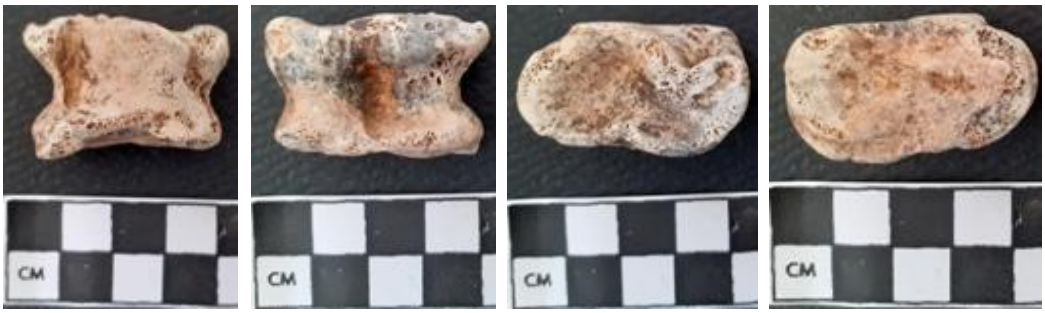

Αρ. κατ. 2ιε.

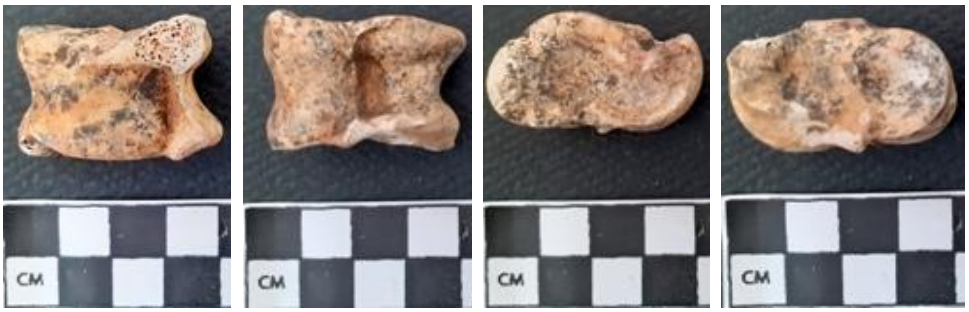

Αρ. κατ. 2ιστ.

Αρ. κατ. 2ιζ.

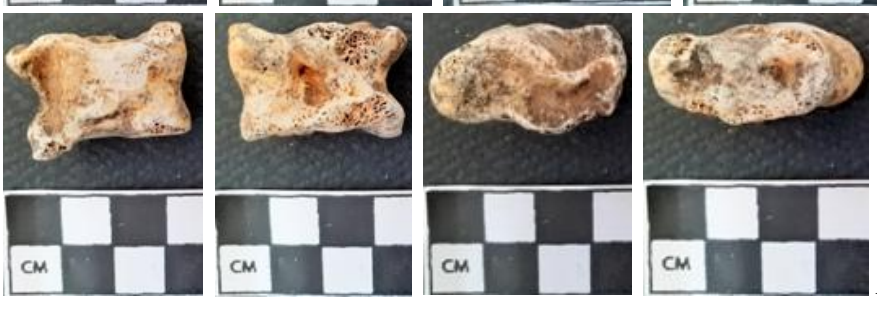

Αρ. κατ. 2ιη.

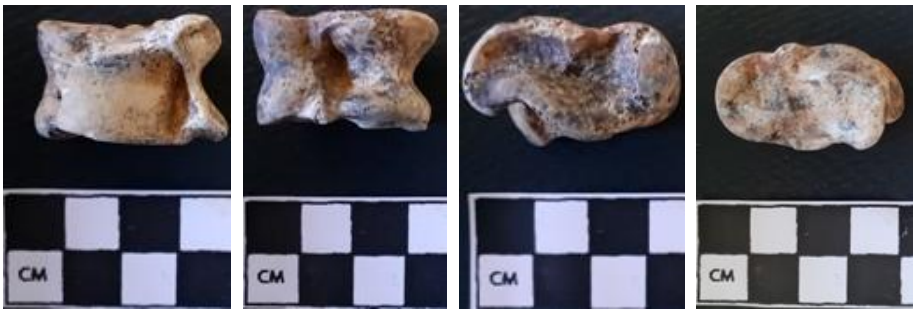

Αρ. κατ. 2ιθ.

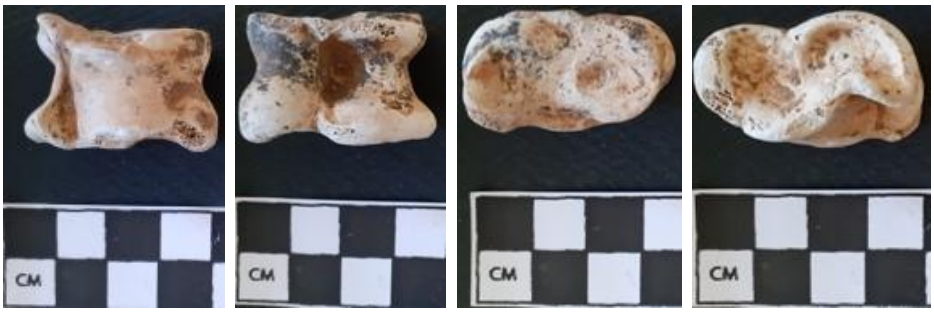

Αρ. κατ. 2κ.

Αρ. κατ. 2κα.

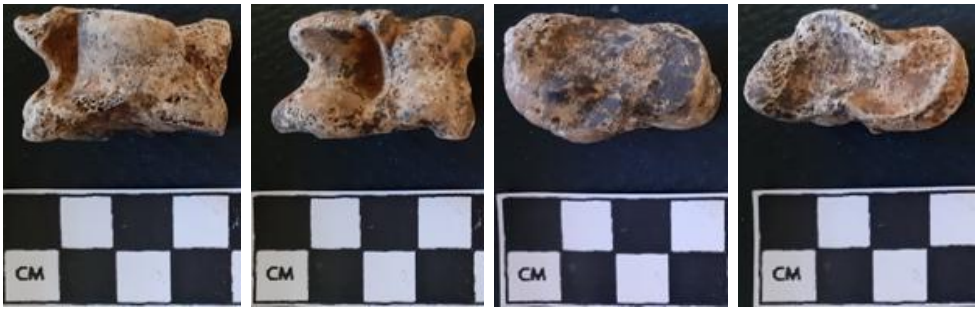

Αρ. κατ. 2κβ.

Αρ. κατ. 2κγ.

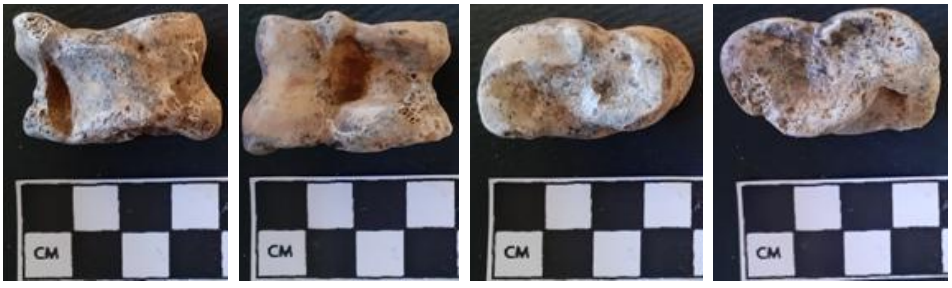

Αρ. κατ. 2κδ.

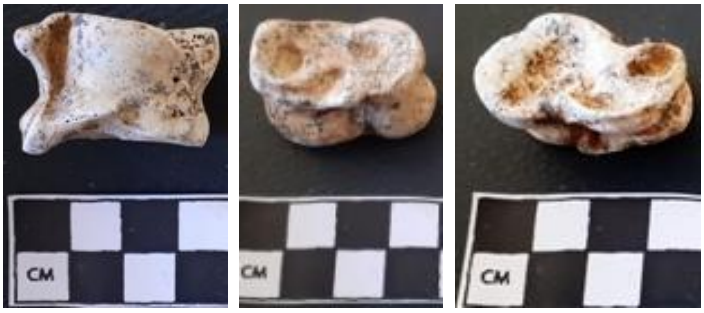

Αρ. κατ. 2κε.

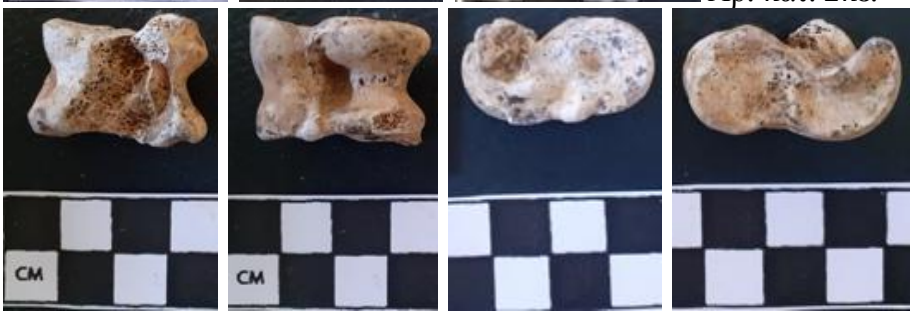

Αρ. κατ. 2κστ.

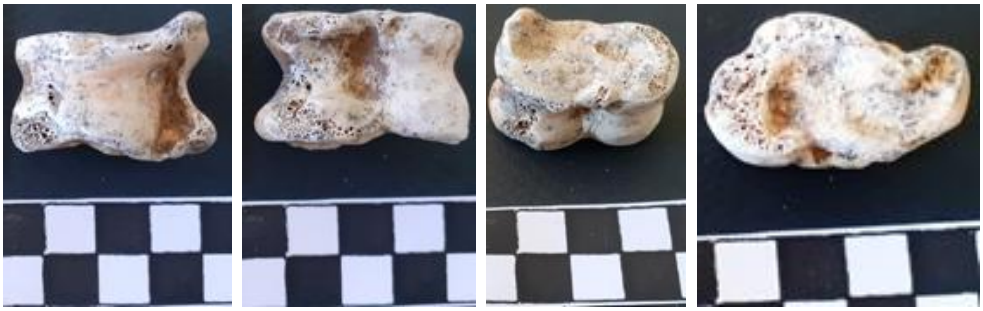
Αρ. κατ. 2κζ.

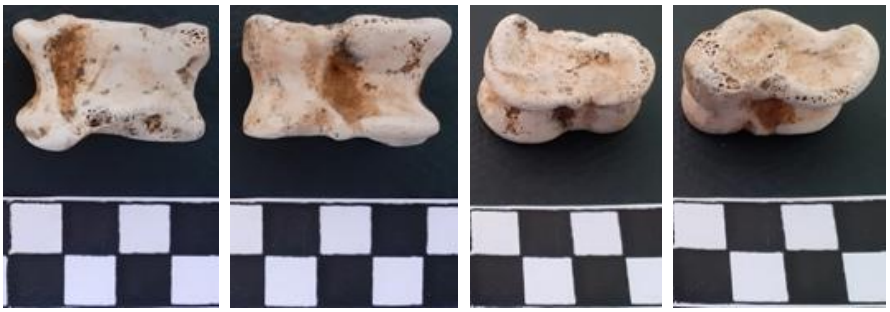
Αρ. κατ. 2κη.

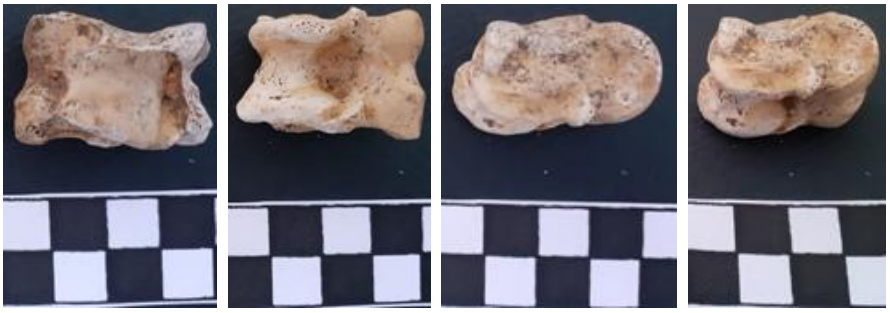
Αρ. κατ. 2κθ.

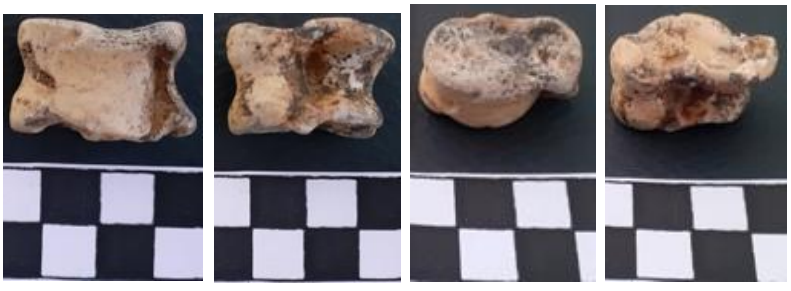
Αρ. κατ. 2λ.

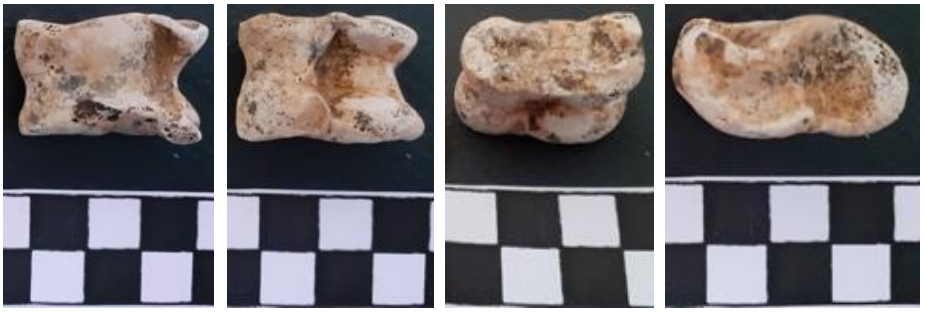
Αρ. κατ. 2λα.

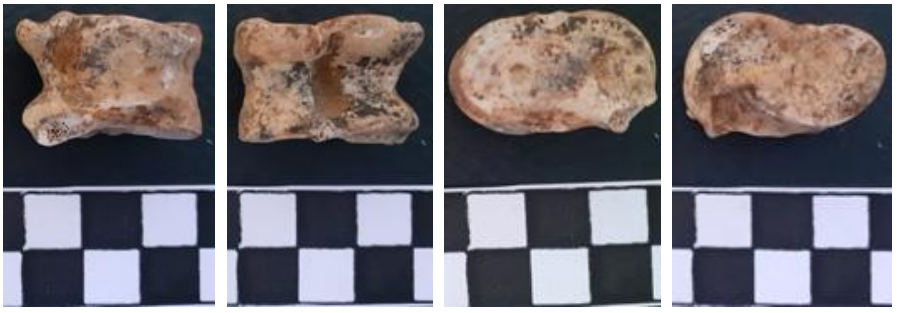
Αρ. κατ. 2λβ.

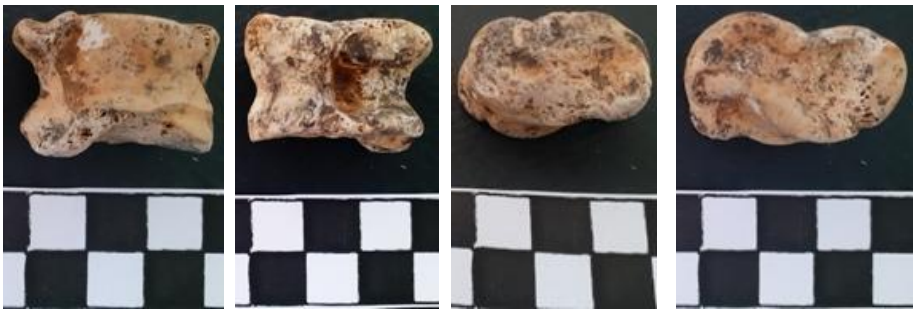
Αρ. κατ. λγ.

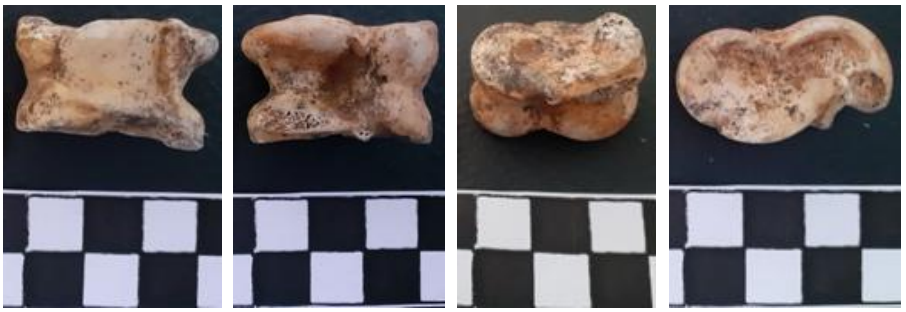
Αρ. κατ. λδ.

Αρ. κατ. λε.

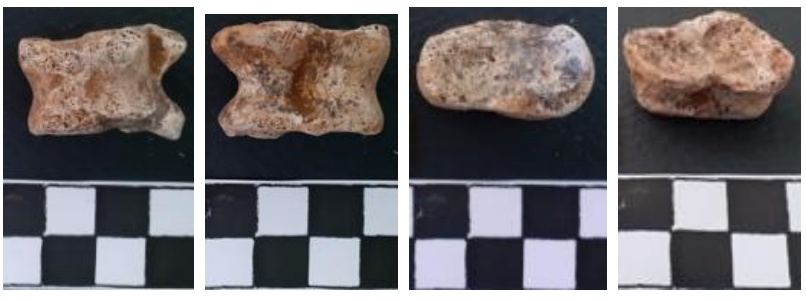
Αρ. κατ. 2λστ.

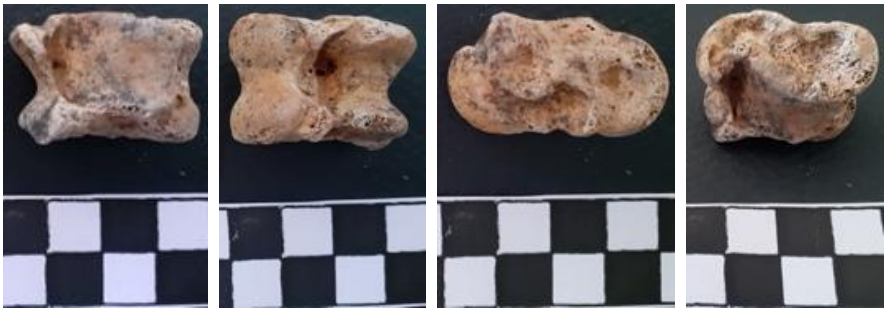
Αρ. κατ. 2λζ.

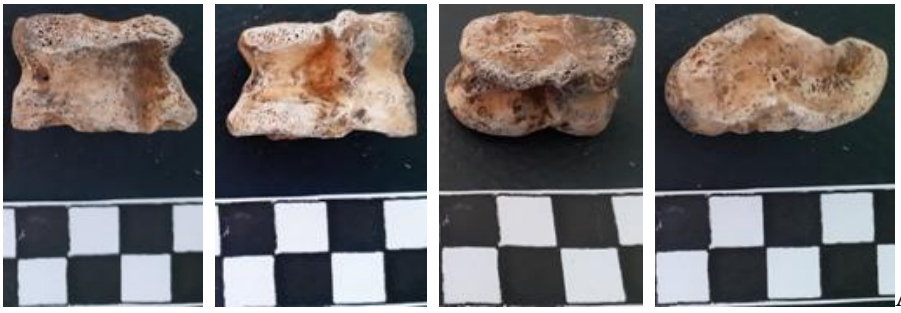
Αρ. κατ. 2λη.

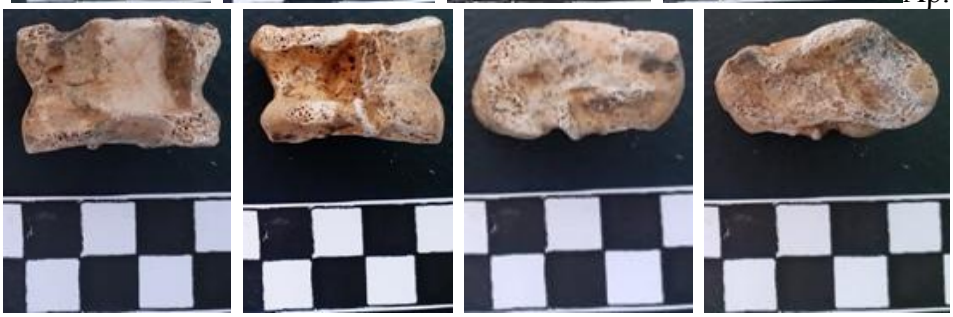
Αρ. κατ. 2λθ.

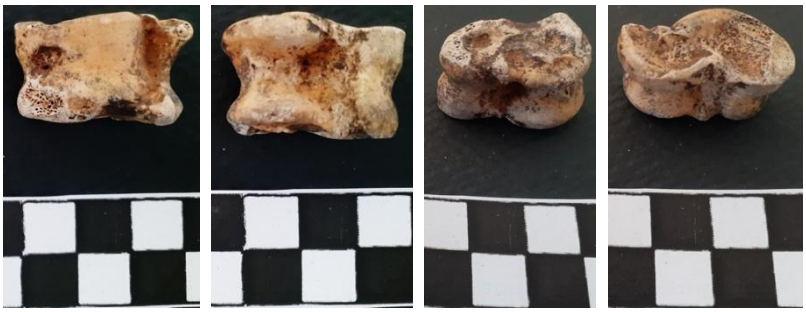
Αρ. κατ. 2μ.

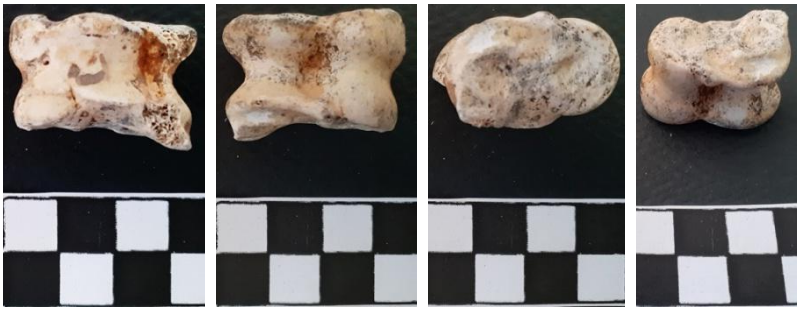
Αρ. κατ. 2μα.

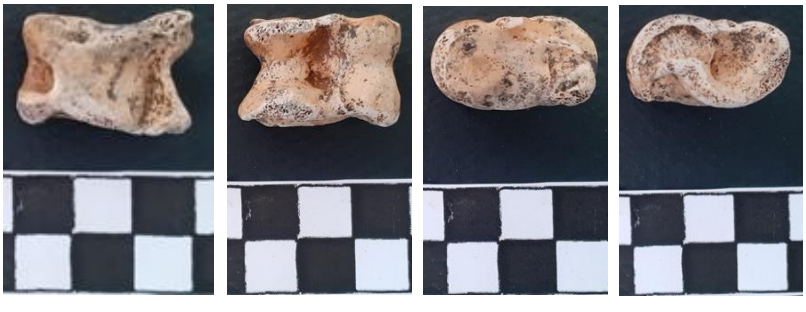
Αρ. κατ. 2μβ.

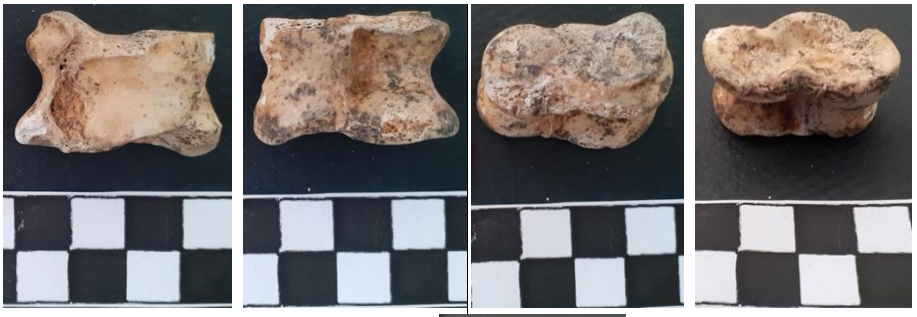
Αρ. κατ. 2μγ.

Αρ. κατ. 2μδ.

Αρ. κατ. 2με.

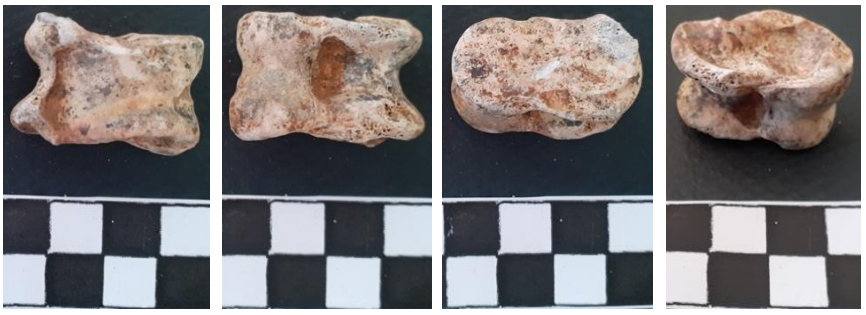
Αρ. κατ. 2μστ.

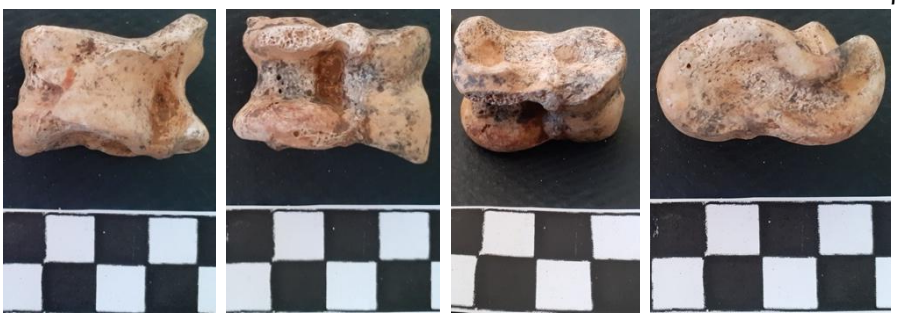
Αρ. κατ. 2μζ.

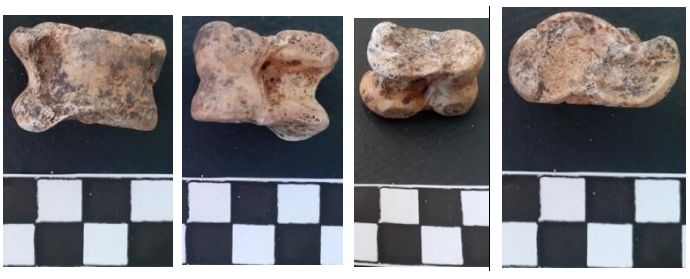
Αρ. κατ. 2μη.

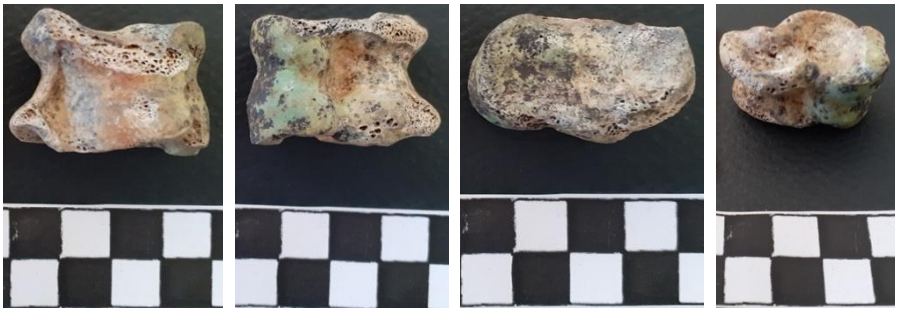
Αρ. κατ. 2μθ.

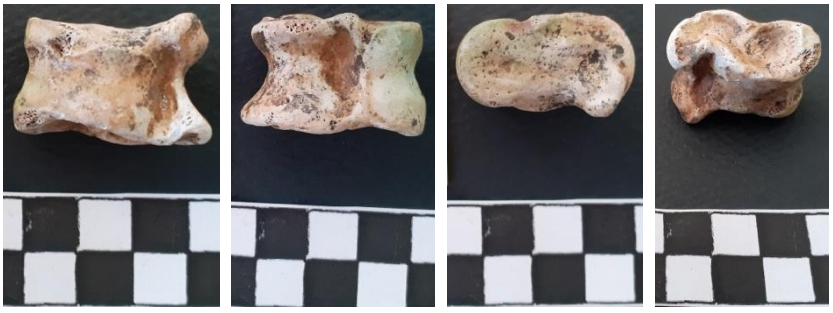
Αρ. κατ. 2ν.

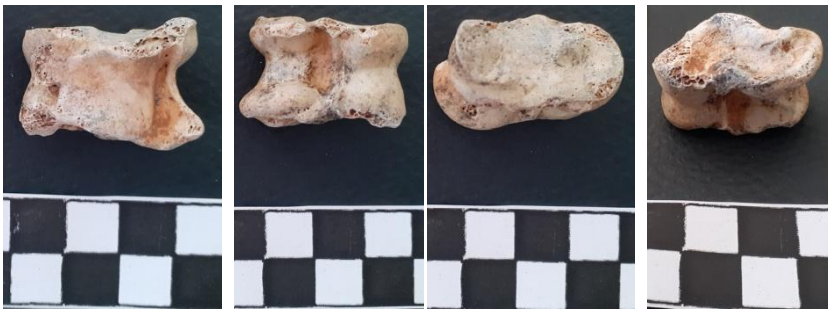
Αρ. κατ. 2να.

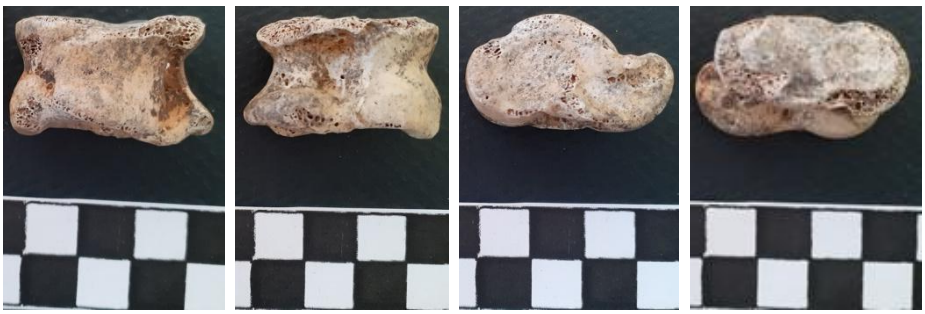
Αρ. κατ. 2νβ.

Αρ. κατ. 2νγ.

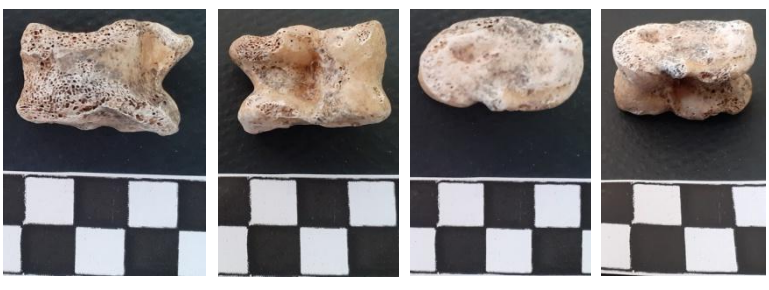
Αρ. κατ. 2νδ.

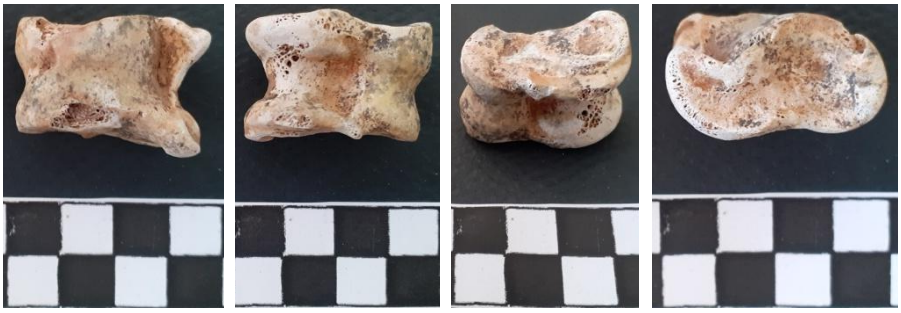
Αρ. κατ. 2νε.

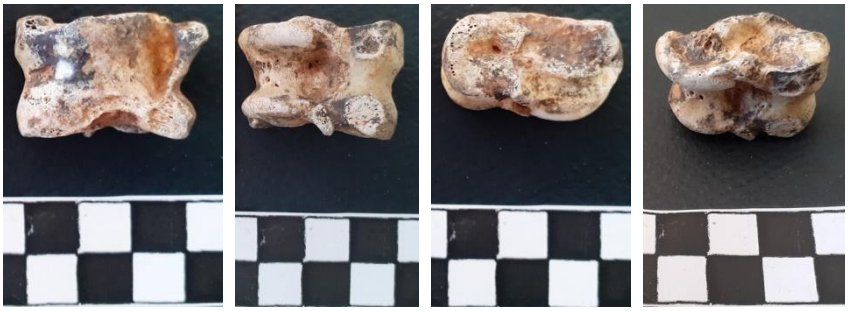
Αρ. κατ. 2νστ.

Αρ. κατ. 2νζ.

Αρ. κατ. 2νη.

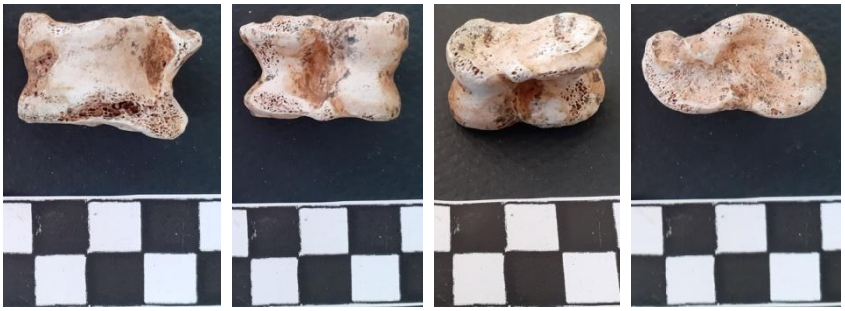
Αρ. κατ. 2νθ.

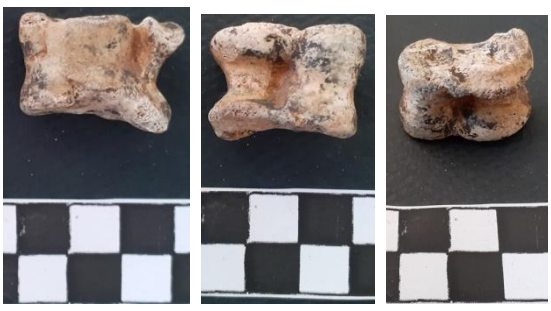
Αρ. κατ. 2ξ.

Αρ. κατ. 2ξα.

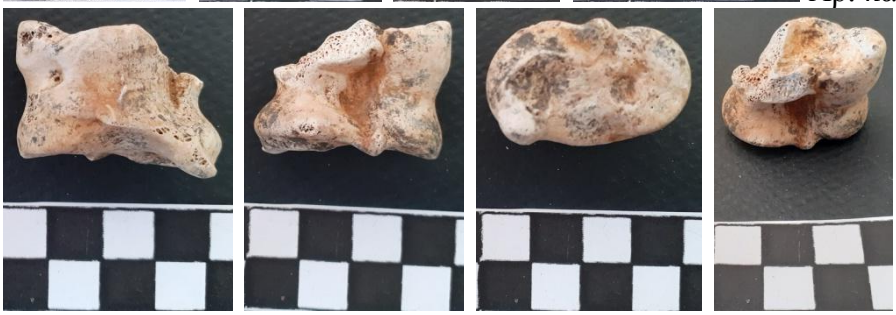
Αρ. κατ. 2ξβ.

Αρ. κατ. 2ξγ.

Αρ. κατ. 2ξδ.

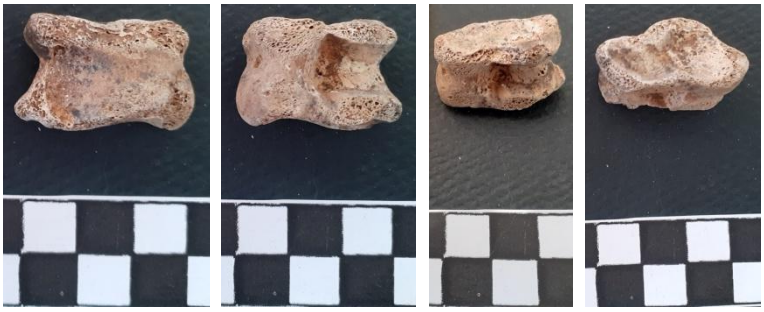
Αρ. κατ. 2ξε.

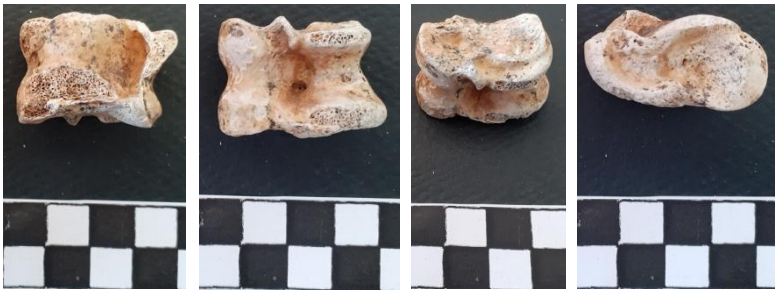
Αρ. κατ. 2ξστ.

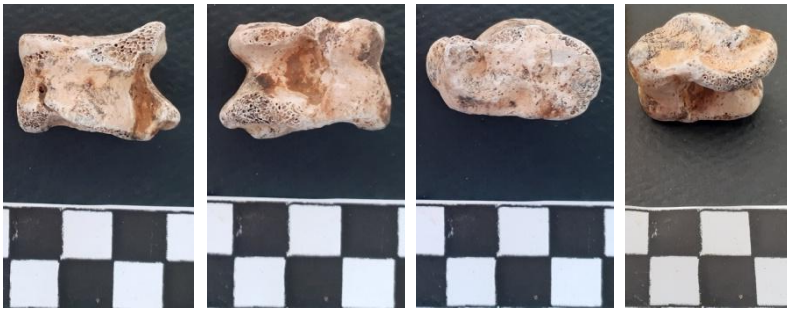
Αρ. κατ. 2ξζ.

Αρ. κατ. 2ξη.

Αρ. κατ. 2ξθ.

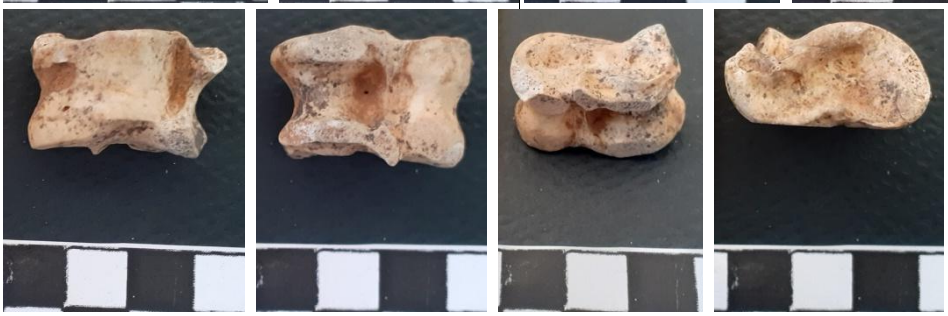
Αρ. κατ. 2ο.

Αρ. κατ. 2οα.

Αρ. κατ. 2οβ.

Αρ. κατ. 2ογ.

Αρ. κατ. 2οδ.

Αρ. κατ. 2οε.

Αρ. κατ. 2οστ.

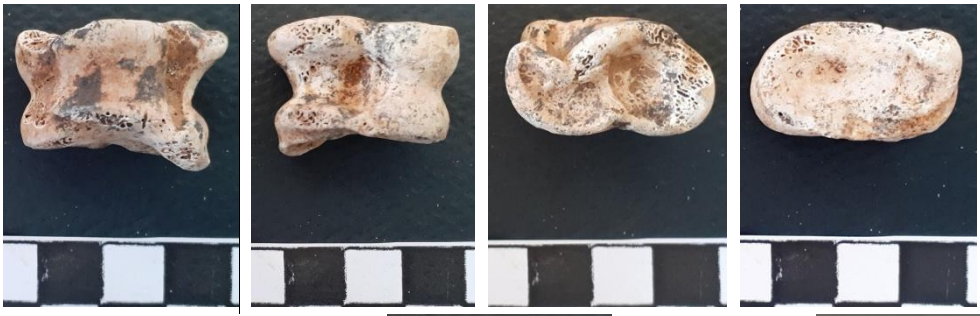
Αρ. κατ. 2οζ.

Αρ. κατ. 2οη.

Αρ. κατ. 2οθ.

Αρ.κατ.2π.

Αρ. κατ. 2πα.

Αρ.κατ.2πβ.

Αρ.κατ.2πγ.

Αρ. κατ. 2πδ.

Αρ. κατ. 2πε.

Αρ. κατ. 2πστ.

Αρ. κατ. 2πζ.

Αρ. κατ. 2πη.

Αρ. κατ. 2πθ.

Αρ. κατ. 2Ή.

Αρ. κατ. 2Ή.α.

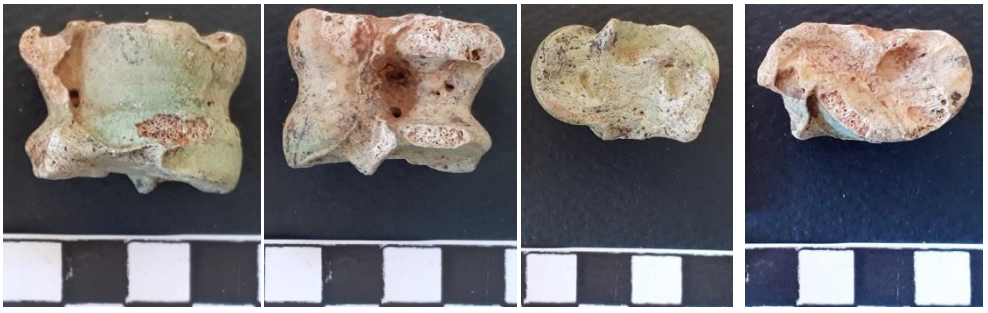

Αρ. κατ. 2Ή.β.

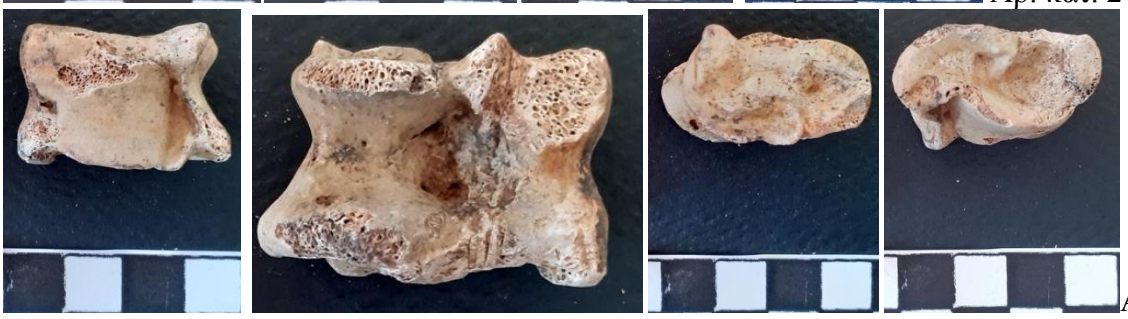

Αρ. κατ. 2Ή.γ.

Αρ. κατ. 2Ή.δ.

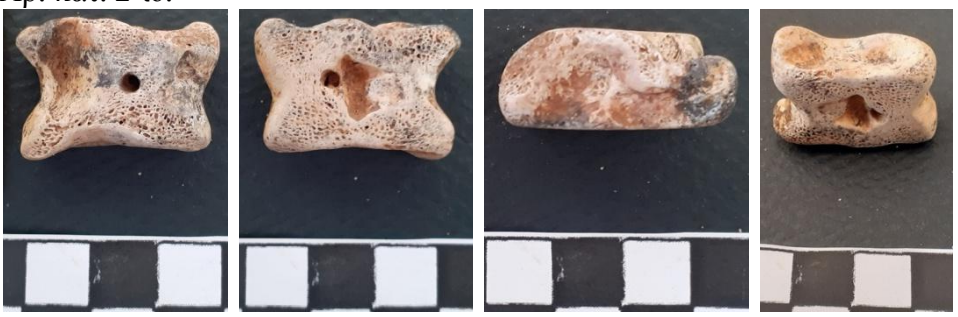

Αρ. κατ. 2Ή.ε.

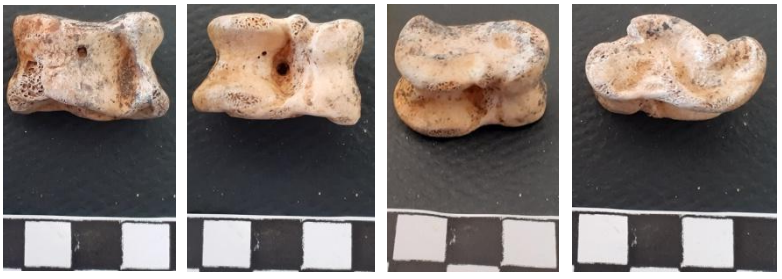

Αρ. κατ. 2Ή.στ.

Αρ. κατ. 2ϟζ.

Αρ. κατ. 2ϟη.

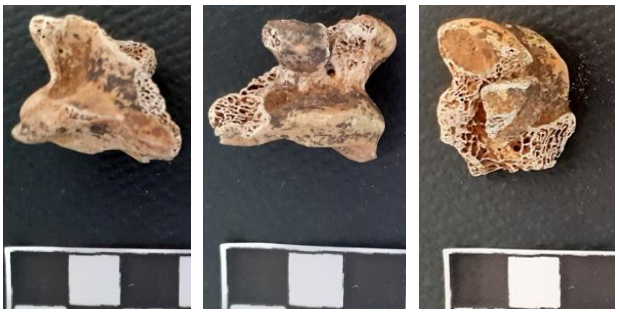
Αρ. κατ. 2ϟθ.

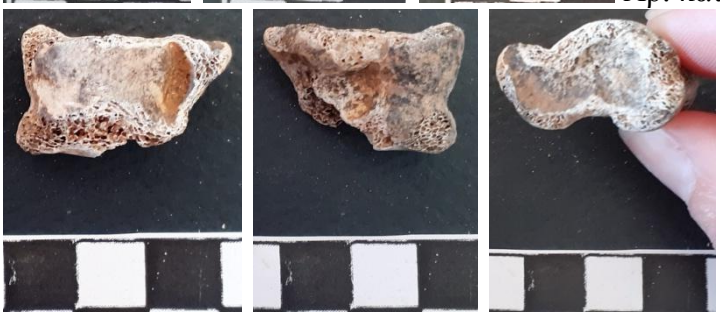
Αρ. κατ. 2ρ.

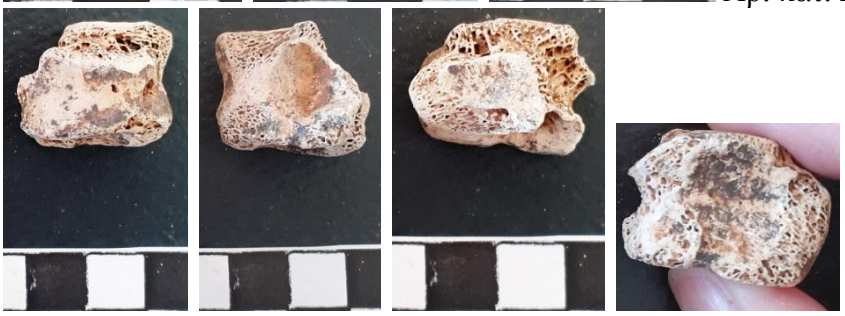
Αρ. κατ. 2ρα.

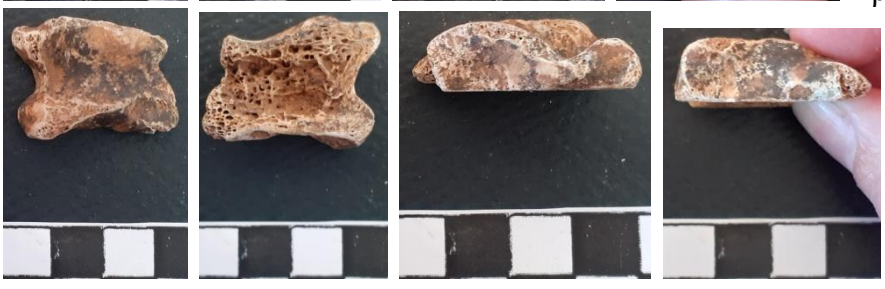
Αρ. κατ. 2ρδ.

Αρ. κατ. 3α.

Αρ. κατ. 3β.

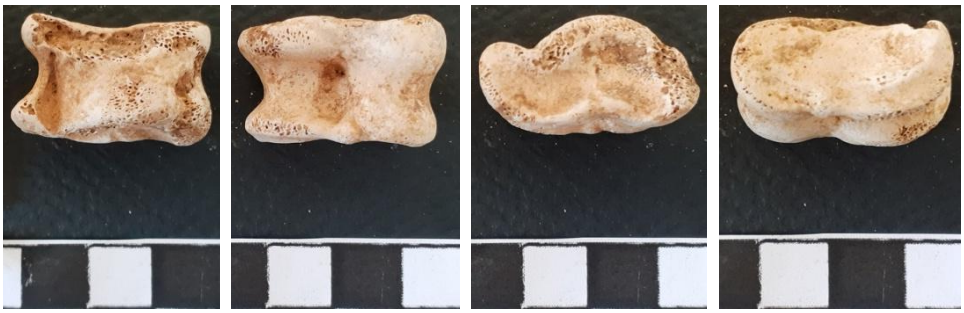

Αρ. κατ. 3γ.

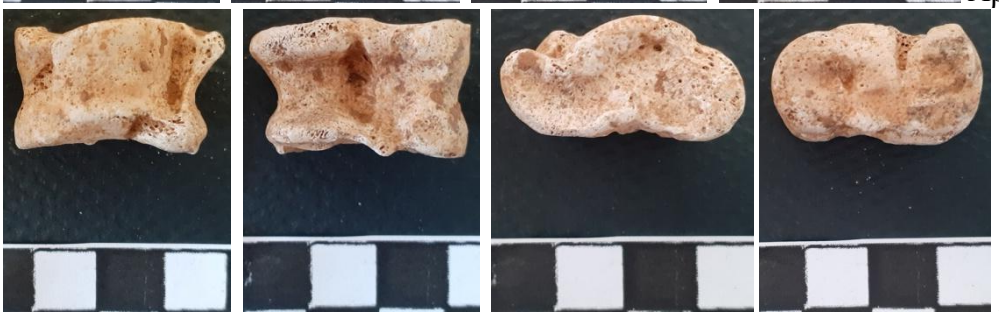

Αρ. κατ. 3δ.

Αρ. κατ. 3ε.

Αρ. κατ. 3στ.

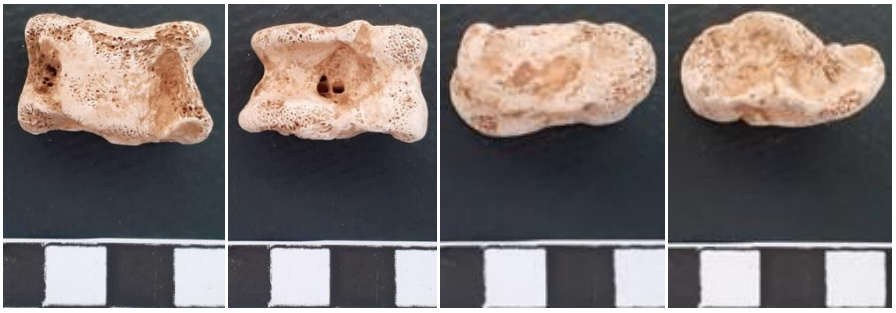
Αρ. κατ. 3ζ.

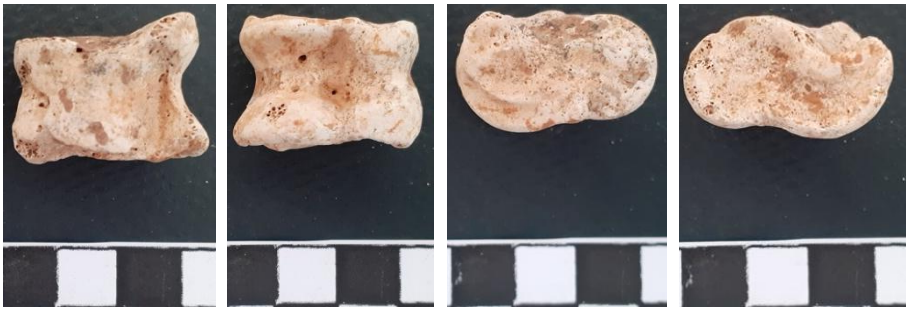
Αρ. κατ. 3η.

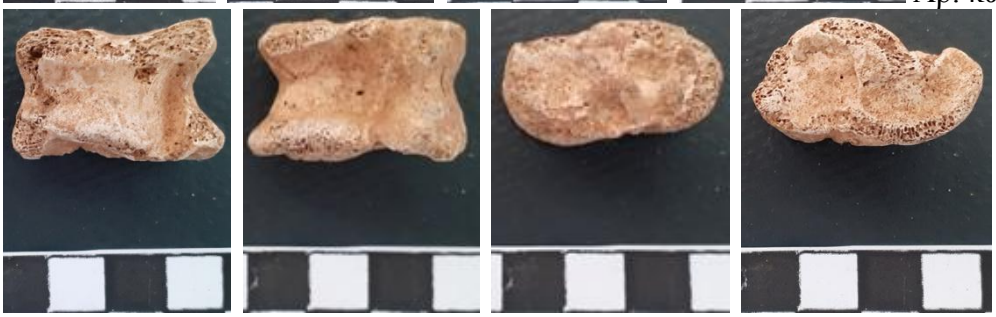
Αρ. κατ. 3θ.

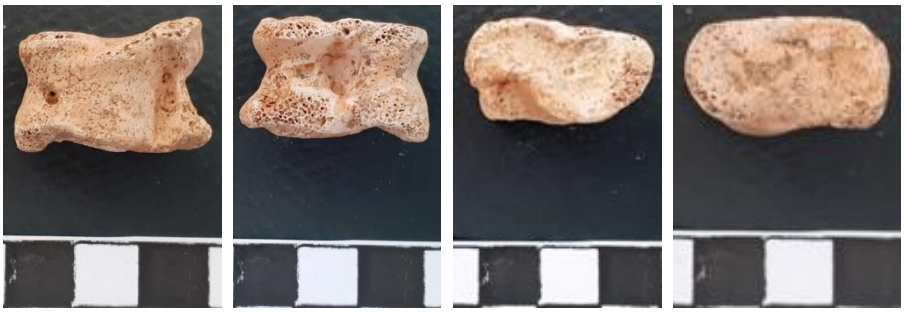
Αρ. κατ. 3ι.

Αρ. κατ. 3ια.

Αρ. κατ. 3ιβ.

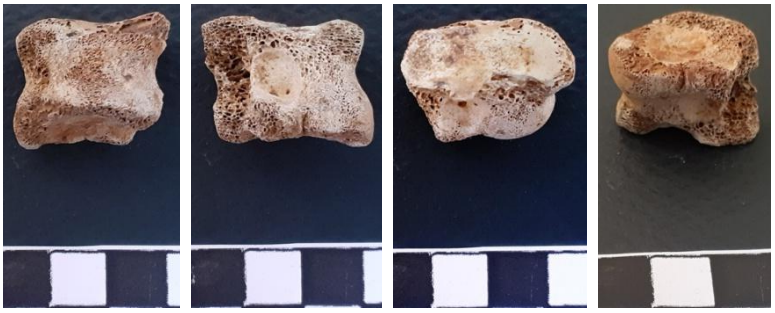
Αρ. κατ. 4α.

Αρ. κατ. 4β.

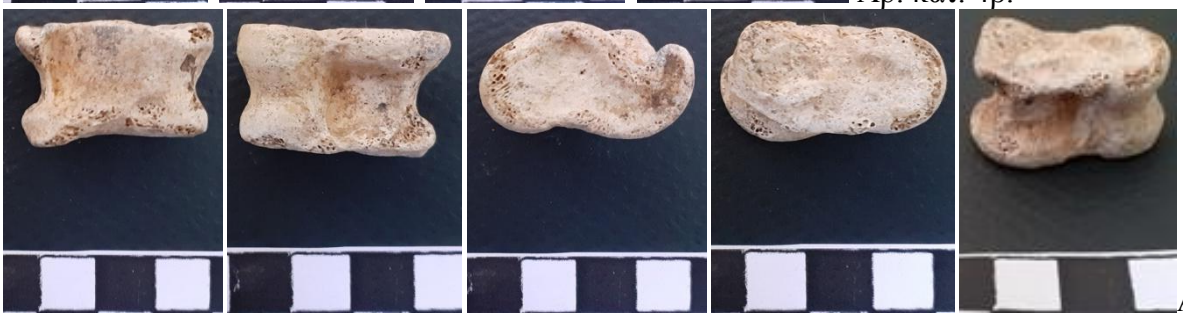
Αρ.κατ.4γ

Αρ.κατ.4δ.

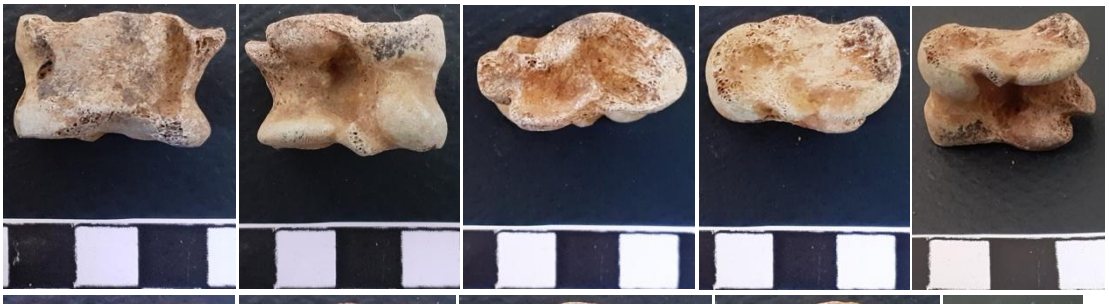
Αρ. κατ. 4ε.

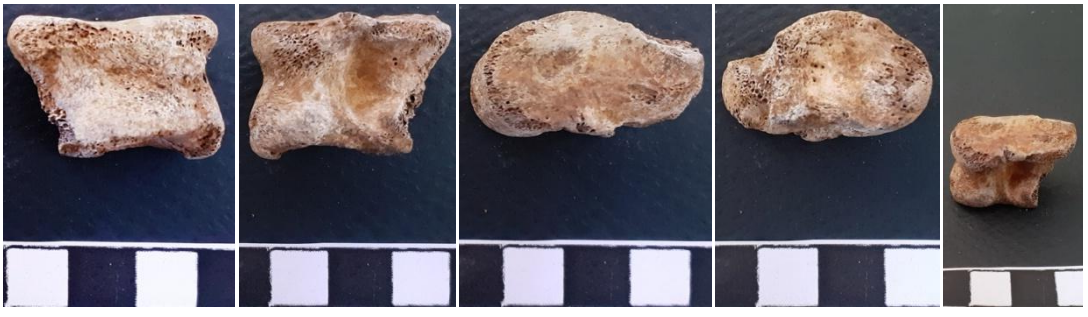
Αρ. κατ. 4στ.

Αρ. κατ. 4ζ.

Αρ. κατ. 4η.

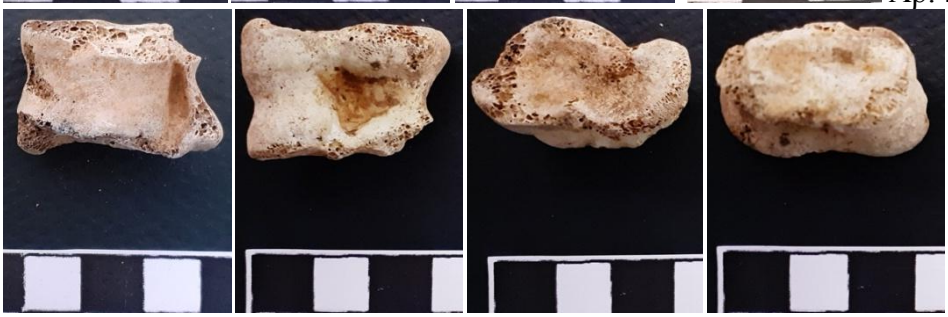
Αρ. κατ. 4θ.

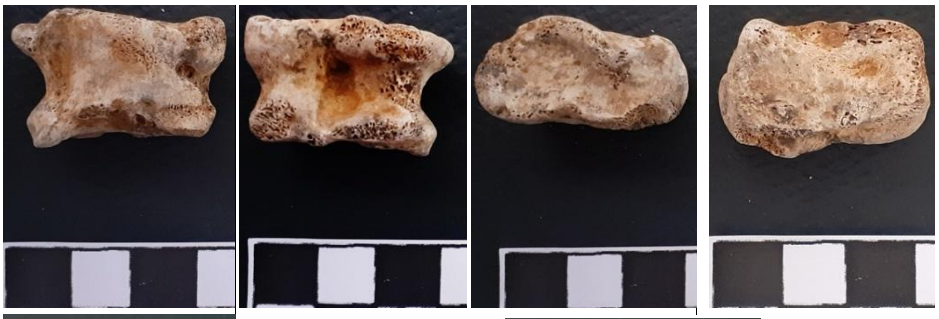
Αρ. κατ. 4ι.

Αρ. κατ. 4ια.

Αρ. κατ. 4ιβ.

Αρ.κατ.4ιγ.

Αρ. κατ. 4ιδ.

Αρ. κατ. 4ιε.

Αρ. κατ. 4ιστ.

Αρ.κατ.4ιζ.

Αρ. κατ. 4ιη.

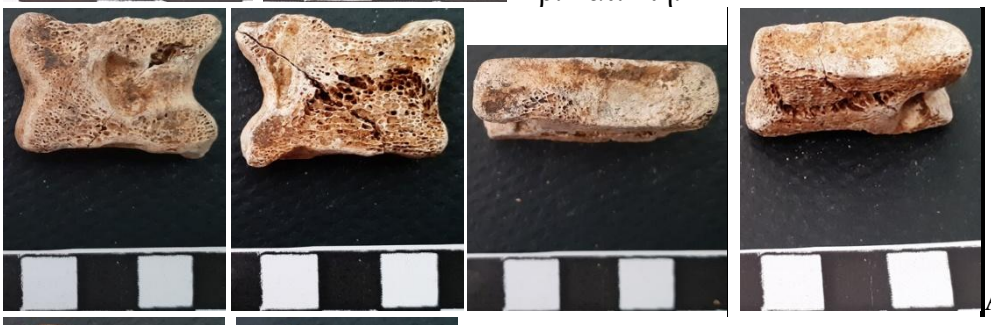

Αρ. κατ. 4ιθ.

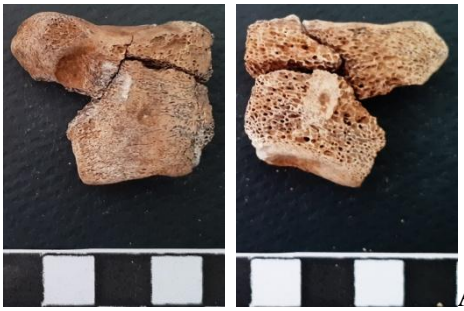

Αρ.κατ.4κ.

Αρ. κατ. 4κα.

Αρ. κατ. 5.

Αρ. κατ. 6.

Αρ. κατ. 7.

Αρ. κατ. 8.

Αρ. κατ. 9.

Αρ. κατ. 10.

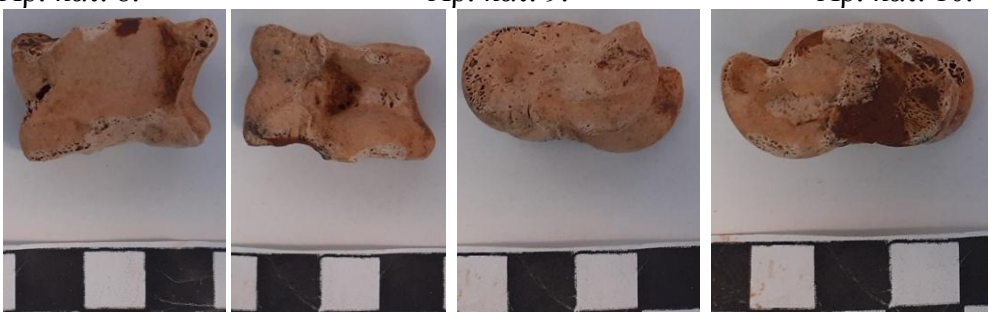

Αρ. κατ. 11α.

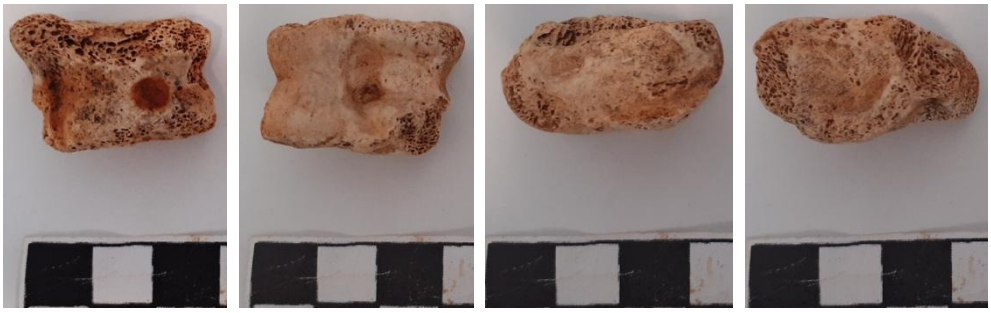

Αρ. κατ. 11β.

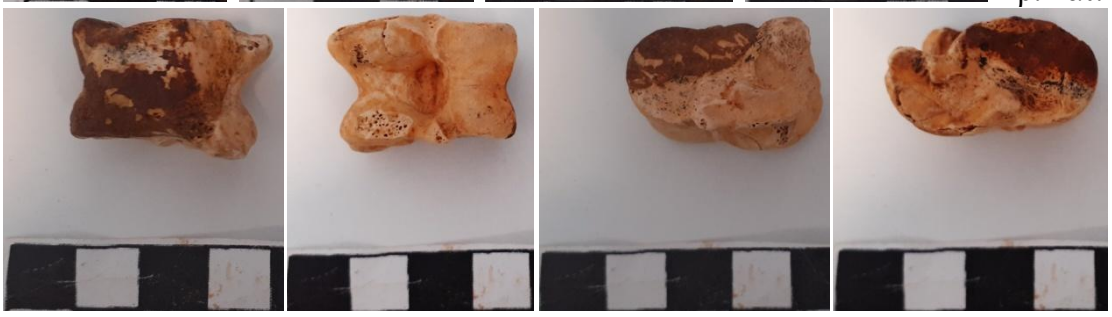

Αρ. κατ. 11γ.

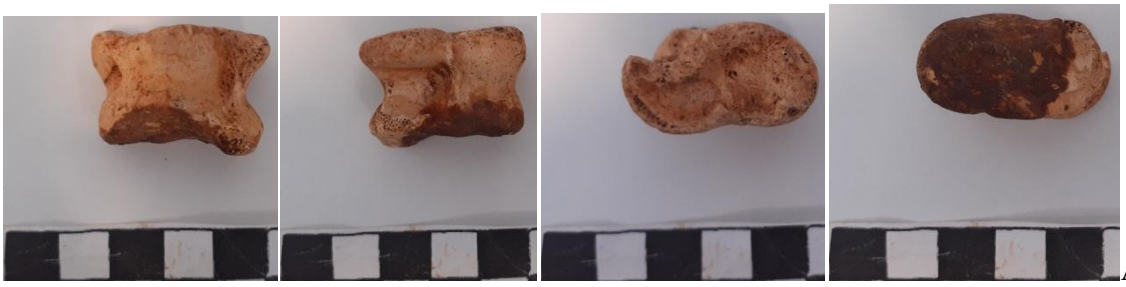

Αρ. κατ. 11δ.

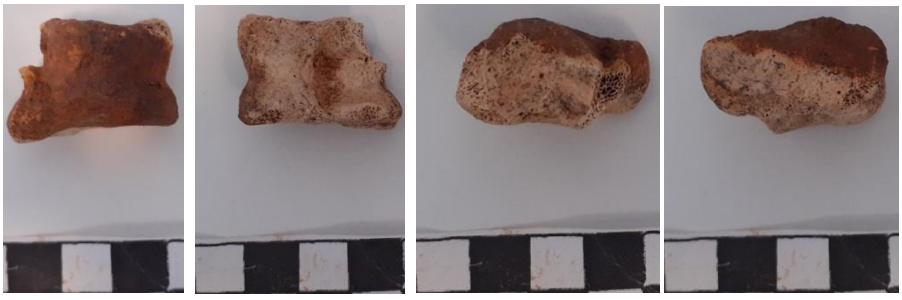

Αρ. κατ. 11ε.

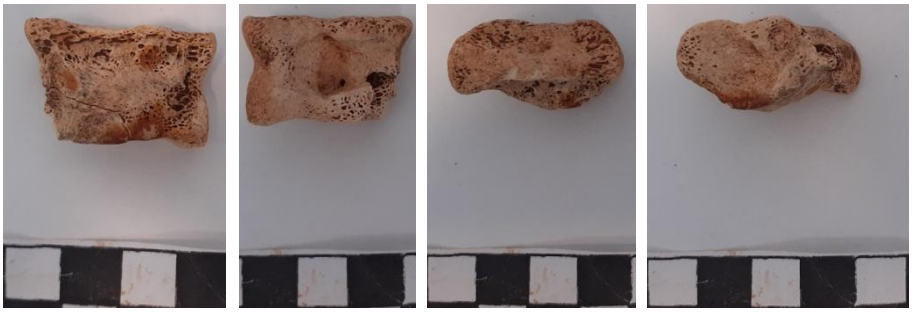
Αρ. κατ. 11στ.

Αρ.κατ.11ζ.

Αρ. κατ. 11η.

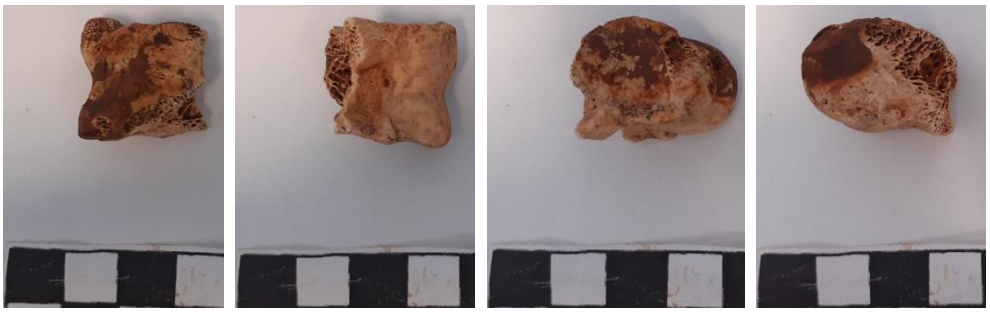
Αρ. κατ. 11θ.

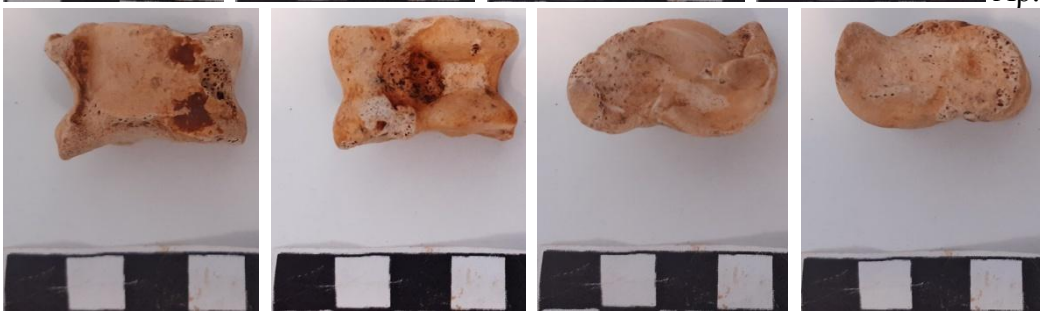
Αρ. κατ. 11ι.

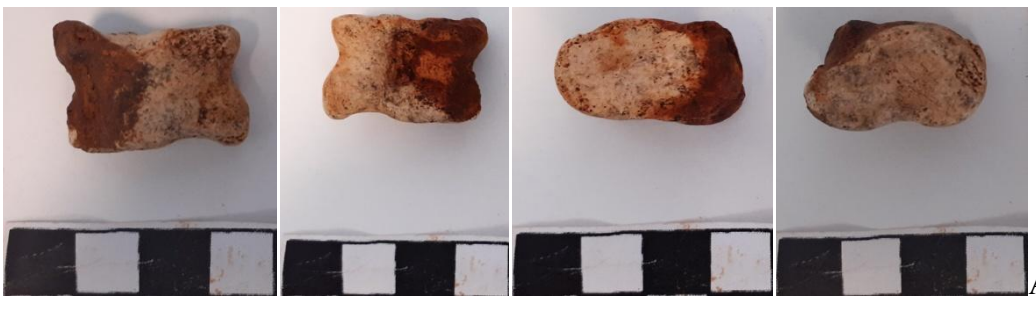
Αρ. κατ. 11ια.

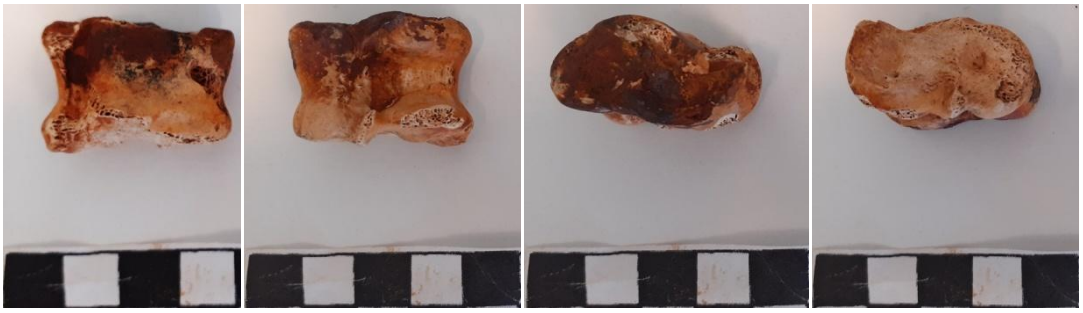
Αρ. κατ. 11ιβ.

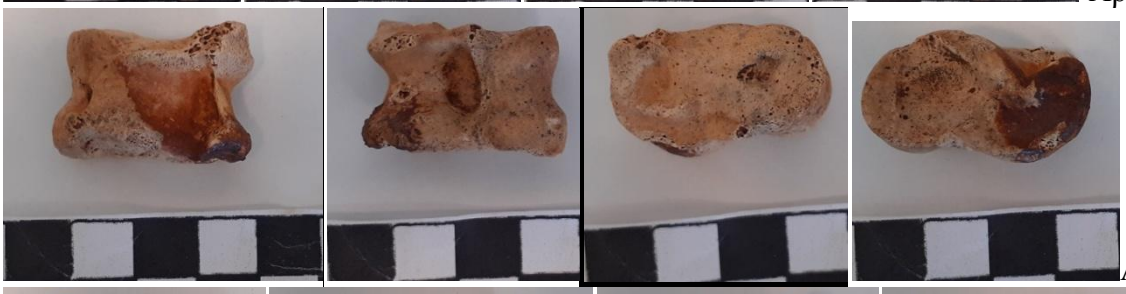
Αρ. κατ. 11ιγ.

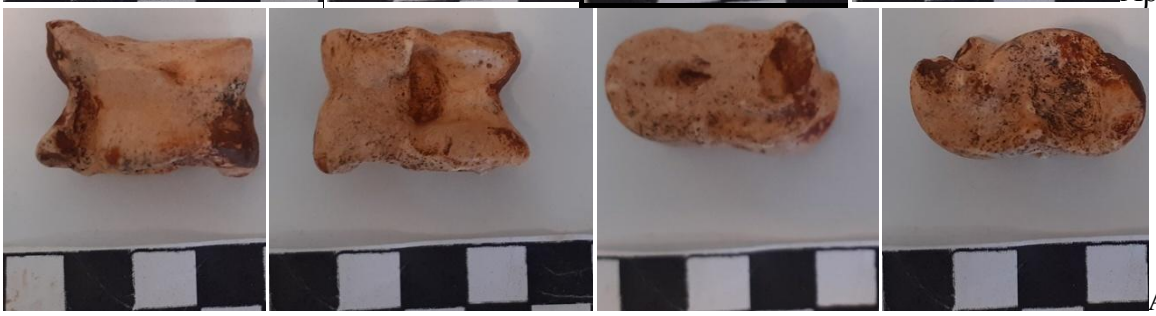
Αρ.κατ.11ιδ.

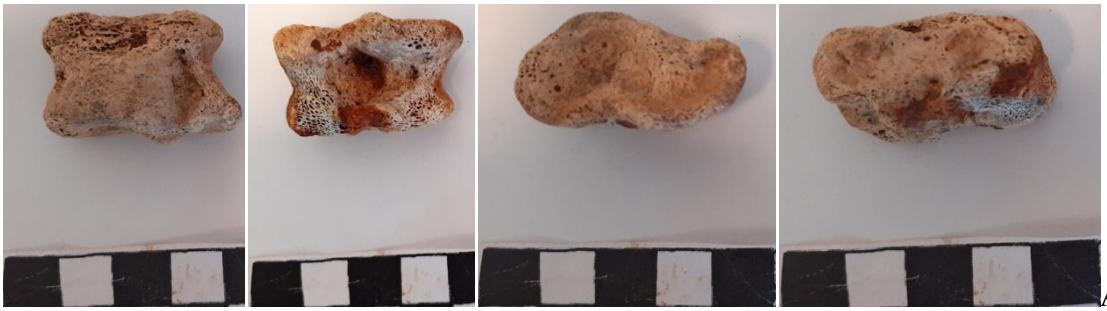
Αρ. κατ. 11ιε.

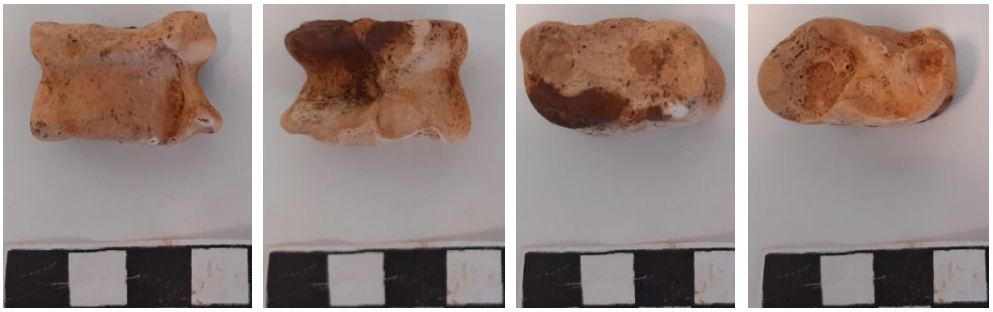
Αρ. κατ. 11ιστ.

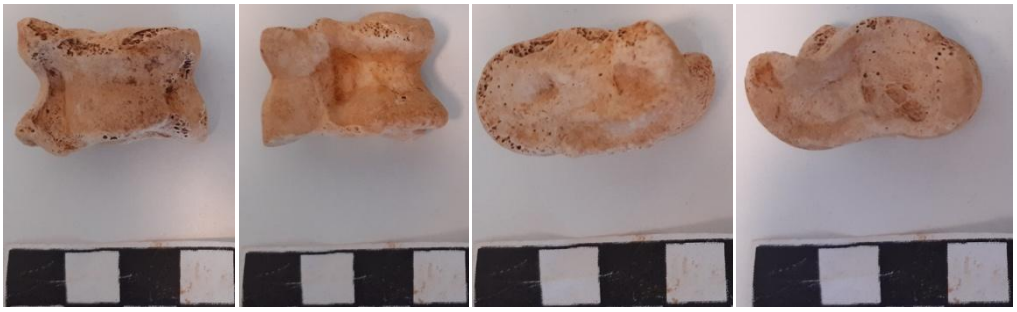
Αρ. κατ. 11ιζ.

Αρ. κατ. 11ιη.

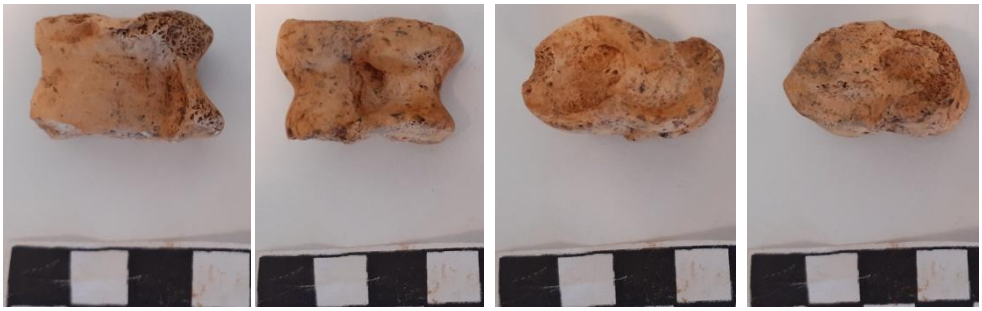
Αρ. κατ. 11ιθ.

Αρ.κατ.11κ.

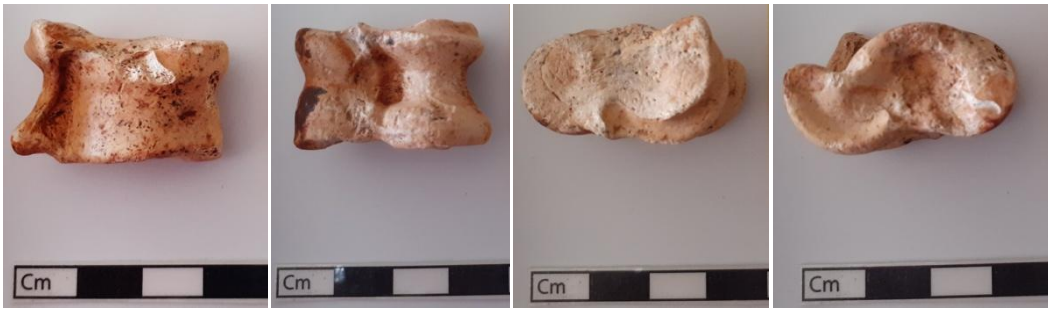
Αρ. κατ. 11κα.

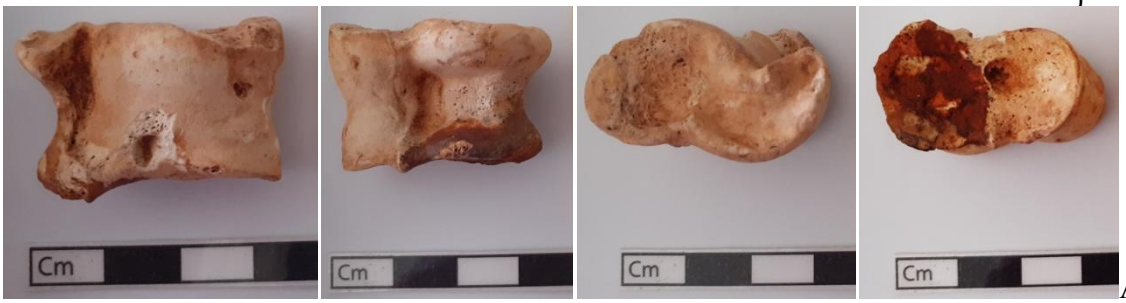
Αρ.κατ.11κβ.

Αρ. κατ. 11κγ.

Αρ. κατ. 11κδ.

Αρ. κατ. 11κε.

Αρ.κατ.11κστ.

Αρ.κατ.11κζ.

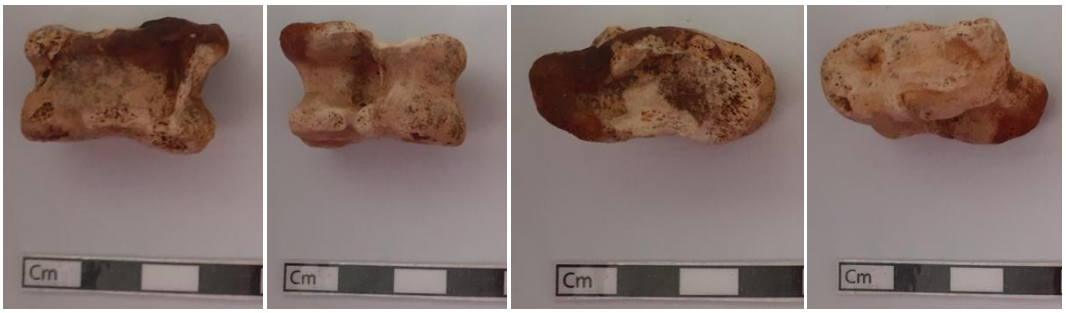

Αρ. κατ. 11κη.

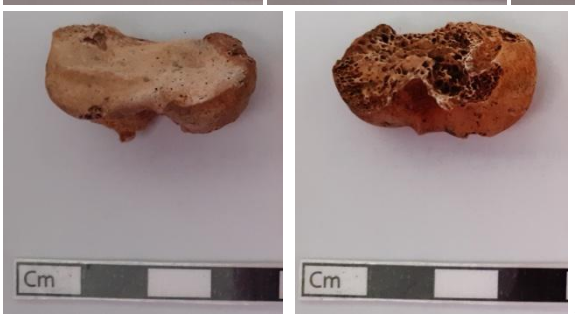

Αρ. κατ. 11κθ.

Αρ. κατ. 11λ.

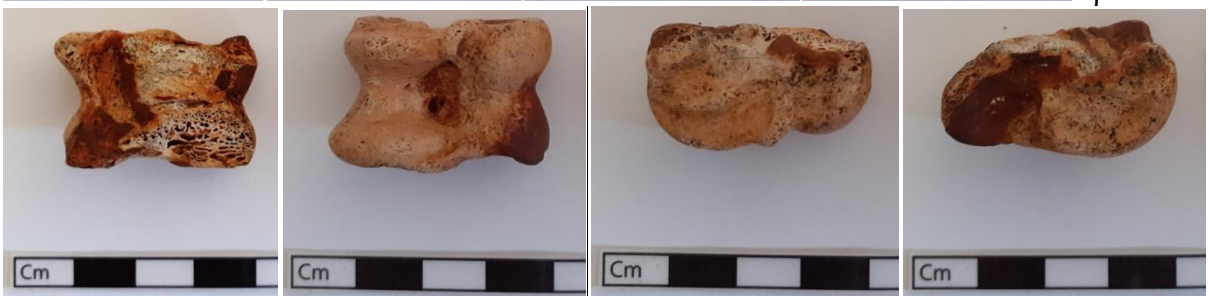

Αρ. κατ. 11λα.

Αρ.κατ.11λβ.

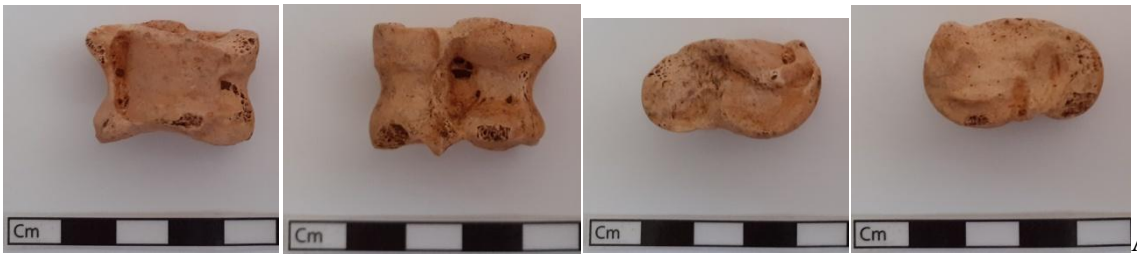

Αρ.κατ.11λγ.

Αρ. κατ. 11λδ.

Αρ. κατ. 11λε.

Αρ. κατ. 12.

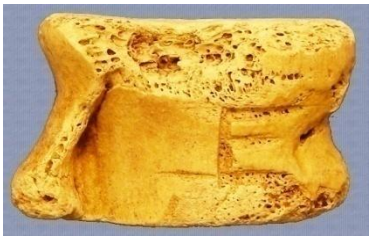

Αρ. κατ. 13.

Αρ. κατ. 14.

Αρ. κατ. 15.

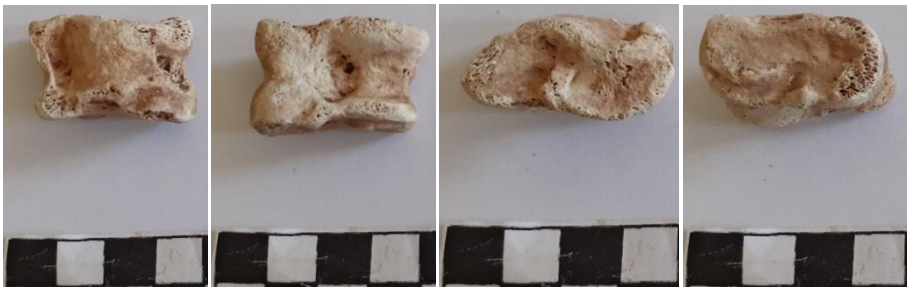

Αρ. κατ. 16α.

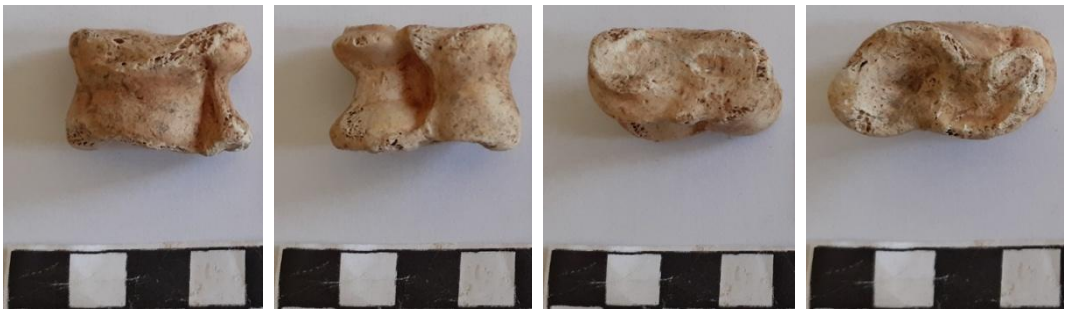

Αρ. κατ. 16β.

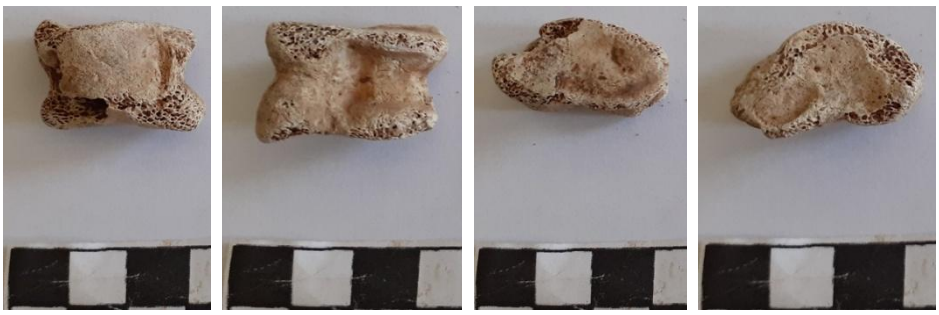

Αρ. κατ. 16γ.

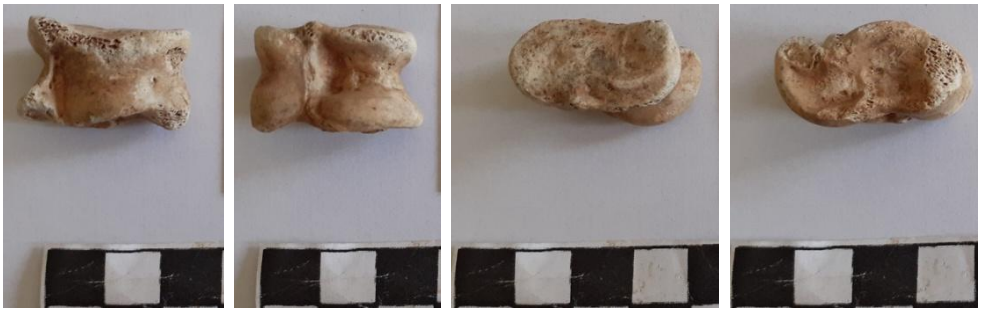

Αρ. κατ. 16δ.

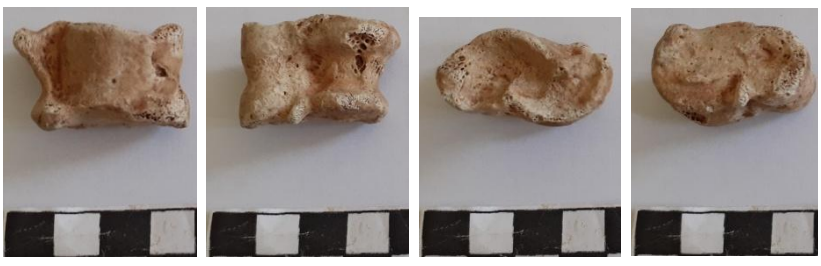

Αρ. κατ. 16ε.

Αρ. κατ. 16στ.

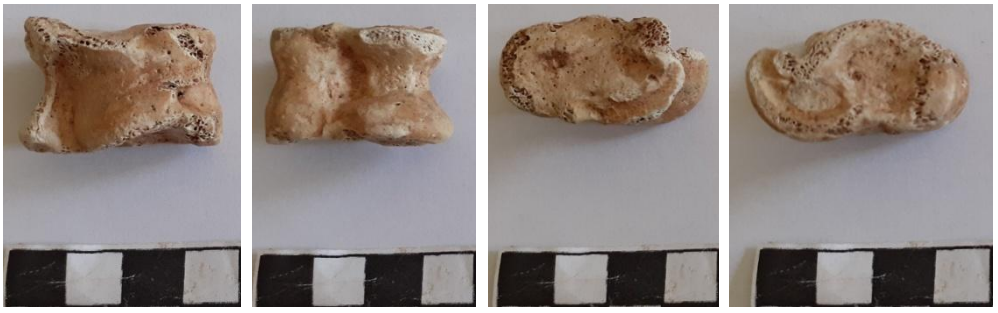
Αρ. κατ. 16ζ.

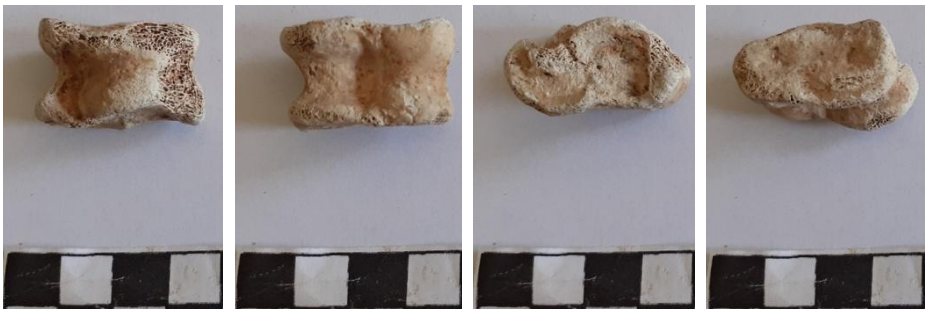
Αρ. κατ. 16η.

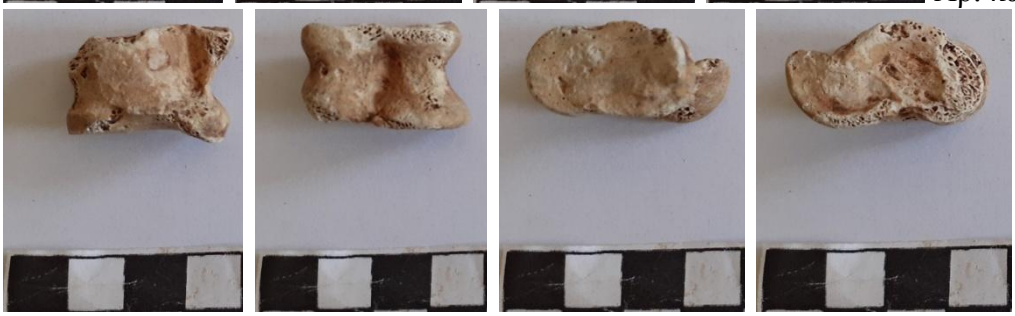
Αρ. κατ. 16θ.

Αρ. κατ. 17α-ιστ.

Αρ. κατ. 18.

Αρ. κατ. 19.

Αρ. κατ. 20α.

Αρ. κατ. 20β.

Αρ. κατ. 21α-β.

Αρ. κατ. 22α-θ.

Αρ. κατ. 24α-στ.

Αρ. κατ. 26α.

Αρ. κατ. 26β.

Αρ. κατ. 26γ.

Αρ. κατ. 26δ.

Αρ. κατ. 26ε.

Αρ.κατ.26στ.

Αρ. κατ. 26ζ.

Αρ. κατ. 26η.

Αρ. κατ. 26θ.

Αρ. κατ. 26ι.

Αρ. κατ. 26ια.

Αρ. κατ. 26ιβ.

Αρ. κατ. 26ιγ.

Αρ. κατ. 26ιδ. Αρ. κατ. 26ιε.

Αρ. κατ. 26ιστ.

Αρ. κατ. 26ιζ.

Αρ. κατ. 26ιη.

Αρ. κατ. 26ιθ.

Αρ. κατ. 26κ.

Αρ. κατ. 26α.

Αρ. κατ. 26κβ.

Αρ. κατ. 26κγ.

Αρ. κατ. 26κδ.

Αρ. κατ. 26κε.

Αρ. κατ. 26κζ.

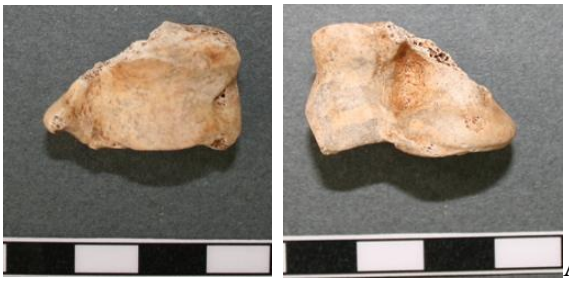
Αρ. κατ. 26κη.

Αρ.κατ.26κθ.

Αρ. κατ. 26λ. Αρ. κατ. 26λα.

Αρ. κατ. 26λβ.

Αρ. κατ. 26λγ.

Αρ. κατ. 26λδ.

Αρ. κατ. 26λε.

Αρ. κατ. 26λστ.

Αρ. κατ. 26λζ.

Αρ. κατ. 26λη.

Αρ. κατ. 26λθ.

Αρ. κατ. 26μ.

Αρ. κατ. 26μα.

Αρ. κατ. 26μβ.

Αρ. κατ. 26μγ.

Αρ. κατ. 26μδ.

Αρ. κατ. 26με.

Αρ. κατ. 26μστ.

Αρ. κατ. 26μζ.

Αρ. κατ. 26μη.

Αρ. κατ. 26μθ.

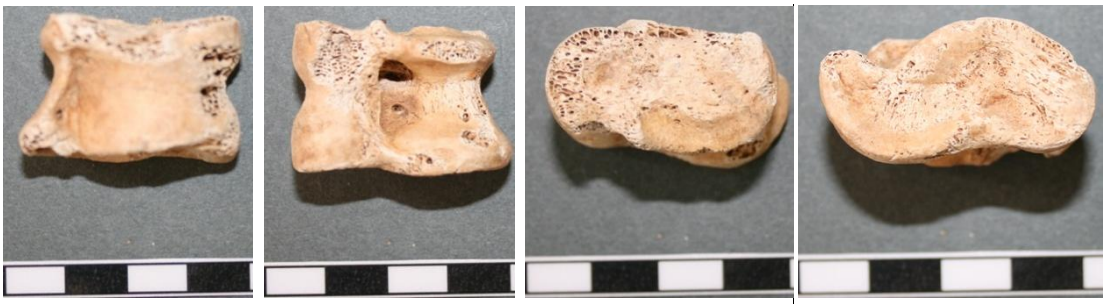

Αρ. κατ. 26ν.

Αρ.κατ. 26να.

Αρ. κατ. 26νβ.

Αρ. κατ. 26νγ.

Αρ.κατ. 26νδ.

Αρ. κατ. 26νε.

Αρ.κατ. 26νστ.

Αρ.κατ. 26νζ.

Αρ.κατ. 26νη.

Αρ.κατ. 26νθ.

Αρ.κατ. 26ξ.

Αρ.κατ. 26ξα.

Αρ.κατ. 26ξβ.

Αρ. κατ. 26ξγ.

Αρ. κατ. 26ξδ.

Αρ. κατ. 26ξε

Αρ. κατ. 26ξστ

Αρ. κατ. 26ξζ

Αρ. κατ. 26ξη.

Αρ. κατ. 26ξθ.

Αρ. κατ. 26ο.

Αρ. κατ. 27.

Αρ. κατ. 28.

Αρ. κατ. 30.

Αρ. κατ. 31.

Αρ. κατ. 32.

Αρ. κατ. 33.

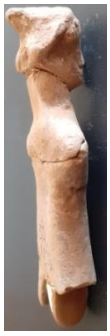

Αρ. κατ. 34.

Αρ. κατ. 35.

Αρ. κατ. 37.

Αρ. κατ. 38.

Αρ. κατ. 39.

Αρ. κατ. 40.

Αρ. κατ. 41.

Αρ. κατ. 42.

Αρ. κατ. 43.

Αρ. κατ. 44.

Αρ. κατ. 45 (πρόσθια και πλάγια κεφαλής)

Αρ. κατ. 46.

Αρ. κατ. 47.

Αρ. κατ. 48.

Αρ. κατ. 49.

Αρ. κατ. 50.

Αρ. κατ. 51.

Αρ. κατ. 52.

Αρ. κατ. 53.

Αρ. κατ. 54.

Αρ. κατ. 55.

Αρ. κατ. 56.

Αρ. κατ. 57.

Αρ. κατ. 58.

Αρ. κατ. 59.

Αρ. κατ. 60.

Αρ. κατ. 61.

Αρ. κατ. 62.

Αρ. κατ. 63.

Αρ. κατ. 64.

Αρ. κατ. 65.

Αρ. κατ. 66.

Αρ. κατ. 67.

Αρ. κατ. 68.

Αρ. κατ. 69.

Αρ. κατ. 70.

Αρ. κατ. 71.

Αρ. κατ. 72.

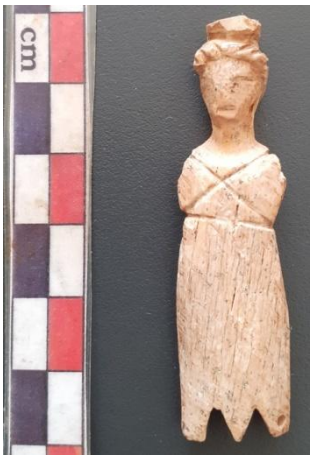
Αρ. κατ. 73.

Αρ. κατ. 74.

Αρ. κατ. 75.

Αρ. κατ. 76.

Αρ. κατ. 77.

Αρ. κατ. 76 (πλάγια, πίσω όψη)

Αρ. κατ. 78.

Αρ. κατ. 79.

Αρ. κατ. 80.

Αρ. κατ. 81.

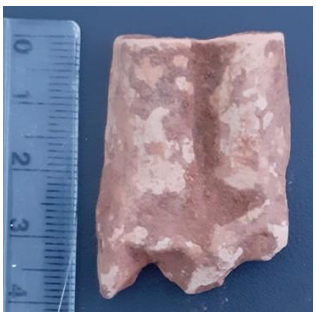
Αρ. κατ. 82.

Αρ. κατ. 83.

Αρ. κατ. 84.

Αρ. κατ. 85.

Αρ. κατ. 86.

Αρ. κατ. 88.

Αρ. κατ. 89.

Αρ. κατ. 90.

Αρ. κατ. 91.

Αρ. κατ. 92.

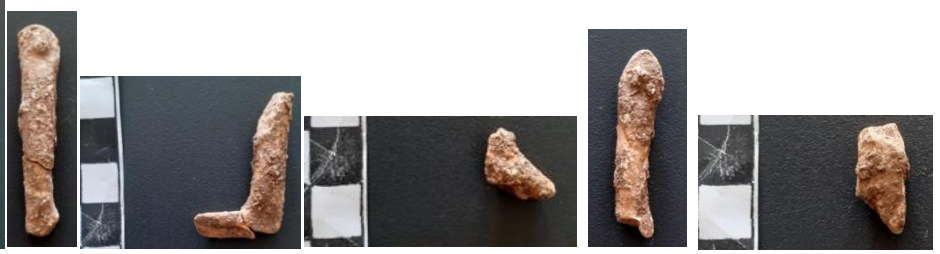
Αρ. κατ. 93 (α-ε).

Αρ. κατ. 94.

Αρ. κατ. 95.

Αρ. κατ. 96.

Αρ. κατ. 97.

Αρ. κατ. 98.

Αρ. κατ. 99.1, 99.2, 99.3.

Αρ. κατ. 99.2 (εσωτερικά)

Αρ. κατ. 100 (πρόσθια, οπίσθια, πλαϊνή όψη)

Αρ. κατ. 101.

Αρ. κατ. 102 (λεπτομέρειες όψεων).

Αρ. κατ. 103.

Αρ. κατ. 104 (και λεπτομέρεια κεφαλής)

Αρ. κατ. 105.

Αρ. κατ. 106.

Αρ. 107.

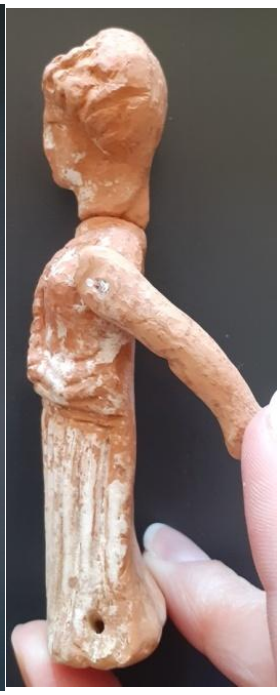

Αρ. κατ. 108 (και λεπτομέρεια εσοχών ανάρτησης των κάτω άκρων)

Αρ. κατ. 109.

Αρ. κατ. 110.

Αρ. κατ. 111 (και λεπτομέρειες όψεων)

Αρ. κατ. 112 (και λεπτομέρειες όψεων)

Αρ. κατ. 113.

Αρ. κατ. 114.

Αρ. κατ. 115.

Αρ. κατ. 116.

Αρ. κατ. 117.

Αρ. κατ. 118.

Αρ. κατ. 119.

Αρ. κατ. 120.

Αρ. κατ. 121.

Αρ. κατ. 123 (αριστερά), 122 (μέση), 124 (δεξιά)

Αρ. κατ. 127.

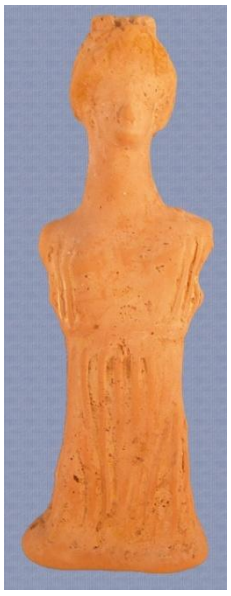

Αρ. κατ. 128.

Αρ. κατ. 129.

Αρ. κατ. 130.

Αρ. κατ. 131.

Αρ. κατ. 132.

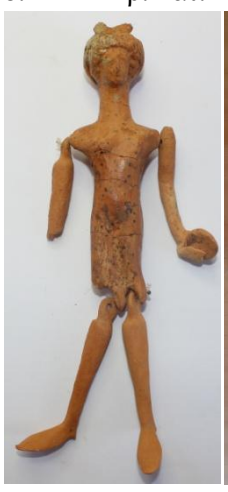

Αρ. κατ. 133.

Αρ. κατ. 134.

Αρ. κατ. 135.

Αρ. κατ. 136 (πρόσθια, οπίσθια, πλάγια όψη)

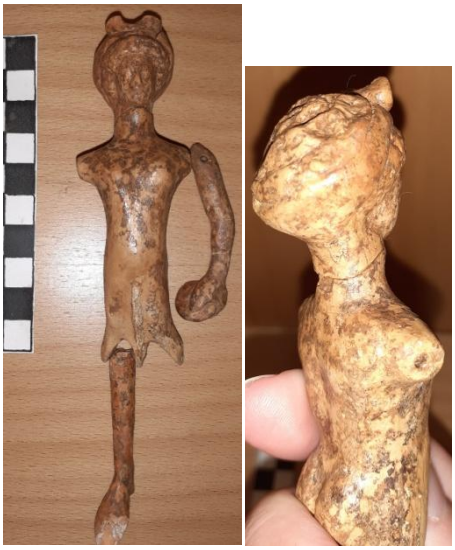
Αρ. κατ. 137 (και λεπτομέρεια κόμης)

Αρ. κατ. 138.

Αρ. κατ. 139 (όψεις)

Αρ. κατ. 140 (όψεις)

Αρ. κατ. 141 (όψεις)

Αρ. κατ. 142.

Αρ. κατ. 143.

Αρ. κατ. 144.

Αρ. κατ. 147.

Αρ. κατ. 148.

Αρ. κατ. 149 (και λεπτομέρειες όψεων)

Αρ. κατ. 150 (όψεις)

Αρ. κατ. 151 (όψεις)

Αρ. κατ. 152.

Αρ. κατ. 153.

Αρ. κατ. 154 (λεπτομέρειες όψεων)

Αρ. κατ. 155 (όψεις)

Αρ. κατ. 156 (λεπτομέρειες όψεων)

Αρ. κατ. 157.

Αρ. κατ. 158.

Αρ. κατ. 159.

Αρ. κατ. 160 (δεξιά), 161 (αριστερά), 162 (μέση).

Αρ. κατ. 163.

Αρ. κατ. 164.

Αρ. κατ. 165.

Αρ. κατ. 166.

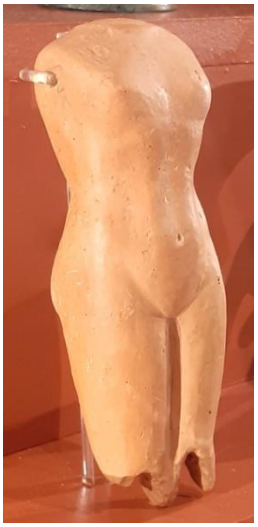

Αρ. κατ. 167.

Αρ. κατ. 168.

Αρ. κατ. 169.

Αρ. κατ. 170.

Αρ. κατ. 171.

Αρ. κατ. 172.

Αρ. κατ. 173.

Αρ. κατ. 174.

Αρ. κατ. 175.

Αρ. κατ. 176.

Αρ. κατ. 177. Αρ. κατ. 178. Αρ. κατ. 179.

Αρ. κατ. 180.

Αρ. κατ. 181.

Αρ. κατ. 182.

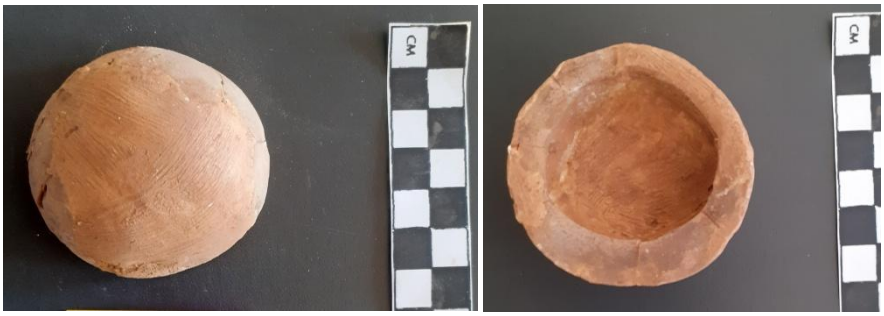

Αρ. κατ. 183.

Αρ. κατ. 184.

Αρ. κατ. 185.

Αρ. κατ. 187.

Αρ. κατ. 188.

Αρ. κατ. 189.

Αρ. κατ. 190.

Αρ. κατ. 191.

Αρ. κατ. 192.

Αρ. κατ. 193.

Αρ. κατ. 195.

Αρ. κατ. 196.

Αρ. κατ. 197.

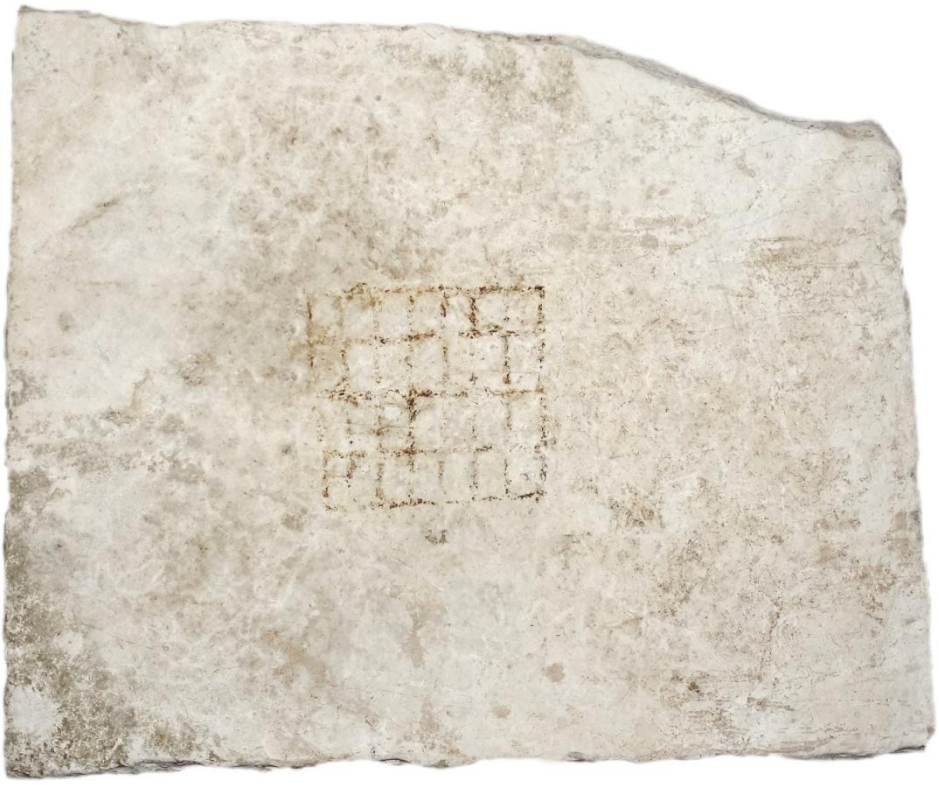

Αρ. κατ. 198.

Αρ. κατ. 199.

Αρ. κατ. 200.

Ι. ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΣΤΡΑΓΑΛΩΝ

α/α	Αρ. καταλόγου	Προέλευση	Αριθμός	Υλικό	Επεξεργασία	Χρονολόγηση
1	1 α-ιε	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα)	15	Οστό	Ναι	
2	2 α-ρδ	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα)	104	Οστό	Ναι	
3	3	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα)	12	Οστό	Ναι	
4	4 α-κα	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα)	21	Οστό	Ναι	
5	5	Ανατολικό νεκροταφείο (οικόπεδο Βήχα) Τάφος XI (σωρός 1)	28	Οστό	Ναι	Τέλη 3ου αι. π.Χ.
6	6, 7, 8	Ανατολικό νεκροταφείο (οικόπεδο Βήχα) Τάφος XI (σωρός 2)	3	Οστό	Ναι	Τέλη 3ου αι. π.Χ.
7	Αστρ./οικ. Βήχα/ΤΦXI/01.08 .2006	Ανατολικό νεκροταφείο (οικόπεδο Βήχα) Τάφος XI	9	Οστό	Όχι	Τέλη 3ου αι. π.Χ.
8	Αστρ./οικ. Βήχα/ΤΦXI/ σωρός 2	Ανατολικό νεκροταφείο (οικόπεδο Βήχα) Τάφος XI (σωρός 2)	5	Οστό	Όχι	Τέλη 3ου αι. π.Χ.
9	9	Δυτικό νεκροταφείο (οικόπεδο Σεργιάννη) Τάφος δ/6	15	Οστό	Ναι	Μέσα 4ου αι. π.Χ.
10	10	Δυτικό νεκροταφείο (οικόπεδο Σεργιάννη) Τάφος ζ/6	1	Οστό	Όχι	Ρωμαϊκοί χρόνοι
11	11	Δυτικό νεκροταφείο (οικόπεδο Χαρίτου-Μανάρα) Ταφή 7/86	35	Οστό	Ναι	
12	12, 13, 14	Δυτικό νεκροταφείο (Διάνοιξη οδού Κομμένου) Τάφος LXVI	3	Οστό	Ναι	
13	15	Δυτικό νεκροταφείο (οικόπεδο Θεοδώρου) Ταφική θήκη XV	1	Οστό	Όχι	δ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.
14	16 α-θ	Ανάδειξη Αμβρακίας Τάφος CCLX	9	Οστό	Όχι	
15	24 α-στ	Ανάδειξη Αμβρακίας Ταφική θήκη LXXVII	6	Οστό	Πιθανώς ναι	Τέλος 4ου –α΄ μισό 3ου αι. π.Χ.
16	20	Ανάδειξη Αμβρακίας Τάφος CCCLXXXVIII	2	Οστό	Πιθανώς ναι	β΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.

17	21	Ανάδειξη Αμβρακίας Τάφος CCCXCVIII	2	Οστό	Ναι	
18	26 α-ο	Ανάδειξη Αμβρακίας Τάφος CCLXVIII	70	Οστό	Ναι	
19	25α-κ	Ανάδειξη Αμβρακίας Τάφος CDVI	20	Οστό	Ναι	Πιθ. 5ος αι. π.Χ.
20	22	Ανάδειξη Αμβρακίας Τάφος CLXXXIX	9	Οστό	Όχι	
21	17	Ανάδειξη Αμβρακίας Τάφος CXXXVII	16	Οστό	Όχι	Ελληνιστικών χρόνων
22	18, 19	Ανάδειξη Αμβρακίας Τάφος LX	2	Οστό	Όχι	Ελληνιστικών χρόνων
23	23 α-γ	Ανάδειξη Αμβρακίας Τάφος XXXVIII	3	Οστό	Όχι	Ελληνιστικοί χρόνοι (3ος - 2ος αι. π.Χ.)
		ΣΥΝΟΛΟ:	**391**			

ΙΙ. ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΜΕΝΩΝ ΑΣΤΡΑΓΑΛΩΝ

(23 σύνολα από το ανατολικό και το δυτικό νεκροταφείο)

Αριθ. καταλόγου	**Συν. Αριθ.**	**Ακατέργαστοι**	**Διάτρητοι**	**Λειασμένοι**	**Μεμολυβδωμένοι**	**Εγχάρακτοι**	**Ενεπίγραφοι**	**Επιπεδοποιημένοι**	**Ίχνη εργαλείου κοπής**	**Λειασμένοι-Διάτρητοι**	**Ενεπίγραφοι-Διάτρητοι**	**Ίχνη χρώματος**
1 α-ιε	**15**	10	0	3	0	0	0	2	0	0	0	0
2 α-ρδ	**104**	75	1	8	0	0	0	12	5	3	0	0
3	**12**	10	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
4 α-κα	**21**	11	0	1	2	0	0	7	0	0	0	0
5	**28**	27	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
6, 7, 8	**3**	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1	1
Αστρ./ οικ. Βήχα/ 2006	**14**	14										
9	**15**	13	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
10	**1**	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	**35**	33	0	0	2	0	0	0	2	0	0	0
12, 13, 14	**3**	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0
15	**1**	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
16 α-θ	**9**	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
24 α-στ	**6**	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
20	**2**	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
21	**2**	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
26 α-ο	**70**	51	2	0	0	0	0	9	6	1	0	1
25 α-κ	**20**	16	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0
22	**9**	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17	**16**	16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18, 19	**2**	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23 α-γ	**3**	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ΣΥΝΟΛΟ:	**391**	**307**	**8**	**18**	**4**	**1**	**2**	**31**	**13**	**4**	**2**	**3**
Ποσοστό επί συνολικού		**78,5 %**	**2,04 %**	**4,6 %**	**1,02%**	**0,26 %**	**0,5%**	**7,92%**	**3,32%**	**1,02%**	**0,5%**	**0,77%**

ΙΙΙ. ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΛΑΓΓΟΝΩΝ - ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

α/α	Τάφος	Προέλευση	Αριθ. πλαγγόνων	Υλικό	Τύπος πλαγγόνων	Χρονολό-γηση	Συνευρήματα (και άλλα παιχνίδια)
1	Έξω από Τάφο 22	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα, 27/9)	13 πλαγγόνες, άνω και κάτω άκρα	Πηλός	5 πλαγγόνες με σφενδόνη 5 πλαγγόνες με πόλο 1 πλαγγόνα με λαμπάδιον 1 πλαγγόνα με πίλο	$5^{ος}$ – $4^{ος}$ αι. π.Χ.	-
2	Τάφος 41	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα, 8/10)	5	Πηλός	2 πλαγγόνες με πίλο 3 πλαγγόνες στον τύπο του κούρου	Αρχαϊκών ή κλασικών χρόνων	Ένα πτηνόμορφο ειδώλιο
3	Τάφος 59	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα, 5/12)	1	Πηλός	πλαγγόνα με πόλο	$5^{ος}$ αι. π.Χ.	Μικρός μελαμβαφής αρύβαλλος, μικρή λήκυθος, τέσσερα περίτμητα πλακίδια Σφιγγός, περίτμητο ανάγλυφο με παράσταση Γοργούς
4	Μεταξύ Τάφων 58-59	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα 1957)	10	Πηλός	9 πλαγγόνες με πόλο 1 πλαγγόνα με σκιάδιο	$5^{ος}$ αι. π.Χ.	Ένα περίτμητο πλακίδιο σφίγγας, ένα ειδώλιο πτηνού (περιστέρι)
5	Τάφος 62	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα, 6/12)	4 πλαγγόνες, 11 άνω και 9 κάτω άκρα (πιθανώς υπήρχαν 5-6 πλαγγόνες συνολικά)	Πηλός	Πλαγγόνες με πόλο	$5^{ος}$ αι. π.Χ.	Ένα περίτμητο πλακίδιο σφίγγας, ένα πήλινο ειδώλιο πτηνού (περιστέρι), μία μικρογραφική κοτυλίσκη πιθανώς αρχαϊκή, ένα μελαμβαφές μόνωτο κυάθιο, ένας μελαμβαφής σκύφος, ένας μελαμβαφής σκύφος, ένα θήλαστρο, πώμα πυξίδας , όστρακα σκυφιδίου
6	Τάφος 66	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα, 8/12)	4 πλαγγόνες, 8 άνω και κάτω άκρα	Πηλός	Πλαγγόνες με πόλο	Πρώιμος $5^{ος}$ αι. π.Χ.	Περίτμητο πλακίδιο πετεινού, ειδώλιο γυναικείας μορφής με χιτώνα, ιμάτιο και πόλο που κρατάει προσφορά
7	Ταφική θήκη Vβ	Ανατολικό νεκροταφείο (Οικόπεδο Μερκοβίτη, 1993)	4 πλαγγόνες	Οστό	Πλαγγόνες με καλαθίσκο	Τέλη $3^{ου}$-μέσα $2^{ου}$ αι. π.Χ.	
8	Ταφή XI	Ανατολικό νεκροταφείο (Οικόπεδο Χαρίτου, 2000)	6-8 ή 9	Πηλός	Πλαγγόνες με λαμπάδιον και στεφάνη	β΄ τέταρτο – μέσα $4^{ου}$ αι. π.Χ.	Ερυθρόμορφη πελίκη, δύο μικρογραφικοί λύχνοι, πέντε σφαιρικές πλαταγές, μελαμβαφής κύλικα χωρίς πόδι, πήλινες χάνδρες
9	Τάφος XI	Οικόπεδο Βήχα	1	Πηλός	Πλαγγόνα γυμνής γυναικείας μορφής	Τέλη $3^{ου}$ αι. π.Χ.	Δύο σωροί αστραγάλων, έντεκα μυροδοχεία, δύο πυξίδες, σιδερένια στλεγγίδα, μεγαρικός σκύφος

IV. ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΛΑΓΓΟΝΩΝ - ΔΥΤΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

α/α	Τάφος	Προέλευση	Αριθ. πλαγγόνων	Υλικό	Τύπος	Χρονο-λόγηση	Συνευρήματα (άλλα παιχνίδια)
1	Τάφος 38	Αποχετευτικό έργο, 1987	5	Πηλός	Πλαγγόνες με πόλο	α΄ μισό 5ου αι. π.Χ. (480-450 π.Χ.)	Περίτμητα πλακίδια σφίγγας και πετεινού, ένα άωτο μελαμβαφές φιαλίδιο, ένα σκυφίδιο, δύο χάλκινα δακτυλίδια
2	Τάφος XXXIII	Οικόπεδο Θεοδώρου	3 και τμήματα άνω και κάτω άκρων	Πηλός	Πλαγγόνες με πόλο	β΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.	Άωτο σκυφίδιο, δύο μικρογραφικά πινάκια, λεκανίδα, λήκυθος, σκύφος κορινθιακού τύπου, χάλκινο κάτοπτρο, δύο αργυρά ενώτια, χάλκινος δακτύλιος, ελάσματα
3	Τάφος CXXIV	Ανάδειξη Αμβρακίας	3	Πηλός	2 πλαγγόνες με πόλο 1 ανδρικής μορφής	β΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.	Δύο χάλκινα κάτοπτρα, μικρογραφικός λύχνος, αττική τριφυλλόστομη οινοχόη σε σχήμα γυναικείας κεφαλής, αργυρό ψέλιο με κεφαλές φιδιών στις απολήξεις, δύο αργυρές περόνες
4	Ταφή XXXI	Οικόπεδο Δήμου	15 και τμήματα άνω και κάτω άκρων	Πηλός	Πλαγγόνες με πόλο, πλαγγόνες με σφενδόνη πλαγγόνες με πτυχωτό χιτώνα	β΄-γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.	Δέκα πήλινες πλαταγές, μικρογραφικό αλάβαστρο, δύο μολύβδινα ψέλια
5	Τάφος XX	Οικόπεδο Δήμου	2	Πηλός	Πλαγγόνες με πόλο	Αρχές 5ου αι. π.Χ.	Δύο λήκυθοι, μικρογραφικός κρατήρας (*κτερίσματα του παιδιού*) δύο κάναστρα, μία λήκυθος, χάλκινο κάτοπτρο (*κτερίσματα ενηλίκου ατόμου, ανακομιδή*)
6	Ταφή CCLVII	Ανάδειξη Αμβρακίας	11	Πηλός	Πλαγγόνες με πόλο ανδρικές πλαγγόνες με χιτωνίσκο και κάλυμμα κεφαλής με τριγωνικές απολήξεις	γ΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.	Τρία μικρογραφικά ληκύθια, λήκυθος, γυάλινος αμφορίσκος, γυάλινο αλάβαστρο, δύο χάλκινα ενώτια, οστέινα πτηνόμορφα εξαρτήματα

7	Τάφος XXIX	Οικόπεδο Θεοδώρου	3	Πηλός	Πλαγγόνες με πτυχωτό χιτώνα, σφενδόνη και λαμπάδιον	$4^{ος}$ -$3^{ος}$ αι. π.Χ. (οι πλαγγόνες) μέσα $5^{ου}$-$3^{ος}$ αι. π.Χ. (η ταφή)	Άωτο σκυφίδιο, δύο γυάλινοι αμφορίσκοι, ερυθρόμορφη υδρία, αλάβαστρο, άποδη κύλικα, χάλκινες στλεγγίδες, επιχρυσωμένες χάνδρες από περιδέραιο, πώμα πυξίδας
8	Τάφος CCXCIV	Ανάδειξη Αμβρακίας	26	Πηλός Οστό (1)	11 πλαγγόνες με πόλο, 12 πλαγγόνες με σφενδόνη 1 πλαγγόνα με χιτώνα και χιαστί ιμάντες 1 πλαγγόνα με πτυχωτό χιτώνα και ταινία διαγωνίως στον γυμνό κορμό 1 οστέινη πλαγγόνα με πτυχωτό χιτώνα και καλαθίσκο	α΄ τέταρτο $4^{ου}$ αι. π.Χ.	Δύο υδρίες, σκύφος αττικού τύπου, άωτο σκυφίδιο, μικρογραφικό αλάβαστρο, τρία μικρογραφικά μυροδοχεία, μολύβδινο ψέλιο, δύο ασημένια δαχτυλίδια, 24 πλαταγές
10	Εκτός τάφου 2/Γ	Οικόπεδο Γιαννούλα	1	Πηλός	Πλαγγόνα γυμνής γυναικείας μορφής	Τέλος $4^{ου}$ αι. π.Χ.	
11	-	Ανάδειξη Αμβρακίας	1	Πηλός	Πλαγγόνα γυμνής γυναικείας μορφής	Πιθ. $4^{ος}$ αι. π.Χ.	
12	Τάφος CLI	Ανάδειξη Αμβρακίας	1	Πηλός	Πλαγγόνα με σφενδόνη	$3^{ος}/2^{ος}$ ή $2^{ος}$ αι. π.Χ.	Σιδερένια αδιάγνωστα αντικείμενα, χάλκινη εφηλίδα

V. ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΛΑΓΓΟΝΩΝ - ΣΠΗΛΑΙΟ ΚΟΥΔΟΥΝΟΤΡΥΠΑΣ

α/α	Προέλευση	Αριθ. πλαγγόνων	Υλικό	Τύπος	Χρονολόγηση
1	Σπήλαιο Κουδουνότρυπας	7 και τμήματα δύο κάτω άκρων	Πηλός	Πλαγγόνα με πόλο πλαγγόνες γυμνές, με σφενδόνη πλαγγόνες με πτυχωτό χιτώνα ή γυμνό κορμό	Κλασικών και ελληνιστικών χρόνων

VI. ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΛΑΓΓΟΝΩΝ – ΟΙΚΙΕΣ-ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ

α/α	Οικόπεδο	Αριθ. πλαγγόνων	Υλικό	Τύπος	Χρονολόγηση	Συνευρήματα (άλλα παιχνίδια)
1	Κολιοπάνου (οδός Καραπάνου)	2 πλαγγόνες, 1 κεφαλή πλαγγόνας 13 θραύσματα άνω και κάτω άκρων	Πηλός	2 πλαγγόνες με πόλο 1 πλαγγόνα με σφενδόνη	Κλασικών χρόνων	Ειδώλιο πουλιού, πήλινο δισκάριο με προεξοχή (πιθανώς ομοίωμα κατόπτρου), μικκύλο λυχνάρι, ομοίωμα τραπεζιού, ειδώλιο ανδρικής καθισμένης μορφής
2	Οικία Παπακίτσου (οδός Οδηγητρίας, 1964)	1 κάτω άκρο	Πηλός		$4^{ος}$ αι. π.Χ.	Πήλινα ειδώλια και μήτρες

VII. ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΛΑΤΑΓΩΝ - ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

α/α	Τάφος	Προέλευση	Αριθ. πλαταγών	Υλικό	Τύπος	Χρονολόγηση	Συνευρήματα (και άλλα παιχνίδια)
1	Ταφή XI	Ανατολικό νεκροταφείο (Οικόπεδο Χαρίτου, 2000)	5 ή 6	Πηλός	1 σφαιρική με ενιαίο σώμα οι υπόλοιπες σφαιρικές αποτελούμενες από δύο ημισφαίρια	β΄ τέταρτο – μέσα 4ου αι. π.Χ.	Ερυθρόμορφη πελίκη, δύο μικρογραφικοί λύχνοι, 6-8 ή 9 πήλινες πλαγγόνες, μελαμβαφής κύλικα χωρίς πόδι, πήλινες χάνδρες
2	Ταφική θήκη 32	Ανατολικό νεκροταφείο (Κουτσομύτα)	1	Πηλός	Σφαιρική	δ΄ τέταρτο 4ου – α΄ μισό 3ου αι. π.Χ.	Μελαμβαφής τεφροδόχος αμφορέας με ραβδώσεις και ανάγλυφη κεφαλή Σειληνού στη γένεση των λαβών, κύλικα
3	Ταφικές θήκες ΘΙ και ΘΙΙ	Ανατολικό νεκροταφείο (Οικόπεδο Μερκοβίτη, 1993)	1	Πηλός	Σφαιρική	Ελληνιστικών χρόνων	

VIII. ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΛΑΤΑΓΩΝ - ΔΥΤΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

α/α	Τάφος	Προέλευση	Αριθ. πλαταγών	Υλικό	Τύπος	Χρονολόγηση	Συνευρήματα (και άλλα παιχνίδια)
1	Τάφος CXI	Οικόπεδο Θεοδώρου	1	Σίδηρος		α΄ μισό 5ου αι. π.Χ. (500-480)	Πυξίδα και πώμα, γυάλινα αγγεία φοινικικού τύπου, 2 πήλινα ειδώλια Παπποσιληνού, κυάθιο, σιδερένια καρφιά, σιδερένιο και χάλκινο αδιάγνωστο αντικείμενο, λεκανίδα
2	Ταφή XXXI	Οικόπεδο Δήμου	10	Πηλός		β΄-γ΄τέταρτο 5ου αι. π.Χ.	15 πλαγγόνες, μικρογραφικό αλάβαστρο, δύο μολύβδινα ψέλια
3	Τάφος CCXCIV	Ανάδειξη Αμβρακίας	24	Πηλός		α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.	Δύο υδρίες, σκύφος αττικού τύπου, άωτο σκυφίδιο, μικρογραφικό αλάβαστρο, τρία μικρογραφικά μυροδοχεία, μολύβδινο ψέλιο, δύο ασημένια δαχτυλίδια, 26 πλαγγόνες